

ALSÓFEHÉR VÁRMEGYE

MONOGRAFIÁJA

KIADJA

ALSÓFEHÉR VÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE

III. KÖTET

ELSŐ RÉSZ

NAGY-ENYED

NAGYENYEDI KÖNYVNYOMDA ÉS PAPIRÁRUGVÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1898

ALSÓFEHÉR VÁRMEGYE

TÖRTÉNELME

ALSÓFEHÉR VÁRMEGYE

1848—49-BEN

IRTA

SZILÁGYI FARKAS

NAGYENYEDI EV. REF. LELKÉSZ

NAGY-ENYED

NAGYENYEDI KÖNYVNYOMDA ÉS PAPIRÁRUGYÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1898

Vármegyénk monografiája megiratása és kiadásánál részint a felkért írók egy részének korai elhunytá, részint az egyes írók elé tűzött feladatoknak hosszabb előtanulmányt és kutatásokat megkívánó volta miatt a monografia szerkesztésére kiküldött vármegyei bizottság nem lévén azon helyzetben, hogy a monografia egyes részeinek az I. kötet előszavában előre tervezett sorrendjét megtarthassa, — miután a vármegye történetének egyes, magukban önálló egészet képező részei már készen vannak, vagy befejezéshez közelednek, a bizottság elhatározta az ilyen, egy-egy korszakot felölelő, különálló történelmi dolgozatoknak rendre kiadását, melyek azután együtt a vármegye egész történelmét fogják kitenni. Ezen történelmi dolgozatok közül, tekintettel arra, hogy éppen a jelen évben ünnepeltük meg az 1848—49. év hazánk történelmében korszakalkotó eseményeinek 50 éves évfordulóját, legcélszerűbbnek találta kiadni *Szilágyi Farkas* nagyenyedi ev. ref. lelkésznek a vármegye 1848—49-iki történetét tárgyaló dolgozatát, melyet ezennel, mint Alsófehér vármegye monografiája III. kötete első részét, a vármegye közönsége elé bocsátunk; — ezt fogja követni, mint e kötet második része, az 1849. utáni időknek a jelenig terjedő történelme; míg a II. kötet két vagy három részben a vármegye 1848-ig terjedő történelmét fogja felölelni.

Adja az ég, hogy a most útra bocsátott kötetben megírt gyászos emlékü események a vármegye történelmében soha ne ismétlődjenek, s a mult tanuságain okulva, vármegyénk minden lakója kivétel nélkül egy érzéssel, a hazafiságban versenyre kelve működjék közös hazánk s abban szeretett vármegyénk boldogságára és fölvirágzására.

Nagy-Ényed, 1898. november havában.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG.

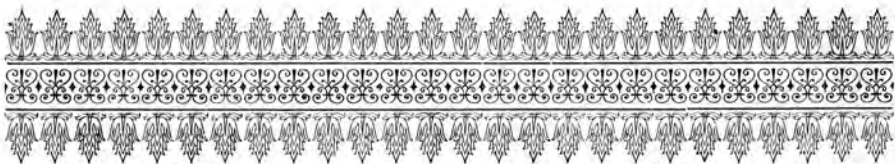
ALSÓFEHÉR VÁRMEGYE

1848—49-BEN.

IRTA

SZILÁGYI FARKAS

NAGYENYEDI EV. REF. LEKÉSZ.

Előszó.

Alsófehér vármegyét, ezt a tejjel-mézzel folyó kis Kanaánt, Erdély hazarészünknek a régebbi multban is, de főleg 1830—1848-ig vezér vármegyéjét, az 1848—49-ik évek szomoru eseményei feldúlták, viruló völgyeit temetőkké változtatták, mely temetőknak sirhalmai alatt az iszonyu polgárháboru szerencsétlen áldozatainak ezerei alusszák örök álmukat. A polgári jóllét megsemmisítettett hosszú időre. A vármegye területén élő, különböző nemzetiségekhez tartozó honpolgárok közötti egyetértést annyira feldúlták, hogy — fájdalom — teljesen még maig sem állott helyre, jóllehet már *félszázad* választja el a most élő nemzedéket ama nagy időktől s ezeknek gyászos emlékezetű eseményeitől.

Alsófehér vármegye Monografiája tisztelt szerkesztő bizottságának kitüntető bizalma folytán csekélységemnek jutott feladatául, hogy ama korszaknak vármegyénk területén lezajlott eseményeit kinyomozzam, azokról a feledés porát lerázzam s az elfogultság salakját eltávolítva, azokból egy szerves egészet alkotva, az emlékezet számára följegyezzem.

Szíves készséggel ugyan, de nem minden aggodalom nélkül kezdettem munkához. Aggódó lélekkel nyultam a sötét lepelhez, melyet a feledés lelkének és egy félszázadnak kezei borítottak amaz eseményekre. Tartottam attól, hogy midőn azokról a sötét leplet eltávolítom, talán már behegedett sebeket indítok újabb vérzésbe.

Ámde a történelem szava nem némulhat el, még ha szomoru emlékü eseményekről kell is szólnia. Aztán meg a történetírásnak nem csak az a feladata, hogy a multaknak derüs és borus, dicsőséges és dicstelen eseményeit megörökítse, hanem az is, hogy az elméket gondolkozóba ejtse s hasznos tanulságok elvonására vezesse.

Egyről biztosíthatom a t. olvasó közönséget, arról t. i., hogy midőn ezen történelmi dolgozat elkészítése végett a tollat kezembe vettem, levetköztem minden elfogultságot. A végzetes tévedéseket ugyanazon szemüvegen keresztül vizsgálom és ítélem meg magyar, szász és román ajku honpolgárban, katonai és polgári személyekben. Ugyanily pártat-

lansággal igyekszem kiemelni a nemes eljárást is, bárki tanusította a rettentő polgárháboru folyamán, a szenvedély izzó parázsa közepette.

Az események felkutatásában és szerves egészszé füzésében, a legnagyobb utánjárás és megfigyelés mellett is, egyben-másban tévedhettem. Esetleges tévedéseim megítélése alkalmával szives figyelembe vételét kérem főleg két körülménynek. Egyik az, hogy az események, melyeket föltárok, oly rohamosan, zürzavarosan fejlődtek és zajlottak le, miként azoknak pontos megfigyelése az egykoru egyénekre nézve csaknem megoldhatatlan feladat vala ; ez okon hibátlan és elfogultságtól ment feljegyzés azon időkből vajmi kevés maradt fenn. A másik az, hogy temérdek olyan ókmány semmisült meg, mely e kor eseményeire több vagy kevesebb világot deríthetett volna.

Végül említés nélkül nem hagyhatom azt sem, hogy itt-ott az események bővebb részletezésétől tartózkodnom kellett, mert egy megadott keret határain túl terjeszkednem nem lehetett.

Nagy-Ényed, 1898. márczius hó.

SZILÁGYI FARKAS.

A FORRÁSOK JEGYZÉKE.

- Az erdélyi 1848-iki országgyűlésnek jegyző- és irománykönyve. Kolozsvár, 1861.
Az Erdélyi Nagyfejedelemség Tiszti Névtára az 1848. évre.
Az országos levéltár ide vonatkozó okmányai: főkormányiszéki, királyi és orsz. kormánybítosi rendeletek, főispáni felterjesztések s az azokra adott utasítások stb. az 1848. évből. — (Kézirat.)
Axente Szever: Válasz gr. Teleki Sándor ezredes urnak. Nagy-Szeben, 1890.
Szentkatolnai Bakk Endre: Az 1848—49-iki szabadságharcz alatti események Vizaknán. Budapest, 1880.
Biró Mik és krakkói birtokos egykoru naplója. (Eredeti kézirat.)
«Erdély» cz. szépirodalmi heti közlöny 1872—75. évf. Maros-Vásárhely, szerk. Kerekes Sámuel.
Gracza György: Az 1848—49-iki magyar szabadságharcz története. Budapest.
Hegyesi Márton: Bihar vármegye 1848—49-ben. Nagyvárad, 1885.
«Honvéd.» Kolozsvár, 1848—49.
«Honvéd-Névkönyv.» Összeállította Mikár Zsigmond. Budapest, 1891.
Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848—49-ben. Genf, 1865.
Jakab Elek: Szabadságharczunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re. Budapest, 1880.
Jánku Ábrahám, *Axente Szever* és *Bálint Szimion* 1848—49-iki román prefektek emlékiratai. (Dr. Moldován G. «A románság» cz. művében.)
Jegyzőkönyvek: A vármegye közigazgatási tisztikarának 1849. febr. 3-tól aug. 14-ig vezetett jegyzőkönyve. — A vármegye területén működött rögtön-ítélő hadi és polgári vegyes bíróság jegyzőkönyve és az ehhez csatolt okmányok. — Egy vármegyei jegyzőkönyvi töredék az 1848-iki évből. (Eredeti kéziratok)* — Vizakna város jegyzőkönyve az 1848—49. évek-ből. (Eredeti kézirat)**
Kemény Gábor báró: Nagy-Enyed és vidékének veszedelme 1848—49-ben. Pest, 1863.
Kemény István báró: Fekete könyv és annak függeléke. (Eredeti kézirat.)
Kolozsvári Híradó. Kolozsvár, 1848.
Koós Ferencz: Életem és emlékeim 1828—1890. Brassó, 1890.
Kövári László: Erdély története 1848—49-ben. Pest, 1861.
Kövári László és Eszterházi Kúlmán gróf: Okmánytár az 1848—49-iki erdélyi eseményekhez. Kolozsvár, 1861.
«Közérdek» cz. heti közlöny 1882—1891. évf. Nagy-Enyed.
«Közlöny», szerkesztette Gyurman Adolf. (A magyar kormány hivatalos lapja.)
Kuszkó István: Történelmi Lapok. Kolozsvár, VI. évf. 1897.
László Elek gyulafehérvári ügyvéd egykoru naplója. (Eredeti kézirat.)

* A vármegye közgyűlési és közigazgatási jegyzőkönyvei az 1848-iki évről megsemmisültek.

** Nagy-Enyed és Abrudbánya városok jegyzőkönyvei 1848—49-ből megsemmisültek.

- Moldován Gergely dr.*: A románság. Nagybecskerek, 1895. I. k.
Nagy Sándor hidvégi ref. lelkész: Háromszék önvédelmi harca 1848—49-ben. Kolozsvár, 1896.
Nahlik János százados-hadbiztosnak Zalathán 1851-ben felvett jegyzőkönyve. (Eredeti kézirat.)
Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. Pest, 1868.
» » Torda város és környéke. Budapest, 1889.
Organ der Militär-Wissenschaftlichen Vereine, LIB. Wien, 1895.
K. Papp Miklós: Történeti Lapok. Kolozsvár, 1875—77. évf.
Scharschmidt György nyug. bányabíró 1848—49. évi forradalmi élményeinek leírása. (Eredeti kézirat.)
Siebenbürger Bote. Nagy-Szben, 1848—49. évf.
» *Wochenblatt*. Brassó, 1848.
Szalai Elek harii birtokos, volt 48-as honvéd-hadnagy egykoru naplója. (Eredeti kézirat.)
P. Szathmári Károly: A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-lótanoda története. Nagy-Enyed, 1868.
Szilágyi Farkas: Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben. Korrajz. Nagy-Enyed, 1891.
Szilágyi Sándor: A magyar forradalom férfiai. Pest, 1850.
Wiener Zeitung 1851. aug 28-iki száma és melléklete.
Ezekon kívül forrásul szolgáltak egyes naplótöredékek; eredeti magánlevelek; a magyarság és a román felkelők közt létrejött béke-szerződések; továbbá még életben levő egykoru szemtanúknak (Kolozsvár, Nagy-Enyed, Gyulafehérvár, Abrudbánya, Maros-Ujvár stb. környékéről) megbízható szóbeli közlései is.

I.

A VÁRMEGYE NÉPESSÉGE, A LAKOSSÁG SZÁMARÁNYA NEMZETISÉG SZERINT. — VAGYONÜGYI ÉS MŰVELTSÉGI ÁLLAPOTA. — A VÁRMEGYE ÉS AZ ANNAK TERÜLETÉN LÉTEZŐ NÉGY VÁROS KÖZIGAZGATÁSI TISZTIKARA. — A VÁRMEGYE TERÜLETÉN ÁLLOMASOZÓ KATONASÁG. — A KONZERVATIV ÉS SZABADELVŰ PÁRTOK EREJE. — A VÁRMEGYE HANGULATA AZ 1848-IK ÉVI NAGY ÁTALAKULÁSOKAT ÉS RÁZKODÁSOKAT KÖZVETLENŰL MEGELŐZÖTT IDŐKBEN.

Alsófehér vármegye ősidők óta magyarok, szászok és románok* által lakott terület. Más népfajokhoz tartozó lakosok ezen vármegye területén csak igen csekély számban léteztek és léteznek szórványosan. A lakosság létszáma 1848. elején 196,000 lélek volt.

A vármegyei lakosság nemzetiség szerint ekkép oszlik meg: 13⁰/₁₀₀ magyar, mely létszámnak ²/₃-a vármegyei birtokos nemes és kisiparral foglalkozó városi polgár, ¹/₃-a urbéres földmivelő; 4⁰/₁₀₀ szász és német nemzetiségű; a lakosság többi része román. A románság a vármegye mindenik pontját nagy tömegekben lakja, legtömörebb volt azonban akkor is az aranybánya-vidék hegyei között. Ezen vadregényes vidéken, Zalatnát, Abrudbányát, Verespatakot és Offenbányát kivéve, magyar ember alig egy néhány száz élt, mint kincstári bányatisztviselő, kincstári uradalmi ispán stb. A vagyoni állapotok a nemzetiségi számaránynyal egészen fordított viszonyban állottak 1848-ban. Az ingatlanok legnagyobb

* A román elnevezés új keletű. 1848. május 15-én keletkezett a balázsfalvi 2-ik népgyűlés alkalmával. A román népfajnak, mely 1848. május 15-ike óta ezen elnevezéshez ragaszkodik, irodalmában ezt használja, nyelvünkön *oláh* a neve. Ezzel a névvel jelölik azt Magyarországon évszázadok óta. Ezt használják szentesített törvényeink. Mi azonban, oláh polgártársaink érzékenységét kímélni óhajtván, történelmi dolgozatunkban az oláh helyett a román elnevezést fogjuk használni. A köznép saját nyelvén magát rumunnak, a magyart ungurnak mondja, de az irodalmi nyelv az ungur szó elejtésével egy idő óta *magyart* használ.

része a kincstár, a magyar nemesség és iparos polgárság, egy kisebb rész a szászok tulajdonát képezte s csak igen csekélynek mutatkozó részét bírta a megnemesített román birtokosság. Az ingó vagyon is ez arányban oszlott meg.

A vármegyének nagy kiterjedésű aranybánya-vidéke van. Az aranybányák tulajdonosai legnagyobb részben a kincstár és a magyar bányabirtokosság és csak kis részben a román bányabirtokosok. Bányamivelése virágzó állapotban. Területén van a m.-ujvári híres kincstári sóbánya is, mely földrészünk egyik leggazdagabb sóbányája. A vármegye legnagyobb része a Maros, Küküllő és Székás vizei mentén terül el, mely vidékek Erdély legtermékenyebb részei. E vármegye területén fekszik az u. n. Erdélyi Hegyalja, melynek hegyei a legjobb minőségű borokat adják, mondhatni mesés bőséggben.

Az aranybányavidék bányáiban eléggé bőven fordult elő a nemes ércz, s arany por, termés- és vert arany a takarékos bányabirtokos, kincstári tisztviselő, kereskedő és iparos szekrényeiben évek során fölhalmozódék. Ez főleg Zalathnának, a kis bányavárosnak pusztulásakor jött nyilvánosságra, mikor a menekülési útjára indult magyar ajku lakosság életével együtt aranyeműit is menteni igyekezett. Preszáka községnél, hol a szerencsétlenek legnagyobb része legyilkoltatott, «a tettesek sok kincset, gyűrűket, órákat, arany lánczokat, különösen pedig sok pénzzé vert aranyat kaptak. Egyedül Sebes László zalathnai érczpróbáló tisztviselő nejtől elraboltak ezer darabot», írja a zalathnai pusztulás egyik elbeszélője.¹ «A zalathnai fő-aranyváltói és igazgatósági pénztárban okozott kár a 2 millió forintot aligha felül nem mulja», írja ugyanazon elbeszélő.² Ugyanezt mondhatjuk Abrudbánya, Verespatak, Offenbánya stb. bányahelyeken lakó bányabirtokosok, tisztviselők és kereskedők vagyoni helyzetéről is. A havasi vidékek legelőin nagy marha- és főleg juhnyájak legeltek. A vármegye maros-, küküllő- és székásmenti részeiben létező nemesi udvarok gabnásai telve voltak gabna-félékkel. A csűrök körül egy-két éves megbarnult asztagokat lehetett látni, melyek azért állottak elcsépeletlen, mert a bennök létező gabonát nem volt a gazdának hová elhelyeznie. A pinczék, főleg a Hegyalján s az ezen vidékkel szomszédos községek s városokban, annyira tömve voltak a legkiválóbb minőségű régi és ifjabb borokkal, hogy a szüreti idő közeledtével a gazdának nem az okozott gondot, hogy mit szürnek, hanem hogy az újabb termést hogyan helyezik el. Enyeden a pinczékben egy lábnyi magasságra is elborította a talajt a város pusztulása alkalmával beütött hordókból kiömlő bormennyiség. Egyedül Antal János ref. püspöknek 50—60 ezer p. frt értéket képviselő bora volt összehalmozva Enyeden és B.-Bocsárdon. A nagyobb birtokosok udvaráról gazdag gulyák és ménesek jártak ki a legelőkre. Nem volt

¹ A Nagy-Enyeden megjelenő «Közérdek» 1891. évi folyamának 32. száma.

² Lásd «Közérdek» 1890. évi folyam 35. számát.

az a jóra való község, mely két-három juhnyáját nem fejt. Nem volt ritka az olyan jobbágy ember, ki két, 4 ökrös fogatot küldött urdolgára, a harmadik és negyedikkel pedig a magáét végezte; azt nem is tekintették gazdának, kinek szuszékaiban az egy-két éves gabona hiányzott. A főúri és nemesi családok nagyobb részénél egész vagyon volt felhalmozva arany- és ezüstneműekben, díszfegyverekben és gondosan őrzött készpénzben. Egy egyszerű sószállító hajóskapitány, Jenei István, 8 gyermek atyja, a veszélyben forgó hon esdő szózatára 12,000 v. frtot készpénzben tett le kölcsönképpen a haza oltárára. A felkelő románok lándzsáinak hegye előtt álló szerencsétlen magyarok tőke számba jöhető pénzüsszegekkel kínálták lelketlen kinzóikat, hogy legalább életüket kiméeljék. Ács János b.-bocsárdi egyszerű ref. pap egy vékát töltött meg ezüst pénzzel és azzal kínálta Jánku legionariusait, hogy legalább 4 éves unokáját hagyják életben.* A városokon lakó kisiparosok ekkor még nem ismerték a hitelt, a váltót. Egy-egy debreczeni vásáron például ezerekre menő készpénzzel jelentek meg Enyedről, Gyula-Fehérvárról s általán minden üzletökhöz szükséges tárgyakat készpénzen szereztek be. Nem volt oly valamire való iparos, ki, mint mondani szokás, «pár száz forintért a szomszédba menjen». Minden valamire való kisiparos, egyházi nemes vagy jobbágy gazda tisztességesen meg tudta vendégelni jó embereit, barátait bármely időben, saját kamarájából és pinczéjéből. Egy szóval a vármegye területén, az 1848. esztendő közvetlenül megelőzőt időkből, tekintélyes mennyiségű ingó vagyon volt. Ezt pedig — mint látni fogjuk — az iszonyu polgárháboru vihara legnagyobb részben elsöpörte.

* * *

A vármegye műveltségi állapotáról általán annyit mondhatunk, hogy az az akkori hazai viszonyokhoz mérten eléggé kedvező volt. Igaz, hogy a románság és a magyar parasztság általán a műveltségnek igen alanti fokán állott, de a nemesség és az iparos osztály gyermekei rendszeren tanultak. A róm. kath., ev. ref. és lutheránus egyházközségek elemi iskolákat tartottak fenn, melyekben a kántor-tanító tanított. Kezdetlegesen iskolák voltak ugyan, de a növendékek írni, olvasni, zsoltári énekeket énekelni mégis megtanultak azokban. Ritka volt a vármegyében az a nemes ember és iparos polgár, ki írni, olvasni s kissé számolni nem tudott. A falusi iskolákat a jobbágy és zsellér családok gyermekei is látogatták. A havasi részek falvaiban a görög egyesült és nem egyesült felekezeteknek is volt imitt-amott iskolájuk. A városokban természetesen nem hiányoztak és rendezettebbek is voltak az iskolák, mint falvakon. Ezen helyeken a leány-gyermekek nevelésére is kellő gondot

* Tókos Sándor vajasdi ref. pap és nyug. esperes szíves közlése alapján.

fordítottak. Főleg Nagy-Enyeden és Gyulafehérvártt tisztességesen berendezett és nagyon látogatott leány-iskolák állottak fenn. A felsőbb nevelés éppen virágzónak mondható a vármegye területén. Az alig 3 ezer lelket számláló kis bányavárosban, Zalathnán, egy algimnázium állott fenn, melyben az igazgatóval együtt 6 tanári képzettséggel bíró tanító működött. A helyt lakó kincstári tisztviselők, orvosok, kereskedők, iparos polgárok gyermekei, nemzetiségi különbség nélkül, emez iskolában tanultak a deákságig, sőt a szomszéd Hunyad és Zaránd vármegyékben lakó szülők közül is sokan taníttatták gyermekeiket a jóhírű zalathnai középiskolában.¹ Gyulafehérvártt királyi gimnázium állott fenn, melynek igazgatója ezen időkben *Gyenge Imre* kanonok és városi plébános, működő tanárai: *Gothárd Ferencz*, *Bardócz János*, a később oly híressé vált forradalmi szónok², *Betegh Imre*, *Szontagh József* és *Möller Edvárd*. E mellett fennállott ugyanott az u. n. «*Károlyfehérvári püspöki főtanoda*» hat rendes tanárral. 1848. elején *Ráduly János*, *Andrási István*, *Cziriel Antal*, *Zerich Tivadar*, *Lukátsi Kristóf* és *Sándor József* a tanárok. Fennállott végül ugyanitt egy róm. katolikus papnövelde. Balászfalván gör. kath. gimnázium volt 6 tanárral, ezek az 1848-ik év elején a következők: *Kerekes Péter*, *Pap András*. *Eleki Ambrus Mihály*, *Tarcsa József*, *D. Pataki Mányi József* és *Majorián Tivadar*. Az itteni püspöki főtanodában 7 rendes tanár tanított, u. m. *Cipariu Timothé*, *Serényi Tivadar*, *Fülep Simon*, *Mezőszakáli Turk János*, *Aranyasi János*, *Fekete János* és *Pap Gábor*.

Végül Nagy-Enyeden, a vármegye székhelyén, a nagyhírű, akadémiai tekintéllyel bíró Bethlen-főiskola virágzott hittani és jogi tanfolyammal berendezve, 1848. elején 8 rendes tanszékkal, melyeket a következő nagytekintélyű professzorok töltöttek be: *Zágoni Bodola Sámuel* theol. tanár, egyszersmind egyházi közönséges főjegyző, *Szemeriai Szász Károly* a magyar tudós-társaság rendes tagja, *Kibédi Péterfi László*, *Farnos Károly*, *Zalányi Incze Dániel*, *Zeykfalvi Zeyk Miklós*, *Vajna Antal* és *Mihályi Károly*.

Ezen aránylag nem nagy vármegye területén tehát az 1848-diki eseményeket közvetlenül megelőzőt időkben 6 gimnázium, 3 papképző intézet, továbbá az enyedi híres jogi tanfolyam állott fenn, több mint 40 tanárral, s igen látogatottak voltak. Magában az enyedi főiskolában közel 1000 növendék tanult ezen időkben. A tanintézetek a zalathnai gimnázium kivételével 3 püspök közvetlen felügyelete alatt állottak. A nyilvános tanítás mellett gyakorlatban volt e vármegyében is a főuri családoknál a magánoktatás, melyeket tanári képzettséggel bíró tanférfiak vezettek. Ilyen alkalmazásban volt pl. br. Kemény Albertnek László nevű fia mellett Mentovics Ferencz, később a marosvásárhelyi főiskola híres mennyiségtan-tanára, br. Kemény Dénesnek Gábor és

¹ «Közérdek» 1891. évi folyam 27. száma.

² Bardócz a szónoklattan tanára 1848. elején.

Géza fiai mellett Kasza Dániel, később a Bethlen-főiskola nagytekintélyű mennyiségtan-tanára, Zeyk József diódi birtokosnak hasonnevű fia mellett Gáspár János, később a nagyenyedi Bethlen-főiskola nagy-hírű neveléstani tanára s még később kir. tanfelügyelő stb.

Igy állott a tanügy az 1848-ik év hajnalán e széphírű vármegyében. Ennek minden tekintetben megfelelő volt az értelmiségi állapot. Volt közel 90 tagot számláló vármegyei tisztikar; a tiszteletbeliekkel együtt m. e. 160 tagot számláló városi tisztikar a vármegye területén fekvő 4 városban; több, mint 220 kincstári tisztviselő, kik közül Zalatnán 77 lakott. Ezen vármegye területén volt az erdélyi róm. kath. püspökség, ekkor *Tusnádi Kovács Miklós* tisztos személyével betöltve; mellette 10 gazdagon javadalmazott nagytekintélyű kanonok, ugymint: *Baldstelki Veszprémi Pál, Szabó János, Eröss Sándor, Lostoimer Nepomuk János, Léczfalvi Gyárfás Miklós, Ráduly János, Gyenge Imre, Kádvas István, Keserü Mózes*, egy hely ürességben; az erdélyi görög egyesültek püspöksége, ekkor *Leményi Lemény János* tisztos személyével betöltve, mellette a következő 7 kanonok: *Krajnik Simon, Nagylaki Rácz Balázs, Alután Konstantin, Boér István, Barna János, Cipariu Timothé, Serényi Tivadar*. Alsófehér vármegyében volt az erdélyi reformátusok püspökségének székhelye, ekkor lévén püspök a nagytekintélyű öreg *Antal János*. Nagy-Enyeden, a vármegye székhelyén, lakott az erdélyi reformátusok akkori közfőjegyzője *Zágoni Bodola Sámuel* is. Volt e vármegyében az összesen 6 vallásfelekezetnek nagy részben tanult, tekintélyes papsága, közülök 18 esperes, sokan egyházmegyei főjegyzők stb.*

Alsófehér vármegyében levő theologiai intézetekben és tanfolyamokban nyerte kiképezését az Erdélyben lakó róm. kath. és görög kath. felekezetek papsága és a ref. papok egy tekintélyes része. Itt nyertek elintézést a vallásos ügyek igen nagy részben, mely körülmény a felekezetek egy részének figyelmét a vármegyére irányította. Könyvnyomda állott fenn Nagy-Enyeden, Gyulafehérvárt és Balázsfalván. Balázsfalván egy politikai és tudományos hirlap jelent meg, tudomásunk szerint akkor az egyedüli román lap Erdélyben, „*Organulu luminari*” czim alatt, szerkesztője *Cipariu Timothé*. A tanintézeteknek gazdag könyv- és levéltáraik, érem- és régiség-gyűjteményeik voltak. Volt ezek mellett három tekintélyes értékű püspöki és sok értékes magán könyv- és levéltár stb. stb.

A vármegye területén 30 gyakorló ügyvéd volt, kik közül 20 a székhelyen Nagy-Enyeden lakott. Volt, mint mindjárt látni fogjuk, egy tekintélyes katonai tisztikar Gyulafehérvártt és egy más, tisztán lovas tisztikar Nagy-Enyeden, mindkét helyen katonai zenekarral. Számos nyugdíjas kincstári tisztviselő és különböző fegyvernemhez tartozó, szintén nyugdíjas katonatiszt lakott az egyes városokban; sok tagot számláló előkelő, művelt főúri osztály emelte a társadalmi életet, melynek

* Lásd: „Az Erdélyi Nagyfejedelemség Tiszti Névtára 1848. évre.”

tagjai közül némelyek külföldi egyetemeket látogattak. A tekintélyes és művelt középbirtokos-osztály tagjai közül is soknak ügyvédi, némelyeknek bányászati, mérnöki oklevele volt; jelentékeny számú volt továbbá a vármegyének többnyire az enyedi főiskolában tanult alsóbb nemessége is. A városi iparos-polgárok közül akárhány a deákságig tanult, s csak ezután adta magát atyja iparának megtanulására, mely körülmény igen előnyösen különbözteté meg főleg N.-Enyed iparos polgárságát sok más hazai város hasonpolgárságától.

Megvolt tehát Alsófehér vármegyében sok tényező, melyek azt nemcsak a politikai közélet terén kifejtett hazafias szellemű tevékenysége, hanem tudományos műveltsége tekintetében is Erdély «vezér-vármegyéjé»-vé emelték.

* * *

A vármegyei tisztkart 1848. elején a következő egyének alkották. Főispán: *Losonczy br. Bánffy Miklós*; főbírák: *Berivői Boér Ferencz* és *M.-koppándi Fosztó Menyhárd*; alispánok: *Diódváraljai Miksa János* és *N.-klopotivai Pogány György*; főjegyző: *N.-klopotivai Pogány Károly*; aljegyzők: *Pávai Kovács Elek* és *Gyulafehérvári Farkas Dániel*; pénztárosok: *Csikszentimrei László János* és *B.-madarasi Kiss Sámuel*; levéltárnok: *Kercsedi Papp Lajos*; orvos: *Nagyenyedi dr. Váradi Sámuel*; mérnök: *Szathmári Enyedi Sándor*; iktatók: *Csetneki Teslár István* és *Komáromi Ferencz*; irnokok: *Kőrösi Szöcs Károly*, *K.-bacsoni Baló László*, *N.-bacsoni Bardocz Ádám* és *Zsigmond László*. Tiszteletbeli irnokok: *Kis Károly*, *Varró Gergely* és *Vásárhelyi Ferencz*. Szolgabírák: *Bisztrai Áron László* a m.-igeni felső járásban, *Bisztrai Bisztrai József* a zalathnai felső járásban (topánfalvi), *Tövisei Tövisei Gergely* a zalathnai alsó járásban, *Jablonczai József* a m.-igeni alsó járásban, *F.-csernátoni Kőlonthe Mihály* a gyulafehérvári járásban, *Baróti Pál Imre* az alvinczi járásban, *Karánsebesi Juhász József* a nagyenyedi járásban, *Nagyenyedi Szegedi Sámuel* a balázsfalvi járásban, *Sz.-tamási Szalánczi István* a pókafalvi járásban, *Árkosi Benkő Elek* a m.-ujvári járásban, *Uzoni Kovács Sándor* a csombordi járásban, *Diódváraljai Miksa Miklós* a sz.-benedeki járásban, *Herczegszöllősi Szöllősi Elek* a kisenyedi járásban. Derékszék-bírák: *Sárpataki Zsigmond*, *Benedek József*, *Csató Ferencz*, *Lukátsfi Ferencz*, *Sárpataki János*, *br. Kemény István*, *Vass Zsigmond*, *Kibédi Nagy József*, *br. Kemény Dénes*, *Gyarmathi Dénes*, *Sáska Mihály*, egy hely üresen; összesen 12. Fő- és al-szék-bírák: *Benedek János*, *Borbercki Sándor*, *Teslár István*, *Patkós Mátyás*, *Pap Lajos*, *Fehérvári József*, *Csernátoni Antal*, *Veress Dániel*, *Nethusi János*, *Veress Pál*, *Balog József*, *Farkas Dániel*, *Losteiner Károly*, *Vass Ferencz*, összesen 14.

Arvaszéki bírák: a) a zalathnai kerületben: *Vásárhelyi Péter* elnök, *Récsei Récsei Elek*, *B.-madarasi Kiss Gergely*, *Zeykfalvi Zeyk Antal*; b) a marosi kerületben: *Kökösi Dobolyi Zsigmond* elnök, *M.-koppándi*

Fosztó Sámuel, Gyarmathi Dénes. Adóíró biztosok: a) a zalathnai kerületben: *Benedek János, O. Veress Pál, Bocskai János, Galgói Rác Imre, Csernáttoni Antal, Gyulai Szigethi János, F-csernáttoni Köllönte József, Ikafalvi László István;* b) a marosi kerületben: *Nagyenyedi Adorján Elek, Bögözi Jakab Károly, Sz.-tamási Szalánczi László, Muzsnai Dénes, N.-klopotivai Pogány Albert és Herepei Pál.*

Kebli számoltatók: *Sárpataki Zsigmond, N.-váradí Horváth Ferencz, K.-bacsoni Benedek József.* Árvai pénztáros: *br. Kemény István.* A kórházi alap pénztárosa: *Sárpataki János.* Haszonbérek pénztárosa: *iff. Farkas Sándor.* Raktári biztosok: *Nagy András* az enyedi és *Sárdi József* a krakkói kerületben.*

Ezen tisztikar áll az 1848-ik év elején Alsófehér vármegye szolgálatában. A csakhamar bekövetkezett nagyszerű politikai események izgalmai és az ezen vármegyében emberirtó jelleget öltött polgárháború bizonyosságai ezen tisztikarban nagy változásokat idéznek elő, mely változások elbeszélésünk rendén fel lesznek tüntetve.

* * *

A városok tanácsai 1848. január elején a következő egyénekből voltak összealkotva:

1. *Gyulafehérvár* szabad királyi város. Főbíró: *Erdélyi János.* Tanácsosok: *Fogarasi Sámuel, Szoboszlói Tóth György, Poklosi György, Kunczelman Ferencz, Kónya István, Székely László, Incze Mihály.* Főjegyző: *Jenei István.* Aljegyző: *Kéződi János.* Pénztárnok: *Ötves Ágoston.* Levéltárnok: *Lengyel Samu.* Szolgabírák: *Klincsitt Gergely, Jenci Samu, Diamant József, Kováts Elek.* Szónok: *Csiszér Samu.* Rendőrbiztos: *Dánfi Károly.* Czéhbiztossági jegyző: *Mégay Ferencz.* Pénztárnok: *Mégay Samu.* Városgazda: *Milikus Péter.* Közügyvéd: *Fábián András.* Szegények ügyvéde: *Székely Lajos.*

2. *Nagy-Enyed* rendezett tanácsu város. Főhadnagy: *Vácsi Czinege István.* Ülnökök: *Fejérvári József, Kis Károly, Rátz István, Virágháti József, Borsos Lajos, Hank József, Patkós Mátyás, Horváth István.* A főjegyzői állás betöltetlen. Aljegyző: *Benedek Sándor.* Levéltárnok: *Medgyesi Sándor.* Pénztárnok: *Horváth Lajos.* Adószedő: *Vajda Antal.* Városgazda: *Veress Mózes.* Szónok: *Nagy József.* Főorvos: *Váradí Sámuel.* Alorvos: *Ungerpek János.* Jogfelügyelő: *Kováts József.* Közügyvéd: *F. Sándor Elek.* Szolgabírák: *Sz. Veress Gábor, Benedek János, Finta János, Czigler János, Miller Mihály.* Árvaszéki bírák: *Borsos Lajos, Hank József, Veress Gábor.*

3. *Abrudbánya* bányavárosban *Verespatakra* is kiterjedő hatás-

* Alsófehér vármegyének az 1848. előtti időkről vezetett jegyzőkönyvei: «Az Erdélyi Nagyfejedelemség Tiszti Névtára 1848. évre» és Pogány György nyug. főispán közlései alapján.

körrel a városi tanács *egyszersmind kerületi bányabíróság is*. Főbíró: *L. Nagy Károly*. Kir. bányamester: *Henni József*. Rendőrigazgató: *Diószegi Samu*. Királyi biztos a bányászati ügyekben: *Reinisch Ágoston*. Tanácsosok s egyszersmind bányatörvényszéki ülnökök: *Lenárt Sándor, Boér János, Rákosi Nagy János* czéhbiztos és árvai felügyelő, *Szabó István, Gelei József, Sebes József, Koncz Lajos, Incze Sándor* börtönügyi felügyelő és *iff. Winkler János*. Főjegyző (helyettes): *Derzsi András*. Aljegyző: *iff. Molnár András*. Tiszteletbeli aljegyző: *Hornik György*. Igtató: *Füzi Samu*. Levéltárnok: *Sterka Sulutz Péter*. Szónok: *id. Lokodi Sándor*. Közügyvéd: *Farkas Tamás*. Szegények ügyvéde: *Ferenczi Dávid*. Majorsági pénztárnok: *Derzsi Gergely*. Városgazda: *Székely Károly*. Adószedő: *Finta János*. Árvaszéki elnök: *Rákosi Nagy János*. Árvaszéki bírák: *Kagerpauer József, Grósz József, Vitéz György*. Főorvosi hely üres. Verespataki rendes orvos: *Boér László*, bányász-sebészek: *Nagy József* és *Végh János*. Polgári sebész: *Szabó György*.

4. *Vizakna* város. Királybíró: *Fogarasi Pauer János*. Főbíró: *Székely Ferencz*. Tanácsosok: *Timár József* árvaszék elnöke, *Derzsi Elek, Székely József*. Osztó szék elnöke: *Szász János*. Főjegyző: *Kis József*. Aljegyző: *Lakatos Sándor*. Majorsági pénztárnok és erdőfelügyelő: *Kováts Sándor*. Igtató: *Harró Imre*. Levéltárnok: *Ferenczi József*. Adóegyenlítő: *Gaskó Imre*. Közügyvéd: *Kováts János*. Sebész: *Kósa Mózes*. Szónok: *Haszler József*. Városgazda: *L. Fekete Mihály*, 1848. május 22-től *Koppány János*. Osztó bíró: *Lengyel János*.*

* * *

A véderő központját a gyulafehérvári vár képezte, az év elején a békés állapotnak megfelelő, különféle fegyvernemhez tartozó várőrséggel ellátva. A várparancsnokságot alkották: *Horák Ferencz* altábornagy, *Knébel Ferdinánd* őrnagy, *Ziegler Károly* százados és *Stirbitzi Alajos* alhadnagy. A várerősítési igazgatóságot alkották: *Domascvsky Gyula* mérnök százados, igazgató, *Pillál Károly* főhadnagy, *Tschopp Antal* alhadnagy. Volt a várnak fegyvertári hivatala, melynek személyzetét alkották: *Rzehák József* őrnagy, *Kaitzanovich György* százados, *Herzog József* alszázados, *Geissler György* főhadnagy, *Bayer József* alhadnagy, *Kuntzendorf Károly* alhadnagy, *Dunkel József* alhadnagy és *Wagner József* főőr. Az országos mozgalmak beálltával természetesen a várőrség létszámában és a parancsnokság személyzetében nagy változások történtek, miről a maga helyén és idejében fogunk szólni.

Nagy-Enyeden volt elhelyezve egy könnyű lovas-ezred törzskara,

* «Az Erdélyi Nagyfejedelemség Tiszti Névtára 1848. évr.» Vizakna város jegyzőkönyve. Sz. Bakk E. Az 1848—49-iki szabadságharc alatti események Vizaknán 102. l.

az ezred zenekarával együtt. Ezen ezrednek csak egy százada állomásozott a vármegye területén és pedig egy szakasz Enyeden, egy Krakkóban, egy M.-Igenben és egy Sárdon. Törzskari főnök: Lozenau őrnagy, segédtsitzje: Apfler főhadnagy. Szakaszparancsnokok a vidéken és pedig Krakkóban: Horváth Miklós főhadnagy, M.-Igenben: Hertelendi főhadnagy tiszthelyettes, ugyanitt Erőss István, Sárdon: Khevenhüller főhadnagy.

Szintén Alsófehér vármegye területén és pedig Tövis mezővárosban volt elhelyezve a XI. számú székely huszár határőr-ezred második őrnagyi osztálya, mely osztálynak 1-ső százada 1848. elején Bágyon aranyoszéki községben, a 2-ik Tövisen állomásozott. Ezen század 2-ik szakaszának állomáshelye Tövis, a 4-ik szakaszé Borbánd község. Parancsnokló őrnagya az ezred második őrnagyi osztályának: Pócsa János, századosa: Szuini Pál. Hadnagya a 2-ik szakasznak: Gróf Eduárd, a 4-ik v. borbándi szakasznak Graef. Az Alsófehér vármegye területén állomásozott könnyű lovas és székely huszár ezredek összesen hat szakaszának létszáma békeidőben m. e. 220 főre volt becsülhető.*

A márcziusi mozgalmakat közvetlenül megelőzőt időkbén a vármegyében még két hatalmas politikai pártot találunk nem éles ellentétben ugyan, de minden esetre szemben egymással, az u. n. *konzervatív* és *szabadelvű* pártot. Első az akkor fennálló kormányhatalom támogatása alatt, élén Bánffy Miklós br. főispánnal. Ezen párthoz tartoztak: a vármegye területén lakó három püspök, a vármegyei tisztviselők túlnyomó nagy része, a nagy- és középbirtokosok jelentékeny része, jelesen Lázár Móricz, Mikes Károly és Benedek, Teleki Elek és Domokos, Nemes Károly grófok; Bornemissza János és Ignác, Gerliczi Fülöp, Bánffy Zsigmond és Dénes bárók; Barcsay János, két Zudor: Elek és Zsigmond, a Miksák, Boérok, Benkók, a Fosztó és Pogány családok, a Szaláncziak közül Sámuel, a két Sárpataki: János és Zsigmond, a két Gál: Albert és Sándor, a Dobolyiak, Antal és Dániel kivételével az egész Török-család, a Benedek-család, Zsigmond Elek, Lengyel Gábor, Ládai Ágoston stb. stb.

A konzervatív párthoz tartozott sok vármegyei ügyvéd és orvos; Keserü Mózes kivételével a gyulafehérvári kanonokok és idősebb tanárok; Bodola Sámuel, Péterfi László, Vajna Antal enyedi professzorok; a városok tisztviselői csekély kivétellel; az összes kincstári tisztviselők; nyugalmazott katonatisztek; a papság jelentékeny része, végül: a kisbirtoku nemesség nagy része. Ekkor vezérszónokai voltak e pártnak: Fosztó Menyhárd vármegyei főbíró, Jablonczai Elek tartományi kerületi biztos és Pogány Károly vármegyei főjegyző.

Ezzel szemben állott a zöld asztal mellett a vármegyei szabadelvű párt. Alkották ezen pártot: br. Kemény Dénes, Domokos, István, József, János, Albert és Farkas; gr. Kemény Sámuel; Zeyk József, Károly,

* Erős István és Szentgyörgyi József közlései alapján. Lásd «Erdély Nagyejedelemség Tiszti Névtára 1848. évre.» L. Szilágyi Farkas «Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben» 120. l. László Elek naplója.

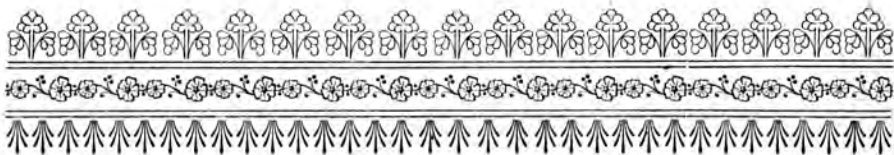
Miklós a tanár és legifj. Zeyk Miklós (idősb Zeyk Miklós, a nagyhirű tudós, a politikai ügyekben egyáltalán nem vett részt), Zeyk Domokos, Zeyk Antal, Zeyk László; gr. Mikes Kelemen, br. Splényi Mihály, Kendeffy Farkas, Szilvási Miklós, Inczédi Sámuel, Keserű Mózes kanonok; Szász Károly, Mihályi Károly, Incze Dániel, Farnos Károly enyedi professzorok; a gyulafehérvári kir. gimnázium ifjabb tanárai, az ifjabb kath. papok, a ref. papok kiválóbbjai és pedig: Herepei Károly vizaknai, Elekes Károly gyulafehérvári, Basa Mihály és Sándor József enyedi stb.; az ügyvédek egy része, névszerint: Sándor Elek, Török Dániel, O. Veress Károly, Budai Zsigmond, Székely Lajos, László Elek; az orvostudorok közül az egy Ötves Ágoston; a kisbirtoku nemesség egy kisebb része; a magyar városok iparos polgársága és az egész vármegyei magyar tanuló fiatalság. Vezérszónokok: br. Kemény Dénes és István, Szász Károly professzor, br. Splényi Mihály, Zeyk József, Zeyk Károly, Sándor Elek stb. Ez a párt a vármegye házában szám szerint kisebbségben volt, de elevenségével uralta a vármegyét, jelölte az alkotmányos irányt.* A románokból lett nemesek, a román papság és a megyei szász értelmiség a konzervatív párthoz tartoztak. A tulzó románok ekkor még hallgattak.

* * *

A hangulat az év elején élénk, derült. Az értelmiség figyelme a pozsonyi országgyűlésre irányul, mely a közös teherviselés, az ősiség eltörlése és a jobbágyság felszabadítása, Magyarország részére független felelős miniszterium megnyerésének nagy kérdései felett folytat magas színvonalon álló parlamenti vitákat s mely országgyűlésen jelen van a vármegyéből *br. Kemény Dénes* is, mint felsőházi tag. A kaszinók látogatottak, élénkek, főleg az enyedi, mely a vármegyei birtokos magyar nemesség egyik kiváló gyűlhelye. Városokban a szokatlanul hosszú farsangon — az 1848-ik évi farsang e század egyik leghosszabb farsangja, márczius 8-án ér véget — a fiatalság sűrűen rendezi a bálakat, melyeken a közönség kitörő kedvvel mulat. A lelkes hangulatot fokozza a párisi forradalom szállongó hite, mely a farsang utolsó napjain jön meg a vármegyébe. Falvakon a honn telelő birtokos nemesség ősi szokás szerint csoportosan látogat el egymáshoz. Vidám poharazás, kártyázás, s ha úgy talál, vándor zenészek mélabús zenéje mellett mulat néhol napok során.

Aligha sejti valaki ekkor még, hogy Magyarország s főleg Alsófehér vármegye vulkán fölött áll. Aligha sejti valaki, hogy mire ez év leáldozik, Alsófehér vármegye gyönyörű völgyei rakva lesznek szanaszét heverő hullák százaival, s a sok évtized óta itt honos polgári jólét megsemmisülve lesz hosszú-hosszu időre.

* Pogány György nyug. főispán, Török Dániel ny. városi tanácsos, Sáska Sándor nyug. m. árvaszéki ülnök s több mások közlései alapján.

II.

A MÁRCZIUS 15-IKI ESEMÉNYEK HIRÉNEK HATÁSA A VÁRMEGYÉBEN. — NÉPGYÜLÉSEK. — VÁRMEGYEI GYÜLÉS MÁRCZIUS 30. ÉS ÁPRIL 1-ÉN. — KÖVETVÁLASZTÁSOK A KOLOZSVÁRI ORSZÁGGYÜLÉSRE. — A VÁROSOK TISZTJUTÍTÁSAL — NEMZETŐRCSAPATOK SZERVEZÉSE A VÁRMEGYE TERÜLETÉN. — A ROMÁNOK MOZGOLÓDÁSAL — RÖGTÖN-ITÉLŐ BIRÓSÁG KIHIRDETÉSE A VÁRMEGYE TERÜLETÉN. — SZÉKELY HATÁRŐRÖK ÉRKEZNEK ÉNYEDRE. — ROMÁN NÉPGYÜLÉSEK BALÁZSFALVÁN.

A márczius 15-iki pesti események híre 19-ikén délben érkezett meg e vármegye központjára, Nagy-Enyedre. A «Biazini»-féle gyorskocsi utasai hozták a nagy híreket. A Bethlen-főtanoda fiatalsága ellepte a «Biazini»* vendéglő előtti teret s ujjongó örömmel terjesztette azokat a városon. A gyorskocsin utazott Szentpáli Elekné szül. gróf Bethlen Karolina. Ez a főuri nő Kolozsvárról hozott nemzetiszínű csokrokat szórt a tanuló fiatalság közé. A kereskedéseket csakhamar meglepte a közönség s szalagokat vásárolt, melyekből Enyed női nemzeti színű csokrokat készítettek.

A szabadelvű pártnak Enyeden levő kiválóbb férfiai késedelem nélkül értekezletre gyűltek össze a professzor Szász lakásán s abban állapodtak meg, hogy gyorsan hívassék össze népgyűlés, mely az adott viszonyok közötti teendőket beszélje meg. A népgyűlés pár nap múltával meg is tartatott a reformátusok templomában. Az ezerekre felszaporodott nép előbb egy nagy nemzeti lobogó alatt és a Rákóczy-induló hangjai mellett megkerülte a várat, s ezután a templomba vonult. A gyűlésen br. Kemény István elnökölt és Szász K. volt a vezérszónok. A tanácskozás megkezdése előtt Mihályi Károly enyedi professzor a szószékről elszavalta Petőfi Sándornak «Talpra magyar» kezdetű gyűjtő hatású alkalmi költeményét. A hatalmas szónoki erővel előadott forra-

* Most «Nemzeti szálloda».

dalmi költemény leirhatatlan hatást tett a közönségre, mely a nagy templomot zsufolásig megtöltötte. Ezután egyhangulag el lett határozva, miként: *ezen gyűléstől kérelmeztesék a konzervatív főispán elmozdítása s helyére szabadelvű főispán kinevezése. Addig is, míg ez megtörténék, találtassék meg br. Bánffy főispán, hogy sürgősen hívjon össze vármegyei közgyűlést s ez által nyújtson alkalmat a megye közönségének a régóta nem tartott tisztujlásra és megvitatására azon teendőknék, melyek a gyökeresen megváltozott hazai viszonyok között Alsófehér vármegye rendei által mulhatlanul és sürgősen megvitatandók.*

Tanácskozás közben Lőte József enyedi joghallgatónak lendületes alkalmi költeményét szórták a karzatról a közönség közé. A gyűlés, melyen az enyedi tanuló fiatalság dalkara is szerepelt, szintén a tanuló fiatalság zenekara által előadott Rákóczy-induló hangjai mellett oszlott szét. Ezen népgyűlés napját követő éjjelen Enyed város területéről a kétféjű sasos czimerek eltűntek.¹ Népgyűléseket tartottak Gyulafehérvártt, Abrudbányán és Vizaknán is. Vizakna márczius 31-ikén tartott népgyűlésében feliratot készített, melyben kérte a királyi főkormányshéket, hogy az unió kimondása érdekében sürgősen országgyűlést hívjon össze.²

* * *

E hó vége felé haza érkezett Pozsonyból br. Kemény Dénes, az alsófehérvármegyei, sőt az egész erdélyi szabadelvű pártnak egyik vezérférfia. Br. Kemény D. a haza politikai ügyeinek állása felől tájékozottsággal jött haza Enyedre. Megérkezésének híre nagy örömet keltett nemcsak Enyeden, hanem az egész vármegyében. A polgárság és tanuló fiatalság élénk ovációkban részesítették a nemes bárót. Az irányadó szabadelvű férfiak tanácskozásai a teendők felől egymást érték a br. Kemény és a Zeyk családok várszegutczai lakásán, a vármegye házában és a kaszinó helyiségében. A sürgetéseknek engedve, báró Bánffy főispán a vármegye rendeit gyűlésre hívta össze márczius 30-ára a megye székhelyére, Enyedre. Ezen gyűlést közvetlenül megelőző nap délutáni óráiban br. Kemény D., br. Kemény I., Zeyk Károly, Szász Károly és Benedek József szűkebbkörű értekezletet tartottak a Kemény- és Zeyk-udvarban, melyen a küszöbön álló m. közgyűlés teendőit beszéltek meg előlegesen. Márcz. 30-ikán délelőtti 10 órakor nagy néptömeg vonult be a várbeli ref. templomba. Sokan künn maradtak a várterületen, mert a nagy templom nem bírta az érdeklődő közönséget mind befogadni. A gyűlésen részt vettek a balázsfalvi tanárok és más

¹ Török Dániel ny. városi tanácsos és Szemerjai Károly krizbai ig.-tanító szemtanuk közlései alapján. T. D. mint a B.-főtanoda fiatalsága dalkarának akkori elnöke vett részt ezen népgyűlésen.

² Lásd: Bakk Endre «Az 1848—49-iki szabadságharcz alatti események Vizaknán» 12. lap.

tekintélyes román férfiak szép számmal, s unió-ellenes érzelmüknek legcsekélyebb jelét sem adták. A tanuló fiatalság a karzatot özönlötte el, s halk zugásban adott türelmetlenségének kifejezést. A zöld asztal körül komoly redőkbe vont arcokkal ültek báró Kemény Dénes, Szász Károly s a többi „patrioták“ s csakhamar egy kis közjogi csatározás vette kezdetét. Egyszerre mint könnyü pillangó repült egy levél a zöld asztalra, éppen Szász Károly és Kemény Dénes elébe. A levél története és tartalma ez: Salamon Ferencz, a Bethlen-főiskola egyik volt derék növendéke, a pesti fiatalság megbizásából levelet intézett Enyedre Nagy Sándor enyedi theologus diák nevére czimezve. A levél az unióra vonatkozott, melyről kimondotta a pésti ifjuság, hogy elvárja Erdélytől annak őszinte hő elfogadását, de ha ellenkező történnék s így Erdély — úgy szólva — a reakció karjaiba vetné magát s ez által a sebeseen megindult nemzeti mozgalom elnyomására eszközül szolgálna, az ifjuság késcdelem nélkül kitűzi a forradalom lobogóját. A levelet Nagy Sándor, Salamon F. egyik leghívebb enyedi barátja, röpitette a zöld asztalra, miután abból a Salamon nevét, mint a levél aláíróját, megelőzőleg kiszakította. A levelet olvasta egyik, olvasta a másik, s rögtön felállt, hazafi-gond barázdálta, nekigyult arczczal Kemény Dénes és felhasználva a levél szövegében jelzett bekövetkezhető veszélyeket, az ingadozó, vagy talán unió-ellenes politika ellen oly beszédet tartott, melynek végszava az «éljen az unió» volt, a melyet mennydörgően visszhangoztak ezerek, meg a szent falak. Az elnök kimondotta az unió elfogadását.*

Szintén a Kemény Dénes indítványa folytán a gyűlés elhatározta, hogy gr. Teleki József erdélyi főkormányzót innen a gyűlésből küldöttség által keressék meg és kérjék fel a vármegye nevében, miszerint az anyaországgal való unió s más nagyfontosságú országos ügyek tárgyalása végett sürgősen országgyűlést hívjon össze Kolozsvárra. A küldöttséget Zeyk József, gr. Mikes Kelemen és br. Splényi Mihály személyében meg is választotta, s egyidejűleg kimondotta, hogy a vármegye gyűlése addig szét nem oszlik, míg a küldöttség Kolozsvárt meg nem járja s küldetése eredményéről jelentést nem tesz. Ezek után elnök a gyűlést lelkes éljenések között bezárta. Zeyk Józsefék nyomban Kolozsvárra is utaztak a főkormányzóhoz, ki Alsófehér vármegye küldöttsége előtt kijelentette, hogy «megtette a lépéseket a hongyűlés eszközlése végett s minden perczen várja a kedvező választ, mely ha késni fog, azon esetre, ha a siettető körülmények nagyobbra halmozóznak, saját tekintélyét használni fogja s országgyűlést fog hirdetni». Zeykék harmadnapon vissza is érkeztek Enyedre s ápril 1-én a folytatólagos megyei gyűlés előtt jelentést tettek gr. Teleki József főkormányzó nekik adott válaszárol. A küldöttség jelentésének tudomásul vétele után indítványba hozott, hogy a legközelebből összehívandó

* Nagy Sándor: —Háromszék önvédelmi harca 1848—49.» 6—7. lap.

erdélyi országgyűlésre a vármegye részéről küldendő követeket választák meg már ezen gyűlésből. Az indítvány értelmében országgyűlési követekül felkiáltás útján azonnal meg is választattak: *báró Kemény Dénes* és *báró Kemény István*, s nekik a következő követi utasítást adták:

- a) Unió az anyaországgal.
- b) Jogegyenlőség a hon mindenik polgárára nézve.
- c) Közös teherviselés.
- d) Azon esetben, ha az erdélyi országgyűlés nem hivatnék össze, a vármegye követei jelenjenek meg mint követek a pesti gyűlésen.¹

A tisztujítás a jogegyenlőség alapján közelebbről szervezendő vármegyei bizottság teendőjéül hagyatott fenn. A vármegyei konzervatív párt mi akadályt sem gördített a dolgok ily irányu menetének útjába, hanem nemes önmegadással hajolt meg a gyökeresen megváltozott honi viszonyok hatalma előtt, mely körülmény ezen párt hazafias érzelmeiről és emelkedett gondolkozásáról tett kétség alá nem jöhető tanubizonyosságot. Br. Kemény Dénes ezen gyűlés alkalmával utoljára szólott Alsófehér vármegye rendeihez. Középtermetű, kissé barna, rendkívül mozgékony alakját nem látták, zengzetes hangját, meggyőző és elragadó ékesszólását nem hallották többé e vármegye gyűléstermei.² Ápril 1-én este Enyeden minden ember talpon volt. A polgárok és az Enyede a vármegye-gyűlés alkalmából bejött nagyszámu nemesség fátklyás estélylyel tisztelték meg a kolozsvári országgyűlésre megválasztott követeket, a főkörmányzónál járt küldöttség tagjait stb.

A vármegyei központ példáját követték a városok. Ezek is késedelem nélkül megválasztották képviselőiket a kolozsvári országgyűlésre. *Gyulafehérvár dr. Ötvös Ágostont* és *Dánfy Károlyt* választotta s a választó polgárság május 8-án a «Társalkodó» termében megtartott gyűléséből nekik a következő utasítást adta: 1. *Föhlétlen unió az anyaországgal.* 2. *Az urbéri viszonyok azonnali megszüntetése.* 3. *Közös teherviselés.* 4. *A pozsonyi országgyűlésen alkotott legujabb törvényeknek elfogadása.*

Végül utasította követeit, hogy egyéb felmerülhető kérdésekben csatlakozzanak azon országgyűlési képviselőkhöz, kik ezen utasítások szellemében járnak el.³

Vizakna Szász Károly enyedi professzort és *Szász János* városi tanácstagot választotta meg közfelkiáltással, követi irnokokul pedig *Timár Károlyt* és *Szócs Sándort*.

Abrudbánya és Verespatak követeiül *Ferencki Dávid* ügyvéd és *Füzi Sámuel* bányatörvényszéki igtató lettek megválasztva.

¹ Br. Kemény Gábor: «Nagy-Enyed és vidékének veszedelme 1848—49-ben» 19. lap. Kővári László: «Erdély története 1848—49-ben» 11. lap. Lásd «Erdélyi Híradó» 342—343. számait. «Siebenbürger Wochenblatt» 1848. évi 28. száma. Élő szemtanuk elbeszélései.

² «Budapesti Hirlap» XVI. évfolyam 125. sz.

³ «Ellenőr» 6. szám 23 l.

Mindenik követválasztásnál a szabadelvű párt jelöltjei jutottak győzelemre Alsófehér vármegyében s a megválasztott követek lényegileg ugyanazon utasításokat kapták választó polgártársaiktól.

* * *

Az 1848-ik év tavaszán a vármegyében létező városok közül Nagy-Enyed város közönsége teljes tisztujítást vitt keresztül a képviseleti rendszer alapján. Ezen tisztujítás alkalmával itt a konzervatív párt még életjelt adott magáról. A tanácsujítás alkalmával élénk pártküzdelmek folytak; de a küzdelem nem annyira elvi, mint inkább személyi jellegű volt. Váczi Czinege István helyett *Benedek Jánost* választották meg városi főhadnagygyá. Tisztán személyváltás, mert Czinege is, Benedek is a haldoklásnak indult konzervatív párt hive volt. Gyulafehérvár a konzervatív Erdélyi János helyett a szabadelvű Szoboszlói Tóth Györgyöt választotta főbirájául. Abrudbányán nem történt ez év tavaszán tisztujítás s csak a város első tisztviselői állásán fordult elő változás s az is csak október derekán. Ekkor ugyanis L. Nagy Károly főbíró állásától megváltván, helyét Boér János tanácsosnak engedte át. Vizaknán sem ment véghez ez év tavaszán tanácsujítás.¹

* * *

A nemzetőr-csapatok szervezésére nézve a törvényes alapot az 1848. évi XXII. törvénycikk adta meg. Erre támaszkodva, Kolozsvár város közönsége márczius 21-dikén tartott közgyűlésén e nagy fontosságú országos ügyet illetőleg a következő határozatot hozta: «A jelen körülmények között, midőn az ingerültségnek némi jelei már is mutatkoznak és történhetõ kitérés bennünk méltó aggodalmat gerjeszt, az uralkodás, közcsend, élet- és vagyon-bátorság fenntartása, részint azok megzavarhatásának megelőzése tekintetéből, nemzeti polgári őrserég felállításáról gondoskodni kénytelen kötelességünknek ismerjük, mely a közbátorság épségben fenntartásáról gondoskodjék.»² Kolozsvár város közönségének eme határozata nemzetőr-csapatok felállítása iránt csakhamar mozgalmat keltett Erdély magyarsága köreibben. A nemzetőrség felállításának ügyét Alsófehér vármegye közönsége minden valószínűség szerint a márcz. 30-án és ápr. 1-én megtartott vármegyei gyűlés alkalmával vitatta meg. Tény, hogy ápril hó folyamán Enyeden a nemzetőri szolgálatra alkalmas polgárok összeirattak s ennek megtörténte után a nemzetőr-csapatok szervezése folyamatba indult Enyeden és a többi városokban; folyamatba indult a vármegye területén létező bányavárosokban és olyan községekben, melyekben a magyar nemzetiségű pol-

¹ Lásd «Ellenőr» 62. sz. 245. l., Szilágyi F. «N.-E. pusztulása 1849-ben» 22. l., Sz. Bakk Endre «Az 1848—49-iki szabadságharc alatti események Vizaknán» 102. l.

² Kolozsvár város jegyzőkönyve.

gárság, birtokos nemesség tömegesebben lakott. Első volt a vármegyében a Bethlen-főtanoda fiatalsága, mely véderővé szervezkedett Enyeden. Ugyanis ezen derék, lelkesült fiatalságnak fegyverviselésre alkalmas része, köztük 14—15 éves tanulók, mintegy 500-an, a márcziusi enyedi népgyűlés után azonnal négy csapatba osztotta be magát. Mindenik csapat élére egy-egy professzort választottak századosul. Szász Károly, Zeyk Miklós, Incze Dániel és Farnos Károly professzorok választattak meg csapatvezetőkül századosi ranggal. Egy része a fiatalságnak rendes fegyverzetel látta el magát, a másik, a sokkal nagyobb rész, fából készült puskákra szuronyt alkalmaztatott s így pótolta a rendes lövő fegyver hiányát. Minden nap délutáni óráiban a Rákóczy-induló hangjai mellett, mindannyiszor nagy népcsoport által kísérve, a Magyar-utca végén elterülő u. n. »Puskaporos-tér«-re vonult ki s ott gyakorolta magát a fegyverforgatásban és katonai mozdulatokban. Ezen gyakorlatok csak a fiatalság szétoszlásával szűntek meg, mikor ez a fiatalsági véderő feloszlott. Ezen fiatalságból fejlődött ki később Zeyk Miklós professzornak előbb 80, később 90 főből álló híres vadászcsapata, az u. n. „*siltzes*“-ek, mely csapatba meglelt férfiak, tekintélyes földbirtokosok is iratkoztak be, köztük br. Kemény György, később Torda vármegye főispánja, Szilvási Miklós nagybirtokos, Miksa Elek szintén nagybirtokos, Torda vármegye volt alispánja és egyik országgyűlési képviselője.¹

Ez a fiatalsági véderő képezte még később magvát a hazánk dicsőséges szabadságharcaiban annyi hervadhatatlan babért aratott 11-ik honvéd-zászlóaljnak.

Az Enyeden szervezett nemzetőr-csapat kezdetben 500 gyalog és mintegy 40 lovas nemzetőrből alakult. Főparancsnoka ifj. br. Kemény István volt.² Két századra oszlott. Az első század Sándor Elek ügyvédet, a második Hank József városi tanácsost választotta századosául; fő- és alhadnagyok: Vida Bálint ügyvéd, Ungerpek János városi orvos, Veress Mózes városgazda, Hajdu József és Sándor János iparos polgárok; később, miután ezen csapatba a környékbeli magyar birtokosok közül is többen beléptek, abban Gálfi Dénes és Benkő Zsigmond is szolgálatot vállaltak, főhadnagyi minőségben mindketten. A lovas nemzetőr-csapat parancsnoka Juhász József volt, ekkor még az enyedi járás szolgabírája. Alakult a két darab egy-egy fontos vas ágyú³ körül — melyet az enyediek Ruszbergben öntettek a maguk számára — egy kis tüzér-csapat is, melynek főhadnagya Bodola Károly erdész volt.⁴ Tényleges főparancsnok július 19-éig Inczédi Sámuel

¹ Török Dániel ny. városi tanácsos, Szemerjai Károly krizbai ig.-tanító, Sándor János miriszlói ref. lelkész és e. megyei esperes közlései alapján, mint a kik ezen fiatalsági véderő részes tagjai valának. Miksa Elek nyug. alispán közlése. Sz. F. »N.-E. pusztulása 1849-ben« 16. l.

² L. br. K. Gy. »N.-E. és vidékének veszedelme 1848—49-ben« 110. l. J. E. »Visszaemlékezések 1848—49-re« 300. lap.

³ L. »Erdély« 1874. évi folyam 76. l.

⁴ Sáska Sándor ny. megyei árvászéki bíró közl. a.

vámegyei birtokos. Inczédinek a rácok ellen működő magyar táborba történt távozása után a parancsnoksági tisztet Sándor Elek első százados vette át,¹ Október közepén ismét Inczédi lett a parancsnok. Az enyedi nemzetőr-csapat, melyben az Enyeden lakó szász polgárok is egész végig lelkesedéssel szolgáltak, ekkor már az «Alsófehérmegyei nemzetőr-csapat» nevet vette fel, három századot számlált s a vármegye különböző részeiből Enyedre menekült, fegyverhordozásra alkalmas férfiaknak a csapatba történt tömeges belépése folytán a gyalog nemzetőrök létszáma felemelkedett több mint hatszáz és a lovas nemzetőröké m. e. kétszáz főre. A gyalog nemzetőr-csapat részben a gyulafehérvári várból kapott 200 drb kovás fegyverrel lett fölfegyverezve; részben saját fegyvereiket használták azok, kik alkalmas fegyverrel rendelkeztek, de el voltak látva lőfegyverrel mindannyian. A gyalogságot Novák, a K. Ferdinánd ezredben szolgáló egyik százados gyakoroltatta a fegyverforgatásban és katonai mozdulatokban. A lovas nemzetőrök maguk szerelték fel magukat és saját lovaikat használták. Juhász J. tanította és vezette őket. Ez a kiváló nemzetőr-csapat, melynek létszáma a vidékről Enyedre menekülő birtokos nemességgel folyton növekedett, a Zeyk-féle csapatot is ide számítva, az ősz elején négy századra emelkedett; s ettől kezdve az „*Alsófehérvármegyei nemzetőr-csapat*“ elnevezés mellett az „*Alsófehérvármegyei nemzetőr-zászlóalj*“ elnevezést is használta²; Nagy-Enyednek november 8-dikán a magyar kormány részéről történt kiűritése után részben feloszlott.³

Nemzetőr-csapatot szervezett Gyulafehérvár városa. Nem csekély fáradtságukba került az ügyek élén álló férfiaknak Gyulafehérvárrt tekintélyes nemzetőr-csapatot szervezni azon ok miatt, mert ezen város lakosságát különböző nemzetiségű polgárok alkotják, jelesen: sokan voltak szászok és románok, és mert a vár helyőrsége már akkor ellenséges magatartást kezdett tanúsítani a magyar alkotmány alapjára lépettekkel szemben. Hosszas tanácskozások, alkudozások után elvégre itt is megalakult a nemzetőr-csapat. Abba a magyarokon és zsidókon kívül szászok is iratkoztak be; sőt beiratkozott az értelmiséghez tartozó néhány román polgár is. A csapat létszáma meghaladta a 400 főt s két századra oszlott. Az első század századosa: *Fogarasi Antal* volt, a másodiké: *Dánfy Károly* városi tanácsos, csapat-parancsnok: *Szoboszlói Tóth György* városi főbíró. Ezen nemzetőr-csapat részére is csak 240 drb fegyvert szolgáltatott ki a gyulafehérvári vár parancsnoksága, a többbit a polgárok maguk szerezték be. A gyalogság mellett néhány főből álló lovas-csapatot is szerveztek.

¹ Az «Ellenőr» 53. sz. 209. lapján Sándor Eleket mint hadnagyot említi. Ez tévedés, mert Sándor Elek századosi ranggal lépett az enyedi nemzetőr-csapatba s ezen rangjában meg is maradt a szabadságharc leveréséig. L. «Közérdek» 1883. évfolyam 8. sz.

² J. E. «Visszaemlékezések 1848—49-re» 272. l.

³ Sáska Sándor, Keul Károly s több mások közlései után. L. br. K. Gy. «N.-E. és vidékének veszedelme 1848—49-ben» 110., 117., 119. lap. L. Sz. F. «N.-E. pusztulása 1849-ben» 16., 289. l.

Volt a nemzetőr-csapatnak jól begyakorolt saját zenekara is. Miután Sz. Tóth György, mint országgyűlési képviselő, Pestre távozott, a parancsnoksági teendők intézésével Fogarasi Antal századost bízták meg.

Polgári őrcsapatokat szerveztek *Abrudbánya* és *Verespatak*. Az abrudbányai nemzetőr-csapat m. e. 280 főt számlált s egy századból állott, parancsnoka századosi rangban Losonczi Lajos ügyvéd. Eleintén a románok közül is többen iratkoztak be abba s a gyakorlatokon ezek is megjelentek rendszeren. Az őrcsapat a nyár közepéig hiányosan vala ellátva fegyverrel, de miután a havasi mőczok a szentesített magyar alkotmány alapján álló magyarsággal szemben kezdték magukat gyanusan viselni, a városi tanács és az őrcsapat tisztikara illetékes helyen a csapatnak jó fegyverekkel való ellátását folyton sürgette. A folytonos sürgetésnek végre eredménye lett. Az őrcsapat a gyulafehérvári várból jó minőségű lőfegyverekkel teljesen el lett látva. «Az abrudbányainál egy nemzetőr-csapat sem vala jobban felfegyverkezve a vármegye területén» — mondja egyik résztvevő szemtanu, Herepei Károly enyedi ny. tanár. Az őrcsapat román nemzetiségű tagjai abból a Bottyán ügyvéd izgatásai következtében hamar kiléptek oly tömegesen, hogy csak 3 román maradt meg abban mindvégig.¹ A verespataki nemzetőr-csapat m. e. 200 főt számlált s ez is egy századból állott. Ezen őrcsapatba is iratkoztak be román bányász-polgárok, de szintén a Buttyántól származó izgatások miatt azok e helyen is oda hagyták az őrcsapatot. Ezen őrcsapat is jól el volt látva fegyverrel a gyulafehérvári várból. Parancsnoka Antos József bányamester volt. Winkler Károly volt huszár őrmester gyakoroltatta be szakértelemmel és nagy szorgalommal. A lőport Gy. Szigeti István bányatisztségi irnok készítette és szolgáltatta mind az abrudbányai, mind a verespataki őrcsapat részére.²

Offenbányán is alakult 160 főből álló őrcsapat helybeli kincstári tisztviselőkből, iparos polgárokból és különböző nemzetiségekhez tartozó bányamunkásokból. Parancsnoka egy Szotyori nevű bánya-tisztviselő volt. Az őrcsapat hiányosan volt fegyverkezve mindvégig.³ Polgári véderő alakult Zalatlnán. Ezen virágzó bányahelység polgársága is került a nemzetőr-csapat elnevezést s véderejét polgári őrcsapatnak nevezte. Ebbe is iratkoztak be a magyar és német polgárok s bányamunkások mellett román polgárok és bányamunkások is jelentékeny számmal. Létszáma volt ezen őrcsapatnak 280 ember 2 századba beosztva. Parancsnoka *Nemegyci János* bányatanácsos, századosok: *Farkas László* uradalmi gazdatiszt és *Bartha Gyula* bányatanácsos ülnök. Mint csapattisztek voltak alkalmazva: *Huber Gyula* uradalmi irnok, *Marillay László* uradalmi ellenőr, *Kain Ignác* bányabirósági irodaigazgató és *Mikó Sámuel*. Az

¹ Rákosi József bányabirtokos jegyzetei. Herepei Károly nagyenyedi ny. tanár közlése.

² Ebergényi Mózes és Gruber József verespataki bányabirtokos szemtanuk közlése.

³ Erőss Antal offenbányai román. kath. énekvezér és Scharschmidt György nyug. bányabíró közlése.

őrcsapat kapott a kincstártól 50 drb jóminőségű lőfegyvert, a hiányzó részt a zalathnaiak szerezték be. A románok ezen őrcsapatból is kiléptek már eleinte. Itt az őrcsapat román származású tagjai között Dobra ügyvéd volt a konkolyhintő. Az őrcsapat kebelében a nyár folytán zavarok támadtak, minek következtében az egy időre fel is oszlott, de szeptember havában újra lett szervezve, miről a zalathnai ügyek előadásánál kissé bővebben fogunk szólni.¹

Vizakna város előljárósága május havában irta össze a nemzetőri szolgálatra kötelezhető polgárokat. A szervezendő nemzetőr-csapatba a román polgárok csak azon feltétel mellett voltak hajlandók belépni, ha tisztjeiket maguk választják s román nyelven vezényeltetnek. Ezen feltételeket a magyarok el nem fogadván, a románoktól külön váltan szerveztek nemzetőr-csapatot, melynek létszáma kezdetben 200 fő volt; később a létszám 450 emberre emelkedett. Parancsnoka századosi ranggal: *Szentpáli Zsigmond*; főhadnagyok: *Vesmás József*, *Szőcs Sándor*; hadnagyok: *Deézi Boldizsár* és *Turóczy József*. A csapat kezdetben csak szuronyokkal volt felszerelve, melyeket a város költségén szereztek be. A szuronyokat fa puskákra alkalmazták, s az őrcsapat ezen fegyverzetel folytatta a gyakorlatokat július végéig. Ekkor a gyulafehérvári várból kaptak előbb 100, egy hóval később 120 drb szuronyos lőfegyvert. 50 drb vadászfegyvert a csapat tagjai szereztek be saját költségükön, 180 ember csak szuronynyal volt ellátva mindvégig. A gyalogság mellé pár lovas nemzetőrt is állítottak. A honvéd-zászlóaljak szervezése az erdélyi hazarészben is folyamatba indulván, Szentpáli átment a honvédekhez, s helyére csapatparancsnokul Timár Károlyt választották századosi ranggal.

Vizaknán július hó végén a román polgárok, bányamunkások is szerveztek egy 4—500 főből álló nemzetőrcsapat-félét. Ennek létszáma később 700 főre emelkedett. Tisztjeiket maguk választották. A vezényszó román volt. A csapat eleinte botokkal fegyverkezve végezte gyakorlatait. A magyarokkal az egész nyár folytán a legjobb viszonyban élt, de az ősz elején ez a viszony ellenségesre változott s a csapat lándzsákkal, hosszú nyelű baltákkal, fejszékkel, kaszákkal látta el magát. Parancsnoka *Constandfe János*, századosok: *Onya Popi Todor*, *Mihaila Mundrán* stb.²

Alvincz és *Borberek* tekintélyes magyar birtokossága együtt szervezett szép nemzetőrcsapatot, melybe beiratkoztak az alvinczi német ajku polgárok mind, sőt beiratkoztak többen a román polgárok közül is, köztük *Kornya János* gör. kath. lelkész. A csapat létszáma a nyár elején közel 300 ember volt. Nem vonta ki magát abból a tekintélyesebb birtokosok közül sem senki. Parancsnoka: *Zeyk Antal*. Mindenik nemzetőr el volt látva jó fegyverrel, melynek nagyobb részét a gyulafehérvári vár szolgáltatta, a kisebb rész a birtokosság jó és értékes vadászfegy-

¹ „Közérdek” 1891. évi folyama 28. 34. sz. Biró Miklós naplója, Náhlík János százados-hadbíró jegyzőkönyve.

² B. E. „Az 1848—49-iki szabadságharcz alatti események Vizaknán” 14—15—16. l.

vereiből telt ki. A csapatot *Beczman* cs. kir. nyug. százados oktatta kiváló szakértelemmel, katonai pontossággal és szigorral. Támogatta őt ebben *Rätz Sámuel* cs. kir. nyug. huszár százados és *Szabó Samu*, a Kapisztrán-rend alvinczi házának fiatal főnöke, ki a nemzetőrcsapat előtt a pontosságban, engedelmisségben jó példával járt elől, a csapat előtt lelkesítő beszédeket tartott, sőt a mise liturgiáját magyarra fordítván, az egész nyár folytán a mise-áldozatot magyar nyelven végezte. A nyár folytán a románok Alvinczen is kiléptek a nemzetőr-csapatból, de néhányan s közöttük Kornya János és fia Jakab, helyükön maradtak. Sőt a fiatal Kornya a csapat egyik dobosa maradt a csapat lefegyverzéséig. A románok kilépése után annak létszáma 160—180 főre szállt, de csekély létszáma daczára is a vármegye egyik leggyakorlottabb, legfegyvelmezettebb és legtekintélyesebb nemzetőrcsapata volt mindvégig.¹

Nemzetőrcsapat alakult *Kis-Enyeden*. Ezen, a magyarságtól elszigetelten fekvő, akkor virágzó községben azon időkbén még sok jómódu magyar középbirtokos és alsóbbrendű nemes lakott, kiknek fegyverfogható része nemzetőrcsapattá szervezkedett. A csapat létszáma 50—60 ember. Az őrcsapat tagjai fegyverrel maguk látták el magukat.

Örményszékesen Szalánzi Lőrincz fiatal birtokos szervezett egy 12 főből álló lovas nemzetőrcsapatot, mely mindenben a régi nemesi fölkelés jellegét hordta magán. Fényesnek mondható felszerelése az ottani birtokosság áldozatkészségéből telt ki.²

Az erdélyi Hegyalja magyarsága sem késett nemzetőrcsapatokká szervezkedni. M.-Igenben *Koncz Zsigmond* helybeli birtokos szervezett csapatot. Ebbe iratkoztak be a czelnai, igenpataki udvarokban szolgáló gazdatisztek és ispánok is. A csapat létszáma elérte a 200 főt. Parancsnokló tisztje századosi rangban *Koncz Zs.* A fegyverforgatásban egy *Szabados János* nevű kiszolgált cs. k. gránátos őrmester gyakoroltatta kiváló szakképzettséggel, katonai szigorral és pontossággal. A csapat el volt látva jó minőségű lőfegyverekkel. A román fegyveres mozgalom kezdetekor hadi felszerelvénye bőven volt.

Sárdon Vadadi László volt megyei szolgabíró és birtokos állt az ügy élére, s szervezett az ottani birtokosokból, gazdatisztekből és ispánokból egy 40 főt számláló nemzetőrcsapatot. A begyakorlást is *Vadadi* vezette. A csapat jól el volt látva fegyverekkel.³

B.-Bocsárdon 26 odavaló birtokos magyar ember szintén őrcsapattá szervezkedett, s parancsnokául *Ács János* helybeli ref. papot választotta. A lőfegyverekhez szükséges szuronyokat ezen csapat részére *Ács* készíttette saját költségén.⁴

Krakkó és *B.-Benedek* magyar birtokossága és polgársága, mint

¹ *Biró Miklós* naplója, *Péterfi László* alvinczi nyug. lelkész, ügyvéd *Medgyes Bálintné*, *Kornya Jakab* alvinczi gör. kath. lelkész közleményei a.

² *Szalánzi Lőrincz* nagybirtokos közlése.

³ *Biró Miklós* naplója. Özv. *Sándor Lajosné* és *Vadadi Gergely* közlése.

⁴ *Biró Miklós* naplója.

Alvincz és Borberek, együtt szervezkedtek egy 150—160 főből álló nemzetőr-csapatná, s parancsnokául századosi ranggal *Józsa István* krakkói ref. papot választotta. Ezen csapatba b.-benedeki izraelita polgárok is iratkoztak be.¹

Tövis és *Diód* magyar lakossága szintén együtt alakított nemzetőr-csapatot, melynek létszáma a 100 főt megközelítette. Parancsnoka volt *Bartók József* birtokos. Jól fegyverzett és jól begyakorolt nemzetőr-csapat volt.²

Maros-Ujvár magyarsága nem sietett nemzetőr-csapatná szervezkedni, azonban június 11-én, pünkösd első napján, a bányahelység utcáin írott czédulákat találtak elszórtan, melyekről az a fenyegetés volt olvasható, hogy M.-Ujvár fel fog perzseltetni. Ezen fenyegetésre az ottani magyarság addigi tétlenségéből felriadt s *Rátz János* bánya-felőr kezdeményezése folytán ott is megalakult a nemzetőr-csapat, mely kezdetben 100—110, később 200 főt számlált. A románok közül csak azok iratkoztak abba be, kiket a magyarokhoz közelebbi családi viszonyok köteleltek. A csapat tiszteletbeli parancsnoka *Kováts János* kamarai ispán, tényleges parancsnoka pedig századosi rangban *Pósa József* első bányatiszt volt; tisztek voltak hadnagyi rangban: *Gyöngyösi Károly*, *Téglási Károly* és *Rátz Károly*. Eleinte ez a csapat is fa puskákkal végezte katonai gyakorlatait, a nyár folytán azonban kapott a gyulafehérvári várból 60 drb kovás és 12 drb vadászfegyvert és elégséges szuronyt. A hiányzó fegyvereket az őrcsapat tagjai saját fegyvereikkel pótolták. Egy Enyedről küldött székely származású cs. kir. őrmester oktatta a fegyverforgatásban és katonai gyakorlatokban. Az őrcsapat mellett pár lovas nemzetőr is végezte a szolgálatot.³

Nagylak és *Hari* sóbányavidéki községek is alakítottak nemzetőr-csapatokat, melyek a nyár folytán külön-külön állottak fenn, de október közepén egyesültek s egyesülten 70—80 főt számláltak. A nagylaki nemzetőr-csapat vezetője *Sebesi Ádám* helybeli birtokos, a harii pedig *Szabó Lajos* birtokos volt, mind a kettő hadnagyi rangban. A két csapat vezetését október közepén Gyarmathi Zsigmond nagylaki birtokos vette át. A nagylaki őrcsapat vagyontalanabb tagjait Sebesi Ádám szerelte fel.⁴

Csekelaka község magyar birtokossága sem késett egy 40—45 főből álló nemzetőr-csapatot szervezni. Szervezte és begyakorolta *Gál József* gazdatiszt. Gál ny. katonatiszt lévén, a szervezési és begyakorlási teendőket szakértelemmel és katonai pontossággal végezte.⁵

¹ Biró Miklós naplója, Vadadi Gergely közlése alapján.

² «Kolozsvári Híradó.» Horváth József, N.-Enyed város főjegyzőjének, szereplő szemtanúnak közlései alapján.

³ «Kolozsvári Híradó.» Géber Károly nyug. bányatiszt, Pap Lajos nyug. bánya-felőr és őzv. Ágoston Pálné közleményei alapján.

⁴ Sebesi Ádám nagylaki és Rákosi Józsi harii birtokos közlése alapján.

⁵ Silló István csekelaki birtokos résztvevő szemtanú közlése alapján.

Fölfegyverkezett a magyar birtokos nemesség s kisebb nemzetőr-csapatokká alakultan gyakorolta magát a katonai mozdulatokban és fegyverforgatásban: Kisfalud, Borbánd, M.-Béld, Veresegyháza, Oláh-Lapád, Forró, Sz.-Benedek, M.-Csúcs, M.-Koppánd, M.-Bükkös, Kutyfalva stb. községekben is. Az udvari tisztek az udvaroknak közvetlen szolgálatában álló egyénekből (ispánok, inasok, bírók, kertészek) alkottak egy-egy kis fegyveres csoportot. Voltak községek, melyekben a felszabadult magyar jobbágyok alakultak kezdetleges nemzetőr-csapatokká s gyakorolták magukat a fegyverforgatásban. Így pl. Felenyed és Miriszló községek magyar nemzetiségű felszabadult jobbágyai külön-külön 30—40 emberből álló, lándzsákkal fölfegyverzett nemzetőr-csapatokat alakítottak s fegyvergyakorlatokat tartottak.¹

Az alsófehérvármegyei magyar nemzetőr-csapatok összes létszámát biztosan kimutatni most már nem lehet. Mi azt 3500 főre becsüljük. Ez a létszám természetesen folyton ingadozott, a mennyiben a fiatalság gr. Bethlen Olivérnek május 30-ról kelt felhívására a nemzetőr-csapatokat már jul. hónapban kezdte odahagyni és az alakulóban levő honvéd-zászlóaljok valamelyikébe, vagy pedig a gr. Bethlen Gergely parancsnoksága alatt szintén alakulásnak indult Mátyás-huszár-századokba iratkozott be. A távozó fiatalok helyét idősebbek foglalták el, kik megelőzőleg nem siettek a nemzetőr-csapatokba belépni. Innen magyarázható ki az a körülmény, hogy a fegyverviselésre alkalmas fiatalságnak a nemzetőr-csapatok lobogói alól meg nem szűnő távozása daczára is ezen csapatok létszáma folytonos emelkedésben volt.

A nemzetőr-csapatok kiképzését és felszerelését illetőleg nagy nehézséget okozott a lőfegyver hiánya, jóllehet István nádor, kinek a hadügyeket illetőleg Erdély is alá vala rendelve, ápril 16-ról kelt és *br. Puchmerhez*, az erdélyi katonai főparancsnokhoz intézett rendeletében ennek rendelkezik, hogy «a nemzetőröket Gy.-Fehérvárról lássa el fegyverrel».² Ezen rendeletnek azonban nevezett főparancsnok, valamint Horák, a gyulafehérvári vár parancsnoka, csak hiányosan és késedelmesen tettek eleget. Ebből aztán az következett, hogy a magyar nemzetőrök egy része fa puskákkal gyakorolt hosszasan. A kapott fegyverek is nagy részben rosszak valának s így a magyar nemzetőrség az alkotmány iránt érzett lángoló lelkesedése mellett is csekély katonai súlylyal bírt. A gyakorlatok azonban egész tavasz és nyár folyamán szorgalmasan folytak. Lázás izgalom vesz erőt a kedélyeken. A kenyérkereső polgári foglalkozás fennakad. Rosszat sejtve, mindenki fegyver után néz. A régi ón tálak és tányérok puskagolyókká alakulnak át. Az utcák és mezők dobok pergését és katonai kürtök érczszavát

¹ E sorok írója szemtanuja volt, hogy egy szép nyári reggelen a felenyedi paraszt nemzetőr-csapat, 30—40 ember, lándzsákkal fegyverzetten Enyedre lett bevezényelve s az enyedi nemzetőr-csapattal egyesülve Miriszlóra vonult, s az ottani paraszt nemzetőr-csapatot a magyar király és a szentesített magyar alkotmány iránti hűségére feleltette.

² Lásd Kővári «Erdély tört.» 17. lap.

visszhangozzák. Hiányos fegyverzetű nagyobb és kisebb nemzetőr-csapatok jönnek és mennek. Ősi nemesi kardokkal, pisztolyokkal fegyverkezett lovas nemzetőrök száguldoznak jobbra és balra. Egy közelgő politikai nagy vihar hűvös előszele lengedez hazánkban s főleg Alsó-
fehér vármegyében.

* * *

A románokat a jobbágyság felszabadításának híre kellemesen lepte meg. A magyar földesurak közül többen maguk közölték jobbágyaikkal eme nagy változást, kik azt az öröm minden néven nevezhető nyilvánulásaival fogadták. «A jobbágyság felszabadítására vonatkozó országgyűlési határozatot én magam nyilvánítottam nekik azon helységben, hoi laktam, a templomban. Örömrivalgással fogadta a nép a felolvasást, megmagyarázást s ezt követő, kibékülést célzó szónoklatomat. A templomból kijöve borultak nyakamba, csókolták kezemet, hátamat, ruhám széleit. Meghívtam őket hozzám áldomásra, hogy egyesülésünk békepoharát testvériesen költsük el, s mindnyájan ígérkeztek» — írja naplójegyzeteiben Biró Miklós¹ krakkói birtokos. A román jobbágyok tehát kezdetben úgy fogadták a felszabadítás tényét, a mint illet, t. i. kitörő hálás örömmel. «Hogy a később akkora szerepet változtatott román papok sem voltak mind ellenségeink, tanuja az, hogy a márczius 30. és 31-én tartott megyei közgyűlésen több mint 50 román pap vett részt, többnyire nemzeti színű csokrot hordozva mellükön és kalapjaikon.»²

Róman polgártársaink ezen örömteljes és hálás magatartása — fájdalom — csak igen rövid ideig tartott. A reakció csakhamar megindította közöttük lelkiismeretlen, alkotmány-ellenes s végtelenül szomorú következményeket szült bűnös tevékenységét. Pénzén kitarított bujto-
gatói furakodtak a volt jobbágyok és volt földesuraik közé. A romlatlan lelkületű nép lelkét bűnösen megmételtyezték. Kezdik velök elhithetni, hogy a jobbágyság felszabadításának érdeme nem a magyar birtokosságot, hanem a császárt illeti. Ne higyjenek a magyaroknak; ne vegyenek részt ezeknek a felszabadulás örömére rendezett lakomáin, mert az eszköz, melylyel őket újból jobbágyokká akarják szegődtetni» — mondják az ámitók. «Kényszer adatja meg a nemességgel ezen engedményt, de ha lehet, ismét visszaveszik; tegyük őket tehetetlenekké, irtsuk ki, a hol lehet, csak akkor lesz mienk a birtokuk igazán»³ — mondják mások. És ezen lelkiismeretlen izgatók izgatásai hamar megtermették gyümölcseiket. A jobbágyok egy része már a tavaszi szántásokra nem akart úrdolgára kiállani s így idő előtt kezdte meg-

¹ Biró Miklós naplója. A krakkói kincstári uradalom s a magán birtokosok jobbágysági legnagyobb részben románok voltak.

² B. M. naplója.

³ Biró M. naplója. Bakk Endre «Az 1848—49-iki szabadságharcz alatti események Vizaknán» 39. l.

tagadni a robotot. Haza kerültek Romániából a balázsfalvi gimnáziumból 1845-ben kicsapott diákok. Ezek s más hozzájuk hasonlók faluról-falura jártak s képtelen dolgok híresztelésével izgatták véreiket a magyarok ellen. Hivatkoztak a multakban történetekre, a Hora-világ emlékeit elevenítették fel; szitották, táplálták a faji gyűlölséget. Ámitásaik — fájdalom — a magyar volt jobbágyok egy részénél is hitelre találtak, ezek gondolkozása is előkészítetett egy keletkezében levő pórlázadáshoz való csatlakozásra. Buttyán János zalathnai ügyvéd és Bálint Simon verespataki gör. kath. pap április 3-ikán népgyűlést tartottak Abrudfalván, melyen zarándvármegyei románok is voltak jelen. Ezen népgyűlés egy az erdélyi országgyűlés elébe terjesztendő kérvény-szöveget állapított meg, melyben a román nemzet óhajtsái voltak formulázva s azon ígéret foglaltatott, hogy azon esetben, ha a magyarok ezen óhajtsaiknak eleget fognak tenni, ők nem lesznek idegenek «az unió nagy eszméjéért, hogy így a nemes magyar nemzettel a haza közjava előmozdítására s annak felvirágzására, mint jó polgárok, közremunkálhassanak».¹ Ápril 5-dikén Topánfalván tartottak népgyűlést, melyen a m.-vásárhelyi királyi tábláról csak imént hazakerült fiatal Jánku Ábrahám is részt vett, de nem szólt a kérdéshez. Ugyanazt a kérvényt fogadta el ez a népgyűlés is, melyet az abrudfalvi népgyűlés megállapított. A kérelem tartalma mérsékelt, hangja tárgyilagos, tisztességes, de a tanácskozások zajosak, izgatottak voltak. «E gyűlések alatt a görög egyesült és görög nem egyesült papság, iskolatanítók, világi férfiak, intelligens ifjak és iskolába járó gyermekek is kék és fehér színű szalagjelt (cocardát) viseltek fővegükön; átjöttek Abrudbánya vidékére körörsiek és zarándiak is. A népgyűlések után estvéli vecsernyék alkalmával az addig szokásban volt vallásos énekek helyett román nemzeti énekeket énekeltek.»² Ápril 15-dike körül husvéti szünidőre elszéledt a balázsfalvi tanuló fiatalság s egy rakás lázító kiáltványt s magas foku magyar-ellenes gyűlöletet vitt szerzte-szét magával. A kiáltványokat nagy szorgalommal terjesztette, a gyűlöletet pedig oltotta be a műveletlen nép lelkébe. Dobra, Buttyán János, Jánku, Bálint Simon, Pap Sándor s más tanult román fiatal emberek a vármegye havasvidéki maros- és küküllőmenti falvaiban folyton jártak-keltek, szónokoltak, izgattak. Felhangzott előbb a tanuló fiatalság, később a műveletlen nép ajkain is utcán, mezőn, templomokban a «Desceptate Roman!»³ kezdetű román forradalmi dal.

Ez a folyton terjedő s hova-tovább mind veszélyesebb alakot öltő mozgalom méltó aggodalmat keltett a vármegyei magyar birtokosság lelkében. A püspökök körleveleket bocsátottak ki papjaikhoz azon utasítással, hogy azokat a templomokban olvassák fel s a népet az ügyek állása felől világosítsák fel; intseék, buzdítsák a törvények iránti enge-

¹ Lásd Jakab E. «Visszaemlékezések 1848—49-re» 82., 83. l.

² Lásd Jakab E. «Visszaemlékezések 1848—49-re» 82., 83. l.

³ Ébredj fel oh román.

delmességre, a társadalmi rend fentartására, a polgári békés együttélésre. Az öreg Antal János ref. püspök az első, ki ily értelmű körlevelet intéz egyházkerülete papjaihoz Nagy-Enyedről április 7-ről. «A néptömegben sokan lehetnek, — írja körlevelében az agg főpásztor — kik az új alakban történő jelenségektől nem annyira a jóakarat hiányából, mint a dolgoknak helytelen szempontokból való vizsgálásából eleintén visszarettennek. Az ilyenekre nézve igen szükséges, hogy tiszt. lelkészeink az isteni jótevő gondviselésnek bölcs igazgatását a jelen eseményekben is kimutassák, fölfejtsek és a gyöngébb belátásuakkal megértessék, hogy mindazokban, melyeket a testvér Magyarhon törvényhozó testülete a közelebbi időben szinte példátlan lelkesedéssel minden polgártársainkra kivivott, nem lehet az emberiség szent ügyét kormányzó isteni kéz ujjait tisztán nem látni, következésképp nem lehet meg nem győződni az iránt, hogy midőn Erdély honunk választottjai a magyar honnali uniót, egyesülést sürgetik, akkor a legszentebb és üdvösebb cél elérésére honunk minden rangú és sorsu polgárainak, lakosainak boldogítására minden önzést levetközve, sőt önzésüknek kitűnő feláldozásával, tiszta, nemes lelkesültséggel működnek. Mely ilyenén munkájukat mindenkinek híven elősegíteni a legszentebb kötelessége, gátolni pedig akármilyen részben és módon is, avagy gátolni csak akarni is *az emberiség elleni nagy véték*. Könyörögjünk tehát Istennek, hogy oltalmazzon e vétékbe való eséstől; esedezzünk, hogy a szent cél valószínűsítésére hazánk választottainak erőt, kegyelmet adjon s munkájukat szerencsés eredménnyel koronázza.

Legyünk mindnyájan engedelmesek előljáróinkhoz, tartsuk magunkat az eddig megállított rendhez s Istenben vetett bizalommal s béketűréssel várjuk a jövődőt attól, kinek hatalmában vannak mindenek és a ki, mint eddig, úgy ezután is ember nemzetségünk tökélyesbülését előmozdítani nem szűnik meg.»*

Hasonló szellemben szólottak papjaikhoz és hiveikhez *Kovács Miklós* róm. kath. és *Lemény János* gör. kath. püspökök. *Saguna András* gör. n. egyesült püspök május 16-ról, a balázsfalvi népgyűlésről intézett körlevelet hiveihez. «Minthogy hiveink közül sokan tudni akarják tanácsomat az őket érdeklő dolgok iránt, — írja Saguna — ezennel mindenek előtt bizonyossá teszem minden Krisztusban szeretett fiaimat, hogy felséges fejedelmünk királyi leiratot méltóztatott kegyelmesen a Kolozsvárt folyó év és hó 29. napján tartandó országgyűlésre küldeni, miszerint a jobbágyság és urbéri viszonyok megszüntetése és eltörlése iránt törvény hozassék és teljesezésbe vétessék.»

«Minthogy minden előljárótok és földesuratok hasonlóképp atyailag kívánják, hogy a ti sorsotok s papjainké megjobbittassék, részemről arra oktatlak titeket főpásztorilag, hogy ezután is legyetek, mint eddig, isteni félelemmel, fejedelmünkhöz hívek, tisztelettel s engedelmességgel

* A miriszlói ref. egyház jegyzőkönyve.

előjáróitokhoz. Tudjátok meg, hogy a szegénység terhei nem sokára megkönnyebbíttetnek, de csak az az egy szükséges, hogy mindaddig legyetek engedelmesek földesuratoknak, valamig törvény által megkönnyebbíttetik sorsotok.»

«Ezt, Krisztusban szeretett fiaim, annyival nagyobb készséggel teljesítétek, mennyivel inkább önmagatok látjátok, hogy földesuraitok kívánják boldogságtokat. És így, ha meghallgatjátok s teljesítenditek tanácsomat, tudjátok meg, hogy gyermekeitek, unokáitok s minden maradékaitok áldani fognak titeket sirhalmaitokban. Végül mindnyájatokra, nagyok és kicsinyekre, főpásztori áldásomat mondván s esedezvén boldogságtokért a mi atyánkhoz, ki vagyon a mennyekben, maradok mindnyájatoknak» stb.¹

A Lemény és Saguna püspökök körlevelei keveset használtak. Az izgalom a vármegyében folyton növekedett. A vármegyei tisztviselők a rendet fenntartani nem bírták. A magyar birtokosság vagyona, néhol élete is fenyegetve volt. Ilyen viszonyok között Alsófehér vármegye ápril végén rögtönítelő bíróságot kért, mit meg is nyervén, annak kihirdetése május elején kezdetét vette. A kihirdetés néhol nagy nehézségekbe ütközött, sőt helyenként határozott ellenszegüléssel találkozott.

E tekintetben Becze község tisztán magyar ajku lakossága járt elől rossz példával. Ugyanis, mikor a járási szolgabíró Kovács Sándor május 12-én kiszállta eme községbe, hogy a rögtönítelő bíróság rendeletét a népnek kihirdesse, megmagyarázza s azt a község házára kifüggesse, egy Szűcs Márton nevű jobbágy a község előtt összevissza szidta őt és az urakat, s kijelentette, hogy május 15-én tul úrdolgát nem végez. Kovács szolgabíró Szűcsöt a község börtönébe záratta, mire a lakosság zendülésben tört ki. Megrohanta a község házat, Szűcsöt a börtönből erő-hatalommal, vivát-kiáltások között kiszabadította.² Enyedről kivonult néhány Max-ezredbeli könnyű lovas állította a rendet helyre.

A rögtönítelő bíróság mellett egyidejűleg katonai védelemért is folyamodott a vármegye, mit szintén megnyervén, ápril hó végén Balázs Konrád parancsnoksága alatt az I. székely gyalogezred egy zászlóalja érkezett Enyedre, e város és vidéke védelmére.

* * *

A husvétii szünidőre szétoszlott balázsfalvi tanulók ápril 30-án néhány ezer román paraszttal tértek vissza Balázsfalvára, kiket népgyűlésre hívtak össze oda a környék falvaiból. A népgyűlés megtar-

¹ Kővári L.: «Okmánytár az 1848—49-iki erdélyi eseményekhez» 10—11. lap.

² Jakab Elek: «Visszaemlékezések 1848—49-re», 214. lap.

tása hatóságilag nem volt engedélyezve, de a fiatal román vezetők engedély nélkül is meg akarták azt tartani. A néptömeg 30-án (vasárnap) reggel a tanári hivatalától itéletesen elmozdított Barnutz Simon elébe vonult, szekereből a lovakat kifogta, s maguk huzták be óriási kurjongatások között a később oly híressé vált agitátort a kis püspöki székhelyre, Balázsfalvára. A bevonulás megtörténvén, az öreg Lemény után mentek s a tisztos öreg püspököt kényszerítették, hogy a népgyűlésen jelenjék meg. A püspök közülük is ment, őket atyailag intette, hogy várják be május 15-dikét, mikorra a főkormányzók engedélyével gyűlést hívott össze. Ekkor előterjeszhetik sérelmeiket, megbeszélhetik a román nép érdekében szükségessé vált teendőket, de most oszoljanak szét, térjenek haza tüzhelyeik mellé. A püspök intéseit a többség gúnyos nevetéssel fogadta, s a helyett, hogy szétozlottak volna, a püspököt durva módon kérdőre vonták, hogy miért hozatott Balázsfalvára katonaságot, s minden tiszteletet félre téve gunyolták, sértegették, a műveletlen néptömeghez pedig lázító beszédeket intéztek. Ez alatt Bánffy M. főispán a vármegyei egyik alispán kíséretében Balázsfalvára érkezett s a népet szétozásra hívta fel. A nép engedett a felhívásnak s szétozlott, de a bujtogatók folyton kiabálták utánuk, hogy úrdolgára még csak két hétig járjanak s ezen idő eltelte után földesuraiknak többé ne dolgozzanak.

A gyűlés szétozása után alig egy pár óra mulva kilép a püspöki rezidenczia udvaráról az utcára egy szamár. Teste mindenféle színű festékekkel bemázolva, fején püspöki süveg, nyakán egy tábla függött, melyről eme felírás volt olvasható: «Eddig én hordottam neked a vizet, ezután te hordod nekem azt.» A felcziczomázott szamár a Lemény püspök vízfordó szamara volt.*

Ime a balázsfalvi első népgyűlés lefolyása.

Most már lássuk a második, vagyis a május 15-iki népgyűlés eseményeit.

Lemény János gör. kath. és Ságuna András gör. keleti püspök már ápril 30-ika előtt jóval folyamodtak a főkormányzóhoz gyűlés engedélyezése céljából, melyen a románok egyházi ügyeik mellett politikai sérelmeiket is megvitathassák s azoknak orvoslása végett az országgyűléshez benyújtandó kérelem-levelet szerkeszthessenek. Gróf Teleki József főkormányzó egy ápril 26-ról kelt leiratában Lemény püspöknek azt írta, hogy «mint már egyszer kijelentette, válogatott, értelmes és kevés egyénekből álló oly gyűlésnek tartása, mely a román nemzet kívánatait magában foglaló s a közelebbi országgyűlésre beadandó kérelmet a közsendnek legóvatosabb megtartása mellett elkészítse, nincs ellenére; de kötelességévé teszi, hogy befolyásánál fogva minden kitelhető módon arra törekedjék, hogy azon gyűlésben csakis a közelebbi országgyűlésre beadandó kérelem felett legyen tanácskozás és a

* László Elek naplója.

közbiztonság és csendháborításra célzó bármi más végzések, vagy határozások ne hozassanak, sőt maga az országgyűlésre beadandó kérelem is mind tartalmára, mind kifejezésére nézve a mérséklet bélyegét viselje, a mi egyedül vezethet célhoz, s beadása a két püspökre bizassék, a gyűlésről kimerítőleg készítendő jegyzőkönyv is felküldendő lévén».¹

A görög egyesültekre nézve eme gyűlés megtartása idejéül május 15-ike, helyéül Balázsfalva jelöltetett meg. Ugyancsak ápril 26-ról a görög keleti egyház konzistoriuma elnökének is válaszolt a főkormányzó ugyanazon szellemben, a melyben Lemény püspöknek, s beleegyezését adta, hogy a konzistorium május 15-re Nagy-Szebenbe, mint a püspökség székhelyére, gyűlést hívhasson össze, egyidejűleg utasította a nagy-szebeni polgármestert, hogy a gyűlés békés folyama, a csend és közbiztonság fentartása feletti őrködést ismerje kötelességének.² A balázsfalvi gyűlésre kormányzéki biztosokat küldött ki a főkormányzék Szabó Lajos főkormányzéki tanácsos elnöklete alatt. Engedélyezve volt tehát a gyűlés, melyen a román nemzet valódi sérelmeit megvitathassa s ezeknek orvoslását egy petícióba foglalva, a május 29-re összehívott országgyűlésen kérelmezhesse. Lemény püspök meg is hívta eme gyűlésre az értelmesebb papokat és román nemzetiségű világiakat, de a fiatal bujtogatók meghívták arra a népet. Faluról-falura jártak ezek, s a népet mindenféle képtelen beszédekkel izgatták, élesztették lelkében a gyűlölséget a magyar nemzet ellen; ráparancsoltak, hogy hagyják félbe mezei munkájukat és május 15-ére jelenjenek meg Balázsfalván, mert akkor és ott dől el a román nemzet sorsa, akkor és ott dől el, hogy méltó-e arra, hogy éljen és szabad legyen, vagy pedig arra méltó, hogy örökös rabságban és szolgaságban sinylődjék jövőre is, mint az ideig sinylődött stb. Az izgatás legnagyobb erővel Alsófehér vármegye területén folyt. A felbujtogatott népet bizonyos foku láz ragadta meg. Nem foglalkozott semmi egyébbel, csak a balázsfalvi gyűlés gondolatával. Nem ment többé úrdolgára, fölmondotta az engedelmességet földesurának, szolgabirájának, nem félt senkitől, mert a bujtogatók elhitették vele, hogy a császár velük van, velük van tehát a katonaság is és az segédkezni fog, hogy a magyarokat megfenyítsék. Látva a vármegyei közigazgatás a románságnak komoly aggodalomra okot szolgáltató forrongását, széles keretekben mozgó előkészületeit a május 15-re összehívott gyűlés ellenőrzésére, a kedélyek csillapítása és a közbiztonságnak a vármegye területén fenntartása céljából, a mennyire hatalmában állott, megtette. A szolgabírák utasítást vettek, miként a félrevezetett népet világosítsák fel, hogy a katonaság nem tart sem a magyarokkal, sem a románokkal, nem ellensége egyik nemzetnek sem, ennek az a feladata, hogy a rendet és közbiztonságot az ország területén fenntartsa a rendzavarókkal szemben. E mellett br. Bánffy Miklós főispán nagyobb

¹ Jakab Elek: «Visszaemlékezések 1848—49-re» 112. lap.

² Jakab Elek: «Visszaemlékezések 1848—49-re» 113. lap.

számu katonaságot kért a vármegye területére, a magyar nemzetőrcsapatok is sietve szervezkedtek s lehetőleg fegyverkeztek a vármegye területén.

Ilyen viszonyok között virradott fel május 15-ike. Már napokkal megelőzőleg olyan képet nyújtott Alsófehér vármegye területe, mint egy felvert hangyaboly. Minden irányból százával sietett a nép Balázsfalva felé, a legkezdetlegesebb zene- és tilinkó- (furulya) szó mellett danolva és kurjongatva a feletti örömeiben, hogy itt a robot-eitörlést ki fogják hirdetni.

A csoportokat papok, tanítók, balázsfalvi papnövendékek vezették. Tömegesen jöttek a románok Erdély minden részeiből, az aranybánya-vidékről, a Maros, Küküllő, Szamos és Székás mentéről, Szeben, Brassó, Fogaras, Naszód, Besztercze vidékéről stb. Jöttek görög egyesültek és nem egyesültek, mert a Szebenbe engedélyezett gyűlés ez uttal elmaradt. Utban volt az egész román intelligencia, mérsékeltek és túlzók. A mérsékeltek siettek Balázsfalvára azért, hogy derék püspöküket Leményt támogassák, mert tudták, hogy a túlzók őt előre elkészített terv szerint a gyűlésen erősen fogják támadni; a túlzók siettek azért, hogy az adott viszonyokat kiaknázzák, Lemény és a magyarok ellen régóta táplált gyűlölségüknek szabad kitörést engedjenek.

Az intelligencia tagjai között lehetett látni olyan egyéneket, kik mint magyar nemesek a magyar társadalomba beleolvadva, magukat megelőzőleg magyaroknak vallották, s most román voltukat fennhangon dicsekedve hirdették. Utban volt Saguna András görög nem egyesült püspök a szebeni konzistorium tagjainak egy részével. Utban a szász nemzet héttagu küldöttsége,* számos szász ifju, 100-as bankókkal tárczáikban, hogy a románok vezető férfiai az unió-ellenes izgatásokra megvásárolják. Sietett oda báró Bánffy Miklós, Alsófehér vármegye főispánja, és vele a vármegyei tisztikar egy része, hirlapírók, csodát látni szeretők Enyedről, Kolozsvárról, Brassóból, Szebenből. Szóval egy valódi népvándorlás volt folyamatban a jelentéktelen, mintegy 1000 lakost számláló Balázsfalva felé. Tizenharmadikán estve már érkeztek tömegek a faluba, a következő napon el volt árasztva néppel az egész falu s a község mellett elterülő határ-részek.

A rend fenntartása érdekében Schurttter József cs. kir. tábornok volt oda rendelve 3—4 század gyalog-katonával, mely századok egyike jó arczu, eleven mozgásu székely fiukból állott. Közöljük a gyűlés lefolyását, némi módosítással, ugy, a mint azt az «Ellenőr» közlé egy szemtanu, Mentovics Ferencz, később a marosvásárhelyi ref. főiskola híres mathesis-professorának tollából. A tudósítás így szól:

A csend fenntartásáért a kormányzékttől kirendelt katonaság Schurttter tábornok vezérlete alatt megjelenvén, a nép éljenzéssel fogadta. A katonák, kivéven a székely század legénységét, mely hallgatva foglalta el a tért,

* Kővári László: «Erdély története 1848—49-ben», 25. lap.

viszonozták az üdvözletet. Május 14-én előleges konferenzia volt a templomban, roppant hallgatóság jelenlétében; a szóvivők: Barnutz, egy hivatalától elmozdított tanár, továbbá Baritz és Laureán bukaresti tanárok valának. A petíció pontjai felett tanácskoztak. A vitatkozások folytán pártokat lehetett észrevenni. Az értelmes töredék az unió és magyar kormány mellett volt, mások Nagy-Dáciáról álmodoztak, néhányan titkos célú látszólag rejtegetni. A vitatkozások a következők körül forogtak: Mikás szabadon bocsátása, s míg szabad nem lesz, el nem távozás, román nemzetiség és territorium (egy szónok Hunyadmegyét, Alsófehért, Fogaras vidékét és a mezőséget ajánlotta), népesség arányában képviselő s hivatalviselés, robot-megszüntetés kárpótlás nélkül, unió nem addig, míg a román nemzet az országgyűlésen képviselve nem lesz.

A vitatkozások sajátos modorban folytak. A szónok kérdezett s a nép az adott jelek szerint tetszést rivalgott. Egy sz.-somlyói pap¹ a magyar kormányt és szabadelvűséget dicsőítette, de lekurgattatott. Altalán az értelmes töredék, a szónokok s az általuk felizgatótt nép lármája miatt, nem juthatott szóhoz. Tizennegyedikén délután újra konferenzia volt, melyen a két román püspök is megjelent. Barnutz, a délelőtti határozatok eszközlője, felszólított azok előterjesztésére. Ő azt meg is tette, de sokkal szelidebb alakban, mint délelőtt, például a külön román területről nem emlékezett, sem arról, hogy addig el nem oszlnak, míg Mikást szabadon nem bocsátják. Az unió ellen sem emeltek szót. Este kivilágított Balázsfalva. A klérikusok ablakában következők transzparentek voltak: az első emelet középső ablakában a Traján képe alatt írásban éltetett Ferdinánd császár és neje a császárné; e mellett a két püspök, Lemény és Saguna üdvözlése állott. A zászlók között egy osztrák volt, *a többi szerb, szász és muszka.*

15-én hosszas templomozás után meghivattak a kormányzékeni biztosok a gyűlés megnyitása végett. Saguna intette a népet békére, csendre, s arra, hogy urbéri és egyéb tartozásaikat teljesítsék, míg azokat törvényes úton végkép megszüntetnék.

A kormányzékeni biztosok eltávozván, a 15000-en felüli számból álló sokaság² a Balázsfalva melletti térre vonult.³ Ott egy esküformát készítettek, melylyel felesküdték az osztrák császár, erdélyi fejedelem I. Ferdinánd és a haza iránti hűségre, valamint arra, hogy a haza területén lakó más nemzeteket kimélni, saját nemzetiségüket erősíteni, nyelvöket mívelni fogják törvényes úton.

¹ Sterka Sulucz Sándor püspöki helyettes.

² A Balázsfalván ezen napokban összesereglett nép létszámát az «Ellenőr» tudósítója 15 ezernél többre, Jakab Elek, szintén szemtanu, 25—30 ezerre, Sterka Sulucz Sándor 60—70 ezerre becsüli. Mi úgy hisszük, hogy a Sulucz becslése közelíti meg leginkább a valóságot.

³ Délkeleti irányban közvetlenül a falu mellett elterülő tér, melyet ekkor elneveztek «Campu libertatei»-nak.

Hogy Ferdinánd eleibe az V-öt oda tegyék, azt Leménynek sem sikerült keresztülvinni, ki az eskü eredeti szövegén sokat szelidített.

A tanácskozás a legnagyobb rendben ment végbe, részeg embert nem lehetett látni. Schurttter tábornokot felkérték, hogy a nap ünnepélyének emelésére ágyuival üdvlövéseket tétessen. Schurttter ezt rögtön meg is ígérte, s azon kérdésére, hogy hányszor lövessen, azt felelték: a hányszor az emelvényről erre jelt fognak adni. Sikerülvén Schurttterrel megértetni, hogy az üdvlövések által a peticióra a felsőség megerősítési pecsétjét nyomja rá s így nagy felelősséget vállal magára, előbbeni szándékától elállott s csak hármat lövetett, mikor a császárt éltették. Ezt a bujtogatók úgy magyarázták a népnek, hogy a katonák őket védik, az urak ellenök vannak, de a császár velök.

A gyűlés 17-én végződött a főkormányszéki biztosok jelenlétében. Lemény ekkor egy csend és békére intő beszédet tartott. Sokan zugolódva távoztak, mert a robot eltörlésének kihirdetése elmaradt. A peticiót egy 30 tagból álló küldöttségre bízták, hogy vigye Bécsbe a császárhoz. A küldöttség vezetésével Nopcsa Vaszilika és Saguna András bizattak meg. Nopcsa László volt hunyadvármegyei főispán, Jordán, Domokos, Gola Lajos is letették a román esküt. Egy 100 tagból álló küldöttséget Lemény püspök elnöklete alatt azzal bíztak meg, hogy a peticiót vigye fel Kolozsvárra az oda összehívott országgyűlésre. Egy bizottmányt is alakítottak, mely a románok mozgalmát kísérje figyelemmel s a petíció eredményéről a népet értesitse. A bizottság elnöke Barnutz. A gyűlés üdvlövések és harangzugások között oszlott el.

Az egészben egy felsőbb kéz szervező működése látszik.

Eddig a tudósítás.*

A Lemény püspök által tett módosításokkal elfogadott kérvény szövege ez:

1. A román nemzet kívánja, hogy alkotmányos nemzetnek nyilváníttassék.

2. Hogy a román egyház minden felekezeti különbség nélkül (unitus és nem unitus nevezetek eltörlésével) független legyen minden más idegen ajku egyháztól és ruháztassék fel azon jogokkal, melyekkel élnek a többi felekezetek egyházai. Minden évben egyházi zsinatai legyenek vegyesen a polgári renden levőkkel és ezen vegyes zsinat válassza a maga püspökeit. Balázsfalván érsekség állíttassék. A püspökök, mint királyi hivatalosok, az országgyűlés tagjai legyenek, ha a többi felekezetek püspökei is azok lesznek, ugyszintén a káptalanok is képviselve legyenek.

3. Az urbéri viszonyok megszüntetését minden urbéres részéről történhető kárpótlás nélkül, ugyszintén a dézma eltörlését.

4. A román nemzet kívánja a kereskedési és iparüzési szabadságot minden akadályok, u. m. czéhek és egyéb kiváltságok eltörlésével, úgy töröltessenek el minden szomszéd országokkal való kereskedést hátráltató akadályok, u. m. a vámok.

* «Ellenőr» 12-ik szám 47. lap.

5. A Romániában és török földön tartózkodó juhászok sorsa jobbittassék meg, az őket terhelő adók töröltessenek el és a török porta s a dunamelléki tartományokkal a juhászokra nézve tartott traktátusok életbe léptessenek.

6. A honi érczekből venni szokott tized töröltessék el.

7. A szólás-, nyomtatási szabadságot a cenzura eltörlésével, ugyszintén a sajtószabadságot kauczió nélkül.

8. Kivánja a személyes szabadságot, hogy senki ítélet nélkül, csak gyanura, el ne fogattassék, ugyszintén, hogy minden akadály nélkül gyűléseket tarthasson.

9. Az előszóvali törvénykezési rendszert (jury).

10. A kül- és bel-béke fenntartására nemzetőrséget, egybekapcsolva a szélbeli nemzeti katonasággal, nemzeti tiszték alkalmazásával.

11. Határjáratási vegyes bizottság kinevezését, melyben a román nemzet részéről is aránylagosan tagok legyenek kinevezve, melynek kötelessége leszen az erőszakkal és minden ok nélkül mind a megyékben, mind a kir. földön és katonai vidékeken akár magánosoktól, akár a községektől elfoglalt földek és közhelyek kikerestetése és az illető tulajdonosoknak visszaadása. Ide tartoznak a kir. földön lakó románok sérelmei is.

12. A papok élelmezését a status pénztárából egyenlően a többi felekezetek papjaival.

13. Mind elemi, mind tanulmányi nemzeti iskolák felállítását a status költségén, ugy katonai és politechnikai intézetek alapítását, az igazgatók és tanítók választása a nemzettől függvén.

14. A román nemzet követeli a közterhek hordozását állása és vagyonához képest, és a kiváltságok eltörlését.

15. Kiván egy uj, a szabadság, egyenlőség és testvériség jogán alapított alkotmányt és ezekből folyólag uj büntető törvénykezési stb. rendszert, és hogy az Appr. Comp. Const.-ban foglalt ezen nemzetet meggyalázó kitételek töröltessenek el.

16. A román nemzet óhajtja, hogy az illető nemzetek ne vegyék az uniót tárgyalás alá addig, míg a román nemzet nem fog mint alkotmányos nemzet az országgyűlésen követői által képviseltetni, ellenkező esetben óvást teszen.¹

A végrehajtó bizottság, «Comitée», a következő egyénekből alakult meg: Elnöke Saguna András püspök, alelnöke Barnutz Simon, tagjai: Foulé Mózes, Moga János, Panovics János, Bodila Péter eszperesek, Mán Péter, Dunka Pál kir. kincstári fogalmazók, Batrinianu Sándor, Pumné Áron, Román Costantin, Balasiescu Miklós tanárok, Butyán János, Mikás Ferencz, Pents Miklós, Jánku Ávrám ügyvédek, Pípos János, Vajda Gábor, Tunusu Vazul irnokok, Papiu Ilarianu Sándor kir. táblai irnok, Puskás János jogász, Moldován István és mások, kik az ügyre nézve hasznosoknak és alkalmasoknak fognak találtatni.²

¹ «Ellenőr» 11. szám 43. lap. K. L.: Okmánytár az 1848—49-iki erdélyi eseményekhez.

² Jakab Elek: «Szabadságharcunk történetéhez visszaemlékezések 1848—49-re» 130. lap.

Ime ekkép folyt le az 1848. évi május 15-diki gyűlés.

Az «Ellenőr» tudósítója úgy sejté, hogy a románok mozgalmát egy felsőbb kéz intézte. Valóban feltűnő a dologban, hogy Schurtter József cs. kir. tábornok oly szívesen testvéresült a románokkal a gyűlés folyama alatt.

Balázsfalván a gyűlés folyama alatt száz ifjak jártak-keltek s 100-as bankókat osztogattak mindazoknak, kik ajánlkoztak izgatni az unió ellen. Eme bankókból jutott Buttyán Jánosnak, Pápiu Ilarianu Sándornak és Jánku Ávrámnak is.

«A csendes és békés jellemű népnek (román) fiatal és pedig mert, úgy látszik, a száz nemzet által e végre megvesztegetett oly vezetői voltak, kik a népnek az unió ellen irányt adni kívántak annyira, hogy az oláh intelligenciának, mely, kivéve mintegy 15 egyént, általánosan az unió mellett van, alig és nagy aggodalom és küzdelem után sikerülhetett az unió elleni ellenszenvet elnyomni és megközelíteni a jó eszmét», írja Sterka Sulutz Sándor, akkor szilágysomlyói helyettes püspök, később balázsfalvi görög egyesült érsek, egy báró Wesselényi Miklós főispánhoz közvetlenül a balázsfalvi gyűlés után, május 22-ről intézett levelében.¹

Saguna András püspököt, ki csak imént fordult meg Karlóczán és Bécsben, s ki állítólag ez alkalommal egy illir zászlót és sok pénzt hozott magával, a fiatal tulzók vezetése alatt álló nép szívesen hallgatta, ellenben az unió-párt és a főkormányzék támogatása alatt álló öreg Lemény János püspököt lehurrogta, „*El a szószekről öreg gonosz*“ szavakkal illette.

Sagunának, mint a komité elnökének, a főkormányzék több rendben megtiltotta a komité összehívását, de azért neki volt bátorsága azt a főkormányzék ismételt tilalmi daczára is gyűlésre összehívni.²

A gyűlés vezetőinek volt bátorságuk Schurtter cs. kir. tábornok jelenlétében kitzünni egy idegen államnak, az orosz birodalomnak, fehér, kék és piros színű lobogóját, melyhez teljességgel nem a nép-szabadság, hanem a nemzetek leigázásának, a legsötétebb zsarnokságnak szomorú emlékei fűződnek.

Valóban a jelek már ekkor arra mutattak, hogy a románok mozgalmát egy felsőbb kéz intézi, s a fiatal román vezetőket nem a népszabadság magasztos eszméje lelkesíti, hanem lelkesíti és vezeti a reakció pénze és az alkotmányos szabadságért küzdő magyar nemzet elleni, atyáiktól öröklött gyűlölet.

A balázsfalvi népgyűlések s az ezeket előkészítő izgatások, melyek az unió s általán a magyar birtokosság ellen irányultak, csakhamar megtermették a vármegye területén átkos gyümölcseiket.

¹ «Történeti Lapok» első évfolyam 24. szám 379. lap.

² Jakab Elek: «Visszaemlékezések 1848—49-re» 130—131. lap.

Az elámitott pórnép helyenként vakmerően ellene szegült a vármegyei közigazgatási hatóság intézkedéseinek, a robotot megtagadta, a marháit a magyar birtokosság szénarétjeire, vetéseire bocsátotta, erdőit legeltetni, irtani kezdte. Imitt-amott a *magyarok élete*, a közcsend ellen fenyegető hangok emelkedtek. A fiatal román bujtogatók tartózkodás nélkül jártak faluról falura, s a népet minden kigondolható válótlan-ságok terjesztése által izgatták. A közcsend és rend teljes felbomlásának tünetei kezdtek a vármegye területén mutatkozni. A rend fenn-tartására kirendelt székely határőröknek Kozslárdon és Mihálcfalván akadt legelőbb dolguk. Ugyanis a felbujtogatott románok mindkét helyen a földesurak majorság-birtokait birtokukba vették, marháikat ezek széna-rétjeire, vetéseire bocsátották, a függést a közigazgatási hatóság-nak felmondták, a rögtönítélő bíróság kihirdetésének ellene szegültek. Erre a vármegyei tisztség a katonai végrehajtó erőt vette igénybe.

A Jablonczai József szolgabíró vezetése alatt kirendelt vármegyei tiszti bizottság maga mellé vevén az Enyeden állomásozó egyik székely gyalog századot, május 30-án kiszállott Kozslárdra. A nép a vármegyei tiszteket és a katonaságot meglátva, észére tért, a hatalom karja előtt meghajolt s magát az okozott károk megtérítésére kötelezte.

Ezzel Kozslárdon a rend egy időre helyreállt. Nem ily könnyen ment a dolog Mihálcfalván. Ezen községben a román lakosság ugyan-azokat a visszaéléseket vitte véghez, melyeket a kozslárdiak véghez vittek; jelesen elfoglalták a gróf Eszterházy-családnak egy darab kaszá-lóját azon megokolással, hogy azon rét közepén nekik egy kis templomuk volt, következésképp a rét az övék. Hasztalan figyelmeztette őket Herepei járási szolgabíró több rendben, hogy ne adjanak hitelt a lelki-ismeretlen bujtogatóknak, hajoljanak meg a törvény előtt, s térjenek az engedetlenség utjáról az engedelmesség útjára. A vagyon-közösség eszméjéért rajongásig felbujtogatott nép nem engedelmeskedett. Ennek következtében a vármegyei tisztikar Mihálcfalva ellenében is a katonai végrehajtó-hatalom segélyét vette igénybe. Junius 2-án reggel indult ki Enyedről a végrehajtó bizottság, magának báró Bánffy Miklós főispán-nak vezetése alatt, az Enyeden állomásozó két század székely határőr-rel. A Maros kompján akadály nélkül keltek át s délelőtti 10 óra körül érkeztek Mihálcfalva közvetlen közelébe. A község román ajku lakos-sága lándzsával, vasvillával, fejszével, kiegyenesített kaszával, cséppel, bottal fegyverkezetten a végrehajtó bizottság elébe állt s a főispán előtt daczczal kijelentette, hogy sem a bizottságot, sem a katonaságot falu-jába be nem bocsátja. «A székelyek nem a császár katonái, — mondák — ők sem a Szebenben lakó Barnutztól, sem Schurtter tábornoktól rendelést nem vettek, sőt Balázsfalváról tiltó rendeletek van, hogy a katonaságot be ne bocsássák, s ők élet és halál mellett nem is bocsát-ják be.»* A bizottság az ellenszegülőkkal alkudozásba bocsátkozott. Az

* Br. Bánffy Miklós főispán írja egy junius 3-ról kelt, a főkormánysszékhez intézett fel-terjesztésében.

alkudozás eltartott estefeléig. Maga a főispán intette, figyelmeztette, kérte őket, hogy az ellenszeggüléssel hagyjanak fel s a törvény előtt hajoljanak meg. Mit sem használt; később csak a polgári bizottság részére kért bebocsáttatást a községbe s ígérte, hogy a katonaság a réten fog éjjelre elszállásoltatni. Ez sem használt. Alkudozás közben Mihálczfalva, Obrázsa, Oláh-Csesztve s Karácsonfalva községekben¹ a harangokat félre verték; a férfiak ezen községekből is a mihálczfalviakéhoz hasonló fegyverzettel Mihálczfalvára siettek. A zendülők száma mintegy 3000 főre emelkedett. A tömeg a bizottságot és katonaságot minden oldalról körülvette, gúnyolta, szidta. Sokan lándzsáikat magasra emelve fenyegetőztek. Este felé a katonaság kiéhezve, megszemjajva mozdulatot tett, hogy a Maros vizéhez magának út nyisson, annak vizéből szomját enyhítse s hátát legalább ez oldalról a folyam által fedezve lássa. Ezen mozdulat közben a zendülők 6–7 lépésnyire közeledve, a rozsvetésből a katonaságra lövéseket intéztek. Ezen lövések következtében egy Möricz Samu nevű közember halalos,² egy másik pedig könnyű sebet kapott. Többen a zendülők közül Balázs őrnagyra és Szilágyi századosra kemény kaszavágást irányoztak, miket a veszélyben forgó tisztek kardjaikkal háritottak el. Megint mások magát a főispánt fenyegették. Ezen válságos helyzetben a katonaság türelmét veszítve, vezényszó nélkül a lázadókra sortüzet adott, minek következtében közülök 12 halva terült el, 9 súlyosabb, vagy kevésbé súlyos sebet kapott, a többi rémülten, vad szitkok között futásnak eredt, s az ezerek által ellepett tér néhány perc alatt megtisztult. A katonaság éjjeli szállásra Tövisre vonult, a bizottság pedig visszatért Enyedre. Ezen katonai mozgósítás által Mihálczfalva egy időre lecsendesült, 11 bujtogató elfogatott és Enyedre szállíttatott, a község lakossága pedig az udvarnak okozott károk megtérítésére kötelezte magát. Ezek történtek Kozslárdon és Mihálczfalván, elfogultság nélkül, tárgyilagosan előadva.

Lett azonban ebből nagy zaj és lárma az ellentáborban. A szászok siettek legelőször felfujni s egészen elferdítve adni elő a dolgot. Előttünk áll a szebeni «Siebenbürger Bote» 1848. évi 55. száma. Ez célzatosan, elferdítve közli emez eseményeket. A dolog gyűlöletességét egészen a vármegyei tisztikarra, az enyedi nemzetőrökre és a székely katonákra igyekszik háritani. E célból közleménye tele van valótlanosságokkal. Azt írja, hogy Kozslárdon enyedi nemzetőrök is részt vettek a katonai karhatalom kiküldetésében, s ezek a székely katonák-

¹ Mihálczfalva közelében fekvő, jómódu románok által lakott községek.

² Möricz Samu-t még életben szállították Gyulafehérvárra a katonai kórházba, hol 2-án sebeiben meghalt. Junius 3-án temették el a szerencsétlen közvitét nagy pompával. A kórház udvarán a gyulafehérvári nemzetőr-csapat és néhány száz főből álló sorkatonaság képezett sorfalat. Elekes Károly ref. lelkész mondott megható gyászbeszédet az ezerekre menő résztvevő gyülekezet előtt; a sírnál Bardotz János tanár, a későbbben oly nagy hírre emelkedett forradalmi szónok, búcsuztatta el egy gyújtó hatású búcsubeszédben. «Koloszvári Híradó» 7. sz. 27. lap.

kal együtt a legborzasztóbb módon viselték magukat ott főleg a nőkkel szemben, kiket miután állati ösztöneik kielégítésére felhasználtak, szuronyaikkal megsebesítettek. Egyike ezeknek sebeiben meg is halt, többen megsebesítve, ágyban feküdtek. Azt írja továbbá, hogy az enyedi nemzetőrök részt vettek a mihálczfalvi kiküldetésben is, s ott is hasonló dolgokat vittek véghez. Egy vármegyei tisztviselő ekképp nyilatkozott: «Nekünk nők kellene, mert embereink közül sokan nőlenek.» Azt írja, hogy a katonaság és enyedi nemzetőrség hétszer adott sortüzet az ártatlan románokra, kik semmi egyébét nem tettek, mint házuk tűzhelyének szentségét védelmezték. Ezen sortüzek következtében 30 román maradt halva, 50 pedig súlyosan sebesült. A meggyilkoltak némelyike több golyó által volt sebezve. Elnevezi a magyarokat barbároknak, gyilkosoknak, kebellázító események véghezvivőinek stb. Szóval száz polgártársaink nagy buzgósággal szították, fujták a reakció, a pórlázadás tüzét az alkotmányos szabadságért küzdő magyarok ellen. Ferdítettek, hazudoztak, csakhogy Erdélyt lángokban lássák, nem gondolva arra, hogy a pórlázadás tüzével sehol, de főleg Erdélyben nem jó játszani, mert az ma a magyar birtokosság épületeit hamvasztja el s holnap a lázítók kastélyaira harapódzik át.

A dolog vége az lett, hogy a Nagy-Szebenben ülésző román komité ez ügyben panaszt emelt a királyi főkormányszék előtt. A főkormányszék nyomozatot rendelt el. A nyomozó bizottság tagjai voltak a főkormányszék részéről: gróf Béldi Ferencz főispán és báró Kemény István országgyűlési képviselő; a katonai hatóság részéről: Teutsch százados és Sándor hadügyész. A bizottság maga mellé vette Molnár Konstantin gyulafehérvári gör. kath. esperest és tanácsi ülnököt is, s június harmadik hetében a helyszínére kiszállván, hit alatt kihallgatott 40 román tanut, kik egyhangulag azt vallották, hogy a székelyeken kívül sem enyedi nemzetőr, sem más fegyveres ember nem volt Kozslárdon; a székely katonaságra szórt becstelenítő dolgok koholt rágalmak. Ezek a népet nem hogy hántalmazták volna, sőt a nép ezeket megvendégelte s kezet adva váltak el egymástól. A mihálczfalvi eseményekre vonatkozólag kiderült, hogy a község lakosságát a június 1-re virradó éjjelen a községen keresztül utazó Pumne Áron tanár bujtotta fel; kiderült, hogy a bujtogatásban része volt Papp Sándornak, a komité egyik jegyzőjének is, része volt a később oly szomorú hírnévre emelkedett Jánku Ábrahámnak; kiderült, hogy Obrázsán és Mihálczfalván a dolgok egyáltalán nem úgy történtek, a mint azokat a nagyszebeni «Siebenbürger Bote» beszéli el.*

A kozslárdi és mihálczfalvi zendülésekkel egy időben Besenyő községben is fordult elő lázongás. Besenyőbe a zendülés lecsendesítése

* Báró Kemény Gábor: «Nagy-Enyed és vidékének veszedelme 1848—49-ben» 41. lap. Lásd Kóvári László «Erdély története 1848—49-ben» 55. lap. Lásd Jakab Elek «Visszaemlékezések 1848—49-re» 215. és következő lapjai. Lásd az «Ellenőr» és «Koloszvári Híradó» ide vonatkozó közleményeit. Szemtanuk ide vonatkozó közleményei.

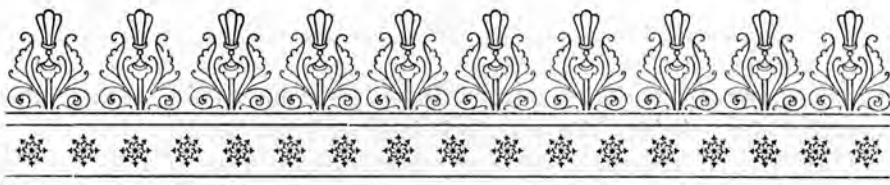
végezt a vármegyei közigazgatási hatóság Eröss István tiszthelyettes vezetése alatt néhány Max-ezredbeli könnyű lovast küldött ki M.-Igenből. A katonai végrehajtó bizottság a helyszínen meggyőződve arról, hogy Besenyőben a helybeli gör. kath. és gör. kel. lelkészek bujtogatták fel a népet, ezen két lelkészt elfogta, megkötözte, elrettentő példának több községen keresztül vezette, ezután beszállította Enyedre, hol börtönbe zártattak.¹

Báró Kemény orsz. képviselő látva, hogy a vármegyei viszonyok a folyton tartó izgatások következtében aggasztóvá váltak, azon célból, hogy a székelység között a fenyegetett vármegyei magyarság érdekében hangulatot ébresszenek, azt a fegyveres erőnyújtásra előkészítsék s kivonulásra bírják, Bodola Samu, Bodola Lajos, Demeter Samu, Erősi Mihály és Nagy Sándor Háromszékről való enyedi diákoknak 100 frt utiköltséget adván, őket a Biazini-gyorskocsin Háromszékre indította.²

¹ Eröss István közleménye.

² Nagy Sándor: «Háromszék önvédelmi harca 1848—49-ben» 12. lap.

III.

ALSÓFEHÉR VÁRMEGYE AZ 1848. ÉVI KOLOZSVÁRI ORSZÁGGYÜLÉSEN.
— AZ UNIÓ KIMONDÁSÁNAK HATÁSA A VÁRMEGYE KÖZÖNSÉGÉRE. —
FŐISPÁNI VÁLTOZÁS. — VÁRMEGYEI GYÜLÉSEK JULIUS 3-ÁN, JULIUS
20-ÁN ÉS 21-ÉN. — KÖVETVÁLASZTÁSOK A JULIUS 2-ÁRA PESTRE
ÖSSZEHOVOTT ORSZÁGGYÜLÉSRE. — VÁLTOZÁSOK A VÁRMEGYEI
TISZTIKARBAN.

V. Ferdinánd magyar király, engedve a sürgetéseknek és a közvélemény nyomása alatt meghajolva, elvégre Erdély rendeit összehívta országgyűlésre május 29-re, Kolozsvárra.

Ezen királyi meghívás folytán a kitűzött időben nem csak a hivatalosok siettek a régi Erdély fővárosába, részt venni az utolsó rendi országgyűlésen, hanem a nem hivatalosok is az ország minden részeiből csődültek oda. Alsófehér vármegye ezen örökre emlékezetes országgyűlésen feltűnően képviselve volt. Jelen volt 9 választott képviselője és pedig *báró Kemény Dénes* és *báró Kemény István* a vármegye közönsége részéről, *dr. Ötves Ágoston* és *Dánfi Károly* Gyulafehérvár szab. kir. város részéről, *Szász Károly* és *Szász János* Vizakna város részéről, *Ferenczi Dávid* és *Füzi Sámuel* Abrudbánya város részéről és *Keserü Mózes* a gyulafehérvári káptalan részéről. Jelen volt a vármegyéből 18 királyi hivatalos, névszerint: *Kovács Miklós* erdélyi róm. kath. püspök, *Lemény János* fogarasi püspök, *br. Bánffy Miklós* főispán, *báró Radák István*, *báró Splényi Mihály*, *gróf Nemes Károly*, *br. Gerliczi Fülöp*, *br. Bánffy Zsigmond* és *Dénes*, *gr. Teleki Domokos*, *br. Bornemissza János*, *báró Kemény Domokos*, *gr. Kemény József*, *gr. Toldi Lajos* és *Sámuel*, *Jablonczai Elek* és *Szentpáli Elek** és így a 218 királyi hivatalos, 86 orsz. képviselő, együtt 304 országgyűlési tagnak csaknem $\frac{1}{10}$ -de Alsófehér vár-

* A kolozsvári 1848. évi országgyűlés jegyző- és iromány-könyve 5., 9., 11. lap.

megye követeiből és királyi hivatalosaiból telt ki, főleg ha tekintetbe vesszük, hogy Kolozs vármegye egyik követe *Zeyk Károly* és Aranyosszék egyik követe *Gyarmathi Sámuel* szintén Alsófehér vármegye szülöttei valának.

Kolozsvártt volt a vármegye értelmiségének igen tekintélyes része. Az enyedi diákok 25 szekéren utaztak Kolozsvárra 100-nál jóval nagyobb számban. «A «Hármas fogadó»-nál¹ levő kaptató alatt szeke-reinkről leszállva és a kaptatón gyalogolva, az egész útvonalat elleptük mi, a kolozsvári országgyűlésre felmenő diákok», írja egyik szemtanu.²

Ott volt Abrudbánya vidékéről két román küldött, kiket 20,000 abrudbányavidéki mócz küldött fel Kolozsvárra azon utasítással, hogy tudják meg, mi az igaz és mi a hazugság azokból a dolgokból, melyeket a bujtogatók köztük az unió ellen minduntalan hangoztatnak? A román nép ezen küldötteit maga Lemény János püspök világosította fel az *Unió-utczában* s juttatta meggyőződésre az uniónak Erdélyre nézve üdvös volta felől.³

Az országgyűlés tanácskozásaiban gróf Bethlen János és báró Wesselényi Miklós mellett Zeyk József, Doboka vármegye egyik követe (alsófehérvármegyei), báró Kemény Dénes és Szász Károly enyedi professzor voltak a vezérszónokok. A tanácskozást báró Kemény Dénes, Alsófehér vármegye egyik követe, nyitotta meg. «A legválságosabb percekben — írja Kővári László — Szász Károly emelte fel szavát. E férfi, ki az 1834-iki örök emlékü gyűlés élő könyvtára volt, ki mint előbb nagyenyedi törvénytánár Erdély jogát és története lapjait színről-színre ismerte; e férfi, ki az említett gyűlésen a főkormányzék törvénytelenége ellen hat nyomott ívet egyszerre szónokolt: önteni kezdé szavának árját. Este volt már, Szász Károly beszélt; széles mellének rezgő szavai elárulták, hogy a szó szíve melegén jön át. A siri csendet legfeljebb egy-egy szakadozott sóhajtás zavará. Nem használt. A szász követek hallgattak.

Szász Károly hangja emelkedni kezdett. A barna arcz mintegy sötét felhő, rajta szemének villámai. Hogy látá, mikép pusztában beszél, szenvedélyes kezekkel üté fel a történet azon lapját, melyen meg vagyon írva, hogy a szászokat I. Géza magyar király jókedvéből hivta be, mint olyanokat, kiknek honát a kiáradt tenger fenéke alá borította volt. Felhányta, hogy gyönyörű alkotmányukat II. András magyar király kezéből nyerték; megemlítette, hogy őket azon magyar korona tette boldog helyzetükbe, melylyel most egyesülni nem akarnak. Sőt tovább ment; szenvedélyében szemükre lobbantá, hogy azon földet, mit magyaroktól kaptak, most el akarják szakasztani, s *azon pénzt, mit e föld terem, a magyarok elleni ármánykodás és bujtogatásra hasz-*

¹ Felvincz és Torda között.

² Szemerjai Károly krizbai igazgató-tanító.

³ «Ellenőr» 18. szám.

nálják. Szenvedély-sugallta szavai csontot, velőt ráztak. A hallgatóság arczán mély fájdalom ült. Valami megható volt e jelenetben.

A szónok, mint a vihar, mely egyszerre csak mintegy varázsütésre megáll, percnyi szünetet tart. A hallgatóság szeme a szász követekre esik. De ajkukon nem vala többé ellenmondás. S egy jelenet következett, mit leírni nem lehet.* A szász követek unió-ellenes makacssága tehát Szász Károly, Alsófehér vármegye egyik követének szónoki varázseroje által törött meg. Az örömmámorban, melyben a kolozsvári «nemzeti gyűlés» tagjai és az eredményre az utcán várakozó óriási számú közönség usztak, midőn az unióra vonatkozó törvényjavaslat az országgyűlés tagjai által egyhangulag el lett fogadva, Lemény János balázsfalvi gör. kath. püspök az utcán egy zászlót vett kezébe, melyen ezen jelmondat állott: «Unió vagy halál», s azt eme szavakkal áldotta meg: „*Legyen Isten szent áldása az unión és a hazán.*“ Ott voltak Alsófehér vármegye követei a bizottságokban, melyek törvénycikkeket szerkesztettek; a küldöttségekben, melyek a magyar miniszteriumhoz küldettek Erdély érdekeinek felsorolása céljából. Szóval: Alsófehér vármegye követei mindenütt ott voltak, hol dolgozni, hatni, a haza jól fel-fogott érdekeit előmozdítani szükséges vala ezen rendkívül nagyfontosságú országgyűlés folyama alatt; ott voltak, hol a szabadelvű párt eszméinek diadalra juttatásáért hazafiui lelkesedéssel és tetterővel munkálni kellett, mi természetes is, hisz most jött meg a régóta várt alkalom, hogy azon magasztos eszméket, melyeknek győzelméért ezen vármegye szabadelvű férfiai 1834. óta ugy a vármegye zöld asztala mellett, valamint az országgyűlések tanácsstermeiben oly nemes, sokszor elkeseredett harczokat vívtak, elvégre diadalra juttassák.

Az országgyűlésről hazatérő követeket minden város polgársága nagy ovációkban részesítette. Junius 12-én este Enyed összes lakossága lelkesen tüntetett. Fényes fáklyás menettel tisztelte meg Szász Károly professzort, mint az unió egyik leglelkesebb apostolát, ki ez alkalommal bucsut vett Enyedtől, hol 1820-tól élt, mint a Bethlen-főiskola egyik nagyhirű tanára és az erdélyi szabadelvű párt egyik nagytehetségű és nagytekintélyű vezérszónoka.

Az uniónak a kolozsvári országgyűlés által egyhangú elfogadása s az erre vonatkozó törvénynek a király által történt megerősítésének híre Alsófehér vármegye magyarajku lakosságában a legmagasabb fokú lelkesedést keltette. Junius 19-én az «Alsófehérvármegyei kaszinó» népes közgyűlést tart s a következő határozatokat hozza: *a)* Az unió megünneplésére rendezett egyszerű baráti összejövetel költségeit, 40 ezüst forintot, a haza oltárára teszi le áldozatul; *b)* a kaszinó 640 ezüst forintnyi egész tartaléktőkéjét kölcsön adja az államnak, kamatja pedig benn fog hagyatni az állam költségeire ajándékul azon megjegyzéssel, hogy mivel ezen összegből Nagy-Enyeden felállítandó óvoda fűvelmei

* Lásd Kövári László «Erdély története 1848—49-ben» című munkája 43—45. lapjait.

gyarapítására van már átengedve, ez ki fog kéretni az óvoda netaláni létrejöttétől kezdve folytonosan, addig nem.¹ Ugyanezen napon Gyulafehérvár polgársága is népünnepet rendezett az unió örömére. Junius 21-én Enyed fényesen ki volt világítva. A polgárság nemzeti színű lobogók alatt bejárta az utcákat, lelkesülten éljenezve az uniót és V. Ferdinánd magyar királyt. Az ott állomásozó lovas-ezred zenekara Lozenau Őrnagy lakásának ablakai alatt magyar darabokat játszott s ezek között a Rákóczy-indulót is.² Kitörő lelkesedéssel szenteltek hazafias ünnepeket az egyesülés nagy eseményének örömére a megye területén fekvő többi városok polgárai is, s mindazon kiválóbb községek, melyekben a magyarok jelentékenyebb számban laktak. *Az ellenzék és konzervatív párt* hívei ugyanazon érülettel és lelkesedéssel fogadták az egyesülés megerősítéséről érkező hírt. Feledték a keserőségeket, melyeket a multakban folytatott egymás elleni küzdelmeik által kölcsönösen okoztak egymásnak, s egy párttá olvadtak össze ugy Alsófehér vármegyében, valamint az egész hazában. Alig akadt magyar ember, ki ne lett volna meggyőződve arról, hogy ezen egyesülés sok százados szerencsétlenségnek szakítja végét, kiindulási pontja leendő egy öntudatos és erőteljes magyar állami fejlődésnek, s gazdag erőforrását fogja képezni az államalkotó magyar fajnak.

Befejezett ténynek tekintvén az uniót, azon megnyugodott a vármegyében lakott románság egy része is. Nagyban előmozdította eme megnyugvást azon körülmény, hogy a király Innsbruckban a Saguna gör. keleti püspök vezetése alatt előtte megjelent unió-ellenes szász és román küldöttség előtt határozottan kijelentette, hogy a két ország uniójára vonatkozó törvénycikkeket már megerősítette s ezen királyi intézkedését megváltoztatni nincs szándékában. A vezetők az izgatással alább hagytak, nemcsak, hanem részükről lelkesült nyilatkozatok jelentek meg az unió mellett. Nyilatkoztak jelesen Molnár Kosztandin gyulafehérvári görög egyesült főesperes, Molnár Sándor enyedi gör. kath. pap és esperes, Papp Ágoston balázsfalvi gimn. tanár, Papp Miklós alsófehérvármegyei hites assessor, Ládai János m.-bagói gör. kath. lelkész és papi kerületi főesperes. A Molnárék nyilatkozatából kiemeljük a következőket: «Nincs eszme, mely az ujabbi időben Erdély műveltebb lakosainak kedélyét annyira fölingerelte volna, mint e szócska: «unio». Nagyszerű remények, aggodalmak és még nagyobbszerű értetlenségek környezik azt. S miután az oláh, már most román nemzet fiaí között eddigelé többen nyilatkoztak, még pedig részint oly irányban, mely a román nemzet becsületét, sőt jövődjét is igen veszélyezi, alólírottak szükségesnek tartjuk unio iránti nézeteinket nyilvánítani.

Az unio Erdélynek minden nemzeteire s így a románokra nézve is igen kívánatos. Nemzetiséget alkotmányos élet nélkül képzelni nem lehet, ennek jövőjét csak az alkotmányosság biztosíthatja. Ha ez áll,

¹ «Kolozvári Híradó» 22-ik szám 87. lap.

² «Kolozvári Híradó» 19-ik szám 76. lap.

mit józan ész kétségbe nem vonhat, úgy kétségtelen, hogy a román nemzetiség az unió által igen is megerősödik. Gondoljuk csak el, mi vár Erdélyre, mi az erdélyi román nemzetiségre, ha az unió létre nem jöhetne, mit azonban már most többé kétségbe vonni nem lehet. E szomorú esetben Erdély visszaesik a régi apathiájába, sőt rosszabb helyzetben lenne, mint valaha, mert a separatismus démona három nemzet helyett négy, és négy vallás helyett öt vallás közt üzné demoralizáló cselszövényeit. S ne reméeljétek román atyafiak, hogy e ravasz cselszövények közt ti legalább nyerni fogtok, korántsem, a román nép elnyomja a magyart, a magyar, székely és szász a román nemzetet, s egyszer csak azon veszitek magatokat észre, hogy a románokból újra oláhok lettetek! Ily sors vár az elszigetelt, számtalan pártokra szakadt kis provinciára. Ellenben ha a két testvérhon egyesül, a magyarországi józanabb politika, melynek jelszava: kibékülés, minden nemzetiségnek és vallásnak tiszteletben tartása, üdvös malasztját Erdély minden lakosaira is kiterjesztendi.

Hogy a magyar politikának e jelen iránya nem üres hang, hanem valóság, mutatja testvérhazánk példája, hol a román nemzet fiai ez új rendszerhez a legnagyobb buzgalommal ragaszkodnak. Románok! ti eddig nem voltatok megelégedve, s méltán, az erdélyi politikával. Előtetek áll egy szebb jövő. Látjátok, hogy Magyarhonban lakó boldogabb testvéreitek az új rendszerben találják föl nemzetiségük garanciáját. Vajjon helyes logika lenne mégis nem Magyarországon, nem ott lakó román testvéreitekben, hanem annyi füstbe ment remények és várakozások után újra és meg újra Erdélyben bizni? E logikátlanságot könnyű átérteni, az iskolákat hallgató és műveltebb románok közt nincs egy is, ki, ha szívére teszi a kezét, az unió ellen szavazna. Annál vétkesebb merény tehát, midőn valamely románfi szónoklati tehetségét, politikai jártasságát testvéreinek vesztére fordítva, unió ellen agítál csak azért, mert magános czívódásaiért ez úton remél boszut állhatni; csak azért, mert ez úton remél herosztratesi dicsőségre vergődni. Annál vétkesebb az unió elleni agitálás jelenleg, midőn a kérdések elhatározása a mi körünkön már túl emelkedett, midőn annak el- vagy el nem fogadása kegyelmes uralkodónknak (kihez, legyen bár unió, vagy ne legyen, tántoríthatlan hűséggel viseltetünk) legfelsőbb akaratától függ. Ki unió ellen agítált is ezelőtt, mielőtt az országnak rendei e kérdést elhatározták volna, nézetünk szerint tévúton járt, de ha az illendőség határán túl nem lépett, alkotmány-ellenesen nem cselekedett; azonban, miután az unió létrehozása országosan elhatározott, még pedig legkisebb ellentmondás nélkül, ki most agítál az unió ellen, vétkezik, és egyéb czélt nem tűzhetett ki magának, mint zavart, békétlenséget és értetlenséget terjeszteni az országban akkor, midőn minden polgárnak legszentebb kötelessége a békét és jó egyetértést előmozdítani»¹ stb.

¹ Kővári: «Okmánytár az 1848—49-iki erdélyi eseményekhez» 70—71. lap.

Az unió mellett nyilatkozik Kertész László vizaknai gör. kath. lelkész és szébenvidéki esperes huszonkilenczed magával. Kertészek ezeket mondják: «Miután Erdély országos rendei az uniót illető törvényjavaslatban nyíltan kifejezték, miszerint minden nemzetiség jogai az egyenlőség alapján tiszteletben tartassanak, és miután Ő Felsége, a mi legkegyelmesebb urunk, a törvényczikket ily értelemben megerősíteni kegyeskedett, az örvendetes esemény által az erdélyi román nemzetnek minden aggodalmi megszűntek. Sőt alóírtak meg vagyunk győződve, hogy nemzetiségünknek jövőjét csakis az unió biztosíthatja, mert nemzetiség alkotmányos élet nélkül fenn nem állhat, alkotmányos élet pedig Erdély, mint elszigetelt kis provinciában, valamint eddig nem létezett, úgy ezután sem állhatna fenn. Az erdélyi román nemzet eddigelé Erdélynek politikájával megelégedve nem volt, nem is lehetett, de jelenleg ránk nézve is egy új aera nyílik föl. Magyarországnak, e testvér honnak, igen sokat köszönhetünk. Magyarország üdvös példája indította az erdélyi földesurakat arra, hogy a robotokat országosan eltöröljék. Magyarország erélyessége adhat biztosítást a románoknak a felől, hogy szabadságuk és nemzetiségük örökre fennmaradand. Ily körülmények közt a legfonákabb politika lenne nem az unióban, nem Magyarhonban, hanem annyi megcsalatasok után újra az izolált erdélyi politikában bizni.

Miután tehát az unióban rejlik nemzetiségünk és szabadságunk garanciája; miután e törvényczikk a mi legkegyelmesebb urunk által megerősített: a legvétkesebb merénylet lenne még ezután is az unió ellen agitálni, s ki ezt tenné, elárulná bűnös czélzatát, mely nem lenne más, mint értetlenség, zavar s nyugtalanság magvait hinteni el oly időben, melynek jelszava kibékülés. Éljenek az oly nagyszerű áldozatokra kész volt földesurak! Éljen az ujjá született román nemzet! Éljen az egyesült Magyarhon! Éljen a mi legkegyelmesebb királyunk V. Ferdinánd! Következik 29 gör. kath. lelkész és tanító neve.¹

*Ezen alsófehérvármegyei tekintélyes román férfiaknak az unió mellett és annak érdekében tett komoly, erőteljes és szép nyilatkozata kétségen kívül jó hatással volt román véreik egy részének kedélyhangulatára, s miután a jobbagyságnak a robot alóli tényleges felszabadítása is épp azon időkre esett, a hangulat a vármegyében némileg javult, a lelkiismeretlen izgatók izgatásai által a román faj lelkében felkeltett ingerültség és magyar-ellenes gyűlölet kissé alább szállt. Abrudbányán maga a román nép fogta el az unió ellen lázítókat s szolgáltatta át a vármegyei hatóság kezeibe.²

Sőt a mindig csak jót hívők lelkében a teljes kibékülés reményének hajnalsugarai is derengeni kezdettek. Azonban, mint látni fogjuk, a javulás csak látszólagos volt; a két faj közötti kibékülés reményét a reakció lelkiismeretlen ármánykodása miatt csakhamar a nagyon szomorú kiábrándulás váltotta fel.

¹ Kővári: «Okmánytár az 1848—49-iki erdélyi eseményekhez» 72—73. lap.

² «Ellenőr» 18. sz. 71. lap.

A hazai viszonyok gyökeres átalakulásával a konzervatív párt vezéregyéniségei a tevékenység terét a szabadelvű pártnak engedték át országszerte, mely körülmény természetesen változásokat idézett elő a főispáni állásokban is. Alsófehér vármegye közbecsülésben állott konzervatív főispánja, Losonczy báró Bánffy Miklós is lemondott főispáni tisztéről, mely tisztet tíz évig viselt e vármegyében, az igen nehéz és kényes hazai viszonyok között mindig bölcs tapintattal és hazafias érzülettel szolgálván úgy az uralkodóház, valamint a haza és vármegye jól fel-fogott érdekeit.

A közbecsülésben állott, távozó főispán helyére az 1848. évi 29. törvényczikk alapján István nádor királyi helytartó Győrmonostori báró Kemény Istvánt, a vármegyei szabadelvű párt egyik vezéregyéniségét nevezte ki, mely kinevezésről Szemere Bertalan belügyminiszter a vármegye közönségét június 18-ról kelt 3785 — 1848. sz. alatti leiratában értesítette.

A kinevezést és a vármegye közönségéhez intézett belügyminiszteri leiratot az új főispán kezeihez vevén, vármegyei közgyűlést hívott össze július 3-ra.

A közgyűlés tagjai rendi, nemzetiségi és valláskülömbőség nélkül fölötte nagy számmal jelentek meg a kitűzött időben Enyeden.

Megjelentek a földesurak mellett a földmivelők képviselői, a veres és kék öves román lelkészek, a városi polgárok stb. Helyet foglaltak a megyei zöld asztalok mellett, zsufolásig megtöltötték a tanácskozó termet; az érdeklődő közönség ellepte a folyosót és a vármegye udvarát. Szóval nagy volt a tolongás és nagy az érdeklődés a régi rendi megyei gyűlésektől egészen eltérő színezetű eme népképviseliten alapuló vármegyei gyűlés tárgysorozata iránt.

Az új főispán a közönség általános éljenzései között foglalta el elnöki székét. A tárgysorozat a királyi helytartó kinevezési okmányának és a belügyminiszter ide vonatkozó leiratának felolvasásával vette kezdetét. Mikor a főjegyző István nádor királyi helytartó nevét olvasta, a gyűlés lelkesült éljenzésekben adott kifejezést honfiúi lelkesedésének s azon határtalan tiszteletnek, melylyel István nádor királyi helytartó fenséges személye iránt viseltetett. Ezután az új főispán elmondta a következő esküt: «Én . . . . az élő Istenre esküszöm, az alkotmánynak és királynak hűséget, a törvénynek engedelmességet ígervén és fogadván; kötelességemet törvény és igazság szerint részrehajlatlanul és lelkiismeretesen teljesítem. Isten engem úgy segítjen.»

Az eskü szavainak elhangzása után a főispán székfoglaló beszédet mondott. «Lejárván — így szólt — azon idők, midőn az alkotmányos szabadság, közjó és nép-erkölcs rovására a hivatalok Erdélyben rendszeren a többet ígérőnek árverés útján adományoztattak, s bekövetkezően azon normális állapot, mikor az állam keresi fel szolgálait, belügyminiszter Szemere Bertalan előterjesztésére koronás királyunk helytartója, Ő cs. kir. Fensége, szeretve tisztelt nádorunk által e megye főispánjává neveztettem ki.»

Ezután felemlítette, hogy élete legszebb idejét, néha nem csekély áldozatok árán, eddig is a közjó előmozdítására fordította. Beszédét folytatva, ezeket mondta: «Vezér-elvem, melyet szándékom atyáim sirboltjába is magammal vinni, ez: Kötelessége mindenkinek a hazáért tenni sokat, mentől többet, de ha sokat nem tehet, kötelessége a keveset s a még kevesebbet is megtenni, hátrálni sehogy sem lévén szabad; természetes tehát, hogy most, midőn a magyar miniszterium kimutatja az utat, melyen tehetek, kimutatja az utat, melyen van a nemzetnek jövődjője, e megye kormányzatát elfogadtam. Én a hivatalt nem kértem, előmbbe feltételek nem terjesztettek, hanem kinevezetésemben a kormány egyszerűen a közjót tartotta szeméi előtt, és én is ennek hódolva léptem fel a pályára.»

Visszapillantást vetett azon szomorú viszonyokra, melyek között Erdély minden rendű lakója 150 év óta synylett; élénken rajzolta a magyar nemzetnek a szigorú bürokráciai rendszer következtében nagy hátramaradását, a közművelődés terén oly mérvű hátramaradását, hogy a magyar nemzet Európa nemzetei között csaknem az utolsó helyet foglalja el.

Reményének adott kifejezést, hogy ez az állapot az urbéri viszonyok megszüntetése, a közteher-viselés, népképviselési rendszer és a nemzeti katonaság nagy eszméinek törvénybe iktatásával meg fog javulni.

A megszüntetett urbéri viszonyokról eképpen szól: «Az urbéri viszonyok megszűnése, anyagi szempontból indulva ki, tagadhatatlanul érzékenyen hatott a birtokos osztályra, és tekintve a jelent, a birtokosok jövedelmeit csaknem semmivé tette, de erős hitem, hogy békesség lesz szeretett hazánkban; miután megvan az unió, méltányos kárpótlásra számíthatunk.

Ezerszer vétkes tehát ezen szempontból is, ki a tudatlan köznépet lázítja. Első tekintetre nyomasztónak tűnik fel előttünk a közös teherviselés, azonban mellőzve azon közös igazságot, miként méltányos, helyes, hogy a ki részesül a haza áldásaiban, viselje annak terheit is, ne feledjük, hogy míg minden terhet az urbéres emel, van-e közlekedés, van-e járható út, szóval van-e hazánkban üzlet, forgalom? Például midőn Kolozsvártt a tengeri 1 frt, a mezőszégi földesúr csak 45 krt kap a kukoriczájáért, mert 15 krt vitelbér fejében kénytelen fizetni. Ha az utak megjavulnak, a fuvardij felényire száll alá, s így megtérül, mit az államnak fizetünk.» Ezután a népképviselési rendszer előnyeiről, s a nemzetőrség intézményének szükséges voltáról szól. Majd saját személyére tér át, s ezeket mondja: «Miután a között, mit édes hazám s szülő vármegyémért tenni akarok, és a között, mit legjobb akaratom mellett is tehetek, végtelen különbséget látok, erőtelen voltom érzetében egyelőre megdöbbsentem, de ezen érzés rövid ideig tartott, és pedig nem annyira azért, mert a férfi erejét növekedni érzi, midőn növekedik a kötelesség sulya, mely vállaira nehezül, hanem főleg azért, mert bizom

azokban, kik engem környeznek. Látok e helyen őszt, tiszteletre méltó aggastyánokat. Azon férfiak ezek, kik gyenge lépésemnek szinte másfél évtized előtt már az annyira sikamlós politikai pályán az irányát megadták. Ezek a férfiak engem gyermekkorom óta ismernek, figyelemmel kísérték e megye politikai életét az atyám, és némelyek még talán a nagyatyám főispánsága idejében is; ezek a férfiak minden bizonynyal jóakaratu tanácsaikkal fognak nekem szolgálni. Látok magam körül erős férfiakat, kikkel 1834-ben az «Ausnahmsregierung» vészteljes idejétől fogva e megye küzdterén jó és rosszban híven osztoztam; ezen férfiak azon zászlóhoz, azon ügghöz, melyért jobb idők reménye nélkül együtt küzdöttünk, miután azt én ragadtam kezembe, hűtlenek lenni nem fognak, a fiatalság pedig rövidebb pályafutása alatt hívebben őrizhetvén meg a világ egoizmusának szennyétől a velünk született természeti jóságot, ügyemnek minden bizonynyal hatalmas támasza leend. Szóval, Uraim! ha körültekintek pályám küszöbén, a reám váró roppant teendők halmaza közepette, erőt érzek magamban. Uraim! komoly szándékom szorgalom, egyenesség, mindenki, a leggyengébb, legszegényebb irányában tanusítandó hivatali készség által e megye legutolsó, s csak a nagy Friedrich mondása értelmében lenni első hivatalnok; komoly szándékom az administratio minden ágazatát csaknem egészen fennakasztó ismeretes hiányokat előbb szép úton, később — de nem messze — illő erélyvel és utoljára, ha szükséges lesz, szigoru fellépéssel és az egyetem közremunkálásával megorvosolni; szándékom a gyenge, az elhagyott árva könnyeit letörölni, a vagyon szentségét minden jogos út és mód, ha szükség, katonai erővel, a bujtogatók kemény megbüntetése mellett, megőrizni. Fel is szólítom ezen törvényhatóság 190 ezer lakosát, folyamodjanak hozzám bizalommal. Ajtóm éjjel-nappal tárva lesz. Nem kétlem, hogy a t. megyei tisztség azon gyakorlottságát, melyet a közigazgatás mezején szerzett és bír, örömmel ajánlja fel jelzett céljaim megvalósíthatására. Én külön-külön mindenkinek bizalmat, őszinteséget és a mindnyájunkkal közös emberi gyarlóságából eredő gyengeségek iránt engedékenységet ígérek, de ezzel szemben szorgalmat, kitartást, feddhetlen egyenességet teméntelen sokat kívánok, oly megjegyzéssel azonban, hogy nálam aludjék ki legutoljára a mécs és a napi foglalkozás terhe engem találjon legkorábban az asztalnál. Uraim! meg vagyok győződve, hogy Alsófehérmegye erős jelleme nem változik meg, én is az leszek, a ki voltam, a ki vagyok, mivé egy megelőző, általam mindig tisztelt majoritás, csaknem az iskolából ragadva ki, engem növelt. Életem, egész valóm nem csak a jelen, hanem a mult szent emlékei által is szorosan összeforrott e törvényhatóság életével.

Nem ritka jelenet a tengeren azon rémület és általános zürzavar közepette, midőn egy hajó veszély perczeire jut, tengerészeket láthatni, kik a szabadulás gyorsan repülő perczeire nem figyelve, mily nehéz szívvel tudnak a hajó egyes részeitől bucsuzva megválni, sőt azzal

együtt merülnek el, melyen születtek s melyhez egy egész élet minden keserű és édes emlékei fűzték. Az én életem hajója, Uraim! a mint még egy alkalommal említém, Alsófehér vármegye, hol családom ősi lakának boltozata első sirásomat hallá, hol később ifju keblem annyi merész, annyi szép, annyi nemes ábrándjainak fakadó virágait leforrázta az élet fagyalaló dere, s hol most a férfikor göröngyös pályáján izzadom, s mely ősi lak szomszédságában ásott sirgödör szélén, ha a Gondviselés úgy akarja, valamelyik jó emberem koporsómra az első marék földet fogja hányni; igen, engem e megye földjéhez, e megye fiainak az alkotmányhoz hűen ragaszkodása mellett, nagyszerű családi emlékek is fűznek. E föld, melyet taposok, a létel függetlenségéért elvázott atyáim csontjait földi. A szentimrei téren átröppenő esti szellő, a nemzet küzdelmeit túl élt gránit sziklák ormai, a végigvonuló hegylánczolatok engem mind a fejedelem és hon iránti hűségre serkentenek, mind a haza iránti kötelességeket kötik lelkemre. Adja az ég, hogy tiszta szándékomat az adott súlyos viszonyok között is oly siker koronázza, miként én, valamint e vármegye, melynek kormányát elváltaltam, egyaránt meleg érzéssel emlékezzünk vissza szolgálatom idejére.»

A főispáni beköszöntő beszédet követő lelkesült éljenzés lecsillapulta után a vármegye nagyszű és ékesszavu főjegyzője Pogány Károly állott fel s a következő beszéddel üdvözölte a főispánt:

«Isten megáldja önt főispán ur! E testvériesen őszinte kívánatban fogadja tőlünk esküje által kötött szövetség emlékéül hazafiui üdvözlötünket. Főispán ur! politikai multja kezes, hogy az eskü szent szava nem elhangzott szó. Jelenje és jövője biztos, e megye vezérlő befolyása tisztje csak úgy lesz, ha az eskü szent szava valóság. Honfitársak! új korszakot élünk. Közös hazánknek jogtalan lakója nincs. Felébredénk. És ez ébredést, hogy az alkotmány különböző ágaira ellenségesen ható visszaélések iránti reflexio, vagy az eddig külön válva volt hazánk kormányának öntekintetét megsemmisítő bánásmódja segíté elő, nincs helye itt vitatni. Annyi mindenesetre megemlítendő, hogy atyáinktól hazánk alkotmánya nem gyümölcsöző élőfa, hanem materiául használható törzs gyanánt szállott le reánk, mi csoda hát, ha az idő befolyása alatt fejlődött képzelet ereje számító politikusaink tervezgetésénél hatalmasabb lévén, a forradalmi eszmék hatásukat nálunk sem veszíték el. Csakhogy velök úgy, mint mások, ne járnánk, midőn azokat, míg nem az idő által tisztábbá fejlődhettek, mindenki annyira s oly módosítással vette fel magába, mennyire mindenkinek sajátságos körülményeivel, divatos eszméivel egygyé olvadtak, mert ezek a pártok gazdag forrásai voltak. Ámde nekünk, ha érzeményben egyek, akaratban egyek és testben egyek akarunk lenni, nem pártoskodás, hanem összetartó jelszavunk leend: tántorithatlan alkotmányos hűség a Felséges uralkodó Házhöz és szilárd ragaszkodás a jelenbeni felelős kormányhoz, míg tettein az alkotmányosság és törvény a cél bélyege fog lenni.

És ezzel, hogy sok szó közt ne repüljön el a drága idő, mely tette vár, üdvözlő felszólalásomat bevégzem azon kívánattal, miként mindnyájunknak legyen e nap emléke áldott!

Ezek után felolvastattó az István nádor királyi helytartó és Szemere Bertalan belügyminiszter által június 12-ről 3772. szám alatt Alsófehér vármegye közönségéhez intézett leirat, melyben felhivatik a vármegye, hogy a július 2-ára Pest városába összehívott országgyűlésre küldendő követeit a magyar országgyűlési 1848-dik V. és Erdély országgyűlési I. és II. törvénycikkelyekben meghatározott számban és módon válassza meg. Ezen leirat következtében a vármegye részéről küldendő két követet a gyűlés színén felkiáltással meg is választották. Megválasztattak báró Kemény Dénes és báró Kemény Domokos. A br. Kemény Dénes nevében és megbízásából azonban ki lett jelentve,* hogy nevezett báró Gyulafehérvár város megbízó levelét fogja elfogadni, ennek folytán helyére *gróf Teleki Domokost* választották követül. Az is igen valószínűnek mutatkozván, hogy Teleki Domokos grófit Küküllőmegyében is meg fogják választani, s ha ez megtörténik, a gróf a küküllővármegyei megbízó levelet fogadja el, pótkövetet is választottak Fosztó Ferencz vármegyei birtokos személyében. Fosztó Ferencz politikai hitvallását a gyűlés színe előtt azonnal el is mondta. Gr. Teleki Domokos és br. Kemény Domokos nem voltak jelen. A vármegye jól számított, Teleki grófit meg is választották Küküllőben, s így Alsófehér vármegye közönségét a szabadságharcz egész ideje alatt az országgyűléseken báró Kemény Domokos és Fosztó Ferencz képviselték.

Még egy nevezetes ügyet intézett el ezen gyűlés. Megalakította ugyanis az 1848. évi XVI. törvénycikk alapján az állandó vármegyei bizottmányt, az idézett törvénycikkben körülírt joggal és hatáskörrel ruházván azt fel. Ez a bizottmány együtt a tiszttikkal volt hivatva intézni a vármegye ügyeit ama rendkívül bonyolult viszonyok között és szomorú emlékü időkben. Fájdalom, csak rövid ideig intézhette. Az események hullámai elborították azt. Tagjainak egy jelentékeny része a forradalom árjában pusztult el. A bizottmány 172 választott tagot és 18 megyei tisztviselet, együtt 190 tagot számlált. Ott voltak ezek között a régi nemesi rend kiválóbb egyénei, de ott voltak a községek és a felszabadult úrbéreszek képviselői is. A bizottmány a következő egyénekből alakult: Adorján Elek, dr. Antal László, Antal János ev. ref. püspök, Apáti Miklós, id. Árkosi Lajos, Angyal György bányabirósági ülnök, Baló Sámuel, Bánffy Dénes br., Bánffy Miklós br., Bánffy Zsigmond br., Bedő József, Barcsai Zsigmond, Benedek Sándor, Benedek János városi főhadnagy, Bíró Miklós, Borberekai Sándor, Bocskai János, Pogány Albert, Csató Ferencz, Császár György, Csetri Elek, Csiki László, Csóka József, Dobai Zsigmond, Dósa György, Dósa Farkas, Elekes Sámuel, Enyedi Sándor, Farkas Ádám, Fehérvári József, Kibédi Nagy József, Papp György,

* Báró Kemény Dénes Alsófehér vármegye ezen nevezetes gyűlésén nem volt jelen.

Farkas Sándor gyógyi, Farkas Sándor asszonynépi, Fikker János, Fosztó Ferencz, Fosztó Menyhárd, Fosztó Sámuel, Gál Albert, Gál Sándor, Gödri István, Gyarmathi Dénes, ifj. Gyarmathi János, Horváth Ferencz, Imreh Miklós, Inczédi Sámuel, Kemény Albert br., Kemény Dénes br., Kemény Sámuel br., Kemény György vécsi, br., Kendeffi Farkas, Kóródi Sámuel, Kovács József, László István, Lázár Móricz gróf, Lemény János püspök, Lengyel Gábor, Lukácsfi Ferencz, Mara Miklós, dr. Marosi István, Mester Károly, Mezei János, Mikes Károly gr., Mikes Kelemen gr., Mikes Benedek gr., Mikó György gr., Miksa István, Miksa Elek, Molnár Sándor, Nagy Sándor, Pálfi Sándor, Nemegyei János, Patkós Mátyás, Pécsi Ferencz, Sándor Elek, Sándor József pap, Scharlak Károly, Sárpataki Zsigmond, Sárpataki János, Sebessi Károly, Sebessi Albert, Sipos Pál, Splényi Mihály br., Szabó József, Szalánczi Sámuel, Szoboszlói György, Szigethi János, Szilvási Miklós, Teleki Elek gr., Tóth András, Teleki Domokos gr., Török Antal, Török Dániel, Zeyk Antal, Zeyk Domokos, Zeyk László, Zeyk Miklós, Zudor Elek, Zeyk Károly, Zudor Zsigmond, Zsigmond Elek, Jakab Károly, Jenei István, Jenei Elek, dr. Váradai Sámuel, Vas Ferencz, Vas Zsigmond, Vas Miklós, Vásárhelyi Péter, Vajda Dániel, Veress Bálint ügyvéd, Veress Károly, Dobra Péter, Veress Bálint polgár, Virágháti Farkas, Ungerpek János, ifj. Árkosi Lajos, Barcsai Albert, Szabó Ferencz, Gyarmathi Sámuel, ifj. Kemény János br., Gajzágó László, Budai Károly (ötves), Mentovics Ferencz, Lukács Ágoston, Reoli Henrich, Dévai András, Moldován Lika, Oláh István, Bartha József, Szenté Pál, Rácz Gergely czelnai esperes, Ráduly János bagói esperes, Molnár Kosztáandin gyulafehérvári esperes, Oltyán János vézai esperes, Mán József ujság-szerkesztő, Alután Kosztáandin kanonok, Balog József topánfalvi esperes, Popovics Absolon abrudfalvi esperes, Bodnár Lajos zalathnai esperes, Viskoczi Henrik, Dombi János, Gyárfás Miklós kanonok, Józsa István krakkói pap, Fülöp Mihály bükkösi pap, Bartha Antal alvinczi pap, Török Ferencz felenyedi pap, ifj. Zeyk Miklós, Farnos Károly, Basa Mihály, Bodola Sámuel, Mihályi Károly, Budai Károly, Papp György, Basa István. Topánfalváról: Szabó Miklós, Zalathnáról: Rácz Andronik, Mihálczfalváról: László Vaszile, Fel-Enyedről: Fogarasi István, Sebeshelyről: Mihaile Oláru, Magyar-Lapádról: Andrádi Mihály, Springről: Popa György, Pókafalváról: Bota Márton, Túrból: Zsigmond Gergely, Sádról: Popa Tódor, Szentkirályról: Nagy György, Bucumból: Popa Kristya, Moga Demeter, Incze Dániel professzor, Trucza Petru krakkói esperes és Szászsebes közönségének képviselője.*

Este fényes fáklyás menet volt a báró Kemény és Zeyk családok várszeg-utcza lakása előtt az új főispán tiszteletére.

Ezen napokban, a központ példáját követve, megválasztották köveiteket a pesti országgyűlésre Gyulafehérvár, Vizakna, Abrudbánya és

* Alsófehér vármegyének ezen gyűléséről vezetett jegyzőkönyve. «Kolozsvári Hiradó» 41. sz. 10. lap. Életben levő szemtanúk közlései alapján.

Verespatak városok is. Gyulafehérvár szab. kir. város: br. Kemény Dénes és Szoboszlói Tóth Györgyöt. Abrudbánya, Verespatak: Reinisch Ágoston királyi bányanagy és aranyváltó-hivatali első ülnököt; Vizakna: Szász Károlyt. Ezen város az újon alkotott követválasztási törvények értelmében egyik követküldési jogát elvesztette. Az ezen vármegyéből választott követek, az abrudbányai kivételével, már július első felében felmentek Pestre s elfoglalták helyeiket az országgyűlésen. Reinisch Ágoston csak augusztus vége felé foglalta el helyét. Előbb be kellett várnia a hivatalátóli eltávoztatásra az illető felsőbb hatóság engedélyét, mi augusztus 15-ike körül meg is érkezett. Ezen követek közül br. Kemény Dénes 1849. január elején meghalt, br. Kemény Domokos betegen Pesten maradt s gondozta br. Kemény Dénesnek özvegyét s nyolcz áróját. Szász Károly, Reinisch Ágoston, Fosztó és Szoboszlói lekísérték az országgyűlést Debreczenbe és részt vettek ennek tanácskozásáiban mindvégig.¹

Július 20—21-én az újonan alkotott vármegyei bizottság ismét gyűlést tartott báró Kemény főispán elnöklete alatt. Ezen gyűlésen felolvastatott a főispánnak a vármegyei ügyek állapotát tárgyazó terjedelmes jelentése. Elővetetett Kolozsmegye indítványa az iránt, hogy Kolozsvárt állittassék fel egy, a budapestivel egyenrangú létszemélyes tábla. Ez indítványt azonban a vármegyei bizottmány, mint méltatlant, egyhangulag elútasította.

Ugyanezen gyűlésen a főispán főjegyzőnek kinevezte Gyarmathy Sámuelt és egyik aljegyzőnek Virágháti Farkast. A gyűlés köszönetet szavazott a kormánynak azért, hogy Kemény István bárót nevezte ki a vármegye főispánjává. Egyéb fontosabb tárgy ezen gyűlésen nem fordult elő.²

A mint látók, a július 20. és 21-én tartott bizottsági gyűlésen ennek jóváhagyásával az új főispán kinevezett Gyarmathi Sámuel személyében egy megyei fő- és Virágháti Farkas személyében egy megyei aljegyzőt. Ezen kinevezést azon körülmény tette szükségessé, hogy a vármegye régi pénztárnoka Madarasi Kis Sámuel az 1848-ik év tavaszán öngyilkossági kísérletet követett el, torkát elmetesztette; életben maradt ugyan, de hivatalát nem folytathatta, minek következtében még a régi főispán báró Bánffy Miklós a pénztárnoki teendők vitelével Pogány Károly megyei főjegyzőt bizta meg. Pogány egy időn tul a két terhes hivatal teendőit nem vihetvén, főjegyzői állásáról lemondott s a pénztárnoki tisztet tartotta meg. Virágháti Farkas kinevezése a főjegyzői teendők megszorodásában leli magyarázatát. A nyár folyamán a vármegye tisztikarában egyéb változások is történtek. Ugyanis Fosztó Menyhárt, egyik főbíró, hivataláról lemondott és helyét Benedek József sárdi birtokos és derékszék bíró foglalta

¹ Lásd «Ellenőr» 70. sz. 278. lap, «Honvéd» 77. sz. 302. lap.

² Lásd «Ellenőr» 53. szám 209. lap. Báró Kemény Gábor «Nagy-Ényed és vidékének veszedelme 1848—49-ben» 111. lap.

el; Bisztrai Aron László szolgabíró elhalt, helyére Szöllösi Elek s ennek helyére a kisenyedi járásban Apáthi Miklós lépett. Bisztrai József mellé a felső zalathnai vagyis topánfalvi járásba segéd-szolgabíróul kiküldetett Enyedről Mester Károly ügyvédjelölt. Augusztus vége felé Virágháti Farkas aljegyző tisztéről lemondott, helyét Miksa Miklós, a szentbenedeki járás szolgabírája, foglalta el. A szeptember 6-án tartott megyebizottsági gyűlés alkalmával a Miksa helyére pedig Bocskai János m.-herepei birtokos lépett elő adóbiztosi állásáról; a főbíróvá lett Benedek József helyét a vármegyei derékszék birái között Papp Miklós szászsebesi tiszteletbeli tanácsi titkár és csügedi birtokos foglalta el.*

Ezen változások történtek a vármegye tisztikarában az 1848-ik év folytán, a polgárháboru kitöréseig. Egyebekben maradt azon tisztikar, melyet az 1848-ik év hajnala talált a vármegye szolgálatában.

* Pogány György nyugalmazott főispán közlései alapján. «Ellenőr» 74. szám 294. lap. Erdélyi nagyfejedelemség Tiszti Névtára 1848. évre 95. lap. Kővári L.: Okmánytár az 1848—49-iki erdélyi eseményekhez 72. lap.

IV.

AZ ÚRBÉRISÉG TÉNYLEGES MEGSZÜNÉSE, S ENNEK HATÁSA A VÁRMEGYÉBEN. -- JÁNKU ÁBRAHÁM, A HAVASOK KIRÁLYÁNAK FELLÉPÉSE. — A ZALATHNAI, ABRUDBÁNYAI ÉS ABRUDBÁNYA-VIDÉKI ZAVARGÁSOK. — KATONAI MOZGALMAK A VÁRMEGYE TERÜLETÉN. --
ADOMÁNYOZÁSOK A HAZA OLTÁRÁRA.

Az erdélyi országgyűlés június 6-án kimondta s törvénybe iktatta az úrbériségeken fekvő szolgálatoknak, taksáknak, dézmáknak s egyéb úrbéri tartozásoknak megszüntetését s ezen megszüntetés határnapjául azon hó 18-ikát tűzte ki. Az erről szóló IV. és V. törvénycikket V. Ferdinánd király június 22-ről megerősítette.

Ezen intézkedés következtében az a viszony, mely a földesúr és jobbágy között századok folytán fennállott, mely annyi visszaélésnek s főleg annyi keserűségnek volt szülőanyja és táplálója, Erdélyben is végleg megszűnt, s helyét a jogegyenlőségen nyugvó új rend foglalta el.

Ezen nagy újítást magában foglaló törvény, igen természetesen, ki is hirdettetett. Legtöbb helyen a papok hirdették ki a templomi szószékről. Leírhatatlan az az érzés, melyet az úrbéri tartozások megszüntetésére vonatkozó törvények kihirdetése a jobbágyok lelkében keltett. Az a tudat, hogy az a birtok, melyet ez ideig a földesúrtól robot mellett birt, melyért dézmát fizetett, most már az övé; azért nem kell többé az uraságnak dolgoznia; abból őt senki ki nem mozdíthatja; azt úgy használhatja, a mint neki tetszik; azt örökségül hagyhatja gyermekeire — ez a tudat leírhatatlanul boldogító érzést keltett a volt jobbágyok lelkében. Öreg parasztok, kik ismerték a jobbágy-ság súlyát, részesültek annak keserűségeiben, zokogva sirtak örömmükben, midőn megtudták, hogy ők nem jobbágyok többé, hanem a jogegyenlőség alapján álló szabad polgárai a hazának. Volt földesuraik közül némelyek lakomára hívták meg őket. Zalathna olvasóegylete, mely kis bánya-város egy nagy kiterjedésű és sok száz job-

bágyot számláló kincstári uradalom igazgatósági székhelye volt, a jobbágyok felszabadításának örömeire ünnepélyes lakomát rendezett, melyen minden rendű és nemzetiségű lakosa a városnak részt vett. Ennek lefolyása alatt a különböző felekezetű templomok tornyain nemzeti színű lobogók lengtek.¹ Az ilyen lakomákon az örvendezésnek és hálálkodásnak vége-hossza nem vala.²

Ez az örvendezés és hálálkodás azonban csak rövid ideig tartott. A felszabadult nép egy része nem elégedett meg azzal, a mit törvényesen megnyert, hanem kezdte magát fennmaradt tartozásai teljesítése alól is kivonni. «A tapasztalás szerint a megtagadások ki kezdettek terjesztetni önkényüleg a kepebeli rendes tartozásokra is», írja az enyedi ref. egyházmegye esperese, Király Miklós, egy 1848. augusztus 1-ről megindított körlevelében.

A reakció szolgálatában álló román és szász izgatók nehéz helyzetbe jutottak az úrbériség megszüntetésére vonatkozó törvény kihirdetése folytán. A tényt magát most már kétségbe nem vonhatván, más úton és módokon igyekeztek a fölszabadult jobbágyokat volt földesuraik és a törvényes kormányhatalom ellen tovább izgatni és ez által továbbra is szórni egy gyűlöletes fajháboru átkos magvait.

«A császár már régen felszabadította a jobbágyokat, de a magyarok azt ez ideig eltitkolták. Kényszer adatja meg a nemességgel s a császár parancs-szava, — mondták — de ha lehet, ismét visszaveszik; tegyük őket tehetetlenekké, irtsuk ki a hol lehet, csak akkor lesz miénk a birtokuk.»³ A vagyonszűkösség eszméje hódítani kezdett a pór-nép között úgy az aranybányavidékeken, valamint a vármegye folyások menti részében.⁴

Szóval az úrbériségek megszüntetését tárgyazó törvény kihirdetése a vármegye területén nem szülte meg azt az eredményt, mit attól a kormány és birtokos osztály méltán várt; nem szülte meg a felizgatótt kedélyek lecsillapultát; a faj- és osztálygyűlölet elenyészett; hanem, fájdalom, a tömeg nagyobb részében még fokozta a már létezett izgalmat és a lábra kapott faj- és osztálygyűlöletet. A felszabadult úrbéreszek nagyobb része (a kisebb részről nem szólnunk, mert az hálással viselte magát földesurairól) mérget szivott a virágból.

* * *

«A márcziusi napok egyik estjén a magyar és román fiatalság együtt poharazott. A tömegben egy szikár természetű, vöröslő szakállal körített arcú egyén sötétben kísért a jobbágyok felszabadítása iránti

¹ Lásd «Közérdek» 1891. évi folyam 27. szám.

² Lásd Biró Miklós naplója. Azon korból még életben levők közlései alapján.

³ Lásd J. E. «Visszaemlékezések 1848–49-re» 187. lap.

⁴ Lásd «Ellenőr» 29. szám 112. lap.

vitát, s végre felkiáltott: «Örök váltság ingyen, vagy halál!» E szavak nem hangzottak el, s reggel a román fiatal ember nem vala Maros-Vásárhelyen látható. Senki sem hitte, hogy ez egyszerű irnok nevét vérrel fogja Erdély története lapjaira beírni.»¹

Ez a középtermetű, szikár, vöröslő szakállal körített arcú egyén Jáнку Ábrahám, akkor királyi táblai irnok, később a „*Havasok királya*“ volt, a mint ő magát nevezni szokta. Született Felső-Vidrán (Alsófehérmegye) 1824-ben. Atyja jómódu csebres mócz. Tanulását az abrudbányai és zalathnai magyar iskolákban kezdette és folytatta. Zalathnáról Balázsfalvára ment s a középiskolai tanfolyamot ott végezte. A bölcsészetet és jogot Kolozsvárt hallgatta. Kolozsvárról 1847-ben Maros-Vásárhelyre ment át a kir. táblára. A tehetséges és tanult román ifjút az 1848-ik évi márcziusi mozgalmak a székely fővárosban találták.

Jáнку Ábrahám az intelligens magyar városok társadalmi köreiben magyar műveltséget sajátított el. A magyar nyelvet folyékonyan beszélte. A szomorú emlékü polgárháboruban felszínre került erdélyi román forradalmárok között egyedül Jáнку Ábrahám volt az, ki igen fiatal kora daczára is szélesebb látkörrel birt és a kit a nemzete sorsán való javítás gondolata és vágya sodort a polgárháboru szennyes árhába; és vezér társai között ő volt az egyedüli, ki tévedését később átlátva, a szabadságért küzdő magyarokkal őszintén akart kibékülni.

Jáнку a magyarokat soha sem gyűlölte. «A havasi magyarság a forradalom alatt is érezte a *havasi király* rokonszenvét. Sok kegyetlenséget vittek véghez ott fenn, de Jánkunak magyar kutfők szerint azokban része nem volt.»² Mint forradalmi népvezér, a román népre bámulatosan tudott hatni. Parancsai ez előtt sérthetetlenek és áthághatatlanok valának. A személye iránti erős lekötelezettséget, félszet és szeretetet mindig újabb, meg újabb véghezvitt tények felmutatásával tudta folytonosan fenntartani és éleszteni. Jánkut a móczok valóságos buzgóságuknál fogva Istentől hivatottnak hitték s ugyanazért nem csak szerették és tisztelték, hanem csaknem imádták. Egyenessége, igazságos ítéletei, eljárásai, megfontolt tanácsai ezt a tiszteletet és szeretetet folyton fokozták. Mint népvezér, rendesen feltűnően öltözködött, de népe előtt néha egészen közönséges mócz népviseletben is megjelent. A tilinkót (furulya) mesterileg kezelte s ábrándozásra hajló kedélye, ennek mélabús hangjain, a forradalom zajában is el-elmerengett.

Jáнку Ábrahám tiszta kezű ember volt. A rablott aranyokból társaitól részt nem kért és el nem fogadott. «Neki személyileg nem ígértek semmit és ő semmiféle személyi ígéret fejében magát le nem kötelezte. Ezért vált ő ki társai közül és ezért járt ő el függetlenül, tekintet nélkül arra, hogy vajjon társainak tetszeni fog-e, vagy nem, az ő intézkedése. A forradalom lezajlása után őt is érdemkereszttel kínál-

¹ Kővári L. «Erdély története 1848—49-ben».

² «Románság» I. kötet. 562. lap.

ták meg, de ő azt visszautasította eme szavakkal: «Nem keresztekért küzdöttem.»¹

Jánku Maros-Vásárhelyről egyenesen haza az alsófehérvármegyei aranybányavidék szikláí és százados fenyvesei között fekvő Alsó-Vidra községbe sietett. Hazafelé utaztában szekere bedült az Abrudpatakába, de jelentékeny sérülést nem szenvedett. Haza érkezvén, forradalmi szándékát atyjával közölte. A csendes természetű, hajlott koru apa felfejtette fia előtt a maga elé tűzött vállalat szomorú következményeit. Emlékeztette a Hora sorsára, ki állítólag távoli rokonságban állott a Jánku családdal. Az ifju Jánku atya tanácsára nem hallgatott, hanem hazulról távozott, hogy szomorú emlékü szereplését megkezdje.

Április 5-én Topánfalván volt; részt vett a havasi románságnak ezen nagy községben tartott népgyülésén. Április 20-án a balázsfalvi népgyülésen vett részt. Május 11—12-én néhány száz havasi román élén ismét Balázsfalvára indult az ott megtartandó második népgyülésre. Az általa ekkor vezetett néptömeg után 18 havasi szekér szállította a podgyászt és élelmet. A június elején megtartani szokott topánfalvi országos vásár alkalmával Topánfalván volt és az ezen nagy parasztvásárra oda özönlött sok ezer embert számláló vásári népet lázította. Előadta előttük a Kozslárdon és Mihálczfalván történeteket, természetesen kiszínezve, s ezután a román népet felhívta, hogy magának szerezzen fegyvert, kaszát, lándzsát, mert a székelyek az uradalomba fognak jönni,² mikor az erőszakot erőszakkal kell ellensúlyozni.³

A kormány részéről Abrudbányára kiküldött és július 5—13. napjain Topánfalván működött bizottság ellene elfogatási rendeletet bocsátott ki, miről értesülvén, a vidék hegyei között és erdőségeiben rejté el magát, s így sikerült az elfogatási rendeletet kijátszania. Szeptember 16-án újra Topánfalván volt. Ekkor már az elfogatástól annyira nem félt, hogy a Moga Demeter aranyváltó-hivatali ellenőr szállásán Mester Károly szolgabíróval együtt ebédelt, ebéd után pedig kiment a piacra, ott néptömeget gyűjtetett össze, s a móczokat ujabban is fegyverkezésre hívta fel azon célból, hogy a balázsfalvi népgyülésen fegyveresen jelenjenek meg, s egyidejűleg 18-ára népgyűlést hirdetett Topánfalvára. Ezen népgyülésnek nyilvánosan bevallott célja az vala, hogy Balázsfalvára egyenesen innen induljanak, egy másik titkolt célja pedig az, hogy Bálint Simont és Tyók Tódort abrudbányai fogságukból kiszabadítsák, ezt azonban az abrudbányai nemzetőr-csapat ébrenléte miatt még megkísérelni sem merészelték. Szeptember 17-én Jánku előtt mintegy 40 tagot számláló topánfalvi román küldöttség jelent meg. Ezen küldöttség a község lakossága nevében tiltakozást jelentett be Jánku azon szándéka ellen, hogy községükbe fegyveres népet csődítsen

¹ «Románság» I. kötet 576—580. lap. K. Papp Miklós «Történeti lapok» III. évfolyam 555. lap. Pallas nagy lexikona IX. kötet 817. lap.

² A topánfalvi kincstári uradalom.

³ «Ellenőr» 26. szám 100. lap.

össze, ő azonban ezen tiltakozást nem vette számba, s szeptember 20-án mintegy 900 fegyveres román élén Topánfalvára vonult be, s a néphez lázító beszédet intézett ekkor is.

Félórai itt időzése után havasi kürtök hangjai és sűrű pisztoly-lövöldözések között lándzsákkal, kaszákkal s vasvillákkal fegyverkezett népével Verespatak felé indult. Elindulása perczében érkezett Enyedről egy levél a szolgabírói hivatalhoz czimezve, melyet Mester Károly felbontván, abban egy báró Kemény István főispán által szeptember 16-áról aláírt iratot talált, mely szerint az izgatás vádja alatt álló Jánku a kereset alól feloldatik s amnesztiát kap. A szolgabíró ezt az iratot az ép lakása előtt elvonuló Jánkunak személyesen kézbesítette, mit az szó nélkül átvett, zsebébe rejtette, s ezzel tovább ment.* Ezután folyton növekedő tömeg élén levonult Balázsfalvára, s ott részt vett a szeptember 16—28. napjain megtartott román népgyűlésen.

Igy dobta magát a szelid természetű, tapasztalatlan ifju atyja tanácsa ellenére a polgárháboru szennyes hullámai közé, s ragadott kezeibe fegyvert az alkotmányos népszabadság és jogegyenlőség dicső elveiért küzdő magyar nemzet ellen.

* * *

Zalathna bányaváros 1848-ban 2500 lakost számlált. A lakosságot magyarok, németek, örmények és románok vegyesen alkották. A környék falvaiban románok laktak s csak imitt-amott volt található egy-egy nem a román nemzetiséghez tartozó lakos. A földbirtokos a magyar kincstár volt, de Zalathnán magánosoknak is voltak értékes telkeik és csinos lakó-házaik. A mintegy 70 kincstári tisztviselő, az iskola, az ebben működő tanítók, ott lakó bányabirtokosok, aranyváltók a kis bányaváros társadalmának kiválóan intelligens jelleget adtak. Nemcsak a bányabirtokosok, aranyváltók, hanem a kincstári tisztviselők, kereskedők és a tekintélyes számú iparos polgárság is kiválóan kedvező anyagi viszonyok közt éltek. A nyomasztó szegénység Zalathnán azon időben ismeretlen volt. A különböző nemzetiségű lakosság a legbékésebb viszonyban élt együtt. A jobbágyi viszony Erdély területén schol sem vala kedvezőbb, mint a zalathnai kincstári uradalom területén, a mennyiben ott a jobbágyok csak a kohó-üzemhez szükséges munkákat (favágás, fa- és szénszállítás) végezték, az akkori viszonyokhoz mérten kedvező díjazás és azonnali készpénzfizetés mellett.

A bányaváros lakossága és a környék falvaiban élő lakosság között is emberemlékezet óta békés viszony állott fenn. A közbiztonság oly példányszerű, hogy egy közönséges küldönczre bátran rá lehetett bízni 10—12 ezer forint értékű aranynak Gyulafelhérvárra szállítását,

* «Ellenőr» 88. szám 149. lap.

mert nem fordult elő eset, hogy ilyen, rendszeren lóháton utazó szállítót az úton megrohanták és kirabolták volna.

A márcziusi országos nagy események benyomásai a virágzó bányaváros békés természetű lakosságát is megragadták és mozgásba hozták. Április elején magyar nemzeti lobogókat tűztek ki mindenik hitfelekezeti tornyára. A kincstári épületekről a kétféjű sasokat leszedték s helyökbe Magyarország czimerét alkalmazták, a fekete-sárga színek azonban érintetlenül maradtak. Ez alkalommal a lakosság, magyarok, németek, románok, testvéries lakomával ünnepelték meg a korszerű nagy eszmék egy részének Magyarországon diadalra jutását.

A magyar és román lakosok között fennálló békés viszony román izgatók lelkiismeretlen tevékenysége folytán itt is már április havában bomladozni kezdett.

Nemegyei János bányatanácsos ápril 8-áról folyamodott gróf Mikó Imre királyi kincstárnokhoz, hogy Zalathna részére, főleg az ott összehalmozva levő kincstári vagyon biztonsága szempontjából, katonai fedezetet eszközöljön ki. A katonai fedezetet Nemegyei azon okból is szükségesnek tekintette, mert 1846-ig a zalathnai polgárok voltak kötelesek őrizni az ottani kincstári vagyont, mely szolgálatért a katonai beszállásolás terhe alól fel valának oldva.

A polgárság a kincstári vagyon őrzését igen terhesnek találta; 1846-ban ezen kötelezettség alóli felmentését s Zalathnára katonai őrség felállítását kérte, de kérésére választ nem kapott.

Nemegyei kérésére Puchner altábornagy válaszolt ápril 15-ről. Válaszában utasítja Nemegyeit, hogy szükség esetén Gyulafehérvárról egy század katonaságot vonjon magához s azt helyezze el Zalathnán, vagy ennek környékén ott, hol célszerűnek és szükségesnek látja. A bányatanácsos a katonai őrség felállítását többé nem szorgalmazta, hanem május 11-ről a királyi kincstárhoz beadott folyamodásában engedélyt kért, hogy Zalathnán a kincstári vagyon- és személy-biztonság védelmé céljából polgári őrcsapatot szervezhessen; egyidejűleg fegyvert is kért a szervezendő őrcsapat részére. Ezen kérés kedvező ellátást nyervén, Nemegyei az őrcsapatot szervezte is, melybe a magyar és német származású polgárok mellett egész készséggel beiratkoztak a román nemzetiségű polgárok is.

Julius 23-án Zalathna sajnálatos zavargások színtere volt. Ugyanis Nemegyei egy Bartalics nevű iparos polgárt, a polgári őrcsapat egyik tagját, rendetlenkedéséért és engedetlenkedéséért, a város börtönébe záratta.

Ezt az eljárást az őrcsapat számos tagja sérelmesnek tekintvén, riadót vertek, fegyveresen Nemegyei lakása elébe vonultak s fenyegetően követelték Bartalics szabadon bocsátását.

Nemegyei a lázongó őrcsapatot követelésével elutasította. Erre az a város börtöne felé tartott azon elhatározással, hogy Bartalicsot fogságából erőhatalommal is kiszabadítja. A börtönőr a fenyegető

baj láttára a börtön ajtaját saját felelősségére megnyitotta, mire Bartalics onnan távozott.

Bartalics kiszabadultával a csend helyreállt ugyan Zalathnán, de a fegyelem az őrcsapatban annyira meglazult, hogy az rövid idő multával egy időre feloszlott s a bányahelység ismét fegyveres védelem nélkül maradt. Szeptember közepén megjelent Zalathnán Pogány György megyei alispán, kinek sikerült ott a polgári őrcsapatot ekkor is a Nemgyei parancsnoksága alatt újra felállítani. Ez alkalommal a románok az őrcsapattól magukat tüntetően távol tartották, minek következtében abba csak 250 polgár iratkozott be.

A polgári őrcsapat ujraszervezésével egy időben érkezett haza Dobra Péter zalathnai román ügyvéd Pestről, hova egy román küldöttség élén ment vala fel. Dobra, ez a nagyravágó, de kevés tehetségű, ez a jellemtelen férfiú, amint pesti útjáról hazaérkezett, bűnös izgatásait Zalathnán, de főleg a közel falvakban lakó románok között, az eddiginél nyíltabban, erélyesebben és több szemérmertlenséggel folytatta. A zalathnai román polgárok egy részéből és a falvak szintén román férfiakból saját parancsnoksága alatt román nemzetőr-csapatot szervezett s magát a Zalathna vidékén lakó, mintegy 30.000 román vezetőjéül tolta fel úgy a közigazgatás, valamint a készülő fegyveres felkelés ügyeiben.*

* * *

A zalathnaiaknál sokkal komolyabb jellegűek az abrudbányai és abrudbánya-vidéki zavargások. Az azon vidéken lakó móczokat a mihálczfalvi események híre nagy izgalomba hozta. Ezen események a lelkiismeretlen izgatók által nagyitva és elferdítve lettek ott előadva. A különben békés természetű munkás havasi pór nép izgatásában Jánku Ábrahám, Bálint Simon verespataki gör. kath. lelkész, Buttyán János abrudbányai ügyvéd, Paticza Juon topánfalvi gör. nem egyesült lelkész, Fodor Miklós kerpenyesi gör. nem egyesült lelkész stb. vitték a főszerepet. Buttyán, ki mint a komité tagja többnyire Nagy-Szebenben tartózkodott, Batternai Sándor álnév alatt onnan irt leveleket Abrudbánya vidékén lakó barátjaihoz, főleg Bálint Simon lelkészhez és Boér Miklós bányatulajdonoshoz. Ezen levelekben utasításokat adott az izgatónak a teendőik felől. Jánku Ábrahám is el-ellátogatott Nagy-Szebenbe s a komitétól személyesen hozott utasításokat a havasokra.

Május 29-én Abrudbányán a hetivásárra összegyűlt vidéki móczok egymással összevesztek. A czivódás verekedésbe ment át. Az egymással czivódó móczok között a rendet az abrudbányai nemzetőrök állították helyre, mely alkalommal a czivódó és verekedő móczok közül

* Náhlik János hadbiztos által 1851. január 30-án felvett nyomozási jegyzőkönyv. *Kolozvári Híradó* 44. szám 157 lap. *Közérdek* 1891. évi folyam 28. szám.

többeket megpuskatusáztak. Ezen eljárást Jánku nagyon szívére vette és ismét Szebenbe utazása alkalmával a metesdi fogadóban úgy nyilatkozott, hogy ő, ki a topánfalva-vidéki és az ezzel szomszédos biharmegyei románok kapitánya, Abrudbányát rövid idő multával meg fogja rohanni, mely alkalommal a május 29-én történetkért az abrudbányai magyaroknak a kölcsönt visszafizeti.

Jánkunak s többi bujtogató társainak ezen és ezekhez hasonló fenyegetődzéseik következtében a háborgásnak indult román tenger közepén teljesen elszigetelten élő maroknyi magyarság megütődött.

Abrudbánya város tanácsa még május 24-ről értesítette gr. Teleki országos fő kormányzót az Abrudbánya vidékén folyamatba indult izgatások felől. Junius 3-án elfogta Buttyánnak Nagy-Szebenből küldött két levelét. Ezek közül egyik Bálint Simon, másik Boér Miklóshoz vala intézve. Mindkét levél izgató természetű lévén, a városi tanács azokat junius 4-én tartott üléséből eredetiben a fő kormányzékhez terjesztette fel. A felterjesztési okmány szövege eme szavakkal zárul: «Ez alkalommal is megújítjuk azon alázatos esedezésünket, hogy városunk védelmére kegyeskedjék haladék nélkül megjelenendő katonaság iránt rendelkezni, könnyen megtörténhetvén, hogy a szóban forgó levelek elfogása iránti boszúból a nevezett Bálint Simon lelkész az oláh nép felkelését csak rövid órák eltelése alatt is sikeríteni fogja.»*

Az abrudbányaiak junius 6-ról Laborfalvi Nagy Károly városi főbíró és Diószegi Sámuel rendőrkapitány által aláírt kérvényben a vármegye főispánjához, báró Bánffy Miklóshoz is folyamodtak, kérvén a főispánt, hogy a fenyegetett abrudbányai és abrudbánya-vidéki magyarok védelmére sürgősen legalább is 200 székely rendes katonát s pár ágyut küldjön. A város ezen folyamodványát, hogy annál gyorsabban és biztosabban a főispán kezeihez jusson, Füzi Mihály ügyvéd és Biró István polgár hozták le, s a Mihálczfalván megtalált főispánnak személyesen kézbesítették.

Báró Bánffy a folyamodványt átolvasván, s a Füzi és Biró által elő szóval is előadott felvilágosításokat is meghallgatván, ez ügyben késedelem nélkül egy gróf Teleki fő kormányzóhoz szóló felterjesztést fogalmazott, s azzal Abrudbánya küldötteit útnak indította Kolozsvárra. A május 29-én Abrudbányán történetek miatt a helytt lakó intelligens románok közül is többen, köztük Sulucz Simon és János, Kolusa Sándor, Tóbiás Sándor gör. kath. lelkész, Boér János városi tanácsos stb., feljajdulnak, s május 31-ről szintén kérelemmel fordulnak a fő kormányzékhez, hogy az Abrudbányán történetek kinyomozása céljából oda bizottságot küldjön ki, miről ugyanazon napról a városi tanácsot értesítették.

Suluczék a városi tanácshoz intézett értesítő iratukban többek között eképp szólnak: «Tisztelettel jelentjük a tekintetes nemes Tanács-

* Országos levéltár 7327. szám alatti okmány.

nak azt is, hogy minden felelettételtől való menekülhetés tekintetéből mai napon a Felső királyi főkormányzókhoz folyamodván, a legmélyebb alázattal az iránt esedeztünk, méltóztassék egy onnan kirendelendő bizottság által kinyomoztatni azt, hogy az eddig itten emberi emlékezet óta a magyar és oláh között fennállott csend és valóban üdvös egyetértés közelebről mi és kik által zavartatott meg, mely megesvén, a csend és rend zavaróit, nemkülönben a békés lakosok bujtogatóit példásan megbüntetni rendelni méltóztassék. A jó rend visszaállítása és az elveszett béke visszanyerése mindenkinek legfőbb óhajta lévén, teljes bizalommal vagyunk, hogy a tekintetes nemes Tanács ezen célnak elérésére nézve tőlünk segédelmét meg nem vonhatja.»¹

A főkormányzók az ügyet annyira komolynak s a helyzetet az ottani magyarságra nézve annyira fenyegetőnek ítélte, hogy már június 9-ről 7878. szám alatt Kozma Pál főkormányzói tanácsos, Nemegeyi M. János kir. bánya-tanácsos és Némethi János főkormányzói titkok személyeikből álló bizottságot küldött ki azon utasítással, hogy az abrudbányai állapotokat vizsgálják meg, a zavargások okozóit nyomozzák ki s eljárásuk eredményéről tegyenek jelentést. Egyidejűleg felhívta báró Puchner Antal erdélyrészi fő hadi kormányzót, hogy Abrudbányára 200 főből álló székely katona-csapatot rendeljen.

Puchner engedelmességet a főkormányzók rendeletének, s Antos János százados parancsnoksága alatt Nagy-Enyedről egy és Tordáról szintén egy század székely gyalogost rendelt fel Abrudbányára. Ezen felül oda rendelt a Sifkovics-sorezred 4-ik századából 54 embert. A főkormányzók által kiküldött bizottság késelem nélkül kiszállt Abrudbányára, ott magához vette tollnokul Herepei Károly fizetési díjnokot² s a felvonult katonaság fedezete alatt munkálatát megkezdte. Julius 5-én lement Topánfalvára, s nyomozásait ott folytatta augusztus 13-áig. A felvett igen terjedelmes jegyzőkönyvből láthatólag bizonyos, hogy Buttyán János Nagy-Szebenből Abrudbányára és környékére három levelet írt, melyekben nyilván áll, miszerint Buttyán a románokat a fegyveres fölkelés előkészületeinek megtételére serkentette. Bálint Simonra, Paticza Juon topánfalvi gör. nem egyesült lelkészre, Fodor Miklós

¹ Országos levéltár 10388. sz. a. okmány. Az abrudbányai intelligens románok által a főkormányzókhoz intézett folyamodvány hiányzik. A városi tanácshoz intézett értesítés is csak másolatban van meg s az aláírások hiányzanak, de hogy azt az imént említett két Sulucz, továbbá Kolusa S., Tóbiás lelkész és Boér városi tanácsos írták alá és küldötték fel a főkormányzókhoz, onnan lehet tudni, mert ezen urak Sándor Ferenc városi orátor előtt élő szóval is panaszolták, hogy őket felbujtási szándékkal gyanúsítják az abrudbányai magyarok, hogy az álnokul okozott zavarokból maguknak érdemeket kovácsoljanak. «Mi — így szólanak továbbá — az egész polgárságot bizalommal hívjuk fel és biztosítjuk, hogy a közbiztonság és rend fenn fog tartatni, mely ellen ha netalán egy vagy más bujtogató vétene, rendelkezék a tanács azonnali elfogatása iránt, mihez mi magunk, bárki legyen is az, segédkezet nyújtandunk.» Stb. Országos levéltár 7327. és 7328. számok alatti okmányok.

² Jelenleg nagyenyedi nyugalmazott tanár.

kerpenyesi gör. nem egyesült lelkeszre, Buttyán János abrudbányai, Jánku Ábrahám vidrai ügyvédre, Korkes János és Nikuláj, Tyók Tódor, Morár Szamoila és Dánya Juonucz topánfalvi polgárokra, Sulucz József topánfalvi uradalmi kulcsárra, Furnettye Juon topánfalvi tanítóra, Moga József abrudbányai jegyzőre, Hitria György bisztrai, Krisztea György vidrai polgárra, Bálya György bisztrai jegyzőre rábizonyult, miként a nép bujtogatásában vétkesek, mert azt fegyveres felkelésre ösztönözték. Beh bizonyult, hogy Kozma György luj Stefán bucsumi lakos úgy nyilatkozott, hogy a románoknak nem sokára külön királyuk lesz Saguna András személyében. Bisztrai Sándor azzal fenyegette Bisztrai József szolgabíró, hogy házát felgyújtják, őt pedig felakasztják stb. stb.

Csáni János abrudbányai nemzetőr azzal fenyegetődött, hogy nemcsak a románokat, hanem a Szűz Máriájukat is lelövi. Jánki János verespataki nemzetőr egy Huttyán Nikuláj nevű románt czirkálás közben kardjával minden ok nélkül megvágott, több nemzetőr társa ezt a Huttyánt egy folyosóra felhurcolta, fegyvereivel testét ütötte, lábait szurkálta stb. A bizottság munkálatáról felvett jegyzőkönyv a főkörmányszékhez felterjesztetvén, az augusztus 19-ről elrendelte, hogy azok ellen, kik a népet fegyveres felkelésre buzdították, bünyfenyítő kereset indíttassék, a kisebb bűnösök, kik csak fenyegetőztek, a közigazgatási hatóság által megfenyítendőek. Csáni János és Jánki János és hibásoknak talált nemzetőr társaik közkereset útján megbüntetendőek, Huttyán Nikulájnak pedig elégtétel szolgáltatandó.

Ifj. Jánku Ábrahám, Korkes Nikuláj és Buttyán János a bizottság előtt nem jelenvén meg, Alsófehér vármegye tisztsége utasított, hogy a két első, Abrudbánya város tanácsa pedig szintén utasított, hogy a Buttyán János személyes leírását a főkörmányszékhez haladék nélkül terjesszék fel.

Bálint Simon, Buttyán János, Jánku Ábrahám, Moga József a 835 frt 49 krajczárban megállapított vizsgálati költségek felerészének, Paticza János és Fodor Miklós egynyolczad részének, Korkes Juon, Frunettye P., Sulucz Juon, Tyók Tódor, Molnár Szimion, Dánya Juon szintén egynyolczad részének megtérítésében is elmarasztaltattak, s a vármegye és Abrudbánya város előljárói utasítottak, hogy a költségeket az illetőkön késedelem nélkül hajtsák fel. Meghagyta továbbá, hogy Bálint Simont az abrudbányai városi fogházból, mint a mely rabok befogadására nem alkalmas, az abrudbányai tanácssal egyetértőleg szállítsa le Nagy-Enyedre a vármegye börtönébe.

Helyben hagyta a főkörmányszék a kiküldött bizottságnak azon intézkedését, mely szerint az egész honra nézve veszélyessé fajulható lázadás megelőzése tekintetéből a közcsendnek, rendnek, élet- és vagyonbiztonságnak biztosítása és a történhető kitörés megzabolázása céljából egy század katonaság Abrudbányán maradjon. A bizottság egyik tagját, Nemegeyi Jánost, mint a ki Abrudbánya város és vidéke viszo-

nyaít teljesen ismerte, szintén a bizottság ajánlatára oda királyi biztosul nevezte ki.¹

A kiküldött bizottság a vizsgálat folyamán Korna, Abrudfalva, Bisztra, Topánfalva, Kerpenyes stb. Abrudbánya környékén fekvő községek lakosaitól a fegyvereket elszedte.

Nehéz dolga volt ezen bizottságnak, míg munkálatát Abrudbányán és Topánfalván folytatta és befejezte.

A román túlzók igen természetesen mindent elkövettek, hogy sikeres munkálkodása útjába minél súlyosabb akadályokat gördítsenek. A legkiválóbb román agitátorok fordultak meg ezen idő alatt Abrudbánya vidékén. Topánfalván járt például július 5. és 13-a között a komité hírhedt alelnöke, Barnutz Simon, szebenvidéki román pórruhába öltözködve s egyszerű egylovas szekeren utazva, a melybe fogott lovat maga hajtotta.² Augusztus havában Majoresán Juon, a román felkelés egyik szervezője, járta be a havas-vidéket. Megfordult Abrudbányán, Zalathnán és Topánfalván. Bisztra községben június 20-ika körül mintegy 500 ember löfegyverrel, lándzsával és kaszákkal fegyverzetten, veszélyes fenyegetések között útját állta Bisztrai József szolgabirónak, s meggátolta, hogy a nyomozó bizottság előtt megjelenhessék.³

A szász reakció sem nézte tétlenül az Abrudbányán történő dolgok folyását. Ennek beleszólása végzetes következményivé lehet vala, ha a mérsékeltbb elemek magukat közbe nem vetik s a kitérésig felizgatott kedélyeket kétségbe esett erőfeszítéssel le nem csillapítják. Az esemény lefolyása ez volt: Egy székely katona július 4-én betért az őrtanya udvarára. Sifkovics-ezredbeliek voltak az őrtanyán. Az őrségen levő katona szitkokkal illette a székely fiut. Ez panaszt emelt az őrcsapat tizedese Salmen Dániel előtt, ki szász nemzetiségű kadét vala. Elégtétel helyett Salmen intésére az őr a székely katonát fegyvere szuronyával több helyen megszurta, s a sebeiből vérző fiut az őrtanyára hurczolták be. Erre a székelyek fegyvertelenül a Sifkovicsokat meg akarták rohanni. A székely katonaság derék tisztikara a készülő vérontásnak neszét vevén, a legénység elébe sietett s szigorú, de tapintatos fellépésével a székely katonákat nagynehezen lecsendesítette. Ez alatt a városban a harangok rémesen kongtak; a városi tanács tagjai, a polgárság s maga a nyomozó bizottság is a piacra sietett, s egész erejéből támogatta a székely századok tisztikarát a rend helyreállítására irányult nemes törekvésében. Ez délután 3—4 óra körül történt. Az izgalmat okozott ügy ezzel nem ért véget. Ugyanaz a Salmen este 6 óra körül Benkő nevű hadnagyí rangban levő székely katonatiszttal találkozott szállására siető útjában. Salmen mellett két Sifkovich-századbeli közlegény volt, mind-

¹ «Országos levéltár» 7827. és 8948. szám alatti okmány.

² «Kolozsvári Híradó» 44. szám 175. lap.

³ «Ellenőr» 29. szám 175. lap.

hármuk kezében töltött fegyver. Benkő jóakarattal figyelmeztette Salment, hogy miért járnak fegyveresen, vigyázzanak, mert a pár órával ezelőtt történtek után könnyen baj lehet, ha a Sifkovicsok fegyverkezetten járnak-kelnek a város utczáin. Salmen gúnyosan felett vissza, e közben darabokra vágott golyóval töltött fegyverét Benkőre irányozva elsütötte. A fegyvergolyó roncsai nem Benkőt, hanem egy véletlenül ott álló anyát ért, kinek kebelén egy csecsemő volt. Megsebesült a csecsemő, emlőjén sebet kapott az anya is. Rajtuk kívül könnyű sebet kapott még egy ott ácsorgó Sifkovics-ezredbeli közlegény is.

Salmen, ezen merénylete után, Reinisch Á. aranyváltó-hivatali főnök lakására menekült, s a Sifkovics-század parancsnokának szobájába rejtőzött. Itt 12 Sifkovich-ezredbeli katona állt őrt, itt lévén a beváltott állami aranykészlet, valamint az aranyváltó hivatal elhelyezve.

A székely ezredbeli katonáknak tudomásukra jöven a Benkővel szemben elkövetett támadás, ujjal tömegekben, rémületet keltő zajjal rohantak az aranyváltó hivatal helyisége elébe, hogy a merénylő Salmen kadétan maguknak elégtételt vegyenek.

Az őrtálló Sifkovicsok az emeleti részre felvezető lépcsők bejáratait lövésre készen elállták. Iszonyu vérontás lesz vala a székely és Sifkovics-ezredbeli katonák között, ha a székely századok tisztikara hirtelen a baj színterén nem terem.

A székely katonatisztek ujjal megfeszítették összes erkölcsi és testi erejüket, hogy a végletekre kész legénységet a vérontástól, mely némely pillanatban kikerülhetetlennek látszik vala, vissza tarthassák. Segítségre volt a lecsendesítés nehéz munkájában az abrudbányai magyar polgárság is, mely az izgatott székely katonák közé vegyülve, csillapította őket.

Míg a piacz környékén ezek történtek, azalatt a város végén a serfőzőházzal szemben vagy 20, szintén Sifkovics-századbeli lengyel fiu egy fegyvertelen székely katonát megtámadott s szuronyokkal homlokán s fején sebeket ejtett.

A Sifkovicsok nem merték a következő éjet a városban szétszórta tölteni, hanem mind az 54-en az abrudbányai gör. keletiek toronyában vonták meg magukat, s a toronyba vezető bejáratot erősen eltorlaszolták. A román ajku lakosság tömegesen menekült a városból; a magyarok is aggodalmak között virrasztották át a július 5-ére virradó éjet.

Még nem vala megvirradva, mikor a Sifkovics-század a legnagyobb csendben kivonult Abrudbányáról s Korna községen keresztül Verespatakra ment át. Míg a székely csapatok Abrudbányán állomásoztak, onnan nem is mozdult.¹

¹ Lásd «Kolozsvári Híradó» 27-ik számát 107. lap. «Ellenőr» 40. számát 157. lap. Rákosi József bányabirtokos hátramaradt naplótöredékeit.

Maga az abrudbányai magyar polgárság egy része sem viselte magát kellő előzékenységgel a vizsgáló bizottsággal szemben, azért, mert ez a befogott román bujtogatókat — kettőnek, t. i. Bálint Simonnak és Tyók Tódornak kivételével — kezességre szabadon bocsátotta, némelyeket pedig a bujtogatók közül be sem fogatott, továbbá azért, mert részrehajlatlanul járván el, a hibás magyar nemzetőrökkel szemben is kellő szigort tanusított, s végül azért, mert a bizottmány egyik tagja, Nemegyei, Hevesi Imre nevű színész, ki Abrudbányán létele alatt Nemegyei bányatanácsos felől rágalmazó beszédeket terjesztett, rendőrileg elfogatta s a Sifkovicsok fedezete alatt az ép Abrudbányán levő egyik alispán, Pogány György elébe kísértette, ki Hevesit kezesség mellett azonnal szabad lábra helyezte. Sőt azt is megtették, hogy a vizsgáló bizottságnak Abrudbányán működése ideje alatt, egyik júliusi estén, éktelen macskazenét adtak.¹

A kiküldött országos bizottság munkálatán és a főkormányzéknek ezen munkálatról felvett és felsőbb helyre terjesztett jegyzőkönyv alapján hozott főkormányzék-i végzésen az erdélyi román nemzet vezérégyénei nem nyugodtak meg, hanem egy Lemény János, Saguna András püspökök s több országgyűlési képviselő által aláírt emlékiratot nyújtottak be István nádor ő Fenségéhez és a magyar miniszteriumhoz, csatolva ehhez az abrudbányai és verespataki románok, továbbá Korna, Topánfalva s több más abrudbánya-vidéki község román lakosainak panaszleveleit, melyek a vizsgáló bizottság eljárása ellen panaszokat foglaltak magukban.

A Lemény és Saguna püspökök s néhány országgyűlési képviselő által beadott emlékiratot a m. kir. belügyminiszter augusztus 29-ről 8371/1848. szám alatt azon utasítással küldte vissza a főkormányzékhez, hogy az Abrudbányán és vidékén működött bizottságtól kérjen felvilágosítást az emlékiratban foglalt pontok közül főleg eme két pontra: az azon vidék lakosaitól elszedett fegyvereket, a béke veszélyeztetése nélkül, vissza lehet-e nekik adni, s a nemzetőrséget azon helyeken lehet-e most zabolázni? Megengedik-e a körülmények, hogy a közbiztonság fenntartása céljából oda rendelt katonaság onnan elvonassék?

A bizottság tagjai felszólítottak, hogy e két kiválóbb pontra feleletadás végett legkésőbb szeptember 14-ig tanácskozássra Kolozsvártt jelenjenek meg.²

Az ügy további folyamát feltüntető hivatalos okmányaink hiányzanak, de úgy látszik, hogy a vizsgáló bizottság megmaradt a vizsgálati jegyzőkönyvhez csatolt felterjesztésében kifejezett nézetei mellett. Tény, hogy Bálint Simon és Tyók Tódor szeptember 16-án még mindig Abrudbánya város börtönében voltak, mert Jánku ezeknek kisza-

¹ Lásd «Ellenőr» 52. szám 205. lap. Pogány György nyugalmazott főispán és Rákosi István bányabirtokos szíves közlése alapján.

² «Országos levéltár» 10.388—1848. szám alatti okmány.

badítása végett szólította fegyverre a népet nagy fennszóval Topánfalva piacán szeptember 16-án.¹

Szeptember 16-ika körül folytak le ugyancsak Abrudbányán a következő események: Ismeretlen tettesek felgyújtották a Farkas Tamás csürös kertjét, nyomban rá felgyújtották a sok izgalom miatt beteggé lett Nagy Károly városi főbíró csürös kertjét is. Meggyult egyik este a Fodor-, vagy Szebeni-féle emeletes ház, hová Bálintot betegeskedése miatt a városi börtönből átszállították; meggyult egy Gergelyfi nevű örmény lakása, mely lakás előtt az abrudbányai nemzetőrség állott őrt. A piac keletre néző során emelkedő Szebeni-féle emeletes háznak kigyulása ropant ijedelmet keltett a polgárság lelkében. A vészharangok ujlag rémesen kongtak, a polgárság még ébren volt, s oltásra sietett. A nemzetőrség kettőzött éberséggel őrizte Bálintot és Tyókot. Szerencsére az idő csendes vala, s őt egymás mellett fekvő emeletes ház fedelének leégése után sikerült a tüzet kioltani.

Nyílt titok vala, hogy a tűz olyan egyének által támadt, kiknek Bálint kiszabadítása nagyon is szívökön feküdt. Némelyek még Gergelyfit is gyanusították, hogy a Bálint Simon embereivel közre játszott.

Ezen tüzesetek után Bálintot és Tyókot szeptember 18-án a vármegye székhelyére Enyedre szállították s a megye börtönébe helyezték.

A székely századok még július hava 17—18-án levezényeltettek a havasokról Enyedre; a Sifkovicsek visszatértek Verespatakról Abrudbányára, s ott maradtak helyőrségen október közepéig, mikor a reakció álcáját levetve, nyíltan lépett fel fegyveres kézzel a magyar alkotmány és annak védelmezői ellen.²

A Sifkovicsek s főleg a szász nemzetiségű Salmen kadét kihívó, elbizakodott magaviselete nagyon gyanus volt.

Im ezen események előzték meg az aranybánya-vidék románajku lakóinak nyílt lázadását. Ezen események figyelmes olvasói meggyőződést szerezhetek maguknak, miként Abrudbánya vidékén is a reakció keze működött, részint pénzen kitarzott, részint elámitott emberei által. Világos, hogy a komité ezen regényes, gyönyörű vidéket szemelte ki bűnös működése egyik kiváló pontjául.

Dicséretére szolgálta Abrudbánya román nemzetiségű intelligenciájának, hogy ezen eseményekben csekély része volt. Sérelmeiért nyíltan panaszt emelt a maga helyén és a maga módja szerint, de vonakodott az alattomosan működő ármány szolgálatába szegődni, a magyar alkotmány ujonnan berendezett épületére üszköt dobni s magyarajku polgártársait, kikkel emberi emlékezet óta azon elszigetelt vidéken, mondhatni, testvéries egyetértésben élt, véres küzdelemre kihívni.

* * *

¹ «Ellenőr» 88. szám 349. lap.

² Lásd: «Ellenőr» 88. szám 349. lap, 93. szám 367. lap. Rákosi József hátramaradt napló-töredékei.

Az év tavaszán és nyarán a vármegye területén jelentékenyebb katonai mozgalmak nem fordultak elő. Május hava közepén Balázs őrnagy parancsnoksága alatt az első székely gyalogezred egy zászlóalja érkezett Enyedre. A négy székely századból kettő Beke József százados parancsnoksága alatt átment Tordára,¹ a többi Enyeden maradt a város és környéke megvédése céljából. Ápril 30-án, mikor a balázsfalvi első népgyűlés tartatott, már volt Balázsfalván egy kis helyőrség,² de ez nem volt székely katonaság, mert a székelyek ápril utolsó napjaiban még Uzonban voltak,³ s csak május elején indultak ki Háromszékről. A május 15-én Balázsfalván megtartott népgyűlés alkalmával Schurtter tábornok vezetése alatt mintegy 6—7 száz főből álló katonaság vonult Balázsfalvára. Oda vezényeltetett Enyedről egy székely század is. A mihálczfalvi lázongás lecsillapítására az Enyeden levő székely századok vonattak oda. Junius 11—12-én az egyik székely század Abrudbányára ment fel. Ugyanoda rendeltetett fel a Sifkovics-ezred 4-ik századának 54 embere. Junius 30-án ujlag érkezett Enyedre pár század székely katona.⁴ Julius 10-én a székely katonaság kivonatott Enyedről s a Bánátba vezényeltetett a ráczok ellen.⁵ Az Enyeden állomásozó főherczeg Ferdinánd Miksa lovas ezred zenekara és az egész polgárság kísérték ki Enyedről a távozó derék székely századokat. Augusztus 22-én érkezett Balázsfalvára a 2-ik, vagy csiki székely gyalog ezredből 900 ember, kik szintén a Bánátba voltak rendelve. Lemény püspök a tisztkart asztalánál fényesen megvendégelte, e mellett a legénység mindenik tagjának egy félkupa bort adatott saját pinczejéből. A székelyek a következő napon útjokat folytatva, Mihálczfalvánál átkeltek a Maroson s Borbánd és Kisfalud hegyaljai községekben töltötték a 24-ére virradó éjt. Borbándon Gräf székely lovas főhadnagy, Kisfaludon gróf Teleki Pálné vendégelték meg a tisztkart. 24-én Alvinczre érkeztek, hol a káptalan és a birtokosság vendégelték őket meg ritka szívességgel és bőkezűséggel. Itt 25-én a vezér-őrnagy felettök szemlét tartott s ennek végeztével letették az esküt a király és alkotmány iránti hűségre. 26-án folytatták útjokat Benczencz felé.⁶

¹ Orbán Balázs: «Torda város és környéke» 219. lap.

² László Elek naplója.

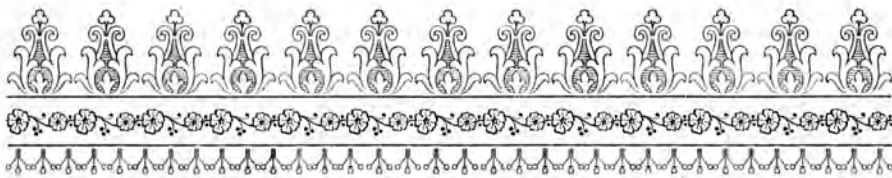
³ «Kolozsvári Híradó» 10-ik szám.

⁴ Néhai özv. báró Kemény Dénesné közlése.

⁵ Br. Kemény Gábor: «Nagy-Enyed és vidékének veszedelme 1848—49-ben» 110. l.

⁶ «Kolozsvári Híradó» 51., 53. számai. Pap Vilmos székely gy. százados közleménye.

V.

ADOMÁNYOK A HAZA OLTÁRÁRA. — SOROZÁSI ÜGYEK. — TOBORZÁS AZ ALAKULÁSNAK INDULT HONVÉD GYALOG ZÁSZLÓALJAK ÉS HUSZÁR SZÁZADOK RÉSZÉRE. — ZÁSZLÓSZENTELÉSI ÜNNEPÉLY ENYEDEN. — A VÁRMEGYE HANGULATA A NYÁR FOLYTÁN.

A haza politikai ügyei a szerb lázadás nyílt kitörése s általán a nemzetiségek fenyegető jellegű mozgólódásai folytán válságos alakot öltvén, a magyar állam pénztára pedig üres lévén, a kormány kérő szöveget intézett a hon polgáraihoz, hogy az állam pénztára javára adakozzanak kölcsön czimen, vagy ajándékképpen. Ezen felhívás Alsófehérmegye lakosságánál is, igen természetesen, visszhangra talált. A vármegye főispánja, br. Kemény, a haza oltárára szóló adományozások ügyének Alsófehérmegyében is felkarolása és az adományok összegyűjtése iránti intézkedések megtétele céljából, július 20-ára tanácskozásra hívta össze a képviselő választmányt Nagy-Enyedre. A tanácskozás megkezdése előtt az elnöklő főispán felajánl e célra 15 font ezüstöt és 2 lovat. Ezen lelkesítő példa hatása alatt a képviselő választmány, a szent cél javára sikeresebb gyűjtési eljárás céljából, a vármegye területére 14 bizottság kiküldését határozta el, mely bizottságok a gyűjtést a vármegye területén késedelem nélkül folyamatba is indították. Adakoztak a fenyegetett hon védelmi céljaira vallás és nemzeti-ségre való tekintet nélkül, a kiktől csak telt.

Itt közöljük az adakozók névsorát és az adományok összegét, a mint következik.

Kölcsön adományoztak készpénzben: Az alsófehérvármegyei kaszinó egész tartalék-tőkéjét, 640 ezüst frtot.¹ Använder Antal 25 frt, Boros Károly 50 frt, Rácz László balázsfalvi kanonok 200 frt, Dániel Ödön és Mihály testvérek 50 frt, Alután Costantin balázsfalvi kanonok 200 frt, Boér István balázsfalvi kanonok 200 frt, Serényi Tivadar balázsfalvi

¹ Lásd a «Kolozsvári Híradó» 22., 41. stb. számait.

kanonok 200 frt, Fülöp Simon g. e. lelkész 50 frt, Barna János balászfalvi kanonok 200 frt, Marusi Gábor udvarbíró 50 frt, Pap László udvarbíró 100 frt, Bányai Márton 200 frt, Szegedi Samu 50 frt, Stojka János g. n. e. esperes 50 frt, Gyárfás Róza és Albert 50 frt, Szász József ref. lelkész 50 frt, Ambrus Imre iskolamester 50 frt, Bocskai János 50 frt, Gálfi Dénes 50 frt, Zsigmond Elek 800 frt, Vajda Dániel 50 frt, Pécsi Ferencz 100 frt, Ercsei Sándor 50 frt, Gocs Lajos 50 frt, Paál Imre 30 frt, Jakab Károly 100 frt, Pogány Károly 150 frt, Zoltán István szolgáló 50 frt, Sárpataki János 100 frt, Sárpataki Zsigmond 100 frt, Pogány György 100 frt, Zeyk Miklós tanár 500 frt, Jenei István polgár 12.000 v. frt, Kiss Samu 200 frt, Bartók Ferencz 20 frt, Incze Dániel professzor 150 frt.* A kölcsönzött összegek főösszege 18.025 váltó, vagyis 7210 pengő forint.

Kölcsönöztek ezüstneműekben: Gyárfás Beniámin 11 font 4 és $\frac{7}{8}$ lat ezüstöt. Herepei Pál 21 lat ezüstöt. Özv. báró Kemény Lászlóné Szalai Amália 11 drb emlékpénzt, 4 drb római ezüst pénzt, 1 Leopoldus ezüst garast, 2 ezüst gyertyatartót, 1 ezüst koppantót, 1 ezüst aranyozott poharat, 3 ezüst aranyozott sőtartót, 1 ezüst kalamárist, 1 ezüst késnyelet, 5 ezüst kávéskanalat, 1 sor 91 szemből álló aranyozott lánczot, 1 aranyozott övet. Özv. br. Kemény Simonné gróf Teleki Anna 25 font és 5 lat ezüstöt. Báró Kemény Dénesné szül. br. Kemény Katalin 16 font és 2 lat ezüstöt. Zeyk Károlyné br. Kemény Judit 9 font s 2 lat ezüstöt és 1 arany óralánczot $5\frac{7}{8}$ aranyat nyomót. Br. Kemény Domokos 17 font s 2 lat ezüstöt. Zeyk Miklós tanár 7 font 8 lat ezüstöt. Özv. Zeyk Dánielné Vay Katalin 14 font $24\frac{1}{2}$ lat ezüstöt. Göllner Karolina $10\frac{3}{4}$ lat ezüstöt. Barcsai Zsigmond 2 font s 27 lat ezüstöt. Paál Imre 2 font s 24 lat ezüstöt. Zeyk Antal egy 4 láb 8 hüvelyk hosszú arany lánczot, egy arany melltűt 3 rubin kővel, 2 drb fülbevalót 8 drb rubinkővel, 1 ezüst emléktáblácskát és 1 emlékpénzecskeket. Br. Kemény István főispán 15 font ezüstöt. Br. Bánffy Ferenczné Zeyk Zsuzsanna 4 font 29 lat ezüstöt, egy 9 és fél aranyat nyomó arany pecsétnyomót. Szilvási Miklós 10 font $8\frac{1}{2}$ lat ezüstöt. Barcsai Albert 3 font 21 lat ezüstöt. Biró Miklós 1 font 18 lat ezüstöt. Kis Gergely és neje Vas Katalin 6 evő, 6 kávéskanalat, egy tejmerő hasonlólag ezüst kanalat és 24 drb ezüst huszast. Miksa Miklós 1 font $17\frac{3}{4}$ lat ezüstöt. Bene Jánosné Ferenczi Anna 1 font 17 lat, Bartos Sándorné 16 lat, Kemény Albert 2 font $16\frac{1}{4}$ lat, Dózsa Farkas $24\frac{7}{8}$ lat, Sebesi Károly $4\frac{1}{8}$ lat, Sebesi Samu $5\frac{5}{8}$ lat, Zeyk László $21\frac{1}{16}$ lat, Molnár Pál $23\frac{3}{4}$ lat, Miksa János 1 font 18 lat, és az offenkormányai bányanagy Szárhegyi Veress Márton és neje $275\frac{4}{8}$ lat ezüstöt.

Kölcsön adott Rácz Sámuel százados 40 veder 23 éves asszuszóló-bort.

Kölcsönöztek ezüstneműekben 179 font $29+\frac{4}{6}+\frac{1}{16}$ latot s e mel-

* Lásd a «Kolozsvári Híradó» 54. és 68. számait.

lett a fent megnevezett, de suly szerint ki nem mutatható arany és antik tárgyakat.

Önkéntes adományozások a haza oltárára:

A gyulafehérvári növendék-papság a miniszterium rendelkezése alá juttatott 7 p. frtot. Özv. b. Huszár Józsefné szül. gr. Mikes Mária 10 p. frtot, leányai: Józefa és Ilona egyenként 5—5 p. frtot: Jakab Elek 2 frt 40 krt. Az alsófehérmegyei kaszinó tagjai az unió megünneplésére rendezett baráti összejövétel költségét, 40 ezüst frtot. 1848. aug. havában Marosujvártt tartott műkedvelői előadás jövedelme 33 p. frt, mely összeget Poschné szül. Boér Mária és Csengeri, a gyűjtött pénz kezelői, juttattak a haza védelmére. Marusi József 10 frt, Macskási János 2 frt, Sophán Duczuj 10 frt, Szőcs Gergely 1 frt, Schiesl György 5 frt, Petrus Pap 3 frt, Nagy Sándor 10 frt, László János 10 frt, Pap László 5 frt, Pap Péter 2 frt, Barna János kanonok 15 frt, Alután Costandin kanonok 15 frt, Dániel testvérek 3 frt, Serényi Tivadar kanonok 15 frt, Boér István kanonok 15 frt, Bogyá Sándor 1 frt, Fülöp Sándor 3 frt, Marusi József 3 frt, a balázsfalvi falusi közönség 4 frt, Grama Mihály 1 frt, Barna Miklós 2 frt, Kovrig Tivadar 1 frt, Schiesl György 2 frt, Sophán Duczuj 3 frt, ifj. Gajzágó László 3 frt, Använder Antal 5 frt, Använder Antalné 4 frt 30 kr. Szilágyi Elek 1 frt, Toroczkai Imre 4 frt, Boros Károly 5 frt, Simmel József 1 frt, Rác László 10 frt, Majorán Tivadar 1 frt, Stoján Demeter 1 frt, Pap András 1 frt, Balázsfalvi klastrom 1 frt 20 kr, Mány József 2 frt, Balázsfalva város részéről 10 frt, balázsfalvi Pap Ágoston 2 frt, Gyárfás Beniamin 3 frt, Mánfi István 5 frt, Balázsfalvi székesegyház káptalan 70 frt, Herepei Pál 2 frt, Szegedi Samu 5 frt, Máthé István udvarbíró 10 frt, Lőrinczi Miklós 10 frt, Szőcs Ádám 2 frt, Kreitzáru György g. n. e. lelkész 5 frt, Gáspár György 10 frt, Szilveszter József 5 frt, Petrikovics Zsigmond 5 frt, Apáti Miklós 5 frt, özv. Daczó Jánosné 15 frt, legifjabb Farkas Sándor 1 frt, Losteiner polgártárs 10 frt, Polgár Gyárfás 5 frt, Polgár Ráduly 10 frt, Molnár Costandin g. e. esperes 5 frt, Barlabási János 8 kr, Nagy László 8 kr, Jósvai Sámuel 20 kr, Rákosi János 40 kr, Mezei János 4 font, Tarsoly Domokos 1 frt, Lacz Sámuel 20 kr, Rákosi György 40 kr, Bihari László 2 frt, ifj. Bihari János 1 frt, Balogh József 1 frt, Szász Petrona 20 frt, Nyagai Ágnes 20 frt, Benkő Ferencz 24 kr, Kolunbán János 2 frt, Rátoni János 1 frt, Rátoni Nagy József 2 frt, Kolunbán Beniamin 1 frt, Benkő Sámuel 5 frt, Csia János 10 frt, Karácsonyi Gábor 20 kr, Pávai István 5 frt, Lengyel Gábor 10 frt, Varó István 1 frt 20 kr, Szentes József 20 kr, Szaniszló Pál 40 kr, Bedő Sámuel 48 kr, Faluvégi Lajos 12 kr, Csokási Mihály 20 kr, Kovács Ferencz 10 frt, Benkő László 4 frt, Zudor Elek 10 drb császári aranyat, Klimes Károly 4 frt, Csia István 2 frt, Beder László 2 frt, Borza Dénes 2 frt, Szemerjai Zsigmond 1 frt, Kovács Samu 1 frt, Nactigal Józefa 4 frt, Jesenczky Károly 4 frt, Mircse Antal 12 frt, Leopold Salamon 2 frt, Dózsa Samu 2 frt, Izsák Béni 2 frt, Incze

József 2 frt, Haller Györgyné 10 frt, Miksa Gábor 2 frt, Bálint Mózes 12 frt, Kelemen János 2 frt, özv. Gyujtó Istvánné és leánya Eördögh Károlyné összesen 3 drb aranyat, Fekete Sámuel 2 drb aranyat, báró Kemény Albert 10 frt, Incze Károly 2 frt, Rác Gergely 2 frt, Incze József 2 frt, Fekete Sámuel 2 frt, Beregszászi József 2 frt, Beregszászi Ádám 2 frt, Fülöp János 2 frt, Mircse Antal 4 frt, Pap Mihály 1 frt, Pécsi Lajos 40 kr, Józsa István 2 frt, Sándor Demeter 1 frt, Nagy Sándor egy 40 pengőről szóló kötlevelet és még 2 frtot, Kelemen János 2 frt, Jesenczki Károly 1 frt, Scheider Antal 1 frt, Dózsa Sámuel 2 frt, Gocs Lajos 2 frt, Popovics Jakab 40 kr, Márkovics József 40 kr, Ercsei Sándor 2 frt, Jablonczai József 2 frt, Barcsai Gergely 30 frt, Turka Jakab 5 frt 5 kr, Török Teodor 2 frt, Veress Pál 4 frt, Csóka József 40 frt, Mátyás Elek 1 frt, Ekhárd Ferencz 1 frt, Kovács István 20 kr, Mány Sándor 20 kr, Mán László 20 kr, Gyulai Gyula György 20 kr, Izsák Dávid 2 frt, Makkai Rozália 1 frt, Szőke János 40 kr, Gyémánt József 1 frt, Székely József 20 kr, Orzsovszki Dani 1 frt, Pap György 1 frt, Berman 1 frt, özv. Lázárné 1 frt, Mendel Borák 1 frt, Mojsza Salamon 1 frt, Sarkalakh Károly 4 frt, Fekete Mihály 5 frt, Csiszér Mátyás 20 kr, Vásárhelyi Péter 2 frt, Barna János 1 frt, József Mendel 1 frt, Lajos Márton 24 kr, Malvurf Martin 24 kr, Zudor János 1 frt, Kovács István 20 kr, Áron Dávid 1 frt, Szőcs Miklós 10 frt, gr. Mikó Katalin 33 frt 20 kr, Székely István 1 frt, Nyiró Ferencz 1 frt, Zsilik Ráfáel 1 frt, Izrael Ábrahám 1 frt, Leopold Ráfáel 40 kr, Petrovics János 20 kr, Reiter Mihály 40 kr, Butyka Mihály 20 kr, a német közönség 10 frt, Istvánfi Samu 20 kr, Kaufman Lajos 1 frt, Aftani Hermán 30 kr, Apáti Károly 1 frt, Komáromi Domokos 1 frt, özv. Komáromi Lajosné 20 kr, Apáti József 20 kr, özv. Zudor Jánosné 20 kr, Zudor Ferencz 1 frt, Felser Samu 40 kr, Simon Gergely 1 frt, Ekhárd József 1 frt, Sándor József 2 frt, Csetri Elek 1 frt, Szilágyi István 5 frt, Pap László 1 frt, Dézsi János 1 frt 20 kr, Pávai V. József 10 frt, Kemény János 2 frt, Szoboszlai Gábor 20 kr, Münsterman Luise 2 frt, Jenei Klára 2 frt 30 kr, Juhász József 10 frt, született magyar polgár K. H. 10 frt, Istvándi József 10 frt, Barthos Sándor 2 frt, Muzsnai Dénes 2 frt, Muzsnai Samu 4 frt, Prézsa János 2 frt, Benedek József 100 frt, Szentmártoni György 2 frt, Krajnik György 20 frt, Boér József 5 frt, Kádár Ferencz 4 frt, Vadadi László 20 frt, Nagy Dániel 3 frt, Sárdi József 5 frt, Görög Márton 2 frt, Molnár János 2 cs. aranyat, Biró György 1 frt, Tompos Gergely 1 frt, Musig Gergely 2 frt, Kerekes Samu 1 frt, Fogarasi József 4 frt, Zudor Samu 1 frt, Márton Samu 2 frt, Vajasdi János 5 frt, a miriszlói ev. ref. ecclesia részéről 6 frt, Zeyk Miklós tanár 20 frt, Berekszászi Borbára 10 frt, Adorján Elek 3 frt, gezsei gazdatiszt Szász Pál 5 frt, gezsei kereskedő Harmat Gáetan 5 frt, gezsei szakács Fenyő János 1 frt, Komáromi László 2 frt, Dózsa Farkas 2 frt, Sebesi Ádám 2 frt, Dobolyi Bálint 2 frt, b. Kemény Miklósné 20 frt, Rác Imre 2 frt, Fosztó Zsig-

mond 3 frt, Fozsnyákné izraelita nő 40 kr, Mózsés Samu izraelita 20 kr, csongvai zsidóság 40 kr, Elekes Sámuel 20 frt, Mikes Károly 20 frt, Szentpéteri János 10 frt, Orbai József 10 frt, Ersényes Samu 2 frt, Pap Tódor 2 frt, Bács András 2 frt, Szilágyi Zsigmond 1 frt, Fosztó Elekné 1 frt, Mohai Gábor 3 frt, gr. Toldi Lajos 20 frt, Németi Mózes 10 frt, Szilágyi Károly 2 frt, Gál József 2 frt, Novotnypens kapitány 6 frt, Szöllősi Ferencz 4 frt, ifj. Béthlen Ferencz 20 frt, Albert József 5 frt, Farkas András özvegye 5 frt, Lőrinczi János 10 frt, Benedek Mihály 2 frt, Nagy István 2 frt, Nagy Mihály 1 frt, Fekete Ferencz 1 frt, Bán Mihály 1 frt, Szombati Lajos 2 frt, Kolumbán Imre 2 frt, Kerekes Sándor 1 frt, Duma Ferencz 20 kr, Duma László 30 kr, Zilahi Samu 1 frt, Borosnyai Dani 2 frt, H. Felkén Salamon 2 frt, Gidófalvi Sándor 5 frt, Gocs Elek 6 frt, Sebesi József 1 frt, Balogh István 6 frt, Szalánczi Kristófné 12 frt, Sebestyén János ref. pap 2 frt, Szalánczi Miklós 5 frt, Vajna Tamás 1 frt, Pálfi Andrásné Szalánczi Zsuzsánna 5 frt, Szalánczi Ferencz 5 frt, Csongrádi László 5 frt, Szalánczi Antal 5 frt, Borberekai Sándor 40 frt, Bartha József 3 frt, Filep Gerson 1 frt, Fekete József 1 frt, Kelemen György 5 frt, Szász Elek 5 frt, Seres István 12 frt, Máté József 2 frt, Bedő József 2 frt, Szalánczi Gáborné 5 frt, Dobai Károlyné 2 frt, Kovács Antal 1 frt, Áron Zsigmond 1 frt, Jenei István 48 frt 40 kr, Szigeti István 10 frt, Jenei Ferencz 5 frt, özv. Teleki Pálné 10 frt, bervei gazdatiszt Veress Ferencz 5 frt, Veress Károly 20 frt, herepei Tompa Lajos 4 frt, Kovács Dániel borbándi plebános 10 frt, Baranyai Károly 1 frt, Baranyai Samu 4 frtot. Összesen 1983 forint 43 kr váltóban, vagyis 793 forint 73 kr pengőben.

Az abrudbányai bányász közönség saját külön pénztárából 600 drb aranyat adott a haza szükségére¹ (1 arany = 11 frt 40 kr váltó) 7000 forint váltóban vagy 2800 frt pengőben.

A gy-fehérvári egyházmegyéből a ref. lelkészek és egyházközségek adományai: Salánky Ferencz 12 frt, Benkő András 6 frt, Ács Sándor 5 frt, Elekes Károly 5 frt, Incze János 3 frt, Józsa István 2 frt, Szövérdfi Simon 2 frt, Török Sándor 2 frt, Farkas András 2 frt, Bartha Antal 2 frt, Szász Lajos 10 frt, ifj. Péterfi László 1 frt, Szántó József 4 frt, Balog Ferencz 2 frt, Török Ferencz 1 frt, Német András 1 frt, Botos Gergely 1 frt, Dávid József 40 kr, Molnár Lajos 1 frt, Sipos János 20 kr. Az abrudbányai egyház 30 drb cs. aranyat. A zalathnai egyház 5 frt 32¹/₂ krt. A m-igeni egyház 10 p. frt. Márton Sámuel 2 cs. aranyat. Összesen a 32 cs. arannyal² együtt 476 frt 52¹/₂ kr váltóban, vagyis 191 frt 52¹/₂ kr pengőben.

Nagy-Enyed városában honunk fölségélyezésére meghozták áldozataikat a következők:³

¹ Ellenőr 40. szám.

² «Kolozsvári Híradó» 64. sz. 261. oldal.

³ «Kolozsvári Híradó» 84. sz.

Virágháti Sámuel 12 frt 30 kr, Vohner Mihály asztalos 50 kr, Kovács József 5 frt, Benedek Sándor 5 frt, özv. Sziliné 2 frt 30 kr, dr. Antal László 17 frt 30 kr, László István 1 frt, K. Nagy József 25 frt, özv. Szathmáriné 5 frt 50 kr, Borberekí Sándor 1 frt 40 kr, ifj. Lázár Márton 1 frt 15 kr, Szabó Ferencz 25 frt, Barrané és Stein 5 frt, Péterfi László 7 frt 30 kr, Bodola Sámuel 25 frt, Mihályi Károly 15 frt, Mózsza Lajos 25 frt, Vajna Antal 15 frt, Hácskuj Kristóf 10 frt, Teslár István 2 frt 30 kr, özv. Váradi Antalné 5 frt, Basa Mihály 5 frt, Török Péter 2 frt 30 kr, Ráducz Zamfir 5 frt, Bak József 2 frt 30 kr, Huszka Ignác 3 frt 20 kr, Török Dániel 5 frt, Rác István 5 frt, Turi Ferencz 25 kr, Sándor József 12 frt, Lőcsei Spielenberg Lajos 10 frt, Enyedi Sándor mérnök 30 frt, Veres Pál 10 frt, Fodor Elek 5 frt, Szente Pál 5 frt, Vajda Dániel 12 frt 30 kr, Pothajecki Vilmos 10 frt, Sipos Pál 12 frt 30 kr, Fehérvári József 25 frt, Izay Gergely 1 frt 40 kr, Sándor János 5 frt, Izay Antal 1 frt, Virág és Novák 2 frt 30 kr, Boér Ferencz 2 frt 30 kr, Dietrich Sámuel 5 frt, a Pater minoriták 10 frt, Medgyesi Lukács 10, frt, Kovrig József 5 frt, Lázár Gottlieb 50 kr, Lázár András 2 frt 30 kr, özv. Király Miklósné 50 kr, özv. Váró Mártonné 50 kr, Istvándi János 2 frt 30 kr, idősb Veress Bálint 5 frt, Kovács István 25 kr, Antal János ev. ref. püspök 500 frt, özv. Fodor Sándorné 1 frt 40 kr, Poshva 50 kr, Bálint Károly 2 frt 50 kr, Zajtner András 2 frt 30 kr, Barátosi János 1 frt 40 kr, Fodor Miklós 1 frt 15 kr, Mártonfi és Gajzágó Antal 12 frt 50 kr, Privigyer Lajos 2 frt 30 kr, Veress Károly 2 frt 30 kr, idősb Gyarmati V. János 5 frt, Vas György 50 kr, ifj. Kocsis János 1 frt 40 kr, Pávai István 2 frt 30 kr, Besenyei György 50 kr, Dezső Mózes 1 frt 15 kr, Bartha János 1 frt 15 kr, Sándor Elek 12 frt 30 kr, Dózsa György 5 frt, Mentovits Ferencz 2 frt 30 kr, Horváth Ferencz 2 frt 30 kr, Horváth Lajos 2 frt 30 kr, Amberboj Antal 2 frt 30 kr, Zsigmond Elek 100 frt, Kemény Albert 25 frt, dr. Várady Sámuel 5 frt, Váró Mártonné 5 frt, Kovács János timár 5 frt, Kovrig Miklós 2 frt 30 kr, id. Budai Károly 2 frt 30 kr, Bene János 12 frt 30 kr, Veress Zsigmond 2 frt 30 kr, Pásztor Imre 1 frt 40 kr, Zoltán János 5 frt, Medgyesi Elek 1 frt 40 kr, Willersdorfer Antal 6 kr, Kőrösi János 5 frt, özv. Mildt Józsefné 25 kr, Szöllösi Józsefné 25 kr, Szilágyi József 50 kr, Vizi István tipographus 5 frt, Mány János 50 kr, Vizi József 2 frt 30 kr, Fosztó Sámuel 2 frt 30 kr, Czirner József esküdt 5 frt, Mártonfi József 2 frt 30 kr, Bocskor József 50 kr, Teleki Ádámné 5 frt, Deme József 25 kr, Gréf József esküdt 2 frt 30 kr, Lukács Ágoston 10 frt, Nagy Jánosné 50 kr, Jánosi Péterné 50 kr, Veress Mihály 10 frt, neje László Julia 5 frt, Sümeg István 50 kr, Jánovszki Károly 50 kr, Héjjas Sándor 50 kr, Krisán Miklós 50 kr, Málnási József 2 frt 30 kr, Réti Imre 5 frt, Gajzágó László 5 frt, Kis Károly 7 frt 30 kr, Bertleff Lukács 25 kr, Thelmán István 2 frt 30 kr, Fischer Fridrich 2 frt 30 kr, özv. Virág-

háti Györgyné 2 frt 30 kr, Bálint Sándor 2 frt 30 kr, Benedek János 25 frt, Tomai Mihály 50 kr, özv. Nagy Elekné 5 frt, K. Nagy András 25 frt, Zudor Zsigmond 12 frt 30 kr, Elekes Sámuel 50 frt. Összesen 1385 frt 40 kr váltóban.

Tanácskozáásra gyűltek össze N.-Enyed leányai is, s elhatározták, hogy megtakarított filléreikből juttatnak a fenyegetett hon védelmére. Határozatukat nyomban követte a tett. Azon kedvező helyzetben vagyok, hogy ezen derék honleányok neveit és adományaik mennyiségét emlékeztetnek okáért szintén ide jegyezhetjük.

A nagyenyedi polgárleányok közül adományoztak:

Göldner Lotti 2 frt 30 kr, Kemény Ilka 2 frt 30 kr, Sebestyén Agi 2 frt 30 kr, Veress Zsuzsa 2 frt 30 kr, Kemény Ida 2 frt 30 kr, Bogdán Póli 2 frt 30 kr, Turi Anna 50 kr, Erdei Anna 50 kr, Kovács Mária 50 kr, Besenyei Kati 50 kr, Kis Réta 50 kr, Tollas Julia 50 kr, Benedek Anna 2 frt 30 kr, Demeter Józefa 1 frt 15 kr, Szikszai Mari 1 frt 15 kr, Pápai Anna 50 kr, Jánovszki Lotti 1 frt 15 kr, Virágháti Judit 5 frt, Finta Róza 3 frt, Angyalosi Eszter 36 kr, Kövér Kati 2 frt 30 kr, Tomai Klári 50 kr, Mészáros Róza 50 kr, Hendel Eliz 30 kr, Takács Juli 2 frt 30 kr, Takács Eszter 2 frt 30 kr, Elekes Anna 2 frt 30 kr, Konner Anna 2 frt, Gál Zsuzsa 2 frt 30 kr, Szabó Anna 50 kr, Inczédi Juli 2 frt 30 kr, Farkas Mari 50 kr, Farkas Biri 50 kr, Pávai Emma 2 frt 30 kr, Vas Róza 25 kr, Király Zsuzsa 50 kr, Mohai Mária 2 frt 30 kr, Sándor Borbára 2 frt 30 kr, Miksa Katinka 2 frt 30 kr, Mártonfi Anna 50 kr, Czinege Ágnes 2 frt 50 kr, Czinege Károlina 2 frt 50 kr, Gergely Lidi 1 frt 15 kr, Váró Nina 2 frt 30 kr, Veress Apollonia 50 kr, Biró Anna 50 kr, Vas Áni 2 frt 30 kr, Molnár Mari 2 frt 30 kr, Hegedüs Zsuzsa 2 frt 30 kr, Posva Julia 50 kr, Balogh Rozália 2 frt 30 kr, Veress Klára 2 frt 30 kr, Kovács Károlina 2 frt 30 kr, Szász Rozália 3 frt, László Lina 2 frt 30 kr, László Anna 2 frt 30 kr, Benedek Károlina 1 frt 40 kr, Heves Juliánna 2 frt 30 kr, Kásek Mimi 50 kr, Bodola Mari és Ágnes 5 frt, Teslár Rozália 2 frt 30 kr, Pánczél Róza és Julia 1 frt 40 kr, Ferenczi Róza 2 frt 30 kr, Ferenczi Borbára 2 frt 30 kr, Szili Klári 2 frt 30 kr, Hegyesi Terézia 2 frt 30 kr, Zudor Nelli és Leontina 5 frt, Fodor Róza 50 kr, Tóth Kata 2 frt 30 kr, Nagy Klára 2 frt 30 kr, Nagy Anna 2 frt 30 kr, Szász Eszter 1 frt 40 kr, Miksa Kata 2 frt 30 kr, Gréf Zsuzsa 50 kr, a Csernátoni leányok 2 frt 30 kr, Holczer Lóri 1 frt 15 kr, Vizi Emília 1 frt 15 kr, Vasvári Juliánna 40 kr, Kósa Anna 2 frt 30 kr, Váradi Anna 2 frt 30 kr, Köblös Zsuzsa 2 frt 30 kr. Adott végül Nagy Róza egy 1 és $\frac{3}{4}$ aranyat nyomó arany gyűrűt 21 frt 15 kr értékben. Összesen 180 frt 51 kr. — Enyedi polgárok és polgárleányok adományának összege 1566 frt 31 kr váltóban, vagyis 626 frt 90 kr pengőben.¹

¹ Lásd «Kolozsvári Híradó» 86. szám 350. lap.

Áldoztak a hon oltárára Vizakna város lakosai részéről:

Fogarasi János 10 frt, Kabdebó Antal 2 frt, Czitra Sándor 20 kr, Reisner Mihály 20 kr, Dézsi V. Elek 10 frt, Timár József 4 frt, Evinger József 4 frt, Hoffinger Bertalan 1 frt, Herepei Károly 5 frt, Székely József 24 kr, egy nemzetőr 20 kr, Székely Lajos 2 frt, Kovács Sándor 1 frt, N. N. 1 frt, Cseh Sámuel 30 frt, Szentpály Zsigmond egy 800 vfrtról szóló tiszta hiteles kötelezvényt 5 évi hátramaradott törvényes kamatjával együtt oly megjegyzéssel, hogy mind a 800 vfrt tőkének, mind pedig az 5 évi kamatnak fele maradjon a haza szükségeire, fele pedig maradjon az adakozónak, 500 frt, Dézsi Róza egy pár arany fülbevalót, nehézsége 3 drb arany, 35 frt értékben, egy nemzetőr (Dézsi Boldizsár) 1 frt, Szócs Sándor egy másfél aranyat nyomó sas című pecsétnyomót 17 frt 50 kr értékben, Szócs József tanuló 24 kr, Jákó Istvánné egy véka törökbuzát 40 kr, Gál Márton 20 kr, Vesmás Józsefné 24 kr, Vilhelm Sándor 20 kr, Kovács Jánosné 20 kr, Hoprik István 20 kr, Ács István 21 kr, Szász Jánosné 10 kr, Prostelki János egy véka rozstot 47 kr, Bagosi Ferencz 10 kr, Székely János 20 kr, Kovács Dániel 20 kr, Pávai József 20 kr, Pávai János 20 kr, Gali János 40 kr, Ambrus József 20 kr, egy nemzetőr 30 kr, Kósa Mózes 2 frt. Összesen 655 frt váltóban, vagyis 262 frt pengőben.*

A zalathnai honfitársak 1848-ik év június 1. napjától kezdve részint egyszerre, részint havonkénti részletekben följánlott adományai: Nemegyei János egyszerre adott 25 frtot, ezen kívül havonként 3 évig ad 3 frtot. Mikó Samu évenkénti 1000 frt fizetésének 3⁰/₁₀-át, havonként 2 frt 30 kr. Bartha Gyula havonként 1 frt 52¹/₂ kr. Fűzi Ferencz 1 frt. Kain Frigyes 1 frt 52¹/₂ kr. Knöpfler Vilmos orvostudor 1 frt 12 kr. Fornszek Gusztáv 1 frt 33¹/₂ kr. Horváth Ferencz 1 frt. Deschán Kálmán 1 frt. Angyal György, míg szükség lesz, 1 frt 52¹/₂ kr. Sebes László 2 frt, Imre Miklós 1 frt 15 kr. Horvátovics József 1 frt. Oelberg Frigyes 1 frt 15 kr. Nesselfeld Ferencz 1 frt. Rusz József 1 frt. Reinbold Antal 2 frt. Debreczeni Ferencz 1 frt 52¹/₂ kr. Kornya Péter 1 frt. Ujvári Ádám 1 frt 45 kr. Demién János 1 frt 15 kr. Roth Ferencz 1 frt 30 kr. Barton Antal 45 kr. Özv. Bartha Eerenczné 40 kr. Bartha Terézia özv. Péterfi Antalné 30 kr. Frenzl Ferencz 1 frt 52¹/₂ kr. Császár György dijnok addig, míg fizetést huz, 1 frt. Farkas László 1 frt. Kozma József 1 frt. Bakcsi Károly 1 frt. Paál Ferencz 1 frt. Schlafkovics Károly 1 frt. Lenkei János 2 frt. Fóri János 1 frt. Ambrus József, a meddig lehet, 30 kr. László István, míg a hon szüksége igényli, 1 frt. Galaczi István 1 frt. Sulucz Dénes udvarbíró-gyakornok, míg Zalathnán lesz 1 frt. Guzmán Károly 1 frt. Károly Gergely, meddig szükség lesz, 1 frt. Novák Simon 1 frt. Adorján György az 1848-ik év végéig 40 kr. Lukács Dávid, míg szükség lesz 1 frt 30 kr. Eizsman József félévig 1 frt 30 kr. Horvátovics János 1 frt. Dehánik Manó

* Lásd «Kolozsvári Híradó» 22. szám 87. lap.

1 frt. Id. Filenbaum Antal 1 frt. Az elősoroltak mind havonként, 4 hónapon át fizetve, egy óra 59 frt 43 krt, összesen 238 frt 52 kr váltóban.

Árkosi Lajos egyszer s mindenkorra 40 frt. Pogátschnik János hasonlóképpen 20 frt. Hillenbrand Gotthárd 10 frt. Vilf Manó 320 frt évi fizetésből egyszerre s utoljára 1 frt. Lukács Lukács aranyváltó 20 frt. Téglási Áron 20 frt. Dekáni Ernő 20 frt. Konrádshein Lajos 20 frt. Müller József 10 frt. Marillai Ignác 2 frt. Kain György 5 frt. Reinbold Ignác 6 frt. Császár Zsigmond 25 frt. Hasonlólag mind egyszer s mindenkorra összesen 224 frt, összesen 462 frt 52 kr váltóban, vagyis 185 frt 22 kr pengőben.¹

Ezüstneműeket, gabonát, lovat és szénát adományoztak Alsófehérmegye lakosai közül a következők:²

Kissolymosi id. Incze Ferencz 1 43 ezüst forint értékű arany szelenczét. Boros Károly 1 ezüst órát. Gyárfás Benjámín 5 szekér szénát. Nagy Sándor 6 szekér szénát. Herepei Pál 1 arany órát. Buzás-Bocsárdon egy valaki 2 szekér sarjut. Turk János 1 tajték pipát. Alután Constantin kanonok 1 pisztolyt. Özv. Fikker Károlyné 12 véka zabot. Fülöp Mihály 1 ezüst órát. Özv. Zudor Jánosné 1 arany metszett pecsétnyomót. Korodi Samuné Zudor Mária 1 emailirozott, kapsokkal készült, kövekkel és jőféle gyöngyökkel kirakott arany nyaklánczot, hozzávaló hasonló arany fülbevalókkal. Csiki Mózes 1 füles ezüst csészét. Horváth Netti 1 köves arany gyűrűt. Adorján Károly 1 szekér szénát. Klimes Károly 2 szekér szénát. Manasszes László egy 900 frtról szóló kötlevelet. Br. Szentkereszti Istvánné 1 pár arany fülbevalót, 1 arany melltűt, 1 arany karpereczet. Inczédi Sámuelné Mohai Katalin 6 drb arany gyűrűt. Özv. Gyujtó Istvánné 1/4 mázsa ónt. Fülöp János 10 véka tiszta buzát. Báró Bánffy Zsigmond 1 három éves csikót. Bethlen Anna 1 ezüst nádmézes szelenczét és 2 kerek szelenczét, 1 kicsiny tükör-rámát és 4 drb ón tálat. Benkő Elek 1 arany órát. Gezsei gazdatisztné 110 sing vásznat. Gödri István 2 ezüst kanalat. Kis Sámuel 100 véka zabot. Sándor Lajos 6 véka alakort. Kádár Ferencz 12 véka zabot. András György 5 véka zabot. Pécsi János 1 szekér szénát s 6 véka zabot. Barthos Sándor 1 kis ezüst szelenczét s 12 véka alakort. Muzsnai Dénes 10 véka zabot. Pénzben 1007 frt 50 kr, szénában (17 szekér) 170 frt, zabban 164 véka à 30 kr: 82 frt, búzában 10 véka à 60 kr: 6 frt, összesen 1265 frt 50 kr váltóban, vagyis 506 frt 50 kr pengőben. Kovács Miklós erdélyi kath. püspök a honvéd sereg s tüzérség számára vásárlandó lovak költségeire 500 frtot. Ugyancsak az említett célra adományoztak: Veszprémi Pál gyulafehérvári nagyprépost 100 frt, Gyárfás Miklós gyulafehérvári kanonok 50 frt, br. Kemény Miklósné 40 frt, Csató Ferencz 100 frt, Mikovinyi 20 frt,

¹ Lásd »Kolozsvári Híradó» 58. szám.

² Lásd »Kolozsvári Híradó» 54. és 68. számait.

Elekes Sámuel 100 frt, Barcsai Gergely 110 frt, Ráduly János 40 frt, Gyenge Imre 40 frt, Lostajner János 50 frt, összesen 1150 frt váltóban, 460 frt pengőben. Mikes Árpád 1 ezüst órát, Pálfi Zsigmond 2 ezüst sarkantyút, Csákány Ferencz 1 ünőborjut, Gödri Sándor $5\frac{3}{16}$ lat ezüstöt, Barthos Sándorné 1 ezüst szelenczét s 1 arany stufát.

Lovat ajándékoztak:

Br. Kemény István főispán 2, Miksa István 1, Bedő József 1, Török Emmánuel 1, Nagy Pál 1, Bányai Márton 1, Gál Albert 2, Pécsi Ferencz 1, br. Bánfi Dénes 1, br. Bánfi Ferenczné 1, László János 3, Gyárfás Benjámín 1, Nagy Sándor 1, br. Kemény Albert 2, Szegedi Samu 1, gr. Bethlen Ferencz 1, Dobolyi Bálint 1, Dobolyi Zsigmond 1, Kis Sámuel 1, Orbai József 1, gr. Mikes Károly 1, Vadadi László 1, püspök Lemény János 1, Zudor Elek 1, [Szentpáli Józsefa 1, Lengyel Gábor 1, Szalánczi Samu 1, Gálfi István 1, Fosztó Samu 1, Boér Ferencz 1, összesen 35 drbot.

Gyült tehát Alsófehér vármegyéből az ennek területén fekvő városokból egyszersmindenkorra szóló adománypénzben: 14.560 frt $48\frac{1}{2}$ kr váltóban, vagyis 5878 frt $48\frac{1}{2}$ kr pengőben; az aranyakat is beszámítva à 11 frt 40 kr, a kölcsön adott összeg 18.025 frt váltó, vagyis 7210 frt pengőben; adományoztatott 1 mázsa 79 font $29\frac{4}{6} + \frac{1}{16}$ lat ezüst; e mellett tekintélyes mennyiségű, értékben és súlyban ki nem mutatható arany- és ezüstnemű; 35 drb hadi ló. Mindemez adományokat pénzértékben számítva, úgy hisszük, nem tévedünk, ha az Alsófehér vármegyéből gyült különemű adományok összes értékét 23 ezer p. forintra becsüljük. Ha ehhez számítjuk a közel 4000 főre menő gyalog és lovas nemzetőrségnek, ugyszintén a Mátyás-huszár századokba belépett ezen vármegyei ifjak felszerelési kiadásait, a jövő-menő katonaság részbeni ellátása költségeit, ezen vármegyének az 1848-ik év nyara folytán a hon védelmére tett kiadásai bizonyára megközelítik a 40.000 p. frtot, mely összeget, tekintve az akkori pénzértéket, és tekintve, hogy e vármegyében csak egy maroknyi magyarság lakott s annak is egy része jobbágy és zsellér volt, mely a hon védelmi céljaira vajmi keveset áldozott, mindezeket tekintetbe véve, Alsófehér vármegye magyar birtokosságának és iparos polgárságának a haza védelmi céljai iránt tanusított áldozat-készségéről csak elismeréssel szólhatunk. Jakab Elek jeles történet-írónk az „*áldozatok nagy tömegének*” nevezi a hon védelmi céljaira Alsófehér vármegyéből gyült adományok mennyiségét.

Meg kell azonban említenünk, hogy a honvédelem céljaira vármegyénkből gyült értékek nem voltak a hazafias nagy cél érdekében felhasználva. Ugyanis azokra Urbán, Kolozsvár elfoglalása alkalmával, rátette kezét, a Jenei-féle 12.000 frtos adomány-összegeből pedig báró Kemény I. főispán 9 ezer frtot időközben visszaadott az adományozó-

nak azon megokolással, hogy «az a pénz elvesz, s igen nagy vesztes lenne egy nagy családú embernek 12.000 frtot elveszitenie».¹

A magyar országgyűlés 1848. július 11-én tartott emlékezetes ülésében elhatározván a magyar haderőnek 200.000 főre fölemelését, mely határozat nagymérvű ujonczozás szükségességét is magában foglalta, ezen nagyfontosságú országgyűlési határozat folytán az ujonczozási ügy a vármegyékben s így Alsófehér vármegyében is a nyár vége felé napirendre került. Mint tudva van, az erdélyi részek ujonczjutaléka összesen 28007 volt, mely jutalékból Alsófehér vármegyére 2460 fő esett. Ezen felül Gyulafehérvár városra 190, Abrudbánya városra 168 és Vizakna városra 47.² Miután az ujonczozás végrehajtására vonatkozó rendelet szeptember hó elején a vármegyéhez leérkezett, az ujonczozási előmunkálatok késedelem nélkül folyamatba indultak. A szeptember 6-án Enyeden tartott megyei választmányi gyűlés a 14 járásba ugyanannyi összeíró bizottságot küldött ki azon utasítással, hogy minden 19—22 éves ifjut 8 nap alatt irjon össze.

A magyarigeni felső járásba Pogány Károly, Zeyk Miklós, Bíró Miklós és Szöllősi Elek küldettek ki, utóbbi mint a járás szolgabirája. Az összeírási munkálatok a románok ellenséges magatartása miatt általában nagy nehézségekbe ütköztek; így pl. az alvinczi járásban fekvő Felső-Váradja község lakói az összeíró bizottsággal szemben annyira fenyegető magatartást tanusítottak, hogy Molnár Konstantin gyulafehérvári gör. kath. esperes, mint az azon járásba kiküldött összeíró bizottság egyik tagja, gyalog volt kénytelen a községből menekülni.

Némely helyeken azonban előzékeny fogadtatásban részesült a kiküldött bizottság éppen a románok részéről. A felső-igeni járásba kiküldött bizottság egyik tagja, Bíró Miklós, naplójában ide vonatkozólag ezeket írja: Magam is mint megyei biztos voltam kirendelve a havasi falvakra. Az odavaló nép minket mindenütt a legnagyobb szíveséggel fogadott, lövések tétettek megérkezésünkre, de nem ellenünk, hanem havasi szokás szerint tiszteletünkre. A helységek papjai készséggel jelentek meg anyakönyvükkel, sőt a falusi öregek egybegyűlve önkéntesen adták fel azon hadkötelezettek neveit, kik nem voltak az anyakönyvekbe bevezetve. Egyik falunak saját papját érte az a kellemtlenség, hogy két szolgálatra képes fiát az öregek bejelentették, a papnak minden szabadkozása ellenére. Ponor helységben a nép a pap-

¹ Jakab Elek «Szabadságharcunk történetéhez» cz. műve 291., 292. lapjai. «Kolozvári Híradó» 22., 41., 54., 64., 68. számai. «Ellenőr» 40-ik száma. Szentkatolnai Bakk Endre «Az 1848—49-iki szabadságharc alatti események Vizaknán». «Honvéd» 149. sz. 590. lap.

² »Ellenőr» 74. sz. Alsófehér vármegye közigazgatási tisztviselő-karának 1849. február 3-án nyitott jegyzőkönyve.

nál várt minket, és mind a pap, mind a körülötte valók a legnagyobb szívésséggel fogadtak, jó vacsorával láttak el. Offenbányán az oláh születésű jegyző minket diszes kék magyar öltönyben, mellén nemzeti rózsával fogadott a helység végén, több öreg társaságában. De már visszatértünk az ompoly-vidéki falvakat érintve, Ompolyicán, Metesden nyakaskodtak az oláhok. A papok vagy nem jelentek meg az összeíró bizottság előtt, vagy anyakönyveiket nem kapták.*

A vármegyei viszonyok csakhamar igen komor jelleget öltvén magukra, még a hadkötelesek összeírása sem fejeztetett be teljesen a vármegye területén, annyival kevésbé lehetett magát a sorozást végrehajtani.

* * *

A nádor királyi helytartónak június 8-ról kiadott rendelete alapján Erdély hazarészünkben N.-Enyed egyik toborzási központul vala gr. Teleki erdélyi kormányzó által kijelölve. A vármegyei ifjak egy része nem várt a sorozó bizottság megérkezésére, hanem beiratkozott a Bethlen Olivér gróf által alakítani kezdett önkéntes gyalog honvédcsapatba. Az alsófehérvármegyei kaszinó derék elnöke, Vajda Dániel, három fia közül egyiket, Miklóst, már július 7-ike körül Pestre küldötte, hogy a Királyhágón túl alakulásnak indult honvéd zászlóalj valamelyikébe mint önkéntes álljon be. Vajda Miklós példáját mások is követték vármegyei ifjaink közül. Az Alsófehér vármegyéből toborzás folytán önkéntesekül ajánlkozó ifjaktól részben a 13-ik honvéd zászlóalj vala megalkotandó, melynek Székely Elek, a K. Ferdinánd ezredből átlépett százados volt parancsnokául kinevezve. A toborzó bizottság, melynek katonai biztosául Szuini Pál székely huszár százados neveztetett ki, működését N.-Enyeden augusztus 20. körül kezdette meg. Kolozsvárról az ott már megalakult 11-ik honvéd zászlóaljból N.-Enyedre Becski Pál és Imre Károly honvéd tizedesek vezetése alatt 5 honvéd jött, névszerint Harmath Ferencz, Kollár Ferencz, Incze Sámuel és Váradi Lajos (az ötödiknek neve nem tudható). Enyeden toborzó-biztosok: Hank József városi tanácsos és O. Veress Bálint ügyvéd, sorozó orvos dr. Váradi Sámuel volt. Toborzási tanya a városháza. A városháza előtti piac téren a Kercsedi vezetése alatt álló jeles népzenekar játszott lelkesítő magyar népdalokat. A fiatalság lelkesülten és tömegesen csapott fel önkénteseknek. A toborzás első napján Enyeden 75 ifju lett önkéntesül elfogadva, kiknek nagyobb része a Bethlen-főiskola diákjaiból telt ki. A jelentkezés a következő napokon is tömeges volt. Ajánlkoztak önkéntesekül 13—14 éves gyermekek is, de a bizottság csak a katonai szolgálatra teljesen alkalmas ifjakat fogadta el s a gyermek-ifjakat elutasította. A toborzás még augusztus 27-én is folyt Enyeden, s összesen 125 egyént fogadtak el itt önkéntesül a diákok, mesterlegények, vidéki birtokosok fiai, családos iparos polgárok, szol-

* Biró Miklós naplója.

gálatban levő paraszt-legények sorából. Néhány román ifju is felcsapott honvéd önkéntesnek. A toborzó bizottság a város vendége volt, az önkénteseket pedig a polgárok vendégelték meg bőkezűleg.

N.-Enyedről a bizottság M.-Ujvárra szállt ki. Itt 7 ifju csapott fel önkéntesnek. Megjárta Balázsfalvát, de itt nem jelentkezett a toborzó bizottság előtt egy ifju sem. Megjárta Tövist. Itt is elfogadtak 6–7 ifjut. Bejárta a Hegyalja községeit, hol a toborzás eredménye m. e. 20 ifju volt. Megfordult Alvinczen, Zalathmán, Abrudbányán, Verespatakon s mindenütt jelentkeztek ifjak. Az aranybánya-vidéken is m. e. 20 ifju lett önkéntesül elfogadva, kik közül kettő abrudbányai román volt. Vidéken a sorozó bizottságot működésében a járások szolgabirái támogatták, városokon a városi tanács, orvosok gyanánt a városok orvosai működtek. Gyulafehérvárra Horák várparancsnok a toborzó bizottságot nem bocsátotta be, attól tartván, hogy a vár helyőrségét képező K. Ferdinánd serezed legénységének egy része önkéntesnek csap fel.

Ez a bizottság közel 3 hétig folytatta működését a vármegye területén, s toborzásának eredménye volt, Vizaknát ide nem számítva, kétszáz egynéhány ifju, kik Becski és Imre tizedesek által szeptember első felében a megalakítandó 13-ik zászlóalj állomáshelyére, Dévára lettek levezényelve. A toborzás folyama alatt az alakulásnak indult Mátyás-huszárszázadok részére lovakat is vásároltak. Ezek, valamint az e célra ajándékban kapott lovak Szuini százados felügyelete alatt Enyeden gyakoroltattak be.

Vizaknán más toborzó bizottság működött. Ezen városban a tanács és esküdt polgárság július 20-án tartott ülésében elhatározta, hogy a toborzás ott már ezen hó 25-én indíttassék meg, s Szentpáli Zsigmond nemzetőr százados elnöklete alatt toborzó bizottságot küldött ki. A bizottság N.-Szebenből zenészeket hozatott Vizaknára, s 25-én a toborzást megkezdette, de csekély eredménnyel, mert ez alkalommal csak 11 ifju csapott fel önkéntesnek. Szeptember hó folytán Vizaknán ujjal toborzottak, az akkor elért eredmény azonban nem tudható.

Miután Déván a 13-ik zászlóaljnak megalakítása elégséges számú ifjak hiánya miatt nem sikerülhetett, az alsófehérvármegyei ifjak, kik toborzás útján sorakoztak zászló alá, továbbá a dévaiak és hunyadvármegyeiek, együtt 360-an, Déván két századdá alakultak, s mint a 11-ik zászlóalj 5. és 6. százada le lettek vezényelve a Bánátba, s Boksán, Resicza és Oravicza szerb községek környékén az egész őszi és téli folytán lázadásban levő rácok ellen harcoltak, s csak a piskii csata alkalmával csatlakoztak az anya-zászlóaljhoz.*

* * *

* Ince Sámuel nagyenyedi városgazda, Varró Gergely enyedi birtokos, Sáska Sándor ny. vármegyei árvaszéki ülnök szenttanuk közlései. «Erdélyi Híradó» 22-ik sz. «Ellenőr» 62—68. B. E.: «Az 1848—49-iki szabadságharcz alatti események Vizaknán» 317. lap.

Már július elején elhatározták az enyedi nők Kemény főispánné elnöklete alatt, hogy az enyedi, később alsófehérvármegyei nemzetőr-csapat s még később zászlóalj részére diszes lobogót készítenek. A lobogó számára a selyem szövetet a főispánné ajándékozta, a diszes himzéseket pedig enyedi nők varrták. Szeptember 2-án a vármegye székhelyén felszentelték a nemzetőr-csapat elkészült gyönyörű lobogóját. Talpon volt az egész város. Enyeden volt a vármegyei magyar birtokosság színe-java. Délelőtt a kijelölt órában meghúzták a templomok harangjait, és a nagy közönség előbb a ref. templomba gyűlt, hol Sándor József, egyik lelkész, mondott alkalmoszerű imát. Azután az ezerekre menő közönség zeneszó mellett a nemzetőr-csapat szokott gyakorló-helyére, a szabadba vonult ki, hol Basa Mihály ref. lelkész tartott alkalmoszerű gyújtó beszédet, melynek elhangzása után a lobogót felszentelte, eme három nevet adván neki: «Összetartás, Hűség, Rettenhetetlen bátorság.» Ezután a nemzetőr-csapat a zászló iránti hűségre lelkesülten esküt mondott. Zászló-anya volt br. Kemény Istvánné szül. br. Bánffy Katalin. Az ünnepélyt diszes közebed követte; egész nap ünnepi öltönyben hullámzott a nagy közönség az élénk kis város utcáin.*

* * *

A vármegye hangulata a nyár folytán, a rendkívüli viszonyokat tekintve, eléggé nyugodtnak mondható. A jobbágyság egy része azután is, hogy felszabadulása befejezett ténynyé vált, földesurai iránt ragaszkodással viseltetett. Gazdasági munkátaikban önként segítettek. A zsellérek földesuraik felhívására dolgozni kiállottak. Román polgártársaink izgatása nem folyt éppen olyan nyiltan, mint a balázsfalvi népgyűlések ideje körül s az izgatások alább szálltával alább szállt vármegyei román polgártársaink lelkében az izgalom is. A helyzet javulását az is előmozdította, hogy az unió-törvényt a király szentesítette. A vármegyei tisztikar, valamint a magyar birtokos-osztály minden lehetőet elkövetett, hogy a föld népét a helyzet felől felvilágosítsa, az alkotmányos élet előnyeit vele megismertesse s azt a törvényes rend iránti engedelmességre bírja. Balázsfalván a nyár folyamán csaknem állandóan volt egy 40—50 főből álló katonai helyőrség, mely a rendet azon helységben és környékén fenntartotta. Katonai helyőrség volt Enyeden és Abrudbányán is. A gyulafehérvári vár helyőrsége a szentesített alkotmány és a létező alkotmányos kormány iránti hűségre esküt mondott. A vármegye hangulatában bekövetkezett eme javulás azonban nem volt teljes. Sőt egyáltalán nem hiányoztak a méltó aggodalmat keltő körülmények. Junius 15-én a gyulafehérvári várból 90 mázsa lőport indítottak útra Romániába, az ott tanyázó orosz katonaság

* Lásd «Ellenőr» 74. szám. Több szemtanu szíves közlései alapján.

részére. A gyulafehérvári várórség a szentesített alkotmányra hűség-esküt mondott ugyan, de ezt kelletlen tette, a hivatalos magyar nyelv háttérbe szorításával. Horák várparancsnok a vármegyei magyar nemzetórség részére kiszolgáltatandó fegyvereknek alig egy harmadát szolgáltatotta ki. Augusztus 27-én a várban megünnepelte a várórség az osztrák hadseregnek Kusztozzánál július 25-én az olaszok felett nyert győzelmét. Ezen ünnepély alkalmával lelkes tósztok mondattak *az osztrák hadsereg hagyományos szellemében*, a gyulafehérvári magyar nemzetőr-csapat pedig nem vett részt az ünnepélyen, jóllehet arra hivatalos volt. Szeptember közepén Déváról egy őrmester vezetése alatt öt honvéd érkezett Gyulafehérvárra, hozván magával báró Vay királyi biztosnak oly értelmű rendeletét, hogy a várparancsnok adjon ki a várból az alakulandó 13-ik zászlóalj részére 100 drb fegyvert és feles mennyiségű katonai öltöny-darabot. Miután a honvédek a várban a Károly Ferdinánd-ezred legénységének egy része éljenezni kezdte, egyik őrtanya legénysége pedig előttük fegyveresen tisztelgett, Horák a kiadatni rendelt fegyvereket és ruha-darabokat kiadta ugyan, de őket a várból kiutasította s megtiltotta, hogy lábukat oda többé betegyék.*

Schreiber Ignác, a gyulafehérvári pénzverő hivatal főnöke, a pénzügyminiszter ide vonatkozó rendelete daczára az azon hivatalnál készletben levő 16.000 drb aranyból csak 6000 darabot küldött a miniszter kezéhez, a többit visszatartotta a várban, holott a kormánynak rendkívüli szüksége volt pénzre. Az izgatás a román ajku polgárok között, habár nem is a tavaszihoz hasonló mérvben, de folyton tartott. A zalathnai, abrudbányai és abrudbányavidéki zavargásokról fennebb már szólottunk. A nyár folytán a vármegyei magyar nemzetőr-csapatokba beállott románok eme csapatokból kiléptek s néhol, mint pl. Vizaknán, külön nemzetőr-csapatot alkottak. A Nagy-Szebenben székelő román komiténak augusztus hó közepén történt szétugrasztása által a szebenvidéki románság körében támadt óriási izgalom átcsapott vármegyénkbe is, és Örményszékesen pl. oly mérvet öltött az ottani román parasztok között, hogy maga a főispán kénytelen volt kellő katonai fedezettel oda kiszállani a zavargások okának megvizsgálása és a zavargás lecsillapítása céljából, honnan augusztus 27-én tért vissza Enyedre, néhány foglyot is hozván magával. Ugyanez időtájt Orláton a tulzó románok Lemény Jánost, a magyar király által kinevezett gör. kath. püspököt, egyszerűen elcsapták. Az orláti gyűlésen tűnt fel először a a tulzók táborában, mint politikai szereplő, Axente Juon sötét alakja, kinek nevével e dolgozat rendén gyakran fogunk találkozni. Bukarestből sietett haza, — hol 1845-től mint a latin nyelv professzora volt alkalmazásban — hogy támogassa azon társai törekvését, kik a magyar nemzet, a szentesített alkotmány és a jogegyenlőség ellen készültek fegyvert ragadni. Lemény püspök az Orláton személye ellen hozott törvénytelen

* Incze Sámuel élő szóval tett közlése.

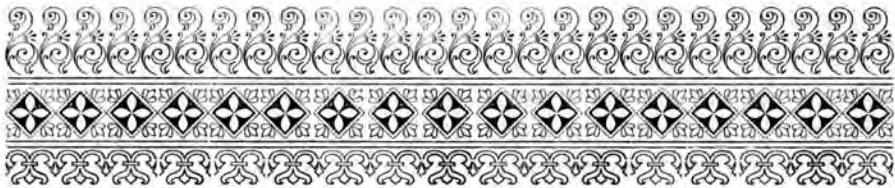
és durva határozat miatt és a sok zaklatást megunva, sőt életét is veszélyben forogni látva, Balázsfalváról távozott. A derék öreg püspök távozásával a vármegyei románságnak az a töredéke, mely a magyar alkotmánynyal és a magyarsággal rokonszenvezett, fejétől fosztatván meg, mint párt, a vármegyében létezni megszűnt.

A vármegye különböző pontjairól, így pl. Topánfalva vidékéről, olyan hírek érkeztek, hogy a románság fegyverkezése szakadatlanul folyik s a fegyverkezés nyílt célja a magyarság megtámadása és kiirtása. Szeptember első napjaiban a vármegye némely pontjain, így pl. az enyedi kollégium folyosóin, névtelen leveleket találtak, melyekben megjósoltatott, hogy Enyed el fog pusztulni s a vármegye területén élő magyarság ki fog irtatni. Mindezekhez járult még az is, hogy a vármegyei magyar nemzetőr-csapatok hiányosan voltak fegyverkezve és begyakorolva, s ezek miatt, komoly események beálltával, alig számbavehető véderőt képeztek, a vármegyei magyar polgárság is imitt-amott egyenetlenségben élt egymással. Szóval a láthatáron itt-ott már a nyár folytán sötét pontok tűnedeztek fel, melyekből nagy vihar kitörésére lehetett következtetni. A városokban különben a hangulat az egész nyár folytán élénk volt. Enyed közönségét Hetényi jól szervezett szintársulata mulattatta. A hazafias ünnepek, tüntetések egymást érték. Augusztus 19-én és 21-én népgyűlések tartattak, melyeken a nemzetőrségre vonatkozó szabályok olvastattak fel s a nemzetőrség tisztikara alakítottatott újra.*

Ilyen volt a hangulat Alsófehér vármegyében a forradalmi álláspontot elfoglaló balázsfalvi harmadik román népgyűlést megelőző időkben.

* Lásd «Ellenőr» 68. szám.

VI.

VÁRMEGYEI BIZOTTMÁNYI ÜLÉS. — ÚJABB NÉPGYÜLÉS BALÁZSFALVÁN. — ROMÁNOK SZERVEZKEDÉSE A POLGÁRHÁBORUKA.

Báró Kemény főispán szeptember 6-ra a vármegye állandó bizottságát gyűlésre hívta össze a megye székhelyére, Nagy-Enyedre. A bizottság tagjai nagy számmal jelentek meg ezen gyűlésen; a hangulat inkább komor, aggodalmas volt. Elnöklő főispán megnyitó beszédében rámutatott hazánk válságos helyzetére; a vármegye viszonyait is sok tekintetben aggasztóknak mondotta. Az elnöki megnyitó elhangzása után felolvasták a belügyminiszternek a vármegyékhez intézett azon leiratát, melyben ezek utasították, hogy a honvédelem érdekében minden 19–22 éves ifjut haladéktalanul irjanak össze. A leiratot lelkesedéssel fogadták s mindenik járásba összeíró bizottságot küldtek ki. A miniszteriumnak — Kemény főispán ajánlatára — lelkes tüntetések között bizalmat szavaztak. A főispán bejelentette, hogy a honvédelem céljaira a már elszámolt adományokon felül a vármegye területéről még két mázsa ezüst s több font arany gyűlt össze, mi nála van elhelyezve. A Virágháti Farkas lemondása folytán megürült egyik aljegyzői állás Miksa Miklós személyével töltetett be.

Ezek után a vármegye nyomasztó helyzetének megbeszélésére tértek át. Az öreg Szabó Rác Pál ügyvéd a megyei állapotokat rendkívül aggasztóknak mondta, s megjósolta, hogy Erdély magyar nemesége ellen rövid idő múltán irtó támadást fognak indítani. Enyedre vonatkozólag így szólt: «Elpusztul e város, inkább s romokba dől, mint a hogy a tatárok elpusztították volt 1658-ban; csak meredek kéményei és dülékeny falai maradnak fenn; lakossága kardra, lándzsára hanyatlik; ártatlanul legyilkolt polgárok vére fogja festeni a kövezett utcákat. Templomainkat felprédálják, megfertőztetik. Látom a pusztulást, mely érni fog engemet és családomat is.» Felszólalása végén ajánlotta, hogy a bujtogatókkal szemben a megyei hatóság teljes szigorral járjon

el s a megye területén fekvő községekben támadt tüzesetek által okozott károkat térítsék meg maguk az illető községek. Az öreg Ráczot jóslásáért némelyek kinevették, mások lelkében ellenben eme jövendőlések mély benyomást hagytak. Móga Demeter román ajku bizottmányi tag bizonyitgatta, hogy a bujtogatók ez ideig még jelentékeny rosszat nem tettek, s kéri, hogy a vármegyei bizottmány tenne lépéseket az iránt, miszerint a vármegye börtönében sinlődő román ajku foglyok mielőbb szabadon bocsáttassanak. Móga felszólalására Gyarmathi főjegyző és Józsa krakkói ref. pap válaszoltak. A hosszabb vitának báró Kemény János oly értelmű felszólalása vetett véget, hogy a bizottság tagjai eme kérdés felett ne vitatkozzanak tovább, hanem oszoljanak szét, s mindenik magyar ember siessen eleget tenni azon kötelességeinek, melyek a haza mostani helyzetében vállára nehezednek.¹

E gyűlés után a vármegyei viszonyok rohamos gyorsasággal fordultak rosszra. A román ajku bujtogatók Balázsfalváról kiindulva, bejárták a falvakat, s a miveletlen pórnépet nyíltan izgatták a birtokos magyarság s főleg a vármegyei tisztviselők ellen. Nyíltan hirdették a hiszékeny népnek, hogy a románok érdeke az, miként az 5—6 éves gyermekig minden magyar leölessék, mert csak így válik lehetségessé Erdélyből egy erős Romániát alkotni. Ekkor az ő tulajdonukba mennek át azon tanintézetek, templomok, birtokok, melyek most még a magyarok tulajdonai. Elmondták, hogy a magyarok császáruk és királyuktól elpártoltak, azt koronájától és trónjától megfosztani igyekeznek. A veszélyben forgó császár, V. Ferdinánd óhajtása az, hogy a románok és szászok ragadjanak fegyvert a magyarok ellen s védjék meg őt és trónját e pártütőkkel szemben. Annyival inkább tegyék meg ezt, mert hisz a jószívű császár szabadította fel őket a sok százados jobbágyság terhe alól s nem a magyarok; és hogyha a viszályból a magyarok kerülnek ki győztesen, ők a jobbágyságot vissza fogják állítani. Ilyen és ezekhez hasonló beszédekkel, híresztelésekkel bujtogatták a népet. A vármegyei bizottság természetesen megtett minden lehetőt a bujtogatók ellensulyozására. Némelyek a románok közül hitelt is adtak régi földesuraik, szolgabiráik felvilágosításainak, de a nagy rész nem ezekre, hanem a pórlázadást szító bujtogatók szavaira hallgatott. A szolgabirák a falu háza előtt olvastatták fel a főkormányszék rendeleteit, melyek a népet törvénytiszteletre és békés magaviseletre intették. A papok nagy része a szószékről tette közzé a püspökök rendeleteit, melyekben a nép szintén törvénytiszteletre és a hatóság közegei iránti engedelmességre intetett. Akadtak azonban a román ajku lelkészek közül sokan, kik a püspök körleveleinek közzétételét elmulasztották, vagy ha kihirdették, nyomban gunyos megjegyzésekkel kísérték azokat. A bujtogatók a pórnép nagyobb részét s ezek között a magyar parasztság egy részét is annyira feltűzelték, hogy készek voltak bármely órában

¹ Biró Miklós naplója. «Ellenőr» 47. szám 294. lap.

a magyar birtokosság ellen támadni; már szeptember elején kezdtek készíttetni maguknak lándzsákat, fegyverül használható kaszákat, szereztek be apróbb lőfegyvereket, melyeket szeptember első felében még jónak láttak rejtgetni. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a megyei román intelligenciának csak egy része csatlakozott a minden áron rendbontásra törekvő, a magyar birtokosság kiirtását sürgető, a bécsi reakció szolgálatába szegődött román párthoz, a másik — de fájdalom, kisebb — rész a törvényes rend fenntartását óhajtotta, s irtózva gondolt a történeendőkre, melyek Erdélyt s abban főleg Alsófehér vármegyét lángokba fogják borítani s a magyar és román népfajt egymás elleni élet-halál-harczba sodorni.

Alsófehér vármegye területén a pórlázadás tüze tehát már szeptember első felében éledni kezdett, de ekkor még csak parázs alatt lappangó tűz vala.

Az enyedi gyűlés után mindjárt a vármegye falvaiban lakó románság között az eddigieknél élénkebb jövés-menés, sugdosódás, titkolódzás volt észrevehető. Sejteni lehetett, hogy valami rendkívüli van készülöben. A sejtelen csakhamar valóságnak is bizonyult. A román komité szeptember 5-én, tehát az enyedi gyűlést megelőző napon, Balázsfalván gyűlést tartott. Leményt azon okon, mert a magyarokkal szövetkezett, püspöki állásától elmozdította, az unió ellen óvást tett, a komité kormánytestületnek nyilvánította, s önmagát megbizta, hogy Erdélyt ossza fel praefecturákra s Dakorománia alapját vesse meg.* Kétségen kívül ezen ülésben lett elhatározva az is, hogy szeptember 16-ára újabb román népgyűlés hívassék egybe Balázsfalvára. Tény, hogy szeptember 15-én a román földmivelő nép minden községből kisebb-nagyobb csapatokba összeverődve, magát több napra élelemmel ellátva, vad ordítások és pisztolylövések zaja között útra indult. A honnan nagyobb tömegek indultak útra, utánuk az élelmet szekereken szállították.

Balázsfalvára siettek a szept. 16-án kezdődő népgyűlésre. „*Ezen napon fél 10 órakor véletlenül meg lőn a város lepetve több ezerből álló román, magyar és szász néptömegektől*“, írja Rácz László olvasó-kanonok és az egyházi tanács ideiglenes elnöke és még 13 kisebb, magasabb egyházi hivatalt viselő társa szept. 16-ról Balázsfalváról a kir. fő kormányzékhez intézett feliratában.

A népgyűlés azonnal tanácskozni kezdett, s határozati javaslatot fogadott el, melyben a következők foglaltattak: A kormány 60000 katonát akar Erdélyből besoroztatni, ők azonban ennek nem kötelesek alávetni magukat, mert a császár ezt a törvényt nem erősítette meg, de akkor sem, ha megerősítette volna, mert őket nem kötelezi az *unió*, a mibe bele nem egyeztek, a melyet nem pártol sem szász, sem román. Kérik a káptalant, védje őket, hogy ne nyomassanak törvénytelenül, lássák meg a magyarok, hogy a káptalan nemzetével tart; a magyarok parancsait

* Kővári: «Erdély története 1848—49-ben» 78. l.

úgy is mindig kihirdeti s pártjukat fogja, de a románok még semmi segedelmet nem láttak; ha most sem tesz érettök semmit, minden bizalmukat elvesztik nagyjaik iránt, kik csak az őket elnyomó idegenekkel tartanak, nemzetüket pedig segíteni nem érzik magukat köteleseknek. Kérik, eszközölje ki, hogy tarthassanak nemzeti gyűlést, melyen olvassassék fel a császár mindkét válasza s a magyar miniszterium nyilatkozata is, és hogy a maguk nemzeti ügyeiről együtt tanácskozhassanak; a gyűlésre jőjön minden vármegye minden falujából hét falusi vagy városi küldött; jőjön el minden esperes hét-hét pappal. Eerre hét nap alatt választ kérnek, hogy ne zavartassék fel a közbéke. Kérik továbbá Mikás és több fogoly társa szabadon bocsátását. Ők nem tettek a magyarokkal szemben semmi igazságtalanságot; most is kötelezik magukat, hogy nem fognak felkelni ellenök. Bocsássá ki hát a kormányzók a román foglyokat, ha velök békében kíván élni, s ne szolgáltatson okot az ingerültségre, a minek mind a magyarok, mind a románokra nézve szomorú következményei lehetnek. Ha kérésük nem teljesül, a káptalan és a kir. kormányzók fog számot adni a történhető következményekről. Aláírás: *A nyomorgatott erdélyi testvérek.*

A káptalan a népgyűlés ezen határozatát még aznap felterjesztette a főkormányzókhoz a következő kísérő irattal:

«Felséges királyi Főkormányzók! E mai napon $\frac{1}{2}$ 10 órára véletlenül meg lőn a város lepetve több ezerből álló román, magyar, szász néptömegetől, melynek falusi képviselői alázattal ezen eredetiben s másolat fordításban ide fogott kérelmet nyujták be a káptalannak, azon folyamodással, hogy azt a felséges Főkormányzók elébe terjessze; foglalatja abban áll, hogy az ujonczozás, mint Ő Felségétől meg nem erősített rendelkezés, hagyassék félbe; a politikai foglyok bocsáttassanak ki és engedtessek meg a béke fenntartása tekintetéből legfennebb hét napi időköz alatt egy román nemzeti gyűlés tartása itt Balázsfalván, azon mód szerint és azon czéllal, mint a kérelemben meg van írva, hogy hallgathassák meg a mult május 15-én megtartott népgyűlésből küldött követek által Ő Felségétől Innsbruckban nyert választ, az országgyűlés folyamatját s a román komité működésére vonatkozó előterjesztést és tanácskozhassanak kért jogaiknak sikere érdekében.

A Felséges királyi Főkormányzók saját bölcs belátása szerint méltóztassék e tárgyban válaszolni annyival is inkább, mert az ide csoportosult s szünet nélkül mindig csoportosuló néptömeg innen, míg választ nem kap, nem akar távozni; s ellenesetben a Felséges királyi Főkormányzókot s a káptalant felelősnek nyilatkoztatja a következőkért, mind a mellett, hogy ünnepélyesen kinyilatkoztatta, miszerint semmi erőszakhoz nem kíván nyulni, hanem magát az ide alázattal fogott kérelem értelméhez fogja tartani, mely kérelmet, midőn két keblünkbeli, mindenestre rögtön definitív válasz hozatalával megbizott küldötteink által alázattal felterjesztenénk, mély tisztelettel maradtunk a Felséges királyi Főkormányzóknek Balázsfalván, szeptember 16-án,

848. alázatos szolgálói a balázsfalvi székes káptalan: Rácz László m. p. olvasókanonok és az egyházi tanács ideiglenes elnöke, Boér István őrkanonok, Barna János tanár, kanonok. Továbbá: Jovián Miklós m. p., Michael Ambrozius Elekesi m. p., Pap Ágoston m. p. közoktató, Tivadar Majorán m. p. közoktató, Mánfi József m. p. közoktató, Tartza József s. k. oktató, Kerekes Pál költészettanár, Sztoján György tanár, Hosszu József tanár, Gerendon József levéltárnok.¹

A népgyűlés hét küldöttje Balázsfalváról még aznap útra kelt, s útját Enyeden keresztül folytatva, 17-én a főkormányshék székhelyére, Kolozsvárra megérkezett s a folyamodást a főkormányshékhez haladéktalanul benyújtotta.

A főkormányshék azonnal tárgyalta is az ügyet s elhatározta, hogy a balázsfalvi káptalan értesíttessék a következőkről: 60.000 katonát az egész Magyarország köteles kiállítani s nemcsak az erdélyi országrész; a hadköteles ifjak összeírását a kormányshék a balázsfalvi népgyűlés kérvényének kelte előtt már beszüntette. A román nemzeti gyűlés megtartását a kedélyek mostani állapotára való tekintettel meg nem engedi, sőt elrendeli, hogy a balázsfalvi népgyűlés azonnal oszljék szét, mivel ő Felségének a május 15-iki népgyűlés küldöttségéhez Innsbruckban intézett válasza egyházi úton már ki van hirdetve s így a nép arról tudomást szerezhetett. Az elfogottak ügyében haladéktalan és részrehajlás nélküli bíróság általi ítélethez van elrendelve, e végre külön felállított törvénshék által; de addig is mind Mikás, mind a többi elfogott ily bűnösök kezesség mellett elbocsátása iránt az intézkedés megtörtént; Mikásra nézve még korábban megadatott e kedvezmény, de ő kezest állítani nem akart s ezért terjedt oly hosszúra vizsgálati fogsága. Végül felhívja a káptalant, hogy mindezeket a népgyűlésnek hozza tudomására, s hívja fel az azonnali szétoszlásra. A főkormányshék válasza szept. 22-ről kelt s báró Vay által van aláírva. Ezt megelőzőleg szept. 18-ról Alsófehér, Küküllő, Torda, Kolozs és Hunyad vármegyék főispánjai, Marosszék főkirálybírója, Kolozsvár és Abrudbánya főbírái utasítottak a főkormányshék által, hogy addig is, míg a rendezavarók, lázítók és lázadók elítélésére miniszteri rendelet következtében jelen hó 5-ről 10410. főkormányshéki szám alatt elintézett királyi táblai külön osztály a maga megbízatásában eljárna, az ilyenmü büntényekért a kormánya alá bizott megye, szék, város fogházainál letartóztatva levő egyéneket biztos kezesség mellett bocsássa szabadon.²

A káptalan közölte a népgyűléssel a főkormányshék válaszát, de az a szétoszlásról hallani sem akart, hanem a katonai kormány által oda rendelt három zászlóalj gyalogság és egy század lovasság szeme láttára a gyűlést tovább folytatta, s magát permanensnek jelentette ki.

¹ Felterjesztést eredetiben lásd Országos levéltár 1792—1848. sz. alatt. Jakab Elek «Szabadságharcunk történetéhez visszaemlékezések 1848—1849-re» 366—367. lap.

² Országos levéltár 1792—1848. sz. alatt. Jakab Elek «Szabadságharcunk történetéhez visszaemlékezések 1848—1849-re» 366—367. lap.

E közben a románság, most már lándzsával, kaszákkal, vasvillákkal, egy kis részök löfegyverekkel felfegyverkezve, folyton özönlött a helységbe. Számuk jóval felülmulta a május 15-iki népgyűlésen megjelentek számát. Az utczákat és a község környékét egy néparadat özönlötte el.

Szeptember 20—21-én megérkezett Abrudbánya vidékéről Jáнку Ábrahám is nagy tömeg fegyveres havasi románnal. Balázsfalván volt a román komité és itt voltak együtt mind azon román vezető férfiak, kik pár héttel később Alsófehér vármegye magyarajku birtokossága és iparos polgársága ellen a véres munkát folyamatba indították és annak vezetőivé levének.

A népgyűlés hangulatát hiven jellemzik Miksa Eleknek, Torda vármegye volt alispánjának és országgyűlési képviselőjének, eme szavai: «Engem br. Vay Miklós királyi biztos a népgyűlés végső napjainak egyikén Balázsfalvára küldött, hogy a gyűlés hangulatát megfigyeljem, s szerzett benyomásaimról őt értesítem. A gyűlés mély aggodalmat keltő látványt nyújtott. Engem, ki ekkor már talán egyedüli magyar ember voltam Balázsfalván, villogó szemekkel néztek. Nem hittem, hogy életem egy percig is biztonságban van. A kormánynak semmi tekintélye, intézkedéseit gúnyos nevetéssel fogadják. A fedezetül Balázsfalvára rendelt naszódi határőr-katonaság, melynek parancsnoka Klokocsán ezredes, a néppel fraternizál. Nem csinálnak titkot belőle, hogy a nyílt lázadás ideje elérkezett. Nagy gondot okozott nekem, hogy hogyan távozhatok Balázsfalváról, mert magyar embernek azon vidéken útra kelni veszélyes volt. Szerencsémre egy Ferenczi nevű főhadnagy a II. román határőr-ezredből Balázsfalváról Enyedre indult, és én az ő társaságában meglehetősen biztonságban távozhattam a borzalmat keltő darázfészekből, s jöhöttem át Enyedre, hol szerzett szomorú tapasztalataimról az épp Enyeden időző királyi biztos előtt jelentésemet megtettem.» Jellemző Küküllő vármegye főispánjának, br. Bánffy Jánosnak, szeptember 17-ről a királyi főkormányshékhöz ez ügyre vonatkozó jelentése is, melyből álljanak itt a következő sorok: «Egymást érik és valószínűsítik meg a Balázsfalva környékéről hozzám jövő hírek, a melyek e szerencsétlen vidéket pusztulással fenyegetik. A gyűlés ma kezdődött meg, számra nézve nagyobb, mint májusban, s folyvást nő. Szinte mind fel vannak fegyverkezve; vannak közöttük orláti határőrök is. A kedélyek ingerültek, sőt dühösök; szándékuk nem kevesebb, mint a magyarokat kiirtani, oláh vajdát választani, oláh territoriumot foglalni. Ki akarják szabadítani a megye börtönéből az ott fogva lévő balázsfalvi papot.* Alig hihető, hogy e nagy tömeg felbujtogatott nép, melynek fegyver is van kezében, vérontás vagy pusztítás nélkül oszolja szét, annyival inkább, mivel papjaik nyilván bátorítják erre. Proklamáció forog

* Fülep Simon, a magyarbényei kerület esperese s tanácsi ülnök. Kétségen kívül a törvényes rend elleni izgatás vétségéért került a vármegye börtönébe.

köztük, hogy ha falvaikba megyei tiszt megy, verjék agyon; ha katonaságot küldenek, este vendégeljék meg, s éjjel meggyilkolván, fegyvereiket szedjék el. Mutattak elé nagy pecsétetes levelet is, melyben az áll, hogy az oláhok a magyaroknak újonczokat állítani nem kötelesek, mert ők az orláti határőr-ezredhez tartoznak. Mindkét iromány az Orláton közelebről tartott gyűlésből küldetett szét. Végzéseikről még nem értesültem kellően. A közelebbi gyűlés 20-án lesz. Számuk felmegy 40.000-re. Szomoru kilátás megyénk kevés magyarságára nézve, melyet mindenfelől ellenség vesz körül.

A nemzetőrök száma csekély, azoknak sem kaptam sok sürgetésem után is fegyvert; Ebesfalván, Segesváron orláti katonaság; a Savoyai herceg nevet viselő dragonyos ezred és Károly Ferdinánd ezredbeliek között is sok a megbizhatlan; kénytelen Maros- és Udvarhelyszéket szólítani fel véletlen esetben adandó segélyért. Gondoskodják a kormány gyors segélyről, mert ha vész árja a megyéket ellepte, nagy időre vége lesz a kevés magyarságnak s vele az intelligenciának. Ha a kamarilla feje felett ennyi ármányra sem csattan meg Isten boszuló ostora, lehetetlen igazsága felől kétségbe nem esni.*

Enyeden keresztülutazva, Alsófehér vármegye főispánja társaságában szeptember 24-én Balázsfalvára ment át Erdély királyi biztosa, br. Vay Miklós is. Ott a népgyűlés vezetőivel értekezett. Biztosította őket, hogy a kormány a legjobb indulattal viseltetik a románok iránt, jogos panaszaik meghallgatva és orvosolva lesznek, csak a törvényes útról ne térjenek le. Kérte a vezetőket, hassanak a népre, hogy az minden rendzavarás nélkül oszolják szét, mert ha ezt teszik, igéri, hogy senkinek közülök bántódása nem lesz.

A kormánybiztos ezen békéltető felhívására a gyűlés azzal felelt, hogy a főkormányzéseknek szeptember 22-ről kelt leiratát román nyelven kinyomatta, a nép között kiosztatta, a nép pedig azokat kalapjára aggatva gúnyosan hordozta. Szeptember 25-én felterjesztést tettek most már nem a királyi főkormányzésekhez, hanem báró Puchner katonai főparancsnokhoz Nagy-Szebenbe, melyben tiltakozásukat fejezték ki az unió ellen. Kijelentették, hogy ők a magyar miniszterium alól magukat kivonják, s a Bécsben székelő kormánynak vetik alá. Felkérték a katonai főparancsnokot, miként a komitét törvényesítse.

Két nappal később egy latin nyelven fogalmazott «Nyilatkozat»-ot fogadott el a népgyűlés, mely ekképp szól: «Tudva van kedves hazánk minden lakosa előtt, hogy Ő Felseége mint az Osztrák-Monarchiában lakó minden más nemzeteket, úgy az Erdélyben lakó román nemzetet is kegyelmesen felhatalmazta, hogy fegyvert foghasson s nemzeti katonaságot állithasson fel. Az ezen joggal felruházott erdélyi román nemzet is, követve a magyarok és szászok, mint honfitársai példáját, önmaga és a közcsend védelmére magát fegyverrel akarja ellátni, tud-

* Országos levéltár. «Visszaemlékezések 1848—49-re» 370. lap.

tára adva minden honlakosoknak, illetőleg törvényhatóságoknak, hogy ő nem egyéb czélból ragad fegyvert kezébe, s nem egyébért gyakorolja magát az azzal bánásban, mint a maga és a közbátorság védelmére, azon jognál fogva, a mint ezt a magyar és német nemzet ez országban eddig is tette és teszi. Felszólítja tehát a többi honlakókat és törvényhatóságokat, hogy e joggal élő románokat abban ne akadályozzák; sőt hagyják, hogy ők fegyvert szerezhessenek, készíthessenek, s azok használatában magukat gyakorolhassák. Ők bárkinek bárminő megháborítása ellen ünnepélyesen tiltakoznak, s készek bárkit közülök, a ki igazságtalanul megtámadtatik, mint testvéröket, együttesen védelmezni, ha pedig nem bántatnak, minden honfitársukat békében élni hagyni.» Kelt Balázsfalván, 1848. szeptember 27. Aláírva: A román nép. (Populus Romanus).

Megalkották az u. n. *pacifikáló bizottságot*, s felkérték br. Puchner Antal altábornagy katonai főparancsnokot, hogy ezen bizottságot erősítse meg.

Szeptember 28-án „*Értesítés*“ czim alatt ekképp nyilatkozik a gyűlés: «Ő Felsége V. Ferdinánd császár márczius 15-én szabad sajtót engedett s jogot adott a nép felfegyverkezésére, hogy nemzeti őrsereget alakíthasson és elfogadta az országos kormányzás elvét az egész monarchiában; június 23-án pedig a román nemzet ügyében ugy nyilatkozott, hogy annak szabadságában áll magát fölfegyverezni; megígérte, hogy a románoknak román nemzetbeli igazgatói lesznek. A császár Ő Felsége által adott ezen jogok következtében az 1848. szept. 16-tól 28-áig Balázsfalván összegyűlve volt román nemzet elhatározta a közcsend fentartása tekintetéből fegyvert fogni s nemzeti őrsereget alakítani, ugy, hogy minden 17-től 50 évig lévő polgár kötelezi magát puskával, vagy lándzsával, karddal, pisztolylyal s más hasonló fegyverrel ellátni, ugy, mint eddig a nemesi rend ellátva volt, s valamint márczius 15-ike óta fegyvere van a szászoknak s ő Felsége minden alattvalóinak.» Aláírva: Balázsfalvi népgyűlés.

Ugyanez a népgyűlés elhatározta a komité javaslata értelmében Erdély területének 15 praefecturára való felosztását olyképpen, hogy minden praefectura foglaljon magában 100 falut. Az egyes praefecturák tribusokra oszlanak, egy-egy 10 falut foglal magában, s így 10 tribus alkot egy praefecturát. Az egyes praefecturák élére praefecteket és alpraefecteket állítanak; a tribusok élére tribunosokat, altribunosokat; továbbá centuriókat, alcenturiókat, decuriókat stb. jelölnek ki. A praefecturák és a centuriók élére kiszemelt egyének közigazgatási és egyzersmind katonai hatáskörrel ruháztatnak fel.

Vármegyénk területe 3 praefecturába osztatik be, jelesen:

a) A topánfalvi praefecturába. Ez magában foglalja az Enyedtől nyugatra és délnyugatra eső havasok nagy részét. Nagy-Ényed is ebbe van beosztva. Ebbe vannak beosztva Zalathna, Abrudbánya, Verespatak és Offenbánya bányavárosok. Praefectje Jánku Ábrahám. Alpraefect

Pródánu Probu muzsinai gör. kath. pap. Ezen praefecturában alakult légió *legio prima montana* nevet kapott.

b) Balázsfalvi praefectura. Székhelye Balázsfalva. Ennek nyugati határa a Maros. Terjedett Gyulafehérvár vidékétől Maros-Ujvárig, 120 községet foglalt magában, praefectje Axente Szever.

c) Salinaei v. Tordai praefectura. Ez is magában foglalt Alsófehérmegyéből néhány Tordamegyével határos községet. Praefectje: Bálint Simon verespataki görög kath. pap.

Mindezeknek elintézése után a népgyűlés tárgyalásai véget értek, s a tömeg szeptember 28-án oszlani kezdett éktelen lárma és zajongás közt, csak a komité tagjai és a többi vezetők kiválóbbjai maradván még hátra a népgyűlés színhelyén.

Szeptember 29-én megérkezett Szebenből Schurttter tábornok, s magát azonnal érintkezésbe tette a vezető férfiakkal, főleg a komité tagjaival, s ezeknek megígérte, hogy a szervezendő román légiók részére 10.000 darab fegyvert fog adatni. Ugyanaz nap este Magyarország legújabb szentesített törvényeit és a miniszterium rendeleteit Balázsfalva piacán Schurttter tábornok szemé láttára elégették. Egyidejűleg a komité elhatározta, hogy október 2-án és 3-án Szebenben gyűlést tartanak, ott a szászokkal egyesülve az osztrák alkotmányt kikiáltják, s egy ideiglenes kormányt fognak felállítani.

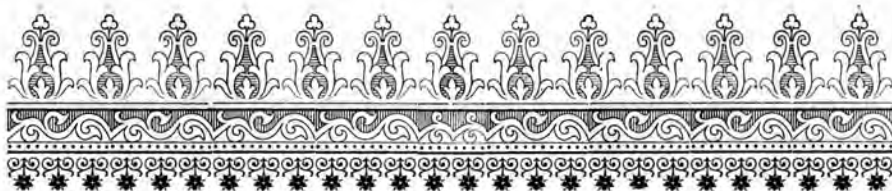
Ezzel a komité tagjai is távoztak Balázsfalváról, hol a vezető férfiak közül csak Axente maradt, mint az Alsófehér, Küküllő megyék egy részéből alakított praefectura feje, hogy praefecturája katonai ügyeit átvegye és rendezze.

Igy folyt le a balázsfalvi 3-ik népgyűlés. Ennek eljárásából és határozataiból vonva le a következtetést, nyilvánvaló, hogy az oda összegyűlt románok a szentesített magyar alkotmánynyal és jogrenddel szakítva, a nyilvános pártütés, a forradalom terére léptek.

Talán felesleges is mondanunk, hogy ez a népgyűlés Küküllő, Felső- és Alsófehér vármegyék birtokos magyarságát rémületbe ejtette és nem ok nélkül, mert a Balázsfalváról hazatérő románok most már kezdték nyíltan kijelenteni mindenfelé, hogy ők csak praefectjeik rendeleteinek fognak engedelmesskedni, s nincs messze az idő, midőn a magyarság kiirtása megkezdődik.*

* Országos levéltár. «Visszaemlékezések 1848—49-re» 368—370. lap. Kővári «Erdély története 1848—49-ben» 81. lap. Okmánytár az 1848—49-ik erdélyi eseményekhez 76. lap. «Nagy-Enyednek és vidékének veszedelme 1848—49-ben» 45., 46., 51., 52. lap. «Ellenőr» 89. szám. Továbbá szemtanúk elbeszélései.

VII.

A VÁRMEGYE HELYZETE A BALÁZSFALVI 3-IK NÉPGYÜLÉS UTÁN. —
FEGYVERKEZÉSEK. -- NAGY-ÉNYED ÉS A VIDÉKI MAGYARSÁG VÉD-
EREJE AZ OKTÓBERI NAPOKBAN.

A balázsfalvi népgyűlés után a vármegye helyzete egészen rosszra fordult. A Szabó Rácz Pál enyedi öreg ügyvéd cassandrai jóslata gyorsan közelgett a megvalósuláshoz. Jellemzők a balázsfalvi gyűlés után közvetlenül következett vármegyei állapotokra vonatkozólag br. Kemény főispánnak br. Vay királyi biztoshoz Nagy-Ényedről szeptember 30-ról intézett felterjesztésének eme szavai: «A balázsfalvi gyűlés eloszlott, ezt odaküldött embereimtől tudom, azonban csaknem biztos kutfőből értesültem, miként az eltávozott Jánku Ábrahám után nyargalt pár lóhátas ifju, hogy vele egy felette fontos, Szebenből jövő hirt közöljenek, mely szerint Szebenben rövid időn népgyűlés lenne tartandó. Most a bujtogatók hasonlíthatlanul nagyobb biztossággal lázitanak. Formális hadsereget akarnak organizálni a román elnevezés szerint. Száz faluban Balázsfalva körül tiz-tiz egyén iratik fel, kik kötelezik magukat, mikép azon kívül, hogy a helységben obsitos katonáktól tanulnak, bizonyos időben megjelennek Balázsfalván és élelemmel ellátván magukat, sietni fognak nagyobb katonai képzettséget szerezni maguknak.

Ebből nyilvánvaló, kegyelmes uram, mikép hadsereget szándékoznak organizálni. A nép hasonlíthatlanul ingerültebb, mint előbb. Én, kegyelmes uram, bárha szinte állítani merem, mégse kezeskedem, hogy a katonai fellépésnek lesz-e jó sikere, vagy nem, hanem hogy így, ennyi miveletlen embernek megfékezése nélkül, rövid időn véres kitörés lesz, azt inkább hiszem, mint bármit e világon. Kegyeskedjék tehát Exellentiad az iránt rendelkezni, hogy székely katonák jőjjenek ki és ezen faluról-falura járó bujtogatók megzaboláztassanak, a katonaság készen legyen assistálni, szóval a katonasággal együtt határozni e tárgyban.

E határozatokat életbe léptetni multhatatlanul szükséges, különben, lelkemre mondom, miképen sokáig így nem maradhat. A havasra vonuló mokány nép kikiáltotta, hogy se adót, se életet senki ne fizessen, vármegyei tisztviselőnek szót ne fogadjon stb. stb. Hol nincsen ellenszegülés, ott az embert a roppant alázatosság ijeszti és ezen minduntalan hangoztatott kifejezés: «Mi szót fogadunk, míg a dolog elválík.» Három gornyk után, kik egyenesen felmondották az engedelmességet, a Lozenauval való egyetértés mellett elküldöttem egy-egy katonát, hogy parancsolatomnak annál nagyobb nyomatéka legyen. Szegény, szerencsétlen administratio» stb. stb.

A román komité a nagyszebeni katonai főhadparancsnokság által törvényes alapon álló kormányzó hatóságnak elismertetvén, izgatását most már egészen nyíltan folytatta az összes erdélyi s így az alsó-fehérmegyei románok között is. Jánku és Axente praefectek praefecturájukat kormányozni kezdték. A román és magyar pór nép ezek titkos rendeleteinek engedelmeskedett, a vármegyei tisztviselők rendeleteit nevetéssel fogadta és számba sem vette. A törvényes közigazgatás a vármegye egész területén fennakadt, közhelyeken, templomokban a komité felhívásait és rendeleteit olvasták és magyarázták a román bujtogatók, mely rendeletek mindenikében a magyarság elleni gyűlölet tüze lángolt. Br. Kemény főispánhoz szüntelenül érkeztek a szolgabírák panaszos jelentései, hogy a nép az engedelmességet nekik felmondta. A közbiztonsági állapotok a vármegye területén a legrosszabbak voltak; a lázadás, rablás, gyilkolás megkezdésétől minden órán tartani lehetett.

Ezen jelentések hatása alatt a főispán október 4-ről ezeket írta most már gróf Teleki József kormányzéki elnökhöz:

«Méltóságos Gróf úr! Kegyelmes uram! Enyedi járásbeli szolgabíró Juhász Józsefnek éppen most vett hivatalos tudósítása nyomán van szerencsém Exellentíádat azon igen kedvetlen körülményről értesíteni, miszerint az említett járás több helységében az engedelmesség annyira felmondott, miként a közbátorság fenntartása tekintetéből Tövisre áttétetett székely lovas katonaság számára a jelentő szolgabíró által odarendelt eledeleket beszolgáltatni nem akarták. Többnemű ehhez hasonló rendetlenségek és kellő függés felmondásáról értesülvén más járasok szolgabírái által is.

További alázatos tisztelettel maradtam Exellentíádnak N.-Enyeden, 1848. október 4. alázatos szolgája ifj. Kemény István főispán.»

Október 11-ről szintén jelentést tett a vármegye állapotáról a főispán ugyancsak a főkormányzék elnökéhez. Jelentésében ekképp szól: «Ebben a pillanatban érkezett hozzám Gyulafehérvárnak két biztos, és felszólítottam, hogy részemről is mindent kövessenek el Fehérvárnak az oláh hordák körmei közül leendő kiszabadítására, s egyszerűsmind megtaláltattam az ide zárt levélnek báró Vay Ó nagyméltósága kezeibe leendő juttatása iránt is. Könyörgök Exellentíád előtt, miképp méltóztasson e két kérésnek teljesítése iránt kegyesen gondoskodni.

Itt a román haderő organizálása folyamatban van. Éppen ma ment el Csombordról is *öt magyar* és öt oláh legény Balázsfalvára. A bujtogatók a Vay Ő exellentiaja nyomtatványaiával, melyekkel csupán hazamenetelőket biztosította, faluról falura járnak és nagy ordítások és lövöldözések között érkező minden faluba, felírják a fegyverfoghatók számát és a helybeli fegyvergyakorlatot elintézve, kijelölnek tizet, a kik Balázsfalvára menjenek. Ez bizonyos, sőt ahhoz is alig fér kétség, miképp minden falu 100 pengő forintot teszen össze fegyverre és küldi Balázsfalvára. Könyörgöm, méltóztasson Exellentiad rendelkezní, hogy ezeket én e szerint elnézzem-e? Jónak látnám az iránt is országosan intézkedni, miképp a puskapor, ón és fegyver eladásában illő óvatosság legyen, különösen Szebenre nézve kellene ellenőrséget találni fel. Melynek jelentése után alázatos tisztelettel maradtam Exellentiadnak Nagy-Enyeden, október 11. 1848. alázatos szolgája báró Kemény István főispán.*

Ez a két felterjesztés elég hiven jellemzi az akkori vármegyei állapotokat. Látni lehet ezekből a románok elbizakodott fellépését és oly mérvű fenyegető állásfoglalását — már október első napjaiban — a magyar birtokossággal szemben, hogy még a gyulafehérvári magyarság sem érezte miattok magát biztonságban. Elképzelhető, hogy ily körülmények között milyen vala helyzetje a falvakban elszórtan élő magyar birtokosoknak, kik életüket nemcsak a románoktól, hanem a szintén felbujtott magyar parasztság egy részétől is méltán félhették. Sietett is a birtokosok közül, a ki csak tehette, odahagyni otthonát, gazdaságát, s menekült a nagyobb rész Enyedre, némelyek Gyulafehérvárra, a legvagyonosabbak Nagy-Szebenbe vagy Kolozsvárra már okt. első napjaiban. A kiket pedig helyzetük kis birtokukhoz, gazdaságukhoz lánczolt, vagy pedig mint megyei tisztviselők voltak kénytelenek honn maradni, azok halálos félelmeket állottak ki. Éjjelenként nem vetkőztek le, hanem öltözetükben maradva lesték a perczet, melyben a folyton dorbézoló, ordító, fenyegetődő és lövöldöző pór nép életkre tör.

Az őszi vetés munkájával kevesen foglalkoztak. A gazdag szüreti kilátásoknak nem örvendett senki. Minden magyar birtokos csak értékesebb és féltettebb ingóságait pakolta s igyekezett menteni; a többiről reményvesztetten gondjait levette. A társadalmi rend teljes felbomlásának elszomorító tünetei mutatkoztak a vármegye területén minden felé.

A vármegye börtönébe nyár folytán és az őszején bezárt mihálcfalvi, örményszékési, abrudbánya- és enyedvidéki román foglyok mintegy 30—35-ön a főkormányzéknek szeptember 18-ról 10.792—1848. szám alatt kelt határozott rendelete következtében — kezesség mellett — késedelem nélkül szabad lábra helyeztetek.

Alsófehér vármegye román ajku lakossága már augusztus havában fegyverkezett. A fegyverkezést fokozott erővel folytatta szeptember

* Országos levéltár.

első felében, de ezt a balázsfalvi harmadik népgyűlés előtt csak szórványosan s titkon cselekedte. Hogy a románok, főleg az Abrudbánya és Zalatna vidékén lakók, korán kezdettek fegyverkezni, bizonyítják br. Kemény főispánnak október 4-ről a főkormányshékhöz intézett felterjesztésének eme szavai: «A topánfalvi és zalatnai uradalomhoz tartozó helységek lakóitól a közelebről ottan működött főkormányi bizottmány rendelkezéséből elvett fegyvereket a mostani nagy mértékben felingerelt kedélyek lecsendesülte előtt visszaadni nem volna tanácsos, annyival kevésbé, mivel most közelebről is Vidrán Jánku Ábrahám által felizgattatva több százan mentek fegyveres kézzel a Balázsfalván tartott roppant számú törvénytelen gyűlésre» stb. A fegyverkezés a balázsfalvi népgyűlésből szept. 27-ről kelt ismeretes nyilatkozat után már egészen nyíltan és lázas sietséggel folyt. A praefecturák ügynökei kiszálltak a falvakba s a fegyverviselésre alkalmas férfiakat 17-től 50 éves korig összeirták, a népet sárga-fekete lobogók alatt a császár iránti hűségre felekkették. A fegyverfogásra alkalmas férfiaknak hadi oktatását és begyakorlását kiszolgált katonákra bizták; a legerőteljesebb ifjakat, rendszeren mindenik faluból 10-et, a praefecturák székhelyére vitték be rendszeresebb begyakorlás és rendszeresebb hadi szolgálatok teljesítése céljából. Az ilyen ifjaktól alakult csapatok képezték a lázadás fegyveres erejének magvát. A praefecturák ügynökei hadi adót vetettek ki a népre, rendszeren mindenik község lakosságára 100 p. forintot, mit a nép zugolódás nélkül meg is fizetett.

Hogy Alsófehér vármegye területén hány fegyverfogható román, magyar és szász férfi iratott össze és vett részt a fegyveres pórládásban, azt pontosan kimutatni természetesen nem lehetséges, de azt hisszük, nem tévedünk, midőn ezek számát **20 ezer** főre becsüljük. A lázadók magukat testőröknek (gárdisták) nevezték. Fegyvereik voltak: lándzsa, rudakra erősített kaszák, a katonai parancsnokságtól kapott, többnyire kisélejtezett lőfegyverek, régi pisztolyok, kardok, vasvillák, hegyezett rudak. Az udvarok kirablása és a magyar nemzetőr-csapatok nagyobb részének lefegyverzése után hadi felszerelésök jelentékenyen javult. A falusi kovácsok minden egyéb foglalkozással felhagyva, éjjelnappal lándzsákat készítettek, kaszákat erősítettek rudakra, lőfegyvereket tisztogattak, kardokat élesítettek; végezték pedig ezt a munkát potom árért. A katonai gyakorlatok megtartására alkalmas helyeket jelöltek ki, hova kürtök, imitt-amott dobok, kelepelők (tóka) hangjai hívták össze a fegyverező népet. A pópák a templomok szószékéről lázító szónoklatokban serkentették fegyverfogásra a férfiakat. A fegyveres nép többnyire otthon volt, s csak mikor valamely támadás véghezvitele vala tervben, szólították táborba. Ilyenkor lovas futárok száguldoztak faluról falura, megkondultak a vészharangok, a hegyekre állított pónák kigyultak, a tábori kürtök megszólaltak s a falu kikiáltója egy-egy dombról hirül adta, hogy a fegyveres férfiak a falu melyik pontján gyűljenek össze, hogy onnan gyorsan elvezényelhetők legye-

nek. A nép fegyver alá csődítésére és állandó izgalomban tartására a vezetők rendszeresen ezeket hangoztatták: A magyarok őket rohanják meg; a román nemzet legyilkolását, kiirtását tervezik; jönnek a székelyek, kik még a bölcsőben alvó gyermeket is kardra hányják; vezéreik valamelyikét a magyar nemzetörök elfogták, börtönre vetették és azt fegyveres fellépéssel kell szabaddá tenni. Kecsegtették a népet, hogy a legyilkolt magyar birtokosok birtokai közötté fel fognak osztatni; ijesztették, hogy a birtokosok a jobbágyságot vissza fogják állítani. Nyíltan hirdették, hogy a császár velök van; a magyarok a császárt el akarják csapni; hogy a császár óhajtása, miszerint a magyarok kirabol-tassanak és legyilkoltassanak stb. stb.

Hol mindezek nem használtak, ott fenyegetésekhez folyamodtak. Kik vonakodtak táborba szállani, rendszeresen azzal fenyegették, hogy házaik fel fognak gyujtatni s javaik el fognak raboltatni. Azokat az intelligens román férfiakat, kik a lázadást ellenezték, a pártütéssel nem rokonszenveztek, kik a véghezvitt rablásokat, kegyetlenségeket a román nemzetre nézve szégyenletesnek, meggyalázónak tartották s ezen nézetüknek kifejezést mertek adni, minden módon rémitették, némelyeket közülök elfogtak és börtönre vetettek. Így fogatta el Pap Ágoston balázsfalvi hitoktató, akkor őrnagy és Balázsfalva térparancsnoka, Alután Konstantin, Boér István, Serényi Tivadar odavaló kanonokokat, Turk János, Mánfi Bazil és Oltján szintén odavaló tanárokat, és hurczoltatta a gyulafehérvári várba, hol börtönbe lettek zárva s ott őriztettek, mint foglyok, a lázadás lecsendesültéig.

Lovasságuk is volt, de aránylag nagyon kevés és felette gyarló. Egy Popovics Marcián nevű praefect-féle szervezett többnyire szelistyevidéki románokból egy 550 főből álló lovas-csapatot, melynek fegyverzete dárdából, karabélyokból és a derékhoz kötött késekből állott. A nép ezt a csapatot *kozák* lovas-csapatnak nevezte. Ugy a gyalogság, valamint a lovasság viselete rendszeren mit sem különbözött a közönséges népviselettől. Sőt az értelmiséghez tartozó férfiak, ügyvédek, papok, gyógyszerészek közül is többen szokott ruházatukat levetették s báránybőr kucsmát, harisnyát, szürke vagy fekete színű zekét (czondra) öltöttek magukra s ilyen ruházatban vonultak táborba s állottak a lázadás élére. A lovasok egytől egyig báránybőr kucsmát hordottak fejükön. Sőt maga Jánku, a «havasok királya» is csillogó ruházatát gyakran cserélte fel harisnyával, ködmönnel, kucsmával, ilyen öltönyben állt serege élére s csak a derekára alkalmazott széles kék színű szalag s a sárga-fekete kardbojt jelezte magas rangját. A román népviseletbe öltözködött tribunok között azonban nagy számmal voltak olyanok, kik a legizléstelenebb tarka-barka öltönyben jártak. A tribunok ilyes ruházatát kiegészítette a fehér és fekete tollakkal felcziczomázott kalap, vagy báránybőr kucsma, fekete-sárga katonatiszti öv. Oldalukon kard lógott, melyet szerettek büszkén csörtetni. A lázadó nép a műveltség igen alacsony fokán állott; vak eszköz volt vezetőinek kezében. Kevéssel

állottak előbb a tribunok, kik papokból, tanítókból, részben balázsfalvi diákokból s kiszolgált katonákból kerültek ki. Jánkut kivéve, miveltség és érzés dolgában a tribunokkal majdnem egy szintvonalon állottak a vármegyénk területén működő Axente és Bálint Simon praefectek és mind a három praefectnek alvezérei.

Nem mi mondjuk, hanem román forrásból vettük eme két szereplő férfiura és az alvezérekre vonatkozó e híven jellemző vonásokat: «Axentének nem volt politikai célja, eszméje; őt nem lelkesítette egy magasabb cél, tényeiben csak a magyarok elleni gyűlölet vezette. Az összbirodalom eszméjéért való állítólagos lángolása, a trón és dinasztia iránt fitogtatott rendületlen hűsége is csak szó-beszéd volt. Vad természeténél fogva nem engedett még a császár tanácsosainak sem. Jóformán még irni sem tudott. A mások vagyonát nem kimélte. Mikor mint vezér szemben állott a rebellisekkel, nyílt csatát nem fogadott el. Ha valamerre elparancsolták, oda rendesen későn érkezett. Hadi tényei sincsenek; lábatlankodott, a császári hadsereget működésében akadályozta. Hanem egyebet csinált Axente. Elállotta az utakat, az ártatlan járó-kelőket háborgatta. A községeket fosztogatta, a magyar családokat összefogdosta, azok vagyonát felprédálta. Röhrich császári hadnagy Axente csapatát rablóbandának nevezte. Ő a román nép hirnevének ezen tényei által többet ártott, mint a többi tribun összesen. Axente csak azok előtt lesz ideál, kik ezentul is a vadságban fognak gyönyörködni, de egy nép, mely az igazságra, a rend iránti szeretetre, a szelid erkölcsökre és a humanizmusra ad valamit, az ilyen durva példányokat ideál gyanánt el nem fogadhatja.

Bálint Simon mindenben társa volt Axentének. Könnyörtelen, boszuálló. A politikai világban semmi látköre; a harczban semmi ideálja, egyszerű eszköz, a melyet tetszés szerint használhatott az, a kinek a kezébe került. Az erkölcsi érzék teljesen hiányzott nála, tetteiben a vezető az a gyűlölet és boszu volt, melyet oly mélyen érzett a magyarok ellen. A zarándmegyei védtelen és ártatlan magyarság könnyörtelen elpusztítását csak *kihágásnak* minősíti; Alsó-Jára felégetését és védtelen népének felkonczolását dicső fegyverténynek állítja. Semmi sem jellemzi annyira Axentét és Bálintot, mint az, hogy ők nyílt csatát soha el nem fogadtak. A védtelen helyeken könnyörtelenül dultak, mikor pedig látták, hogy már nincs menekvés és nyílt csatát kell elfogadniok, akkor a havasok közé menekültek Jánkuhoz.

Azok a tribunok, a kikről a praefectek jelentései annyi dicsőítéssel emlékeznek meg, többnyire félmivelt, látkör nélküli egyének voltak. Korlátolt ész, csekély ismeret, a társadalmi kellő miveltség hiánya domborodik ki mindenikből.»*

A felkelő parasztság Alsófehér vármegye területén október 10-én kezdett nagyobb tömegekben gyülekezni Krakkó és Gyulafehérvár

* Moldován Gergely egyetemi tanár «Románság» I. k. 543., 545., 547., 551. l.

környékén s e szerint a tulajdonképpeni pórlázadás nyíltan ezen vármegyében október hó 10., 11-én vette kezdetét.

Báró Puchner császári királyi tábornoki helytartó és fő hadi parancsnok október hó 18-ról kelt nyílt rendeletével Erdélyt ostromállapotba helyezte s ezen nagyfejedelemség azon nemzeteit és lakosait, «kik az ausztriai ház felséges császári családjához, minden álszintől távol, rendületlen hűséggel ragaszkodnak, talpra szólítja egytől fogva az utolsóig, a budapesti erőszakos kormány terrorizmussá vált kényuralma ellenében». Ugyanezen napról a balázsfalvi népgyűlésnek a paczifikáló bizottság megválasztását tárgyazó határozatát jóváhagyta és ezen bizottságot működése körében megerősítette. Egy más, szintén ezen napról kelt rendeletében a «rebellis» magyarok lefegyverzésének módozatait állapította meg.

Egy negyedik rendeletében, mely szintén október 18-ról kelt, elrendelte, hogy Balázsfalván egy nagyszámu román felkelőkből álló tábor gyűljön össze, a komité pedig a felfegyverzetek számáról és fegyvereik neméről terjesszen kimutatást a nagyszebeni főhadparancsnoksághoz.

Október 21-ről 1708. elnöki szám alatt kiadott rendeletében Axentét a balázsfalvi praefectura praefectjévé nevezte ki, s a komitét értesítette, hogy a román táborokat rendes katonákkal fogja megerősíteni s a légiók részére fegyvereket és lőszereket küld.

Egy más, szintén október 21-ről kelt rendeletében Lemény János balázsfalvi gör. kath. püspököt hivatala folytatásától és jövedelmei élvezetétől kihallgatatlanul eltiltotta, s a püspöki hivatal teendőinek intézésével Krajnik Simon fogarasi volt prépostot bizta meg, azt a Krajnik Simont, kit V. Ferdinánd király 1845. május 30-ról kelt királyi leiratában préposti állásától és vikáriusi méltóságától azon okon fosztott volt meg, mert a Felső legmagasabb parancsai iránt az engedelmességet megtagadta.

Báró Puchner fő hadi parancsnok ezen rendeletei által nyíltan proklamálta, hogy a nagyszebeni főhadparancsnokság a pórlázadással szövetezett a szentesített alkotmány és a magyar nemzet ellen.

Erre, mint a hangyaboly, megmozdult Erdély területén a román-ság, a zászok, és megmozdult a vármegyék területén lakó magyar parasztok jelentékeny része. Táborba siettek nem csak a 17—50 éves férfiak, hanem a zsákmányra való kilátás oda vonzott 13—14 éves gyermekeket, aggastyánokat, nőket is. A felkelési láz az elámitott néptömegeken annyira erőt vett, hogy annak láttára maga a főhadparancsnok is megütődött, s október 22-ről 4301. szám alatti rendeletében a komitét felhívta, hogy ne engedje meg minden embernek a táborba szállást, nehogy e miatt a mezőgazdaság hátrányt szenvedjen.

A lázadók mindenütt nagy tömegekben mozogtak. A rendes fegyveres erővel szemben félénkek, gyávák voltak. Fegyvereiket rendszeren az összecsapás első percében eldobták, s vad futásnak eredtek

a hegyekre és az erdők irányában. A polgárháboru folytán gyakran megtörtént, hogy néhány honvéd, vagy Mátyás-huszárról több száz főből álló lázadó tömegeket ejtett páni rettegésbe s szórt szét könnyű szerrel.

Kivételt képeztek a Jánku személyes vezetése alatt működött fegyveres mőczok. Ezek hegyeik között eléggé jól harcoltak, minek, mint meg fogjuk látni, bizonyítékát adták 1849. június havában, mikor a br. Kemény Farkas ezredes vezetése alatt Abrudbánya vidékén működő hadosztályljal szemben állották a tüzet, pedig ezt a hadosztályt a magyar hadsereg legkiválóbb katonáinak egy része alkotta.

Azonban a milyen félenknek és gyávának bizonyult a lázadó pór-nép a csatatetereken, épp oly embertelen volt a védtelen magyarokkal szemben. Nincs az embertelenségnek, a kegyetlenségnek az a neme, melyet el ne követtek volna a magyarokon, férfiakon, nőkön, gyermekeken egyaránt. A még csak imént békés pórok nagyobb része kannibálökká változott át. Őlték kéjelegve, megcsonkították az áldozatok testét iszonyuan, undorítóan. Teljesen hiteles okmányokkal* tudjuk bizonyítani, hogy némely lázadó hordák vénei hoztak nőekkel szemben ilyen ítéletet: *vágassék le előbb egyik keze és az egyik lába s ezután akasztassék fel.* Gyakran előfordult, hogy a szerencsétlen áldozatoknak kiszúrták mindkét szemét, nőknek emlőit vágták le. másokat favágó tönkökre hurczoltak s fejüket azokon különítették el a törzstől fejszékkel. Megtörtént, hogy élő embereket temettek el stb. stb. Nem ismertek határt a rombolásban és a pusztításban. A kultura kincseit épp ugy pocskolták, mint a pinczék megbecsülhetetlen értékű borait, a gabonát, a gyönyörű marha-állományokat, az udvar-házak butorait s egyéb felszerelvényeit. A gyilkolás, égetés és dúlás szenvedélye néhol annyira erőt vett a lázadó tömegen, hogy Zalathnán pl. saját véreiket is gyilkolták. Az adott becsületszóra, sőt az írásba foglalt béke-szerződésekre sem adtak semmit. A magyar nemzetőr-csapatokat legtöbb helyen az adott becsületszóval, vagy a mindkét részről aláírt béke-szerződésekkel csalták törbe. Ezeknek szentségét a vezérek közül csak Jánku és Moga Józsi tartották tiszteletben.

Sajnálattal jegyezzük fel, hogy az elámitott pór-nép ezen vérlázító, ezen undorító dolgokat leggyakrabban a gör. kath. és gör. n. egyesült lelkészek és iskola-tanítók biztatására és vezetése alatt vitte véghez. Azon községekben, hol a lelkészek a népet az ilyes cselekedetek elkövetésétől igyekeztek visszatartani, gyilkolás vagy egyáltalán nem, vagy csak szórványosan fordult elő, sőt ilyen helyeken a magán-vagyonban sem vittek véghez nagyobb mérvű pusztításokat.

Voltak — és ezt készséggel és örömmel mondjuk — román polgártársaink között számosan, kiknek jobb érzülete a dúlástól és a kannibálizmustól megborzadt. A lázadásban részt vettek, mert kényszerítve valának ezt tenni, de a védtelenekkel szemben emberiesen viselték magu-

* Alsófehér vármegye rögtönítelő bíróságának jegyzőkönyve.

kat. Nemcsak nem raboltak, nem gyilkoltak, sőt a halálra üldözötteket, sanyargatottakat saját életök és vagyonuk veszélyeztetésével oltalmukba fogadták, rejtegették, gyámolították, vigasztalták. A románok egy jelentékeny részének elismerésre méltó humanus magatartása nélkül a magyarság irtása Alsófehér vármegyében még sokkal nagyobb mérvet vesz vala.

A nagyszebeni főhadparancsnokság október 18-tól a lázadással folytonos érintkezésben volt. Október 24-ről 4321. szám alatti átiratában felhívta a komitét, hogy a román honvédelmi bizottság összeállítására felől őt értesitse; 28-ról 4338. szám alatt elrendelte, hogy a község bírái az aggokat és posta-kocsisokat táborba szállani ne engedjék. November 5-ről elrendelte, hogy a komitét hasson oda, miszerint a nép a hadviselésben kitartó legyen. Deczember 17-ről 3102. elnöki szám alatt Popovics Marczján praefectet a román lovas-csapat szervezése és kiképzése érdekében tett szolgálataiért megdicsérte stb.¹

Beváltotta a komitének október 21-ről tett azon ígéretét, hogy a lázadóknak fegyvert ad és táborukat rendes katonákkal fogja megerősíteni. A fegyvert többnyire a gyulafehérvári várból szolgáltaták nekik. A nagyszebeni főhadparancsnokság mindenik tábor praefectje mellé egy vagy két katonatisztet rendelt, kik ezeknek a hadi mozdulatokban tanácsadói, vezetőik legyenek és felügyeljenek, nehogy a felkelés valahogyan a kamarilla céljaitól eltérő irányt vegyen. Ilyen katonai biztosok valának a czintosi táborban Mikás mellett *Röhrich* hadnagy; Axente mellett *Novák Mihály* főhadnagy az 1-ső román határőr ezredben, később *Munzát Albert* főhadnagy, több rendben *Apfler, Max.* ezredbeli lovas főhadnagy; a Jánku táborában a havasokon *Ivánovics* százados; a Hegyalja vidékén *Sendrucz Miklós* 1-ső román határőr ezredbeli hadnagy és egy Ungár nevű nyug. hadnagy; a Buttyán János és Bálint Simon táborában *Clima* hadnagy az 1-ső román határőr ezredben, s miután Clima november 8-án Tirnáva² mellett vívott ütközetben elesett, helyét *Novák Károly* Ferdinánd-ezredbeli százados foglalta el.

A nagyszebeni főhadparancsnokság nemcsak katonai biztosokat, nemcsak katonai oktatókat rendelt a román táborokba, hanem egész katonai csapatokat is. Clima hadnagy és Novák százados rendes katonai csapatokat vezettek a havasokra az ott alakult román táborok erősítésére. A gyulafehérvári várparancsnokság és a helyőrség tisztjeinek nagyobb része is kétségbevonhatlan összeköttetésben állott a Hegyalján és annak környékén pusztító és gyilkoló csapatokkal.

* * *

¹ A Török Bertalan orsz. képv. birtokában lévő «Fekete könyv» hiteles másodpéldányának függeléke.

² Zaránd vármegye.

A császári katonaság által nyíltan támogatott román lázadásnak kitérőre a vármegyei magyarságot igen természetesen mély aggodalomba ejtette. Aggodalmát fokozta azon körülmény, hogy a m. e. 9000 lelket számláló magyar parasztság nagyobb része is, mint már említők, a lázadáshoz csatlakozott, s így a csekély számú vármegyei birtokos nemesség és az iparos polgárság saját vérei nagyobb részétől is elhagyatva állott szemben az őt fenyegető óriási veszedelemmel. Az intelligens magyarság a Horalázadás irtózatos kegyetlenségeinek ismétlődésétől tartva, végső erőfeszítéssel fegyverkezett, készült a kikerülhetetlennek látszó élet-halál-harcra. A városok fegyverfogható polgárai közül azok, kik a nemzetőr-csapatokba még be nem léptek, felhivattak, hogy azokba késedelem nélkül lépjenek be. A nemzetőr-csapatok a fegyvergyakorlatokban az eddiginél több szorgalmat fejtettek ki. A fegyelem fenntartására nagyobb súlyt helyeztek.

Az önvédelem szervezése, főleg Enyeden, a vármegye központján, élénk, öntudatos volt. Itt október 7-én a vármegye és a város tekintélyesebb férfiai br. Kemény főispán elnöklete alatt gyűlést tartottak s hosszas és izgalmas tanácskozás után a következőkben állapodtak meg: *a)* A főkormányzék találtassék meg, hogy Nagy-Enyedre, mint a mely város a készülő román lázadás által erősen volt fenyegetve, rendeljen fegyveres erőt, s e mellett a vármegye területén létező nemzetőr-csapatok részére használható és elég fegyvert szolgáltatasson; *b)* a vármegye falvaiban lakó nemesség figyelmeztessék a készülő veszedelemre, s hívassék fel, hogy fogjon fegyvert s övéivel együtt huzódjék a városokba; *c)* a főispán tegyen lépéseket az iránt, hogy a kisebb nemzetőr-csapatok a vidékről vonuljanak be Enyedre, mert elkülönítetten sikeres önvédelmet kifejteni nem lesz lehetséges; *d)* Aranyosszék székely polgáraihoz intézzenek felhívást fegyverességély-nyújtás céljából.

A főispán ezen határozat értelmében levélben fel is szólította a zalathnai, a hegyaljai, tövisi, továbbá a marosujvári járás pár községében létező nemzetőr-csapatokat, hogy vonuljanak be Enyedre. De a főispán ilyen értelmű felhívásának — fájdalom — kevés eredménye volt. A szétszórtabban élő birtokosok közül többen családjaikkal együtt és fegyverrel kezökben siettek Enyedre, de a zalathnaiak, hegyaljaiak otthonukból nem mozdultak. Ezek tüzhelyeik mellett maradtak és fegyverkeztek. Biztak saját erejükben; biztak a gyulafehérvári várórség védelmében; mások biztak abban, hogy ők a forradalomban nem részesek; ismét mások biztak román polgártársaik azon ígérétében, hogy őket bántani nem fogják. Nem kevesen voltak olyanok, kik ingó javaiktól nem tudtak megválni, s e miatt maradtak honn.

Menthetetlen hibát követtek el, hogy a központról jövő felhívásnak nem engedelmeskedtek. Meg is lakoltak érte keservesen. Csak a tövis-diódi nemzetőr-csapat vonult be Enyedre Bartók János parancsnok vezetése alatt, csaknem teljes számban, s egyesült az alsófehérvármegyei nemzetőr-zászlóaljjal október 28-án.*

* Horváth József, Nagy-Enyed város ny. főjegyzőjének közleménye alapján.

Az önvédelem szervezése munkájában nagy erélyt fejtett ki Zeyk József kormánybiztos.¹ Október közepén a szerbek ellen működő magyar táborból haza érkezett Inczédi Sámuel, a később oly nagy hirre emelkedett honvéd ezredes, ekkor százados, s az alsófehérvármegyei nemzetőr-csapat vezetését Sándor Elek századostól átvette. Ugyanezen napokban hazajött Enyedre krakkói állomásáról Horváth Miklós Max. könnyű lovas ezredbeli főhadnagy is, s a nemzetőr-lovaság kiképzésében és szervezésében Juhász József lovas nemzetőr századost erélyesen támogatta. Boér Ferencz, Fosztó Menyhárd, Pogány György, Sándor Elek, Zeyk Miklós tanár, Zeyk József kormánybiztos és Juhász József szolgabíró, ekkor lovas nemzetőr-százados személyeiből, továbbá az Enyeden állomásozó rendes katonaság vezénylő tisztjeiből hadi tanács alakult.² Miután október közepén innen az Enyedre menekülők száma rohamosan növekedett, s a véderő létszáma is emelkedésnek indult, a vidékkel való összeköttetés pedig csakhamar teljesen fennakadt: nehogy élelmi szerekben a rendetlen kezelés és kiszolgáltatás miatt fennakadás álljon be, a hadi tanács élelmezési bizottságot szervezett s ennek élére Szente József enyedi jogászt, akkor már tanárjelöltet állította.³ Október közepén innen az éjjelek hűvösökké lettek, e miatt a piacon éjjelenként őrüzek égtek, s a nemzetőrcsapat, élén a főispánnal, többnyire ezek mellett virrasztott. A román mozgalom hova-tovább mindig veszélyesebbé válván, Nagy-Enyed város közönsége Sándor Eleket és Zudor Eleket megbizta, hogy mint ezen város küldöttei menjenek a közeledő székely tábor eleibe s annak jövetelét sürgessék. A vármegyei két küldött, kikhez Lengyel Gábor is csatlakozott, október 28-án indult a székely tábor eleibe. Így készült Enyed az élet-halál-harczra; példáját követé a vármegye területén lévő városok magyar lakossága is.

Szeptember 30-án a Max. könnyű lovas ezred ott állomásozó törzskara Lozenau őrnagy parancsnoksága alatt egy szakasz lovassal még Nagy-Enyeden volt. Ugyanitt volt helyőrségül Novák százados parancsnoksága alatt egy kis század K. Ferdinánd ezredbeli gyalogos is⁴, de Lozenau már okt. 10-én a törzskarral és lovasaival innen távozott s így Enyed és Enyed vidéke megvédésének súlyos feladata okt. 18-ig az itteni nemzetőr-zászlóaljra s Novák kis századára nehezedett. Az okt. 7-én tartott értekezletből a főkormányshékhöz, valamint Aranyosszék székely polgáraihoz intézett felhívás visszhang nélkül nem maradt. Ugyanis okt. 18-án a polgárság örömujjongásai között bevonult Nagy-Enyedre 300 aranyosszéki nemzetőr; három nappal később szintén Enyedre érkezett 120 tordai nemzetőr, ezekkel jött Bágyonból az ott állomásozó székely huszár századból 55 ember Baumgarten első szá-

¹ Zeyket Batthyány miniszterelnök nevezte ki kormánybiztosul Alsófehér vármegyébe 1848. szeptember 23-ról.

² Biró Lajos jegyzetei. «Közérdek» 1883. évfolyam 8. sz.

³ Szente József ny. tanár közleménye.

⁴ 16-ik század.

zados parancsnoksága alatt; október 19-én Leitner és Leshán századosok vezetése alatt érkezett Kolozsvárról 2 század¹ K. Ferdinánd ezredbeli gyalogos. Ez a két kis század egyenesen a b. Puchner rendeletéből távozott Kolozsvárról és jött le Enyedre, korántsem azért, hogy a b. Vay királyi biztos rendeletének eleget tegyen, hanem hogy Kolozsvárról szépszerivel kivonatván, Gy.-Fehérvárhoz és Nagy-Szebenhez közelebb legyenek. Az ezen napokban Nagy-Enyeden tartózkodó Károly Ferdinánd ezredbeli 3 század legénységének száma 260 ember. Ugyanezen napokban jött Enyedre szintén Kolozsvárról 200 Kolozsvár külvárosi nemzetőr, kiket b. Vay kir. biztos rendelt oda.

A főispán személyesen lement Tövisre, hogy az ott állomásozó székely huszár szakasz tisztí karát és legénységét is rábeszélje a Nagy-Enyedre vonulásra, miután a vármegye védő ereje itt összpontosult. Pócsa János őrnagy a főispán felhívásának engedett is, de Szuini százados állomáshelyéről mozdulni nem akart. Szuini álláspontjára helyezkedett gr. Edvárd hadnagy és a legénység nagyobb része. Pócsa János ezt látván, a 2-ik század lobogójával és 18 székely huszárral október 23-án Tövisről távozott s átjött Enyedre.²

Október 24-én délután 3 órakor bevonult Enyedre báró Bánffy János gyalogsági százados parancsnoksága alatt 380 honvéd, gr. Bethlen Gergely százados parancsnoksága alatt 110 Mátyás-huszár, és Szentgyörgyi József huszár hadnagy vezetése alatt egy szakasz székely huszár. Az öröm és lelkesedés, melyet ezen csapat láttára Nagy-Enyed polgársága érzett, leírhatatlan. Ugyanezen nap hajnalán a K. Ferdinánd ezredbeli 3 század a nagyszebeni főhadparancsnokságtól vett rendelet folytán Nagy-Enyedről távozott.³

Ezek szerint október utolsó napjaiban Nagy-Enyed védereje a következő hadcsapatokból állott:

1. Az alsófehérvármegyei nemzetőr-zászlóalj m. e. 800 gyalog és 200 lovas = 1000 ember.
2. A Zeyk Miklós professzor parancsnoksága alatt álló vadász-csapat = 80—90 ember.
3. Aranyosszéki és tordai nemzetőrök = 420 ember.
4. Kolozsvár külvárosi nemzetőrök = 200 ember.
5. A br. Bánffy János parancsnoksága alatt álló honvéd-csapat = 380 ember.
6. A gróf Bethlen Gergely parancsnoksága alatt álló Mátyás-huszár-csapat = 110 ember.
7. A Baumgarten százados parancsnoksága alatt álló 2¹/₂ szakasz székely-huszár = 120 ember.

Együtt 1880 gyalog, 430 lovas és 2 drb 1 fontos ágyu meg-

¹ 5-ik és 6-ik század.

² Bíró Miklós naplója, Horváth József főjegyző közleménye.

³ «Kolozsvári Híradó» 86. szám. Szilágyi F. «Nagy-Enyed pusztulása 1848—49-ben» 16. lap. Szentgyörgyi József, özv. Török Józsefné közleménye.

felelő tüzérséggel; és így a véderő létszáma a 2400 embert megközelítette. Ezen létszámhoz hozzászámítandó még a tövis-diódi nemzetőr-csapat, m. e. 90—100 ember.

Ezzel szemben állottak:

1. Az alsófehérvármegyei lázadók tömegei = 20—22.000 ember.

2. Részben Hunyad, Zaránd, Kis-Küküllő vármegyék, Szász-Sebes és Szászváros székek román és szász nemzetiségű felkelői, legálább is = 40.000 ember.

3. A gyulafehérvári várórség, mely szeptember végén állott:

a) 6 század 1-ső (orláti) román határőr-ezredbeli gyalogságból = 1200 ember.

b) 2 század Culoz-ezredbeli gyalog = 400 ember.

c) 2 század Bianchi-ezredbeli gyalog = 400 ember.

d) 2 század szász nemzetőr vadász = 400 ember.

e) Br. Edgárd parancsnoksága alatt $\frac{1}{2}$ század Max. ezredbeli könnyű lovas = 75 ember.

Együtt közel 2500 ember.

A várórség rendelkezése alatt állott 74 vár-ágyu a 3 fontostól fel a 24 fontosig, néhány teljesen felszerelt és sok, csak részben felszerelt tábori ágyu megfelelő tüzérséggel; golyó és lőpor annyi, hogy az Erdély területén működő császári hadcsapatok is a háboru folyama alatt e nemű hadi szükségleteiket részben innen fedezték.

A vár parancsnoka: *Horák Ferencz* tábornok. Korlátolt elméjű, erély nélküli katona. Mellette voltak: *Trausch István*, ezredes az 1-ső román határőr-ezredben. Születésére nézve szász; a magyar nyelvet szabatosan beszélte, de a magyar nemzetnek engesztelhetetlen ellensége volt. Ő vezette a gyulafehérvári várba a 6 század román határőrt szeptember 25-ike körül. Trausch után következtek rangban: *Knébel* őrnagy, térparancsnok. Mivelt uri ember volt, de a magyarokat ő is szenvedélyesen gyűlölte. *Rzehák* őrnagy, tüzér parancsnok. Rzehák a dobosságon kezdte s innen emelkedett őrnagyi rangra. *Domaschevsky* mérnök-kari százados. Éles elméjű, szakmájában kiváló képzettséggel bíró katona, de magyargyűlölő. *Séra* százados. Magyar ember volt minden ízében, e miatt tisztársai háttérbe szorították. *Schnaider Ede* százados. Születésére nézve magyar, de németté lett s nevét is Szabóról németre változtatta; szakképzett, kiváló katona. Horák tábornokra ő gyakorolt legnagyobb befolyást. A harc kitérése után a tribunokkal szeretett társalogni, ezekkel értett egyet nemzete ellen. *Hörst Gáspár* hadbiztos, lovagias, nemes érzésű katona. Ezen férfiak kezébe volt letéve a vár őrizete ama válságos időkben, a magyar ügynek rendkívüli hátrányára s az alsófehérvármegyei s legkivált a zalathnai és hegyaljai magyarság veszedelmére.*

* Biró Miklós naplója. A «Közérdek» 1883. évi folyama 44. sz. Kővári L. «Erdély története 1848—49-ben» 138. lap. «Ellenőr» 88. sz. 349. lap.

A Nagy-Enyeden létező véderőt nem tartotta elégségesnek sem a főispán, sem a kormánybiztos, sem gr. Bethlen Gergely, sem Nagy-Enyed város tanácsa. Ez okon október 31-éről mindenik külön feliratban kérte fel a főkormányzókat az iránt, hogy Enyeden a véderőt növelje.

Nagy-Enyed város tanácsának felterjesztése így szól:

«Városunk a veszedelemnek csaknem legmagasabb pontjára jutott. A környéken szabadon duló és gyilkoló oláh nép most is csoportozva a közlekedést teljesen megakasztotta, s a várost minden órán meg-rohanással fenyegeti. Nagyon nyomasztó és kétségbeejtő helyzet ez városunk lakosságára, iparos polgáira nézve, kik éjjel-nappal virrasz-tanak, kik iparuk folytatásában és az elárusításban gátolva lévén, a mindennapiakban nagy szükségét szenvednek. Esedezünk, méltóztassék hathatós fellépése és közreműködése által városunkat e borzasztó hely-zetből kimenteni, ide elegendő véderőt küldeni, mely a közlekedést helyre állítsa, biztosítsa; a felbőszült oláh népet rendre szorítsa, a köz-biztonságot, csendet helyreállítsa stb.» Aláírták Benedek János főhad-nagy és Török Dániel főjegyző.

A folyamodások, úgy látszik, gyors futár által lettek a főkormány-zóknak kézbesítve. A főkormányzó a feliratokat áttette br. Vay Miklós kir. biztoshoz, ki azokat azonnal ellátta és elváltatta.

Báró Vay Nagy-Enyed város tanácsához intézett leiratában ekképp szólt:

«Tegnap napról kelt és hozzám ma érkezett felirat következtében rögtön megtettem a rendeltetést az iránt, hogy innét holnap jó reggel, Bittó százados ur vezetése alatt, két század önkéntes és egy század Mátyás-husár Enyedre induljon, municziót magával annyit vigyen, hogy abból az Enyeden lévő legénységnek is juttathasson, mely szá-zados urnak egyszersmind azon megbízás is adatott, miszerint a Torda városi és megyei, nemkülönbén az aranyosszéki nemzetőrségből minden használható erőt úgy igyekezzék összegyűjteni, miszerint annak cél-szerű felhasználásával lehető legnagyobb erőt fejthessen ki az Enyedet netalán megtámadandó ellenség irányában.» A Zeyk József kormánybiz-toshoz intézett válaszában ezeket mondja: «Kormánybiztos urat ezennel oly hozzáadással értesitem, hogy ezen katonaságnak ellátásáról és lehető legnagyobb erőnek kifejtéséről maga részéről is gondoskodjék, nagy figyelmet fordítván arra, *hogy a város megtámadtatása esztében az ottani főiskolának s az országnak több nemü nagy becsü kincsei a haramia-sereg ellen biztosittassanak, mi iránt az ottani gondnokság által kérés van ide terjesztve*; továbbá, hogy a marosujvári sóhivatalnál levő több mint 15 ezer véka gabona, az aknázáshoz tartozó vaskötél s egyéb kellékek, úgy a sok ezer mázsa kivágott só a fellázadt oláhok prédájául ne essék, mire nézve szintén Bittó százados úr arra utasított, hogy azon aknákhöz legalább 40 főből álló őrizetet rendeljen.»

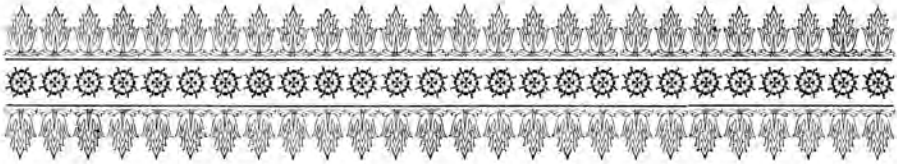
A főispánnak ezeket írja: «Főispán urat ezennel a végett érte-sitem, hogy ezen innen kiindulandó katonaságnak élélmzése és elszál-

lásolásáról kellőleg gondoskodják, a szomszéd törvényhatóságot is e célból értesitse. Ez alkalommal felszólítom főispán urat arra is: sziveskedjék engemet sietve tudósítani, hogy futárt küldhetnék-e Radnóthig biztosan, mert okvetlenül pénzt kellett volna küldenem, ha futárnak küldését biztosnak nem vélné, azon esetben javáljon módot is, melyen a pénzt veszélyeztetésen kívül el lehetne küldenem. Kolozsvár, november 1. napján.»*

Ugy látszik, a Bittónak szóló rendelet még aznapon vissza lett vonva. Annyi bizonyos, hogy az Enyednek ígért újabb két század honvéd és egy század Mátyás-huszár ezen városba nem érkezett, hanem jött a helyett november első napjaiban Tordáról mintegy száz odavaló nemzetőr.

* Országos levéltár.

VIII.

A ROMÁN LAZADÁS NYILT KITÖRÉSE. — GYILKOLÁSOK A VÁRMEGYE TERÜLETÉN. — A FOGSÁGBA KERÜLT MAGYAR FOGLYOK BALÁZSFALVÁRA HURCZOLTATNAK. — EZEKNEK HELYZETE ÉS SZABADULÁSA. — A KISENYEDI VÉRFÜRDŐ. — A VIZAKNAI MAGYAR NEMZETŐRSÉG FEGYVERLETÉTELE. — A FELVINCZI NEMZETŐRÖK TÁMADÁSA MAGYAR-CSESZTVÉNÉL. — GYULAFEHÉRVÁRT A ROMÁN FELKELŐK MEGROHANJÁK. — AZ OTTANI MAGYAR NEMZETŐRSÉG HARCZA A ROMÁN FELKELŐKKEL ÉS FEGYVERLETÉTELE. — AZ ABRUDBÁNYAI, VERESPATAKI, OFFENBÁNYAI MAGYAR NEMZETŐR-CSAPATOK LEFEGYVERZÉSE.

Említők, hogy a román felkelők már okt. 10-én kezdetek a vármegye területén imitt-amott nagyobb csoportokban mutatkozni. A fegyveres mozgalom napról napra nagyobb mérvet öltött nemcsak a vármegye havasi részeiben, hanem a Maros, Küküllő és Székás vizei mentén is. Az összeverődő tömegek mozdulatainak iránya a praefecturák székhelyei valának. Abrudbányáról írják október 10-ről, hogy az ottani vidéken a megelőző napokban, azon, a bujtogatók által terjesztett hazug hírre, hogy Jánkut az abrudbányai magyar nemzetőrök elfogták, a felkelők között óriási riadalom támadott s ezerekenként tódulnak Topánfalva felé, hogy Jánkut kiszabadítsák. *Még Torda környékéről is özönlött a nép Topánfalvára.*¹ «Tövis, Diód s az azon felül lévő havasi falvakban harangok félreverésével, «megölnék a magyarok» kiáltásokkal lármázták össze a románokat a Balázsfalvára menetelre; B.-Benedekben a románok megtámadták a nemzetőröket, s mindkét részről sebesülések történtek» — írják szintén az Ellenőrnek Enyedről, okt. 13-ról.² Ugyanez a tudósító szintén e napról írja azt is, hogy Muzsinán is gyülekeznek a felkelő románok. Ugyanakkor

¹ «Ellenőr» 93. szám 367. lap.

² «Ellenőr» 95. szám 374. lap.

Krakkó és Gáld községekből is értesítés jött, hogy ott mintegy 5—6 ezer román felkelő van összegyűlve. Október 18-ról arról tudósították a «Koloszvári Híradó»-t, hogy Ispánlakán, Fugadon tömérdek román van együtt; egy más tábor Muzsinán alakult az ottani román pap, Prodánu vezérlete alatt; Balázsfalván pedig sok ezer főből álló néptömeg van táborban. Czintos, Maros-Ludas, Batizháza, Csekelaka, Gambucz, Gabud, Bogát, Dátos, Péterlaka, Hari stb. községekben lakó felkelő románok Mikás F. vezetése alatt a czintosi hegyen ütöttek tábort. E közben a császári rendes katonaság, a helyett, hogy a fenyegetett állami és társadalmi rend fenntartására és a magyarság védelmére a vármegye területén maradt volna, folyton húzódott Szeben vidékére. Október 11-ről írják Gyulafehérvárról, hogy onnan október 10-én indult el a K. Ferdinánd nevű honi ezrednek egy év óta ott állomásozó egyik zászlóalja. Egy nappal később 3—400 főnyi könnyű lovas katonaság vonult át Gyulafehérvárt nagy zenezóval Szerdahely felé, melynek egy részét a Lozenau parancsnoksága alatt Enyeden állomásozó lovas század tette. Néhány nappal később, mint látni fogjuk, Nagy-Enyedről elparancsolták a K. Ferdinánd ezred ott levő három századát is.

A román felkelők tehát a vármegye minden pontján gyülekeztek és fenyegetőztek a magyarok ellen.

Október 19-ről keltezte a román komitétól a magyar és székely nemzethez szóló kiáltvány jelent meg, melyben nyíltan ki volt fejezve, hogy a románok a magyarok és székelyek ellen a véres csatát megkezdik s azt teljes erejükből folytatni fogják. *„Kiirtása azon ellenségnek, ki árthat; kegyelem annak, és nagylelkű eljárás asszal szemben, kinek kiirtása senkinek hasznára nem válik és kegyelmezése senkinek nem árt: kegyelem a legyőzötteknek, foglyoknak, nőknek, gyermekeknek, öregeknek“* — mondja a Lazuriáni, Barnutiú Simon, Bolasiescu Miklós, Cipariú Timot, Mikás Florián, L. Bran János komité-tagok által aláírt kiáltvány.¹ A kiáltvány pontjai megtartattak, csak azok nem, melyekben a legyőzötteknek, foglyoknak, nőknek, gyermekeknek, öregeknek kegyelem volt kilátásba helyezve. Ugyanezen napról a komitének egy más kiáltványa is jelent meg. Ez a románokhoz volt intézve, s egyebek mellett ezeket mondja: «Románok! Testvérek! Bátor lélekkel álljatok síkra utolsó emberig, s áldozzatok utolsó csepp véretek az igaz ügyért. Hogy győzedelmeskedjünk: harcolnunk, az ellenséget mindenütt megtámadnunk s nekie mindenütt ártanunk kell, s ha ellenszegül, kiirtani. Azonban a szükségtelen kegyetlenségektől, rablástól a feusőbb bíróra való tekintetnél fogva óvakodjanak a románok, s a katonatisztek irányában legyenek tanulékonyak és fegyelemtartók.»²

A román felkelőknek a vármegye most említett pontján történő gyülekezéseivel kezdetét vette a románoknak a szentesített magyar alkotmány elleni nyílt pártütése; kezdetét vette a legembertelenebb

¹ Kővári L.: «Okmánytár az 1848—49-iki eseményekhez» 100—103. lap.

² Bakk E.: «Az 1848—49-iki szabadságharc alatti események Vizaknán» 81—82. l.

polgárháboru, mely a szép Alsófehér vármegyében dühöngött legirtózatosabban, megsemmisítve sok időre ezen vármegye virágzóinak mondható anyagi jólétét, s jeltelen sírokba temetve legalább is 10 ezer polgárának életét.

* * *

A pórhadak hadi mozdulatait igen természetesen nyomon követte a rablás és gyilkolás. Október 13-án Szancsal határán megrohanták Gyárfás Elek szancsali birtokost, ki egy Czirják József nevű határőrrezredbeli ny. főhadnagy társaságában Borbándra szándékozott átmenni, helyesebben menekülni. Czirják a Gyárfás vendége vala.¹

Megölték Veresegyházán Dobolyi Zsigmond birtokost; két leányát a legembertelenebbül megcsönkítva Balázsfalvára hurczolták. Magyar-Bükkösön megrohanták Kendeffy Elek birtokosnak növendék-fiát, ki oda szüretre ment vala, és szintén megölték. Ezek után az öldöklés napirenden volt. Október 21-én Balázsfalva környékén a meggyilkolt magyarok száma már elérte a 200-at. Véghezvitettek pedig ezen gyilkolások a legkikeresettebb kinzások között, melyeknek hallatára elborul az Isten képére teremtett ember kedélye. Gyilkolások közben megrohanták a magyar birtokosok udvarait, és kezdetét vette a vagyonrablás is, mely nem szűnt meg, míg azokban akadtt valami elrabolni, elpredálni való. A gyilkolások hírére a szétszórtabban élő magyar birtokosok közül, a ki csak tehetett, igen természetesen, menekült otthonából. Sokan csak leleményességüknek, vagy személyes bátorságuknak köszönhatték meneküléseket és életben maradásukat. Így menekült meg pl. Bocskai szolgabíró, kit herepei birtokáról Enyedre utaztában a batizi, gambuczi stb. községbeli románok Forróban október 15-én megtámadtak. Bocskai a veszély láttára lovai közé csapott s ezek vágztatva iramodtak, de üldözői mindenütt nyomában valának. B. ezt látva, egyik lovat hirtelen kifogta és azon vágztatott tovább. Üldözői ekkor is nyomában voltak. A veszélyt másképpen nem vélte kikerülhetőnek, csak úgy, ha lováról leszáll s egy közeli erdőben rejtőzködik el. Így is tett, s csodálatosképpen meg is menekült. Másnap érkezett meg Enyedre gyalog, teljesen kimerülten. Hasonló életveszélyek között menekült meg Hariból Farkas Sándor királyi tizedtárnok. Klímes Károly gazdatisztet Oláh-Tordoson megkötözték, azután halálra kínozták és mint foglyot Balázsfalvára hurczolták.²

Vagyonával többé nem gondolt senki. A közlekedés az egész vármegye területén fennakadt, vagy csak katonai fedezet alatt történ-

¹ Temesvári József szemtanu naplója. Jakab Elek Czirjákat Gyárfás gazdatisztjének nevezi tévesen. «Szabadságharcunk történetéhez visszaemlékezések 1848—49-re» 385. lap.

² «Kolozsvári Híradó» 82. sz. 331. lap. Biró Miklós naplója.

hetett. Október 16—17-én sok magyar birtokost kézre kerítették, kiraboltak, némelyeket közülök csaknem halálra kínoztak és Balázsfalvára hurczoltak, hogy ott »hadbírótság mondjon ítéletet felettök». A Balázsfalva felé hurczoltak egy részét az úton megölték. Megöltek a forrói határon 18 fogságba került szerencsétlen magyar embert, egyebütt is néhányat, és azután a fogságba került magyarok legyilkolása a vidéken egyre tartott.

Balázsfalvára hurczoltattak Alsófehér és Torda vármegyékből: br. Szenkereszty István nejevel s öt gyermekével, br. Splényi Antal, Szalánczi Sámuel Alsófehér vármegye egyik volt főbírája, Szalánczi Lőrincz és a Szalánczi-családnak néhány nőtagja Örményszékesről, Mátéffi Sándor, Márk Sámuel, Medvési Török Rudolf, Miske László, Réz Sámuel, Gyulai Sándor, Csia János, Ferenczi Sándor és János, Klimes Károly, Harsán János, Török Jenő, Bartók Mózes, Pap Sándor, id. Gál János, Henter Imre, id. Csató István, Szemeriai Károly, Orbók László, Lőrinczi János, Zsigmond András (utóbbi vajasdi birtokos), Beteg Sándor két fiával, Kovács Sándor négy fiával, Rác Mózses báró Radák Á. praefectusa, Murvai István, Dohi Sándor, Száva Mihály Ignác nevű fiával, Miklósi Károly, Boér Sándor, Turi György, Iac Izván és János, Ráczkövi Ruben Csekelakáról, Mikoványi Károly jószágigazgató, Gocs N. gazdatiszt, Kovács Sándor mérnök Enyedről, Seres István, a gr. Teleki József sorostélyi birtokának tisztje, ennek neje, fia és Pánczél Róza, Kovács S. és Seresék Nagy Enyedről valók voltak; Sorostélyon fogták el őket és hurczolták Balázsfalvára. Fogságra vettetett Sebestyén József balázsfalvi ref. pap is. A foglyok száma október 21-én 168, 25-én már 200 főre emelkedett. Szentkeresztyt családjával és a Szaláncziakat a püspöki lakban szállásolták el, a többieket az iskola-helyiségekben és egyik üresen álló professzori lakásban. Ellátásuk türhető volt.*

Fogságba kerülésök után pár nappal hirtelen terjedt Balázsfalván, hogy a magyarok Mikást és Batternait felakasztották. E hírre az ottan összevonva lévő román felkelők között óriási izgalom támadt s követelték, hogy megtorlásul a fogoly magyarokat akasszák fel. A vezető férfiak a nép követelése következtében hadi tanácsot ültek. Axente praefect ellene mondott a nép követelésének, s a gyűlésteremből kijöve, praefectusi jelvényeivel oldalán, melyek övből és kardból állottak, a néphez beszédet intézett. Beszédében ezeket mondotta: »Nem lehet azokat az embereket ítélet nélkül felakasztani. Vizsgáltassanak meg cselekedeteik, s ha bűnösöknek láttatnak, ám akasztassanak fel, de ha nem bűnösök, nem kell őket büntetni.» A nép Axente ezen szavai után is követelte a szerencsétlen magyarok felakasztását. Erre a praefect ekképp szólott hozzájuk: *„Ha ti rám nem hallgaltok, leteszem praefecti hivatalomat.”* *Ezzel derekáról leoldotta övét és kardját s a nép szemeláttára*

* «Ellenőr» 99. szám 390. lap. 101. szám 399—400. lap. Kovács Sándor mérnök és Szalánczi Lőrincz szemtanuk közlése. «Kolozsvári Híradó» 89. sz. Axente Sz. «Válasz gróf Teleki Sándor ezredes úrnak» 6. lap.

leltte. Erre az Axentéért rajongó nép követelésétől elállott, s a fogoly magyarok életben maradtak.*

Egy nagy erkölcsi kényszer alól azonban nem térhettek ki. Ugyanis a balázsfalvi román vezetők egy, a magyarokhoz szóló felhívást fogalmaztak október 17-ről keltezve, s azt aláírátták az akkor már ott lévő magyar foglyokkal. A felhívás szövege ez: »A balázsfalvi kerületben alakult román nemzeti őrsereg tudomására jutván azon szomorú híreknek, hogy véreik közül Kolozsvártt és Maros-Vásárhelytt némelyek elfogattak, némelyek ki is végeztettek, annyira felbőszüle, hogy a kerületbeli helységek magyarajku birtokosait hol békés lakaikból, hol a környékbeli útjokból befogdossa és letartóztatva Balázsfalvára kíséri, a mint velünk is történt f. évi október 16. és 17. napjain. Ily helyzetünkéből, hol csakugyan az illető román nemzeti őrsereg főnökei, jelesen praefect Axente János úr erélyes és a nemzeti őrsereg törvénye 3-ik pontjából folyó fellépése nyomán szabadon bocsátatásunk a nép által is kimondatott; hol a népvezetők utasítása több biztosítást nyujtva nekünk, a nép kedélye lecsillapításáig szabadon helyt maradtunk, minthogy a mi szabadon bocsátatásunk iránt biztosítva vagyunk, nem önszemélyeinkért, hanem a nemzetek felingerült kedélyei lecsillapítása óhajtása tekintetéből, hazafi bizalommal szólítjuk fel a magyar és székely nemzetország és törvényhatóságok főnökeit, miszerint a körükben miénkhez hasonló helyzetben lehető vagy jutható román ajku polgártársakhoz szíveskedjenek kölcsönös kimélettel viselkedni, a román nemzetország alakulását nem gátolni, az elfogottakat szabadon bocsátani, az itteni tapasztalatunk szerinti veszedelmes szenzációit előidéző csufos executióktól megszűnni s alkotmányunk vezérelveiből kifolyólag kölcsönös egyetértés útján hazánk polgártársaira nemzetbeli különbség nélkül az óhajtott béke élvezhetését elősegíteni.

Az egész mivel világot előtt soha el nem törölhető bűn-folt lenne az előljárókon az, ha egyes hibás miatt az alárendelt polgártársakra e hon kivívott közös jogai együtti élvezése helyett több ezerekre mehető testvéreit gyilkosságra vetemedni engednék.» Ezen felhívást a fogoly magyarok közül aláírták: Szentkereszt István, Mátéffi Sándor, Márk Sámuel, medvési Török Rudolf, Miské László, Ferenczi János, Réz Sámuel, Gyulai Sándor, Harsán János, Török Jenő, Bartók Mózes, Pap Sándor bogáti, id. Gál János, Henter Imre, id. Csató István, Szemeriai Károly, Orbok László és Lőrinczi János, összesen 18-an. A foglyokat néhány napi zárva tartás után annyiban szabad lábba helyezték, hogy a község területén szabadon járhattak, de onnan távozniok szigoruan tiltva volt. Zsigmond András megszökött s életveszélyek közt menekülve, a legszánandóbb állapotban október 20-án hajnalban Enyedre érkezett.

* Kovács Sándor mérnök jegyzetei. A fogoly magyarokkal emez esemény lefolyását Hosszu József közölte, ki maga is részt vett a hadi tanács ülésében. Hosszu a gróf Teleki József párfogoltja lévén, Seressel bizalmas viszonyban állott.

Október 24—25-én ujjalag komoly veszélyben forgott a szerencsétlen foglyok élete. Ezt maga Axente ekképp beszéli el: «A szentkirályi és csombordi csatákban megszalasztott és elkeseredett tömeg egy osztrák százados felbujtogatására már készen volt kihurczolni és megölni a 200-at meghaladó és ezek között valóban sok ártatlan politikai internáltat. Én a legváltóságosabb órákban érkeztem szentkirályi üldöztetésből vissza Balázsfalvára. Mihelyt értesültem ezen ördögi tervről, azonnal fejvesztés terhe alatt tiltottam meg azok bántalmazását és késedelem nélkül szabadon bocsátottam valamennyit.»¹ Később azt is megengedték nekik, hogy Balázsfalváról eltávozhassanak, de csak szász városokba, pl. Medgyesre, Nagy-Szebenbe stb. Magyarok által lakott városokba távoznok tilos vala. Az október havában befogottak Balázsfalváról lassanként el is széledtek, legnagyobb részük Szebenbe, jó fizetésért fel fogadott román felkelők fedezete alatt.²

A késő ősz és a tél folytán is hurczoltak Balázsfalvára fogságba került magyarokat, kiket az előre nyomuló magyar csapatok helyeztek szabad lábra. A történelmi igazság érdekében feljegyezzük, hogy tudomásunk szerint Balázsfalván egy magyar foglyot sem végeztek ki, mely emberies eljárás érdeme első sorban Axente praefectet illeti, de elismerést érdemelnek Alután Konstantin, Boér István, Serényi Tivadar kanonokok, továbbá Stoján Demeter, Jovián Miklós, Elekes Ambrus, Tarcza József, Birla József, Filep Simon, Oltyán János, Mán József, Turk János, Ilyés Gábor és Máuffi István tanárok és magánzók is.

* * *

A General Commando október 18-án a román komitét törvényesítette és császári biztosul Rybel őrnagyot mellé rendelte. A szövetség a császári katonaság és a felkelő románok között tényleg ezen napon kötött meg.³ A szövetség értelmében a román helységek közt alakult magyar nemzetőr-csapatok lefegyverzésével a román felkelők bizáltak meg. Ezt a megbízást ők úgy értelmezték, hogy a lefegyverzés egyértelmű a legyilkolással. A tények szomoruan bizonyítanak a mellett, hogy a román felkelők a két dolog között különbséget nem láttak. Még a komitét törvényesítését közvetlenül megelőző napokon megindultak a román felkelő tömegek, hogy a magyar nemzetőr-csapatokat a császár nevében lefegyverezzék.⁴

Október 15-én Örményszékest rohanták meg. Az ezen községben lévő kis nemzetőr-csapat az önvédelemre mi előkészületeket sem tett,

¹ Axente: «Válasz gr. Teleky Sándor ezredes úrnak» 6. lap.

² Kovács Sándor mérnök, Vas Ferencz ref. pap közleménye alapján. «Ellenőr» 99. és 100. szám. «Honvéd» 125. szám 492. lap.

³ Kövári L. «Erdély története» 92—95. lap.

⁴ Bakk Endre: «Az 1848—49-iki szabadságharc alatti események Vízaknán» 66—86. l.

sőt a nemzetőrök nagyobb része nem is volt otthon. Itt Szalánczi Sámuel és Lőrincz fogságba ejtették; Szalánczi Kristóf gyors paripáján menekülve Gyulafehérvárra, üldözői közül egyet pisztolyával agyon lőtt. Örményszékesen ezen napon kezdetét vette az udvarok kirablása, de gyilkolás nem fordult elő.* Ezt megelőző napon megrohanták Kis-Enyedet, a vármegye emez egyik virágzó községét, s az ott lakó, vagy oda menekült magyarokat tömegesen legyilkolták. A vérfagyasztó esemény következőleg folyt le: A «Bolya völgyé»-ben lakó magyar birtokosok megrettenvén a románok kihívó, sőt határozottan fenyegető magatartásától, egy részük Vizaknára, más részük Kis-Enyedre menekült. Ez utóbbi helyen mintegy 400 magyar volt együtt. A románok vezetői, a mint értesültek, hogy Kis-Enyedre jelentékeny számban menekültek magyarok, utasítást adtak a környékbeli falusi románoknak, hogy fegyverrel kezökben sietve jöjjenek Kis-Enyedre. Ennek folytán Nagy-Ludas, Kis-Ludas, O.-Bogáth, Preszáka, Veres-egyháza, Toporcsa, Örményszékes, Alamor, Kis-Apold, Berve, Bervei kalibák, Spring, Hosszutelke, Vingárd, Ecselló, Mág, Omlás és Szecsel községek román és szász ajku lakossága, köztük alamori magyar parasztok is, mintegy 5—6 ezeren, Kis-Enyedre siettek s azt rajként ellepték. A fenyegetett magyarok Zsigmond Elek kastélyszerű udvarában vonták meg magukat. Itt a bejárókat eltorlaszolták s elszánt önvédelemre készültek. A felkelők 14-én este körülvették a Zsigmondudvart s felszólították a szorongatottakat, hogy magukat adják meg, mert ez esetben bántódása nem lesz közülök senkinek, mehet haza mindenki s dolga után nézhet.

A magyarok nem bíztak a románok békés szándékában; fenyegetve látták életüket, s ez okon nem adták meg magukat. Négy napig tartott körülzároltatásuk. Ezen idő folytán a románok többször megújították felhívásukat, de mindannyiszor eredmény nélkül. A szorongatott magyarok a lehető legnagyobb nehézségek között segély és oltalomért folyamodtak Nagy-Szebenbe a General Commando-hoz; folyamodtak Szerdahelyre az ott állomásozó cs. katonaság parancsnokához. Folyamodásuk sehol sem lett meghallgatva. Szerdahelyről azt a választ kapták, hogy a katonaságnak ez ügyben nincs sem utasítása, sem felhatalmazása. Szebenben nem volt honn Puchner, helyette Pfersmann A. altábornagy intézte az ügyeket. Ehhez folyamodtak tehát a kisenyediek. Kérésüket támogatták szebeni ismerőseik, Pfersmann a sok kérést egy idő múltán megunva, érintkezésbe tette magát a komitéval, s ezzel egyetértve, kiküldötték Kis-Enyedre a cs. kir. katonai árvaháztól egy román nemzetiségű tanítót, mint katonai biztost, hogy ez a helyszínén a dolgot «hozza rendbe». E közben a nemzetőrök elhatározták, hogy rohanjanak ki, törjék keresztül a pórhadak záró vonalait s tartsanak K.-Apold

* Szalánczi Lőrincz szemtanu közlése.

irányába, hol rendes katonaság volt állomáson. Ebbe nem egyeztek bele a nők, aggok, gyermekek, s így a terv kivitele abban maradt.

A negyedik napon okt. 18-án délután a felkelők nagy mennyiségű szalmát hordottak össze az udvar körül azon szándékkal, hogy az udvar épületeit felgyujtsák s ily módon kényszerítsék a benn levőket megadásra s fegyver-letételre.

A legváltóságosabb órákban érkezett meg a nagyszzebeni katonai parancsnokságnak és komiténak említett küldöttje s beizent a körülzárt udvarba, hogy a benn levők tegyék le a fegyvert és széledjenek el, ez esetben nem lesz egyiköknek sem bántódásuk. Erre a körülzárt magyarok a további önvédelemmel felhagytak s elhatározták, hogy fegyvereiket leteszik s azokat a felkelőknek kiszolgáltatják, de csak azon esetben, ha a támadók megígérik, hogy őket nem bántják. Megígérték, s a szebeni küldött ismételtén biztosította a szerencsétleneket, hogy ha az ellenállással felhagynak s fegyvereiket kiszolgáltatják, bántódás nélkül távozhatnak tüzhelyeik mellé. Erre a nemzetőrök fegyvereiket le is tették s megbízták Petrikovics Zsigmond társukat, hogy azokat a felkelőknek szolgáltatassa ki. Ekkor már késő este volt. Utolsó negyed lévén, még holdvilág nem vala. A megnyitott kapun a pokoli sötétben a románok az udvarba beözönlöttek s azonnal gyilkolni kezdtek. Csakhamar meggyújtották az udvar körül összehordott tőmérdek szalmát. A szalmatűz fénye megvilágította a környéket, a tűzvilág belátszott Nagyszebenbe is. A gyilkolás folyt az egész éjen keresztül. Reggel 45 családból 175 magyar feküdt meggyilkolva. A vérfürdő közepette akadtak édes anyák, kik, hogy a vandál kezek kinzásait kikerüljék, gyermekeiket kutba dobták s azután maguk is utánuk ugrottak. Némelyek a félelem miatt megőrültek, mások félmeztelenül, halálra verten futkostak jobbra-balra; ismét mások a halottak közé rejtőztek s színlelték, hogy halottak. Az iszonyu zűrzavarban többeknek sikerült menekülniök. Ezek Vizaknára, Szebenbe, Szerdahelyre, Kis-Apoldba siettek. A kisenyedi nemzetőrök közül alig maradt életben valaki Velők pusztult Koncza István ref. pap is. Elpusztult Kis-Ényed és környéke magyar birtokosságának szine-java.

A vizaknai nemzetőrök hírül vevén kisenyedi testvéreik körülzároltatását, közülök 30—40-en felmentésöket terveztek, de a sikerben nem bizva, tervüktől elállottak.

A románok és a szebeni szászok megkísérelték ezen gyalázatos cselekedet szégyenét magukról elhárítani. E célból úgy tüntették fel a dolgot, hogy a magyarok voltak a kihívók, kik egy erősségben vonták meg magukat, midőn a románok őket le akarták fegyverezni s teljességgel nem akarták magukat megadni.* Sulyos erkölcsi felelősség terheli a cs. kir. katonaságot, melynek mondhatni szeme láttára lett elkövetve ez a gyalázatos tett, mely még az esdeklésre sem mozdult

* L. Sieb. Bote 18. 20. számait.

Szebenből és Szerdahelyről, hanem elnézte, hogy pórhad rohanja meg a birtokos honpolgárok egy részét s azt embertelen kínzások között halomra gyilkolva, vagyonát tönkre tegye.

A legyilkolt 175¹ magyar ember közül 90-nek nevét br. Kemény főispán összegyűjtötte s az általa vezetett u. n. «Fekete könyv»-be bejegyezte.

A kisenyedi vérengzés hírére a legmélyebb fájdalommal és egy-szersmind undorral fogadta az emberiesen érző közvélemény, az erdély-részi vármegyék s főleg Alsófehérmegye magyar birtokosságát pedig e hír rémületbe ejtette.²

* * *

A kisenyedi magyarság pusztulásával egy időben, okt. 19-én, ment végbe a vizaknai magyar nemzetőrség lefegyverzése.

Ezen kis város tanácsa a felkelő románok fenyegető mozdulatait látva, az ottani kincstári sóhivatal tisztikarával együtt a főhadparancsnokságtól fedezetet kért a város, s főleg a kincstári javak megvédésére.

A tanács kérése folytán okt. 17-én meg is érkezett Vizaknára Szebenből egy század katonaság. Következő napon a magyar nemzetőrség arról értesült, hogy Toporcsa felől egy román népfelkelő sereg nyomul előre Vizakna irányában. Egyidejűleg a vizaknai románok is fenyegető mozdulatokat tettek. Lovas tribunok száguldoztak a környékből a városba s híresztelték, hogy a felkelő székelyek már Mundránál vannak. Ezeket látva, Timár százados riadót veretett s a nemzetőrség a piacon csatarendbe sorakozott, a nők, aggok, gyermekek pedig a ref. templomba és annak kerítésébe menekültek. Ezzel egyidejűleg a század katonaság a sóhivatal elébe vonult, onnan a pénztárt magához vette, s *ezzel Vizaknáról távozva, visszatért Szebenbe.*

A nemzetőrség a katonaság távozását látva, nem csüggedt, hanem elszántan készült a várost megvédeni. Alig szenved kétséget, hogy a m. e. 450 főből álló, részben jól felfegyverzett és jól begyakorolt magyar nemzetőrséggel kemény dolga akad vala a román felkelő tábornak, ha Moldován János volt városi román főbíró, továbbá Kertész László gör. kath. és Hentes János gör. n. e. lelkészek magukat közbe nem vetik s a román testvéreket észre nem térítik. Moldován beszédet intézett a fenyegetődző vizaknai románokhoz. Beszédét eme szavakkal fejezte be: *„Ha komolyan akarjátok, hogy a magyarokat levöljétek, öljétek meg előbb engemet; de az én akaratom- és beleegyezéssel*

¹ A Kis-Enyeden legyilkolt magyarok számát maguk a románok teszik 175-re. «Kolozsvári Híradó» 89. szám.

² «Hónvéd» 13. sz. Br. Kemény G. «Nagy-Enyed és vidékének veszedelme» 57—63. l. Bakk Endre «Az 1848—49-iki szabadságharcz alatti események Vizaknán» 68—72. lap. Kóvári L. «Erdély története 1848—49-ben» 91. lap. Jakab Elek «Visszaemlékezések 1848—49-re» 385. lap. «Fekete könyv.»

nem teszitek; azt csak az én életem kioltása után tehetitek.“ A Moldován beszéde a helyi románság legnagyobb részére csillapítólag hatott. Erre nyomban levelet kapott Moldován a komitétól, melyben ez megrendeli neki, mint a vizaknai román nemzetőrség parancsnokának, hogy a vizaknai magyar nemzetőrséget embereivel késedelem nélkül fegyverezze le. Moldován ezen rendeletet véve, másnap Szebenbé ment, ott a komitét megtalálta s értesítette, hogy a vizaknai magyar nemzetőr-csapat lefegyverzése nem oly könnyű dolog ám, hogy ő azt a vezetése alatt álló román nemzetőrökkel végre tudja hajtani. Ő, ugymond, írtózik a vérontástól s katonai beavatkozást kér. Erre a komitét azt felelte, hogy neki katonai ereje nincs, Moldovának pedig kötelessége a románság által a magyarokat lefegyverezni. Moldován látván, hogy a komitéval nem boldogul, a katonai főparancsnoksághoz sietett, s sikerült neki magához a főparancsnokhoz jutnia. Ez előtt előadta a dolgot s kérte, hogy a főhadparancsnokság küldjön Vizaknára egy század katonaságot, mert ennek az ottani magyar nemzetőrség engedelmeskedni fog s fegyverét leteszi, de ha a románokra bizzák az ügy elintézését, a vérontás kikerülhetetlennek mutatkozik. Erre a «generális»* magához kérte Laureanut, a komitét egyik tagját, kivel az ügyet megbeszélve, együtt elhatározták, hogy a következő napon Vizaknára egy század katonaság fog kivonulni. Másnap már a hajnali órákban meg is érkezett Vizaknára Nagy-Szebenből egy század gránátos és egy század svalizser, 2 darab háromfontos ágyuval. A katonasággal jött Constándi János praefect is. A mint jól megvirradt, Timár Károly nemzetőr parancsnok az őrhelyekről, hová ki valának állítva, összegyűjté nemzetőreit és csatasorokba állította. Erre a vezénylő császári tiszt a nemzetőr-csapat elébe lépett s azt felhívta, hogy fegyvereit tegye le s hódoljon Ferdinánd császár előtt. A városi tanács is együtt volt. Timár ehhez sietett s ettől kért tanácsot. A tanács egyhangulag a fegyverletétel mellett nyilatkozott. Timár néhány nemzetőr társával a fegyverletétel ellen volt. Erre a vezénylő tiszt 24 percz gondolkozási időt engedett a nemzetőrségnek. Ez alatt gránátosainak, kik a nemzetőrséggel szemben foglaltak állást, megrendelte, hogy töltsenek. Eközben nagy számú román felkelő tábor is közeledett Toporcsa irányában gyorsan Vizaknához.

Végre a nemzetőrség meggondolta a dolgot s kijelentette, hogy fegyverét a katonaság előtt leteszi a következő feltételek alatt:

1. ha a vezénylő tiszt biztosítja Ő Felsége nevében a vizaknai magyarokat, miszerint a románoktól bántódásuk nem lesz;
2. ha a várost a császáriak oltalmukba veszik s egy tiszt parancsnoksága alatt katonaságot hagynak a városban fedezetül.

A vezénylő százados a nemzetőrség feltételeit elfogadta, mire az fegyvereit letette.

A fegyverletétel után a vezénylő tiszt összegyűjtette a helybeli

* Moldován kifejezése.

románokat, kik fegyveresen jelentek meg s hozzájuk beszédet intéztet, melyben a románok felhívták, hogy magyar polgártársaikkal béküljenek ki és éljenek velök békességben. A beszéd elhangzása után a románok kijelentették, hogy a magyarokkal addig ki nem békülnek, míg a város határát fel nem osztják. A tiszt erre röviden ezt felelte: „*A ki békén nem viseli magát, golyót kap.*”

Ezek után 34 katona a város és só-hivatal fedezetére Vizaknán maradt, a többi visszatért Szebenbe, Timár nemzetőr százados pedig Enyeden keresztül Kolozsvárra utazott. Eközben a Toporcsa felől jövő román tábor Vizakna közvetlen közelébe érkezett. Moldován, ki a rend fenntartása iránt felelősséget vállalt, megtiltotta a román tábornak, hogy lábát a városba betegyje, azon okon, mert a magyar nemzetőr-csapat lefegyverezése már megtörtént, s a vizaknai román nemzetőrséggel egyesült s a városba minden áron beözönléni szándékozó vidéki román fölkelőknek útjokat is állta, mire a tábor kevés idő múlva a város alól indulatosan távozott. A magyar nemzetőrség fegyverei később a román felkelők kezeibe kerültek. A románok folyton leöléssel fenyegették a fegyvertelen magyarságot, de Moldován, továbbá Kertész és Hentes lelkészek erélye és emberies érzülete ennek megtörténtét meggátolta.¹

* * *

Október 20-án vármegyénk egy másik pontján, M.-Csesztvén fordult elő fegyveres támadás. Ugyanis a marosmenti románok egy része október 19-én előzőnlötte eme szép községet s gróf Mikes udvarában és a többi kisebb magyar birtokosok udvarában rabolni, pusztítani kezdett. Eme garázdálkodást a felvinczi nemzetőrök látva s amiatt felháborodva, másnap — 20-án — Csesztvére vonultak, a garázdálkodókat megrohanták s közülök 20-at megöltek, sokat pedig megsebesítettek. A felkelők az ellenállást még csak meg sem kísérelték, hanem eszeveszett futásban kerestek menekülést. Miután a M.-Csesztve körül gyülekező román tábor eme szárnya ily módon szétszóratott, a felvincziek haza vonultak.²

* * *

Említettük vala, hogy Gyulafehérvár polgársága már október 11-én küldöttség által találta meg br. Kemény főispánt s kérte fel, hogy maga a főispán is tegyen meg minden lehető a városnak a felkelő románok fenyegető támadásaitól leendő megvédése érdekében. A következmények igazolták, hogy az ottani magyar polgárság aggodalma nem vala alaptalan. A román felkelők ugyanis Gyulafehérvár körül kezdettek legkorábban csoportosulni s legmerészebben fellépni. Biztak az ottani várórség elnégzésében, sőt támogatásában, mely bizalmuknak, mint látni fog-

¹ Lásd Szentkatolnai Bakk Endre «Az 1848—49-iki szabadságharcz alatti események Vizaknán» 86—97. lap.

² «Ellenőr» 98. sz. 387. lap.

juk, alapja volt. Az ottani nemzetőrség parancsnoka, látva a veszély növekedését, minden fegyverfogható polgárt felszólított, hogy a fenyegetett város megvédése céljából fogjon fegyvert s lépjen be a nemzetőr-csapatba.

Ezen felhívás eredménye az lett, hogy a magyar és izraelita polgárok közül beléptek az őrcsapatba azok is, kik ez ideig egy s más ok miatt magukat attól távoltartották, ellenben a román nemzetiségűek mind s a szász lakosok közül is többen a csapatot odahagyták. A csapat létszáma október 20-ika körül megközelítette a 400 főt. Ennek negyedrésze csak szuronynyal volt fegyverkezve. Volt 12 lovas nemzetőr is. Szervezték és felszereltek egy 6 fontos vaságyut, melyet a várőrség régebben selejtezett ki. Parancsnoka Fogarasi Antal első százados volt. Október 19-én egyfelől Portus, másfelől Szent-Imre körül több ezerre menő román felkelő gyülekezett. Látni lehetett, hogy támadásra készülnek, s támadásuk célpontja Gyulafehérvár városa. Ezen napon délelőtt hirtelen terjedt a városban, hogy a várparancsnokság a várat bezárni szándékozik. Fogarasi százados megtalálta Horák tábornok várparancsnokot. Feltárta előtte a város nyomasztó helyzetét; hivatkozott azon bizalmas viszonyra, melyben a város polgársága élt a várőrséggel mindig; biztosította a parancsnokló tábornokot, hogy a polgárságnak eszéágában sincs a várőrséggel szemben ellenséges álláspontot foglalni el. A nemzetőrség csak azt ismeri feladatának, mondá Fogarasi, hogy a várost a pórhadak esetleges támadásától és dúlásától megvédje. Végül azon kérést intézte a tábornokhoz a város nevében, miszerint sziveskedjék a város biztonsága céljából legalább egy félézázad katonát rendelni le a városba, kiknek tisztességes elszállásolásuk- és ellátásukról maga a polgárság fog gondoskodni. Fogarasi kérését élénken támogatta Kovács püspök is. Horák a Fogarasi és a püspök kérésére tagadó választ adott azon megokolással, hogy parancsnoksága alatt annyi katona sem áll, mennyi az adott viszonyok között a vár fedezésére elég.

Délután a nemzetőr-parancsnokság tartott gyűlést, melyben részt vett Erdélyi János helyettes főbíró és még a városi tanács pár tekintélyesebb tagja, részt vett továbbá *Creján* francia származású nyugalmazott százados, ki a katonai dolgokban kiváló jártassággal bírt. Ezen gyűlésben megállapították a védelem tervét a románok részéről jöhető támadás esetére oly módon, a mint azt *Creján* ajánlatba hozta. Elhatározták, hogy még egyszer folyamodjanak segélyért br. Vay kir. biztoshoz és br. Kemény főispánhoz, sürgöny-levelekben fejtven fel előttük a város rendkívül fenyegetett helyzetét és azon szomorú tény, hogy a várőrség részéről segítségre semmi körülmények között nem számíthatnak.

Eközben a városban lakó románok nagyobb része is kezdte magát gyanusan viselni. Bacsilla görög nem egyesült lelkész lakása pinceszében, ennek elnöklete alatt, éjjelenként gyűléseket tartottak, melyeken megállapították a magyarság ellen követendő eljárásuk módosításait. A városi tanács ezen ellenséges célzatu gyűlések tartásáról érte-

sülvén, Publig József nemzetőr főhadnagyot október 17-én utasította, hogy egy félszázad nemzetőrrel Bacsilla lakását tartsa szemmel. Publig 18-ra virradó éjjelen meg is lepte a gyanus lakást s ott a pinczében gyülesező románok közül négy egyént fogságba ejtett, a többinek — köztük Bacsillának — sikerült menekülnie. Bacsilla egyenesen a várba szaladt. A fogságba került négy románt a város börtönébe zárták. A következő napon a városi tanács tagjai gyűlést tartottak. Ezen gyűlés alkalmával a románok küldöttség által merészen kérdőre vonták a tanácsot, hogy a fogoly románokkal mit szándékoznak tenni? Délután egy részök már fegyveresen jelent meg a városháza előtt, fenyegetődzvén, hogy azon esetben, ha a tanács a fogoly románokat azonnal szabadon nem bocsátja, fegyverhez fognak nyulni. Némelyek a város felgyújtásával is fenyegetődtek. Éközben a város körül meggyultak a lárma-tűzek, s az őrzatok hirül hozták, hogy a közel fekvő falvakból a román felkelők nagy tömegekben a város felé tartanak, sőt az alsóváradiak épp a város végéig nyomultak előre. Eme felette aggasztó jelentések hatása alatt a tanács a négy román foglyot szabadon bocsátotta. Október 20-án d. e. a nemzetőr-parancsnokság és a tanács ismét gyűlést tartott. Ezen felolvasták a főispán válaszát, melyet a fehérváriak megelőző napon küldött sürgönylevelére adott. A főispán válaszában ezeket írta: A felkelő románok Enyedet is fenyegetik, ez okon az ott lévő helyőrséget nélkülözni nem lehet. A br. Vay királyi biztoshoz intézett sürgöny-levelét rendeltetése helyére elküldötte. Ajánlja, hogy segélyért folyamodjanak ismételten a várparancsnokhoz; folyamodjanak Szebenbe is Puchner katonai főparancsnokhoz, ki a katonai és polgári kormányt Erdélyben magához ragadván, köteles a békés polgárok védelméről gondoskodni. A főispán levele aggodalmat keltett s mély levertséget okozott. Ezután a polgársághoz felhívást fogalmaztak. A felhívás békés magatartásra intette a polgárokat a románokkal szemben. Utasította, hogy a lakások egész éj folytán világítva legyenek. Ezek mindenikében legyen ébren valaki. Vészjelre minden fegyveres polgár siessen a piacra, a honn maradottak a kapukat és a lakások ajtait tartsák zárva stb. A felhívást utcák szegleteire kifüggesztették, s e mellett a felhívásban foglaltakat élő szóval is tudomására hozták a polgárságnak.

Ugyanezen napon két lovas nemzetőr kémjáratra indult Portus felé. Portuson nagy tömeg felkelőt talált. A fölkelők a lovas nemzetőröket sortűzzel fogadták. Erre a nemzetőrök pisztolyaikat kilőtték, megfordultak s sebes vágatásban visszatértek a városba, hol a történekről a parancsnokságnak jelentést tettek. Délután a város vezető férfiai ujjalag gyűlést tartottak. Gyűlés közben értesítést vettek, hogy Portusról az odavaló pap vezetése alatt 20 fegyveres román felment a várba. Lehetett tudni, hogy ezek panaszra mentek a várparancsnokhoz. A gyűlés elhatározta, hogy a portusi románok panaszának ellensúlyozására Erdélyi János h. főbíró és Bíró Miklós személyéből álló küldöttséget menesztenek a várba.

A küldöttség maga mellé vevén Publig nemzetőr főhadnagyot is, sietve ment fel a várba. Horákat megtalálták a Jérikó papi-lak szögleténél. A várparancsnok be sem várva, hogy a küldöttek szóljanak, indulatosan és gúnyosan ekképp szólott hozzájuk: «Na, uraim, az urak szépen igyekeznek fenntartani a békességet, békés szándékuknak szép tanujelét adják; ily eljárásuk után maguknak tulajdonítsák, ha valami mostoha sors éri városukat.» A küldöttség tagjai igyekeztek Horákat a való tényállás felől felvilágosítani. Elmondták, hogy a románok a nemzetőrökre lőttek. A lovas nemzetőrök csak a levegőbe sütötték pisztolyaikat, ők nem sebesítettek meg senkit stb. Erre Horák egy mellette álló katonatisztre mutatva, ráírvallt a küldöttekre: «Hát az urak kétségbe vonják egy császári tiszt hivatalos jelentésének hitelességét? Ezen úr jelen volt s látta, hogy a nemzetőrök mit tettek; ők a csendes, békés helységben megjelenvén, az ellenök semmi ellenséges indulatot nem mutató emberekre azonnal lőni kezdettek; sőt egyike a papra irányítván pisztolyát, ki éppen egy beteghez vala menendő, annak hóna alatt levő imakönyvre lőtt, a másik a csendesen falatozó katonára sütvén el fegyverét, profontját lőtte ki kezéből.» A tiszt erősítette, hogy a dolog úgy történt. Ekkor a főbíró vette át a szót s ezeket mondá: «Várnagy úr! Kívánjuk, hogy az úr se nekünk, se a tiszt úrnak ne adjon hitelt, hanem egy vegyes bizottság vizsgálja meg a dolgot. Ha a mi nemzetőreink a hibások, mi példás elégtételt fogunk adni, de ha mások találnak hibásoknak, kérjük azok megbüntetését.» Horák folyvást a jelenlevő katonatiszt állítására hivatkozván, kinek szavában kételkedni nem lehet, nem szabad, a vegyes bizottság kiküldését feleslegesnek tartotta. Erdélyi főbíró és társai igyekeztek okokkal bizonyítani be a tiszt állításának képtelenségét. Elmondták, hogy az hihetetlennek látszik, hogy két fegyveres ember egy idegen helységben, hol több száz ember s ezeknek nagyobb része fegyverkezve áll velök szemben, támadólag lépjen fel. A tiszt folyton erősítette, hogy a mit állít, az igaz. A küldöttség szemébe mondta a tisztnek, hogy ő is ember s ezen ügyben tévedésben lehet; a vizsgálat megtörténte előtt neki sem ad hitelt. Kijelentette, hogy ezen tényből vonva következtetést, a katonaság nemes hivatása ellenére nem az igaz ügy védelmezője. A várnagy végre elfogadta a vizsgálóbizottság kiküldésére vonatkozó ajánlatot s a vizsgálat véghezvitele idejéül okt. 21-ét tűzte ki.

A küldöttség hasztalan sürgette, hogy a vizsgálat még aznap tartassék meg, mert másnap ki tudja mi jöhet közbe. Horák elhatározása mellett állhatatosan megmaradt. Mig a küldöttség a várnagygyal értekezett, oda jött egy tizedes s jelentette, hogy a fegyveres románok a portusi hidnál czirkáló könnyű lovasok közül kettőt lefegyverezvén, fogva magukkal vitték. Ezen jelentés folytán a várparancsnok oda szólította az őrtanyáról Gábler századost s utasította, hogy szálljon ki azonnal Portusra s a dolgot vizsgálja meg. Gábler maga mellé vett egy tizedest és két közlegényt, ezekkel a vár keleti kapuján kiment s kevés

idő múltán a nyugatin visszatért. Nem ment Portusra. E közben a városi küldöttség Horáktól bucsut vett, Erdélyi és Publig visszatértek a városba, Bíró a várban maradt. Bíró csakhamar észrevette, hogy a várbeli katonaság alkonyatban szokatlan mozdulatokat tesz. A határőr-tisztek jöttek-mentek, idő múltán egy század határőr az északi kapun kivonult. A század előtt ugyanazon kapun kivittek egy ágyut. B. azon perczekben értesült a várparancsnokságnak a vár lakosságához intézett oly értelmű rendeletéről, miszerint mindenik várbeli lakos, mielőtt lefeküdnék, háza kapuját, ajtaját zárja be; ha valami lármát, dobolást hall, azonnal gyújtson gyertyát vagy lámpát s tegye az utcára nyíló ablakba, de a kapun, főbelövés büntetésének terhe alatt, kilépni senki ne merészeljen. Erre B. sietve ment le a városba, a nemzetőrség őrtanyájára, s onnan a piacra. A piacról az est homályában észrevehető volt, hogy a vár ágyui mellett égő kanóczokkal tűzerek állnak. Egy polgár állította, hogy a vár északi részének sánczán egy század katonaság áll. Így állottak a dolgok Gyulafehérvárt okt. 20-án este. Azért mondjuk el kissé részletesebben ez előzményeket egészen hiteles szemtanu naplója alapján, hogy a várbeli helyőrség magatartása tiszta világításban álljon az olvasó előtt.

Az éjjeli őrködésre vonatkozó szükséges intézkedések megtétele után a város elcsendesült. Hajnal felé 4 és 5 óra között vészlárma riasztotta fel a polgárságot. „*Itt vannak az oláhok*“, hangzott minden oldalról. A nemzetőrség sietett a piacra. Csakhamar a külváros várfelöli részében több helyen gyulás támadt. A román felkelők ezrei, köztük sok száz földműves, vad ordítózasok, fegyverzörgetések és lövöldözések között nyomultak a várfelöli uton a piacz irányába. Vezérok Rozor Antal fehérvári polgár vala. A Szent János-hidjánál megállottak. Kevés idő múlva a vár és piacz közötti sör-ház egészen lángban állott. Tisztán kivehető vala, hogy a vár ágyui körül égő kanóczokkal tűzerek állanak s mellettük a várőrség fegyverben, lövésre készen. A nemzetőrök között némelyek, látva a város területén mindig sürűbben keletkezett gyulásokat s szeretteiknek életét is féltvén, helyeiket oda akarták hagyni. Ezeket a tisztek lelövással fenyegették s ezen fenyegetésekkel a nagyobb részt helytmaradásra bírták. Csakhamar hire terjedt, hogy a támadók a városban gyilkolnak is. A hír, fájdalom, valónak bizonyult. Ez a körülmény újból felbomlással fenyegette a nemzetőr-csapatot. A tisztek ajkain újból hangzóttak a fenyegetések: «A ki helyéről mozdul, azonnal le fog lövetni.» A Szent János-hidja körül öltözetlen gyermekek menekültek, kiket lándzsákkal kergettek némelyek a támadók közül.

A románok egy idő múlva három nagyobb tömegbe sorakozva, fekete-sárga lobogók alatt, Ferdinánd császárt éltetve, a Szent János-híd közeléből megindultak a piacz felé. Eközben Portus irányából is nyomult előre egy fegyveres román tömeg, mely a nemzetőrségtől m. e. 50—60 lépésnyire szintén megállott. A nemzetőr-

ség egy része lábhoz bocsátott fegyverekkel állott, velök szembe, a másik rész fegyverét vállán s hóna alatt tartotta. A románok sorai-
ból felhangzott: „*pace! pace!*” Ugyanezt hangoztatták a nemzetőrök is
s egyidejűleg rögtönzött fehér lobogót lengettek feléjük. A románok
kivánták, hogy ellenfeleik éltesék Ferdinánd császárt. Egész készség-
gel megtették a nemzetőrök ezt is. A románok most már azon követel-
eléssel állottak elő, hogy a nemzetőrség tegye le fegyverét s azokat
szolgáltassa át nekik. A nemzetőrség századosai ezen követelésre kijel-
entették, hogy a nemzetőr-csapat kész fegyverét letenni, de csak a vár-
őrségtől jövő felhívásra. A várőrségnek fegyverét is kiszolgáltatta, de
ennek is csak azon feltétel mellett, ha ez a város védelmét kötelezőleg
elvállalja. Az alkudozások folytatása céljából Fogarasi és Dánffi szá-
zadosok és Elekes K. ref. pap közelebb mentek a felkelőkhöz és meg-
kérdézték tőlük, hogy ki a vezérok, kivel alkudozásba bocsátkozhat-
nának. Vezető azonban közülök egy sem jelentkezett.

Az alkudozások folyama alatt a románok mindig közelebb és köze-
lebb nyomultak előre. Ezt látva Fogarasi százados, oda kiáltott a romá-
nok felé, hogy ha még csak egy lépést tesznek előre, lövetni fog. A
fenyegetés nem használt. A románok legalább is huszonöttszörösen tul-
nyomó számukkal a nemzetőröket egészen körül akarták zárolni.
Némelyikök annyira közeledett, hogy már csak alig pár lépés válasz-
totta el a nemzetőröktől, sőt ezen merészebbek egyike egy nemzetőrt,
Beteg Imre tanárt, lándzsájával homlokon sújtotta; egy másik Elekest
derékon ragadta s vinni akarta magával; egy harmadik meg Ungár
Mihály nemzetőrnek fegyveréhez nyult. Erre az Ungár fegyvere eldő-
dült. Ezt hallva a nemzetőrség, a támadókra sor-tüzet adott. Dánffi és
a vakmerő román karjai közül kiszabadult Elekes a sortűz közepette
tértek vissza fegyvertársaikhoz.

A sortűz a támadókat rémületbe ejtven, lobogóikat eldobták,
sokan fegyvereiket is, s eszeveszett futásban menekültek a vár keleti
kapuja felé. A nemzetőrök rohamlépésekben üzték a menekülőket a
várhoz vezető hidig, hol a vezénylő százados parancsára megállottak.
A menekülő románok felkiabáltak a vár sánczán lövésre készen álló
katonasághoz, hogy nyissák meg a vár kapuit s bocsássák be őket a
várba, mert ha ezt nem teszik, az utolsó emberig leölik a magya-
rok. Szerencséjük volt a nemzetőröknek, hogy a vár keleti kapuja
előtti tér hidjánál megállottak, mert a várbeli tüzéség tisztí karának
titkos utasítása az vala, hogy *azon esetben, ha a nemzetőrök ezen a hidon
keresztülnyomulva a vár területére (Glacis) lépnek, löjjenek az előrenyo-
mulókra és a városra.*

Ez volt a magyarázata annak, hogy a vártüzéség az egész éj foly-
tán égő kanócokkal kezében állott a városnak szegezett ágyuk mellett.
Mikor a nemzetőrség a támadók nagyobb részét a város területéről
kiüzte, már meg vala virradva. A csatatéren 14 román hullája feküdt, s
30—40 halálosan sebesült. A súlyosan sebesülteket a várba szállították fel,

a hol közülök néhányan meg is haltak.¹ A könnyebben sebesültek száma nem tudható, mert ezeket menekülő társaik magukkal hurcolták. Az egész tér boritva volt eldobott lándzsákkal, kalapokkal, tarisznyákkal. Találtak 5 drb sárga-fekete lobogót. A nemzetőrök vesztesége két sulyosan sebesült, kik a következő napon meg is haltak.

Kevés idő múlva újabb felkelő csapatok mutatkoztak a város területén. Ezek Portus felől özönlöttek a városba, s a hidon innen álló veres keresztig hatoltak előre, de itt megállottak, mert a nemzetőrség fenyegetőleg nyomult ellenök. Molnár Konstantin helybeli gör. kath. lelkész és kerületi esperes is közbe lépett, hogy véreit a további támadástól visszatartsa.² Ez a tömeg később a külső város-részekben elszéledt, rabolt és pusztított.

A támadásnak összesen 42 városi békés polgár élete és nagy mennyiségű vagyon esett áldozatul.

A támadás a várőrség szemeláltára történt. Elnézte, hogy a hon polgárai tőle 2—3 száz lépésnyi távolban egymást halomra gyilkolják. Tény, hogy a támadó románok a 21-re virradó éjet a vár északfelőli sáncaiban töltötték, s a támadásra az az ágyu adott jelt, melyet a megelőző estén vittek ki a várból az északi kapun; hogy az a század román határőr, mely szintén a megelőző estén vonult ki a várból, a 21-re virradó éjet a támadásra készülő román tábor közvetlen közelében töltötte, azzal barátkozott; hogy a román felkelők táborában jelentékeny számú román határőr katona vala beosztva. Tény az is, hogy a vár sáncaiba menekült román felkelőket a vár ormán álló cs. katonák a támadás megújítására serkentették, ellenben azokat a magyar polgárokat, a kik a románok üldözései elől oda menekültek, az üldözők lándzsái elébe kergették. Ezek elvitázhatatlan tények s igen szomorú világot vetnek a várőrség viselkedésére a dühöngő polgárháboruban.

Az ütközet megtörténte után pár óra multával a vár keleti kapuján kilépett Séra százados, kezében fehér kendőt lobogtatva. Séra a vár közvetlen közelében ácsorgó felkelő románok tömegén keresztülhatolva, egyenesen a még mindig hadi sorban álló nemzetőrök felé tartott. Fogarasi százados felismerte a közeledő katona-tisztben Séra kapitányt, ki minden ízében magyar ember vala. A százados kijelentette a nemzetőrség tisztikara előtt, miszerint megbízatása kezdeményezni, hogy a küzdő felek között béke-egyezmény jöjjön létre a várparancsnokság, mint nemzetközi béke-bíróság előtt. Megbízatásából kifolyólag felhívta a nemzetőrség parancsnokságát, hogy nevezzen meg kebeléből egyéneket, kikkel a várőrség hadbírótsága béketárgyalásokba bocsátkozhassék. A nemzetőrség Séra kijelentését örömmel fogadván, alkudozó biztosokul kebeléből kiküldötte Fogarasi nemzetőr századost, Ötves Ágoston orvos-tudort, Elekes Károly ref. papot és

¹ Biró Miklós ügyvéd szemtanu közlése alapján.

² Biró Miklós ügyvéd szemtanu közlése alapján.

Biró Miklóst, kik Sérával együtt azonnal megindultak a vár felé. Útközben értesültek a nemzetőrök megbizottai Sérától Puchnernek október 18-ról kiadott, Erdélyt ostromállapotba helyező rendeletéről. Séra után kevés idő múlva Schneider hadnagy is kijött a várból. Schneider a román fölkelők vezető férfait találta meg s szólította fel, hogy béketárgyalások céljából ők is küldjenek maguk közül megbizottakat fel a várba. Útközben a küzdő felek megbizottjai találkoztak, s élénk szóváltások között érkeztek a vár keleti kapujához. A kapu be vala zárva, s csak a kis ajtón lehetett egy létrára fektetett deszka-félén a várba bejutni. A vár felső sánczán a tüzerek még akkor is égő kanócokkal kezükben állottak, a várpiaczon egy osztály katona fegyverben, szóval minden hadi lábón. A Séra és Schneider küldetését megmagyarázza a következő eset:

Horst hadbiztos épp a csata hajnalán érkezett haza Szebenből. Láta a történeteket; látta, hogy a vár egészen hadi lábón áll. Egy Bianchizredbeli tiszttel találkozáván, kérdezősködött tőle a történetek felől. A tiszt őszintén elmondta, hogy a parancsnokság szándékozik a városiakat a románok által lefegyvereztetni s ha ezek ellenállanak, lefegyvereztetni még a város pusztulása árán is. Erre Horst sietett Horák várparancsnokhoz, kit egy tiszt társaságában felöltözve és karos-székében ülve talált. A hadbiztos szemére vetette Horáknak, hogy hogyan lehet elnéznie, miként a várórség szemei előtt ilyen dolgok történjenek. Horák erre ezt felelte: *„Hadd pusztuljon a rebellis nép városával együtt.”* Eközben tisztok jöttek Horákhoz. A történeteket élesen és behatóan megvitatták. Végre győzött Horst álláspontja, mely szerint a küzdő felek küzdelmének véget kell szakítani. *Horst fellépése akadályozta meg a városnak a vár ágyúi általi lövetését is.*

Jellemző a következő eset is. Schneider hadnagy a fehérvári magyarok egyik küldöttségi tagjával, Elekes ref. pappal, a fő őrtanya előtt találkozáván, durván kérdőre vonta, hogy a várban mit keres? Egyidejűleg két közlegénynek megrendelte, hogy Elekest a várból azonnal kísérik ki, a mi az akkori viszonyok között egyértelmű vala azzal, hogy nevezett egyén a román felkelők boszujának legyen áldozatul kiszolgáltatva. Elekes a hadügyben alkudozó küldöttek jogának ily durva megsértése ellen erélyesen tiltakozott, s követelte, hogy előbb vitessék Horák várparancsnok elébe, kihez ügyét felebbezi. A férfias fellépés következtében Schneider távozni engedte Elekest, de a román küldöttség tagjait, köztük Rozort is, barátságos kézszorításaival tisztelte meg.

Eközben a hadi tanács Horák tábornok lakásán összeült, s a béketárgyalások az ellenséges felek küldöttejének kihallgatásával folyamathoz indultak. Horák még a béketárgyalások folyamatba indulta előtt utasította Schneider hadnagyot, hogy menjen le a városba s az ellenségeskedést ott szüntesse be. *Schneider azonban jónak látta e tekintetben mit sem tenni; a várból nem mozdult, mely mulasztás következtében*

az ellenségeskedések, főleg a rablás, a város területén a béketárgyalások ideje alatt is folyton tartottak. Sőt a fegyveres románok a vár udvarára is folyton özönlöttek. A román küldöttség szónokai a gyulafehérvári magyaroknak velök szemben tanusított eljárásait a valósággal homlokegyenest ellenkezőleg adták elő. Trausch ezredes mindenképpen a román megbizottaknak adott igazat. Horák a hosszura nyult tárgyalásnak azzal vetett véget, hogy felolvastatta br. Puchnernek október 18-ról kelt rendeletét, s a magyar küldötteket nyilatkozatra hívta fel, hogy a gyulafehérvári magyarok hajlandók-e br. Puchner rendeletének mindenképpen engedelmeskedni? Mire ezek pár perczig tartó tanácskozás után igennel feleltek, s nyomban esküvel kötelezték magukat, hogy a Ferdinánd császár és király iránti hűséget meg fogják őrizni maguk és meg fogják őrizni küldőik.

Az eskü letétele után a hadbiróság tanácskozásra vonult vissza. Félőrai tanácskozás után a következő békepontokat állapította meg s terjesztette elfogadás végett a gyulafehérvári magyar küldöttek elébe:

1. Legyen békesség a városi magyar polgárság és annak román lakói, valamint a vidék lakossága között, amint ugyanazon fejedelem jobbágyaihoz illik.

2. A város polgársága lerakja fegyvereit, melyeket a várból kapott, s visszaszolgáltatja a várnak. Minden katonai gyakorlatok beszünnnek.

3. A városi hatóság mostani állásában megmarad s annak minden városi lakos köteles engedelmeskedni.

4. A várhatóság kötelezi magát a városon, fedezetül, egy század katonaságot tartani, melynek tisztességes elszállásolásáról a város közönsége leendő köteles gondoskodni.

5. A legfőbb hatalom az országban a fő hadi kormányzóság lévén, melynek személyese e helyen a várhatóság, ez okon a várhatóság rendeletei tiszteletben tartandók és teljesítendőek.

A város küldöttei eme békepontokat készséggel elfogadták s kérték a hadi tanácsot, hogy annak egy hitelesített példányát a polgársággal leendő közlés és levéltári megőrzés czéljából nekik kézbesítse, ezt azonban a hadi tanács mindaddig, míg a nemzetőrség fegyverét le nem tette s azokat a várhatóságnak ki nem szolgáltatta, nem tartotta teljesíthetőnek. Ezzel a tanácskozások véget értek s a békebiztosok távoztak.

Kevés idő múlva Biró Miklós Horákot ujjalag felkereste s neki jelentést tett, hogy a román felkelők a város területén folyton rabolnak, s a tribunok egy része, főleg Bacsilla pap, a város újabb megrohanásával fenyegetőznek. Kérte a várparancsnokot, hogy a békepontok értelmében sietve küldjön a városba egy század katonaságot, mely a rabló pórhadat onnan távolítsa el, a rendet állítsa helyre s a nemzetőrcsapattól a fegyvereket vegye át. Egyidejűleg figyelmeztette a várparancsnokot, hogy a vár területére is folyton özönljenek a román felkelők. Horák a román felkelőknek a vár területére beözönlésére vonat-

kozó jelentést valótlannak tartotta, de miután meggyőződést szerzett magának arról, hogy a jelentés eme része is valóságon nyugodott, a felkelőket a várból eltávolíttatta s egyidejűleg Djurisich főhadnagyot utasította, hogy egy félszázad katonával késedelem nélkül vonuljon le a városba, a nemzetőrség fegyvereit vegye át, azokat szállíttassa fel a várba, maga pedig a legénység egy részével fedezetül maradjon a városban. Eközben a nemzetőrség fegyvereit a piac közepén gulákba rakta és szétoszlott. Ezek a délelőtti órákban történtek. Djurisich félszázadával a délutáni órákban sem érkezett a városba, a felkelők rablása folyton tartott, a magyar polgárság halálos félelmek között látta, hogy a nap estére hajlik és a katonai fedezet még mindig nem érkezik. A polgárok némelyike készült fegyverét a gulákból ujjalag kezeibe venni s önvédelméről gondoskodni. Este felé lejött a várból egy tiszt vezetése alatt 48 Culoz-ezredbeli gyalogos, pár szekérrel. A Culozok a nemzetőrség gulákban heverő fegyvereit leltár szerint átvették, szekerekre rakták és azonnal indultak vissza a várba. A város főbirája és a polgárság, hivatkozással a béke-szerződésre, hivatkozással a város felette fenyegetett helyzetére, kérték a vezénylő tisztet, hogy embereivel fedezetül maradjon a városban, a tiszt azonban, kijelentve, hogy utasítása idáig nem terjed, katonái élén távozott. A Culoz-ezredbeli katonák távozása után a város vezető polgárai gyűlést tartottak s elhatározták, hogy végső veszedelem beállta esetében életüket bárhol található fegyverrel védeni fogják. Ugyanezen nap délutánján ugy a román, mint a magyar részről áldozatul esettek saját papjaik ünnepélyesen eltemették s a város középületeire sárga-fekete lobogókat tűztek ki.

Míg a városban ezek történtek, a román felkelő tömegek a vár sánczai előtt sorakoztak. Kevés idő múlva megjelent előttük tekintélyes katonaiszti kísérettel Horák tábornok s a fegyveres tömegeket a Ferdinánd császár iránti hűségre feleskettette. Bacsilla pap mondatta el velök az eskü-formát. Az eskü szavainak elhangzása után Horák tábornokarával együtt felettük katonai szemlét tartott. A polgárság a 22-ére virradó éjt katonai fedezet hiányában a legnagyobb aggodalmak között virrasztotta át, mire nagy oka is volt, mert a megelőző napon a várból a városba szállingózó román származású határőr katonák, közöttük *Sendruc* hadnagy, összeszorított ökleikkel fenyegetőztek, hogy az elesett románokért a megtorlás elmaradni nem fog.

Kiknek bármi távoli összeköttetésök volt a várbeli polgári lakossággal, siettek fel a várba, hogy az éjet ott töltsék el. A külvárosok, főleg a Portus felőli városrész, éjelre csaknem üresen maradtak, mert a magyarajku polgárság onnan a belvárosba huzódott, az üresen maradt lakásokban pedig felkelő románok raboltak, dorbézoltak másnap délig. A város nem kapott katonai fedezetet még 23-án sem. Az ezt követő napon délelőtt a várhatóság a város előljáróit, valamint az ellenfelek béke-biztosait ujjalag tanácskozássra rendelte fel a várba. A Horák

elnöklete alatt folyó tanácskozásokban részt vett a katonai tisztikar nagy része is. Felolvasták a 21-én megállapított béke-pontozatokat. A 2-ik pont oda lett módosítva, hogy a fehérvári magyar polgárság ne csak azon fegyvereit szolgáltassa át a várhatóságnak, melyeket a nyár folytán a várból kapott volt, hanem szolgáltassa át általán minden néven nevezhető fegyvereit. A magyarok azon kérdése, hogy minden gyulafehérvári lakos, nemzetiségre való tekintet nélkül, köteles-e fegyverét letenni és a várhatóságnak átadni, azt kapták válaszul, hogy *a béke-egyezmény 2-ik pontjában foglalt kötelezettség csak a magyar és német ajku polgárookra terjed ki, a román és szász polgárok, mint a császár hívei, fegyvereiket megtartják s úgy tekintenek, mint a várhoz tartozó tartalék-sereg alkotó elemei.*

Hosszas vita után a békepontokat végre aláírták. A hitelesítés megtörténtével Knébel őrnagy a magyarok közül Erdélyi főbíró, Fogarasi és Dánfi nemzetőr századosokat maga mellé vevén, számos katonatiszt társaságában a felső várkapun kiment. A kapu előtt elterülő térségen egy nagy csapat román felkelő, sorokba állítva, várakozott. A békepontokat előttük is felolvasták és megmagyarázták, minek megtörténte után Erdélyiek a Knébel rendeletéből Bacsilla pappal és a többi jelenlevő tribunokkal a megkötött béke jeléül kezét fogván, egymást megölelték.

Aznap este felé elvégre lejött a város fedezetére egy fél század határőrezredbeli katona, kiket a város elszállásolt. Ezek, azon megokolással, hogy elrejtett fegyverek után kutatnak, a legjobb magyar családok házaít is kiméletlenül megmotozták. Olyanok is akadtak köztük, kik a megrémült lakosoktól nemcsak élelmi szereket, hanem pénzt is zsaroltak, a magyarajku lakossággal szemben általán lenézőleg, sőt mélyen lealázólag viselkedtek, de a román felkelőket a város területén minden további rablástól és tetteleges fellépéstől visszatartották.

Eképpen ment véghez Gyulafehérvár városnak román és szász felkelő pórnép által történt fegyveres megrohanása és az ottani magyar nemzetőr-csapat fegyverletétele. Az ott történtek után a rosszathivésnek legcsekélyebb mértéke is elégségesnek tűnheték vala fel a Gyulafehérvár vidékén lakó birtokos magyarságra nézve, hogy a vár őrsége részéről, a pórhadak támadása esetén, védelemre éppen ne számítson, mert a tulnyomó részben román határőrökből álló várőrség, s ennek csaknem egész tisztikara, élén Horák tábornok várparancsnokkal, a pórhadakkal nyíltan czimborált, a békés polgárok fenyegetett életének és vagyonának védelmére sietni kötelességének nem tekintette.*

* * *

* Biró Miklós naplója. László Elek ügyvéd naplója. «Erdély» 1873. évi folyama. «Honvéd» 16. sz. 63—64. lap. Br. Kemény Gábor «Nagy-Enyed és vidékének veszedelme 1848—49-ben» 37. 74. lap. Kovács Károly kir. törvényszéki nyug. levéltárnok, Biró Miklós ügyvéd szemtanuk közlése.

Folytassuk az alsófehérvármegyei *Aranybánya-vidék* eseményeinek elbeszélését. Említettük volt, hogy Bálint Simon verespataki gör. kath. papot és egyházmegyei esperest és Tyok Tódort, mint fő bujtogatókat, a vármegyei hatóság szeptember 18-án Abrudbányáról Enyedre szállíttatta; ifj. Jánku Ábrahám, Korkes Nikule és Buttyán János ellen, kik a július havában az Aranybánya-vidéken működött kormányi bizottság előtt nem jelentek meg, a köröztetés elrendeltetett, a vidéki románoktól pedig a fegyverek elszedettek.

Bálint és Tyok, a főkormányzéknek szept. 18-ról 10.792—848. sz. alatt kelt rendelete folytán, szeptember 22-ike körül a többi román foglyokkal együtt a vármegye börtönéből kezesség mellett szabadon bocsáttattak. Jánku, Korkes és Buttyán amnestiát kaptak, az elszedett fegyverek pedig az aranybánya-vidéki románoknak visszaadattak.* Jánku, mint láttuk, a balázsfalvi szeptemberi népgyűlésen részt is vett.

Bálint és Tyok hazatérése, továbbá Jánku és társainak amnestiáltatása után az Aranybánya-vidéken a románok fegyverkezése s általán hadi szervezkedése egészen nyíltan folyt. Jánku és Bálint praefecturájuk ügyeinek intézését átvették. A vármegyei közigazgatás ottan csakhamar teljesen fennakadt. Október közepén az Abrudbányán volt Sifkovics-század távozott onnan.

A Sifkovicsok távozása után az azon vidéken lakó csekély számú magyarság magára maradt, teljesen elzártan és távol minden erősebb magyar ponttól, a tömérdek román lakosság között. L. Nagy Károly városi főbíró ezen állásáról lemondott s helyét Bojér János v. tanácsosnak engedte át. A magyar polgári nemzetörség Abrudbányán és Verespatakon állt ugyan még, de napjai meg voltak számlálva. Ezt ők maguk is belátták s ez okon a románokkal kötött tisztességes béke által remélték csak életök és vagyonuk megmentését. Október 20-án Abrudbánya város tanácsa e tárgyban ülést is tartott és elhatározta, hogy Boér János városi főbíró, Tobiás Sándor gör. n. e. lelkész, Moldován Miklós s. lelkész és Koloşa Sándor iparos polgár személyéből (románok mindannyian) alakult bizottságot küld Topánfalvára Jánku praefecthez békealkudozások céljából. A bizottság Jánkut Topánfalván meg is találta s az ügyet vele és Buttyánnal megbeszélte. Jánku és a többi kiválóbb vezető férfiak tulnyomó része ez ügyben merev álláspontot foglaltak el, a bizottságot válasz nélkül hidegen el akarták utasítani, azonban a Buttyán rábeszélése folytán, hosszas vita után, a következő 4 békepontban állapodtak meg, melyeket a lázadók vezető férfiai közül Jánku és Buttyán irtak alá:

1. A nemzetörség, valamint minden abrudbányai magyar polgár szolgáltassa át fegyverét Jánku praefectnek, az unió zászlóit a magán- és a középületekről vonják be s azok helyére a császári lobogókat tűzzék ki.

* Főkormányzékli levéltár. «Ellenőr» 85. sz. Rákosi István abrudbányai bányabirtokos irományai.

2. Fizessen a város hadi költség fejében 5000 forintot pengő pénzben.

3. Esküdjék a magyar polgárság hűséget Ferdinánd császárnak.

4. A politikai bűnösöket adja ki.

A béke-feltételek 4-ik pontja rémületet keltett a magyar polgárság, főleg a polgár őrség tagjai nagyobb részének lelkében. A fegyveres polgárság fiatalabb része azt forgatta elméjében, hogy a románság zárvonalaán keresztül törve meneküljön. Kovács József róm. kath. lelkész néhány elvtársával a fegyveres ellenállást sürgette; de a nagyobb rész a békefeltételeket elfogadta. Október 23-a a legnagyobb bizonytalanság és aggodalmak között mult el.

24-én délelőtt Abrudbányát a felkelő románok nagy tömegekben minden oldalról körül özönlötték. A «Hora» hegyén a fegyveres románok csaknem minden talpalatnyi földet elleptek. A polgárőrség, látva ezt, fegyvereit lerakta, a városi tanács az 5000 pengő forint hadi sarcot összegyűjtötte; összegyűjtött azon felül nagy mennyiségű élelmi cikket is. A hadi sarcot s az élelmi cikkeket, valamint a letett fegyvereket Jánkunak átszolgáltatták.

Jánku ezzel nem elégedett meg, hanem sürgette, hogy a város a 4-ik pontban foglalt feltételnek is tegyen eleget. Ez alatt a román tábor a várost előzönlötte. A felkelők minden telket, lakást a legutolsó zúgig felkutattak, azon megokolással, hogy elrejtett fegyvereket keresnek. Nánási János kereskedőt, Földvári Dánielt, ki Konczáról menekült Abrudbányára, továbbá Ajtai János topánfalvi uradalmi ispánt, Lázár Józsefet és Melczer Antalt, mint, szerintök, legkiválóbb politikai bűnösöket, elfogták s pár nap mulva agyonlőtték. Összegyűjtöttek 30 férfit és ugyanannyi nőt s ezeknek a politikai erkölcsökből oktatásokat adtak.

Ezután az ottani magyar polgárság élete nem lett ugyan bántva, de a románok részéről a legmélyebb megaláztatást vala kénytelen szenvedni az egész tél és tavasz folytán.*

Október 24-én tette le fegyverét a verespataki magyar polgárőrség is az abrudbányai magyar polgárőrség elébe szabott 4 békefeltétel alapján. Jánku, Buttyán és Bálint fegyveres román hadtömegei ezen virágzó bányahelységet is előzönlötték. Az elrejtett fegyverek után ott is a legkíméletlenebb módon kutattak, s ha valamelyik magyar ember házában elrejtett fegyvert találtak, az a lehető legkeményebb büntetésben részesült. Jánku a bányahelység közigazgatása élére Bálint Simont állította, de Bálint egyéb teendőkkel lévén elfoglalva, községi bírói állását kevés idő multával Vlád János román bányabirtokosnak engedte át. Vlád szelidebb érületü ember lévén, a rablást és gyilkolást szigoruan eltiltotta. Főleg Vlád emberies érületének köszön-

* Rákosi János bányabirtokos kéziratai. A «Közérdek» 1891. évi folyama 37. szám. Jánku Ábrahám jelentése. «Románság» I. k. 43o. lap.

hető, hogy a verespataki magyar bányabirtokosok és polgárok élete és vagyona elég kiméletben részesült. A következő telet a verespataki nem román ajku lakosok a világtól teljesen elzártan, folytonos rémületben és a legteljesebb megaláztatásban töltötték el. Néha rém-hírek riasztották fel a bányahelység lakosságát, melyeknek hatása alatt ugy a magyar, mint a román ajku lakosság, féltettebb ingóságaival kezében, a bányák rejtekeibe menekült, hol napokat töltött el étlen, szomjan. Némelyek eme napokban csaknem éhen veszttek.*

* * *

Az *offenbányai* magyar nemzetőr-csapat fegyverletétele október 25-én történt meg. Ez az őrcsapat sem gondolt eleinte fegyverletételre, s mikor a román felkelő hadak Offenbányát is fenyegették, egy Hudik János nevű szabósegédet indítottak utra Enyedre azon utasítással, hogy a főispán előtt az offenbányai magyar lakosságnak rendkívül szorongatott helyzetét beszélje el s kérjen tőle fegyveres segílyt. Hudik nem juthatott Enyedre. Offenbányára sem tért többé vissza. Ugyanis bizalmasnak látszó román kísérője őt már Offenbánya határán elárulta. Hudikot elfogták s mint foglyot Topánfalvára hurczolták Jánku praefect elébe, ki kihallgatván, kíséret mellett haza becsátotta, de a kíséret a szerencsétlen fiatal embert Bisztrán megölte.

Az offenbányai magyarok, miután meggyőződtek arról, hogy Enyedről segílytést hiába várnak s tudomásukra jutott az is, hogy az abrudbányai és verespataki nemzetőr-csapatok Jánkunak fegyvereiket letették, előtte meghódoltak; a fegyveres ellentállás szándékával felhagytak ők is.

Október 25-én Offenbányára érkezett a vezetése alatt álló román táborral Móga József. Az offenbányai magyarok Móga előtt kinyilatkoztatták, hogy tisztességes feltételek mellett készek fegyvereiket a románok előtt letenni. Szót emelt érdekükben Igián József odavaló gör. n. e. pap és kerületi esperes is. Erre Móga sajátkezüleg fogalmazott egy béke-szerződést magyar nyelven, melyet a magyarok szíves készséggel elfogadtak és aláírtak. A szerződés szövege ez:

«Béke fenntartására a következők kívántatnak:

1. Minden polgár béke jeléül tartozik fehér szalagot viselni.
2. Az itten lévő románokkal a legszelidebben bánni s velők jóban, rosszban, szerencsétlenségben ugy, mint szerencsében egyek lenni.
3. A románok ellen — ha mellettök nem — soha nem törekedni. Működésükben, ha részt nem veendenek, nem gátolni.
4. A megkívántató s már meg is tett költségek fedezésére 100 frt, azaz négyszáz pengő-forintot letenni.

* Gruber József verespataki bányabirtokos szemtanu közleménye nyomán.

Mely pontok teljesítése után minden békeszerető polgár vagyonszemélyre nézve az általam vezetett nép megrohanásától biztosítottik. Offenbánya, október 25. 1848. Móga József, kényszerült népvezető.*

Ezen béke-szerződésre a magyarok részéről Veress Márton bánya-nagy saját kezeivel eme szavakat vezette rá: «A fennirt pontok szoros megtartására magunkat alulirtak igaz hitünk szerint kötelezzük, s minden helybeli lakóst azoknak megtartására, amennyiben tehetségünkben áll, reászorítani kötelességünknek tartjuk. Offenbánya, október 25. 1848.» Aláírták: Boér József ispánsági ellenőr, Krajnik György kamarai ispán, Csegezi Sámuel, Geréb Lázár, Szotyori József h. pénztárnok (a következő név olvashatatlan), Győrfi János helység lelkésze, Veress Márton bánya-nagy, Pallos Miklós kir. kohó-ellenőr, Kiss Lajos k. ellenőrködő irnok, Kárdán Alajos k. kohó-kezelő, Schaarschmidt György k. olvasztó mester, Rochus Armiláus, K. Valachus, Vildt József k. felügyelő, Szalay Ignác kántor-tanító, Franz Mahr bánya-ellenőr és Ferdinand Posch. Bezárja a szerződést Móga ezen nyugtája: «A fennebb irt pénzt kezemhez vettem, melyet elősmerek. Móga.»*

Ezen szerződés értelmében a nemzetőr-csapat fegyvereit letette s azokat Mógának átszolgáltatta. Ezután Móga a nemzetőr-csapat román és német nemzetiségű tagjait a román táborba osztotta be, a magyar ajkuakat pedig felügyelet alá helyezte. Örömmel jegyezzük fel, hogy ezen humánus béke-szerződés úgy a románok, valamint a magyarok által mindenekben meg lett tartva és Offenbányán a forradalom egész ideje alatt, a már említett Hudik János kivételével, nem öltek meg senkit. Győrfi román. kath. plébánost, mivel ez a román felkelőket tolvajoknak és rablóknak nevezte, elfogták, börtönre vetették s fel is akarták akasztani, de Igián helybeli gör. kath. pap közbenjárására a kivégzés elől ő is menekült. A gyilkolás, rablás és égetés azonban itt is csak nagy erőfeszítéssel vala megakadályozható. Ugyanis a magyar nemzetőrség lefegyverzése után csakhamar egy Csurillián nevű offenbányai dühös és véres száju tribun a románokat arra tüzelte, hogy Offenbányát is perzseljék fel s az ott lakó magyarokat gyilkolják le. Igián esperes a veszély láttára papi diszruhájába öltözködött, keresztet vett kezébe s a lázongó néphez csillapító beszédet intézett. Az erősen fanatizált nép eleintén papjára sem akart hallgatni s Igián kétségbeesett erőfeszítéssel csak annyit birt elérni, hogy addig ne kezdjenek a gyilkoláshoz és ne adjanak tüzet Offenbányának, míg ez ügyben Jánkut meg nem kérdezik. A nép Igián ezen ajánlatát nehezen ugyan, de mégis elfogadta és annak értelmében Ilyés Márton és Formádé Juon offenbányai lakosok személyében küldöttséget menesztett Topánfalvára Jánkuhoz. Szerencsére Jánkut topánfalvi főhadiszállásán meg is találták. Jánku a küldöttség előtt ekképp nyilatkozott: «Offenbánya elpusztítását szigoruan megtiltom», s hogy ezen tilalmának nyomatékot is szerezzen, Fodor

* Az eredeti okmány Török Bertalan országgyűlési képviselő birtokában.

tribunt egy román felkelőkből álló csapat élén rögtön Offenbányára indította azon komoly utasítással, hogy *azon esetben, ha a románok Offenbánya ellen tervezett merényleti szándékukkal nem akarnának felhagyni, Fodor az Offenbánya körül fekvő, románok által lakott falvakat egésze hamuvá, Csurillián tribunt pedig fogja el és fogva vitesse a fővezér elébe.*

Jánku ezen komoly intézkedése a minden áron égetni és gyilkolni vágyakozó románokat rémületbe ejtette. Csurillián onnan megszökött. Bálint Simon praefect később tábori székhelyéül választotta Offenbányát. Innen intézte Nagy-Ényed, Toroczkó és Alsó-Jára elleni szomorú emlékű támadásait, de a bányahelységet és annak magyar ajku lakosságát ő sem bántotta. Offenbánya volt a magyar hadsereg győzelmes előrenyomulása után a havasokra menekült tribunok egyik menhelye. Itt rejtettek el temérdek rablott portékát, mely az illetők birtokában meg is maradt, mivel ez a bányahelység fekvésénél fogva a magyar hadcsapatok által csaknem megközelíthetetlen lévén, ezek azt megszállani az egész hadjárat ideje alatt meg sem kísérelték. Az ott rekedt kincstári tisztviselőket kényszerítették, hogy a kincstári szer-tárban levő nagymennyiségű ólmot golyóknak, veres rezet ágyuknak, vas-félét lándzsáknak részükre szolgáltassák ki, a mi meg is történt, de a bányahelységet s annak magyar ajku lakosságát nem bántották, ennek javait is kimélték.

Igy menekedett meg a gyilkolástól és felprédálástól ez az egykor virágzásnak örvendő, ma már, fájdalom, folytonos hanyatlásban levő bánya-helység Móga Józsi, Jánku és Igián pap és esperes emberies magatartása folytán.*

* Páskó offenbányai róm. kath. plébános, Eröss Antal kántor szíves közlése alapján. L. Kovács Gyárfás «A bányavidéki róm. kath. esperesi kerület plébániáinak története» cím alatt megjelent művét. Scharschmidt György nyug. bányabíró szemtanu naplótöredéke.

IX.

A MUZSINA ELLENI HADI VÁLLALAT. — A NAGYLAKI ÉS MAROS-SZENTKIRÁLYI ÜTKÖZETEK. — ZALATHNA PUSZTULÁSA ÉS A PETROZSÉNYI MÉSZÁRLÁS. — A HEGYALJAI NEMZETŐRSÉG LEFEGYVERZÉSE. — A KRAKKÓ ELLENI HADI VÁLLALAT. — A HEGYALJAI MAGYAROK LEGYILKOLÁSA.

1848. október 20-án Enyed polgársága azon meglepetésben részesült, hogy Török Ferencz felenyedi ref. pap Prodánu Simon muzsinai gör. kath. papnak, mint a Muzsina körül alakult román tábor parancsnokának, Enyed város tanácsához czimzett levelét hozta Enyedre. Ezen levélben Prodánu elmondta, miként a román felkelés célja nem az, hogy kihágásokat kövessenek el, hanem az, hogy a románság önmagát védelmezze, s jogait fegyverrel kezében követelje. Ezért fogtak ők fegyvert. Ezek előre bocsátása után az enyediakat felszólította, hogy fegyvereiket tegyék le s hódoljanak meg Ferdinánd császár előtt, mert ha ezt teszik, a városnak bántódása nem lesz, ellenkező esetben *Enyeden kő kövön nem marad*.¹ A tanács a főispán beleegyezésével megírta Prodánának, hogy az enyediak nem akarnak megtámadni senkit, testvéri kezet nyújtanak mindenkinek, kik királyunk iránt hűséget tanusítanak, a szentesített alkotmányt tiszteletben tartják s a közbiztonság fennállítását nem veszélyeztetik. Ezen levelet román nyelvre is lefordították, nehogy abból Prodánék mást olvassanak, mint a mi írva van.² A következő napon ugyancsak Török Ferencz egy Balázsfalváról kelt levelet hozott be Enyedre. Tartalma ugyanaz volt, a mi a Prodánu leveléé. A tanács válasza sem különbözött a Prodánu levelére adott válasz-

¹ «Kolozsvári Híradó» 86. sz. «Közlöny» 144. sz. Br. Kemény G.: «Nagy-Enyed és vidékének veszedelme 1848—49-ben» 119. lap. Prodánu ezen levelét így írja alá: „*Prodánu Probus praefectus leg. ionis montanae secundae.*“

² Magyarai Lászlónak N.-Enyedről 1848. október 26-ról szülőihez Alpestesre intézett levele.

tól. A nemzetőr-csapat követelte, hogy előtte mindkét levél felolvastassék, valamint az azokra adott válaszok is. Október 20-án néhány Enyeden átmenő szekeret tartóztattak le az enyediek. A szekereken 40 mázsa lőport találtak, emellett egy ládában jelentékeny mennyiségű ezüst- és bankópénzt. A szállítmány Radnára volt irányítva. Október 21-én Axente praefect táborával Balázsfalváról megérkezett Maros-Szentkirályra. Magával hozta a fogoly br. Szentkereszty Istvánt, s őt Szentkirálytt szabad lábra helyezvén, izenettel beküldötte Enyedre. Ugyanezen napon kémjeik arról értesítették az enyedieket, hogy a román felkelők három felől akarják a várost megtámadni és pedig nyugatról Muzsina, délkeletről M.-Szentkirály és északkeletről Csombord irányából. A Jánku táborának közeledtéről is hírek szárnyaltak a városban, melyek álhírek valának, mert Jánku akkor Abrudbánya és Verespatak ellen működött.* Ilyen álhír volt az is, hogy a Mikás ügyvéd és Vladucz Nikole m.-bogáti gör. kath. lelkész vezetése alatt álló czintosi tábor is útban van Enyed ellen, mert ezen tábornak feladata az vala, hogy a Radnóth felé előre nyomuló székelyeket tartsa szemmel és tartóztassa fel, azonban az kétségtelen volt, hogy a Moldován Vasília vezetése alatt álló szárazvám-völgyi, továbbá a Maros jobb partján fekvő néhány község lakosaiból alakult román tábor is, mely Nagylaknál szétszórattott, Enyed ellen vala útban és Apahida felől szándékozott Enyed ellen támadást intézni. Ezen pórhadak létszáma biztosan nem határozható meg, de úgy hiszem, nem csalódunk, mikor az Enyed ellen támadást tervező tömegek összes létszámát 20—25 ezer főre becsüljük. A város lakossága irtózással gondolt a megrohanás eshetőségére, mivel tudta, hogy az Axente tábora némileg katonailag szervezett és begyakorolt tábor, melyben kiszolgált katonák is vannak jelentékeny számmal.

Ezen értesülések benyomása alatt október 21-én este Enyeden hadi tanácsot tartottak, melyben részt vettek a rendes tagok mellett Pócsa őrnagy, továbbá Baumgarten és Leitner századosok is. A hadi tanács elhatározta, hogy nem kell a román táborok együttes támadását bevárni, hanem külön-külön kell azokat megtámadni és szétszórni, s mert a muzsinai tábor a legmerészebb volt, mivel ennek egy része már Felenyedig nyomult előre, s a város ellen bármely órában támadást intézhet, első sorban ez volt megtámadandó és szétszórandó. A támadás idejéül október 22-ét fogadták el, s a támadó sereg vezényletével Leitner századost bízták meg. Aggodalmat okozott az a feltevés, hogy a K. Ferdinánd-ezredbeli századok legénysége, mint tulnyomó számban román származásu legénység, az elhatározó pillanatokban nem fog a lázadó románokra tüzelni. E tekintetben Leitnernek is aggodalmai voltak. Részt vettek ezen hadi műveletben az alsófehérvármegyei gyalog nemzetőr zászlóalj I. százada Inczédi S., a Zeyk-féle vadász-csapat Zeyk Miklós, az enyedi lovas nemzetőrök pár szakasza Juhász vezetése alatt;

* «Kolozsvári Híradó» 86. sz. «Nagy-Enyed és vidékének veszedelme» 119. lap.

részt vett egy század aranyosszéki nemzetőr és a K. Ferdinánd-ezred 5-ik századából 60 ember Leitner százados vezetése alatt, együtt közel 600 ember. A sereg vezényletével Leitner, mint legidősebb százados, lett megbízva. A K. Ferdinándok mellőkön nemzeti színű csokrot viseltek, melyeket Enyed női készítettek és tűztek mellökre. A támadó sereg 22-én (vasárnap) déli 11 órakor lehető zaj nélkül útnak indult. A zöm a Várszeg-utczán Felenyed irányában, a nemzetőr vadászok s velök néhány aranyosszéki nemzetőr a Bethlen-utczán az oláhlapádi erdőség irányában. Ez a csapat a jobbszárnyat képezte s feladata az volt, hogy a felkelő táborat északi irányból oldalban támadja meg. A sereg központját a nemzetőrség, a balszárnyát a K. Ferdinándok képezték. A támadásra indult sereget követte br. Kemény főispán is. Felenyeden néhány száz román felkelő tanyázott. Ezek a magyar sereg közeledtét észrevéve, futással menekültek Muzsinára, s az ott állomásozó, m. e. 3—4 ezer főt számláló román sereget a magyarok támadó mozdulatáról értesítették. A lázadó sereg magát gyorsan összeszedve, a helység mellett emelkedő hegységre vonult ki, ott csatarendbe állott s az oda érkezett magyar sereg szemelättára katonai mozdulatokat vitt véghez. Benn a községben a szétszórt egyes házak és kerítések mögött kisebb csapatokból álló, lőfegyverekkel ellátott román felkelők foglaltak állást. A támadást a balszárny, vagyis a K. Ferdinándok előőrsei kezdték a román tábor előőrsei ellen irányzott élénk tüzeléssel, mire a román előőrsek szintén élénk puskatüzzel válaszoltak. A K. Ferdinándok tüzelése jó benyomást tett a támadó seregpre, mert ezzel elenyésztett az amiatti aggodalom, hogy ezek a románok ellen küzdeni nem fognak. A balszárny előőrsei részéről megindult támadás perczében feltűntek a román sereg zömének háta mögött a Zeyk vadászai. A románok, látva, hogy két oldalról intéztetett ellenök támadás, a küzdelem szándékával felhagytak, s «la gyal»¹ kiáltások között teljes rendetlenségben futva menekültek szerteszét a havasok irányába. Br. Kemény főispán az ellentábor megfutamodásának láttára a nemzetőrökhöz beszédet intézett. Beszédében élénken hangoztatta, miként megbélyegző eljárás lenne a nemzetőrökre, ha az elhagyott községet bántanák, melyben csak nők, gyermekek és aggok maradtak hátra.

E közben egy tordai polgárt hoztak elő, kit a román felkelők valahol foglyul ejtettek s Muzsinán fogságban tartottak. A román fogságból kiszabadított tordai polgár láttára s a személyével szemben elkövetett kiméletlen eljárás hallatára a boszus nemzetőrök közül némelyek a legszigorubb tilalom daczára a községben pár épületnek tüzet adtak, minek következtében a község nagyobb része leégett.

Ezen támadás alkalmával a magyarok veszteséget nem szenvedtek, ellenben a románok részéről halva maradt a csataterén 4 és fogságba került 8 ember.²

* A hegyre.

² L. Magyarai Lászlónak Enyedről 1848. okt. 26-ról szülőihez Alpestesre intézett levelét. Miksa Elek résztvevő szemtanú közlése.

A muzsinai román tábor szétszórása megtörténvén, a magyar támadó sereg Muzsina községet odahagyta s alkonyat körül visszatért Enyedre. Ez a katonai kirándulás s az az által elért eredmény az enyedi polgárság szívét örömmel töltötte el s a kedélyekre megnyugtatóan hatott, de az öröm s a megnyugtató hatás csak nagyon rövid ideig tartott, azt újabb aggodalom váltotta fel. Ugyanis, mikor a magyar sereg Muzsináról Enyedre visszaérkezett, már Enyeden vala Puchner katonai főhadparancsnoknak egy oly értelmű rendelete, hogy az Enyeden állomásozó K. Ferd. ezredbeli századok onnan azonnal induljanak; vonuljanak be Gyulafehérvárra s a további utasításokat ott várják be.

Leitner százados a főhadparancsnokság rendeletét átolvasva kijelentette, miszerint kötelességének ismeri a katonai főhadparancsnokság rendeletének engedelmeskedni s ez okon századával Nagy-Enyedről késedelem nélkül távozni fog. Ugyanezen kijelentést tették Lezsán és Novák századosok is.

Az enyediek kérték Leitneréket, hogy maradjanak és Enyedet minden oldalról fenyegetett helyzetében katonai fedezet nélkül ne hagyják. Esdekelve kérték, hogy maradjanak legalább addig, míg a Kolozsvárról várt segélycsapatok Enyedre megérkeznek. A hosszas kérésre Leitner annyit megígért, hogy a Novák százada maradni fog. Ezek okt. 22-én este történtek. Éjjel azonban lehető csendben elvonult Enyedről mind a három század Gyulafehérvárra. Leitner a főispán nevére czimzett levelet hagyott hátra, melyben őt arról értesíti, hogy a felsőbb rendelet értelmében Enyedről távozniok kellett multhatatlanul és haladék nélkül. Később kitűnt, hogy a tisztek hajlandók lettek volna maradni s talán még azon gondolattól sem valának idegenek, hogy a magyar ügy szolgálatába szegődjenek,¹ de a legénység, mely tulnyomó részben román származású fiakból állott, éjjel bujtogatás következtében tisztjeinek az engedelmességet felmondotta s málháinak hátrahagyásával távozott, mit látva, a legénységet követte a tisztikar is.²

Nagy-Enyed csak rövid ideig maradt katonai védelem nélkül.

¹ Ezen három század tisztikara határozottan hazafias érzésű férfiákból állott. Lezsán horvát származású, Novák békésvármegyei magyar nemes családból származott. A Novák századában szolgált mint főhadnagy egy Erős Sándor nevű egyén, ki magyar volt minden ízében. Lezsánt az osztrákok azzal gyanúsították, hogy szívében magyar érzelmeket ápol, e miatt hadi törvényszék elébe is akarták idézni, mit ő megsejtve, Nagy-Halmágyon ágyában szíven lötte magát. Novákot sem mozdították előbb századosi rangjáról. L. Biró Miklós naplója. Ügyvéd Biró Miklós közlése.

² L. Sz. F. Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben. Br. Kemény Gábor «Nagy-Enyed és vidékének veszedelme» cz. a. megjelent művében (121 l.) azt írja, hogy Leitner és Novák Enyeden maradtak. Eme történeti feljegyzésnek ellene mondanak br. Kemény Istvánnak Tordán 1849. január 14-én mondott eme szavai: «Az Enyed védelmére rendelt császári katonaság egy éjszaka az *utolsó emberig* megszökött s Gyulafehérvárra huzódott.» Ellene mondanak Magyarai László szemtanu levelének következő szavai: «A Károly Ferdinándokat elvitték másnap.» A K. Ferdinándok Enyedről annyira sietve távoztak, hogy még málháikat sem szedhették össze és vihették magukkal, hanem az enyediek küldték azt utánuk szökésük után pár nap multával.

Okt. 22-én, mint említők, br. Bánffy János honvéd százados 380 honvéddel, gr. Bethlen Gergely 110 Mátyás-huszárral, Szentgyörgyi József huszár hadnagy egy szakasz székely huszárral, a Zeyk József kormánybiztos folytonos sürgetése következtében Kolozsvárról kiindulva, 23-án d. u. 3 órakor az enyedi polgárság lelkesedésének kitörő nyilatkozatai között Enyedre bevonultak.*

Azon nap este Enyeden újabb haditanácsot tartottak, melyben most már részt vettek Bánffy és Bethlen G. is. Ezen hadi tanácsban lett elhatározva a Nagy-Lak körül tanyázó román tábor megtámadása.

Ez a tábor okt. 16-án Nagy-Laknál nagy hirtelenséggel megjelent. Előtte futásban menekültek szétszórta a harii, csucskoppándi, csekelaki magyar nemzetőrök. A nagylaki és a hozzájuk csatlakozott most említett községekből való nemzetőrök, látva az előre nyomuló román tábor tulnagyszámát, lehető gyorsasággal a Maros jobb partjára Sz.-Kocsárdra húzódtak át. Ugyanezt tette a marosujvári nemzetőr-csapat nagyobb része is, csatlakozván a Fosztó Károly vezetése alatt Sz.-Kocsárdon összpontosított aranyosszéki nemzetőrökhöz, minek folytán a nemzetőrök száma ott 500 főre emelkedett.

A Székely-Kocsárdon összpontosult nemzetőr-csapat a Maros balpartját s főleg a nagylaki kompot őrizte az átellenben táborozó román fölkelők támadása ellen. Október 20—21-én Baumgarten Enyedről Sz.-Kocsárdra küldte Csulak Dávid huszár főhadnagyot egy szakasz székely huszárral (30—32 ember) az ott összevont nemzetőrök erősítésére. Moldován emberei Nagy-Lakon rablás után láttak, sőt Komáromi László odavaló tekintélyes birtokost meg is ölték, azonban az átszállást a Maros jobb partjára meg sem kísérelték. A román tábor ott vesztegelt Nagy-Lakon tovább egy hétnél. Nagyon is valószínű, hogy a Sz.-Kocsárdon álló magyar fegyveresektől való félelemből nem nyomult előre Nagy-Enyed ellen. Attól tarthatott ugyanis, hogy előrenyomulás esetén a székely-kocsárdi magyar fegyveres erő átkel a Maroson s hátban támadhatja meg. Enyedről október 24-én még az éjjeli órákban a nagylaki tábor ellen kiindult a br. Bánffy parancsnoksága alatt álló 380 honvéd, a gr. Bethlen Gergely parancsnoksága alatt álló 110 Mátyás-huszár és a Szentgyörgyi József vezetése alatti egy szakasz székely huszár s a kis haderő Felvinczen keresztül a kora reggeli órákban megérkezett Sz.-Kocsárdra, az ott levő nemzetőrökkel és székely huszárokkal egyesült s az egyesült kis magyar haderő nyomban elindult a nagylaki tábor megrohanására. A gyalogság a kompon, a lovaság a gázlón gyorsan s lehetőleg zaj nélkül kelt át a Maroson.

A románok a magyar haderőnek a Maros vizén történt átkelését a nagy köd miatt nem vették észre. Az átkelés megtörténte után a magyarok három irányból rohanták meg a Nagy-Lakon és főleg a községtől délre

* E közlemény írója szemtanúja volt ennek a bevonulási jelenségnek. Pár ezer ember húzódott ki a városból a Holt-Marossal átellenben emelkedő u. n. «Akasztó-domb» alá s ott várt Bánffykra.

elterülő síkságon tanyázó román tábor. A felkelők a készülő támadást észrevevén, még minék előtte a gyalogság őket megközelíthette volna, minden oldalon vad futásnak eredtek. Csulak huszárjai a Káptalan felőli, a Mátyás-huszárok pedig az északnyugat felőli hegyoldalon vágatva rohantak felfelé s üldözőbe vették az eszeveszett futásnak indult tábor. Veszedelemes volt a helyzet a menekülni akaró ellenségre nézve, a mennyiben itt a közelben sem hegység, sem erdőség nincs. A huszárok a Nagy-Lak feletti térségre elérve, itt annyi felkelőt kaszaboltak le, a hányat csak utólérhettek. Az ellenség alig fejtett ki valami ellenállást. A nagyobb rész a vágatva közeledő huszárok láttára a földön elterült s halottnak tetette magát. Mire a gyalogság a lapályra ért, az ütközet sorsa már el volt dőlve s neki mondhatni mi teendő sem jutott. Elintézte ezt a 140—150 huszár. Ennyi bátor férfi pár negyedóra alatt szétszórta 5—6 ezer fegyveres embert. Több mint 200 felkelő hullája borította a csatatért. A hely fehér volt az elhajigált ruhaféle miatt. A halottak között volt a Lázár Tódor gerendi gör. kath. lelkész hullája is. A csatatéren kutatva, egyik tekintélyesebb elesett román börtarisznyájában megtalálták Dimitrie Cornelienek Balázsfalváról okt. 21-ről keltezett levelét, melyben egyebek mellett ezek foglaltattak: »Egyedül Kis-Enyeden 175 magyar ember vesztette életét. Balázsfalván 168 magyar ember van fogságban. Csak Balázsfalva vidékén m. e. 200 magyar ember öletett meg ezen levél keltének idejéig.» Magyar részről Kis István életveszélyes, gr. Toldi Lajos pedig karján könnyebb sérülést kapott, mindketten Mátyás-huszárok.

Ezután br. Bánffyék visszatértek Enyedre. A marosujvári, nagylaki, harii stb. nemzetőrök pedig Kocsárdon maradtak s ott helyőrségi szolgálásokat végeztek nov. 8-ig, mikor az enyediekkel csaknem egy időben áthúzódtak ők is Tordára. Gr. Bethlen G. a Nagy-Lakon garázdálkodó pórhad szétszórása alkalmával szerzett érdeme jutalmául századosi rangjáról őrnagyi rangra lett előléptetve.

A nagylaki csatatéren maradt halottak eltemetésével a megyei közigazgatás Rákosi József harii birtokost bizta meg, ki ezen megbízatásának eleget is tett, eltemetvén a téren egy sirba 100 halottat s a nagylak-káptalani árokba ugyanannyit.*

Egy okt. 24-én este Enyeden megtartott hadi tanács elhatározta, hogy már a következő napon intéztessék támadás a m.-szentkirály-csombordí, m. e. 10,000 főt számláló román tábor ellen is.

Abban állapodtak meg, hogy a hadi vállalatban vegyen részt

* Br. Kemény G.: »Nagy-Enyed és vidékének veszedelme» 122.—124. l. Kővári L.: »Erdély története 1848—49-ben» 100. l. Szilágyi Sándor: »A magyar forradalom története» 124.—125. l. »Ellenőr» 100. sz. 393. l. »Kolozsvári Híradó» 89. sz. 395. l. Biró Miklós naplója. A »Közérdek» 1883-ik évfolyama 31. l. Szentgyörgyi József volt székely huszár hadnagy, Sebesi Ádám nagylaki birtokos, Géber Károly nyug. sóbánya-tiszt, Lőrinczi Lajos m.-bogáti birtokos, Vas Ferencz m.-sülyei ref. lelkész közleményei. Magyarai Lászlónak szülőjéhez Alpestesre intézett levele. Szalai Elek résztvevő szemtanu naplótöredéke.

Bánffy János a parancsnoksága alatt álló honvédekkel, Bethlen Gergely a Mátyás-huszárokkal, Baumgarten a székely huszárokkal, az alsófehérvármegyei nemzetőr-csapat és az aranyosszéki nemzetőrök Inczédi százados parancsnoksága alatt két ágyuval, összesen m. e. ezeröt-hatszáz ember. A román táborok fővezére: Axente Juon, alvezérei: Csombordon Todorán, és Szentkirálynál Barna, mindketten elsőbb rangu tribunok.

Bánffy feladata ez vala: még hajnalban szálltassa legénységét szekereken az apahidai révhez, ott szálljon át a Maros vizén, s a csombordi erdőn keresztül hatolva, az adott jelre a csombordi szőlők alatt és magában Csombordon tanyázó felkelőket rohanja meg. Baumgarten, mint Bethlennél idősebb százados és gyakoroltabb katona feladata vala, hogy a Mátyás- és székely huszárok Tompaházánál gázlón keljenek át a Maroson s a szentkirályi hegyeken és a bent M.-Szentkirályt tanyázó román tábor az adott jelre oldalba támadják. Az Inczédi parancsnoksága alatt álló alsófehérvármegyei és aranyosszéki nemzetőr-csapatoknak pedig az a feladat jutott, hogy az apahidai révtől visszatérő szekereken vonuljanak ki a szentkirályi révhez s ott a Maroson átkelve a román tábor szemben támadják.

A hadi terv keresztülvitelének kedvezett a sűrű köd, mely aznap csaknem délig nem szállott fel, de útjában állott az, hogy a szekerek Apahida előlről késve jöttek vissza, s főleg az, hogy úgy a m.-szentkirályi, mint a csombordi hajó a Maros balpartján, tehát a román tábor birtokában volt.¹

Bánffy és Baumgarten csapatai a kitűzött pontra kellő időben meg is érkeztek, de a nemzetőrök késtek. A honvédek és huszárok vártak a jelre, mely a támadó nemzetőrök sorsúze kellett volna, hogy legyen, de a jel késett. Várni tovább már nem lehetett, mert úgy a csombordi, mint a szentkirályi román tábor az ellenők készülők támadást észrevették, riadót vertek és sorakozni kezdettek. Valószínű, hogy a készülők támadásra az apahidai románok figyelmeztették a román tábor.²

A támadást Baumgarten lovasai nyitották meg. A lövöldözésre a honvédek is rohamot intéztek a csombordi szőlők alatt és bent Csombordon sorakozó román tábor ellen. Tulajdonképpen csata itt sem volt, mint Nagylakon. Mindkét román tábor emberei fegyvereiket eldobva

¹ Br. Kemény főispán a csombordi, szentkirályi és apahidai hajókat még az Axente táborának Szentkirályra, illetőleg Csombordra érkezése előtt a Maros jobbpartjára vezette át, a vízből a szárazra vonatta, kövekkel megrakatta s őrizetével az alsófehérvármegyei nemzetőr-csapat előőrseit bízta meg. Azonban a dolog úgy történt, hogy a vigyázat folytonosságának hiánya miatt sikerült az Axente embereinek a csombordi és szentkirályi hajókat vízre bocsátani s a Maros balpartjára szállítani át. Ez okon a csombordi és szentkirályi hajók okt. 25-én hajnalban nem állottak a támadó magyar csapatok rendelkezésére.

² Szalai Elek naplótöredékében azt írja, hogy két román a br. Kemény-család csombordi szőlőjéből szőlőt lopott, mikor a honvédek a szőlős kert közelében feltűntek. Ez a két ember ütött lármát s verte fel álmából a román tábor.

vad futásban kerestek menekülést. Eközben a nemzetőrök is valahogyan átszállottak a Maroson s a jelt, a sortűzet megadták. Ezt hallva, a románokat még nagyobb rémület szállta meg, s következett a románok részéről egy olyan futás, menekülés, minek párját ritkán láthatni. Részük-ről nem sült el talán egy löfegyver sem, holott lehetett közöttük legalább is ezer ember, kik jó löfegyverekkel voltak ellátva, hisz a román felkelő táborok magvát ez a sereg képezte.

A támadók itt is levágtak, lelőttek a szaladók közül annyit, a hányat csak utólérhettek. A halálra rémült románok többnyire M.-Bagó és Szilvás irányában menekültek, a kisebb rész Vadverem és M.-Becze irányában. Több mint 300 felkelő hullája borította a hadművelet terét, közöttük székásmenti románok hullái is, kik a kisenyedi magyarok legyilkolásában részt vettek. Elhullottak Todorán és Barna vezér tribunok. Sőt nagy veszélyben forgott maga Axente fővezér élete is; csak jó lovának köszönhetette, hogy menekülhetett.* Az üldözés közben Szentkirálytt néhány ház tüzet kapott és leégett. A csombordi rőf, templomban 3 drb hátrahagyott lobogót találtak a honvédek, melyek közül egyik orosz lobogó volt. Ezeket még aznap este Enyeden a piac közepén hamuvá égették. A győztes sereget br. Kemény István főispán csombordi udvarában megvendégelte. Ezután a csombordi réven átkelve, este felé visszatért Enyedre, hol a lakosság le nem írható lelkesedéssel fogadta.

Másnap Kovács Sándor szolgabíró Pogány György alispántól vett rendelet következtében a hullákat összeszedette, s egy a szentkirályi határon ásott mély sírba 300-nál több román felkelő hulláját temettette el.

A magyarok részéről nem esett el, sőt meg sem sebesült senki.

* ~ *

A román felkelők 1848. október 23-án és az ezt közvetlenül követő napokon az erdélyi Ércz-hegyek egyik kies vidékén, az Ompoly vize mentén, oly vérlázító dolgokat vittek véghez, melyekhez hasonlót a történelem lapjain csak igen keveset találunk följegyezve.

Ezen vérlázító események emlékei Zalathna bányaváros pusztulása és a preszákai vérfürdőhöz fűződnek. Lelkünkön ma is, egy félszázad tova tünte után, a mély fájdalom, az irtózat és az undor vesz erőt, midőn a tollat kezünkbe vesszük azon czélból, hogy Zalathna pusztulásának és a preszákai mészárlásnak lefolyását megírjuk.

Ezen borzalmas eseményeknek ma már egy kis irodalma van.

³ Axente gr. Teleki ezredesnek adott válaszában panaszkodott, hogy M.-Szentkirálytt a magyarok részéről üldöztetéseket szenvedett (6. lap). Ez ugy van, de hát miért jött át M.-Szentkirályra? Ki hívta oda? «Közérdek» 1883. évfolyam 32. szám. Br. Kemény G.: «Nagy-Enyed és vidékének veszedelme» 124—126. lap. Szalai Elek naplótöredéke. Miksa Elek szentanu közlése.

Följegyezték azokat szemtanuk, kik az isteni oltalom szárnyai alatt a pusztuló Zalathnán és Preszákánál életben maradtak. Emberek vannak maig életben, kik azon események szenvedőleges szereplői valának. Elmosódásnak indult emlékeik világából ezek is tudnak azon időkből egyet-mást feleleveníteni; ama nagy dráma kidomborításához megkapó részleteket élő szóval ezek is tudnak szolgáltatni.

Figyelemmel leszünk az érdekelték által tett feljegyzésekre, valamint még életben levő szemtanuk elbeszéléseire is, miután ezeknek hitelességük felől kétségeskednünk okunk nincs; azonban, hogy a történelem bírói széke előtt ne lehessen ellenünk azt hozni fel, hogy az elfogultság, vagy talán épp a szenvedély által sugált téves adatok alapján irtuk meg a zalathnai és a preszákai vérengzést, adataink legnagyobb részét olyan dolgozatból vesszük, mely ellen senki sem mondhatja, hogy elfogultságból keletkezett s még kevésbé, hogy azt a szenvedély sugallta volna.

Ide vonatkozó adataink legnagyobb részét vesszük azon jegyzőkönyvből, melyet Náhlik János cs. kir. százados hadbiztos a fő kormánysektől vett megbízás folytán, eskü alatt kihallgatott tanuk vallomásai alapján, a helyszínen vett fel 1851-ben.

* * *

Élt Zalathnán azon időkbén egy Dobra Péter nevű román származásu ügyvéd, egyszersmind dijnok az odavaló kincstári uradalmi hivatalnál. Ez az ember a román komitével és a békéltető bizottsággal folytonos érintkezésben volt. Október közepén is Zalathnáról Nagyszebenbe utazott. Jelen volt a kisenyedi mézszárlásnál s itt azon nézetének adott kifejezést, hogy *Erdély területének még fele része fog hamuvá égni s legyilkolt magyarok véréből megázni*. Szebenben volt, mikor báró Puchner főhadparancsnoknak okt. 18-ról kelt ismeretes rendelete ott ünnepélyesen ki lett hirdetve. Dobra ezen rendelet néhány száz példányát magához vevén, október 20-án haza érkezett Zalathnára.

Ezen napokban hozták Ényedről Zalathnára br. Kemény István főispánnak egy Nemegyei Jánoshoz intézett levelét, melyben a főispán Nemegyeit, mint az ottani őrcsapat parancsnokát, felszólítja, hogy csapata élén vonuljon le Magyar-Igenbe s ha ott arról győződik meg, hogy magukat a hegyaljai nemzetőr-csapatokkal egyesülten sem tartják fenn, azon esetben a hegyaljai nemzetőr-csapatokkal együtt jöjjen Ényedre. Nemegyei, nem akarván elhinni, hogy Zalathnát — hol a kincstárnak annyi félteni valója van — baj érhesse, a főispán levelét félre tette s Zalathnáról nem mozdult sem ő, sem az őrcsapat, sem senki.

Dobra meghitt emberei a románokat azon vidéken az ő távollétében is szakadatlanul izgatták. Ezen lelketlen emberek főleg azt híresztelték és a békés román lakosságot azzal rémitgették, hogy jön-

nek a székelyek, kik a környék román ajku lakosságát tüzzel és vassal fogják megtámadni és irtani. Hiresztelték, hogy a közelgő székely fegyveres erőnek azon vidéken fő állomáshelye Zalathna lesz.

Ezen hiresztelések folytán a környéken lakó románok lelkén rémület vett erőt. A zalathnai őrcsapat és a székelyektől való félelemből sok községből a nők, aggok, gyermekek ingóságokkal együtt az erdőkhöz vonultak s ott rejtőzködtek, a férfiak pedig éjjel-nappal fegyverben állottak. A falvakon mindegyre megkondultak a vész-harangok, a hegyeken kigyúltak a lárma-fák azon hirre, hogy a székelyek s a zalathnai őrcsapat már útban vannak, hogy a román lakosságot megtámadják, irtsák, javaikat elvegyék, hajlékaikat hamuvá égessék. Nemegyei a környéken uralgó izgalom és rémület felől értesülést nyervén, felszólítást intézett a közel falvakban szolgáló lelkészekhez, szám szerint 13-hoz, hogy a helyzet feletti tanácskozás végett október 18-án jelenjenek meg Zalathnán. A tanácskozásból nem lett semmi. Az izgatottak, hogy a 18-án Zalathnán megtartandó tanácskozástól a meghívottakat visszatartsák, Zalathnáról azt iratták a Petrosán és ezen községen alól, az Ompoly vize mellett fekvő falvak lakosainak, hogy minden perczen legyenek talpon, mert egy 30 drbból álló fegyver-szállítmány van útban Zalathna felé, melyet le kell foglalniok. Hazug hiresztelés vala ez is, de a lakosság ennek is hitelt adott s a Sárd és Zalathna közti útvonal mellett fekvő falvakban a vész-harangok újra megszólaltak s a fegyverben álló nép az útvonal egyes részeit nagy csoportokban szállta meg s éjjel-nappal várakozott a fegyver-szállítmányra, hogy azt birtokába kerítse. Akadtak higgadt gondolkozású románok, kik kísérletet tettek, hogy a nép izgatottságát csillapítsák. Ezek csak nehezen kerülhették ki, hogy a felizgatott nép boszujának áldozatául ne essenek. A Nemegyei által hirdetett gyűlés helyett október 18-án az alsó falvakban lakó románok tartottak gyűlést, melyben *Zalathna elpusztítását elhatározták.*

Miután Dobra Zalathnára visszatért, a br. Puchner október 18-ról kiadott rendeletét osztotta ki bizalmasai között szoros titokbantartás feltétele alatt. A rendelet kiosztása anyyira titokban történt, hogy annak megtörténtéről Nemegyeinek sem volt tudomása.

Miután a mozgalom súlypontja Petrosán községében vala, ezen körülmény Nemegyeit arra indította, hogy Zalathnáról intelligens román férfiakból, többnyire kincstári tisztviselőkből alakult küldöttséget indítsion azon községbe az ott összegyűlve lévő fegyveres nép felvilágosítása czéljából. A küldöttség, melyhez az álnok Dobra is csatlakozott, Petrosánra október 21-én reggel le is ment, de a nép ezzel szemben anyyira fenyegető magatartást tanusított, hogy az jónak látta azonnal visszatérni Zalathnára. Itt is Dobra izgatta a népet a küldöttség ellen, ennek háta mögött.

Nemegyeinek a mozgalom lecsillapítására irányuló eme kísérlete is eredménytelen maradván, a zalathnai, valea-doszuluji és a preszákai

lelkészeket, továbbá Ángyel György bányabírósaági ülnököt és Dobrát hívatta magához. A meghívottak megjelentek ugyan Nemegyeinél, de Ángyel kivételével nagyon zárkozottan viselték magukat, mire Nemegyei a történeendőkért Popeszku valea-doszuluj lelkészt s főleg Dobrát tette felelőssé.

Ugyanezen napon Valea-Doszuluj községben egy futár ezt kiabálta: Fegyverre románok, mert dobolnak Zalathnán s a magyar őrsapat meg fog titeket rohanni.

Ugyancsak 21-én este Dobra is kiment Valea-Doszulujra. Ott éjjel népgyűlést tartott, melyben elhatározták, hogy a zalathnai polgár-őrsapatot le fogják fegyverezni, mely tény végrehajtására október 23-át tűzték ki. Ezen napon érkezett Zalathnára a Gyulafehérvártt történt eseményeknek híre is.

Ez a hír a zalathnai magyarok rémületét nagyban fokozta. Az intéző férfiak elrendelték, hogy minden magyar család ablakai egész éjen át világítva, a lakosok pedig minden eshetőségre készen, ébren legyenek. Az éjjeli őrséget megerősítették. A 22-re virradó éj baj nélkül mult el. Reggel Dobra leizent Petrosánba és a Zalathnán alól fekvő többi ompolymelléki falvakba, hogy minden háztól egy férfi aznap este fegyveresen jelenjen meg a Podu Iuj Pável hidjánál, ellenkező esetben a háznak tüzet adnak s a gazdát háza kapujára felakasztják. Ugyanezen felhívás intéztetett a zalathnai, valamint a Zalathna vidékén fekvő falvak román lakosaihoz. Ezen felhívás folytán a galaczi fogadó körül már aznap fegyveres románok százai gyülekeztek össze. A közel havasokon lakó románok is özönlöttek fegyveresen Zalathna felé. A 23-ra virradó éj folytán a környék hegyein élénk tábor-tüzek égtek. Az eddigi intézkedések Dobra kezdeményezéséből történtek. Október 22-ről Jánku azon rendeletet intézte Dobrához Topánfalváról, hogy Zalathnát vétesse körül, de ne támadjon, hanem várjon rá a fővezérre, mert a lefegyverzést és a rend helyreállítását ő maga szándékozik ott végrehajtani. Dobra ezen rendeletet 23-án vette kezébe. Ezen nap reggeli óráiban Ángyel György a zalathnai tekintélyesebb román férfiakat, közöttük Popeszku Onucz gör. n. egyesült, Mihály Gergely gör. kath. lelkészt és esperest, s magát Dobrát is tanácskozássra hívta össze azon komoly kérdés felett, hogy az adott szomorú viszonyok között Zalathnát hogyan lehetne az elpusztulástól megóvni.

Az értekezlet Dobra ajánlatára a béke feltételeit e két pontban állapította meg:

1. Az ápril havában közösen kitűzött magyar nemzeti lobogókat közösen vonják be.

2. A magyar polgári őrsapat fegyvereit tegye le s a letett fegyverek szolgáltassanak vissza a gyulafehérvári várparancsnokságnak.

Azt is elhatározták, hogy eme béke-feltételek Nemegyei János bányatanácsossal, mint a polgári őrsapat parancsnokával, késedelem nélkül közöltessenek. A béke-feltételekre Nemegyei komoran eme választ

adta: A románok ám vonják be tornyaikról a magyar nemzeti lobogókat, az ellen semmi kifogása; ő azonban sem a lobogókat be nem vonatja, sem őrcsapatával a fegyvert le nem téteti, míg erre vonatkozólag törvényes utasítást nem kap, mert ő a magyar nemzeti színű lobogókat törvény alapján tüzette ki s törvényes hatalomtól kapta a fegyvereket is az őrcsapat részére.

Ángyel nem vesztette el reményét, hogy Nemegeyeinek elutasító ugyan, de egészen törvényes állásponton nyugvó válasza daczára is a szerencsétlen Zalathnát valahogyan megmentheti. A helység román lakosságát sietve népgyűlésre hívta össze. Ez a népgyűlés elhatározta, hogy a zalathnai fegyveres románok egyesüljenek a magyar polgár-őrcsapatval azon közös cél érdekében, hogy az erősen szorongatott bányavárost a vidéki románok fenyegető dúlásától együttesen védjék meg. A népgyűlés eme megállapodását közölték Nemegeyeivel, ki a piacon volt az ott fegyverben álló magyar polgári őrcsapat élén.

Nemegeyei a népgyűlés határozatát természetesen örömmel fogadta. Románok és magyarok a béke jeléül ott a piacon összeölelkeztek. Dobra fáklya világánál mondatott esküt a színtén a piacon összegyűlvé lévő zalathnai román fegyveres őrcsapatval, hogy a bányavárost a magyarokkal együtt minden törvénytelen támadás ellen védelmezni fogja. Ezen egyesség értelmében az éjjeli őrszolgálatra közösen mindkét őrcsapatból küldötték ki az őrszemeket, a nők és gyermekek pedig éjjelre féltettebb ingóságokkal együtt a tűzmentesnek ígérkező róm. kath. templomba vonultak.

Nemsokára híre jött, hogy a román fölkelők a Poduluj Pável hidjáig nyomultak előre. A hír valónak bizonyult. Dobra a felkelők elébe lovagolt, levéllel lovas futárokat indított Gyulafehérvárra az ottani vár parancsnokságához. A levélben sorkatonaságot, ágyut és lőszert kért a Zalathna körül működő román felkelők támogatására; intette a népet, hogy míg tőle értesítést nem kap, viselje csendesen magát. Ezen intézkedései után visszatért Zalathnára s biztatta a remegő magyar lakosságot, hogy nincs mitől félnie. Az éj eléggé csendesen múlt el. Reggel Dobra ujjalag kiment az előre nyomult felkelők táborába. Utána ment ugyanoda Nemegeyeinek két zalathnai román küldöttje is. Ezek megkérdezték a lázadóktól, hogy előrenyomulásuknak mi célja van? mire a felkelők szóvivői kinyilatkoztatták, miszerint céljuk a zalathnai magyar polgár-őrcsapat lefegyverzése. Tegyük le — mondták — a magyarok fegyvereiket önként, ez esetben Zalathnára bevonulni nem fognak. Míg a román küldöttek a felkelők vezetőivel értekeztek, Dobra hátuk mögött a népet azzal izgatta, hogy *a zalathnai magyarok a múlt éjjel is fegyveresen a vidék román lakosságára szándékoztak törni*. Azt is beszélte, hogy az éjjel Jánku Ábrahám fővezértől levél érkezett, melyben a felkelőknek megrendelte, hogy az adott jelre vonuljanak le Zalathnára.

Nemegeyei küldöttjei, s velők Dobra is, alig érkeztek vissza Zalath-

nára, nyomban minden irányból kürtök és kelepelők hangjai valának hallhatók. Csakhamar felkelők tömegei tüntek elő papjaik vezetése alatt Valea-Doszuluj felől nyugati, Petrosán felől keleti, Glod, Bulbuk stb. községek felől déli és a Valea-Morilor völgy lakói északi irányból, együtt 6–7 ezer fegyveres ember, velük nők, gyermekek, aggok nagy számban. A négy irányból előre nyomuló felkelők a főtér felé tartottak, a fő-utcák bejáratainál erős őrcsapatokat hagyván hátra. A mellék-utczákon való közlekedést is biztosították a maguk részére. A magyar polgár-őrcsapat, 250 ember, kik legtöbbsnyire kitűnő fegyverekkel voltak ellátva, a fő-téren a bányapénztár épülete előtt állottak, készen minden eshetőségre. *A zalathnai román őrcsapat emberei a megelőző estén lelett esküjök ellenére a felkelőkhez csatlakoztak, kiket ők maguk hívtak be a bánya-városba.* A felkelők részéről vezető itt sem mutatkozott, mint a hogy Gyulafehérvártt nem mutatkozott volt. Dobra a felkelők tömegei között bujkált. Határozott követeléssel elő nem állott senki; e helyett mindenki beszélt, követelt valamit. Óriási lárma között követelték, hogy a polgári őrcsapat fegyvereit tegye le. Sokan a kincstári erdők felosztását sürgették, mások a korcsma-jogot, a bánya-pénztárt akarták birni, ismét mások azt sürgették, hogy a polgár-őrcsapat tagjainak lakóházait, hol állításuk szerint fegyverek valának elrejtve, felkutathassák. A tömegek által ellepett utcákban folyton hangzottak a vérfagylaló kiabálások: «Üssetek agyon mindenkit, ki kék színü ruhába* van öltözködve; le a fegyverekkel; estére véreteket isszuk meg!» stb., szóval vérfagylaló lárma, óriási zürzavar a szerencsétlen bányaváros egész területén.

A troján-völgyiek ezen zürzavarban szalma-tekerceket szereztek be s csak a harangok félreverésére, mint előre megállapított jeladásra, vártak, hogy a bányaváros épületeinek tüzet adjanak. A támadók tömegeiben vezető, kivel tárgyalni lehessen, még mindig nem mutatkozott. Dobra, a támadás értelmi szerzője és vezetője, gyáván folyton csak bujkált a tömegek között.

Nemegyei a fegyverben álló őrcsapat élén volt; folyton komoran s férfias elhatározottsággal várta az események tovább fejlődését.

Időközben felkért négy zalathnai román férfit, név szerint: Jánk Juon I. Milidon gör. n. e. lelkeszt, Lukács Juont, Ángel György ülnököt és Nemes Miklós számadót, a nem román származású férfiak közül: Császár Zsigmond bányatanácsost, Bartha Gyula bányabírósi ülnököt, Knöpfler Vilmos orvostudort, hogy a támadók tömegeivel bocsátkozzanak alkudozásba. Részt vett az alkudozásban ő maga is. Hosszas huzakodások után a következőkben egyeztek meg:

a) Egy gyorsfutár azonnal induljon Nagy-Szebenbe a katonai főparancsnokhoz utasítás kikérése céljából, hogy a magyar őrsereg fegyverével mi történjék.

* Magyar polgári viselet.

b) Mig a futár Szebenből visszaérkezik, a bányavárosban a vagy- és személy-biztonság s általán a rend fenntartása bizassék egy 24 főből álló őrcsapatra, mely felerészben román, felerészben nem román férfiakból alakuljon.

c) Fegyvereit mindkét zalathnai őrcsapat tegye le, a letett fegyverek pedig egy vegyes bizottság őrizetére bízandók.

d) A bányavárosba tódult fegyveres nép térjen haza tüzhelyeihez.

Ezen egyességhez a Petrosán és Valea-Morilor irányából előre nyomultak hozzájárultak, de a más két irányból jöttek folyton azt hangoztatták, hogy nekik nem béke, hanem a kohók kellenek.

Lukács Juon lelkész látszólag buzgólkodott, hogy a más két irányból jötteket is a fentebbi pontokban foglalt egyesség elfogadására s a bányahelységből leendő távozásra bírja, kezében levő kalapjával azonban álnokul intett a népnek, hogy maradjon.

E közben fegyverét lerakta mindkét zalathnai őrcsapat a piacztérre, mindegyik magához közel. Mig ezek történtek, a zalathnai gör. kath. és gör. keletiek templomának tornyaiban a vészharangok megszóltak s a román felkelők olyan mozdulatokat tettek, melyekből a helység felgyújtására lehetett biztos következtetést vonni.

Jánku Juon huj Lodin kétségbeesett erőfeszítéseket tesz, hogy a virágzó bányaváros felgyújtását megakadályozza, miért a felkelők őt lelövással fenyegetik; egy Musa György nevű román pedig a Valea-Doszuluj irányából jött románokat, kiknek nagy része lőfegyverekkel volt ellátva, *támadásra vezényli* e magyar polgárcsapat ellen. Ekkor előtűnik Dobra alakja is; de nem tesz egy mozdulatot sem, hogy embereit békés magatartásra bírja, hanem a helyett folyton csak mosolyog gunyosan. Ezen válságos percekben a «Troján völgyében» és a «Kálvária» hegy alatt gyulások támadnak. A magyar őrcsapat, Musa György embereinek támadó előrenyomulását és a keletkezett tüzeket látva, letett fegyvereit kezeibe ragadja és sortüz adására tesz előkészületeket. Ennek látiára Lukács Lukács bányabirtokos Nemegecihez siet s kéri őt, hogy embereivel ne lövessen, mert ha lövet, a bányaváros és annak nem román ajku lakossága minden bizonynyal veszte van. Nemegeci megnyugtatta Lukácsot, hogy csak a legvégső esetben fog lövetni s akkor is a levegőbe, azért fog lövetni, hogy a támadókat rémületbe ejtse s a városból távozásra indítsa. Csakhamar a városnak «Magura» nevű részében is tűz ütött ki. Nemegeci, látva, hogy a város már több ponton ég s az őrcsapattal szemben álló román felkelők hova-tovább mind fenyegetőbb mozdulatokat tesznek, őrcsapatának parancsolja, hogy lőjjön, mire ez sortüzet ad. A lövések legnagyobb része a levegőbe történt ugyan, de egy része talált. Megsebesült 7 felkelő, közülök 4 halálosan. Az őrcsapat zömének sortüzét megelőzőleg is történt néhány lövés a magyar őrcsapat azon kis osztálya részéről, mely nyugati irányból a főtérrre vezető utcái bejáró elzárása céljából vala oda rendelve. Ugyanezen percekben, hogy kinek rendeletéből,

tudni nem lehet, a róm. kath. templom tornyának egyik ablakába egy eredetileg fekete gyászlobogót tűztek ki, melynek fele részére rögtönözve sárga színű kelmét borítottak. Az ily módon fekete-sárgává átalakult gyászlobogó nyele hegyére festett halálfeje vala illesztve. Ezen sajátosságos, ezen borzalmat keltő lobogó színei jelezték az uralkodóház színeit, az azon látható halálfeje pedig jelképezte a szerencsétlen bányaváros területén már bekövetkezett pusztulást.

Az őrcsapat sortűzétől a támadók annyira megrémültek, hogy a város területéről teljes felbomlásban menekültek minden irányban, de látván, hogy az őrcsapat őket nem üldözi, csakhamar összeszedték magukat s visszacsődültek a városba s azt most már felgyújtották minden ponton. Míg a piacon ezek történnek, a róm. kath. templomba menekült nők, aggok, gyermekek szakadatlanul imádkoznak s leírhatatlan rémület között várják az események tovább fejlődését. A gyorsan terjedő tűz már a főtér épületeit is kezdi lángokba borítani. Az őrcsapat, ezt látva, ráhatározza magát, hogy a bányavárosból távozik s megkísérli a menekülést Gyulafehérvár irányában. Ezen elhatározás folytán a fegyveres férfiak szeretteiket lehető gyorsasággal összeszedvén s értékesebb ingóságaikat is magukhoz vevén, déltájt a nők szívzaggató jajveszékélései között tűzhelyeiket odahagyják s megindulnak a Petrosánra vivő útvonalon. Az őrcsapattal együtt a nem román ajku lakosságnak legnagyobb része, közel 1000 ember hagyta oda Zalathnát, egyes töredék, köztük a polgár-őrcsapat néhány tagja is, honn maradt. A honn maradtak lehetőleg elrejtöztek, többen román ismerőseik oltalmára bízták magukat.

Az őrcsapat távozása után a lázadó tömegek a helységet most már egész bátorságban előzönlök, a gyújtogatást folytatják, s kezdetét veszi a rablás és gyilkolás. Nem kimélik a kincstári épületeket sem; kirabolják a ref. és róm. kath. templomokat is, s aztán ezeknek is tüzet adnak. A felkelő románok másik része, látva, hogy a távozó zalathnai magyarok Petrosánnak tartanak, siet Petrosánba, hogy ott az útvonalakat azon ponton, hol a tér a malomárok és az ezzel átellenben emelkedő, mintegy 50 láb magas sziklahegy között össze szűkül, kövekkel eltorlaszolja, az út mellett emelkedő hegyet* megszállja. Megszállja az említett ponton magát az útvonalat is.

A szerencsétlen magyarok, mikor e ponthoz érnek s észre veszik, hogy az út előttük el van torlaszolva s az út, valamint a mellette emelkedő magaslatot fegyveres románok ezerei tartják megszállva, elcsüggednek. A férfiak egy része, főleg Farkas László őrcsapatbeli százados, sürgeti, hogy fegyverrel kezükben törjenek maguknak útát s haladjanak előre, de a nők a fegyverletételt sürgetik. Férjeik kebelére borulva, sirva kérik őket, hogy egyezzenek meg a románokkal s fegyvereiket tegyék le. A nők rimánkodására az őrcsapat a románokkal

* Kővágók hegye.

ujabb alkudozásokba bocsátkozik s létre jön köztük a következő meg-
egyezés: *A magyarok fegyvereiket lerakják, a románok pedig ünne-
pélyesen kötelezik magukat, hogy a zalathnai magyarokat, lerakott fegy-
vereikkel együtt, bántalom nélkül Gyulafehérvárra kísérik.*

Ezen egyesség folytán a magyar polgári őrsapat fegyvereit
leteszi s azokat átadja a románoknak. A fegyverletétel megtörténte
után a zalathnaiak egy része a lángokban álló bányavárosba tér
vissza, némelyek a közeli erdőkbe menekülnek, a nagy tömeg pedig,
mintegy 800 ember, a lázadók ezrei által minden oldalról körülvéve
folytatja útját az Ompoly vize mentén Preszákára felé.

A románok a létre jött egyezséget nem tartják meg. A fegyve-
reket a szekerekről csakhamar leszedik s maguk közt szétosztják, a
fogolylyá lett magyarokat pedig gunyolják, ütlegelik, sőt miig a fenesi
templomhoz eljutnak, közülök 3—4-et megölnék. Lovas futárok sietnek
az alsó falvakba, kik a lakosságot most is azzal izgatják, hogy jönnek
a zalathnaiak és a falvakat fel fogják gyujtani, mely hirre a vészharan-
gok, kelepelők, kürtök az útvonalon ujjalag megszólalnak, a lármafák
meggyulnak s a nép fegyveresen siet a preszákai korcsmához, mint a
lovas futárok által megjelölt gyűlhelyre. A szomorú menet délután 4
órákor megérkezik Preszákára. A nap már alkonyatra hanyatlott.
A románok az elcsigázott foglyokat az Ompoly vize mellett fekvő
tarló földre vezetik, mely az aznapi hideg esőzés miatt fel vala
fakadva. Itt értésükre adják, hogy ez a hely leendő éjjeli szállásuk.
A 800 szerencsétlen fogoly alig fér az aránylag szűk területen. Csak-
hamar megparancsolják nekik, hogy feküdjenek le mindannyian. Ezen
parancs következtében férfiak, nők, gyermekek elterülnek a sáros, hideg
földön. Fekhelyéről felállani halálbüntetés terhe alatt tilos vala min-
denkinek. Egy kéményseprő a tilalom daczára felállott. Meg is ölték
azonnal. A foglyokat minden oldalról tömött sorokban állják körül a
felkelők ezerei s lesik, ha mozdul-e valamelyik azok közül. Az alávaló
gunyolódásnak, ocsmány káromlásoknak, legtrágárabb beszédeknek s
vad röhögéseknek se hossza, se vége. Ilyen borzasztó helyzetben töltik
el a zalathnaiak a nedves, fagyos éj első felét.

Éjfél tájt öt román érkezett Zalathnáról Preszákára lóháton. Az érke-
zettek között volt Dobra is. Ez az emberi szörny azonnal kiadta bizalmas
embereinek a rendeletet, hogy *a zalathnai fogoly magyarokat öljk le,
kivétel nélkül az utolsó emberig.* Ezen rendelkezése után sietett vissza
Zalathnára. A román felkelők az éj második felében ráözönlének a
földön fetrengő szerencsétlenekre. És kezdetét veszi a rablás, és foly
reggelig hajmeresztő káromlások, minden kigondolható gúny és trágár
szavak hangoztatása és embertelen ütlegelések között. Először pénzük-
től, azután ékszereiktől fosztják meg őket, végül ruháikat tépik le
testükről. A fosztogatás folyama alatt a nőket undorító módon meg-
gyalázzák. A halálra kinzottak kétségbeesett jajveszékélései és a rablók
vad orditózásaitól visszhangzik az Ompolymente a borzasztó éj homá-

lyában. Reggel a többnyire csaknem teljesen meztelen foglyoknak parancsolják, hogy szedjék össze magukat és vonuljanak fel az útvonalra, mert tovább kell utazniok. A szerencsétlenek lelkében remény kél, hogy kísérőik boszu- és pénzvágya, aljas vadállati ösztöne már kielégítést nyert s életüket megkímélve elkísérik őket Gyulafehérvárra. Rövid ideig tartó hiu remény vala. A mint felérkeztek az útvonalra, kinzóiktól azon újabb parancsot vették, hogy nemzetiség szerint csoportosuljanak. A csoportosulás ily módon kezdetét vette ugyan, de befejezést nem nyerhetett, mert egyik tribun vezényszavára minden oldalról lövöldözni kezdettek a foglyokra. A lövöldözések mellett lándzsákkal, dorongokkal, vasvillákkal, fejszékkel, nyársakkal kezökben rohanják meg őket, a 800 embert, és kezdetét veszi egy olyan irtózatos mészárlás, milyenhez hasonló aligha történt még a földön. A zalathnavidéki békés természetű románok mind meg annyi kannibálokká változnak át s szerencsétlen áldozataikat vadállati kéjjel ölik, vágják darabokra. Kegyelmet nem adnak senkinck. A csecsszopó gyermekeket sem kímélik. Az oda csődült nők egy része épp úgy buzgólkodott az öldöklés munkájában, mint a férfiak. Még szerencsésnek vala mondható, kit golyó talált, vagy kinek lándzsa furódott szívébe és meghalt, mert százan meg százan valának olyanok, kik összemarczangolt testtel, összetört tagokkal órák hosszáig vívódtak a halállal. A rémület és a fájdalom miatt némelyek megőrülnek, s ruhátlan testtel, összemarczangolt tagokkal s az örült emberek ordításaival ajkaikon futkosnak a vértócsákban és szeretteik hulláin keresztül. Két óra hosszáig tartott ez az irtózatos mészárlás. Ekkor a hóhér-munkát végzők soraiban hire terjedt egy olyan parancs érkezésének, mely szerint a további öldöklés beszüntetendő. Ilyen parancs tényleg nem érkezett sehonnan. *A metesdi gör. n. egyesült lelkes Ursz János költötte.* Ugyanis ez a becsületes ember 23-án éjjel értesülvén arról, hogy a zalathnai magyarok élete Preszákán komoly veszedelemben forog, egyik bizalmas emberét, Valea Demetert, lóhalálában Preszákára indította azon utasítással, hogy az ottani román felkelők között híresztelje, miszerint a gyulafehérvári vár parancsnoksága az öldöklést szigoruan megtiltotta. Mikor Valea oda megérkezett, az öldöklés véres munkája már csaknem be vala fejezve. A küldöncz torkaszakadtából értesítette véreit a fent említett parancs érkezése felől. Valeát némelyek csitították, hogy ilyen dolgot ne híreszteljen, mások — köztük Ursz Krisztián — halállal fenyegették, ha el nem hallgat, a nagyobb rész azonban hitelt adott a beszédnek s a további öldökléstől tartózkodott. Még egy más körülmény is befolyt az öldöklés beszüntetésére. Ugyanis eme válságos perczekben egy kisebb román fegyveres csapat érkezett oda Lukács György sárdi lakos vezetése alatt. Ez a csapat Valeát emberbaráti törekvésében erőlyesen támogatta.

Az öldöklés beszüntét látva, az életben maradottak, többnyire a hullák alól kibontakozva, kisebb csoportokban siettek egyesülni s valami

százan, többnyire halálosan sebesültek, összeverődve vánszorogtak Metesd felé, s oda érkeзве Ursz János lelkész lakására tértek be. Ursz a szerencsétleneket irgalmasan fogadta, sebeiket kimosatta, bekötöztette, azután megvendégelte. Kevés idő multán a súlyosan sebesülteket három szerésre ültette, s őket Lukács György sárdi és három metesdi lakos, névszerint Podár Gligor, Márk Péter és Bora Juon fedezete alatt Gyulafehérvárra indította. A kíséret tagjai a támadásra hajlandó románokat az úton most fenyegetésekkel és saját életök veszélyeztetésével tartották vissza a gyilkolástól; olykor templomi szent énekeket énekeltek, hogy véreiket könnyörületre indítsák. Ezek a szerencsétlenek 25-én érkeztek Gyulafehérvárra. Ugyanezen napon még egy 30 főből álló menekült-csapat érkezett Metesdre s szintén az Ursz János oltalmára bízta magát. Ez a csapat oly egyénekből állott, kik a fegyverletétel után csodálatos módon a közeli erdőbe menekültek. Ezeket Knöpfler Vilmos orvos-tudor s kamarái sebész szedte össze s vezette le Metesdre az Ursz János lakására. Ursz ezt a csapatot is szívélyesen fogadta, az életökre törni szándékozó románokat nagy erélylyel visszatartotta, s október 26-án szintén fedezet alatt őket Gyulafehérvárra indította. Megmenekült még a haláltól ezen két csoporton kívül a legsodálatosabb módon mintegy husz ember, s így a Zalathnáról útra kelt s oda vissza nem tért magyarok közül 150 ember maradt életben. Az életben maradtak nagyobb része Gyulafehérvárra menekült, hol a magyar polgárok őket lehető szívességgel fogadták, de Horák várparancsnok nem bocsátott be közülök a várba egyet sem. November első hetében a várbeli katonaság is gyűjtést indított folyamatba az elnyomorodott zalathnaiak segélyezésére.*

A preszákai vérfürdőben 645 magyar ember vesztette életét, férfiak, nők, aggók, gyermekek. A hullák egy részét, 300-at, hetek multával Stánila Tódor preszákai bíró temettette el, a többi 345 hullán tovább táplálkoztak az égi madarak, a mezei vadak, később a tél hava vont szemfedőt rájuk.

Preszákánál pusztult el a zalathnai kincstári tisztviselők nagy része, köztük az öreg Nemegyei János bányatanácsos és tiszttartó, ki egész életében szívós kitartással ragaszkodott a fennálló állami kormányhoz, kit 1848-ban is a zalathnai magyarság egy része az u. n. «pecsovics» párthoz tartozónak tekintett. Ott pusztultak; Császár Zs. bányatörvényszéki elnök, Bartha Gyula, Debreczeni Ferencz bányatörvényszéki ülnökök, Imreh Miklós titkár, Ujvári Ádám uradalmi tiszttartó, Antos György kamarai ispán, Mihálovicz Károly olvasztó-kohó-mester; velök pusztult Salánki F. ref. pap stb. stb.

Az irtózatos gyilkolás véres árnya pedig ott lebegett Preszáká babonás lakosságának lelki szemei előtt hosszasan és annyira ijesztőleg, hogy az emberek az esték megjöttével lefeküdni nem mertek,

* László Elek naplója.

éjjelenként aludni nem tudtak, s komolyan foglalkoztak azon gondolattal, hogy községüket hagyják oda s telepedjenek meg más helyen valahol, az irtózatos gyilkosság szinterétől minél távolabb.*

Míg a Zalathnáról utra kelt magyarokkal a Preszákára vezető úton és Preszákán ezek történtek, azalatt a pusztítás és az emberirtás borzalmas munkája helyt Zalathnán is folyamatban volt. A Móga József parancsnoksága alatt álló román felkelő tábor egy része *Ényedi Klement* tribun vezetése alatt Offenbányáról október 24-én Zalathna ellen nyomult, de látván, hogy a bányaváros már lángokban áll, megfordult s visszatért Offenbányára.

Zalathna valóban égett még október 24-én is. A románokat a gonosz szellem teljes mértékben hatalmába kerítette. Az általuk támasztott tüzekről meggyúltak a gör. kath. és gör. keletiek templomai is. Kik oltani akartak, azokat szándékuktól lelövésével, agyonveréssel riasztották el. Elhamvadt minden kincstári épület, szám szerint 45. A gyűjtogatással együtt folyt szakadatlanul a rablás is. A magánvagyon elrablásáról nem is szólva, nem kimélték az ott felhalmozva levő ingó kincstári vagyont sem. A román lelkészek egy része együtt rabolt hűveivel, mások azonban, mint Popescu Onucz zalathnai és Popescu Niculae valea-doszuluji lelkészek, csak az orgazda szerepére szorítottak.

A gyilkolásoktól nem voltak megkímélve, igen természetesen, a honn maradt szerencsétlen magyarok sem. Ezeknek egy része a közeli erdőbe menekült, mások honn maradtak s többnyire román ismerőseik lakásán vonták meg magukat. Néhány román emberies érzületet tanúsított irányukban, mások ellenben a legembertelenebbül viselkedtek velök szemben. Főleg Lukács Juon tüntette ki magát kegyetlensége által a halálra üldözöttekkel szemben. Ez az ember némelyeket az üldözöttek közül házához fogadott azon biztatással, hogy nála bántódásuk nem lesz, de ígéretét megszegte, s a házához menekülteket ő maga lövette agyon. Öt beteg nő és egy férfi képtelenek voltak a menekülésre. Ezek lakásaikon égtek hamuvá. Lukács Lukács vagyonos aranyváltó házához is sokan menekültek. Ezek élete is folyton veszélyben forgott. Róza nevű leánya azonban most fenyegetőleg lépett fel a rablók és gyilkosokkal szemben, majd esdekelve kérte őket, hogy ne dühöngjenek tovább, kegyelmezzenek a szerencsétlenek életének. A derék leány határozott fellépésével néhány magyar életét meg is mentette.

Az erdőbe menekültek élete is folyton veszélyben forgott. Ugyanis Popescu Niculae lelkész utasította embereit, hogy az erdőket kutassák át s ha ott rejtőzködő magyarokra találnak, azokat öljk le. Reinbold Antal kohó-mester, ki családjával együtt szintén az erdőbe menekült, midőn rejtkehelyén ilyen üldözők közeledtét vette észre s a további menekülést lehetetlennek tartotta, családja tagjainak beleegyezésével előbb nejeire, majd gyermekeire lőtt, végül saját testébe röpített golyót.

* László Elek naplója.

Az önmaga ellen irányult golyó halálosan talált, családja tagjai azonban csak súlyosan sérültek, de nem haltak meg. A gyilkolás benn a helységben, valamint az erdőkön szakadatlanul folyt s bizonyára nagyobb mérveket öltött volna, ha a legválságosabb órákban egy mentő körülmény közbe nem jön.

Említők ugyanis, hogy Dobra október 22-én este levéllel futárokat indított Gyulafehérvárra. A levél Horák várparancsnokhoz vala intézve s ebben Dobra katonaság, ágyu és löszerek küldését kérte a Zalatna körül működő román felkelők erősítésére. A levelet Togyereszk Toma és Irimie Ironim nevű román futárok vitték lovas szekéren Gyulafehérvárra. Horák katonaságot és ágyut nem indított ugyan utra, de a küldönczök szekerét megrakatta éles töltevényekkel, e mellett levélben válaszolt Dobrának. Ezen levélben a románoknak minden egyebekben szabad kezet engedett, de a gyilkolást megtiltotta.

Mikor Togyereszkék hazafelé vivő utjokban, október 24-ike hajnalán, Preszákánál elhajtottak, a szerencsétlen magyarok még életben valának.

A futárok a magukkal hozott löszereket Galacz községe végénél lerakták, ezután Togyereszk egymagára Preszákára visszalovagolt. Ekkor már ott a gyilkolás javában folyt. Ennek láttára Togyereszk biztatta vezéreit, hogy csak folytassák bátran a véres munkát, mert ő is azt a parancsot hozta Fehérvárról, hogy a magyarokat le kell gyilkolni. Innen Togyereszk a levéllel Zalatlnára sietett, hol Dobrát a bányaváros alsó végén ácsorogva találta, s a Horák levelét neki kézbesítette. A gonosz ember a levelet Togyereszktől átvette, de a mint azt átolvasta, egész testében reszketni kezdett. A levelet átadta egy mellette álló román embernek, Taniszláv Tomának, azon utasítással, hogy azt a nép előtt hangosan olvassa fel; a levél ezen szavakkal zárul: *«Harczolni igen, de gyilkolni nem szabad.»*

Horák levelének ez a tartalma a lázadók között gyorsan elterjedett, mi kétségen kívül befolyással volt arra, hogy ezután a gyilkolásban szünet állott be. Benn Zalatnán 20—25 ember mult ki erőszakos halállal; ugyanennyire tehető azok száma, kiket az erdőkön öltek meg. Ezek szerint a legyilkolt zalatnai magyarok összes száma a 700-at valamivel meghaladja. Sokan a bujdosásban pusztultak el sebeik, vagy a kiállott iszonyu lelki rázkodások következtében. Az életben maradtak nagyobb része, mint említők, Gyulafehérvárra menekült, mások N.-Ágra, Dévára, Enyedre jutottak el, a legnagyobb életveszélyek között mindannyian. Pogátsnik János pénztárnok, Hildebrand Gotthard h. pénztári ellenőr, Ángyel György, Kain Frigyes bányabíróági ülnökök, Mikó Samu tiszttartó, Müller erdész Abrudbányára menekültek. Pár száz magyar ajku lakos honn maradt Zalatnán. A honn maradtak közül 70-et összefogdostak s úgy őriztek, mint a legczégersébb büntényeket véghezvitteket szokás őrizni.

Okt. 27-én törzskara s jelentékeny számú román felkelő élén

Abrudbányáról Zalathnára vonult le Jánku Ávrám. Jánku azonnal népgyűlést hív össze Zalathna főterére s a néphez beszédet intéz. Beszédében az elkövetett bűntényeket egy szóval sem ostorozza. Majd elébe viszik a 76 magyar foglyot. Jánku hadbiróság-félét alkot össze, hogy az a szerencsétlenek felett ítéletet mondjon. A hadbiróság a foglyokat 3 kivételével szabad lábra helyezi, 3 fogságban maradt. Ezekhez Jánku ekképp szólott: «Ki a legnagyobb pribék köztetek?» Egyiknek mellére pisztolyt is szegez s azonnali lelövással fenyegeti. Hosszas fenyegetés után egyiket, egy Timár nevűt, kezesség mellett szabadon bocsátja, a más kettőt pedig átadja Dobra Péternek, hogy kísértesse Gyulafehérvárra, ami amnyit tett, hogy átadta őket a halálnak. Dobra kíséret mellett utnak is indította őket Gyulafehérvár felé, a kíséret azonban a foglyokat Petrosán és Galacz között kétségen kívül a Dobrától vett utasítás folytán legyilkolta.*

Végre a gyilkolásban szünet állott be. Az életben maradt szerencsétlen zalathnai magyarok a bányaváros romjai között mindenükből kifosztva, némelyek az éhhaláltól gyötörve, folytonos fenyegetések és remegések között tengődtek s várták a szabadulást.

A virágzó kis bányaváros lakossága erősen megritkult; a magyar szó annak területén elnémult, az épületek romhalmazokká lettek. Egyedül a kincstárnak 45 épülete hamvadt el. Elpusztult e mellett minden kincstári ingó vagyon. Elpusztultak az ottani magyarok összes ingó és ingatlan javai. Ez az irtózatossá vandalizmus pedig véghez ment a gyulafehérvári vártól 3 mérföldnyi távolságban.

Azon kérdésre, hogy kinek róható fel bűnül Zalathna elpusztulása és a preszákai vérfürdő? igen könnyű és nagyon egyszerű a felelet. Az elmondottak után bárki is átláthatja, hogy a vérlázító bűntény értelmi szerzője Dobra Péter ügyvéd volt. Sulyos vád terheli azonban Horák tábornok emlékét is. Ha Horák, a helyett, hogy a Dobra küldötteinek éles történeteket és levelet ad, egy tiszt vezetése alatt néhány katonát indított volna Zalathnára azon utasítással, hogy az ottani állapotokkal ismerkedjenek meg, akkor a preszákai mészárlás bizonyára nem ment volna véghez. Sőt elég lett volna annyi, hogy Nemegeyeihez intézzen felhívást a fegyverletétel iránt azon biztatással, hogy ez esetben Zalathnának bántódása nem lesz. Horák ezeket megtenni elmulasztotta, nemcsak, hanem a Gyulafehérvárra eljutott szerencsétlen menekülteket sem bocsátotta maga elébe, kiktől a Zalathnán történetekről igaz értesüléseket szerezhetett volna. Ő, a katona, a vérszomjas és rabló pórlázadókkal

* Jánku és Bálint is említik jelentésükben ezt a Zalathnára történt kirándulást. Jánku szerint ez okt. 26-án, Bálint szerint 28-án történt. Jánku azt mondja, hogy Bálint praefecttel személyesen ment le Zalathnára a rend helyreállítására; Bálint azt erősíti, hogy ily célból ő Jánku nélkül jelent ott meg s a nagy számmal összegyűlt nép előtt ő tartott csillapító beszédet. Melyiknek van igaza? Bálintnak semmi esetre. Hogyan írhatnák meg az ilyen emberek a történt eseményeket híven, mikor a dolgokkal ennyire nincsenek tisztában? Úgy látszik, naplót sem vezettek.

való szövetséget egy virágzó kincstári bányaváros és körülbelül egy millió forintot érő kincstári vagyon megmentésénél és 7—8 száz, a szentesített alkotmányhoz hiven ragaszkodó intelligens magyar ember életénél előbbre becsülte. Sulyos felelősség terheli Jánku Ávrám emlékét is. Jánkunak Zalathna elpusztító és a preszákai vérfürdő előidézőjével szemben nincs egy szemrehányó szava. Zalathna pusztulásának és a preszákai vérfürdőnek híre könyeket fakasztott a magyarság szemeiben s irtózáttal és utálattal töltötte el minden nemesen érző ember lelkét Magyarországon s a mivelt külföldön, hova annak híre eljutott. Maga Puchner katonai főhadparancsnok is, midőn Jánkunak Zalathna feldúlásáról s magyar ajku lakói legyilkolásáról szóló jelentését előtte felolvasták, ekképp sóhajtott fel: «Istenem! Istenem! minő ocsmány tettekre fognak még engemet felhasználni azok a nagy urak!»*

A királyi főkörmányszék a katonai főhadparancsnoksággal egyetértve, 1848. decz. 14-ről 12193 szám alatti rendeletével *Méder Venczel* őrnagy és katonai törzskari hadbíró, Kondrád György kincstári titkár és Klokocsán ezredes személyéből összealkotott vegyes bizottságot küldött ki Zalathnára az ott véghezvitt irtózatot dolgok tetteseinék kinyomozása és az elrablott kincstári és magántulajdont képezett vagyon lehető visszaszerzése végett. Ez a bizottság Zalathnára ki is szállott s a kincstár részére visszaszerzett aranyban és ezüstben 10740 p. frt 23 kr értékű vagyont. Jánku Ávrám is küldött ez ügyben Bálint Simon és Popeszku Onucz lelkészek személyében egy bizottságot Zalathnára. A Jánku-bizottság össze is gyűjtött ott sok vagyont s fővezére előtt 23315 frt 23 krral be is számolt, de ezen vagyon nagy részét köztudat szerint a bizottság tagjai megtartották maguknak.

A Méder vezetése alatt álló bizottság magánvagyon is szedett össze, de román felkelők később azt ismét elrabolták. Sok vagyon került a Dobra Péter birtokába. Ez az ember 1849. május havában Abrudbányán elpusztulván, a rablott vagyon fivére, Dobra György birtokába ment át. A Méder és társai által folyamatba indított ezen ügy Méderék távozása után hosszasan szünetelt. 1850. június 19-ről 513. sz. a. a főkörmányszék Náhlik János százados hadbírókat küldte ki Zalathnára az ott 1848. október havában véghezvitt események kinyomozása végett. Náhlik október 6-án a helyszínére ki is szállott és tekintélyes, teljesen hitelt érdemlő egyének bizalmas közlései alapján a dolgok lefolyásáról jegyzőkönyvet vett fel. A főkörmányszék azonban Náhlik ekkori eljárása eredményével nem elégedett meg, ez okon azon év december

* Jakab E.: «Visszaemlékezések 1848—49-re» 417. lap. Zalathna pusztulása le van írva b. Kemény G. «Nagy-Ényed és vidékének veszedelme» 1848—49-ben ez. alatt megjelent művében. A «Közérdek» 1891. évi folyamában. A «Honvéd» 18., 19., 20. számaiban sat. Szólnak arról jelentéseikben Jánku és Bálint is. «Románság» I. kötet 431—432—521. l. A Jánku neve alatt ismeretes jelentés a dolgot úgy adja elő, hogy az öllenségeskedést a magyarok kezdték, kik álnokul támadtak a románokra kézi fegyvereikkel és ágyúkkal. Ez az állítás a való tényállásnak lelkiismeretlen elferdítése. A zalathnai polgári csapatnak nem volt egy ágyúja sem. Náhlik J. jegyzőkönyve.

17-ről kelt rendeletével öt ujjal kiküldötte, hogy most már tanuknak eskü alatti kihallgatása alapján nyomozza ki az akkori események lefolyását; nyomozza ki az azokban bűnösöket, valamint a kincstár és magánosok által szenvedett károk okozóit. Náhlik 1851. január 30-án Zalathnára másodszor is kiszállott. Az események lefolyását, azok tetteseit teljes tárgyilagossággal ki is nyomozta, eljárása eredményéről terjedelmes jegyzőkönyvet vett fel. Sőt azt az eredményt is elérte, hogy számos, Zalathna vidékén fekvő község lakói oda nyilatkoztak, miként a kincstárnak 1848. október havában okozott károkat készek megtéríteni, azonban az alsófehérvármegyei akkori polgári közigazgatási tisztikar, melynek élén Eisenegg kerületi főnök állott, az ügynek nyakát tekerte. A Náhlik által kinyomozott bűnösöket sem érte semmi büntetés. A kincstár is kárban maradt, a minden vagyonukból kifosztott zalathnai szerencsétlen áldozatok csekély számú utódaira pedig örökségképpen a gyász és a vándorbot szállott.*

* * *

Borzalmasság tekintetében Zalathna elpusztításánál, magyar- és németajku lakóinak lemészárlásánál az erdélyrészi Hegyalja feldúlásának s magyarajku lakói lemészárlásának szomorú ténye sem áll hátrább.

Ezen szép vidék lakossága a Hora-világ elnevezés alatt ismeretes oláh pórlázadás lecsendesülése után 1848-ig néhány boldog évtizedet számlált. A hegyek bő mértékben termették a széles körben jóhírű hegyaljai bort s főleg a közelben fekvő aranybánya-vidék lakói nagy mennyiségben vásárolták azt ott össze s szállították fel hegyeik közé. A szüreti időszak a Hegyalja községeiben mindig egy nagy vásár képét mutatta. Ilyenkor földesúr és jobbágy megpénzezte magát. A nyomor azon időkben itt is, mint Zalathnán és környékén, ismeretlen vala. A kenyér nem hiányzott sem az iparosnak, sem a jobbágnak, sem a zsellérnek asztaláról. Csaknem mindenik vagyonosabb nemesi család lakása mind meg annyi gyűlhelye vala a barátságos összefüveteknek, melyeket az ott hagyományos szíves vendéglátás, derült kedélyhangulat tett vonzóvá, feledhetetlenné. Az ottani társas-körök szívesen fogadott tagjai valának a Krakkó, M.-Igen és Sárd mezővárosokban állomásozó Max. könnyű lovas ezred szakaszainak tisztjei is.

Tömör és vagyonos értelmisége élénk és tevékeny részt vett a közélet mozgalmáiban s Alsófehér vármegyének sok kiváló tisztviselőt szolgáltatott. A közigazgatás és igazságszolgáltatás, ha jobb nem, de rosszabb bizonyára nem vala itt sem, mint hazánk más vidékein. És ezen szép vidéknek, ezen tejjel és mézzel folyó kanaánnak magyar-

* Náhlik J. jegyzőkönyve.

ajku lakossága 1848. év őszén és 1849. január hóban kiirtatott, miként a feladott erdőterület fát irtja a fejsze, csákány és ekevas. A gyáva szó- és szerződészegés, az erkölcsök elfajulása, a rablás-vágy és vérszomj valának mozgató rugói az ott végbe ment irtózatos kannibalizmus- és vandalizmusnak.

De hadd szóljanak maguk a tények.

1848. október 9-én Krakkó, M.-Igen és Sárd mezővárosokból a Max. ezredbeli könnyű lovasokat bevonták Gyulafehérvárra, minek folytán ezen kis mezővárosok katonai helyőrség nélkül maradtak. A románok forrongása, ezen naptól számítva, élénkebbé s folyton merészebbé vált. Az elszórtan állott nemzetőr-csapatok vezető férfiai azoknak a Hegyalja valamelyik pontján leendő összevonását látták szükségesnek. Vadadi László, a sárdi nemzetőr-csapat parancsnoka, eme napok egyikén levélben fel is szólította Pécsi Ferencz krakkói tekintélyes birtokost, hogy álljon az ügy élére; a főispánt találja meg személyesen s kérje fel, hogy befolyásával igyekezzék oda hatni, miszerint a hegyaljai nemzetőr-csapatok M.-Igenben vagy Krakkóban, esetleg Vajasdon vonassanak össze. Vadadi ezen levelében a reakció aggasztó irányu ténykedéseit élénk színekkel rajzolta.¹ Mit végzett Pécsi a főispánnal ez ügyben, arról határozott tudomásunk nincs; tény, hogy a hegyaljai nemzetőr-csapatok egy helyre összevonása elmaradt, állítólag azért, mert a főispán nézete az volt, hogy ezen csapatok Alvinczre húzódnak s az alvinczborberekiekkal együtt képezzenek egy tekintélyes hadi erőt a gyulafehérvári vár közelében, de ebbe a hegyaljaiak beleegyezni nem akartak.²

Nemcsak hogy a szétszórtan álló nemzetőr-csapatok nem egyesültek a közös védelem érdekében, sőt többen, mint pl. Péterfi László enyedi tanár, Tóth András megyei nagybirtokos, Benedek József vármegyei főbíró, a veszély annyira kicsinyelték, hogy Enyedről leúztak a Hegyaljára, a veszély torkába, hogy szőlőtermésüket leszüreteljék. Ezek a szerencsétlenül járt emberek azt hitték, hogy ott a gyulafehérvári vár közelében bántódásuk nem lehet. Nem lehet azért sem, mert ők a magyar nemzet hevesebb reformmozgalmaiban jelentékenyebb részt nem vettek.

Csalódtak, irtózatosan csalódtak.

A Maros vize mentén lakó alsófehérvármegyei románok közül a hegyaljaiak fegyverkeztek és vonultak táborba legkorábban. Ezek mutattak legtöbb határozottságot és merészséget, minek oka a gyulafehérvári vár közellétében és a tulnyomó részben román nemzetiségű várőrségnek *velök való nyilvános czimboráskodásában keresendő és található meg.*

¹ Sajnálatunkra ezen levél birtokában nem vagyunk. A levél Pécsi F. udvara kirablásakor a románok kezébe került, kik azt december 12—13-án Nagy-Szebenbe vitték s br. Puchner főhadparancsnoknak kézbesítették, mint Vadadi hűtlenségét tanúsító bizonyítékot, miért Puchner Vadadit Nagy-Szebenben, mint látni fogjuk, decz. 14-én börtönbe is záratta. A levélről azonban Vadadi Gergely sárdi birtokosnak határozott tudomása van.

² Vadadi Gergely közlése.

A román felkelők magatartása Czelnán, B.-Bocsárdon, B.-Benedekben, M.-Igenben, Krakkóban és Sárdon már október közepén annyira kihívóvá, sőt fenyegetővé vált, hogy a birtokos magyarok tekintélyesebb része szükségesnek látta előlük menekülni. Ezek akkor sem Enyedre, hanem Gyulafehérvárra húzódtak. A sárdi nemzetőrök október 19-én a Benedek József lakásán gyűlést tartottak, melyben azt határozták, hogy a román felkelőkkel nyílt harcba nem bocsátkoznak, hanem a ki teheti, családját szállítsa be Gyulafehérvárra, a férfiak pedig kísérik figyelemmel a dolgok fejlődését. Következő napon Benedek J., Szöllösi Elek, Vadadi L., Incze János sárdi ref. lelkész és mások családjaikkal együtt behúzódtak Gyulafehérvárra. Az ezen város ellen október 21-re virradó éjjel intézett megrohanás őket már ott találta. Ott szereztek maguknak azon szomorú meggyőződést, hogy a várórség oltalmára hiában számítanak, mert az a felkelőkkel czimborál s a pórlázadást *nemcsak erkölcsi, hanem fegyveres támogatásban is részesíti.*

Élt azon időben Sárdon egy Pap Miklós nevű egyén. Ez román jobbágy-családból lett magyar nemessé, s 1848-ban Sárd mezőváros jegyzője vala. Az ottani magyar birtokosok őt körükbe fogadták, bizalmukkal megajándékozták. Ez az ember is részt vett Gyulafehérvár város megrohanásában és részt vett Popa Kulicza sárdi gör. kath. lelkész is. Ifj. Pap Miklós és Popa Kulicza október 21-én reggel Gyulafehérvár piacán találkoztak Benedekkel, Szöllösivel, Vadadival, Incze Jánossal és más sárdiakkal. Pap és Popa Kulicza biztatták Benedekéket, hogy térjenek vissza Sárdra nyugodtan, mert ott bántódásuk nem lesz; hivatkoztak arra is, hogy a románok és magyarok között a béke Gyulafehérvárt már helyre állott s rövid idő multával helyre fog az állani a vidéken is.

Ezen találkozás után Benedek és Szöllösi szekereikre ültek s családjaikkal együtt útra keltek nem Sárd, hanem Enyed irányában, de a román felkelők Borbánd közelében útjokat állták s kényszerítették, hogy menjenek Sárdra. Vadadi két fiával, Györggyel és Gergelyvel, továbbá Incze János, Bene Ignác kislaludi birtokos, Balogh János m.-igeni róm. kath. tanító a Pap Miklósék biztatására még aznap délelőtt Sárdra hajtottak. Családjaik tagjait is haza szállították, Vadadi kivételével, a sárdi magyar birtokosok.

Vadadiék Benedekékkal csaknem egy időben érkeztek haza. A sárdi románok a magyar nemzetőröket azonnal megrohanták, s kezeikből a fegyvert erőhatalommal elvették. A sárdi magyarok nagyobb része a gróf Eszterházi-féle kőfállal kerített udvarban keresett menedéket, de a románok őket ide is követték s ott Jakabfi János gazdatisztet meg is ölték, Benedeket és Szöllösit meglökdösték, Szöllösinét és Benedeknét lábaikról leütötték, az általános öldöklésbe azonban jónak látták ekkor még nem menni bele, mivel a magyar-igeni erős nemzetőr-csapat még fegyverben állott. Megengedték tehát, hogy a sárdi magyarok tűzhelyeik mellé térjenek, mi meg is történt. Vadadi és két fia, György

és Gergely, továbbá Bene Ignác az erdőkön keresztül valahogyan még azon napon menekültek Sárdról s eljutottak Gyulafehérvárra, de a többi magyarok otthon maradtak s a városból többé nem volt szabad távozni senkinek.

Pap és Popa Kulicza nagyon sajnálták, hogy Vadadi körmeik közül menekült s már 22-én a Vadadi szekereire ültek s azon siettek Gyulafehérvárra, hogy onnan őt valahogyan haza csalják. A két álnok ember Vadadit a vár közelében meg is találta, s igen hizelgő ígéretek mellett kérte, hogy fiaival együtt térjen haza Sárdra, mert ott bántódása bizonyára nem lesz. Vadadi már hajlandó is volt szekerre ülni s a Pap Miklósék társaságában Sárdra visszatérni, mikor hozzá lép egy Viola nevű gyulafehérvári cigány nő, ki a Pap és Vadadiék között folyt beszélgetést végighallgatta. A cigánynő Vadadit félre szólítja pár szóra s neki ezeket mondja: Gyulafehérvárról ne mozduljon, haza Sárdra semmi esetben ne menjen, mert ő jól hallotta, hogy *a várórség tisztjei közül némelyek okt. 21-én reggel szidták a román felkelőket, hogy a krakkói, magyar-igeni és sárdi magyarokat miért nem ülték le az utolsó emberig.*

Vadadi a Viola cigánynő figyelmeztetését megköszönvén, Gyulafehérvárrt maradt. Hazatérő magyar kocsisát Kisfaludon az ott Vadadira várakozó románok boszúból megölték.*

Október 21-én Magyar-Igenben a románok és magyarok alkudozásokba kezdenek a fegyverletétel iránt. Az alkudozások a Kis Sámuel nyugalmazott vármegyei pénztáros udvarában folytak. A vezérszerepet ezen béke-alkudozásokban Szász Lajos helybeli ref. pap és esperes, továbbá Pap (Serezsán) Miklós szintén helybeli görög kath. lelkész vitték. A megegyezés itt nehezen jött létre. Szász a fegyverletételt melegen ajánlotta, de Koncz század-parancsnok, továbbá Szabados János, a nemzetőr-csapatnak a fegyverviselésben betanítója, a nemzetőrök nagyobb részével a fegyverletéteit határozottan elleneztek. Ez a szép nemzetőr-csapat meg volt győződve, hogy miután fegyverrel jól el vala látva és lőszere is bőven volt, a harczot a román lázadókkal bátran felveheti s végső esetben az ottani várkastély falai mögött fenn tarthatja magát, míg valahonnan felmentő erő érkezhetik. A tanácskozás folyt egész éjen át roppant izgatott hangulatban. A nemzetőrök több rendben kijelentették, hogy védeni fogják magukat, szeretteiket, tüzhelyeiket az utolsó emberig, még azon esetben is, ha vezető nélkül maradnak. Szabados ajánlkozott is vezetőül. Mint Zalathnán történt, közbevetették, fájdalom, magukat itt is a nők és sürgették a fegyverletételt. Szász Lajos és a nők kérésének elvögre Koncz százados is engedett. A nemzetőrök ismételen kijelentették, hogy fegyvereiket nem teszik le. E közben megvirradt. A ködös reggel a nemzetőröket Magyar-Igen piacán még fegyverben találta. A hosszas, heves, sőt

* Vadadi Gergely szemtanu közlése.

elkeseredett tanácskozás vége mégis az lett, hogy 22-én reggel elfogadták és aláírták a következő békeszerződést:

«Neveinket alábbirtak meggondolván a békesség áldásait, s fő igyekezetünk az lévén, hogy bizalmat eszközöljünk, a mennyire tőlünk függ, és jóllétünket biztosítsuk, mentünk a következő kölcsönös egyezésre magyar-igeni és számos vidéki románok kívánságára.

Először: A bizalom megerősítésére és egymásnak szükségesnek mutatkozó kölcsönös védelemre együttesen kötelezzük magunkat. Fegyvereinket magyarok és románok letesszük oly kölcsönös megegyezéssel, hogy azok írásba foglalt kimutatás szerint egy a végre kijelölt házba, névszerint Pakurár Kula házába helyeztessenek be s ott két magyar és két román egyénből álló őrség által éjjel és nappal gondosan őriztessenek. A Pakurár Kula házára két zár alkalmaztassék, melyeknek kulcsai közül egyik a református, másik az unitus tiszteletes papoknál álljon.

Másodsor: A magyarok közül azok, kik békés indulatjukról ismeretesek, fegyvereiket megtarthatják.

Ezen megegyezéssel visszaélő és azt felbontó fél szoros számadásra köteleztetik. Irtuk M-Igenben, október 21-én 1848-ban. Tóth András, Szász Lajos ref. pap, Telcki József, Koncz Zsigmond, Herczeg János, Kis Sámuel, Virágháti Lajos, Pap Miklós magyar-igeni görög kath. pap.¹

A békeszerződés aláírása után a nemzetőrök fegyvereiket letették. Fegyvereiktől sokan sirva váltak meg. Szabados Sándor, mikor látta, hogy a nemzetőr-csapat nagyobb része hajlandó fegyvereit letenni, Kovács Ferencz, Salánki István nemzetőr és még egy német kárpitos nemzetőr társával, harmad, némelyek szerint ötöd magával, a nemzetőr-csathból kivált s október 22-nek hajnalán fegyvereikkel kezökben Magyar-Igenből távoztak.²

A románok, miután a magyarigeni nemzetőr-csapat lerakta fegyverét, a béke-szerződést nyomban megszegették. Közülök nem tette le fegyverét senki, a magyarok által letett fegyvereket pedig, a helyett, hogy a Pakurár Kula lakására szállították, ott kettős zár alá tették s magyarok és románokból alakult vegyes őrség felügyeletére bízták volna, a piacra rendelt szekerekre rakták azon ürügy alatt, hogy utasításuk van azokat a gyulafehérvári várba szállítani. A magyaroknak annyit megengedtek, hogy, ha jónak látják, a fegyverekkel megrakott szekerek fedezetére maguk is rendeljenek ki embereket. A magyarok rendelték is ki e czélból maguk közül néhány fegyvertelen nemzetőrt s a vegyes

¹ Ezen okmány Csató János, Alsófehér vármegye alispánjának birtokában van.

² A Magyar-Igenből menekült nemzetőrök közül Kovács F. hegyen-völgyön keresztül Enyedre, Szabados Tövésre érkezett. Hogy a többivel mi történt, arról tudomással nem bírunk. Igen valószínű, hogy Szabadossal Tövísen maradtak s a tövis-diódi nemzetőr-csathhoz csatlakoztak. A Hegyalján történt események hírét Kovács Ferencz hozta meg Enyedre. Lásd Magyarai Lászlónak Nagy-Enyedről 1848. október 26-ról szülőihez Al-Pestésre irt levelét. Vadadi Gergely sárdi birtokos és Koncz Albert vármegyei pénztáros közlése nyomán.

fedezet alatt a fegyverekkel megrakott szekerek késedelem nélkül el is indultak Gyulafehérvár irányába; azonban alig értek ki a városból, a mesgyék alatt elrejtőzködött román lázadók a fegyverekkel rakott szekereket megrohanták, azokról a fegyvereket leszedték, maguk között ott helytt szétszították, a magyar kíséret tiltakozására és a béke-egyezményre hivatkozásukra pedig csak gunyos mosolylyal válaszoltak. Szász Lajos esperes családjával és értékesebb ingóságáival a gör. kath. lelkész lakására költözködött át, hogy a kijátszott magyarok súlyos szemrehányásait tovább ne hallja s magát és családját a románok megrohánása ellenében biztonságba helyezze.

A sárdi és magyar-igeni nemzetőrök lefegyverezése után az ottani magyar birtokosok és polgárok helyzete igen siralmassá vált. Ki voltak szolgáltatva teljesen a műveletlen, a boszuszomjas lázadók szeszélyeinek, maró gunyolódásainak. Egy ideig még meg volt nekik engedve, hogy tüzhelyeik mellett maradhassanak, de a város területéről többé nem távozhatott egy magyar ember sem. Az utcákon, főleg azok végein, éjjel-nappal felkelő román csapatok czirkáltak, hogy a menekülést, magyar emberre nézve, lehetetlenné tegyék.

A boros-bocsárdi kis nemzetőr-csapatot egy Nesztor Miklós nevű tribun hívta fel a fegyverletételre. A nemzetőrök Áts ref. pap házába gyűltek össze s ott tanácskoztak a végzetes ügyben. A tanácskozásban részt vett Péterfi László enyedi professzor is. Péterfi is, mint Magyar-Igenben Szász Lajos, a nemzetőröknek a fegyverletételt élénken ajánlotta. A nemzetőrök a P. tanácsát elfogadták és október 22-én fegyvereiket ők is letették s átszolgáltatták a Nesztor tribun embereinek. Szolgáljon a bocsárdi nemzetőr-csapat emez eljárásának mentségül az a körülmény, hogy a sárdi és magyar-igeni nemzetőrök fegyvereiket ekkor már letették volt, valamint az is, hogy B.-Bocsárdot ekkor már pár ezer fegyveres román felkelő özönlötte el, kik a csekély számú magyarokkal szemben igen fenyegető állást foglaltak.

A krakkói nemzetőröket a románok nem tudták tömegesen kelezébe csalni. Ezen kis mezővárosban román részről Blasiu János m. kincstári uradalmi ispánból lett alpraefect és egy Ángyel Juon nevű tribun voltak a fő szerepvivők. Élt azon időben Krakkóban egy Tibori István nevű magyar földműves. Tibori a magyarság ellen tervezett támadást jó előre észrevette s a nemzetőröket s általán az ottani magyar birtokosokat nagy óvatossággal intette, kérte, hogy távozzanak, meneküljenek Krakkóból, mert életüket veszedelem fenyegeti. A Tibori figyelmeztetése és kérése folytán menekültek is onnan többen, némelyek Tövisre, mások Gyulafehérvárra. Magyar parasztok is menekültek onnan, némelyik jó előre. Ezek többnyire Vajasdra huzódtak. Október 20-án a román felkelők Krakkót elárasztották, a magyar birtokosok lakásaiba nagyobb csapatokban betörték, azokban rabolni kezdetek, az ott talált egyes nemzetőrök kezeiből a fegyvert erőhatalommal elvették. A megtámadott nemzetőrök közül némelyek ellenállást fejtettek ki

s néhányan fegyvereiket megtartották. A támadók közül sokan, — főleg Józsa ref. lelkész és nemzetőr-százados ellen forraltak véres boszút. A ref. papi lakot minden oldalról őrizet alá vették. Józsa erősen szorongatott helyzetéből már csak esellel menekülhetett. Ehhez folyamodott tehát. Ugyanis, a mint a nap estére hanyatlott, egy hozzá menekült Fülöp nevű nemzetőr társával a papi lakban gyertyát gyújtottak. A románok a papi lakban levő világosságot látva, meg voltak nyugodva, hogy Józsát tetszésük szerinti időben tehetik fogolylyá, mert hazulról nem távozott. Józsaék a gyertyát égve hagyták s a sötét, ködös éjben a papi lakból távoztak s a templom-kerítés magas falán lehető csendben átmászván, menekülési útra indultak. Az őket őrző román fegyveresek között hason csuszva haladtak el. Szerencsés körülmény vala Józsaékra, hogy a román őrsvonal emberei magukat földrészeggé leíva, álomba merültek. Útközben megtalálták Tiborit. A derék paraszt ember őket elkísérte a krakkói határ széléig.

A menekülő két nemzetőr további baj nélkül jutott el Tövisre, Tibori pedig visszaindult Krakkóba.

Éjféltajt Ángel tribun embereivel a papi lakra tört, hogy Józsát és Fülöpöt kézre kerítse, de a támadók kiszemelt áldozataiknak ekkor már csak hült helyét találták. Ángel nyomban fegyveres embereket indított utánuk minden irányban, de ezek csak a hazafelé tartó Tiborit találták. A Józsát és Fülöpöt nyomozó románok Tiborit a határon előbb agyba-főbe verték, ezután a faluba vonszolták s ott lezárták egy pinczébe; tették pedig ezt főleg azért, mert meg valának győződve, hogy a Józsaék szökését ő segítette elő.

A lázadók, a Józsaék menekülésén okulva, már 21-én délelőtt mindenik odavaló magyar ember lakása elébe fegyveres őroket állítottak, hogy a menekülést lehetlenné tegyék. Ezen napon már a krakkói nemzetőr-csapat is nem létezőnek vala tekinthető.

A krakkóival egy időben hullt szét a b.-benedeki nemzetőr-csapat is. Ez sajátságos módon remélt szorongatott helyzetéből szabadulhatni. Ugyanis, a helyett, hogy az ellenállást még csak meg is kísérelte volna, vagy legalább bevárta volna a fegyverletételre vonatkozó felhívást, fegyvereit önként lerakja, azokat behelyezi a ref. templom tornyába, a torony kulcsát pedig megőrzés végett Szövérfi Simon ref. lelkész kezeihez teszi le. Tehát 60 jó fegyverrel és elégséges lőszerrel ellátott izmos férfi, élete megvédése érdekében, nem tesz bár egy gyenge kísérletet. Nem igyekszik utat nyitni magának a csak néhány kilométer távolban fekvő Tövisre, hol a magyar nemzetőr-csapat még ekkor fegyverben állott. Menthetetlen könnyelműséggel önmaga fosztja meg magát fegyvereitől akkor, mikor egy irtózatoss pórlázadás megsemmisítéssel fenyegeti életét és mindenét.

Október 21-én reggel a szép hegyvidék gazdag bortermő és tulnyomó részben magyar birtokosok és iparosok által lakott ezen községében megjelent a csákyai két román pap pár ezer fegyveres román

életén. Itt hozzájuk csatlakozott az alsógárdi gör. kath. lelkész Bukur Gábor. Ennek az ember-hiénának anyja magyar asszony volt; tanulását magyar iskolában kezdte és folytatta; egy ideig magyar urakat szolgált mint asztali inas; magyar urak közbenjárása folytán jutott lelkészi oklevél birtokába; ezek támogatásával nyerte el az alsógárdi gör. kath. hitközség papi állomását. A pap tribunok a helység piaczat előzőlött fegyveres tömegek előtt lázító beszédeket mondottak oly módon, hogy szent könyveket tartottak kezökben, mintha a néphez intézett beszédek azokban lennének megírva és ők a beszédeket a szent könyvekből csak olvasnák. Az istentisztelet jellegével bíró lázítási eljárás befejezte után a felizgatott néptömeg a magyar családok lakásaira rontott. Azokban fölkatatott és birtokába vett minden még található fegyver-félét. Megrohanták a ref. pap lakását is és Szövérfit kényszerítették, hogy a torony ajtajának kulcsát nekik adja át. Szövérfi eleintén szabadkozott, de a fenyegetésektől megrémülve, a kért kulcsot a lázadóknak hamar kiszolgáltatta. Ezek a torony bejáratának ajtaját felnyitották, a torony belsejében elrejtve lévő fegyvereket és lőszereket összeszedték és maguk között szétosztották. A Hegyalja községeiben annyi hazafiui lelkesedéssel alakult nemzetőr-csapatok ily módon oszoltak fel, hullottak szét. Közel 500 fegyveres ember vált meg fegyvereitől a legnagyobb veszély idején a nélkül, hogy az életére törő ellenre avagy csak egy puska-golyót röpített volna.

A diódi nemzetőrök a fenyegető veszély láttára lehuzódtak Tövisre s csatlakoztak az ottani nemzetőr-csapatához.

* * *

A Hegyalján lakó magyarok helyzete a fegyverletétel után október 26-ig még elviselhető volt. A románok őket gúnyolták, zsarolták, fenyegették, de el nem zárták, közöttük nem gyilkoltak, sőt nagyobb mértékben nem is raboltak. Az október 26-ra virradó éjjelen a lázadók Sárdon, Magyar-Igenben, B.-Bocsárdon, Krakkóban, B.-Benedeken folyton gyüleseztek. A Krakkóban tartott gyűlésen részt vett Sendrucz Nikole katonai biztos is, ki folyton a lázadók között volt s szította a lázadás tüzét.* Ezen éjjeli gyűléseken határozták el, hogy a hegyaljai magyar férfiakat be kell fogni s fogságban tartani addig, míg a gyulafehérvári várból kiküldendő katonai bizottság előtt Ferdinánd császár iránt a hűségi esküt leteszik. A határozat végrehajtásával nem is késtek. 26-án már kora reggel a fent említett községek mindenikében a magyar birtokosok lakásai előtt román felkelők jelentek

* Többnyire Sendrucz mellett volt Munzát Albert is. Mindketten a báró Kemény Albert gárdi kastélyába szállásolták be magukat. Velök volt állandóan néhány cs. katona. A vármege területén működött rögtönítélő hadi és polgári vegyes hírság jegyzőkönyvének okmányai. Fekete könyv.

meg fegyveresen, kik a felnőtt férfiakat lakásaikból kiszólitották, a befogatásukra vonatkozó határozatot velök közölték, őket foglyoknak nyilvánították s nyomban el is hurczolták. A befogatás elől Sárdról Abacs Ferencz menekült Kis-Faludra, mit a sárdi románok észrevevén, utána iramodtak, a szerencsétlen embert Kis-Faludon meg is találták s nyomban megölték.

B.-Bocsárdon nagy gonddal keresték Antal János ref. püspököt, kiről hitték, hogy a ref. püspökség ottani szőlőinek leszüretelése végett maga is oda lement, de természetesen nem találták, mert az öreg püspök Enyedről nem mozdult.¹

A sárdiakat, m.-igenieket, czelnai gazdatisztekot és az igenpatakiaikat az igeni és sárdi katonatiszti lakásokba, a krakkóiak egy részét az ottani katonatiszti lakba, más részét a Bíró Miklós udvarházába, a b.-bocsárdiakat és a b.-benedekieket a ref. papi lakokba gyűjtötték össze és zárták be.² A Teloki Elek gr. jószágigazgatója megkísérelte a menekülést Czelnáról, de a románok észrevették, utána iramodtak, Vajasdnál utól is érték, ott keményen elverték, aztán visszahozták Igenbe s a többi fogoly mellé zárták. Összefogdosták a magyar parasztok nagyobb részét s bezárták őket is azon börtönökbe, melyekbe volt földesuraikat zárták. M.-Igenben szabad lábon hagyták Szász Lajos ref. papot, Veisz Károly nyugalmazott kincstári bányaeorvost; szabad lábon hagytak minden fajta ipart folytató iparosok közül egyet-egyet, hogy az iparágaknak legyen művelője, betanítója. Igenből négy polgár a befogatás elől menekült a Rogosina nevű erdőbe s ott rejtőzött el.

Október 26-án Diód községben is összefogdostak néhány birtokos magyar embert, de ezeket rövid idő múlva szabadon bocsátották. Itt egy Szücs György nevű helybeli román volt a vezénylő tribun.

A nőket, gyermekeket szabad lábon hagyták mindenik hegyaljai községben, de a nőknek kötelességökké tették, hogy börtönbe zárt övéik élelmezéséről gondoskodjanak.

A befogatások megtörténte után megindult egész nyiltan a rablás. Az udvarok tele pinceszít feltörték, azokban magukat földrészegekké itták. A borok egy részét elszállították lakásaikra vagy a táborba. A roppant értéket képviselő, sok esztendőről meggyűjtött hegyaljai kítűnő borok egy része pocsékká vált már eme napokban. Felkutatták a magyar családok lakásait s azokból az értékesebb ingóságokat hordani kezdték, a magyar birtokokat egymás között felosztották. A magyar nőket fenyegették, s velök szemben alávaló módon szemérmetlenkedtek. Rablott portékákkal rakott szekerek jöttek, mentek, mintha vásár bomlana szét. Borzalmas ordítózasok, dalolások, káromlások lármája mindenfelé éjjel-nappal, s míg a lázadók minden neme-

¹ Magyarai Lászlónak október 26-ról Enyedről szülőihez intézett levele.

² Bíró Miklós naplója. Özv. Kis Gergelynének Ó Felségéhez legmagasabb erdélyi körújjakor benyújtott kérelme. Fekete könyv.

sebb emberi érzésből kivetkőzöttén vad orgiákat csapnak, a fogoly magyarok börtönükben, nejeik és gyermekeik otthon a legmélyebb aggodalmak és szivszaggató kesergések között számlálják a lassan muló órákat. A befogatások megtörténte után kevés idő múlva kezdetét vette a foglyok embertelen kinzása. A sárdi és magyar-igeni foglyokat már 27-én a katonatiszti lakások pinczéibe zárták azon megokolással, hogy a lakásokon sok az ajtó és ablak, ők pedig nem rendelkeznek annyi emberrel, hogy mindenik ablak és bejáró elébe őnök jussanak. A nőket, kik férjeiknek élelmet akartak vinni, a börtöntől elriasztották, maguk pedig a foglyoknak élelmet nem szolgáltattak. A foglyok némelyike hivatkozott a kölcsönösen aláírt békeszerződésre s annak alapján emberies eljárásért esengett. Eme hivatkozásokra csak gunyos röhögés volt a válasz. Veisz Károly nyug. bányaorvos levélben figyelmeztette Trausch ezredest, mint meghítt barátját, a veszélyre, melyben a hegyaljai magyarok élete forog; az embertelenségekre, melyeket a román felkelők ott a magyarokon véghez visznek, s felkérte, hogy ennek szakítsa végét. A kérés azonban Trauschnál siket fülekre talált s a várparancsnokság az embertelenségeknek továbbra is szabad folyást engedett.¹ Magyar-Igenben 27-én a pincze-börtön szük ablaknyílásai közelébe szalmát hordottak s azt meggyújtották. Ezen eljárásuk mentségül azt hozták fel, hogy ők a hideg éjben fáznak. Az égő szalma füstje behatolt a pincze-börtönbe. A fojtó füst és a megemészített levegő a foglyok életét támadta meg. Récesei Elek, Récesei Ádámnak, a reactio által Magyarország részére kinevezett miniszterelnöknek unokaöccse, a pincze bűzös levegőjében megfuladt, hullája pedig ott maradt; az embertelen kinzók annak eltávolítását nem engedték meg. A kilátásba helyezett katonai bizottság sem jött, hogy a foglyoktól a Ferdinánd császár iránti hűségi esküt bevegye.

A Hegyalján történt befogatások híre Enyedre megjövet, br. Kemény főispán késedelem nélkül hadi tanácsot hívott össze, mely a felett folytatott tanácskozást, hogy a hegyaljai magyarokat rendkívül fenyegetett helyzetükből mi módon lehetne kiszabadítani. A megállapodás az lett, hogy egy kisebb hadsapat vonuljon le Enyedről a Hegyaljára s az ott sanyargatott magyarság megszabadítását kísértse meg. A katonai vállalat végrehajtása idejéül okt. 28-át állapították meg. Ezen nap hajnalán ki is indult Enyedről br. Bánffy János százados parancsnoksága alatt 250 honvéd, az Enyeden levő székely huszárok Baumgarten százados parancsnoksága alatt és egy kis század Mátyás-huszárral Bethlen G. parancsnoksága alatt, együtt nem több, mint 5 —6 száz ember.² A Hegyaljára kiindult csapathoz csatlakozott útközben a tövis-diódi nemzetőr-csapat is, minek folytán a hadi erő létszáma közel 700 főre emelkedett. Velök volt br. Kemény főispán is. A parancsnoki tisztet Baumgarten

¹ Veisz Jozefa élő tanu közlése.

² «Ellenőr» 106. szám. Szalai Elek naplója. Szalai maga is részt vett ezen katonai vállalatban.

vette át, mint Bánffynál és Bethlennél idősebb százados. A honvédeket és nemzetőröket szekerek szállították. A hadi terv az volt, hogy a Balázs tribun parancsnoksága alatt lévő mintegy 2—3 ezer főből álló román tábort Mindszent község irányából rohanják meg; ezért a magyar haderő Mindszent felé tartott, mely községet elérve, a közben emelkedő hegyvonalon keleti oldalán felfelé nyomult. A román tábor az éjtel a Csengő árok közelében töltötte. Ott volt Sendrucz hadnagy is, s vele ott volt *egy századnyi román határőr és Károly Ferdinánd cserdéli ex. katona* a gyulafehérvári várból, kik román pőr viseletbe valának öltözködve.*

Mire a magyar haderő a mindszenti hegyvonalon élére érkezett s onnan a leereszkedést a Csengő árokba megkezdette, oly tömött kőd ereszkedett, hogy 10—12 lépésnyi távolságban sem lehetett a tárgyakat felismerni.

A nyugatra néző hegyoldalra a román előőrs-csapat állott. Ez a magyar haderő előrenyomulását ideje korán észrehevén, lövöldözni kezdett s ezzel a völgyben táborozó seregeknek jelt adott. Egyidejűleg gyors futással menekült a tábor felé.

A román tábor a magyar fegyveres erő közeledte felől, úgy látszik, már az előőrsek menekülése előtt értesülve volt. Tény, hogy a különben lusta tábor az előőrs-csapat lövöldözéseit hallva, az árok bal partján gyorsan csatarendbe állt s a magyar sereg támadását ütközetre készen várta. A honvédek a lázadók táborára közelébe jutva, az ellen kemény sortűzet intéztek, mire a lázadók az árkon keresztül ugrálva, annak jobb oldalán sorakoztak. Ezen perczekben délirányból huzódva, ott terem Baumgarten és Bethlen G. lovas csapata is. A magát rendbe szedett lázadó sereg a huszárokat élénk puskatűzzel fogadta, melynek következtében egy Bátorinévű huszár őrmester lováról lebukva meghalt.

E közben a csengői árkon a honvéd gyalogság is áthatott s a felkelők ellen szuronyrohamot intézett. A felkelő tábor a huszárok és a honvédek erős rohamát feltartóztatni nem bírván, pár percz múlva két részre vált s futásnak eredt. Egyik rész a cziheres hegyoldalra a Plésa nevű erdőség irányában keresett menekülést, a másik a Bilak hegységnek tartott. Ez a seregrész meg sem állott, míg Gyulafehérvár közelébe nem ért. A Plésa erdőség felé menekülőket futásukban a közbe eső árok, a cziher bokrok és a szőlőmogyéék annyiban védték, hogy az üldözésekre indult huszárokat mozgásaikban minden lépésükben akadályozták.

A szaladók között voltak Balázs alpraefect és Sendrucz hadnagy is. Sendrucz a Bilak felé menekült. Ez a seregrész menekülésében gyakorlottságra mutató sűrű lövöldözéseivel nem hagyott fel. Eközben a kőd mind tömöttebbé vált, annyira, hogy sem az ütközet színterét, sem a menekülésnek indult ellenséget nem lehetett felismerni, minek következtében megtörtént, hogy a magyar csapatok egymásra lövöl-

* Biró Miklós naplója. Szalai Elek naplója.

döztek. Ezen tüzelés következtében egy honvéd halálos, egy más könnyű sebet kapott, a lovasság is az üldözést abban hagyta. Az ütközet 1 $\frac{1}{2}$ óra hosszat tartott.

Ekkor a főispán, Baumgarten, báró Bánffy és Bethlen tanácskozásra jöttek össze, A rövid tanácskozás eredménye az volt, hogy a harcztot ez alkalommal tovább folytatni nem tanácsos; a magyar haderő térjen vissza Enyedre, a katonai vállalat végrehajtása halasztassék kedvezőbb időre.

Az intéző férfiakat ilyen elhatározásra indította a sűrű ködön kívül az a körülmény, hogy a lázadók tüzelése olyan gyakorlottságra mutatott, mely a román lázadóknál szokatlan, s ez okon arról valának meggyőződve, hogy a román felkelők sorai között rendes császári katonák is küzdenek, az ellenség gyors megfutamodásának célja pedig nem egyéb, mint az, hogy a terepviszonyokat nem eléggé ismerő magyar csapatot törbe csalják.

A rögtönzött hadi tanács ezen megállapodása folytán a futó ellenséget üldözőbe vett honvédek, nemzetőrök és huszárok a Csengő-árok balfelőli részére vissza lettek rendelve. A gyalogság a Mindszenten várakozó szekereken foglalt helyet megint, s a csapat még aznap délután visszaérkezett Enyedre, magával hozván tíz román foglyot, közöttük Pap Lászlót, a mindszenti gr. kath. lelkészt is. Visszatérésközben Kemény báró főispán, ki Mátyás-husár közlegényi ruhába öltözötten vett részt ezen katonai vállalatban, Tövis és Enyed között, a seregtől jó messzire, előre lovagolva, az országúton keresztül, a közel hegyekre siető fegyveres románok kezeibe került, kik őt vagy magukkal hurczolták, vagy megölték volna, ha Szalai Elek a főispánt fenyegető veszélyt idejekorán észre nem veszi, oda nem siet, s a főispánt körülvevett felkelőket el nem riasztja.¹ A krakkói hadi vállalatra kirendelt magyar csapattal vonult be Enyedre a tövis-diódi nemzetőr-csapat nagyobb része is.

Ezen hadi vállalatban a magyarok vesztesége 2 halott s 4—5 sebesült, a románoké 10—12 halott s körülbelől ugyanannyi sebesült.

Míg Krakkónál a küzdelem folyt, s annak bevégezte után is egész nap, *a gyulafehérvári vár ágyúi folyton lövésre készen állottak, mert Horák várparancsnok meg volt győződve, hogy a győztes magyar sereg a megszalasztott románokat a vár sánczáig fogja üldözni.*²

A Krakkóban befogott magyarok lelkét a sűrű lövöldözések, a hadi zaj hallatára azon boldogító remény szállotta meg, hogy ott magyarok harcolnak a román táborral s szabadulásuk órája megjött. A szerencsétlen emberek börtöneik ablakain ki is ugráltak s az udvaron csoportosulva várakoztak a mentésükre jövő magyar fegyveres erőre.

¹ Szalai Elek naplója.

² Axente jelentésében ezen ütközetre vonatkozólag azt állítja, hogy Krakkónál a románok győztek. Ezen állítás a valóságnak teljességgel nem felel meg.

A harcz zaja rövid idő multával elnémult; a szabadulás reményével várt honvédek nem jöttek; de ezek helyett ott termettek a megszalasztott román felkelők. Ezek a boszut lihegő emberek a menekülésre váró foglyokat az udvaron meglátva, őket a legembertelenebb verések között börtönükbe visszaűzték. Egyedül Szász Pálnak, akkor a Pécsi-család gazdatisztjének, később sárdi tekintélyes földbirtokosnak, sikerült valahogyan menekülnie. Szász egy istálló hidlása alá rejtette magát s ott töltött három napot étlen és szomjan. Ezen idő alatt véghezment a hegyaljai magyarok legyilkolása. Szász három nap multával rejtkehelyét odahagyta, Ángyel tribun elébe került, ki jó hangulatában lévén s talán a vérontást is egy időre megelégelvén, a halálra sanyargatott fiatal ember életének kegyelmezett. Ángyel kegyelméből maradt életben Krakkóban Mircse Antal odavaló kincstári uradalmi tisztartó is.¹

Ezen katonai vállalatban részt vett egyike szemtanu a krakkói hadi tényről szólva, ezt írja: «Baumgarten és Bánffy János századosok ez alkalommal tanúsított maguktartásáért minden tekintetben a legnagyobb dicséretet érdemlik.»²

Mi sem kételkedünk, hogy Baumgarten és báró Bánffy századosok a krakkói ütközet alkalmával is, mint katonák, vitézül harcoltak, de azt határozottan állítjuk, hogy a magyar katonai erőnek Krakkó alól történt gyors visszavonása elsietett, hibás intézkedés volt. Tény ugyanis, hogy Baumgartenék a Csengő völgyben talált ellenséges haderőt egy könnyű támadással, annak központján törvén keresztül, két részre vágták s eszeveszett futásra kényszerítették, tehát győztek, a csatatér urai maradtak; értjük, hogy a hegyaljai völgyben M-Igenig és Sárdig előre nyomulni nem mertek, mert rájöttek, hogy a román táborba rendes császári katonák is vannak beosztva, ezeknek számát pedig nem tudhatták; de hát krakkói győzelmüket miért nem használták fel bár annyiban, hogy tértek volna be a Csengő völgytől alig egy kilométer távolban fekvő Krakkóba, s legalább az ottani szerencsétlen magyarokat szabadították volna meg? Ők ezt is kedvezőbb időre halasztották. De hát mit gondoltak, mikor jön el ez a kedvezőbb idő? A kis-enyedi, a preszákai és a többi irtózatoss vérengzések Baumgartenék előtt ekkor már ismeretesek voltak. A Kis-Enyeden, Gyulafehérvártt és Zalathnán történtek után számíthattak-e ők arra, hogy a románok a hegyaljai magyarok legyilkolásával késnek addig, míg a krakkói magyar sereg által remélt, a hadviselésre kedvezőbb idő megjön?

De nagyot hibázott Enyeden a hadi tanács, mikor onnan oly csekély haderőt indított útra a hegyaljai magyarság megmentésére. Enyeden azon időben több, mint 2000 fegyveres ember volt összevonva 2 ágyúval. Miért küldtek ebből a hadi erőből a Hegyaljára csak m. e. 600

¹ Biró Miklós és László Elek naplói. «Kolozvári Híradó» 88. sz. «Ellenőr» 106. sz. «Honvéd» 16. sz. Fekete könyv. Szemtanuk közlése.

² «Kolozvári Híradó» 88. sz.

emberből álló hadi erőt, ezt is ágyu nélkül? Épp ekkor Enyedet a románok rögtöni megrohanásától félteni nem lehetett, mert a muzsinai, maros-szentkirályi és nagylaki román táborok, melyek Enyedet megrohanhatták volna, már meg valának leczkértetve, szét valának ugrasztva, így tehát eme napokban az Enyeden létezett magyar haderőnek dolga nem volt. Tudhatták Enyeden, hogy a Hegyalján a román lázadás erős és Zalathna elpusztulásával még erősbült. A Gyulafehérvártt október 21-én történtek után arra is számíthattak volna Enyeden, hogy a gyulafehérvári vár parancsnoksága a várból kiküldött rendes katonákkal erősbítheti a hegyaljai román tábor, a mi, mint láttuk, ugy is történt. Miért nem indítottak tehát Enyedről október 28-án a hegyaljai magyarok megmentésére legalább 1500 embert ágyukkal? 6—7 száz ember bőségesen elég lett volna Enyed fedezetére addig, míg az onnan távozott magyar haderő feladatát a közelben fekvő Hegyalján végrehajtja. Bizony több, mint ezer s nagyobb részben intelligens hegyaljai magyar ember élete megérdemelte volna, hogy az enyedi katonai parancsnokság borzasztó helyzetüket komolyabban szívére vegye s megmentésük érdekében több előrelátással cselekedjék.

Még szerencse, hogy a Krakkó alá küldött magyar hadi erő ott, a román lázadás gyúpontján, az ellenséges magatartásu gyulafehérvári vár közelében, csekély száma miatt, oda nem veszett.

Nagyot hibáztak a hegyaljai magyarok akkor, mikor a főispán felhívására nem siettek fegyveresen Enyedre; még nagyobbak akkor, mikor fegyvereiket a románoknak könnyelműen átadták a helyett, hogy várkerítéseik mögé* huzódva védték volna életüket, míg helyzetükben kedvezőbb fordulat állhat be; de bizony komoly meggyőződésünk szerint hibásan jártak el ez ügyben Enyeden azok a férfiak is, kik ama válságos napokban ott az ügyeket vezették.

* * *

A krakkói eredménytelen katonai vállalatot nyomon követte a hegyaljai magyarok lemészárlása. A szétszórt román tábor vezető férfiai a magyar katonai erő távozása után néhány óra mulva Krakkóba gyűltek össze. Nagy kiabálásokkal ide hívták a szerteszét ácsorgó fegyveres népet is. A tribunok a kincstári uradalom udvarházában gyűlést tartottak, melyben részt vett Sendrucz katonai biztos is. Az udvarházban megnyílt gyűlést a szabad ég alatt az udvaron folytatták. Itt részt vett a tanácskozásban a nép is. Sendrucz és Balázs, mielőtt a nép kezdett tanácskozni, lóháton, gyors vágatásban Krakkóból távoztak s Gyulafehérvárnak tartottak; de Sendrucz előbb Ángyelt magához intette s valamit fülébe sugott.

* Sárdon, M.-Igenben és Krakkóban is volt és van ma is kisebb rendű várkerítés.

A népgyűlés egyhangulag a következő határozatot hozta: *Az enyedik részéről történt katonai támadás megtorlásául Hegyalján nem csak a fogságban levő magyarokat, hanem általában minden magyar embert le kell gyilkolni, tekintet nélkül nemre és korra.*

A határozat meghozatala után azonnal lovas futárokat indítottak B.-Bocsárdra, M.-Igenbe, Sárdra, hogy a népgyűlés határozatát ezen községek román lakosságának tudomására hozzák.

Diódra, B.-Benedekbe, Csáklyára, Mindszentre fegyveres csapatok vonultak át az ezen községekben található magyar férfiak összefogdosása és Krakkóba hurczolása céljából.

Ezen csapatok még aznapon összefogdosták B.-Benedekben közel nyolczvan, Csáklyán három, Mindszenten két és Diódon huszonnégy magyar férfit.¹ A b.-benedeki, csáklyai és diódi foglyokat Krakkóba hurczolták, a diódiakat czövekekhez kötötték, mint barmokat,² s később a gyulafehérvári vár sáncaiba szállították.³

A Krakkóba hurczolt foglyokat számba vevén, Szemeriait, a Somlyai-féle b.-benedeki birtok haszonbérletjét, és Borza Dénest, B.-Benedek mezőváros hadnagyát, a foglyok között nem találván, utánuk nyomban lándzsásokat indítottak vissza Benedekbe. A véredek a két szerencsétlen embert meg is találták a Somlyai-féle udvarház padlásán rejtőzködve. Ezek a padlásról Szemeriait és Borzát egyszerűen lelőtték. A súlyos esés következtében Szemeriainak egyik karja eltörtött, Borza pedig fején szenvedett súlyos sérülést. Nem jutottak el Krakkóba. A lázadók a két tekintélyes úri embert megölték az úton.

Eközben a magyarok összefogdosását Krakkóban is folytatták nagy buzgósággal. Fölkutattak és kézre kerítették ezen községben minden magyar embert, férfit, nőt, gyermeket; földesurat és volt jobbágyot. Nem kegyelmeztek a betegágyas anyának sem. Ágyukból ezeket is felverték s csecsemőjükkel karjaikon lökdösték maguk előtt. A halálra ítélt embereket a község délnyugati részén, a ref. templom és a kincstári uradalom kertje közelében elterülő térre, az u. n. katonai ló-iskola gyakorló terére hurczolták; kik menni nem akartak, vagy nem tudtak, azokat halálra verték s félholtan szállították ugyanoda. Mások vérfagyaláló káromlások és ordítások között a már korábban befogottakat rohanták meg börtönükben s őket onnan kiüzve, a legembertelenebb verések között terelték, mint barmokat, szintén a gyakorló térre. És ezen szomorú emlékű téren ismétlődött a preszákai vérengzés minden iszonyatosságával. Kegyelem nem vala senki részére. A fő intéző Angyel tribun. Oldala mellett vannak az alsó-, közép- és felsőgáldi, a magyar-igeni, csáklyai, b.-benedeki, szóval a havasalji román származású papok csaknem mindannyian. Az Istennek eme szolgálói

¹ Biró Miklós naplója. Fekete könyv.

² Özv. Kerekes Sámuelné közleménye.

³ Fekete könyv.

biztatják, nógatják a népet, hogy a véres munkát félbe ne hagyja; hogy gyilkoljon kénye-kedve szerint. A hóhér-munka színterét ezer, meg ezer ember állja körül. «Alsó-Gáldról jelen van a gyilkolás helyén minden ember az utolsó cigányig», mondja egy szemtanu.¹ Egy ifju a haramiák kezei közül valahogyan menekül s a sárdi erdőség felé szalad. Észre veszik. Maga Ángyel tribun iramodik utána két hóhér túrsával. A menekülő ifjut a sárdi erdőség szélén utól is érik, előbb pisztoly-golyók által leterítik, azután lándzsákkal halálra marcangolják. Jeszenszki Károly krakkói birtokosnak egy 13 éves leánya a legyilkoltak között csodálatosképpen életben maradt s a következő nap hajnalán megkísérelte a menekülést. Utána iramodtak ezen szerencsétlen gyermek-leánynak is; utól is érték, s lándzsáikat testébe döfték. A leánygyermek a testének szegzett egyik lándzsát oly görcsös erővel ragadta meg, hogy kezét a halál bekövetkezte után is csak levágás útján tudták a lándzsa vasáról eltávolítani. Egy krakkói cigánynő magához vett egy csecsemőt s azt mint sajátját szándékozott fölnevelni. Megtudták ezt is. A cigánynő a lakásán megjelent gyilkosoktól térden állva esdeklelt kegyelmet a csecsemő számára. Nem kegyelmeztek. Lándzsa hegyére dobták ezt is.

Gyilkolás közben beállt az est. A kannibálok tüzeket és gyertyákat gyújtottak s a véres munkát tűz és gyertyafény mellett folytatták. Legyilkoltak Krakóban 297 embert, köztük 25 izraelitát. A legyilkoltak közül kétszázegynéhány krakkói, a többi b.-benedeki, csáklyai és mindszentí. A gyilkolás befejezése után a halottak mellé öröket állítottak. Mikor az öldöklés javában folyt, érkezett vissza Gyulafehérvárról Sendrucz hadnagy s egyenesen a kincstári uradalom udvarára lovagolt. Ide gyűltek a gyilkolást vezető tribunok is, miután véres munkájukat befejezték s végzett munkájukról a katonai biztosnak jelentést tettek.² A munka befejezésére vonatkozó jelentést egy nagy tivornya követte, melynek folytán a tribunok magukat földrészegekké iták.

A legyilkoltak hullái pedig ott maradtak a katonai lóiskola gyakorló terén temetetlenül 1849. február közepéig.³

A kiontott vértől és a részegítő italtól ittas, piszkos tömeg október 29-ike hajnalán siet B.-Bocsárdra, Magyar-Igenbe, Sárdra, hogy segítsen a krakkói népgyűlés határozatát ezen helységek magyar ajku lakosain is végrehajtani. A tömegben voltak nagy szakállu, durva, fehér harisnyába öltözött román papok is.⁴

¹ A vármegye területén működött rögtönítélő hadi és polgári vegyes bíróság jegyzőkönyvének okmányai.

² «Ám iszprevitu», mondták.

³ Bíró Miklós naplója. Báró Kemény Gábor «Nagy-Enyed és vidékének veszedelmesei. I. l. A vármegye területén működött hadi és polgári vegyes bíróság jegyzőkönyvének okmányai. Bakos Béni szemtanu és Vadadi Gergely közlése.

⁴ A vármegye területén működött hadi és polgári vegyes bíróság jegyzőkönyvének okmányai.

Legkorábban B.-Bocsárdot érik el. Itt a ref. papi lak udvarát nyomban előzönlük s a papi lakba bezárt foglyokat kihurczolják. Péterfi László enyedi tanárt saját udvarára viszik át, ott egyik bivalyával járomba fogják s az öreg embert, nagy röhögések között, ember-telen ütlegekkel kényszerítik, hogy bivalyával együtt huzza a jármot. Majd kifogják a járomból, lábbelijét lábairól lehúzzák, azután az udvaron levő tövis-halomra dobják fel s lándzsa-szurások között kényszerítik, hogy a tövis-rakás tetején tánczoljon. Péterfi, a 60 éves öreg ember, kinzóinak ezt az élvezetet nem szerezte meg. Komoly önmegadással várta a testébe furódó golyót, vagy lándzsa élet, mely munkásságban s fájdalmas tapasztalatokban gazdag élete szövétnekét ki fogja oltani. A kannibálok a szerintők makacs embert a tövis-rakásról le is rántják s további keresett kinzások között megölik. A ref. pap, Áts János, saját élete megmentésére nem is számított, de 4 éves unokáját meg akarta menteni minden áron. Ezért esdeklött ott. Igérte, hogy elásott ezüst pénzéből egy vékát tölt tele s ad nekik, csak kedves unokáját hagyják életben. A gyilkosok a pénzt elvették, de nem kegyelmeztek sem az öreg pap, sem ártatlan unokája életének. Ezután megölték a B.-Bocsárdon lakó magyarokat le az utolsó paraszt emberig, nem és korra való tekintet nélkül, keresett kinzások között.

A B.-Bocsárdon legyilkoltak száma megközelíti a 80-at. A halottakról a ruhákat letépték s azokat maguk között felosztották. A hullákat még aznap Péterfi tanár bivalyfogatán a Czelna és Bocsárd között elterülő u. n. «Vásártér» nevű határrészre szállították s ott hagyták temetetlenül. Mikor a vérengzést befejezték, azon véresen, piszkosan rárontottak a helybeli unitus lelkész, Pap Mihály lakására, s az emberiesen érző papot, ki a gyilkolástól magát távol tartotta, kényszerítették, hogy a templomot előttük nyissa meg s olvassa fel azon imát, melynek elmondása a bűnöst minden véték alól feloldozza. Pap M. egész lényében remegve tett eleget hivei követeléseinek, de míg az imát olvasta, kezéből az imakönyvet többször kiejtette.* A b.-bocsárdi mészárlással egy időben végezték a magyar-igeni magyarok legyilkolását is. Itt előbb összefogdosztak még néhány magyar embert. Az ujonan összefogdosottakat is a katonatiszti szállás udvarára hurczolták. Előbb a régebben összefogottakkal végeztek. Felnyitották a pincze ajtaját, hol a foglyok zárva voltak, s őket onnan egyenként kiszőlították. A szerencsétlen emberek a lelki rázkodások, éhség, szomjúság és az irtózatossan rossz levegő miatt annyira el voltak alélva, hogy csak vánszorogva birtak börtönükből kijöni. A mint egy fogoly a pinczéből kilépett, testébe nyomban golyót röpítettek. Ha a golyó jól talált s az áldozat gyorsan meghalt, akkor a hullának békét hagytak, de ha az illető a

* Biró Miklós naplója. Br. Kemény G. «Nagy-Enyed és vidékének veszedelme» 92. l. «Honvéd» 16. sz. Szilágyi F. «Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben» 292. l. Tokos Sándor vajasdi ref. pap és ny. esperes közlése. Özy. Péterfi Lászlóné Besenyői Róziának ő cs. kir. felségéhez beadott kérelme. Fekete könyv.

lövés után még életjelt adott magáról, a körben álló lándzsások rárohantak s lándzsaszurásokkal vetettek véget életének. Így folyt a dolog, míg a pinczébe zártak közül az utolsó embert is megölték. Ezután az aznapon összefogdosottakra került a sor. Ezeket is ugyanazon módon végezték ki. Mikor a hullák annyira felgyűltek, hogy miattuk nem dolgozhattak, azokat félre vonszolták, hogy legyen a további működésre elégséges terük. A gaz árulóknak is lett egy áldozatjuk. Ugyanis Tóth András magyarigeni birtokos gazdatisztje, Bartha Péter, mikor a pincze-börtönből kilépett s gazdasági biráját, kit ő megelőzőleg sok pénzen lekötelt volt, hogy gazdája életét társai ellenében megvédelmezze, a többi gyilkosok között meglátta: a kebele mellett rejtgetett pisztolyt előrántva, azzal a szőszegő embert lelőtte. A golyó halálosan talált.¹ Szabó János, kit meghaltak hittek, ájultságából magához tért, a halottak közül távozott s elvánszorgott Gyulafehérvárra. Megöltek ott 187 férfit,² ezek között Kiss Sámuel nyug. vármegyei pénztárnokot, Tóth András vármegyei nagybirtokost, Koncz Zsigmond jószágigazgatót s a magyarigeni nemzetőr-csapat volt parancsnokát, a gróf Teleki család prefektusát,³ Silling Károly ref. énekvezért stb. Elvérzettek a magyarigeni nemzetőr-csapat tagjai csaknem az utolsó emberig dicstelenül, egy undok tömeg piszkos fegyverei által, melyeket a gyáva szó- és hitszegés tartott meg kezükben. Bukur Gábor pap, tribun, valahogyan megtudta, hogy négy magyarigeni polgár a Rogosina nevű erdőségbe menekült. Azonnal lándzsás embereket vett maga mellé s velök kiment a Rogosinára. Az erdőben a négy szerencsétlen embert meg is találta. Ezek térdelve esdekelték kegyelemért, de hiában. Bukur a legembertelenebb módon ott helytt legyilkoltatta ezeket is.

A nőket, gyermekeket Magyar-Igenben életben hagyták, de Pap Miklós unitus lelkész, az október 21-én kelt békeegyezmény egyik aláírója, vágyakozott az özv. Gilyén Dánielné szül. Brádi Anna és az özv. Brádi Farkasné magyarigeni szép birtokára; ez okon a két nőt és Gilyénnének egy növendék leányát véreibeivel lakásukból kihurcoltatta. A rablógyilkosok a három úri nőt fegyverek között kísérték a vesztőhelyre. A halálra rémült, jajveszéklő és folyton kegyelemért esdekülő kiszemelt áldozatokat a véres kezű emberek eme gunyos szavakkal nyugtázták meg: «Ne féljeteK, ne sirjateK, mert léssen egy kis puff s azzal vége mindennek.» Gilyénnéeket kísérte a vesztőhelyre egy csoport siránkozó, jajveszéklő román nő. A szomorú menet a katonatiszti lakást már elérte. Ezen kinos percekben érkezett Sárd irányából

¹ Bartha némelyek szerint gazdasági biráját az ennek kezéből kirántott lándzsával szurta keresztül.

² Biró Miklós szerint Magyar-Igenben 220 embert öltek le, de a magyarigenieknek csak 187-ről van tudomásuk. Mi a magyarigeni ref. pap Bartók Dénes által közölt kimutatást vettük jöba.

³ Nevét megtudnunk nem sikerült.

lehető gyorsaságban hajtva egy kocsit. A kocsiban Rafelsberger, Bianchi szerezdbeli főhadnagy ült, mellette egy közkatona, kezében töltött, szuronyos fegyverrel. Rafelsberger, Gilyénnécket a tisztalak kapujában meglátva, kocsijáról tüstént leszállott s a fegyverek közé fogott nőket lovagiasan üdvözölte. Ezután zsebéből elővett egy nagy pecsétetes okmányt s azt a kapu előtt az utcán és a katonai tisztalak udvarán ácsorgó gyilkos tömeg előtt felmutatta.

A felmutatott okmány Horák tábornok és várparancsnok által volt aláírva. Rafelsberger, a Brádi család egyik régi jó ismerőse, járt közbe a várparancsnok előtt ezen megkegyelmezési okmány aláírása és kiadásáért.

Rafelsberger Gilyénnécket kocsira ültette s bevitte Gyulafehérvárra.

A gyulafehérvári várban tehát jól tudták, hogy a Hegyalján minő dolgok folynak, és a katonaság nem lépett közbe, hogy az irtózatossá váló vérengzést megakadályozza, s csak kivételesen intézkedett pár nő életének megmentése érdekében. Horák tábornok várparancsnok mereven ragaszkodott azon okt. 21-én nyilvánított nézetéhez, hogy *«hadd pusztuljon a rebellis faj».*

A hullák itt is temetetlenül maradtak s csak annyit tettek azokkal, hogy halomra hányták, aztán néhány szekér marhatrágyával elfödtek. A gyilkolás megtörténte után a rablás szelvében s egészen szabadon folyt. A magyar-igeni unitus lelkész, Pap Seresán Miklós lakása is megtelt rablott ingóságokkal. A rablásban élénk tevékenységet fejtett ki egy Czecz nevű helybeli örmény szatócs is, ki nyomorult életét azon az úton mentette meg, hogy felcsapott tribunnak.*

* * *

Ugyanezen nap reggeli óráiban ment véghez a sárdi magyar férfiak legyilkolása is. Ezen kis mezővárosban a gyilkolás végrehajtásában a helybeli román pörök vitték a főszerepet. A vezér egy Ruzsán nevű sárdi tribun volt, de Ruzsán mellett voltak Balázs és Pap Juon tribunok is Krakkóból, továbbá Papp Miklós Sárdról, mások is sokan. Segédkezet nyújtottak a véres munkához az odacsődült ompolyiczai, tótfaludi s több más ompolymenti községek románajku lakói. A gyilkolást itt is, mint M-Igenben, újabb befogatások előzték meg.

Reggel felnyitották a pince-börtön ajtaját, a foglyokat neveiken nevezve, kiszólitották, azután párosával egymáshoz kötözték oly annyira szorosán, hogy alig birtak mozogni, s ezután útnak indították. Némely földesúr volt jobbjágyával összekötve tette meg az utolsó útát. Sárdon a gyilkolás színterül a Vadadi László tulajdonát képező letarolt kukoriczás földterület volt kiszemelve, mely a kis mezőváros délfelöli

* Bíró Miklós és László Elek naplói. Fekete könyv. Életben levő szemtanúk közlése.

végén kerül el az országút közelében. A mint a gyászos menet a kijelölt helyre ért, kezdetét vette azonnal a gyilkolás. Az áldozatok sorát Benedek József, Alsófehér vármegye egyik főbírája, nyitotta meg. Benedek a testébe röpitett golyót nyugodtan, méltóságteljesen fogadta. Követte őt a halálba Szöllősi Elek szolgabíró, az alig 36 éves izmos férfi. Utána jöttek: András István, András György gazdatisztek, Sándor Lajos, Sándor József, Sárdi József, Szentmártoni György, Pálfi Zsigmond, Kádár Ferencz, Incze János, Hegyi István stb. helybeli birtokosok és Incze János ref. pap. Aztán jöttek mások sokan, összesen 63-an, aggastyánok, 3—4 éves gyermekek, viruló hajadonok.¹ Az a körülmény, hogy az áldozatra kiszemeltek szorosán egymáshoz fűzték, a gyilkosoknak a vesztőhelyen némi nehezséget okozott, mennyiben a lelőtt vagy agyonvert ember esésében társát is magával rántotta s ezeket a földön elterülve, több nehézséggel ölhatték meg. Sárdi Józsefet neje, Pálfi Klára két kis fiával, a 4 éves Domokossal és a 3 éves Alberttel, elkísérte a vesztőhelyre. Az ifju hitestárs haldokló férje testére borult. A kannibálok megölték őt is; megölték két kis fiát, megölték egyik nőtestvérét, a 19 éves Juliánát, és megölték apósát, Sárdi Lászlót, a 80 éves aggastyánt, öreg nejének pedig megrepedt a szive, és meghalt ő is. Legyilkoltak egy román embert is, a Vadadi L. udvarbíráját. Ezt azért ölték meg saját vérei, mert vonakodott velök táborba menni, inkább őrizte gazdája udvarát híven s védte annak javait rabló vérei ellen teljes erejéből, míg azok ki nem oltották életét.

Ekközben Sárdra érkezett Jánku praefect havasi mőczokból álló serege élén s ott pár órai pihenőt tartott. A nőket a Szöllősi Elek udvarába gyűjtötték össze. Sándor Lajosnénak az a gondolata támadt, hogy születendő csecsemője keresztatyjául kérje fel Jánkut, kivel legyilkolt férje némileg barátságos viszonyban állott. Jánku a meghívást el is fogadta. Valószínű, hogy ez a körülmény is befolyt arra, hogy a nők és gyermekek nagyobb része Sárdon és M.-Igenben életben maradt; valószínű, hogy a további gyilkolást itt Jánku tiltotta be. Benedeknél és Szöllősi Eleknél kényszerítették, hogy menjenek a táborral. A megremült nők el is kísérték a Jánku táborát Gyulafehérvárig gyalog, magukkal vivén Szöllősi Elek négy kis árváját, kettőt karon, kettőt kezén fogva.²

A többi nőket és gyermekeket a Szöllősi Elek udvarházába gyűjtötték össze, ott tartották étlen és szomjan. A gyilkolás napján déltájt két huszár tiszt érkezett Gyulafehérvárról gyors vágatásban Sárdra s egyenesen a Pálfi-udvarnak tartott. Pálfi Elizát, a sárdi élénk társas

¹ Biró Miklós naplójában azt írja, hogy Sárdon 84 magyar embert gyilkoltak le; ezzel szemben Vadadi határozottan állítja, hogy az 1848. október 29-én legyilkolt sárdi magyarok száma nem 84, hanem 63. A Vadadi kimutatását fogadtuk el.

² Benedeknéeket Gyulafehérvár alatt szabadon bocsátották és visszatértek Sárdra, hol Pap Miklós, a pap, őket házához fogadta s ott tartotta négy hétig, mely idő eltelte után a Wardener tábornoktól nyert útlevéllal Sárdról Enyedre távoztak.

kör egyik kedves nőtagját keresték. A keresett ifju nőt meg is találták életben. A huszár tisztek azonnal szekeret állítottak elő, az ifju nőt arra ültették s beszállították Gyulafehérvárra.

A legyilkoltakat itt sem temették el, sőt az özvegyeknek és árváknak is életvesztés terhe alatt tiltották meg, hogy szeretteik hulláit eltemettessék. Az áldozatok holttesteit ott heverték a vesztőhelyen szanaszét, csaknem egész tél folytán. A nőket és árvákat egy idő multával a Szöllösi-udvarból szabadon bocsátották, tűzhelyeik mellé térhettek, de otthonukból távozniok nem volt szabad. Ott nyomorogtak a szerencsétlenek az egész tél folytán, kifosztva mindenükből, a legnagyobb nélkülözések között, az elvadult románok gunyjának és gyalázatos zaklatásainak kitéve. Irtózatos helyzetüknek a tavasz beálltával a gyulafehérvári várat ostromzár alá vett magyar sereg vetett végett az által, hogy a szerencsétleneket összeszedte és átszállította Borbándra.

A sárdi románok teljességgel nem bírtak megnyugodni abban, hogy Vadadi László körmeik közül menekült, s folyton keresték az alkalmat, hogy őt Gyulafehérvártt valahogyan kézre kerítsék, mit Vadadi csak az által kerülhetett el, hogy folyton rejtőzködött. A Jablonczai Józsi esete után Nagy-Szebenbe menekült. A sárdiak ezt is megtudták s az ifju Pap Miklós (sárdi) és Popa Kulicza pap vezetése alatt egy ő tagból álló küldöttséget indítottak Nagy-Szebenbe, hogy az Vadadit az ottani katonai főhadparancsnoktól kérje ki s megbüntetés végett hozza Sádra. Pap Miklósék Vadadit Nagy-Szebenben meg is találták s a General-Commandotól kérték ki, előmutatva br. Puchnernek Vadadi azon levelét, melyet október hóban Pécsi Ferenczhez irt vala Krakóba a hegyaljai nemzetőr-csapatok összevonása tárgyában, mely levélben, szerintök, a császár pártján levők ellen súlyos sértések foglaltatnak; Puchner azonban, a helyett, hogy Vadadit kiadta volna, mint Horák tette Jablonczai Józsival, a sárdi küldöttséget december 12-én a városból éles szavakkal kiutasította, Vadadit pedig előbb a katonai laktanya épületébe, később a ferencz-rendiek zárdájába záratta a többi magyar foglyok mellé. Ezekkel együtt szabadult ki 1849. márcz. 11-én.*

A diódi foglyokat valószínűleg a Szuini kapitánytól való félelem miatt nem ölték meg, hanem október 29-én a Jánku táborába hurczolták a gyulafehérvári vár alá. Ezen szerencsétlen emberek részére tartózkodási helyül a vár sánczát jelölték ki, hol két éjet és két napot töltöttek el a hideg földön, étlen és szomjan. A vár falán őrt álló katonák nyujtottak nekik egy-egy darab kenyeret könyörületből, hogy éhen ne pusztuljanak. Őrizetükkel egy Wagner nevű százs ajku enyedi gyógyszerész-segéd, azon időben Prodánu alpraefect egyik szárnysegéde, volt

* Biró Miklós naplója. László Elek naplója. Fekete könyv. Br. Kemény G. «N.-Enyed és vidékének veszedelme», 93. l. Szilágyi Farkas «Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben» 280. és 292. l. A vármegye területén működött rögtönítélő hadi és polgári vegyes bíróság jegyzőkönyvének okmányai. Özv. Sándor Lajosné, Vadadi Gergely, Szöllösi Károly élő szemtanuk közlései.

megbizva. Ez a minden jobb érzésből kivetkőzött tribun a foglyok füle hallatára egyik éjjelen embereihez ekképp szólott: «Fenjétek ki lándzsáitokat, mert ma és holnap mindegyik magyar érdemelt büntetését el fogja venni.»

A foglyok szabadon bocsáttatásuk érdekében Horák várparancsnokhoz folyamodtak. Horák biztatta őket, hogy legyenek nyugodtak, mert bántódásuk nem lesz; a férfiak egy részét katonai fedezet alatt Nagy-Szebenbe fogják szállítani, de ezeket sem ölik meg. Nem úgy történt, a mint Horák ígérte, hanem történt úgy, hogy november 1-én a foglyok közül Gál Lászlót és Kis Gergelyt kiválasztották, őket Wagner kezébe adták azon utasítás mellett, hogy kísértesse Balázs-falvára. De csak A.-Váradjáig kísérték, hol megölték mindkét úri embert.

A diódi többi fogoly szabadon lett bocsátva, kik Gyulafehérvárt és Tövisen vonták meg magukat.¹

A hegyaljai magyarság legyilkolása után a felbőszült, a vérre szomjuhozó románok meg akarták rohanni Vajasd községét is, hogy az ott lakó magyar katonai családokat is legyilkolják s javaikat elrabolják. Szuini százados ennek neszt vevén, Gyulafehérvárról megizente a lázadóknak, hogy az esetben, ha Vajasd és Borbánd katonai községeket meg merik rohanni, ő huszáraival közéjük csap, s a véres következményeket tulajdonítsák maguknak.² Szuini erélyes fellépése hatott. A románok Vajasd és Borbánd, nagyobb részben magyar katonai családok által lakott községeket a lázadás egész ideje alatt kerülték. Annyit azonban mégis elértek, hogy Baranyai Károly és Birkás K. József borbándi birtokosokat Borbándról valahogyan átcalták Kisfaludra, hol keresett kinzások között mindkettőt legyilkolták.³

Ekképp ment véghez a hegyaljai magyarság legnagyobb részének legyilkolása; ekképp öltek meg ott október hó végén az adott szó, az írásban foglalt és kölcsönösen aláírt békeszerződések gyáva megszegésével 651 ártatlan embert.

A Jánku- és Axente-féle jelentésekben ezen eseményekről nincs egy árva szó, mintha a Hegyalján 1848. október havában, a krakkói ütközetten kívül, mi sem történt volna.

A «*Wiener Zeitung*» 1851. évi augusztus hó 28-ról kiadott melléklete sem szól ezen dolgokról semmit. Ez a melléklet azt tudja, hogy «a magyar forradalom hatásai és csőcselékei a szegény (!) románokon borzasztó (!) kegyetlenségeket vittek véghez», hogy őket, «a szerencsétlen forradalom mártirjait, kik hű alattvalói voltak az osztrák kormánynak, ártatlanul halomra gyilkolták», de azt a fáradságot már nem vette magának, hogy a Kis-Enyeden, Zalathmán, Preszákán, a Hegyalján, Nagy-Enyeden, Abrudbányán, Verespatakon s más helyeken véghezvitt irtózatosságról tudomást szerezzen. Vegye tehát

¹ Fekete könyv. Biró Miklós naplója. Özv. Kerekes Sámuelné szemtanú közlése.

² Biró Miklós ügyvéd közlése.

³ Biró Miklós naplója.

tudomásul a «Wiener Zeitung», hogy ezeket az irtózatos mészárlásokat a szerencsétlen forradalom *azon mártirjai vitték véghez*, kik az osztrák kormánynak oly hű alattvalói, tegyük hozzá: azon borzalmas időkben *szövetségesei, fegyvertársai voltak*. És vegye tudomásul a «Wiener Zeitung» még azt is, hogy ezen dolgok közvetlenül a császári katonaság szeme előtt, annak tudtával, beleegyezésével és némi részben közreműködésével lettek elkövetve.

* * *

A hegyaljai mészárlások október végén és november elején nem nyertek befejezést. Fájdalom, volt azoknak folytatása; de mivel a vármegyei események előadásában az időrendet kell szem előtt tartanunk, a további gyilkolások leírását ezuttal félbe szakítva, az időrendben következő vármegyei események leírására térünk át.

* * *

A román felkelők október 19—20-án Alvincz és Borberek körül is gyülekeztek azon szándékkal, hogy az alvincz-borbereki nemzetőr-csapatot is valahogyan lefegyverezzék. A borbereki magyar birtokos családok és a nemzetőrök a veszélyt ideje korán észrehevén, áthuzódtak Alvinczre s a káptalan tulajdonát képező Martinuzzi-féle kastélyban vonták meg magukat. A nemzetőr-csapat a kompot a Maros balpartján a szárazra vontá ki, a csolnakokat elégette, s éjjel-nappal fegyverben állott.

A lázadók 21-én a borsómezei hegyeket nagy tömegekben ellep-ték, Borbereket megszállták, ott egy Talavala nevű magyar paraszt-embert, ki a magyarok közül egyedül maradt a községben, megölték, s a Maros jobbpartjáról a balparton csatarendben álló nemzetőrökhöz átkiabáltak. A zürzavaros kiabálásokból meg lehetett érteni, hogy a lázadók óhajtása az, miszerint a nemzetőrség fegyvereit tegye le, azokat nekik szolgáltassa át; Ferdinánd császárnak esküdjék hűséget; ez esetben vagyonuk és életüknek bántódása nem lesz, ellenkező esetben a legrosszabbra legyenek elkészülve. A nemzetőr-csapat azt felelte, hogy *a törvénycs rend ellen fellázadt románoknak fegyvereit semmi feltételek mellett le nem teszi*. Ekközben az alvinczi magyar családok is féltettebb ingóságaiikkal behurcolkodtak a Martinuzzi-várkastélyba, a várkerítés délfelőli kapuját bezárták, keményen eltorlaszolták s a kastélynak Borberek felőli egyik ablakába felvonták és kiszégezték az ottani római katolikus szerzetes-ház tulajdonát képező mozsár-ágyut. A Maros balpartján, Borberekkel átellenben, folyton erős őrcsapat állott. A város területén is szüntelenül őrcsapatok czirkáltak. A Martinuzzi-kastély udvarán éjjel-nappal nagy tüzek égtek. Ezek körül nők sürgő-

lódtek. Ólmot olvasztottak, golyókat öntöttek, az űresapathoz nem tartozó lakosok százai részére sütöttek, főztek; a férfiakat ellenállásra lelkesítették. Biztosították őket, hogy végső esetben maguk is fegyvert ragadnak s az életért és becsületért a nemzetőrök sorai között fognak harcolni a végsőig. A szükséges élelem beszerzéséről Pávai József, a káptalan alvinczi birtokának gazdatisztje, gondoskodott. Pávai volt az élelmezési biztos.

Rác és Beczman nyugalmazott századosok is ott voltak mindennütt. Ott volt Szabó róm. kath. lelkész és házfőnök, a művelt fiatal pap és lánglelkű hazafi. A Maros jobbpartján a lázadók táborában is szakadatlan sürgés-forgás volt. A közel falvakról és havasokról segítségükre újabb meg újabb felkelő csapatok érkeztek. A régebben érkezett és az újabban érkező csapatok Borbereket, a közel hegyoldalokat és a Maros jobbpartját folyton ellepve tartották. A környéket tábori őrtüzek és meggyújtott lárna-fák lángjai világították be. A kastély falai vad ordításoktól visszhangzottak. A jobbparton ácsok dolgoztak hajó építésén. Az ellenség néha olyan mozdulatokat tett, mintha készülne a Maros vizén átszállani. A nemzetőrség minden ilyen mozdulatra riadót veretett s a kastély elől gyors menetben a Maros fenyegetett partjához sietett, kísérve mindannyiszor a nők lelkes csapatjaitól.

Igy tartott ez az állapot egy hétig.

Ezen idő folytán a lázadók nem intéztek támadást Alvincz ellen egy irányból sem. A hét elteltével tehetetlenségük felől meggyőződven, követséget küldöttek a gyulafehérvári várparancsnoksághoz s attól katonai támogatást kértek. A követség Horák várparancsnok előtt azt is hangoztatta, hogy *míg az alvincz-borbereki magyar nemzetőr-csapat fegyverben áll, ők a császári hadsereget semmi hadi mozdulatában támogatni nem fogják.* A románok egyidejűleg a szászsebesi szász nemzetőr-csapatot is felszólították, hogy jöjjön segítségükre az alvinczi magyarok lefegyverzése végett. A szászsebesiek ezen felhívás következtében egy tekintélyes küldöttséget küldöttek át Alvinczre. A szászok küldöttsége melegen ajánlta a magyaroknak, hogy fegyvereiket a románok előtt tegyék le s a császár iránt esküdjenek hűséget, ígérven ők is, hogy ez esetben bántódásuk nem lesz. Az alvincz-borberekiek a szászok küldöttségének is a leghatározottabban kijelentették, hogy a fegyvert csak császári rendes katonaság előtt hajlandók letenni, a lázadók előtt *nem.* Ők nem támadnak meg — mondák — senkit, de a lázadók részéről jövő támadás ellen védeni fogják magukat az utolsó emberig.

Ekközben M.-Váradja körül is fegyveres román tömegek mutatkoztak. Az alvincz-borbereki nemzetőröknek alapos okuk volt attól tartani, hogy a szászsebesi szász nemzetőr-csapat is csatlakozott a Váradja környékén megjelent román táborhoz s együtt intéznek ellenük támadást Váradja vagy Szászsebes irányából. Ezen aggodalom által indítva, október 24-én este a káptalan udvarában hadi tanácsot tar-

tottak s elhatározták, hogy a következő napon Rác százados és Szabó helybeli román. kath. lelkész menjenek át Gyulafehérvárra, ott Horák várparancsnokot találják meg s az alvincz-borbereki magyarok rendkívül szorongatott helyzetét hozzák tudomására. Fejtsék fel a tábornok előtt, hogy az alvincz-borbereki nemzetőr-csapat a szentesített alkotmány alapján fogott fegyvert, nem támadott meg senkit, nincs szándékában, hogy ezt a jövőben is tegye, s mégis a román felkelők ezrei által van körülvéve, kik vagyonukra és életükre törnek. Jelentsék ki, hogy az alvincz-borbereki magyarok rendes császári katonaság előtt készek meghódolni, fegyvereiket letenni; végül kérjék fel a várparancsnokot, hogy indítson útra a várból Alvinczre rendes katonai erőt, mely türehetelenné vált helyzetüknek szakítsa végét.

Rácék a következő nap hajnalán útra is keltek. A nyugalmazott százados dísz-öltönyébe, a házfőnök rendes szerzetesi öltönyébe öltözködött. A Szabó lelkében borus sejtelmek éltek, s hogy teste a golyó ellen valamennyire védve legyen, legalsó ruhája fölé kemény papírburkot alkalmazott.

Alsó-Váradjáig jelentékenyebb akadály nélkül folytathatták útjukat. Itt találkoztak Ungár ny. hadnagygyal, ki akkor A.-Váradján lakott, mint a gróf Lázár-féle birtok haszonbérletje. Ungár az Alvincz közelében fekvő falvak román lakosaiból alakult tábor szervezője, egyik nyilvános vezetője volt.

Rácék Ungárral néhány szót váltottak s azután folytatták útjukat. Mikor a község felső végére érkeztek, ott egy csapat fegyveres román útjokat állotta. Ezek közül pár merészebb felugrott a szekérre s a Rác oldalán levő kardot megragadta. Rác a feltartóztatás ellen erőlesen tiltakozott. Kijelentette, hogy ő a császár katonája, s mint ilyen siet fel a várba, hol a várparancsnokkal elintézendő ügye van. Ekközben kardját teljes erejével védte s meg is tartotta. Dulakodás közben lövések dördülnek el, melyek az öreg százados életét kioltják. Szabóra is lődöznek, de a testére röpitett golyók nála nem okoznak halált. A végzetes pillanatban a fiatal pap szekeréről leugrik s megkísérli futással menekülni, de a támadók utána íramodnak, utólérik, lándzsáikkal leagyalják, végül megölik őt is, és a két derék ember hulláját az út egyik sánczába dobják.

Az alvincziek nem tudván, hogy Rácékkal mi történt, őket remény és aggodalmak között várták haza egész nap s a rá következő éj folytán. Október 26-án reggel egy Pap Tóbiás nevű borbélyt indítottak útra Fehérvár felé, hogy Rácékról hozzon hirt. Ungár fegyveres emberei A.-Váradján Pap Tóbiást is megölték.

A meggyilkolt Pap T. helyett aznap dél körül Alvinczre érkezett Ungár hadnagynak Veres nevű gazdatisztje, hozván magával főnökének egy, az alvincz-borbereki nemzetőr-csapat parancsnokságához címzett levelét. Ezen levélben Ungár értesítette az alvincziet, hogy Rácot és Szabót a román felkelők A.-Váradján megölték s nyugtatta

őket, hogy most háboru van, háborus időben pedig az ilyen dolgok elő szoktak fordulni; végül jelezte, hogy Gyulafehérvárról rövid idő múlva rendes katonaság fog Alvinczre érkezeni a fegyverletétel ügyének elintézése végett. Az alvincziek Ráczékat megsírátták, Ungárt pedig átkozták, mert őt tartották a gyalázatos büntény értelmi szerzőjének.*

Aznap este felé csakugyan Vinczre érkezett Gyulafehérvárról Horst katonai főhadbiztos parancsnoksága alatt egy század gyalog s mintegy 40—50 könnyű lovas császári katona. A katonaság megállt a káptalani udvar észak felőli kapuja előtt tömött sorokban, s a fegyverletétel iránti alkudozások folyamatba indultak azonnal. Ezen alkudozásokból a román felkelők teljesen ki voltak zárva. Az alkudozások pár negyedóra multával befejezéshez is jutottak. A békepontok ezek:

a) Az alvincz-borbereki magyar nemzetőr-csapat fegyvereit a gyulafehérvári várőrségnek leteszi s a két városban lakó magyarok Ferdinánd császárnak hűségi esküt mondanak.

b) A letett fegyverek a gyulafehérvári várba fognak szállíttatni.

c) A várőrség kötelezi magát, hogy Alvincz és Borberek városok területén a vagyon- és életbiztonságot fenntartja, e czélből:

d) A várparancsnokság Alvinczen katonai helyőrséget tart mindaddig, míg a viszonyok jobbra fordulnak.

Ezen egyezés értelmében a nemzetőrség fegyvereit késedelem nélkül letette. Megható jelenetekben itt sem volt hiány. Sokan fegyvereket előbb megcsókolták, csak azután váltak meg attól. A nők férjeik kebelére borultak, őket vigasztalták, s ekközben velök együtt sirtak. Egy csoport nő az udvar egyik szegletében az általuk öntött fegyvergolyók nagy mennyiségét a földbe rejtette. A fegyverletétel után a magyarok a Ferdinánd császár iránti hűségi esküt letették. Míg a kastély udvarán ezek történtek, Horst az udvarba rendelt Alvincz és Borberek lakosai közül 12 legtekintélyesebb román férfiut, s a magyarok közül is kiválasztott ugyanannyit. Ezen 24 ember előtt a békeegyezmény pontjait felolvastatta, az azokban foglaltakat megmagyarázta, s röviden rámutatott a polgárok békés együttélésének áldásos voltára. Végül szigoruan meghagyva, hogy kerüljenek és másokkal is kerültesenek minden olyan eljárást, mely a polgárok békés együttélését bármí módon megzavarná, hangsúlyozta, hogy a ki ezen parancs ellen véteni fog, az legyen elkészülve a legszigorubb büntetésre.

A béke ily módon Alvinczen helyre lévén állítva, Horst, katonáinak

* Bíró Miklós az alvincz-borbereki ügyekről szólva, naplójegyzetében azt írja, hogy Ungár 26-án személyesen ment át Alvinczre, hol a tekintélyesebb magyar férfiakat külön-külön találván meg, igyekezett őket a fegyverletétel ügyében engedékenységre hangolni. Ezen feljegyzés téves értesülésen nyugszik. Ügyvéd Medgyes Bálintné és Kornya Jakab szemtanuk határozottan állítják, hogy Ungár mindjárt a Ráczékkal történt szomorú eset után Alvinczen személyesen nem jelent meg, s jól is tette, mert az alvinczi magyarok ellene amýira ingerültek valának, hogy ha 26-án közöttük megjelenik, bizonyára nyomban szétépték volna.

mintegy felerészével, már a következő éjen visszatért Gyulafehérvárra. Másnap a magyarajku lakosok is odahagyták a káptalan udvarát, hol a legmagasabb fokú izgalmak között több mint egy hetet éltek át s tüzhelyeik mellé tértek. Az Alvinczen maradt katonaságot magánlakásokon szállásolták el, s az nem is mozdult onnan, míg a Bem tábornok parancsnoksága alatt álló hadsereg Erdély hazarészünkben előre nem nyomult.

A békeszerződés többi pontjai is be lettek tartva. A nemzetőrség fegyvereit a várba szállították. A magyarajku lakosok közül Alvinczen és Borberekben a nemzetőrség lefegyverzése után senkit sem öltek meg. Alvinczen még az udvarokat sem rabolták ki, sőt még Borberekben sem történt általános rablás.

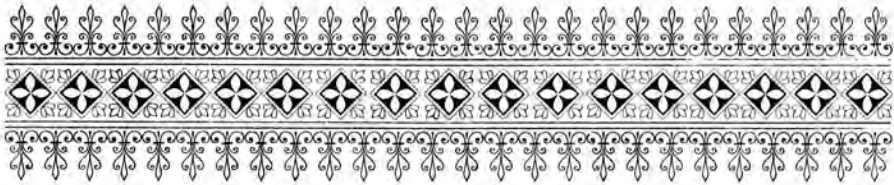
Ennek érdeme nagy részben a Horst emléke javára irandó, ki az alvincz-borbereki magyar nemzetőr-csapat lefegyverzése alkalmával a leghatározottabban utasította a románokat, hogy a rendet és csendet megháborítani ne merészeljék; de elismerés illeti Muntyán Mihály borbereki gör. kath. és Kornya János alvinczi gör. kath. papok magatartását is, kik a vészes idők egész folyama alatt igyekeztek hallgatóikat csendesíteni, s őket a felebaráti szeretet nagy parancsolatának megtartására serkentették minduntalan. Az ottani magyarság el is ismerte eme két becsületes lelkész akkori nemes magatartásának érdemét s őket hálásan tisztelte mindvégig; sőt mikor a teljesen elaglott Kornya 1895. május 2-án meghalt, az Alvinczen és Borberekben lakó magyarok koszorut tettek koporsójára s fáklyák lobogó fényénél kísérték temetőbe Krisztus igaz szolgájának megkoszorozott koporsóját.

Rác és Szabó hulláit Vagner temettette el A.-M.-Váradján.

Aligha tévedünk, midőn azon nézetünknek adunk kifejezést, hogy a gyulafehérvári várőrségnek az alvincz-borbereki nemzetőr-csapat lefegyverzési ügyébe való gyors és határozott beavatkozását a Rác és Szabó esete vonta maga után. Rác tekintélyes öreg cs. katona volt, s habár a szentesített alkotmány alapján álló magyarság ügye lelkes és rendíthetetlen hívének bizonyult, még azon év őszén is gyakran megfordult a várban, hol a várőrség tisztikarában számos tisztelője és személyes jó barátja vala.*

* Bíró Miklós naplója. Ügyvéd Medgyes Bálintné és Kornya Jakab alvinczi görög kath. lelkész szemtanuk közlései; adatokat szolgáltatnak még az alvincz-borbereki akkori események felderítéséhez Buda Elek birtokos, Péterfi László alvinczi és Tankó József borbereki ref. lelkész is.

X.

NAGY-ÉNYEDRŐL A MAGYAR FEGYVERES ERŐ ELVONUL ÉS A VÁROS MEGHÓDOL.

Alsófehér vármegye magyarajku lakosságának lefegyverzése s részben kiirtása október hó végén nagy részben már be volt fejezve. Ezen szép vármegye területén ekkor már 2000 legyilkolt, legtöbbször az intelligens osztályhoz tartozó magyar ember hullája hevert, legnagyobb részben temetetlenül. Magyar fegyveres erő még csak a vármegye székhelyén, Nagy-Ényeden volt. A szentesített magyar alkotmány ellen tüzzel-vassal küzdő hatalom azon része, mely a vármegye területén rombolt és pusztított, november első napjaiban összeszedte minden erejét, magához vonta a szomszéd vármegyék és székekben dühöngő pórlázadás fegyveres népét, hogy Alsófehér vármegye magyar lakosságát utolsó védelmi állásából, Nagy-Ényedről is kiszorítsa s ezt a virágzó kis várost is hatalmába kerítse.

A gyulafehérvári várparancsnokság, mely ez ideig a pórlázadásal csak titokban czimborált, november elején *álarczát levette s a lázadással nyíltan szövetszött.*

Október 29-én Gyulafehérvárra érkezett Jánku, havasi mőczokból álló táborával, s a vár tövében, a felső várkapu előtt elterülő téren vonta fel sátrait. Jánkunak a várba szabad bejárása volt s Horák várparancsnokkal fesztelenül társalgott, tanácskozott. A havasi vidékről alázóznlott tábor Gyulafehérvár magyar ajku polgársága volt kénytelen élelmezni. Ez a tábor a város marha-csordáját részben felemészttette.

A Jánku tábora november 1-én Gyulafehérvár alól Krakkó környékére huzódott s ott egyesült a hegyaljai román felkelőkből alakult táborral. Másnap dél körül az alvincz-vidéki román felkelők vonultak át Gyulafehérváron katonai rendben, dobszó mellett, egy cs. katonatiszt vezetése alatt. Éktelen orditózásaik rémülettel töltötték el a város

magyarajku lakosságának lelkét. A városon levő katonai helyőrség ki volt állítva s a legénység hosszan elvonuló ritkított sorokban, felvont szuronynyal állott őrt, hogy az átvonuló tábor ne raboljon, ne gyilkoljon. Ugyanezen napon este felé hasonló ordítások között megint egy 4—5 ezer emberből álló tábor vonult keresztül a városon Marlin József szászsebesi szász polgár vezetése alatt. Ez a sereg a Sebes vize vidékéről való s jelentékeny részét a szászsebesi és szászsebes-vidéki fölkelő szászok alkották. A tábort nagyszámu kaputos és czondrás lovas felkelő kísérte. November 5-én érkezett meg és vonult át Gyulafehérváron a hunyadvármegyei és szászváros-széki román és szász felkelőkből alakult tábor két császári katonatiszt vezetése alatt. Az ezen táborba beosztott szászvárosi és szászváros-vidéki szász felkelők Leonhard Károly szászvárosi ügyvéd parancsnoksága alatt állottak. A tábor előtt és után Dobráról való lovas katonák lovagoltak. Ez az ujonan jött tábor a város felső végén, a Morgó-mezőn, és az ugynevezett Práterben ütött tanyát. A város magyar polgársága élelmezte ezt is. A polgárság ezen része a hatóság előtt panaszt emelt, hogy ennyi ember élelmezését nem bírja meg, panaszára azonban azt a választ kapta, hogy ha az élelmezésben pontatlanságot és hiányt fognak tapasztalni, a lázadók a várost felgyújtják és hamuvá égetik. Ezen válasz vétele folytán megnyitották a róm. kath. püspökség gabonását s az abban felhalmozott gabona egy részét szintén az átvonuló táborok élelmezésére használták fel. November 7-én a város környékén táborozó lázadók élelmezésére a várból is szállítottak sok ezer darab katona-kenyeret. Ugyanezen napon a várból 3 ágyut kellő felszereléssel bocsátottak a pórhad rendelkezésére. November első napjaiban a Maros balpartján fekvő községek román és magyar paraszt lakói is táborba gyülekeztek, m. e. 8—10 ezeren, Kapud község környékén.

Ezek szerint Alsófehér vármegye, részben Zaránd, Hunyad és Kis-Küküllő vármegyék, továbbá Szász-Sebes és Szászváros székek felkelő román, szász és magyar parasztjainak nagy részéből és a szászvárosi és szászsebesi szász nemzetőrökből alakult nem kevesebb, mint 40,000 főt számláló pórhad nyomult Nagy-Ényed ellen, köztük román határőr-tisztek és katonák.

A várparancsnokság azt vélvén, hogy Nagy-Ényed ellen ily nagyszámu pórhad sem lesz képes sikerrel működni, ez okon a Jánku parancsnoksága alatt álló tábor erősítésére kirendelt a várból az 1-ső román határőr-ezredből 3 századot, Gracze százados parancsnoksága alatt, a Bianchiakból egy századot, Meisner százados parancsnoksága alatt, a Max. könnyű lovasokból 3—4 szakaszt, Schwarzenau százados parancsnoksága alatt, továbbá a székely huszár határőr-ezred 2-ik őrnagyí osztályából, Szuini százados parancsnoksága alatt, azokat a huszárokat, kik a császári lobogóhoz hívek maradtak, és végül ugyanezen huszár ezred 2-ik őrnagyí osztálya 4-ik szakaszának legénységét, Gráf hadnagy parancsnoksága alatt, együtt m. e. 1000 gyalog s közel

200 lovas császári katonát és 3 ágyut. Az Enyed ellen vonuló sereg vezetésével pedig Gracze századost bízta meg.

A tábor november 7-én megmozdult s Gyulafehérvár és Tövis között ellepte a Maros terét, Borbánd és A.-Gáld községektől be a Maros vizéig. Az őrtűzek éjjel-nappal égtek. Az országúton a szabad közlekedés fennakadt s csak a fölkelés valamelyik vezetője által kiállított útlevél előmutatása mellett engedték az útast tovább menni. Vértfagylaló orditózások, a magyar nemzetre szórt undorító káromlások és iszonyu fenyegetésektől visszhangzott a Maros folyó gyönyörű tere Tövistől le Gyulafehérvárig.

Jánku már november 5-én Tövistre tette át főhadiszállását, hol a br. Apor-féle vendéglőben volt elszállásolva. Ekkor fején lombos fehér kucsmát, testén félvállra vetett durva bőr-ködmönt viselt, tehát egészen közönséges havasi mőczviseletbe volt öltözködve a «havasok királya». November 6-án Gracze százados, sereg-parancsnok is Tövistre érkezett.*

Míg Gyulafehérvár és Tövis között ekképpen vonatott össze ez a nagyszámu és félelemre indító pórhad, azalatt Nagy-Enyed sem pihent. Ez a kis magyar város tudta, hogy olyan ellenség fenyegeti meg-rohanással, mely nem tartja meg az adott szót, nem tekinti kötelezőnek magára nézve a kölcsönösen aláírt szerződést; mely előtt nem szent semmi emberi jog, mely nem ismer kiméletet, könyört; ezeket tudva, védelmi készületeit folytatta.

Az utcák végein torlaszokat emeltek, mely munkában részt vettek Enyed női is. A várkapukat kijavították, az északra nyíló tágasabb kapu-bejárat elébe páliszadokat alkalmaztak. Folyton reménykedtek a székelyek segítségében. 26-án egész napon várták a kiindult székely tábor egy részének Enyedre érkezését. A várt székely sereg Lázár Dénes nemzetőr alezredes parancsnoksága alatt közeledett is Nagy-Enyedhez. Október 24-én Radnóthra érkezett, s ott nyomban meg-ütközött a Mikás Ferencz praefect parancsnoksága alatt álló ezintosi román tábor egy részével, azt a gróf Bethlen-uradalom kastélyából s erődített sáncaiból kiverte, közülök 190-et lekasaboltt s 100-nál többet foglyul ejtett, a többit eszeveszett futásra kényszerítette s a győztes székely haderő előcsapata M.-Ludasig nyomult előre. A székelyek azonban Radnóthon és M.-Ludason megállottak. Sándor Elek, Zudor Elek és Lengyel Gábor, Alsófehér vármegye és Nagy-Enyed város küldöttei, Lázár Dénest hasztalan sürgették, hogy előrenyomulását Nagy-Enyed felé siettesse, mert ott egy tekintélyes magyar fegyveres erővel egyesülhet, és mert azon vidéken a magyarságra nézve minden órai késedelem veszélyt rejt magában: Lázár Radnóthról nem mozdult; Radnóthon és annak környékén tétlenül vesztegelt csaknem két hétig a magyar hadviselés végtelen kárára. Végtelen kárára, mondjuk, mert

* László Elek és Bíró Miklós naplója. Életben levő szemtanúk elbeszélései.

ha ez a 4—5 ezer székely férfi nem tétovázik, hanem a Mikás-féle román tábor szétszórása után azonnal folytatja útját Enyedre — miben őt eme napokban mi sem gátolta — és az ott összevont tekintélyesnek mondható s a román lázadókkal szemben a tűzpróbát már kiállott magyar fegyveres erővel egyesül, szervezkedik: akkor Erdély eme pontján egy olyan tekintélyesnek mondható magyar hadi erő összpontosult volna, mely a hadi ügyek fejleményének Erdélyben már az ősz folytán, sok valószínűség szerint, egészen más irányt adhat vala. Megmenthette volna a hegyaljai magyarságot, sakkban tarthatta volna a gyulafehérvári várórséget, s elfojthatta volna Alsófehér vármegye nagy részében a szervezkedő pórlázadást. Így pedig az oknélküli késedelmezés miatt ez a tábor dicstelenül szétszóratott s a magyarság önvédelmi ügyére nézve Erdélyben eléggé erősnek mondható egyik hadi állás s azzal együtt Nagy-Enyed város is elveszett.¹

A székelyek indokolatlan késedelmezése miatt Enyed lakosságán ujjal lehangoltság vett erőt, de a reményt nem adták fel, hogy a fenyegető ellenséget a várostól távol tarthatják a székelyek nélkül is. Az őrszemeket minden ponton megerősítették. A fegyveres erő, mely eme napokban is ugyanaz vala, melyet már kimutattunk, szünet nélkül készenlétben volt. A fegyveres erő ébersége nappali és éjjeli riadókkal tétetett próbára. A piacon éjjelenként fegyveres erő állott készenlétben. A Mátyás-huszárok naponként nagyobb kémszemléket tartottak Enyed környékén, néha Veresmartig, sőt F.-Vinczig is ellovagoltak.² A városi tanács és nemzetőrség elhatározta, hogy a városból nem engednek távozni senkit azon okból, hogy a tömegessé válható távozás által az önvédelem ereje ne csökkenjen.³ Gyarmathy S. a nyár folytán Radnóthról M.-Ujvárra szállított és az ottani sópajtákba elhelyezett m. e. 700 mázsa ólmot november első napjaiban szekereken N.-Enyedre szállította, hol abból nagy mennyiségű golyót öntöttek.⁴ Ekközben megjött a hír Enyedre, hogy Gyulafehérvár környékén nagy pórhad gyülekezik, melynek célja N.-Enyed megrohanása és feldúlása. A fegyveres erőt ez a hír nem hozta zavarba. Erősen bizott, hogy helyét meg fogja állani a gyulafehérvári várórség egy részével megerősített roppant számú pórhaddal szemben is, de a nők némelyikén nagymérvű remegés vett erőt. November első hetében gyakran ismétlődtek Enyeden az október 19-én éjjel véghezment jelenetek. A lakosság fegyvertelen része minden hadi kürt- és dobszóra, minden hadi lármára, kezében fél-

¹ A radnóthi székely tábor szétszórása után hasonló sors érte a M.-Ludasig előre nyomult székely előesapatot is. Ezt a czintosi román tábor rohanta meg, melynek sorai között, mint tudjuk, rendes császári katonák is voltak beosztva. A szétszórt csapatból 17-en, köztük egyik Apor br., Péterlaka község határára üzettek, hol Aport lelőtték, de társai menekültek. Apor tetemei ma is a péterlakai határon pihennek. Kis hant fedí azokat. (Szalai Elek naplója.)

² Szalai Elek naplója.

³ Miksa Elek nyug. alispán közlése.

⁴ Géber Károly nyug. bányatiszt közlése.

tettebb ingóságaival, menekült a várba, a Bethlen-főiskola főépületébe és a ferenczrendiek házába. Antal János ref. püspök is, hogy az őrizetere bizott püspöki levéltárban levő régiebb és féltettebb jegyzőkönyveket a tűzveszélytől megmenthesse, ezeket eme válságos napokban a Bethlen-főiskola levéltári helyiségébe költöztette át.

Arra a hirre, hogy a császári katonasággal és ágyukkal megerősített pórhad már Tövisig nyomult előre, az enyedi katonai vezénylet november 7-én délután br. Bánffy János honvéd százados és Szentgyörgyi József székely huszár hadnagy parancsnoksága alatt egy erős katonai őrcsapatot rendelt ki Tövis irányában a Czifra fogadóhoz.¹

Ugyanezen napon érkezett meg Enyedre a marosvásárhelyi szerencsétlen kimenetelű ütközet híre is. Ezen hír leverő hatása alatt a főispán azonnal tanácskozásra hívta össze Nagy-Enyed, valamint a vidék itt levő tekintélyesebb férfiai és a katonaság főbb tisztjeit. A tanácskozás a vármegye házában tartatott meg. Sokan vettek abban részt. A tekintélyesebb iparos polgárok sem hiányoztak onnan. A tanácskozást a főispán nyitotta meg és vezette. Elmondta, hogy az erdélyi vármegyékben lakó magyarság védelmére megindult székely haderő nagyobb része november 5-én Maros-Vásárhelynél szétszórattott, minek folytán Gedeon altábornok győztes hadserege előtt Nagy-Enyed és Kolozsvár irányában az út nyitva áll. Elmondta, hogy Gyulafehérvár felől egy 20—30 ezer főből álló pórhad nyomul Enyed ellen, mely a gyulafehérvári várból ágyukkal is el van látva s a tábor törzskara s maga a tábor egy része is már Tövisen van. Reá mutatott a veszélyre, mely ezen helyzetből folyólag az Enyeden levő haderőt fenyegeti, mely most már annak van kitéve, hogy Kolozsvártól elvágassék és két tűz közé legyen szorítva. Azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy az enyedi helyőrség a két irányból előre nyomuló ellenséggel szemben helyén meg nem állhat s a rendkívül válságos viszonyok között helyes eljárás az lenne, hogy a haderő Enyedről vonuljon ki s huzódjék Kolozsvárra, hol az ottani magyar haderővel együttesen szerencsétlen hazánk ügyének talán tehet még hasznos szolgálatokat. Hangsúlyozta, hogy helyes lenne, miszerint a haderővel együtt hagyják el Enyedet azon polgári egyének is, kik az előre nyomuló ellenség részéről kiméletet nem remélnék.

A főispán nyilatkozata leírhatatlanul fájdalmasan hatott a jelen voltak lelkére. A nyilatkozat elhangzása után a teremben siri csend állott be. Hosszas és kínos hallgatás után némelyek helyeselték a főispán nézetét, többen szóltanul távoztak, mások és pedig: Viskóczi Henrik róm. kath. pap és házfőnök, Hank J. városi tanácsos, Horváth István, Czinege István, Losteiner Károly, Sipos Pál vármegyei ügyész, ismeretes konzervatív férfiak, kijelentették, hogy történjék, a minek történnie kell, ők otthonukból nem mozdulnak.²

¹ Szentgyörgyi József közlése.

² Biró Miklós naplója. Z. Bodola Sámuel enyedi theol. tanár és gen. főjegyző által 1849. decz. havában írott jegyzőkönyv.

A vármegye házánál tartott tanácskozás Enyed polgárságát felriasztotta. A lelkeken fájdalmas izgatottság vett erőt. «Árulás», «el vagyunk árulva», hangzik az összeverődött csoportok ajkairól az utcákon mindenfelé. A nagyobb rész reméli, hogy a katonaság helytt marad s a várost védeni fogja, mások a preszákai és hegyaljai gyilkolások iszonyu rémképeit látják Enyed felett lebegni s csüggedten menekülésre gondolnak. A nov. 8-ára virradó éjjet a polgárság öltözetében virrasztja át. Ezen éjjelen a reakció küldöttei jelennek meg a városban s titkon a császári hadseregben szolgált katonák kezeihez nyomtatott felhívást csempésznek, melyben ezek felszólíttatnak, hogy térjenek vissza az osztrák hadseregbe, biztosíttatván minden visszatérőre nézve az a katonai rang, minőben a magyar hadseregben szolgálnak. A felhívás eredménytelen maradt. Egyetlen katona sem követett el hűtlenséget, egy sem hagyta el a magyar hadsereg lobogóját.

November 8-án reggel azon tökéletesen váratlan hír csapott a megzavarodott kis város polgárai közé, hogy *a katonaság parancsolatot vett haladéktalanul Tordára vonulni.* «Az Enyedről elvonulási rendelet egészen katonai; nem is a főispánhoz ment, hanem a katonai parancsnokhoz», írja Kemény Gábor báró.¹

Hogy Mikes Kelemen gróf katonai parancsnok kezeihez nov. 8-án reggel Enyedre ilyen rendelet érkezett Kolozsvárról, azt támogatják báró Kemény főispán eme szavai is: «Az Enyedre összpontosított magyar fegyveres erő nov. 8-án útasítást vett, hogy onnan Tordán át huzódjék Kolozsvárra.»²

Ezen elvonulási rendelet érkezésének híre kiábrándította azokat is, kik a megelőző napon a katonaság maradásában még reménykedtek. A lakosság minden rétegén leirhatatlan rémület vett erőt. Mindenki tanácstalanul állott. Nagy-Enyedet most már elveszettnek hitte mindenik enyedi ember. A kis-enyedi, zalathnai és hegyaljai mészárlások ismétlődésétől remegett mindenki. «Árulás, árulás», hangzott folyton a legtöbb ajakról. A lakosság igen nagy része arra határozta magát, hogy az elvonuló katonasággal együtt a szerencsétlen városból maga is távozik. A nagybecsü levéltárak mentésével nem gondolt

¹ «Nagy-Enyed és vidékének veszedelme 1848—49-ben» 135. l.

² Szilágyi F. «Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben» 276. l. Sajátságos, hogy néhai Bodola Sámuel volt erdélyi ref. püspök, ekkor enyedi tanár és gen. nótárius, ezen rendeletről mit sem tud. Nem említi naplójában Biró Miklós sem. Szentgyörgyi József székely huszár hadnagynak sinces tudomása egy ilyen rendeletről. Ő pedig akkor Enyeden volt s az azon napokban Enyeden történeteket megfigyelte. Bodola 1849. évi j. könyvében e tárgyra vonatkozólag csak ennyit ír: «Nov. 7-én értésére esvén a vármegyei és városi előjárásának, hogy az Enyedhez mind inkább közeledő tábor ellen, mely *császári katonaságból, szász nemzetőrökből és felkelő o'dh tömegekből állott, a várost megvédeni nem tudnák, jónak látták azt fe.adni és a lakosokat a városból kivonulásra felszó'ítani.*» Ezt a rendeletet ezen történelmi dolgozat írója is hasztalan kutatta, nyomára nem akadhatott, de nincs okunk annak létezését kétség alá vonni, főleg miután arról egy olyan tekintélyes történelemírónak van tudomása, minő néhai Kemény Gábor br.

senki. A katonaság, valamint a polgári lakosság nagyobb része málházott és készült az indulásra. Az utcákat jajveszékeltő és átkozódó tömegek lepték el. A főispán városi küldöttség találta meg s arra kérte, hogy vesse közbe magát s a katonaság elindulását késleltesse néhány óráig, míg a polgári lakosság távozni akaró része felkészülhet és útra kelhet. Mikes gróf a főispán közbejárása folytán meg is ígérte, hogy a katonaságot csak déli 12 órakor indítja útra. Az elvonulási parancs, úgy látszik, az alsófehérvármegyei nemzetőr-csapatra is vonatkozott. A nemzetőr-csapatban itt-ott a lázongás tünetei mutatkoztak. A nemzetőrök közül némelyek Horváth László nyug. huszár századost a buzapiacon megtámadták, lábait eltörték s vérében fetrengeni hagyták. 40–50 nemzetőr az engedelmséget tisztjeinek megtagadta s kijelentette, hogy marad tűzhelye mellett.

Br. Kemény főispán a délelőtti órákban a hitközségek lelkészeit, a városi tanács tagjait s az iparos polgárok közül a kiválóbbakat a vármegye házához hívatta s előttük kijelentette, hogy a fegyveres erő a városból távozni fog, s azzal együtt távozik ő is, mert kénytelen ezt tenni. Felkérte a lelkészeket s a tanács tagjait, hogy legyen gondjuk a városra, a város polgársága a közeledő ellenség előtt lehetőleg tisztességes feltételek mellett hódoljon meg. A hódoló nyilatkozatot ott helytt meg is fogalmaztatta s átadta Viskóczinak azon utasítással, hogy a lelkészek s a tanács tagjai azzal késedelem nélkül induljanak Tövisre Jánkuhoz, a város hódoló nyilatkozatát neki kézbesítsék s a meghódolás pontozatait vele állapítsák meg. A főispán emez utasítására Basa és Sándor J. lelkészek kinyilatkoztatták, hogy ők Jánku elébe nem mennek, mert őket az oláhok agyonverik. Molnár S. gör. kath. lelkész is vonakodott Jánku elébe menni. Ezen megbízatáshoz a városi tanács tagjai sem mutattak hajlandóságot. Ekközben elérkezett a déli 12 óra. Ekkor a vészharangok a városon megkondultak s a kivonulás kezdetét vette. Élől a katonaság és nemzetőrség vonult hosszú sorokban, nyomában a polgári lakosság ezerei szekereken, gyalog, árulást kiabálva, sirva. A fejtelenség akkora volt még a katonaság között is, hogy a megelőző napon a Czifra-fogadóhoz kiállított előőrs-csapatot ott felejtették s Bánffyék csak a vészharangok kongásából sejtették, hogy benn a városban valami rendkívülinek kellett történnie, mire állásukat odahagyva, a kiürült, kihalt városon keresztül sietve vonultak ők is a sereg után.*

Viskóczi a kivonulás megtörténte után nyomban maga mellé vette Horváth Istvánt, Széles Ferencz vármegyei erdészt, továbbá Keszler és Bertleff Lukács rézműves iparos polgárokat s ezek társaságában, kezében a hódoló nyilatkozattal, elindult Tövis felé. A honnmaradt nemzetőrök Viskóczit a piacon bántalmazták, árulónak szidalmazták. A küldöttség a városból kiérve, a közeli szőlőhegyekről a felkelő románok lövöldöz-

* Szentgyörgyi József sz. huszárhadnagy szemtanú közlése. Sz. F. »N.-Enyed pusztulása« 16—17. lap. Bodola Sámuel jegyzőkönyve.

tek rá, mire Viskóczy elővette fehér zsebkendőjét s azt pálczájára illesztve lobogtatta mint békejelvényt.

Viskóczyék további bántalom nélkül jutottak el az orbói puszta templomhoz, hol találkoztak egy román határőrezredbeli tiszttel, ki egy csoport fegyveres román kíséretében jött Tövis felől. A katonatiszt a hódoló nyilatkozatot magában foglaló okmányt Viskóczytól átvette s a követségnek utasításul adta, hogy maradjon azon helyen, míg ő visszatér; a vele jött román felkelőknek pedig megrendelte, hogy szintén maradjanak ott a küldöttség fedezetéül; ezzel megfordult s kezében a hódoló nyilatkozattal vágatva haladt Tövis felé. A tiszt estéli hat óra körül visszaérkezett Viskóczyékhoz s a küldöttséget elvezette a «Tövisei padra», hol a tábor törzskara várakozott rá, élén Gratze századossal, ennek háta mögött az odáig előre nyomult tábor. Gratze felszólította Viskóczyt, hogy adja elő, mi járásban vannak. Viskóczy a felhívásra szólani kezdett magyarul. Gratze nyomban ráírvált, hogy németül szóljon, mert ő a kutya magyar nyelvet nem érti, mire az öreg pap kijelentette, hogy beszélni csak magyarul tud. Ekkor oda lépett Bálint S. praefect s kijelentette, hogy kész tolmácsolni a Viskóczy nyilatkozatait. Ezután Viskóczy beszélt magyarul, Bálint pedig tolmácsolta azt Gratzenak német nyelven. Gratze Viskóczyt kihallgatván, az enyediékhez durva, nyers hangon ekképp szólott: «A császári katonaság és a segédcapatok* feladata az, hogy Enyedet rohammal vegyék be, s ezt a rebellis fészket pusztítsák el (itt rámutatott a háta mögött álló temérdek emberre, mely a teret és hegyoldalokat ellepte, azután folytatta), de ha az enyediék hódolni akarnak s a feltételeket, melyeket elébök szabunk, elfogadják, azoknak mindenekben eleget tesznek, akkor számíthatnak kegyelemre.

A békefeltételek ezek:

1. A város közönsége minden vármegyei tisztviselőt és honvédet, kik a városban vannak, szolgáltatasson át a császáriak kezeibe.
2. Szolgáltasson ki minden néven nevezhető fegyverfélét.
3. Fizessen hadi sarcz czimén 30.000 p. frtot.
4. Gondoskodjék a tábor elszállásolásáról és élelmezéséről.
5. Esküdjék hűséget Ferdinánd császárnak.»

Viskóczy ezekre ekképp nyilatkozott: «N.-Enyed város közönsége kész a békepontoszatokban foglaltaknak, a mennyire lehetséges, eleget tenni, de megjegyzi a következőket: Vármegyei tisztviselőt és honvédet nem szolgáltatathatnak át, mert ilyenek Enyeden ez idő szerint nincsenek, elvonultak, menekültek; sőt elhúzódott onnan a lakosság nagyobb része is, az eltávozottak pedig fegyvereiket magukkal vitték, de a mi fegyverféle a városon még található, azt készséggel kiszolgáltatják. Hadi sarczot nem fizethetnek, mert a lakosság vagyonosabb része nincs honn. Enyeden ez idő szerint csak földhöz ragadt szegény emberek laknak.

* Érti a háta mögött álló pórhadakat.

A negyedik pontban foglalt feltételeknek lehetőleg eleget fognak tenni. Hűségí esküt Ferdinánd császárnak mondanak készséggel.*

Viskóczi önérzetes nyilatkozata Gratzet és a vezérkart indulatba hozta. A küldöttségre szidalmakat és fenyegetéseket szórtak minden oldalról. Ennek tagjai remegtek. Biztosra vették, hogy életük utolsó órája közel van. Egyedül Viskóczi nem remegett. Ő a körülte tomboló viharban állott nyugodtan. A vihar végre csendesült s a vezérkar nem hosszú, de élénk tanácskozások után a békefeltételek közül az első pontot törölte, a többit pedig írónnal papírra tette. Az ily módon készült békeszerződési okmány felét Gratzé Viskóczinak nyújtotta át azon utasítással, hogy társaival térjen vissza azonnal a városba. Hivjon össze még az éj folytán népgyűlést; ez a békepontoszatokat vegye tárgyalás alá, hozzon határozatot s azt közölje a vezérkarral késedelem nélkül. Hogy pedig a lakosság megállapodását hozó küldöttség a kiállítva levő őrszemek között feltartóztatás nélkül térhessen vissza, gondoskodjanak egy kürtösről, mert kürtszó mellett bántalom nélkül jöhetnek.

Az enyediék, a Gratzé-féle békepontoszatokkal kezökben, azonnal vissza indultak s éjjeli 11 órakor a városba érkeztek. A város csendes, kihalt volt. Haza érkeve tüzhelyeik mellé siettek még a küldöttség tagjai is, s Viskóczi magára maradt, azonban a ferenczrendiek zárdája gyürődésig tele volt városi menekültekkel. Viskóczi ezeket tanácskozásra hívta fel s a rövid tanácskozás eredménye az lett, hogy a békepontoszat Nagy-Enyed város közönsége elfogadta. Ezek megtörténte után nagy nehezen egy szekeret keritettek; előkerítették a posta kürtös legényét, végre a házfőnök Lázár András tekintélyes szász nemzetiségű iparos polgárt maga mellé szekérrre ültette s ketten a sötét, a borzalmas éjben vissza indultak a «Tövisi pad»-on várakozó vezérkarhoz, hol azt megtalálva, az enyediék által elfogadott és aláírt békepontoszatot kézbesítették. A vezérkar azt elfogadván, Viskóczinak szigoruan meghagyta, hogy reggelre, mikor a katonaság a város közelébe fog érkezni, benn a városban vagy azon kívül emelt minden torlasz el legyen távolítva. Ezzel a küldöttség visszatért s a torlaszokat csaknem leküzdhetetlennek látszó nehézségek között a hajnali és reggeli órákban el is távolították. A fáradságos munkában maga a házfőnök is részt vett. Viskóczi 9-én reggel magára misemondó ruhát öltött, kezébe keresztet vett, maga körül gyűjtötte a tanács honn maradt tagjait s ezek, továbbá egy csoport városi lakos kíséretében a Tövis-utcza végére ment ki s a tábor érkezésére várakozott. A közelgő pórhad már látható is vala. Roppant számával elárasztotta a Tinód határrészt, de a vezérkar nem mutatkozott. Az enyediék órákig várakoztak arra, végre déli 12 óra körül jött az is.

Elől Schwarzenau százados lovagolt a Max. könnyű lovasok élén. Mikor ez a százados az u. n. Kakas-dombon várakozó enyediékhez érkezett, Viskóczi bizalmasan szólította meg, mint régi ismerősét, de Schwarzenau hidegen felelt vissza. Feltűnően nyers hangon tudomására

hozta az előzékeny házfőnököknek, hogy kettőjük között a régi ismeretség, barátságos viszony létezni megszűnt.¹ Megrendelte Viskóczinak, hogy ha Enyeden honvédek vannak, azokat kötöztesse meg és így hozza eleibe. Azt is meghagyta, hogy a városon található fegyvereket késedelem nélkül szedesse össze s ezekről a katonai hatóságnak számoljon be, Viskóczy erre azt válaszolta, hogy Enyeden honvéd most már nincs, polgári lakos is igen kevés; a fegyvereket össze fogják szedni s átszolgáltatják a katonai hatóságnak.²

Ekközben a Tövis-utca végére érkeztek a Bianchiak, utánok jöttek nyomban a határőr gyalogosok, ezeket követte a Jáнку vezetése alatt álló iszonyt gerjesztő pórhad. Az enyedikben ezen had láttára a vér megfagyott s borzalommal gondoltak a történeendőkre. A tábor csakhamar két részre vált. A pórhad a Hellos alatt vonult el s a Barátok berke körüli térségen, továbbá a Hosszu és a Levélszin nevű szőlő-hegyek alján ütött tanyát; a katonaság tömött sorokban bevonult a városba.

A Bianchiak a Bethlen-főiskola fő- és melléképületeibe helyezkedtek el, a határőröket a polgárság lakásaiba szállásolták, a lovasság a katonai laktanyába vonult s ott is maradt; a katonatisztek nagyobb része a ferenczrendiek házába szállásolta be magát. Jáнку Ávrám praefect Lázár András jómodu pékmester vendége lett.

Nagy gondot okozott a városiaknak a roppant embertömeg élelmezése. Ez a feladat csaknem elviselhetetlen teherként nehezedett a lakosság vállaira. A városi szép marhacsorda egy részét csakhamar levágták. Viskóczy egyedül négy darab jármos ökröt, két tehenét s ezzel minden szarvasmarháját volt kénytelen levágtatni s élelmezési célokra felhasználni. A várost félkörben körülvevő román tábor emberei kezdettek nagyobb csoportokban a városba özönlenni, ellepték az utcákat, némely bezárt lakások, pinczék ajtait feltörték s raboltak. Ezeket a rakoncátlan tömegeket Schwarzenau lovasai szoritották ki több rendben a város területéről. Gratze erős katonai őrzőerőket rendelt ki, melyek a rend fenntartása érdekében éjjel-nappal mozgásban voltak. Jáнку és Moga Józsi praefectek is nagy erélyt fejtettek ki, hogy a pórhad tömegei a várost el ne árasszák, ott ne raboljanak és ne gyilkoljanak, s dicséretükre szolgál s emléküik előnyére készséggel fel is jegyezzük, hogy míg ez a roppant számu, ez a teljesen fegyelmetlen pórhad Enyed közvetlen közelében táborozott, Enyeden gyilkolás nem fordult elő s a rablás sem vált általánossá.

Mindjárt ebéd után kezdetét vette a városon az elrejtett fegyverek

¹ Schwarzenau évek során volt Enyeden állomáson mint parancsnokló könnyű lovas százados.

² Schwarzenau lovagias katona volt, a magyarokat a szabadságharc folyama alatt sem gyűlölte. Ekkor tanusított nyers fellépése minden valószínűség szerint abban leli magyarázatát, hogy tisztársai a gyűlölt enyedik iránt táplált rokonszenvét szemére ne lobbanthassák. Az ilyen eljárás azon rendkívüli időkben nem volt ritka.

utáni kutatás s ezzel a rablás. A katonák az alatt a szín alatt, hogy az elmenekültek lakásaiban fegyverek vannak elrejtve, a bezárt lakások zárait feltörték, minden lakrészt felkutattak s ekközben raboltak. Az elrejtett fegyverek utáni kutatás s azzal együtt a rablásban folytonosság állott be. «A fegyvermotoszás közt felette sok ezüstneműek is a városról felszedetve elvitettek s *mint tudhatni, Gyulafehérvárra szállítottak*» — írja Nagy-Enyed város polgársága az 1850. febr. 28-án tartott közgyűléséből az akkori cs. kir. kormánybiztoshoz intézett feliratában.¹ A Bianchiak feltörték a főiskola pinczéit, abból a legkitünőbb minőségű borokkal telt hordókat hengergettek ki, s a tágas udvaron sorba helyezve, csapra ütötték. Feltörték a gazdag éremtárt, onnan a legértékesebb tárgyakat magukhoz vették s később Gyulafehérvár utcáin potom árért árulták.

November 14-én a polgárságot a róm. kath. templomba gyűjtötték s a Ferdinánd császár iránti hűségre feleskették; e mellett hódolati nyilatkozatot is irattak alá azzal.

A városi előljáróság megindult összegyűjteni a 30.000 pengőforint hadi sarcot, de összeszedni nem bírta, mert a honn maradt szegényebb rendű polgárság ennyi pénzt összeadni s még a megszálló tábornok is élelmezni, képtelennek bizonyult. A hadi sarc még december hó közepén sem volt lefizetve, miért a lakosságot katonai végrehajtással rémítették.

Jánku és praefect társai jó bor és az enyedi kiváló nép-zenekar zenéje mellett vígan mulatoztak, a halálra rémült polgárság pedig félre vonult s hazája bukását és hazafias reményeinek tovatűntét siratta fájdalommal.²

¹ Nagy-Enyed város levéltára.

² Szilágyi Farkas «Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben.» Br. Kemény G. «Nagy-Enyed és vidékének veszedelme 1848—49-ben». Biró Miklós naplója. Viskóczy Henrik jegyzetei. Nagy-Enyed város képviselőtársaság február 28-ról 468—1850. sz. a. a főkörmányszékhez intézett folyamodása. Lukácsffy Ferencnek egy Kolozsvárra küldött magánlevele. Bálint Simon jelentése.

XI.

A NAGY-ÉNYED FELADÁSÁT KÖZVETLENÜL KÖVETŐ HADI MOZGALMAK A VÁRMEGYE TERÜLETÉN. — A MAROSUJVÁRI VÉRENGZÉS. — ALSÓFEHÉR VÁRMEGYE KÉT RÉSZRE OSZTÁSA. — NAGY-ÉNYED MEGSZÜNİK A VÁRMEGYE SZÉKHELYE LENNI. — A VÁRMEGYEI ÉS KÖZSÉGI KÖZIGAZGATÁS UJJÁSZERVEZÉSE, TISZTJUITÁSOK. — UJONCZOZÁS.

A november 8-án Enyedről elvonult magyar fegyveres erő és az enyedi menekültek nagyobb része az éjet a kis székely városban, Felvinczen töltötte s csak 9-én kora reggel folytatta útját Torda felé. A román pórhadak selejtesebb részét Enyedről haza bocsátották.

A három század román határőr a november 11-re virradó éjjelen visszatért Gyulafehérvárra, honnan pár órai pihenés után Lezsán százados parancsnoksága alatt gyors menetben Abrudbánya vidékére indult a Zaránd vármegyében Buttyán János praefect vezetése alatt működő román tábor erősítésére. Ez azért vált szükségessé, mert Gál László őrnagy, aránylag kicsiny magyar fegyveres erő élén, Arad vármegyéből Zarándba nyomult előre az ott öldöklő, pusztító román felkelés megzabolázására, s Buttyán seregét november hó 8-án Kőrösbánya közelében a *tirnăvai* síkon keményen megverte.* A Jánku parancsnoksága alatt együtt maradt román tábor november 11-én reggel indult el Enyedről s nyomult Felvincz ellen. Ez a sereg a kis székely várost még aznapon kirabolta, felgyújtotta, végül a föld színével egyenlővé tette. Jánku serege Felvincz romjai között töltötte november 12. és 13. napjait s csak 14-én folytatta útját Torda ellen. Gratze november 14-ig Enyedről nem mozdult. Valószínű, hogy Jánku, Bálint és Móga Józsi

* Ezen csatában 1186 román felkelő veszítette életét. Itt esett el Klima császári főhadnagy is, 29 gyalog határőr katonájával együtt, kik a román felkelők sorai között harcoltak. Ifjabb Batternai Imre történeti vázolata. Papp Miklós: «Történeti lapok» III. évfolyam 562. lap.

praefectek sem távoztak onnan, míg Felvincz feldulása befejezést nem nyert.¹

Enyeden nov. 20-ig egy század Bianchi-ezredbeli és egy század Leiningen-ezredbeli rendes katona maradt fedezetül, első Meisner, utóbbi Ratkovics és Timár századosok parancsnoksága alatt. Enyeden maradt hosszas ideig pár század szász nemzetőr Gräf, a nagyszebeni szász nemzetőrök egyik őrnagyának parancsnoksága alatt.

November 11-én Nagy-Enyed közelébe érkezett a Gedeon parancsnoksága alatt működő császári sereg s a Maros balpartján M.-Bagó községben állapodott meg. Ezen sereg parancsnoksága beizent Enyedre, hogy a város lakossága a sereg részére elegendő eleséget szolgáltatson, ellenkező esetben a város fel fog dúlatni. A Gedeon táborából eme napokban Enyeden csak két gránátos század fordult meg Buzgó százados parancsnoksága alatt.

A Gedeon tábora Enyed közelében két részre vált. Az altábornok serege egyik részével Brassó vidékére vonult a székelyek szemmel tartására, a másik rész Losenau őrnagy parancsnoksága alatt egyesült a Grätze és Schwarzenau parancsnoksága alatt Enyeden levő császáriak egy részével. Így keletkezett az az 1800 gyalog, 360 lovas és 12 ágyúból álló császári hadosztály, mely a Jánku vezetése alatt álló román táborral együtt november derekán Tordán keresztül Kolozsvár ellen nyomult.

A Mikás praefect parancsnoksága alatt álló pórhad, a vármegyék magyar lakossága védelmére megindult székely hadaknak Maros-Vásárhely és Radnóthnál történt szétszórátása után, czintosi hadállását elhagyta, átkelt a Maros jobbpartjára s Torda vidékén a Mezőségen végzett romboló és véres munkát. Axente Juon praefect főhadiszállását egyelőre Maros-Ujvárra tette át s a késő ősz és a tél egy részét jelentékeny számú seregével ott töltötte s Aranyosszék marosmenti részét tartotta szemmel.²

¹ A Jánku neve alatt világgá bocsátott emlékiratban Felvinczre vonatkozólag ezek állanak: «Előre haladtunk Felvincz felé, melynek nagy részét a tűz által felperzselve találtuk. A helyszínén Grätze kapitány által megéjtett vizsgálat után ez kötelességének tartotta kijelenteni, hogy ama kis városkát a magyarok gyújtották fel akkor, mikor a románok közelését hírül vették.» (Románság I. k. 434. l.) Ezen feljegyzés a történelmi igazság elferdítése. Felvinczet a Jánku-féle tábor előcsapatai gyújtották fel és égették hamuvá; ez bebizonyított történelmi tény. Megengedjük, hogy Felvincz felperzselése és kirablása alkalmával Jánku még Enyeden mulatott s így ezen gyalázatos tény nem az ő rendelkezései és szeméi előtt vitetett véghez, de az kétségtelen, hogy abban az ő táborának része van. Férjük, hogy Grätze százados miért jelentete ki a helyszínén azt, hogy ezen kis székely várost maguk a magyarok gyújtották fel; azért t. i., mert a Torda ellen előnyomult osztrák katonákból és román felkelőkből álló sereg főparancsnoka ő volt, s restelte, hogy az ő névéhez, mint katonához, egy város felégetésének szemnye tapadjon. Hogy Felvinczet maguk a magyarok gyújtották fel, csak olyan beszéd, milyen pl. az, hogy «Zalathán okt. 23-án a felszerelt ágyuk minden utczából és irányból böm-böttek», holott tény, hogy Zalathán a magyar polgári őrsapatnak egy ágyuja sem volt.

² Kővári László: «Erdély története 1848—49-ben» 115. lap. Orbán Balázs: «Torda város és környéke» 223. lap. Szilágyi Farkas: «Nagy-Enyed pusztulása 1848—49-ben» 19. lap. László Elek naplója. Bíró Miklós naplója. Viskóczy Henrik jegyzeti. Géber Károly nyugalmazott sóbányatiszt és Pap Lajos nyugalmazott sóbánya-felőr közlései.

November 20-án egy közel 8000 emberből álló császári hadsereg érkezett Enyedre, ott meghált s 21-én folytatta útját Kolozsvár irányában.

* * *

Nagy-Enyed meghódolása után a magyarság ellenálló ereje a vármegye területén teljesen megtörött. A vármegyei magyarság teste száz meg száz sebből vérzett. Több mint 2000 legyilkolt magyar ember hullája hevert szanaszét. A jobbmódu birtokosság menekült, a merre menekülhetett. Falvakban kaputos embert alig lehetett látni. Csak egy-egy kálvinista pap, tanító, honnrekedt gazdasági ispán s földhöz ragadt egyházi nemes, aztán meg a legyilkolt földesurak özvegyei, árvái képeztek falvakon a magyarságot, megfosztva minden polgári jogtól, sőt megfosztva a közönséges megélhetés kellékeitől, a mindennapi kenyértől és ruházattól is.

A falvakban maradt felette csekély számú magyarság helyzete eme borzalmas időkben hasonló volt a mezei vadak helyzetéhez, melyeket szabad bárkinék üldözöbe venni és elejteni. Magyar embernek jogát, vagyonát, becsületét, életét ezen időkben törvény nem védte.

Báró Puchner császári királyi helytartó és főhadparancsnok okt. 26-ról és okt. 30-ról kiadott rendeletei, melyekben a román felkelőket a rablástól és gyilkolástól eltiltotta, a helyzeten mit sem javítottak. A rablás és gyilkolás a vármegye területén ezek közzététele után is szakadatlanul folyt. A román felkelők, hogy bűnös garázdálkodásaiknak némi törvényes látszatot adjanak, imitt-amott — egészen tanulatlan egyénekből — vérbíróság-félelét szerveztek. Ezek a vérbíróság-félek a magyar embert maguk elé idézték, s mindig bor mellett és boros fővel ítélték élete és vagyona felett. A meghozott ítélet rendszeren az volt, hogy az illető vitessék fogságba Balázsfalvára, vagyona pedig elkobzandó táboruk élelmezési céljaira; végrehajtották pedig ezeket az ítéleteket olyképpen, hogy a szerencsétlen áldozatokat elhurcolták a szomszéd község határáig s ott agyonverték, udvaraikat pedig kirabolták. Nemcsak a községekben, hanem a gyulafehérvári vár sáncaiban, tehát a várórség szemei előtt is működött ilyen vérbíróság-féle a Bacsilla pap elnöklete alatt. Ez ítélte balázsfalvi fogságra Kis Gergely és Gál László diódi birtokosokat, fogatta el Wagner nevű, lengyel származású nyugalmazott katonatisztet Gyulafehérvár piacznán, az ottani katonai helyórség szemeláttára, s verette agyon mindhármukat Maros-Váradján, közvetlenül a br. Puchner ismeretes rendeletei közzététele után. Némely helyeken gyilkoltak ezen rendeletek közzététele után vérbírósági ítélet nélkül is. Így például november első napjaiban megölték Girbó községben Szentpáli Zsigmondot, megölték gazdatisztjét és egy nőcselédjét. Hosszutelken legyilkoltak ugyanazon időben tizenhárom magyar

embert vérbirósági ítélet nélkül.* Ezeket a gyilkolásokat követte november 8-án a marosujvári tömeges és irtózatosszerű vérengzés, melynek lefolyása, előzményeivel együtt, ez:

Maros-Ujvár piacán pünkösdszombat első napján (június 11.) reggel román nyelven fogalmazott, írott czédulákat találtak, melyeken írva volt, hogy Maros-Ujvár hamuvá fog égettetni. Ezen fenyegetés nem lett ugyan végrehajtva, de a felsőujvári román lakosok magukat a lázongás kezdete óta a marosujvári nemzetőr-csapattal szemben feltűnő módon kihívólag viselték. Október elején a felsőujváriak viselkedése a marosujvári magyarokkal szemben épp türethetlenné vált, miből folyólag azon hó derekán egy Farkas nevű kovácslegény és egy Sánta nevű császár Maros-Ujvárról, az ottani őrcsapat tudta nélkül, Felső-Ujvárra lopóztak s ott pár épületnek tüzet adtak. Szeles idő lévén, a támadt tűz gyorsan elharapódzott. A marosujváriak oltásra siettek, de a tüzet megfékezni nem bírták, s néhány óra alatt a legnagyobb részben románok által lakott község nagy része hamuvá lett. A oltás alkalmával, fájdalom, rablási esetek is fordultak elő, melyeknek szennye a marosujvári vegyes lakosság egy részének kezeihez tapad. A felsőujvári események a boszu érzetét a környéken lakó románok lelkében a magyarok iránt, igen természetesen, fokozták és ezek lesték az alkalmat, hogy a marosujváriakon véres boszút álljanak. A felsőujvári égés és rablás után pár nap múlva a Bánca hegyen felkelő románok mutatkoztak több rendben s Maros-Ujvárt megrohanással fenyegették, de az ottani nemzetőr-csapatnak ellenük irányult mozdulataira megszaladtak mindannyiszor.

Nagylakot, mint tudjuk, október 16-án egy román tábor szállotta meg. Ez a tábor nagy számával a marosujváriakat rémületbe ejtette s annak egy része áthúzódott Székely-Kocsárdra. Ugyanoda vonult át a marosujvári nemzetőr-csapat nagyobb része is s csatlakozott az ott összevont aranyosszéki nemzetőr-csaphoz.

Okt. 24-én megtörtént a nagylaki csata, melynek következtében az ott lappangott román tábor szét lett ugyan riasztva, de annak egy része már a következő napon összeszedte magát s Miklóslaka felől Maros-Ujvár ellen nyomult. Ennek hírére a honn maradt kamarai tisztviselők, fegyverrel kezükben, a sóbányahivatal iroda-helyiségében gyűltek össze azon komoly elhatározással, hogy személyök ellen intézendő támadás esetén magukat védeni fogják az utolsó emberig. A román felkelők Maros-Ujvárt aznapon meg is szállták s 15—20 kézre kerített magyar embert (köztük Dálnokit, a felsőujvári gróf Mikes-udvar gazdasztját) keresett kinzások között megölték, a kamarai tisztviselőktől a fegyvert elszedték, de személyöket nem bántották, családjaik tagjait is kímélték, sőt még a nyílt rablástól is tartózkodtak. November első napjaiban Gyarmathy S. parancsnoksága alatt magyar fegyveres erő szállotta meg Maros-Ujvárt, melynek fedezete alatt az ott elhelyezve

* Biró Miklós naplója.

volt ólmot Enyedre szállították, minek megtörténtét a románok, úgy látszik, meggátolni még csak meg sem kísérelték. Az ólom elszállítása után a virágzó sóbánya-hely a román felkelők birtokába került hosszú időre. Ezek november 8-án ott összefogdostak 90 férfit, kiknek kisebb része oda menekült vidéki kisebb birtokos, nagyobb része pedig helybeli magyar bányamunkás volt. A magyar bányamunkások egy része a befogatás előtt a bányában keresett menekülést. Ezeket üldözőik onnan azon fenyegetéssel kényszerítették kijövetelre, hogy a bányát rájuk zárják.

Az összefogdosott szerencsétlen embereket a kincstár magtári épületével átellenben emelkedő fogadó udvarára hurczolták s párosával szorosán egymáshoz fűzték. Az idő már alkonyatra hajolván, a román felkelők gyertyákat gyújtottak, a vendéglő udvarára asztalokat tettek ki, ezek mellé bort vitettek csebrekkel, mely előkészületek megtétele után kezdetét vette a gyilkolás. A tribunok ittak, embereik pedig gyilkoltak. Gyilkoltak itt is a legembertelenebb módon. A szerencsétlen áldozatok nagyobb részét lándzsákkal ölték le. A borzalmas munka itt is, mint Krakóban, benyult az éjbe. Kegyelem itt sem volt senki részére. A részeg gyilkolók az áldozatok esdekléseire káromló szavakkal és vad röhögésekkel feleltek. Az áldozatok egyike ájultságából feleszmélt s megkísérelte a menekülést, mi az éj homályában sikerült is. Ugyanis, mire a románok ezen ember eltűnését észrevették s utána iramodtak, ő már a Maroson keresztül úszott, s szaladt Székely-Kocsárd irányába.

A véres munka befejezése után a közelben egy nagy gödröt ástak, a hullákat abba dobták s földdel valamennyire eltakarták. A tömeges gyilkolással egy időben szórványosan a bányahelyiség más részein is öltek. A vadállati módon kegyetlenkedők boszujának áldozatául esett két nő is. Pár százra ment azoknak száma, kik november 8-án Maros-Ujvártt özvegyesgre, árvaságra s egyszersmind nyomorba jutottak, a kenyérkereső férjet, apát veszítvén el. A kamarai tisztviselőket ez alkalommal sem bántották. Axente praefect ekkor állítólag súlyos lázas betegségben feküdt, s ha ez igaz, azon esetben valószínű, hogy a Maros-Ujvártt véghezment gyilkolásokról tudomással nem birt. Leontyán Leontin helybeli gör. kath. lelkész és esperes mit sem tett, hogy a gyilkolást a bányahelyiség területén meggátolja.*

* * *

A nagyszabeni főhadparancsnokság a komitó sürgetése folytán már november elején munkálatba vette Erdély hazarészünknek közgazgatási tekintetben új területi felosztását, természetesen a román igényeknek megfelelőleg. Ezen munkálat szerint a vármegye elnevezés

* Géber Károly nyug. bányatiszt, Papp Lajos nyug. bánya-felőr, továbbá özv. Ágoston Pálné szemtanuk elbeszélései alapján. Báró Kemény Gábor: «Nagy-Enyed és vidékének veszedelme 1848—49-ben.»

megszűnt s azt a *kerület* (Districtus) elnevezés váltotta fel. Alsófehér vármegye területe két és pedig a *balázsfalvi és a gyulafehérvári kerületbe lett beosztva*. Az első a vármegye azon részét foglalta magában, mely a Maros balpartján és a Küküllő folyamok mentén terül el, az utóbbi pedig nagyobb részében a vármegye más részeiből alakult. Ez a felosztás figyelmen kívül hagyta a 800 évesnél régibb politikai és közigazgatási felosztást; figyelmen kívül hagyta az ahhoz fűződő, dicsőségben és szenvedésekben felette gazdag történelmi fejleményeket, emlékeket, hagyományokat és egy a törvény és az emberi jogok alapját nélkülöző forradalom lázas állapotában új területi felosztást létesített *ideiglenesen*, mert az új területi felosztás ideiglenesnek volt nyilvánítva.

A főhadparancsnokság nov. 7-ről kelt 4487. sz. alatti rendeletében utasította a komitét, hogy a balázsfalvi kerületet közigazgatásilag szervezze. Ugyanezen átiratban ezen kerület részére főnökül Papp György nyugalmazott huszár századost ajánlotta s ha Papp a főnöki tisztelet elfogadni vonakodnék, igyekezzék a komitét emez állásra Manu József kincstári fogalmazót nyerni meg.

A komitét sietett is eme megbízatásában eljárni s kerületi főnökül (Verwesser) Papp Györgyöt alkalmazta, melléje pedig első segédül egy Groze nevű egyént, második segédül pedig Tamás Lászlót nevezte ki.

Hivatalos nyelv a német és román volt, kerületi székhely: Balázsfalva. A főhadparancsnokság november 28-ról kelt 4825. szám alatti rendeletében ez ügyben tovább ment s utasította a komitét, hogy a gyulafehérvári kerületet is szervezze. Egyidejűleg megrendelte, hogy a vármegyei levéltárt Nagy-Enyedről költöztessék át Gyulafehérvárra, az átköltöztetés végrehajtásával pedig Hild századost, Fink József kincstári fogalmazó gyakornokot és Porutz Simon fiatal joghallgatót bizta meg. A kerület közigazgatási szervezése meg is történt. Főnöke lett ezen kerületnek Hild, első segédje: Fink József, második: Porutz Simon. Ezen kerület hivatali személyzete mellé alkalmaztak egy kiszolgált tűzér káplár személyében egy német és egy Cziriak nevű volt kaszinó-legény személyében egy román származású jegyzőt. Magyar embert jegyzőül azért nem alkalmaztak, mert a magyar nyelv ezen kerületben is melőzve volt a közigazgatásban.

Emez intézkedések folytán Alsófehér vármegye régi beosztásában létezni megszűnt. Nagy-Enyed is megszűnt vármegyei székhely lenni és a magyar nyelv a vármegyei közigazgatásból száműzetett. A vármegyei levéltár átköltöztetését azonban nem hajtották végre. Ehhez addig készülődtek, míg kifogytak az időből s 1849. január 9-én az égő Nagy-Enyed lángjai ezt a levéltárt is elhamvasztották.*

* * *

* Kővári László: «Erdély története 1848—49-ben» 113. lap. Báró Kemény Gábor: «Nagy-Enyed és vidékének veszedelme 1848—49-ben.» A Fekete könyv Függeléke. Biró Miklós naplója.

A vármegyének kerületekbe történt beosztásával egy időben községi és városi tisztújításokat is vittek véghez a vármegyében, a jogegyenlőség és a régi törvényes gyakorlat teljes mellőzésével természetesen. Ezen községi és városi tisztújításokba a kerületek tisztikarának legtöbb helyen mi beleszólása sem volt. Községekben a magyar községi bírákat és esküdteket egy-egy tribun elcsapta s helyökbe románokat ültetett. Ennyiből állott a községekben a tisztújítás. Csaknem ily módon szervezték ujja a városi tisztikarokat is.

Nagy-Enyeden Gratze százados egészítette ki a városi tanácsot, mely a november 8-án történt kivonulás folytán nagy mértékben félegessé vált. Ekkor az eltávozott Benedek János helyett főbíró lett: *Hank József*; tanácsnokok: *Virágháti József*, *Széles Ferencz* vármegyei erdőmester, *Patkós Mátyas*, *Kiss Károly* és *Gréf József*, utóbbi iparos polgár; főjegyző: *Horváth István*; aljegyző: *Bálint Károly*; pénztárnok: *Horváth Lajos*. Románt azért nem vittek be a tanácsba, mert közülök az egy Molnár lelkesen kívül alkalmas egyént Enyeden egyet sem találtak, Molnárnak pedig aligha volt kedve az adott viszonyok között városi tanácsossá lenni.

Miután Virághátit, Patkóst és Kiss Károlyt 1849. január 1-én az elvonuló császári katonák fogságba hurczolták, a városi tanács, mondhatni, csak a Hank és a két Horváth személyéből állott. A tanács a változó térparancsnokok, legutóbb a Prodánu alpraefect rendeletei egyszerű végrehajtó közegévé törpült.

Jellemző az akkori viszonyokra Gyulafehérvár város tanácsának megújítása. Ezen városban ugyanis a magyar, szász és örmény polgárok a zsidókkal együtt a románok felett, az értelmi színvonalról nem is szólva, szám szerint is nagy tulsulyban voltak. Ezek mindnyájan egyetértve, az ottani magyar nemzetőr-csapatnak október 21-én történt lefegyverzése után csakhamar, a minden tekintetben nagy kisebbségben levő román polgároknak azon ajánlatot tették, hogy a városi tanács Erdélyi János főbíró vezetése alatt oly módon ujittassék meg, hogy annak felerészét magyar, szász és örmény, a másik felerészét pedig román származásu egyének alkossák. A románok a magyar, szász és örmény párt ajánlatát el is fogadták s ahhoz, hogy a városi tanács ily elvek szem előtt tartása mellett ujittassék meg, Horák várparancsnok beleegyezését is megnyerték. A tanács október utolsó napjaiban ilyen formán meg is alakult, hivatalába belépett s teendőit folytatta mintegy három hétig. Ezen idő alatt a románok meggondolkoztak, s abban egyeztek meg, hogy Horák várparancsnoktól új városi tisztújítás végrehajtását kérik, mi oly módon vitessék keresztül, hogy a főbíró legyen román, egyik tanácsos román, kath. vallásu magyar (ref. vallásu egyén a városi tanácsban helyet nem foglalhatott), a másik legyen német és a harmadik román, a főjegyző pedig legyen szász egyén. Horák a románok kérését, úgy látszik, méltányosnak találta; tény, hogy nov. 20-án Trausch alezredes egy katonatiszt társával a várból lejött a

városra, ott a tanácsot és esküdséget egyszerűen elcsapta, ezután teljesen önhatalmulag egy 50 tagot számláló új városi esküdséget állított össze oly módon, hogy abba 30 román s csak 20 magyar, német, szász és örmény polgár lett bevéve. Ez megtörténvén, az ily módon szervezett esküdséggel nyomban városi tisztújítást vitetett véghez, mely alkalommal főbíróvá választott Poklosi György (román), tanácsosokká megválasztották: Bacsilla Joachim pap és tribun (román), Albinus Vaszilika pap és tribun (román), ifj. Pap Miklós sárdi lakos, tribun (román); főjegyzővé: Mégai Ferencz (szász); rendőrbiztossá: Papp Mátyás sárdi lakos (román); segéd rendőrbiztossá: egy Komán nevű pap és tribun (román); városgazdává: Czirlea Samu (román). Alkottak tehát, Mégaitól eltekintve, egy tisztán román egyénekből álló tanácsot papokból, tribunokból, és mert a városon még csak valamennyire alkalmasnak mutatkozó román egyéneket elég számban nem találtak, folyamodtak a vidékhez, csakhogy a tanácsban magyar, szász, vagy örmény egyén helyet ne foglalhasson.*

Vizaknán a városi tanács megújítása, az adott viszonyok között, elég tisztességesen vitetett keresztül. Ezen város esküdsége ugyanis október 24-én tartott üléséből azon kérelemmel fordult a nagyszebeni főhadparancsnoksághoz, hogy az rendeljen el és vitessen keresztül *Vizaknán* városi tisztújítást. A főhadparancsnokság ezen kérés folytán utasította is Wagner János nyugalmazott őrnagyot, akkor *Vizakna* város térparancsnokát, hogy *Vizaknán* a városi tisztújítást vitesse keresztül oly módon, miszerint a tanács felerészben magyar és felerészben román egyénekből alakuljon meg.

Wagner ezen utasítás folytán maga mellé vette Balecescu Miklóst, mint a komité megbizottját, vele kiszállott *Vizaknára* s ott az ő elnöklése alatt november hó 23-án a városi tanács megújítása véghez is ment. Főbíróvá választott *Moldován János* (román). Tanácsosok lettek: *Székely Fercuz* (magyar), *Kovács Sándor* (magyar), *Hentes Simion* (román), *Hentes János* (román). Főjegyzővé választott *Popovits Petru* (román). Aljegyzővé: *Gaskó Imre* (magyar). Pénztárnokká: *Lakatos Imre* (magyar). Városgazdává: *Toma Duma* (román).

A tisztújítás alkalmával elhatározták, hogy a városi jegyzőkönyvek magyar és román nyelven vezettessenek. A románok közül a tulzók ezen választási eredménnyel nem voltak megelégedve azért, mert, nézetük szerint, a tanácsba igen sok magyar ember lett beválasztva. Ezek Balecescuhoz folyamodtak, s kérték őt, mint a komité megbizottját, hogy a választást semmisíttesse meg s vitessen véghez *Vizaknán* új választást; Balecescu azonban az elégedetlenek előtt kijelentette, hogy *Vizaknán* a tanácsujítás a méltányosságnak megfelelően vitetvén keresztül, a románok viseljék magukat csendesen, az elégedetlenség

* Biró Miklós és László Elek naplója.

tüzét a városon szítani ne merjék, mert ellenkező esetben egy ezred katonát fog nyakukra küldeni. A Balecescu fenyegetése használt.¹

Abrudbányán Jánku a városi tanács tagjainak nagyobb részét hivatali állásában meghagyta, miután abba magyar és román egyének vegyesen voltak beválasztva. A felügyeletet azonban a tanács eljárásai felett, teljes szigorral, maga gyakorolta.

Verespatakot Jánku közigazgatás tekintetében Abrudbányától külön választotta. Buttyán János ezen bányahelyiségben külön községi közigazgatást szervezett s a község élére Vládót állította, mint községi bírót, melléje pedig a községi előljáróság tagjai közé alkalmazta Antos József bányamestert és Szigethi István bányahivatali őrnököt (magyarok), alkalmazta továbbá Boér Péter bányabirtokost (román). A verespataki román tulajdokok ezen választási eredményeket magukra nézve sérelmeknek találták s orvoslátért a nagyszebeni főhadparancsnoksághoz folyamodtak. A főhadparancsnokság a Buttyán eljárását november 13-ról 7173. sz. alatti rendeletében helytelenítette s egyidejűleg megrendelte, hogy oda az ügy megvizsgálása végett bizottság szálljon ki. Szállott-e ki ez ügyben bizottság? igazított-e ott valamit? s ha igen, mit igazított? azt ma már tudni nem lehet, annyi tény, hogy Vlád maradt községi bírónak s a bányahelység tisztviselői karában magyar emberek is voltak, kik alig lehettek mások, mint Antos és Szigethi.²

Zalathna bányavárosban a tisztujtást Dobra Péter, Zalathna pusztulásának és a preszákai vérfürdőnek értelmi szerzője, vitette keresztül. Ő szervezte ott újra a kamarai tisztikart is.³ Elképzelték, hogy a zalathnai községi tisztikar minő tulajd román férfiakból lett összeállítva és hogy abban magyar ember helyet, avagy csak egy is aligha foglalhatott.

A közigazgatás ezen időkben általában katonai jellegű volt. Ugy a kerületi főnököknek, valamint a városok tanácsainak és a községek bírúinak a katonai kormány rendelkezett, s ők a katonai kormány rendeleteinek csak egyszerű, gépies végrehajtói voltak.

* * *

A nagyszebeni főhadparancsnokság még október 26-ról elrendelte, hogy az erdélyrészi vármegyékben a császári hadcsapatok kiegészítése céljából toborzás indíttassék folyamatba. A komité ezen ügyet egy újabb kedvező alkalomnak tekintette arra nézve, hogy a románok az uralkodóház iránti hűségüknek ismét tanujelét adják; ez okon mindent megtett, hogy a román ifjak tömegesen iratkozzanak be a császári hadsereg lobogói alá. Ezen rendelet közzététele után toborzó bizottsá-

¹ Sz. Bakk E. *Az 1848—49-iki szabadságharcz alatti események Vizaknán* 103. l.

² Fekete könyv függeléke. Gruber József bányabirtokos közlése.

³ Fekete könyv függeléke.

gok szállottak ki Alsófehér vármegye községeibe is. Némely községből a román ifjak jelentkeztek is tömegesen katonai szolgálatokra, az eredmény azonban általában nem volt kielégítő. Ez okon a General Cominando november 6-ról 4471. szám alatt kiadott rendeletében a hadesapatok kiegészítése céljából a toborzás helyett sorozást rendelt el s román sorozó-bizottságok kiküldését helyezte kilátásba oly értelmű utasítással, hogy az ifjak megvizsgálása és kiválasztása alkalmával több elnézést, mint szigort tanusítsanak. Az ujonczozás nem folyt simán. Akadtak községek, melyeknek román ajku lakói a sorozó bizottságok működésének útjába akadályokat gördítettek, sőt annak határozottan ellene szegültek. Így pl. Alsófehér vármegyében Kis-Ludas és Nagyküküllő vármegyében Nagy-Apold község lakossága a sorozó-bizottságot falai közé nem akarta bebocsátani s vonakodott ifjait sor alá állítani. A toborzás, illetőleg ujonczozás Erdély területén nagy mérveket öltött. Emellett bizonyít az a körülmény, hogy csak egy napon, december 20-án, 1400 ujoncz érkezett Gyulafehérvárra felszerelés végett, kik között nem alsófehérvármegyeiek is lehettek jelentékeny számban.

A Gyulafehérvárra bevonult ifjak lelkében a katonai szolgálat iránt kevés volt a lelkesedés. A szökési esetek gyakoriak valának. A katonai parancsnokság sem édesgette őket a katonai szolgálatra. Az ujonczok öltözete hiányos, zsoldjukat pontatlanul kapták. A Gyulafehérvárra vezényelt ujonczok az 1-ső román határőr és a Károly Ferdinánd nevet viselő 52-ik sorozatba lettek beosztva.*

* László Elek naplója. A Fekete könyv függeléke.

XII.

A HÁROM JABLONCZAIVAL SZEMBEN ELKÖVETETT INFAMIA.

Rendkívül jellemző az akkori kor viszonyaira a három Jablonczai-val elkövetett becstelenség, irtózatos embertelenség. Fájdalom, ezen a katonai lovagiasságot arczul ütő és minden emberies érzületet a legmélyebben felháborító eljárás emlékének szennye első sorban a gyulafehérvári vár akkori helyőrségének emlékéhez tapad s csak másodszorban szennyezi a dühöngő pórlázadás vezető férfiainak nevét és emlékét.

A Jablonczai-család ősi fészke a történelmi emlékü Szent-Imre község. Ott élt ez a régi nemes család a közügy szolgálatában közbecsülésben. 1848-ban három Jablonczai életben, a mintegy 80 éves Sámuel és két fia: Elek és József. Elek ekkor kerületi biztos volt, s mint ilyen, a gyulafehérvári várban lakott. József a felsőigeni járás szolgabírája. Szorgalmas, erélyes, de igazságszerető köztisztviselő. Sámuel és József állandóan Szent-Imrén laktak, szép középnemesi birtokukon. A keletkező román lázadás is Szent-Imrén találta őket.

Jablonczai József a járásában lakó románok nagyobb része erélyességéért haragudott s ellene vérboszút forralt, minek ő neszét vevén, október 15-ike körül Szent-Imrét oda hagyta s feljött Enyedre. Pár nap múlva Enyedről is távozott s Kolozsvártt vonta meg magát. Az öreg Jablonczai Sámuel, kire, mint volt szolgabíróra, a románok szintén haragudtak, családja honn maradt tagjaival együtt már október 19-én kézre kerítették volna a Szent-Imre körül táborda vonuló román lázadók, ha megelőző napon véletlenül nem érkezik Szent-Imrére hat székely huszár. Ezek a huszások a 19-re virradó éjet a Jablonczai udvarában töltötték s a következő napon kivont karddal nyitottak út a Gyulafehérvárra menekülő Jablonczai-család előtt a boszusan ordító fegyveres románok tömegein keresztül.

Jablonczai, családjának mellette levő tagjaival, Gyulafehérvártt a várban, Elek fia szállásán vont a magát.

A Jablonczaiakkal szemben elkövetett vérlázító eljárás november 5-én a gyulafehérvári várban vette kezdetét azzal, hogy a Horák várparancsnok elnöklete alatt álló hadi tanács Jablonczai Eleket, mint az Erdély hazarészben alkalmazott egyik kerületi biztost, ezen napon maga elébe idézte s utasította, hogy szálljon ki azonnal a Nagy-Ényed ellen nyomuló román táborba s annak élelmezéséről gondoskodjék.

Ez az utasítás akkor annyit tett, hogy J. Elek, egy régi tekintélyes magyar nemes család ivadéka, csatlakozzék a lázadó románok táborához, a magyar birtokosok udvarait raboltassa ki s a rablott zsákmányt használja fel a lázadók hadainak élelmezésére; aztán még azt is tette, hogy legyen kiszolgáltatva a dühöngő pórlázadás vérboszujának.

J. Eleket a hadi tanács eme megalázó s rá nézve határozottan életveszélylyel járó utasítása felháborította s férfias önérzettel jelentette ki, hogy ilyen megbízásnak, az adott viszonyok között, eleget nem tehet. Nem tehet eleget — mondá — legfőképpen azért, mivel előjáróságától utasítása van, hogy Gyulafehérvárról ne mozduljon, hanem onnan intézze a katonaság élelmezésének ügyeit; meg azért sem távozhatik Gyulafehérvárról, mert a lázadásban álló s családja ellen boszút forraló románok táborában élete egy perczig sem lenne biztonságban. A Jablonczai vonakodása a hadi tanácsot, legkivált Trausch alezredest és Knébel őrnagyot, szerfelett indulatba hozta. Alsófehér vármegye egykori jeles főjegyzőjére, a vármegyei konzervatív párt egyik vezérszónokára, a számára jelzöt minden oldalról sűrűen és hangnyomattal alkalmazták. E mellett fenyegették, hogy vasra fogják veretni. S midőn Jablonczai elhatározása mellett eme fenyegetések daczára is megmaradni látszott, a hadi tanács a vas békókat elő is hozatta s legényeket szólított be, kik azokat a Jablonczai testére illesszék; mit ő látva, kijelentette, hogy az erőszak előtt meghajol, s a hadi tanács rendelete értelmében fog cselekedni.

J. november 7-én délután Vokál nevű segédjével s 8 román határőrczredbeli katona fedezete alatt a várból távozott is, s elindult Tövis irányába.

A katonai fedezetre nagy szüksége is volt, mert míg a román táboron keresztül eljuthatott Tövisre, temérdek zaklatásnak vala kitéve s hajmeresztő káromlásokat és fenyegetéseket kellett hallania.

Tövisre megérkezvén, Jánku népvezér Jablonczait eme szavakkal fogadta: «Szerencsétlen ember, hogy mertél ide jönni? Hát nem tudja az úr, hogy a nép által mennyire gyűlölt családnak a tagja?!» Jánku ezután Gratze századoshoz fordult eme szavakkal: «Te Gratze! ird meg a németnek, hogy nekünk Jablonczai nem kell; küldjön helyette egyet nemzetünk fiai közül, küldje Logosánt.»*

Jablonczainak a román táborból végre is távoznia kellett. Gratze a román határőröket, kik a kirendelt élelmezési biztost Tövisre kísér-

* Bíró Miklós naplója.

ték, visszatartotta s másokat fedezetül nem rendelt melléje; e miatt helyzete igen válságossá lett. Rendkívül szorongatott helyzetéből Schwarzenau könnyű lovas százados segítette ki oly módon, hogy Max. ezredbeli lovasai közül 6 legényt rendelt melléje, kiknek fedezete alatt ugyanolyan zaklatások és életveszélyes fenyegetések között, milyenek mellett Tövisre jött, még aznap késő este visszaérkezett a gyulafehérvári várba, hol a személyével történekről Horáknak késedelem nélkül jelentést tett. Horák a jelentést tudomásul vette s a hadi tanács az Enyed ellen vonuló tábor élelmezési ügyei intézésével más egyént, valószínűleg a Jáнку által ohajtott Logosánt bizta meg, Jablonczai Eleknek pedig szigoruan megrendelte, hogy a várból távozzék azonnal, költözködjék át Nagy-Szebenbe, mi már a következő napon két lovas katona fedezete alatt meg is történt. Jablonczai Elek távozása után a várban csak az öreg Sámuel maradt. Ezen eset után pár hét multával Kolozsvárról Gyulafehérvárra érkezett J. József. Öreg atyja áldozatul kiszemelt fiát levélben figyelmeztette volt, hogy Kolozsvárról ne mozduljon, Gyulafehérvárra semmi esetre le ne jöjjön, mert ott életveszély vár reá, de J. J., mielőtt öreg atyja levelét kezéhez vette volna, útra kelt s Enyeden keresztül leutazott Gyulafehérvárra, hol Kőlonthe Mihály szolgabíró társa lakásán szállott meg. J. J. Gyulafehérvárra érkezte utáni napon Poklosi György városi főbíró előtt személyesen jelentkezett, kitől tartózkodási engedélyt kért, mit a főbíró neki meg is adott.

J. József Gyulafehérvárt a társadalomtól teljesen félrevonultan, mondhatni rejtőzködve töltött néhány napot, de a románok mégis megtudták ottlétét.

Deczember 5-én reggel Balázs alpraefect Poklosit felkereste s tőle követelte, hogy J. Józsefet a románoknak megbüntetés végett mulhatatlanul szolgálta ki. Poklosi a Balázs kérésének teljesítését határozottan megtagadta. Erre az alpraefect sietve felment a várba. Ott a várparancsnok előtt Poklosi ellen panaszt emelt. Horák Poklosit nyomban a várba idéztette maga elébe s a főbíró szigoruan megdorgálta azért, mert J. Józsefnek a Gyulafehérvárt lakhatásra engedélyt adott; egyidejüleg főbelövetés büntetésének terhe alatt tiltotta meg neki, hogy a várhatóság tudta és beleegyezése nélkül a Gyulafehérvárt lakhatásra bárki részére is engedélyt adjon.

Mikor a főbíró a várból lakására érkezett, Balázs már ott várt reá s J. József kiadását ismétlen erős fenyegetések között követelte, de a román származású, humánus érzésű főbíró ennek teljesítését ez alkalommal is a leghatározottabban megtagadta. Erre a tribun szaladt ismét a várba, s most már a kiadás érdekében *Trausch alezredes támogatását vette igénybe*. Trausch azonnal íróasztala mellé ült s egy a főbírónak szóló rendeletet fogalmazott, melyben azt felhívta, hogy *ezen rendelet vétele után Jablonczait azonnal szolgálta át azon három katonának, kik ez ügyben nála jelentkezni fognak*, a rendeletet pedig átadta Balázsnak. Egyidejüleg a várőrségből egy tizedest és két közlegényt bocsátott a tribun

rendelkezésre. Balázs most már a rendelkezése alá bocsátott három katonával jelent meg Poklosi főbíró előtt, ki a Trausch rendeletét átolvasva, a Jablonczai kiadásának többé nem szegült ellene, hanem a város területén levő katonaeőrségből is maga mellé vett két legényt s az összesen 5 katonából álló fedezet élén Jablonczait felkereste, ennek a Trausch által aláírt okmányt előmutatta s ezután az üldözött Jablonczait átadta a katonáknak azon szigorú utasítás mellett, hogy a szolgabíró ki ne adják senkinek, hanem kísérik fel a várba Trausch alezredes elébe. Ekkor már a Jablonczai szállása előtt várakozott Zseuzsán Nikole, Szent-Imre község bírája, 12 — lándzsával fegyverkezett — román felkelővel.

A katonai őrség Jablonczait közre fogta, s szuronyos fegyverek között kísérte fel a várba. A menetet a szentimrei 12 lándzsás román nyomon követte. A várba megérkezvén, a katonák Jablonczait Trauschnak átadták, ez pedig a szerencsétlen embert azonnal vasra verette s a katonai őrtanya egyik földalatti börtönébe záratta. A Jablonczaira alkalmazott békó annyira szűk volt, hogy a fogoly kénytelen vala csizmáját lehuzni, mert különben a békó nem zárult. Ezen dolgok a délelőtti órákban történtek.

Az agg Jablonczai a fiával történekről értesülvén, sietett a Horák tábornok lakására, hogy tőle fia részére kegyelmet kérjen, a várparancsnok azonban az öreg úri embert nem bocsátotta maga elébe.

Délben összeült a hadi tanács és *elhatározta, hogy Jablonczai Józsefet megbüntetés végett a lázadó románoknak kiszolgáltatja.*

Jablonczai Sámuel a hadi tanácsnak fia ügyében hozott eme határozatáról értesülvén, kétségbeesetten ismét Horákhoz sietett, kit ezuttal megtalált. A várparancsnok előtt térdre borult s fia részére kegyelmet esdekelt, miközben könnyei záporoként hullottak. Horák hajthatatlan maradt s csak annyit engedett meg, hogy Jablonczai J. atyja szekérére ülhessen s azzal mehessen oda, hová a román felkelők őt vinni fogják.

Ekközben Jablonczai Józsefet a börtönből kivezették, s *a vár udvarán reá várakozó 12 lándzsás románnak adták át, kik kiszemelt áldozatukkal azonnal megindultak az északfelőli várkapu irányában.* Az öreg apa is gyorsan befogatott, szekérre ült, s vágatva hajtattott azon irányba, melyben fiát vitték, s a szomorú menetet a várkapu közelében utól is érte. A kapun kiérve, a véredek apát és fiút a szekér saroglyájához kötözték. Jablonczai J. arra kérte a románokat, hogy legalább atyjának, a 80 éves agg embernek kegyelmezzenek, de minden esdeklése hiábavaló volt. A románok közül a hányan felfértek, szekérre ültek, s elhajtattak Kisfalud irányába. Jablonczai S. csakhamar elbukott és testét a gyorsan haladó szekér maga után hurcolta. Ezt a borzalmas jelenetet egy tömeg polgár egyén, sok katona s néhány katonatiszt a vár sánczairól nézte.

Egy idő múlva a szekér megállott, az ájultságba esett öreg apát a saroglyáról leoldották, szekérbe dobták, s haladtak tovább. Jablon-

czai Józsefnek egyik lábán nem volt lábbeli s így félmeztláb, a saroglyához kötözött szaladott a göröngyös úton, a haladó szekér gyorsasága szerint.

A két Jablonczait Kisfaludon, Sárdon és Magyar-Igenen keresztül hurczolták. Mindenütt nagy tömeg csőcselék fogadta gunynyal, röhögéssel, káromlásokkal. Végre alkonyattájt megérkeztek Krakkóba.

Krakkóban Jablonczai József Ángyel Juon tribunnak, kivél a nagyenyedi főiskolában egy ideig tanulóárs volt, a következő ajánlatot tette: Ad neki egy összeg pénzt. Románna lesz s egy román származásu leánnyal házassági szövetségre lép. A krakkói unitusok templomát saját költségén megújittatja.

Ángyel és Balázs tribunok ezen ajánlat értékét megvitatták s azt elfogadhatónak találták.

A foglyokat éjjelre a Pécsi-féle udvarházba zárták. Apa és fiu itt töltötték a december 6-ra virradó éjet kinzó aggodalmak és halálos félelmek között. Reggel a felsőigeni járás községeiből temérdek söpredék ember gyült Krakkóba fegyveresen. A tömeg a Jablonczai József vérét szomjuhozta. Akadtak emberies érzületü férfiak is. Ezek közé tartoztak: Trucza Péter krakkói gör. keleti lelkész, Zseuzsán Nikole kántortanító, Háda Nikole, Popea Péter paraszt gazdák, a Muntyán-család tagjai stb.

Truczák 6-án reggel felkeresték Balázs tribunt s kérték őt, hogy az öreg Jablonczait bocsássa szabadon, Józsefet pedig fedezet alatt kísértesse Balázsfalvára, s szolgáltassa az ott működő bünyenyítő bíróság kezeibe megbüntetés végett. Ekkor Balázs és Ángyel is kegyelmeztek volna a két Jablonczainak és óhajtották őket az elvadult, a vért szomjuhozó nép kezeiből kiragadni, de már késő volt. A vadul ordító csőcselék Truczát, Zseuzsánt és mindazokat, kik a Jablonczaiak érdekében szót emeltek, lándzsákkal fenyegették s a közbenjárók a vérboszut szomjazó tömeg sorai közül csak életveszélyek között menekülhettek s lakásaikba zárkoztak.

Most már a két Jablonczait a Pécsi udvarházból kihozták s Nemes őket átadta a nép boszujának.

Nem birunk eléggé erős idegzettel, hogy mindazt elbeszéljük, mit a kannibál horda ezután a két szerencsétlen emberrel véghezvitt. Az emberfaj erkölcsi méltósága iránti tiszteletérzet is ajánlja, hogy ezt ne tegyük. Nem is tesszük. Csak annyit említünk meg, hogy a két emberen, főleg Jablonczai Józsefen, reggeltől este feléig minden kigondolható kinzást véghez vittek. Hasára botütéseket mértek; haját, szakállát kitépték; testét lándzsaszurásokkal összemarczangolták, arra azonban vigyáztak, hogy a lándzsaszurások gyors halált ne okozzanak. Erre azért vigyáztak, hogy áldozatuk kinjaiban minél huzamosabb ideig gyönyörködhessenek.

Jablonczai Sámuel szerencsétlen fia kinoztatásának láttára egyik ájuultságából a másikba esett. A földön elterült öreg embert ütötték, verték; mint az ebet, rugdosták,

J. József, az élete legszebb korában levő, a jól megtermett, izmos, barna férfi, a rajta és öreg atyján véghezvitt iszonyu embertelenségeket megadással, némán tűrte. Kegyelmet, kiméletet többé nem kért. Végre a nép az emberkinzásba beleunt. A halálra gyötört két férfit egy ökörszekérre dobták s fedezet alatt A.-Gáld község irányában útra indították. Gáldon a vértől előntött Jablonczai József elébe állott Bukur lelkész s őt pokoli gúnynyal eme szavakkal köszöntötte: «Isten áldjon szolgabíró ur, hát hogyan érzed magadat?» Erre az embertelenségre a már alig lihegő áldozat válasza csak egy fájdalmas sohaj volt.

A Jablonczaiak mellé rendelt kíséretnek Krakkóban az volt utasításul adva, hogy a foglyokat szállítsák Balázsfalvára. Mikor a kíséret a foglyokkal a gáldi fogadóhoz érkezett s az az előtt elvonuló országútra tért, Jablonczaiék már haldokoltak, mit a kíséret látva, agyonlőtte mindkettőt, s testöket az országút mellett elvonuló sánczba dobta.

A következő napon A.-Gáldról néhány czigányt rendeltek ki, hogy a két hullát eltemessék. Ezek a sáncz közelében egy kis gödröt ástak s a csaknem meztelenre vetkőztetett hullákat abba dobták, azokra földet teritettek, a sirhalomra két karót ütöttek fel, s azokra a két halott kalapját illesztették.

Jablonczai Elek az atyjával és testvéröccsével elkövetett infamiáról Nagy-Szebenben értesülést vevén, Horák tábornok és Trausch ellen báró Puchner előtt panaszt emelt. Sőt megtalálta az útat, melyen a gyulafehérvári várban működő hadi tanácsnak atyjával és testvéröccsével szemben elkövetett lovagiatlan, sőt embertelen eljárását a legfelsőbb köröknek is tudomására hozza.

A dolog nem is maradt annyiban. Ugyanis ezen borzalmas ügy megvizsgálására Schurttér tábornokot Nagy-Szebenből Gyulafehérvárra küldték, Trausch alezredest pedig Szebenbe idézték. Schurttér ez ügyben deczember 14-én érkezett Gy.-fehérvárra s ugyanazon napon távozott onnan Trausch. Nincs tudomásunk arról, hogy Schurttér tábornok a gy.-fehérvári várban ez ügyben mit végzett, az azonban tény, hogy Horák a Jablonczaiak esete után nem sok idő multával megszűnt a vár parancsnoka lenni. Trausch sem tért többé vissza Gyulafehérvárra.

A polgárháboru és a legmélyebb emberi elvetemültség szerencsétlen két áldozatának hullája pedig az országút melletti nyomoru sirhalom alatt pihent a következő év tavaszáig, mikor Jablonczai Elek Nagy-Szebenből hazatérvén, atyja és testvér-öccse tetemeit a ronda sirból kiásatta, átszállította Szent-Imrére s ott a Hunyadi-templom sirboltjában helyeztette örök nyugalomra.*

* Biró Miklós naplója. László Elek káptalani ügyvéd naplója. Török Dániel volt országgyűlési képviselő és városi főispán személyes közlése.

XIII.

A ROMÁNSÁG FENHÉJÁZÁSA. — KÖZLEKEDÉSI VISZONYOK. — A TRÓN-VÁLTOZÁS HIRÉNEK HATÁSA A VÁRMEGYÉBEN. — AZ ELMENEKÜLT MAGYAR AJKU LAKOSSÁG EGY RÉSZÉ VISSZATÉR TŰZHELYE MELLÉ. — ALSÓFEHÉR VÁRMEGYE A CSUCSA ÉS ZSIBÓ KÖRNYÉKÉN DECZ. HAVÁBAN VIVOTT HARCZOKBAN. — A TÉL. — PIACZI ÁRVISZONYOK.

A románok Kolozsvár eleste után azon hitben éltek, hogy Erdély most már az övék; hogy Dákó-Románia magalapításának ideje megjött, s annak útjában többé mi akadály sem áll. Fenhéjázásuk határt nem ismert. Maguktartása merész és kihívó volt nem csak a törvény oltalmán kívüli állapotban levő magyarsággal, hanem a szász ajku lakossággal, sőt a katonasággal szemben is. Nyíltan beszéltek, hogy Erdélyt külön országgá fogják szervezni román alapokon; sőt azt is híresztelték, hogy Erdély részére királyt választanak. Arról feleslegesnek is tartjuk szólani, hogy a magyar birtokosság udvarainak kirablása és feldúlása, a zsarolás szakadatlanul folyt. Hogy a rablást és dúlást minő mértékű ezinizmussal folytatták, annak megvilágításául felhozunk pár esetet. «Pogány Albert táblai bíró, a dolgok jelen állásában minden czél nélkül, csupa desperációból párszor kilovagolt Enyedről a Maros balpartjáig, honnan csüre igen jól látszik,¹ látszanak asztagjai is. Aznapon, melyen már csaknem utolsó asztagjához illesztették a marosszentkirályiak a létrát, hogy elcsépeljék azt is, Pogányt észrevevén, rá megharagudtak és bepanaszolták, hogy őket háborgatja» — írja Kemény István báró a királyi főigazgató-tanácsához 1848. deczember 22-ről intézett felterjesztésében.²

Bacsilla Joachim gyulafehérvári gör. keleti vallásu lelkész, akkor városi tanácsos is, a városi tanácsnak deczember hó folytán tartott

¹ Marosszentkirályi birtokán levő csüre.

² Országos levéltár.

egyik ülésén azzal állott elő, hogy október 20-án elveszett 900 frtja. Ezen összeget neki a város közönsége térítse meg késedelem nélkül, ellenkező esetben a következőkényekről jót nem áll. A város pénztára üres lévén, a gyulafehérvári magyar ajku polgárok saját zsebeikből a 900 frtot összeadták, s Bacsillát kielégítették, mert a fenyegetés nekik szólott.¹

Prodánu praefectnek az a gondolata támadt, hogy az október 22-én leégett Muzsina község lakosságát költöztesse be Nagy-Enyedre. November közepén egy napon a muzsina-i román ajku lakosok marhácskáikkal, sertéseikkel, kecskéikkel, rongyaikkal be is huzódtak Enyedre, s a díszes professzori lakásokban s a Bethlen-főiskola tanítási czélokra használt épületeiben helyezkedtek el. A ronda pór nép a professzori lakásokat, igen természetesen, kirabolta, formájukból kivetkőztette, beszenyeyezte.

A Muzsináról a Bethlen-főiskola épületeibe telepedett miveletlen pór nép, más községekből való kóbor lázadókkal együtt, nem csak azt miveltte, hogy kirabolta a tanári lakásokat, hanem behatolt az érem-, a levél- és könyvtár helyiségeibe s azokban is pusztított. Behatolt a vármegye levéltári helyiségébe s az ott elhelyezve levő okmányokat összekuszálta, szétszaggatta. «Enyeden a Collegium numismatica Collectioján kezdve minden ki van pusztitva. A vármegyei és praesidiale levéltár is több rendben feldulatott annyira, hogy az aklákban térdig járunk, kik most azon szobákba bemennek», írja br. Kemény főispán a királyi főigazgató-tanácsnak, szintén 1848. december 22-ről.²

A lázadásban levő románok nem elégedtek meg azzal, hogy a magyar birtokosság javait kényök, tetszésök szerint rabollhatták, pocskolhatták; e mellett a katonai főhadparancsnoksághoz kérelemmel járultak, hogy ez a forradalom következtében szenvedett károsodásaikért nyujtszon nekik kárpótlást.

A főhadparancsnokság november 18-ról 1847–1848. sz. alatt ezen kérelemre adott válaszában a kárpótlást nekik kilátásba is helyezte azon alapból, mely a föllázadt városok és községek adóiból fog képződni.³

Azzal sem elégedtek meg, hogy falvakban büntetlenül gyilkolhattak, hanem kezdték kikérni megbüntetés végett azon magyar embereket, kik a vidékről a városokba menekültek s ott magukat a törvény oltalma alá helyezték. A Jablonczai József esetét már elbeszéltek, és azt is, hogy Vadadi László kiadatását a sárdi románok küldöttsége magától Puchner főhadparancsnoktól követelte. Ezekhez hasonló kikérési eset fordult még elő vármegyénk területén több. Így pl. az Enyed környékén garázdálkodó románok kevéssel a két Jablonczaival elkövetett infámia után a többnyire Enyeden tartózkodó Prodánu alpraefect elébe azon követeléssel járultak, hogy Kovács Sándor vármegyei szolgál-

¹ László Elek naplója.

² Szilágyi Farkas: «Nagy-Enyed pusztulása 1848—1849-ben» 21. lap. Országos levéltár.

³ Fekete könyv függeléke.

birót megbüntetés végett nekik szolgáltatassa ki. Prodánu ekkor Horák tábornoknál és Trausch alezredesnél emberségesebb egyénnek bizonyult, mert vért szomjuhozó véreinek Kovács kiadását *határozottan megtagadta*.

December 16-án a gyulafehérvár-vidéki románok menesztettek küldöttséget a várparancsnokhoz, mely Fogarasi Antalt, Dánfi Károlyt és Elekes Károly ref. papot kérte ki megbüntetés végett azon megokolással, hogy ezek az emberek velök szemben nagy bünt követtek el (?!) az által, hogy október 21-én a gyulafehérvári magyar nemzetőr-csapatot a románokkal szemben ellenállásra tüzelték.¹ Örömmel jegyezzük fel, hogy Horák ezt a küldöttséget a várból kikergettette, a mi aligha nem azért történt így, mert Schurtter tábornok ekkor a gyulafehérvári várban volt s a Jablonczaiak ügyében folytatott vizsgálatot.

A kevély elbizakodottság még a Jánku lelkén is annyira erőt vett eme napokban, hogy december 25-én a Nap vendéglőben történt mulatozása közben magát generálisnak és kegyelmes úrnak czimeztette s az ott borozgató vendégeknek, kik magyarul beszélgettek, szigorúan megtiltotta, hogy valaki ott és Erdélyben bárhol magyar nyelven társalogjon.

«Erdélyben — úgy mond — *szólani csak román nyelven szabad.*»

Ugyanez alkalommal és ugyanott tette Jánku eme nyilatkozatot is, melyet, dicséretére legyen mondva, be nem váltott: «*A mely falvakon én álltal megyek, azoknak helyén jövendőben szántani fognak.*»²

Határt nem ismerő elbizakodottságukat a szászokkal is éreztették. Elkezdtek ezek javait is rabolni és pusztítani. Ugyanis a sebeshelyi román lakosság lefoglalta Szász-Sebes város malmait és az azokban található gabonaféléket. Jogot formáltak a város tulajdonát képező ingatlanokhoz. Densdorf községben megrohanták az ottani luth. (szász) pap lakását, azt kirabolták, e mellett magukkal vitték az egyházközség levéltárát is. A szerdahelyi szászokat a román lázadók annyira fenyegették, hogy a General Commando egy lovas csapatot volt kénytelen megfékezésükre oda rendelni stb.³ Elbizakodottan viselték magukat a cs. katonasággal szemben is. Azt már említettük, hogy némely község román ajku lakossága a sorozó bizottságokat községébe nem bocsátotta be, ezekkel szemben néhol lázongásokban tört ki. Gyulafehérvárt a császári katonák jelenlétében nyíltan dicsekedtek, hogy valahány helyen magyar csapatokkal ütköztek, az első sorokban ők állottak tüzből; nem a cs. katonaság, hanem mindig ők győztek.⁴

Nem vették számba a Wardener báró vezénylő tábornok által aláírt útleveleket. Báró Huszár Mihálynénak Dohi nevű számtartója és egy Bányai nevű ifju birtokos a Wardener által aláírt oltalomirattal

¹ László Elek naplója.

² László Elek naplója.

³ Fekete könyv függeléke.

⁴ László Elek naplója.

kezőkben deczember közepe táján Kolozsvárról haza mentek Buzás-Bocsárdra. Alig érkeztek haza, a község lakossága őket megrohanta, fogságba ejtette, s mint foglyokat a helybeli román lelkész elébe hurcolta.

Dohiék mutatták a Wardenér által aláírt út- és oltalomlevelet, de nem adtak rá semmit. A lelkész jelenlétében, ennek telke előtt, a legkegyetlenebb módon megölték mindkettőt. Bánffy Miklós báró, volt főispán, gombási birtokának gazdatisztje részére, Boér Ferencz vármegyei főbíró pedig Háportonban fekvő birtokán szolgálatban levő egyik cselédje részére Wardenertől szintén út- és oltalomlevelet nyertek. A két ember az út- és oltalomlevélben bizva, Kolozsvárról haza is jött, egyik Gombásra, másik Háportonba. Az út- és oltalomlevélnek ezek sem vették hasznát. Ugyanis a br. Bánffy tisztje alig töltött el honn néhány napot, egyszer csak megjelent az udvarban hat tribun, lóháton mindenik, a gazdatisztet fogolynak nyilvánították s magukkal hurcolták. Azt mondták neki, hogy Balászfalvára viszik. Nem vitték oda, hanem Csombord és M.-Bagó községek között lováról leütötték, azután lándzsákkal és fejszékkel agyonverték. Hasonló módon gyilkolták meg a Boér cselédjét is Háportonban.¹

A gyilkolás különben november végén és deczember hóban is napirenden volt a vármegye egész területén.

Nagy-Enyeden a Bánffy Dénes báró Szoboszlai nevű gazdatisztje ellen, ki Maros-Szent-Királyról Enyedre menekült, a marosszentkirályi románok Prodánu alpraefect előtt panaszt emeltek, hogy ez nekik adós maradt pénzzel. Prodánu meg is ítélte, hogy Szoboszlai a követelt összeget panaszlóknak fizesse meg, mi meg is történt, de a panaszlók ezzel nem elégedtek meg, hanem követelték ki Szoboszlait, hogy a nép büntesse meg. Prodánu át is adta őt hat lázadó román kezeibe, kik a szerencsétlen ifju embert megkötözték, ezután lándzsák közé vették s Enyedről fényes nappal, az ott állomásozó császári katonaság szemeláltára, elvitték s agyonverték.²

Abrudbánya vidékén Tyók Tódor tribun, a Jánkutól vett parancs következtében, Ajtai János majorsági pénztárost Abrudbányán, Földházi Dániel bányabirtokost Kornán és Námesi szintén bányabirtokost Verespatakon elfogatta s főbe lövette mindhármat annélkül, hogy kihallgatta volna őket. Ugyanezt tette Dobra Péter Zalathnán egy Huber Gyula nevű kamarai tisztviselővel, ki Zalathna pusztulása alkalmával valahogyan életben maradt.³

¹ Fekete könyv.

² Országos levéltár.

³ Fekete könyv.

A postaközlekedés ezen hetekben a vármegye területén csaknem teljesen fennakadt. A lázadó kóbor románok a jövő-menő postaszekereket megállították, a leveles táskát a kocsistól elvették, az abban levő leveleket azon ürügy alatt, hogy forradalmár magyaroknak szólnak, feltörték s rendesen megsemmisítették. Még a gyulafehérvári várőrség is, mikor a posta katonai hatóság által feladott leveleket szállított Nagy-Szebenbe, vagy Kolozsvárra, vagy bárhová, a posta-legény mellé fegyveres katonát volt kénytelen ültetni, mert ennélkül soha sem vala biztos, hogy hivatalos levelei a címzett helyre eljutnak. «Balászfalvával román lovas posták tartják fenn a közlekedést és Tschopp tüzér hadnagy felhivta a balászfalvi tisztséget, hogy e járatot Medgyesig nyújtsa ki, mit ez készséggel meg is ígért. Hasonló közlekedés áll fenn Zalathnával és Abrudbányával.» Jelentette Horák várparancsnok Gyulafehérvárról a medgyesi hadtestparancsnokságnak 1849. jan. 5-ről.¹

Temérdek zaklatással és a magyar emberre nézve mindig életveszélylyel járt azon időkben az utazás is. Falukról, Zalathna, Abrudbánya városokból, Verespatakról és Offenbányáról magyar embernek egyáltalán nem volt tanácsos kirándulni s ezt csak azon esetben tehette, ha valamelyik kiválóbb népvezér által aláírt út-, vagy oltalomlevél birtokába juthatott s azt a folyton kóborló lázadóknak elő tudta mutatni. Az országútak, mint fő közlekedési vonalak, valamennyire nyitva állottak, de ezen útvonalakon is csak a br. Puchner főhadparancsnok, vagy br. Wardener vezénylő tábornok által aláírt útlevelekkel lehetett utazni, sőt az ilyenekkel sem veszély nélkül, mert kóbor román felkelők állították meg az útasokat minduntalan, kik útleveleiket előkérték, megvizsgálták, s ha sejtették, — mert olvasni nem tudtak — hogy azokat br. Puchner, vagy Wardener irta alá, az útasokat káromlások és fenyegetések között, néha bizonyos összeget kitevő váltásgépénzfizetése után, többnyire tovább bocsátották, de gyakran előfordult az az eset is, hogy a magyar útasokat, ha a főútvonalakon utaztak is s útlevelők is volt, kirabolták, fogságba ejtették s közülök akárhányat meg is öltek.

Ez okon a közlekedés a vármegye területén, a főútvonalakon is, nagy mértékben fennakadt.²

* * *

A trónváltás híre december 6-ára virradó éjjelen érkezett Gyulafehérvárra s onnan szétterjedt a vármegyében. A trónváltás hírével kapcsolatosan más nagy hírek is keltek szárnyra, melyek a magyar ajku lakosság lelkében örömet keltettek; miknek hallatára a poli-

¹ Eredetiben Sz. Bak Endre vizaknai plébános okmánygyűjteményében.

² László Elek naplója. Szilágyi F. «Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben» 25. lap. Élő szemtanuk közlései.

tikai élet sivár mezején imitt-amott a remény zöldje fakadt. Sokan kezdték hinni, hogy az uralkodó személyében történt változás a politikai helyzet nagymérvű megváltozását, a magyar nemzetre egészen jóra fordulását fogja maga után vonni.

Gyulafehérvár város utczáin nyíltan beszéltek, hogy az ifju király teljesen kibékülni szándékozik a magyar nemzettel, mi az igen közel jövőben be is fog következni. Elfogadja és szentesíti a márcziusi alkotmányt; magyar miniszteriumot nevez ki s királyi székhelyét Bécsből Pestre teszi át stb. Fájdalom, kósza hírek valának, de jókor jöttek, és jó, hogy jöttek, mert kellett valami, mi a vérig zaklatott és vérig keserített vármegyei magyarság teljesen csüggedt lelkét felvillanyozza, mérhetetlen keserőségét, bármily rövid időre is, enyhítse.

Deczember 17-én délelőtt 9 órakor a gyulafehérvári várban a székesegyháznak október 21-től az ostromállapot miatt néma nagy harangja megkondult. Ezen harangszóban mindenik gyulafehérvári magyar ember egy boldog jövendő hajnalának megjöttét hirdető angyali szózatot vélt hallani. Ugy a várbeliek, valamint az alsó várososon lakók örömtől dagadó kebellet siettek a székesegyházba, hol aznapon a trónváltás öröme nagy «Te Deum»-ot tartottak. Az isteni tisztelet folyama alatt 100 ágyulövés hangja reszkettette a levegőt. Isteni tisztelet végeztével Kovács Miklós püspök a várőrség 1800 főt számláló legénységét megvendégelte.

A székesegyház harangja még aznapon hosszú időre újlag elnémult. Eltűnedeztek lassanként a vármegyei lakosságnak a trónváltáshoz fűzött reményei is, s ezek helyét ismét a fájdalmas csüggettség foglalta el.*

* * *

A november 8-án Enyedről elhuzódott polgári lakosság egy része, köztük vármegyei birtokos családok is, melyek a román lázadás elől Enyedre menekültek volt, a Losenau őrnagy és Wardener br. vezénylő tábornok biztatására november végén és deczember folyamán kezdetek Tordáról s főleg Kolozsvárról tüzhelyeik mellé visszazállingózni. A hazatérés eleinte csak szórványos volt, mert az Enyeden lakás veszélyesnek mutatkozott, miután ezen városban november közepén innem, deczember közepéig, rendes katonai fedezet nem volt. Élénk világot vetnek az akkori enyedi viszonyokra Kemény báró főispánnak a királyi főkormányshékhöz deczember 11-ről intézett felterjesztésének eme szavai:

«Szerencsétlen hazánk sokat szenvedett, azonban aligha van hely, hol jelenleg emberek laknak, mely Enyednél több nyomornak lenne kitéve. A nép mindenéből ki van fosztva. Az egész vidéken egyetlen földesúr sem lévén otthon, gabona a piacra nem jön. A város a legjártabb

* László Elek naplója.

országútban feküvén, mindegyre ezer meg ezer katona érkezik oda, s a mi ezek élmezésétől megmarad, az a szegény polgári lakosságtól elraboltatik, mert ott katonaság nincs.

Könyörgünk is a Felsőges királyi Főkörmányszék előtt, kegyeskedjék kieszközölni, hogy Enyedre rendeltessék állandó helyőrségül egy compania katona, mely a rablást ott valahára megszüntesse.»

A főkörmányszék a főispán ezen felterjesztését azonnal ellátta s Kemény bárót még aznapról értesítette, miként a hazai főhadvezérség megtaláltatott, hogy Enyedre egy század katonaságot rendeljen állandó helyőrségül.¹

A királyi főkörmányszék közbenjárásának lett is eredménye, mert Enyedre december 14. vagy 15-én pár század Károly Ferdinánd ezredbeli katona érkezett helyőrségül Kolozsvárról Borasill alezredes parancsnoksága alatt.

Ezen katonasággal már sok enyedi és alsófehérvármegyei birtoikos család tért haza Enyedre, s miután az enyedieket Puchner báró katonai főhadparancsnok decz. 8-ról 4681. szám alatt kelt rendeletében hatályos védelméről biztosította; miután Borasill alezredes az Enyeden előtte megjelent s városuk részére remegve és esdekelve oltalmat kérő női küldöttség előtt mondhatni eskü alatt ígérte, hogy Enyednek bánatódása nem lesz;² és végül miután a hazatérteket a román felkelők feltűnőbb módon nem is háborgatták; a hazaköltözöködés szakadatlanul folyamatban volt egész december hóban, sőt még 1849. január első hetében is, daczára azon körülménynek, hogy Enyed pár hét mulva megint katonai helyőrség nélkül maradt.

A vidékre természetesen alig távozott valaki Enyedről, a ki pedig oda kiment, azt, mint megelőzőleg láttuk, a lázadók megölték még azon esetben is, ha Wardener br. tábornok által aláírt oltalomlevelet birt előmutatni.

* * *

December 10-ike után Alsófehér vármegye területén a császári katonaság és a fegyveres pórok részéről megint élénkebb hadi mozgalmak voltak észrevehetőek. «Nagy-Enyeden ezer meg ezer katona vonult keresztül. A Balászfalván és Vingárdon tanyázó román és szász fölkelőkből álló néphad Kolozsvár felé indított.»³

Minden jel arra mutatott tehát, hogy a reakció valami újabb és nagyobb katonai vállalat végrehajtására tesz előkészületeket. A hadi mozgalmak egyik központja Gyulafehérvár volt.

A román felkelők most már a táborba szállás iránt valami nagy

¹ Országos levéltár.

² Nagy-Enyed város közgyűlésének 1850. febr. 28-ról az akkor kormánybiztoshoz intézett kérelme.

³ László Elek naplója.

lelkesedést nem tanusítottak. «A Kolozsvár felé indított oláhok nem jó szívvel mennek; alig megyen egy faluból öt-hét legény» — írja egyik szemtanú.¹ A katonaság sem viseltetett valami nagy bizodalommal a lázadó románok iránt. A Zalatna vidékén alakult román tábornak a várparancsnokság nem engedte meg, hogy Gyulafehérvár alatt a vár közelében megállapodjék. «Mint bizonyost beszélük, hogy az oláhok² azért nem ütöttek itt tábort, mert a *Generalis kartácsal fenyegette, ha ilyesmit próbálnak.*»³

Az abrudbánya-vidéki móczok tábora Jánku vezetése alatt még korábban, már november végén útra kelt Csucsra irányában, s december 6-án a magyar tábor előőrseivel Feketetón innen Sebesnél már csatázott. December 10-ike körül Móga József praefect megindult tábora élén Offenbányáról Csucsra felé.⁴ Zsibó környékére húzódott Mikás J. is a vezetése alatt álló tábormelével, melybe számos alsófehérvármegyei román felkelő volt beosztva.

Az alsófehérvármegyei román és szász lázadók ezek szerint december hóban Csucsra és Zsibó környékére vonultak, hogy az ott gyülekező és szervezkedő magyar haderő szétszórásához a császári katonaságnak segítő kezet nyujtsanak, mert a reakció ezen haderő megsemmisítését tűzte ki célul. Ez a körülmény magyarázza meg a december hó első felében Erdély területén folyamatba indult s nagy részben a gyulafehérvári várra támaszkodó, szokatlanul élénk hadi mozgalmakat.

Ugyanekkor Csucsra és Zsibó környékén volt az alsófehérvármegyei magyarság fegyveres erejének javarésze is. Ugyanis az alsófehérvármegyei nemzetőr-csapat azon része, mely zászlójához hű maradt, és a Zeyk Miklós-féle vadász-csapat, mondhatni teljes számban, Inczédi Sámuel parancsnoksága alatt, november 17-én követte a Kolozsvárról elvonuló magyar haderőt Csucsra és Zsibó környékére. Inczédi csakhamar átlépett a 11-ik honvéd zászlóaljhoz. Vele együtt vált el az alsófehérvármegyei nemzetőröktől és csatlakozott szintén a 11-ik honvédzászlóaljhoz a Zeyk Miklós-féle vadász-csapat tagjainak nagyobb része is. Az alsófehérvármegyei nemzetőr-csapat maradványa a Kemény Farkas br. nemzetőr őrnagy parancsnoksága alá került, ki Zsibón a kolozsvári, tordai, aranyosszéki, alsófehérvármegyei és enyedi nemzetőröket egy erős nemzetőr zászlóaljba vonta össze. Ezen zászlóaljból alakult a csucsai és zsibói ütközetek után csakhamar a 75-ik honvéd zászlóalj, melynek lobogóját Szilágy lelkes női himezték s mely Bem tábornokot hadjárataiban mindenüvé kísérte s a magyar hadsereg babéraiban a többi honvéd zászlóaljjal méltán osztozott. Csucsra és Zsibó környékén volt december havában a Mátyás-huszárok soraiban Mikes Kelemen ezredessel, szintén alsófehérvármegyei birtokos gróffal élén,

¹ László Elek.

² Zalatna vidékéről valók.

³ László Elek naplója.

⁴ A Jánku-féle jelentés.

ezen vármegye birtokos nemességének virága. És így a reakciónak vármegyénkből való fegyveres népe és az ugyanoda való fegyvert fogott magyarság Csucsánál deczember 17., 18. és 19-én, Zsibónál és Szurduknál ugyanazon hó 19-én és 20-án egymással szemben állottak, erős harcokat vívtak. A 11-ik zászlóalj szurony-rohama, melyben most már enyedi diákok is szolgáltak, s melynek egyik legvitézebb vezénylő tisztje Inczédi Sámuel alsófehérvármegyei birtokos volt, döntötte el a csucsai ütközet sorsát; Zsibónál és Szurduknál pedig a Kemény Farkas őrnagy vezénylete alatt részben enyedi polgárokból és alsófehérvármegyei birtokosokból álló nemzetőr zászlóalj állotta az Urbán vezetése alatt levő császári katonasággal és a Mikás vezetése alatti, mintegy 15 ezer román felkelő haddal szemben a tüzet, s az ütközetet, mely a reakció hadseregének megveretésével végződött, vármegyénk magyar fegyveres népe fordította jóra, mennyiben a Mikes Kelemen gróf huszárainak jó időben intézett erős rohama hozta a többszörösen tulszámban levő ellenséget végzetes zavarba és kényszerítette megfutamodásra.¹

A mi a csucsai és szurduk-zsibói ütközetek után a reakció ott küzdött hadi erejére következett, azt a bámulatos szétbomlást, fejtelenséget, szemtanuk által vezetett napló-idézetekkel világítjuk meg.

«Deczember 25-én a gyulafehérvári vár piacán a katonatisztek nagy titkolódzással beszélgetnek, tanácskoznak, de teljességgel nincs jó kedvök. Titkos hír szerint Csucsra körül nagy ütközetnek kellett történnie, sőt Saint Quentin könnyű lovaskapitány,² kinek nője itt van Gyulafehérvárrt, elesett volna. A Kolozsvár felől jövő sürgönyök egymást érik, melyek innen azonnal Szeben felé indítatnak. Deczember 26-án a várban rendkívüli sürgést, nyargalást lehet észrevenni. A tribunok megszapordtak, jönnek-mennek, az emberek sutognak. Az előjárók komolyan járnak fel s alá. Karácsony harmad napján délután egyes szállingózó katonákat lehet látni, *többnyire bottal, fegyver nélkül*. A piac tele van szállingózó katonákkal, *puska és más fegyver nélküliekkel, bottal kezökben*. *A hideg nagy, a katonák ez ellen magukat védve, ki egy pokróczba, ki női köpenybe, más czívil öltönybe burkolva lépeget, lehajtott fővel*. A bandisták bombárdonjukat, trombitájukat vállukra vetve, hasonló felöltönnyel védve, lassan lépdelnek a vár felé. Csakhamar tisztek is érkeznek utánuk, ki gyalog, ki szekeren, többnyire enyedi

¹ Kővári László: «Erdély története 1848—49-ben» 140—141. lap. «Közérdek» 1883. évi tólyama 17. szám. Horváth Mihály: «Magyarország függetlenségi harcának története 1848—49-ben.» László Elek naplója. A Jánu-féle jelentés. Herepei Károly nyugalmazott nagyenyedi tanár szemtanunak közlése.

² Ekkor már őrnagy.

szekerekkel. Ugyancsak 26-án estve megérkezik Wardener vezénylő tábornok is súlyos betegen, sőt eszmélet nélkül, és a vármegyei lakba szállásolják be. Állítólag Kolozsvár és Torda közt lováról leesvén, már ottan eszméletét veszítette s ezen állapotjában alkalmas szekerre helyeztetvén, hozatott Fehérvárra hadsegédével együtt. Itt orvosi kezelés alá vétetett, de az orvosok semmi reményt nem táplálnak felgyógyulása iránt; a segéd várakozik a kimenetelre, *hogy halálának hírélt megvihesse Szebenbe.* Igy írja le egyik szemtanu a Kolozsvár felől visszavonuló megvert császári hadsereg egy részének Gyulafehérvárra történt érkezését.¹

Egy másik szemtanu azon napok eseményeiről ezeket jegyezte fel:

December 27. «A tegnap innen Kolozsvár felé pattantyusok ágyukat vittek. Ma déltől fogva egész estig mindenféle katonaság szállingózott be a várba és a városra. Egy katona azt mondá: Na uram, Bánffy-Hunyad és Deés körül nagyon megverték. Kolozsvár és Torda már magyar kézben van. Futunk Szeben felé. A tegnap Kolozsvárra indított ágyuk visszahozattak. Savoya-ezredbeli katona beszél, hogy ugy a sorkatonaság, valamint az oláh és szász felkelők a magyarok által csúfosan megszalasztattak. Ma este 20—30 szekeren sebesült katonatisztek hozattak a várba. Különböző ezredekéből valók.» 28-ról ezt írja: «Az éjjel sok kardcsörtető csapat járt fel s alá az utczákon; dragonyosok kell hogy legyenek, járásukból ítélve, de nagy hideg lévén, lakásunkból nem mehettünk ki, hogy megnézzük. Még több mint 2000 katonát várnak ide. Jánku pseudo tábornokról az a hír jött, hogy hivatalát letette és a csatában kapott sebe miatt itt orvosoltatja magát. Bizonyosnak mondják, hogy a várban 40—50 magyar katona van fogóságban. A Kolozsvár felől szaladó Wardener tábornok halálosan beteg. Egy Kolozsvárról jött bandista azt mondá, hogy a Károly Ferdinánd ezred zenekara Kolozsvártt elszéledvén, ő és mások mennek Szebenbe. Egy Károly Ferdinánd ezredbeli hadnagy ugy nyilatkozott, hogy ők rútol meg vannak verve, s Urbán ugy be van szorítva, hogy aligha ő maga is szabadulhat. Ma délután 3 óra tájban ide érkezett egy csapat könnyű lovas és egy zászlóalj Bianchi-féle gyalogság Arad felől három ágyuval. Ezek Szeben felé voltak menendők, de az úton azon parancsot vették, hogy Kolozsvár irányába menjenek. Azt beszélük, hogy ma sok ágyut indítottak Kolozsvár felé» stb.²

Ezen feljegyzésekből kiolvasható azon óriási zürzavar, levertség, fejtelenség, melyet a csucsai vereség idézett elő a császári hadseregben. Az ágyukat egyik nap indították a várból Kolozsvár felé, másnap visszahozták, megint ujakat indítottak ugyanezen irányban. A hadcsapatok teljes szétbomlásban húzódtak a gyulafehérvári vár falai mögé; ezek friss csapatokkal találkoztak az útban, melyek segélyükre siettek.

¹ Biró Miklós naplója.

² László Elek naplója.

Enyedre december 26-án érkezett a futó császári sereg előcsapatja. Ezután mind nagyobb és nagyobb csapatok jöttek, Károly Ferdinánd, Savoyai dragonyos, Leiningen, Bianchi, Sifkovics ezredbeliek, Kopet gyalogsági ezredes parancsnoksága alatt. Érkezett egy lovas csapat is, s vele néhány ágyu Losenau őrnagy vezetése alatt.

Kimerültebb katonaságot ennél csak a legritkább esetekben lehetett látni. «Fordult elő eset, hogy a lovas katona lováról lebukott az utca közepén.» A Sifkovicsok egy része a tordai hídnál a futásban lévő seregtől elszakadt s M.-Ujváron keresztül menekült N.-Szeben felé. «Tordán már ki vannak tűzve a háromszínű lobogók. A románokat lefegyverezték. A sereg után vonuló lengyel katonák (Sifkovicsok) közül hetet Tordán elfogtak, a nyolczadikat a hídról az Aranyosba dobták. A futásban lévő lengyel katonaság egy része Maros-Ujváron át menekült erre felé», jelenti Barnutin Simon, a román békéltető bizottság elnöke, 1849. jan. 1-ről a nagyszebeni katonai főparancsnokságnak.¹ A Kolozsvár és Nagy-Enyed közötti útvonal el volt lépve Csucsá vidékéről haza siető felkelő románok és szászok csoportjaival, kik ötével, tízével, százával, lándzsa helyett botfélével kezükben, leverten húzódtak haza felé. Decz. 31-én meghalt a gyulaféhevári várban Wardener báró, tábornok.

A fegyveres nép azon része, mely Mőga tribun vezetése alatt állott, tragikus sorsra volt kárhoytatva. Ő Wardener bánffyhunyadi és Urbán ezredes kolozsvári visszavonulása után az utóbbi által vett irányban vonult vissza. Bonczhidánál a Szamoson átkelven, Borév és Kőtelenden a Mezőségen át igyekezett tribunátusának havasai közé menekülni. De mikor látta, hogy az ellenség minden oldalról körülvette, csapatát elhagyta és visszatért Urbán ezredeshez.

A centuriók lándzsáikkal a Torda és Kolozsvár közötti országúton Tur és Komjászeg közé jutván, ott a magyar sereg őket minden oldalról körülvette s közülök mintegy 100-at megölt és 200-at fogolylyá tett, s mint ilyeneket Kolozsvárra vitt. A sereg maradványa a havasok közé menekült, hova egyenként a legszánandóbb állapotban jutottak el családjaik körébe.²

A sorkatonaság és román felkelők között december hóban meglazult barátság újlag szorosabbá vált.

Ugyanis a katonai főhadparancsnokság december 29-ről értesítette a komitét, hogy a magyar csapatok Kolozsvárt bevették, s minden irányban kémeket küldöttek szét. Utasította, hogy erről értesitse mindenik praefectet és községi birót s rendelje meg, hogy engedély nélkül senki részére útlevelet ki ne állítsanak, a magyar utazókat motozák meg, kérdezzék ki, hogy kik és van-e igazolványuk? A főhadparancsnokságot óránként értesítsék az ellenség minden mozdulatáról.³

¹ Eredeti okmány Sz. Bakk Endre vizaknai plébános birtokában.

² Jánku-téle jelentés.

³ A katonai főhadparancsnokság 5252. számú alatti rendelete.

Ezen rendelet közzététele után magyar emberre nézve a községből való kimozdulás mondhatni lehetetlenné vált.

A komité a főhadparancsnokság rendelkezésére¹ hivatkozással felhívta a román felkelőket, hogy újlag szálljanak táborba. Ezen rendelet alapján a tribunok fegyverre hívták a pórnépet. «Ifjak! — így szól egyik felhívás — szálljatok táborba. Három részre megosztva indultok. Sorsot kell húzni, hogy melyik csoport induljon korábban. Legyetek készen mindnyájan jóelőre ruházattal és élelemmel felszerelve, mert a napot, melyen indulnunk kell, nem tudjuk. Lehetséges, hogy a karácsony-ünnepeket még tűzhelyeink mellett tölthetjük, de hogy mi hogyan lesz, nem tudjuk.»²

A városok polgárságát sietve eskették fel I. Ferencz József császár hűségére. Gyulafehérvár polgársága deczember 27-én tette le a hűségi esküt a várból lejött két őrnagy és több kisebb rangu katonatiszt jelenlétében.³ Nagy-Enyed polgársága két nappal később mondott hűségi esküt a római, kath. templomban, Kopet ezredes jelenlétében.

A magyar ajku lakosság azon része, mely a csucsai ütközet vég-eredménye felől értesült, kezdte remélni, hogy elviselhetetlen helyzete rövid idő multával jóra fordul, de remegett is, és méltán, mert a románok boszúvágya forrongott s nem lehetett tudni, mely órában jut újabb kitörésre s oltja ki azon kevés magyar ember életét is, kik akkor a vármegyében éltek s az erőszakos halált az ideig még valahogyan elkerülték. Remegtek az előre nyomuló magyar hadsapatok boszújától a románok is. Legkivált Balázsfalva lakossága remegett, főleg miután onnan január 2-án a császári katonai helyőrség elvonult. «Mondják, hogy el fogják pusztítani (a magyarok) Vincz helyett Balázsfalvát» — írja Kovrig Miklós öcscsének, Tódornak, Balázsfalváról, 1849. január 4-ről kelt levelében.⁴ Novák Mihály főhadnagy Puchner báró főhadparancsnoktól katonaságot kért Balázsfalva megvédésére, mert «Balázsfalva és környéke nagyon fenyegetve van, mivel az ellenség bárhol átkelhet a Maroson s még'aznap megjelenhet Balázsfalván».⁵ Pap György, a balázsfalvi kerület ideiglenes intézője (Verweser) is nagyon sürgette Puchner bárótól a katonai segílyt Balázsfalva megvédésére. «A katonaság visszavonulása a vidékieket, sőt az egész román népet megfélemlítette, mivel Balázsfalva, a románok egyetlen kincse, minden oldalról támadásnak van kitéve, mit népfelkeléssel feltartartóztatni lehetetlen»⁶ stb.

* * *

¹ Aligha nem a decz. 29-ről 5252. sz. alatti rendelet; másnak nyomára nem jöhettünk.

² Szilágyi Farkas: «Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben» 26—27. lap.

³ László Elek naplója.

⁴ Sz. Bakk Endre okmánygyűjteménye.

⁵ Sz. Bakk Endre okmánygyűjteménye.

⁶ Sz. Bakk E. okmánygyűjteménye.

A szokatlanul hosszú őszenek ködös, verőfényes napjai december 18—19-én véget értek. Fehér hófellegek mutatkoztak a levegő-egen s Erdélyben beállott a havazás. Az elkomorult természet vastag hólepelt terített hazánknak könny és vér által áztatott földjére, s ezzel eltakarta az Alsófehér vármegye völgyei és bércei között temetetlenül heverő hulláknak százait. 21-én éjjel a lég feltisztult s beköszöntött a 19-ik századnak nem hosszú, de egyik legkeményebb tele, melynek folytán a hőmérő 22, sőt a vizek mentén 24 fokot is mutatott Reaumur szerint. A malmok elfagytak, őrölni nem lehetett. Éléskamrákban, pinczékben a vetemény-félék a nagy hideg miatt elpusztultak. A gyümölcsfák egy része megrepedt, s tavasszal nem hajtott lombot, nem fakasztott virágokat. A hideg a legmagasabb fokot január 8-án, Nagy-Enyed megrohanása napján érte el s tartott január 23-ig. Ekkor a lég annyira enyhült, hogy a hó imitt-amott olvadásnak indult. Február felhős, nedves, szeles időjárással köszöntött be, éjjelenként kisebb mérvű havazások, 14-én erős szélfúvás indult s tartott három napig, ezt meleg eső követte, s megjött a tavasz.

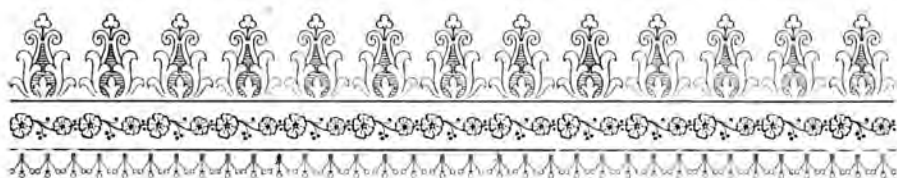

A polgárháboru iszonyu sanyaruságait a nagy tél is igen természetesen növelte, de növelte az élelmi czikkek árának rendkívüli magásra emelkedése. A közlekedés csaknem teljes fennakadása miatt a kereskedések kiürültek s a bolti áruczikkék árai rendkívül felszökkentek. A piacok néptelenek voltak; egy tojás ára vidéki városok piaczain 6—7 kr, egy tyuké 1 frt, 1 véka tiszta buza 3 frt, elegy 2 frt, rozs 1 frt, tengeri 1 frt 15 kr volt. A havasi vidékeken még nagyobb vala a drágaság. «A drubányán az élelmi czikkek rendkívüli drágasága miatt többet nem időzhetvén, Negrileaszára huzódtam vissza» — írja Axente.

Az 1849-ik év tavaszán Alsófehér vármegye havasain a mőczokhoz az éhínség köszöntött be. Ott egy véka gabona ára 10—15 frtig emelkedett.*

* László Elek naplója. Fekete könyv. Axente jelentése. «Rómáság» 500., 514., 516., l.

XIV.

NAGY-ÉNYED PUSZTULÁSA. — A MENEKÜLÉS. — ÜTKÖZET AXENTE TÁBORÁVAL JANUÁR 17-ÉN FELVINCZ ROMJAI KÖZÖTT. — ÉGY MAGYAR HADCSAPAT KIRÁNDULÁSA TORDÁRÓL MAROS-ÚJVÁRRÁ JANUÁR 10-ÉN. — UJABB VÉRENGZÉSEK NAGY-LAKON, HARIBAN ÉS BOROS-BENEDEKEN.

Kolozsvár visszavétele után Czecz őrnagy parancsnoksága alatt álló magyar hadosztály Wardener tábornoknak futva menekülő táborát nyomon követte Tordáig. Az úton Wardener, mint láttuk, halálos beteg lett s a menekülő osztrák tábor vezetését Kopet ezredes és Losenau lovassági őrnagy vették át. A császári sereg zöme Enyeden megállott, s miután meggyőződött arról, hogy Czecz dandára őt Tordán innen nem üldözi, Enyeden maradt 1849. január 1-ig, s roppant fáradságait valamennyire ezen városban heverte ki. A császári sereg ágyúi, míg a sereg Enyeden pihent, a Magyar-utca végén lövésre folyton készen állottak.

Az 1849-ik év január 1-seje is könnybe mártott tollal lesz bejegyezve Nagy-Enyed város évkönyveibe. Ugyanis ezen nap reggelén a megelőző éjjelen összeirt 40 tekintélyesebb polgár közül az indulásra készen álló császári katonák összefogdostak 19-et, névszerint: *Gyarmathi Jánost*, a Bethlen-főiskola udvarbiráját, *Horváth Lajos* városi pénztárost, *Sándor József* ref. papót, *Enyedi Sándor* mérnököt, *Sipos Pál* ügyvédet, *Virágháti József*, *Kis Károly*, *Patkós Mátvás* városi tanácsosokat, *Szili Imre*, *Zsigmond András*, *Telegdi Károly*, *O. Veres Pál* birtokosokat, *Finta János*, *Polgári István*, *Beke János*, *Lostájner Károly* városi szolgabirákat, továbbá *Kovács János*, *Veress Bálint* és *Bartha István* iparos polgárokat. A többi huszonegynek rejtőzködés útján sikerült az elfogatás elől menekülnie.

A császáriak reggel 9 órakor az elfogott 19 polgárt közre fogva, az enyedieknek szeretteik ellurezolása miatti keserves zokogása között

Tövis irányában útra keltek. A cs. katonaság elvonulása után Prodánu pár száz embere a várost azonnal megszállotta. A praefect emberei az utcavégeket elzárták azon utasítással, hogy igazolvány nélkül a városból senkit ki ne bocsássanak. Ennek megtörténte után a csonka városi tanácsot maga elébe rendelte, s ez előtt magát bemutatta, mint a város teljhatalmu térparancsnokát. Hangnyomattal ajánlotta ugy a tanácsnak, valamint az enyedieknek általán, hogy a császár iránti hűséget igyekezzenek megőrizni, annyival inkább, mivel erre magukat esküvel is kötelezték. Ez esetben — ugy mond — kezeskedik, hogy sem a városnak, sem a kezesekül elvitt polgároknak bántódásuk nem lesz; ellenkező esetben miről sem áll jót. Végül hozzá tette, hogy a Tordát megszállott magyar csapatok parancsnokságánál erkölcsileg igyekezzenek oda hatni, miként a románok gyilkolása azon vidéken szűnjék meg, mi, ha be nem következik, gyilkolásra gyilkolással fognak válaszolni.

Ezután az enyediék egy újabb rendkívül izgalmas hetet éltek át. Folyton remélték, hogy Czecz ezredes egy magyar csapatot küld Tordáról Enyedre, mely a várost a román lázadóktól meg fogja tisztítani. Január 4-én a polgárok Prodánu engedelmével népgyűlést tartottak, mely azt határozta, hogy Egloffstein Albert br. honvéd ezredest, Torda város és vidékének térparancsnokát, kérje fel, hogy ez a román felkelők üldöztetését és a köztük folyamatban levő gyilkolást haladék nélkül szüntesse be, mert ellenkező esetben Enyed a románok boszujának áldozatául fog esni, s a városnak kezesekül elhurczolt 19 polgárát is le fogják gyilkolni a császári katonák. Ez volt a nyilvános megállapodás; a valódi, de titkolt cél pedig az, hogy Czecztől Enyed felszabadítását kérjék.

A küldöttség Horváth István városi főjegyző vezetése alatt másnap kora reggel el is utazott Tordára, ott felkereste Czecz János alezredest s előtte Enyed város rendkívül sanyaru és szorongatott helyzetét előadva, kérte, hogy a parancsnoksága alatt álló magyar hadosztályból néhány száz embert küldjön Enyed felmentésére, mire Czecz kijelentette, hogy az enyediakat sajnálja ugyan, de helyzetökön ez idő szerint nem segíthet, miután Bem tábornoktól szoros utasítása van, hogy Tordáról ne mozduljon sehova, míg tőle erre rendeletet nem kap.

A küldöttség Czecz válaszában nem nyugodott meg; kérését írásba foglalta s br. Kemény István főispán által Beöthy kormánybiztos kezéhez juttatta. Enyedet kérésével a kormánybiztos is elutasította. Az elutasító válasz január 9-ről kelt, mikor Enyed már éggett s a rablás és gyilkolás javában folyt.

A Czecznél járt küldöttség tagjai Horváth és Zoltán kivételével Tordán maradtak. Mások is menekültek Enyedről Tordára eme napokban. Prodánu a menekülni vágyók útjába akadályt nem gördített.

Január 7-én a Tordán levő enyediék végső kísérletet tettek Enyed felszabadítása érdekében. Ugyanis összeszedtek 70—80 darab lőfegyvert s mintegy 25—30 izmos enyedi polgárt, s szekereken kora reggel útra

keltek Enyed irányába. Céljük az volt, hogy Enyedre fegyvereket csempésszenek s a város védelmére titkon enyedi polgárokból egy kis fegyveres őrséget szervezzenek. Szándékuk meghiúsult. Ugyanis Axente praefect 1848. december végén Balázsfalva közelében m. e. 6000 emberből álló román felkelőt vont össze s Enyedet szemmel tartotta. Ezen tábor előőrsei már január 1-én Nagy-Lakig és Tompaházáig voltak előre tolva. Tövisen, Vajasdon, Sárdon, M.-Igenben, Kisfaludon, Borbándon szintén román népfölkelők mutatkoztak.*

Axente seregével Balázsfalváról január 7-én Enyed közvetlen közelébe, Csombordra nyomult előre, s Enyed és Felvincz között erős kémlő csapatokat járattott.

Egy ilyen kémlő csapat az Oláh-Lapádról jövő patak átereszen meglepte őket, kis karavánjukat két részre szakította s fegyvereiket elvette. A meglepett és kifosztott menekültek kisebb része sebes vágatásban Enyedre jött, nagyobb része pedig visszavergődött Tordára.

Enyeden ekközben vészhirek jártak szájról-szájra. Egy Gánya János nevű enyedi iparos polgár, ki Tomai Mihály szekerén podgyászt szállított a január 1-én elvonult császári katonaság után, január 5-én késő este haza érkezett s nyíltan híresztelte, hogy Balázsfalván személyesen találkozott Axente praefecttel, ki aznap reggelén előtte ekképp nyilatkozott: *«Enyedet három napok múlva hamuvá teszem.»*

Ezt Axente joggal mondhatta. Ugyanis Balázsfalván a Romániából érkezett magyarbarát román párt küldöttjeinek tiszteletére január 2-án este vacsora volt rendezve, melyen 33 tekintélyesebb román vett részt. Vacsora vége felé, éjfél körül, futár érkezett Nagy-Szebenből, s a General Commando pecsétjével zárt levelet nyújtott át Axentének. A levél tartalma lényegileg ez volt: *A magyar hadak Kolozsvárt megszállották. Szándékuk a gyulafehérvári várat ostrom alá venni. Miután Enyed a gyulafehérvári várat ostrom alá venni szándékozó magyar seregnek hatalmas támogatja lehet, ezen várost hadászati szempontból el kell pusztítani. Az elpusztítás munkájának végrehajtásával Axente praefect bízatik meg.*

Ezen levél tartalmának közlése után az ügyet Axente, a házi gazda, tanácskozás tárgyául tűzte ki. A tanácskozás végeredménye az volt, hogy a jelen levő 33 román közül 8-an emberies érzületből a rendelet végrehajtása ellen, 25-ön pedig mellette szavaztak. Egy Pajtsán Vaszi nevű oláhlapádi tisztes román ember január 4. vagy 5-én belépett egyik enyedi ismerőséhez s hozzá ekképp szólott: *«Uraim! meneküljétek innen valamerre, mert Axentétől parancsunk van, hogy a várost elpusztítsuk.»*

Vadadi László szolgabíró neje, ki a Hegyalja pusztulása után Gyulafehérvárról január első napjaiban Enyedre jött s ott vonta meg magát, az oda érkezése utáni napon Gyulafehérvárról Incze Mihály

* Horák tábornok és várparancsnok jelentése 1849. január 5-ről és 6-ról a medgyesi hadtestparancsnokságnak. Eredetije Sz. Bakk E. okmánygyűjteményében.

kamarai főorvostól levelet kapott, melyben Inczé Vadadinének ezt írta: *«Enyedről meneküljön minden áron, mert ezen város elpusztítása el van határozva, s a pusztulás pár nap multával be is fog következni.»*¹ *«Olyan hírek szállingóznak, hogy Enyed város pusztulásnak van engedve.»*²

Szász-Sebesen a szászok jan. 5-én nyíltan beszéltek, hogy Nagy-Enyed a legközelebbi jövőben fel fog dúlatni. Ugyanezt beszélte Wagner, Prodánu praefect hadsegéde, Tövisen január 6-án, minek következtében a Lázár zsemlés család (szász) és Molnár gör. egyesült lelkész családja pár nappal a pusztulás bekövetkezte előtt Enyedről távozott.

Prodánu praefect, Enyed térparancsnoka, Wagner és Fehér hadsegédei kíséretében Fel-Enyedről naponként belovagolt Enyedre, hol rendes főhadiszállása volt. A mint Enyedre érkezett, a városi tanács kötelességének ismerte tisztelgés végett előtte mindannyiszor megjelenni. Tisztelgés végeztével a térparancsnoki irodahelyiségbe vonultak, hol a praefect elnöklete alatt a város folyó ügyeit megbeszélték s azokat, a hogy lehetett, elintézték.

Ekközben a román és szász felkelők siettek a Balázsfalva, Krakkó, Muzsina és Szász-Sebes környékén megjelölt táborhelyekre. A Csucsai vidékéről menekült császári katonák egy része Mihálcfalva és Obrásza községekben helyezkedett el. Arad felől újabb meg újabb hadcsapatok érkeztek Gyulafehérvárra, s onnan sietve Balázsfalva és Medgyes irányába vonultak. A gyulafehérvári várba éjjel-nappal szállították az élelmi czikkeket. Száz meg száz szekér érkezett a vidékről élelmi szerekkel megrakottan s sietett fel a várba. Ugyanannyi szekér szállított Balázsfalva és Medgyes vidékére katonai kenyeret s más élelmi czikket a hadsereg után.

Január 7-én Balázsfalváról Enyed közelébe érkezett táborával Axente praefect. Vele volt Munzát Albert császári katonatiszt is. A tábor nagyobb részét a Maros balpartján, Enyed közelében fekvő falvakban szállásolták el; egyik szárnya Magyar-Lapádra vonult. Axente tábora Enyed közelébe érkezésének hírére az enyediék rémülete a tetőpontra emelkedett. Most már sokan menekültek volna a szerencsétlen városból, de a menekülést Axente táborának előőrsei csaknem lehetlenné tették. A polgárság legnagyobb része a január 8-ra virradó éjjet is szokott öltönyében maradva, menekülésre készen virrasztotta át.

Reggel beérkezett a városba Axente táborából Nemes Juon és Gróza Isztratyti tribunok vezetése alatt 20 fegyveres román. A csapat a piacz közepén négy csoportra oszlott. A kézügyben levő polgárok közül néhányat maga mellé vett, s a város különböző részeiben megkezdte Axente táborának elszállásolását. Az elszállásolás ügyét egy időn túl a város elszállásoló biztosa vette át és folytatta a délutáni

¹ Szilágyi F. «Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben» 35. lap.

² Biró Miklós és László Elek naplója.

órákban is. Axente tribunai pedig embereikkel délidő körül a városból távoztak.

Az elszállásolás láttára Enyed lakossága felriadt. Tízével, százával siettek a városháza előtti térre, tanácskozándók a teendőik felől. A tanácskozás zajos és ekkeseredett volt. Abban állapodtak meg, hogy a bizonyosnak látszó veszedelem elől megkísérlik a menekülést Torda irányában. Viskóczi róm. kath. házfőnök beszédet intézett a zajongó sokasághoz. Beszédében az útra kelni akarókat kérte, hogy ne menjenek, maradjanak tüzhelyeik mellett. Biztatta, hogy a jó Isten nem fogja őket elhagyni.

Viskóczi beszéde a nagy tömeget maradásra bírta, de 15—20 polgár egy tömegben mégis útra kelt az erdősegeken keresztül, s el is vergődött Tordára.

Reggel 9 órakor lóháton a városba érkezett Prodánu tórparancsnok. A városi tanács azonnal hozzá sietett, a történeteket neki előadta, s esdekelve kérte, hogy Axentét birja rá, miként teljesen fegyelmetlen táborát, azt az ellenséges indulatu tenger embert, mely itt — minden valószínűség szerint — égetni és gyilkolni fog, ne hozza a városba.

Prodánu az előadottakat hallva, szokott nyugodt modorával ugyan, de észrevehető megütődéssel jelentette ki a tanács előtt, hogy nincs miért féljenek az enyediek. Enyed az ő hatáskörében fekszik; ő oda nem fog román táborát bebocsátani. Enyednek — folytatá — nincs semmi nagy katonai bűne. Hangsúlyozta, hogy azon vidéknek, melynek ez idő szerint ő az igazgatója, egyenes érdekében áll Enyed jólléte, emelkedése, mert ama havasi vidék lakossága készítményeinek igen nagy részét Enyed piacznán árusítja el, s csaknem minden szükségessel onnan látja el magát. Mindezekért — mondá — úgy fog Enyedre vigyázni, mint saját szemefényére.

Nyilatkozatának elhangzása után a városnegyedek előljáróit megbizta, hogy a lakosságot nyugtassák meg, mert nem lesz semmi baj.¹

Prodánu állítólag levélben hívta fel Axentét a tanácscsal történt találkozása után mindjárt, hogy táborát ne engedje be Enyedre.

Hank főbíró és Horváth István főjegyző délután 3—4 óra között kiment a Szentkirály-utca végére, hogy Axentét és táborát a város nevében fogadják, de hiában vártak reá. Axentétől este 6 órakor Csombordról keltezett, írónnal írott levél érkezett a város főbírájához czimezve, melyben ez áll:

«Uram! Azon hat ezer ember, kiknek Enyedre kellett volna menniök, most egyszer a közel fekvő falvakban marad, tehát enyedi testvéreink nincs miért várjanak. Csombord, január 8. 1849. Xeverus Axente, praefect.»²

¹ Szilágyi: «Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben» 46. lap. Br. Kemény Gábor: «Nagy-Enyed és vidékének veszedelme 1848—49-ben» 153. lap.

² Ezen levél eredetijét lásd a «Fekete könyv»-ben.

Prodánut enyedi ismerősei egész nap zaklatták, hogy részökre állítson ki saját névalírásával ellátott oltalmi levelet, mit ő meg is tett.

Aznap este felé bevonult a városba Fel-Enyedről Prodánu törzskara is, egy sajátságos, megdöbbenést keltő és remegésbe ejtő sötét csoport, többnyire havasi községek papjai. Köztük volt a verespataki pap, Bálint Simon praefect is. A városi tanács Prodánu és törzskara tiszteletére vacsorát rendezett Krisán román származású kovács-mester lakásán, mely a buza-piacz szegletén emelkedett, szemben a «Sisak» vendéglővel. Mig a vacsora ideje megjött, Prodánu törzskarával tanácskozásokat folytatott. A tanácskozások folyama alatt a Szentkirály-utcza végére egy erős őrcsapatot küldött, s a «Sisak» vendéglőbe pár száz, jó lőfegyverrel ellátott embert vont be felenyedi táborából.

Hank, a mint az Axente levelét vette, a városnegyedek előljáróit azonnal utasította, hogy értesítsék a lakosságot, miszerint Axente és tábora a városba azon napon bejönni nem fog, tehát nyugodtan lehet mindenki.

Prodánu és törzskara tiszteletére rendezett vacsorán Hank, Horváth s Viskóczy is részt vettek. Mig a vacsorázás tartott, folytonos jövés-menés, suttogás folyt. Némelyek szerint maga Axente is megjelent a Krisán lakásán, s annak egyik mellékhelyiségében Prodánuval s ennek meghittebb embereivel rövid tanácskozást folytatott. P. egész este nyugtalan és levert vala. Tíz óra körül a vendégek távoztak, csak P. s pár meghittebb embere maradt ott, s csendesen borozgattak.

Mig a városon ezek történtek, a lakosság nagyobb része, azon reményben, hogy az Axente tábora a városba nem jön be, levetkőzött és lefeküdt. Sokan, több — ébren átvirasztott — éj után, most tették ezt először. Mások nyugtalanok voltak, nem feküdtek le, sőt még hazulról is távoztak. Egyik vagy másik ismerősükhöz mentek át s az estét együtt töltötték. Ismét mások a minorita-rend házába huzódtak, hogy Viskóczy közelében legyenek. A rend házába annyian gyültek, hogy mindenik szoba gyuródásig megtelt vendégekkel, sőt még a folyosóra is jutott közülök.

Axente seregét Csombordon, késő este a Maros jegén felállította, aztán megeskette, hogy Enyedre minden áron benyomul. Az eskü elhangzása után a nekivadult embertömeg meg is indult Enyed ellen. A közelben fekvő falvak tornyaiban a harangok megkondultak, a lármafák a hegyeken kigyultak. Lovas futárok száguldottak egyik községből a másikba, hogy a tábor ott elhelyezett részét a támadás kezdete felől értesítsék s előrenyomulásukat sietessék.

És most egy újabb vérlázító eseményt kell elbeszelnünk. Egy eseményt, milyen polgárosult államban nem, milyen csak a kannibálok hazájában szokott előfordulni.

Egy eseményt kell elbeszelnünk, melyben a szószegés, az ember-telenség, a vadállati vérszomj voltak a szerepvivők.

Axentének román, szász és magyar pórnépből álló serege, mint-

egy 8—9 ezer nekibőszített, műveletlen, fegyveres ember, a vezérnek írásban foglalt ígérete ellenére, éjfél előtt egy órával, szibériai hidegben, orozva megrohant közel 4000 fegyvertelen embert, kiknek nagy része nő, gyermek, tehetetlen agg vala, mert a fegyverfogható férfiak a magyar hadsereg soraiban küzdöttek. Megrohanta azon szándékkal, hogy ezt a békés, ezt a gyámoltalan lakosságot legyilkolja, vagyonát elrabolja; hogy a művelődés és az istentisztelet felszentelt hajlékait megszegeztelenítse, lerombolja; a könyv- és levéltárakat s a tudományos művelődés másnemű, itt összehalmozott kincseit, melyek a műveltségre törekvő emberiségnek közös kincsei valának, szétszórja, megsemmisítse.

Ez a borzalmat keltő tömeg, a mint a várost elérte, azonnal vad lárma között égetni és gyilkolni kezdett. Nem tett különbséget férfi, nő, gyermek és agg között, hanem csak ölt. Az első álmából felriasztott lakosság nagy része, sokan úgy, amint ágyukból kiugrottak, futottak lakásukból s megkísérelték a menekülést. Szerencséjükre, a városhoz közel fekszenek a szőlőhegyek és nem messze az erdők. Ide sietett a halálra üldözötteknek nagy része, sokan lábbeli nélkül, testükön alig valami ruhadarabbal, kezükben kis batyuval, mely legértékesebb és legféltebb ingóságaikat foglalta magában. Kik a szőlőhegyekre nem menekülhettek, vagy valahova el nem rejtőzködhettek, azokat lándzsákkal keresztül szurták, botokkal, fejszékkel agyonverték. Kis gyermekeket lábukon ragadva, falhoz ütöttek, úgy, hogy fejük ketté repedt és szörnyet haltak. Fordult elő eset, hogy az édes anya kebelére lapult csecsemőt úgy szurták keresztül, hogy testét a lándzsa az édes anya testéhez szegezte. Megtették, hogy a kézre kerített férfi fejét favágóra illesztették s fejszével választották el a testtől. Némelyeknek testét a lándzsások összemarcangolták, de a kegyelemdőfést nem adták meg, hanem ott hagyták vérükben fetrengeni, a vértől pirosra festett havon. A nő hasztalan borult férjére, a mátká matkájára, hogy azt testével fedezze a halál ellen, mert egyiket úgy mint a másikat megölték, vagy megcsonkították. Akadtak olyan kannibálok, kik az életük meghagyásáért esdeklők esdekléseire előbb vad röhögéssel, maró gunynyal feleltek, aztán kijelentették, hogy nincs kegyelem s megölték azokat is.

A vészlárma keletkezésének első perczeiben Viskóczy házfőnök Prodánú szállására sietett. Prodánut harmad-negyed magával az asztalok mellett csendesén borozgatva találta. Az elkeseredett pap éles szavakkal szemére lobbantotta a praefectnek, hogy a város ég, az embereket gyilkolják és ő nyugodtan borozik; szemére hányta, hogy a városiaknak több rendben tett azon ígéretét, mely szerint Ényedet a felkelő románok ellenében meg fogja védeni, nem tartotta meg. Kérte őt a Jézus nevében, hogy lépjen fel erélyesen s ne engedje, hogy az ártatlan lakosság lemészároltassék, hajlékai felperzseltessenek, javai elraboltassanak. Erre Prodánú kardot kötött s távozott; hová ment, mit tett, azt biztosan tudni nem lehet.

Az iszonyu zürzavarban mindenki csak saját menekülésére gondolt, s az események részleteivel senki sem törődött. Az ide vonatkozó, csak töredék adatok, azt bizonyítják, hogy a praefect Krisán lakásából a «Sisak» vendéglőbe sietett át; ott elhelyezve levő embereit kivezette s a támadók elleni fellépésre serkentette. Ezek az u. n. új kollégium előtt a látszatért egy ideig lövöldöztek is, aztán a dolgot mentére hagyták. Visszatértek a Sisakba s dorbézoltak. Később úgy ezek, valamint a Szentkirály-utcza végére kiállított űrcsapat tagjai a rablógyilkosok tömegeibe olvadtak, ezekkel együtt égettek, raboltak és gyilkoltak.

Viskóczy Krisán lakásáról útját nem vette egyenesen a rend háza felé, hanem leindult a Magyar-utczán, melynek végső házai már lángokban állottak. Az utczán lefelé menve, torkaszakadtából segítséget és tüzet kiáltozott, hogy az álomba merülteket felébressze. Csakhamar találkozott az utczán felfelé özönlő rablókcal. Ezek puszkagolyókat röpítettek feléje. A golyók találtak és a derék pap ájultan földre bukott. A rablók a halottnak hitt embert körülvették, ruházatának nagyobb részét testéről lehúzták s aztán ott hagyták. A házfőnök csakhamar magához tért s vánszorogni kezdett haza felé. A rablók észrevették, utána iramodtak s lándzsáikkal ismét leagyalták. Később a rend házában levő paptársai kimentek a piacra, főnöküket vérében fetrengve megtalálták, s sikerült nekik a halottnak hitt embert lakására beszállítani.

Ekközben folyt az irtózatoss munka. Az épületeket előre elkészített szalmatekercesekkel gyújtották lángra város-szerte. A kereskedések ajtait vasbotokkal dönggették. Az ezekben talált fáklyákat, nagyobb viaszgyertyákat meggyújtották s ezeknek fényénél vonult egyes csapat egyik utczából át a másikba folyton tartó káromlások, ordítózasok és lövöldözések között. A lárma lassanként oly nagy lett a pusztuló város területén, hogy husz kilométernyi távolságra is elhangzott. A Várszeg-utcza, Tót-utcza és Porond, szóval a város nyugati része, a támadás kezdetén bántatlan maradt, s az ezen városrészben lakók egy része menekülhetett. Éjfél után 2—3 óra között Birlea Péter felenyedi gör. kath. lelkész vezetése alatt a városba özönlött Fel-Ényedről és Muzsináról Prodánu serege is, mintegy 4—5 ezer ember. Ez az újabb rabló-csorda a város nyugoti részét özönlötte el. A pórhadaknak a városra özönlése ezzel sem ért véget. Január 9-én délelőtt a három Orbórról jött még pár ezer főt számláló rabló tömeg. Miután eme tömegben az Aranybánya-vidékről való móczok is nagy számmal voltak, valószínűnek látszik, hogy ez a Buttyán vezetése alatt álló tábor egy része vala. Nem hiányoztak a gyulafehérvár-vidéki felkelő románok sem, Rosor nevű tribun vezetése alatt. Ez a három, a Rosoréval négy sereg és a vidékről minden oldalról beözönlött és folyton özönlő csőcselék elárasztotta a pusztuló város egész területét. Nemcsak, hanem az utczák végei, a városba vezető útvonalak is folyton el voltak árasztva pórnéppel, rablott portékákkal megrakott szekerekkel, gyalog-szánakkal,

lovakkal, szarvasmarhákkel, sertésekkel, szekerekről ledobott butor-
darabokkal stb.

A minorita rend házában 3—4 száz menekülő vonta meg magát, intelligens és nem intelligens osztályhoz tartozó emberek vegyesen. Sok nő és férfi testét román pörviselethez tartozó öltönydarabok főd-
ték. Ide január 9-én délelőtt 8—9 óra között rontottak be a románok. Az összezsufolt tömeg közé előbb golyókat röpitettek, azután lándzsák-
kal és vasrúdakkal estek neki a szerencsétleneknek. A nők közül sokan
elájultak s ájult helyzetükben fosztották meg őket pénzüktől és ruhá-
zatuktól. A kifosztott és levetkőztetett nőket meztláb, verésektől vérző
testtel, tört tagokkal, némelyeket síró csecsemőjükkel karjaikon üzték
ki a szobákból, előbb az udvarra, onnan a piacra, hogy ott fagyjanak
meg és pusztuljanak el. Itt Repedje Nikole felgyógyi gör. kath. lel-
kész vezette a rombolást és gyilkolást. László Czirjék és Viskóczy Antal
lelkészek papi ornatust öltöttek magukra s Repedjét az Istenre és min-
den szentekre kérték, hogy népét emberiesebb eljárásra bírja. Ugyan-
erre kérte őt a súlyos sebeiben szenvedő házfőnök is. A lelkészek a
haramia-vezér lábai elé is borultak, s térden állva ismételték kegye-
lemért esdő kérésüket. Hozzá siettek a nők, kezeit csókolták s
záporként hulló könnyek között esdekeltek kegyelemért. Nem hasz-
nált. Repedje egyik kezében karddal, másikban doronggal szóltanul
sétált alá s fel a szobákban s az iszonyu munkának szabad folyást
engedett.

Január 10-én reggel egy becei magyar paraszt néhány cziukos-
társával megjelent a házfőnök ágya mellett. A haramiák a sebeitől vérző
papot ágyából kirántották, ütlegelni kezdték, végül testébe még egy
golyót repitettek. Ezzel Viskóczy a nyolczadik lösebet kapta. Életét ez a
golyó sem oltotta ki. Miután a tűz folyton terjedt a piacsoron is, Viskóczyt
paptársai papi ornatásban, feszületet és keresztet vivén maguk előtt,
átszállították a telek végében fekvő major-kertbe, honnan a korábban
jött magyar mentő csapat elszállította Tordára. A rablók betörték a
róm. kath. templom kriptájába, s az ott talált értékes templomi fel-
szerelvényeket, magánosok oda elrejtett tulajdonát képező arany- és
ezüstműveket egymás között felosztották és elvitték. A róm. kath.
templomban pár száz menekülő vonta meg magát. Ezeket Nemes Juon
tribun üzte ki onnan az utcára, hol egy csoport fegyveres rabló várt
reájuk s dorongokkal vagy lándzsákkal agyonverték, halálra sebeztek
azokat is. A rend háza udvarán legyilkoltak száma meghaladta az 50-et,
a súlyosabb sebesültek száma a 100-at, ide nem számítva azokat, kiket
a templom előtti téren öltek le, vagy bénítottak meg. A sérültek
között voltak a rend házában levő papok — Vetró kivételével — mind-
annyian.

Tömegesebb gyilkolások történtek Mán János kereskedő laká-
sán. Ezen tisztos román férfi lakásában 17 embert gyilkoltak le, köztük
— keresett kinzások között — Kovács Sándor vármegyei szolgabíró, dr.

Vizit, Miskolczi postatisztet stb. Az e helyen történt gyilkolás befejezése után Mán háza fedelének tüzet adtak s a hullák ott égtek.

Czinege István lakásán meggyilkolták az öreg Czinegét, ki a konzervatív párt egyik oszlopos tagja volt Enyeden. Vele együtt ugyanazon lakásban meggyilkoltak még 18 egyént. A gyilkolás a legembertelenebb módon folyt város-szerte. Szerencsésükre az enyediek egy részének, a rablók hamar leitták magukat a pincékben, vagy az udvarokra és utcákra kihengergetett hordókban levő borokból s ez okon a halálra üldözöttek közül sokan menekülhettek. Akadtak a románok között emberies érzületű emberek itt is. Ezek szíves készséggel segítettek elő a menekülést. Némelyek saját életük veszélyeztetésével tették ezt.

Leégett a róm. kath. templom és a Bethlen-főiskola Apafi-féle négyszögletű emeletes épülete. Az iskola főépületét, valamint a ref. templomot nem tudták felgyújtani. Félték ezekhez közelíteni, azt hívén, hogy ott magyarok vonták meg magukat, kik életükben kárt tehetnek.

A Bethlen-főiskola könyvtárát szétszórták. A tűz melegétől felolvadt utcák sarában ezen főiskola gazdag könyvtárának könyveiből raktak járdákat. Megsemmisítették teljesen a főiskola gazdag pénz- és éremgyűjteményét, ennek levéltárát, valamint Alsófehér vármegye, az erdélyi ref. püspökség, Nagy-Enyed város, a ref. egyház levéltárait, és ezek mellett sok magánembernek, jelesen az európai hírű tudós id. Zeyk Miklósnak könyvtárát és nagybecsű kézirat-gyűjteményét. Az öreg tudós csodálatosképpen életben maradt. Mikor egyik gyilkos az ő testére is pisztolyt szegezett, a tudós kitért mellére mutatva, ekképp szólott a tribunhoz: *«Légy jó, lőjj szívembe és ne kínozz, mert vén ember vagyok.»*

Összerombolták a ref. templomot, elrabolták ennek, valamint a Bethlen-főiskolának gazdag szentedény-gyűjteményét. Szóval 8 nap alatt leromboltak itt mindent, legyilkoltak közel nyolcz száz embert és elpusztítottak két millió pengő forint értékű köz- és magánvagyonot.

Véghez vitték pedig ezeket az embertelen, ezeket az emberfajra nézve szögnyeltes dolgokat a *császári katonaság szemeláltára.*

* * *

N.-Enyed pusztulásának híre már 9-én reggel eljutott Tordára. Az oda szállingózó menekültek vitték oda legkorábban a leverő hirt. A Tordán levő tekintélyesebb menekültek sietve fölkeresték Czech alezredest és keserű kifakadások között sürgették, hogy Enyedre indítsanak egy erős fegyveres csapatot a még megmenthetők megmentése végett. Czech ekkor is azt válaszolta, hogy az enyediek kérésének eleget nem tehet. Az enyediek most már kérésükkel Inczédi Sámuel honvéd őrnagyhoz fordultak. Végre annyit el is értek, hogy Hegyesi Ferencz honvéd főhadnagy vezetése alatt aznap este felé 200 honvéd

Tordáról Enyed irányába kiindult, de a Létom tetőn megállott, pár percz múlva megfordult s visszatért Tordára, néhány — az úton felszedett — menekülőt hozván magával.

Jan. 11-én délelőtt indult Enyedre Tordáról szekereken egy más honvéd-csapat, Ujlaki Gusztáv hadnagy vezetése alatt. Ehhez csatlakozott mintegy 30—40 gyalog s pár lovas nemzetőr, többnyire enyediek. A mentő csapat nagy veszélyek között aznap estére el is jutott Enyedre s az éj folytán ott összeszedett mintegy 300 enyedit, kiket Tordára szállított. Az ez alkalommal megmentettek között voltak: az öreg Zeyk Miklós, Horváth István városi főjegyző, Viskóczi Henrik s róm. kath. lelkész-társai stb. Az Ujlaki-féle mentő csapat is csak annak köszönhette, hogy maga is Enyed romjai között nem pusztult, mert a románok földrészegekké itták magukat. A honvédek ezek közül néhányat le is lőttek. Ez alkalommal a honvédek és nemzetőrök golyói néhány román népviseletbe öltözködött enyedi magyar embert is leterítettek. Ekközben Tordára érkeztek Kolozsvárról Pogány György alispán, kevéssel később Kemény br. főispán. Tordára érkezett Debreczenből Sándor Elek. Ezen férfiak most már nagy erélyvel sürgették Czechet, hogy Enyedre egy tekintélyes mentő csapatot küldjön multhatatlanul. Maguk is szerveztek nagy gyorsasággal az enyedi és alsófehérvármegyei menekültekből mintegy 70—80 főből álló nemzetőr-csapatot. Csatlakozott ehhez néhány főúr, többnyire tordamegyeiek, és csatlakozott 150 egerbegyi nemzetőr. A sok sürgetés elől a Tordán állomásozó magyar katonaság nem térhetett ki s Czech elvégre beleegyezését adta, hogy Enyedre egy nagyobb számból álló katonai csapat tegyen kirándulást, a kiránduló csapat vezetésével pedig Perczi százados lett megbízva, ki megelőzőleg csak néhány nappal érkezett Kolozsvárról Tordára 250 honvéddel és 24 Kresszredbeli lovassal. Perczi százados január 16-án reggel a vezetése alatt álló honvédekkel, enyedi és egerbegyi nemzetőrökkel, együtt 520—530 fegyveres emberrel és 110 szekérrel, kiindult Tordáról, s aznap délután 2 óra körül jelentékenyebb akadály nélkül Enyedre meg is érkezett, az ott talált román felkelőket a városból kiűzte, s nap folytán és a következő éjjelen összeszedett a romok között a közeli erdőkben és falvakban rejtőzködő enyediek közül mintegy 700 végleg elcsigázott embert. Magához vette a Bethlen-főiskola nagy vasas tölgyfa ládáját, melyet a kollégium pinczéjében ástak el, s melyben a főiskola legértékesebb irományai voltak bezárva. Percziék már a következő nap reggelén visszaindultak Torda irányába, vivén magukkal néhány román foglyot is. Az úton is szedtek össze menekülteket, kik Miriszlóról és M.-Décseről vánszorogtak ki a mentő csapat elébe.

Mig a mentő csapat Enyeden időzött, Axente, ki seregét Enyedről ekkor már nagy részben kivonta és M.-Ujvárra vezette, M.-Ujvárról seregével s két század határőr gyalogossal Felvinczre huzódott át azon szándékkal, hogy Percziéknek útját állja s a mentő csapatot és az ahhoz csatlakozott menekülő karavánt megsemmisítse. Axente seregének

létszámát a szemtanuk mintegy tizenöt ezer emberre becsülték, mely tömeget két század rendes császári katona is támogatótt.

Pereczí és törzskara, látván a fenyegető nagy veszélyt, a menekültekkel rakott szekereket az enyedi nemzetőrök fedezete alatt a Felvincz nyugoti szélén elvonuló régi országúton indította útnak, maga pedig fegyveres csapata élén a rendes úton benyomult a kis székely város romjai közé. A város derekán Axente serege a közel hegyoldalról óriási lárma között a mentő csapatra rohant. Támogatta a rohamot az országút sáncaiban elhelyezkedett császári katonák sortüze. A magyar csapatot a szokatlanul erős támadás eleintén zavarba hozta. Voltak pillanatok, midőn abban a fegyverem bomlásnak indult s a végveszély elkerülhetetlennek látszott, azonban Pereczí és Dancs Lajos századosok, egy Onásztázi nevű őrmester¹ és a csapat egyik dobosa, egy 14 éves fiu bámulatos lelki erejének sikerült a bomlásnak indult csapatot összeszedni s újabb rohamra vezetni az ellenség ellen. Ezen roham végeredménye az volt, hogy az ellenség csakhamar hátrálni kezdett, s a magyar csapat a városon keresztül hatolhatott. Az ellenség Felvincz felső végén menet jobbra emelkedő hegyeket is nagy tömegekben lepte el. A hegyormon Axente alakja tisztán kivehető volt, a mint pejlován ülve, fehér köpenyében burkolódva, seregét egy újabb rohamra szándékozott vezetni a szabadba ért magyar csapat ellen.

A veszély ismét igen fenyegetővé vált, s ha a véletlen az erősen szorongatótt magyar csapatnak segítségére nem jön, Axente, serege nagy tömegével, a kis magyar haderőt aligha agyon nem nyomja. Ez a véletlen pedig az volt, hogy dél körül feltűnt a harasztosi völgyben Czecz dandára, mit Axente a hegy ormáról észrevevén, seregével futásnak eredt.² A magyar csapat, a román sereg megfutamodását látva, üldözőbe akarta venni, de Pereczí embereit visszaparancsolva, seregét összegyűjtötte. Összeszedette a menekülteket is, kik ez alkalommal ujolag a halál félelmét állották ki s a nagy zürzavarban teljesen szétszóródtak. Miután a csapatban s a menekülők között a rend némileg helyreállott, gyors menetben folytatta útját Torda felé. A Létom hogy aljában találkoztak Eggloffsteinnal, ki azon hirre, hogy Pereczí csapata és az enyedi menekültek Felvinczen a román felkelők által lemészároltattak, a Tordán található kis magyar fegyveres erőt összeszedte s a leggyorsabb menetben vezette Felvincz irányába, hogy mentsen, a mit menthet.

¹ Román származású.

² *Szabai Elek* naplójában ide vonatkozólag ekképp szól: «A mint Sz.-Kocsárd felé haladtunk s Sz.-Kocsárdot már-már el is értük, Felvincz felől sűrű lövöldözéseket hallottunk. Erre a jobbfelől emelkedő hegyoldalon felnyargalt két tiszt s egy trombitás. A trombitás trombitája a hegyormon hatalmasan szólott. A két tiszt visszavágtatótt s figyelmeztette Czeczét, hogy Felvincznél baj van. «Menjünk ott küzdő véreink segítségére» — mondák, mire az alezredes ekképp válaszolt: «Vágja ki magát Pereczí, mert ő vállalkozott, hogy Nagy-Enyedre megy, s a kiket ott még életben talál, onnan elszállítja.»

Este volt, mikor a magyar fegyveres erő és az enyedi menekültek karavánja Tordára megérkezett. Tordán, az Aranyos hidjánál egy csapat polgár és a népzenekar várakoztak az érkezőkre. A zenekar rázendített a Rákóczi-indulóra, s ennek lelkesítő hangjai mellett vonult be Perczi csapata s azzal a szerencsétlen enyedi menekültek tömege a városba.

Torda derék polgársága a felett érzett örömben, hogy a mentő csapat és az enyediek a halál torkából szerencsésen megmenekülhettek, a várost hamarosan kivilágította.

A magyar csapat vesztesége ez alkalommal Enyeden és a felvinczi ütközetben 4—5 halott s ugyanannyi sebesült vala.

A románoké Enyeden ez alkalommal 150 körül járt, ide nem számítva a Percziék által megelőző napon elfogottakat, kiket az enyedi nemzetőrök Felvinczen, az ütközet folyama alatt — pár ember kivételével — leszurtak; ide nem számítva azokat sem, kik 17-én estek el az ütközetben Felvincznél s kiknek száma megközelíti az 50-et, 60-at.

Az Enyed körül táborozó osztrák katonaságból egy kis csapat, mintegy 30—40 gyalog s pár könnyű lovas, január 14-én reggel Enyedre jött s itt összeszedett igen sok rejtőzködő enyedit. A katonák közül néhány felment Fel-Enyedre, átment Apahidára s eme községekben levő menekülteket szintén összeszedte.

Fogságba ejtett pár tribun félét a legvérengzőbbek közül, köztük egy Groza Iszratyi nevű enyedi hentes, ki rablógyilkos társait kapitányi rangban vezette szülővárosa feldulására, magyarajku lakosságának kiirtására. Összeszedték a cs. katonák a Magyar-Lapádon, Csombordon, Maros-Szent-Királyon található enyedieket is, együtt 6—700 embert.

Ezen végleg elnyomorodott tömeg nagyobb részét a községekben erőhatalommal kirendelt szekerekre ültették, egy része gyalog maradt, mert annyian voltak, hogy elszállításukra elegendő szekeret összeszedni nem lehetett. Az ekképp megmentett enyedi menekültek tömegeit a katonaság Tövésre, sokat Gyulafehérvárra szállított át. Ütközben több rendben szuronynyal kellett a dühöngő románokat megakadályoznia abban, hogy a megmentetteket meg ne rohanják és fel ne konczolják.

Január 17-én hajnalban, még mielőtt Perczi csapata Enyedről vissza indult volna, érkezett Csombordra Lőrinczréve felől mintegy másfél század császári gyalog katona egy ágyuval. A Perczi csapatának távozása után a cs. katonák egy része is betért Enyedre. Ezek ott ez alkalommal is összeszedtek 25—30 embert, kiket egyenesen Gyulafehérvárra szállítottak.

Közel másfél ezer ember maga indult, a leghiányosabb öltözetben, menekülési útra Enyedről minden irányba. Egy egész hétig tartott ez a menekülési küzdelem. A legnagyobb rész Tordára vergődött. Sokan Tövésre mentek, némelyek onnan Gyulafehérvárra. Akadtak olyanok, kik Balázsfalvára menekültek, mások Nagy-Szebenbe. Sőt még Abrudbányára is eljutott közülök pár szerencsétlen. A menekülők

egy része az úton pusztult el a rettentő hidegben. Mások elfagyott tagokkal érkeztek oda, hová igyekeztek. Akadtak a románok között nemesebb érzésű emberek, kik gyámoltalan gyermekeket vittek magukkal haza. Ezek többnyire románokká lettek, mert nevük és származásukról mit sem tudhattak meg.

Meg kell említenünk, hogy a közeli falvakba menekültek legyilkolásától maguk a románok is tartózkodtak. Ennek oka részben a román nők nemesebb érzületében található meg, s főleg azon körülményben, hogy községeiket az előre nyomuló magyar seregek boszujától féltették.

A közel falvakban lakó magyar parasztok a menekülők irányában eléggé jól viselték magukat, ezeket rejtegették, ruhával, élelemmel ellátni igyekeztek.

Tordán Kemény István br. és Pogány György alispán minden lehetőt megtettek a menekültek rettentő nyomorának enyhítésére. Dicséretesen viselte magát e tekintetben Torda város derék tanácsa és polgársága is. Megható részvétet tanusított a Czech dandárát alkotó magyar katonaság. Ezek a fiuk szállásaikról önként kiköltöztek s azokat az enyedi menekülteknek engedték át, maguk pedig szálláson kívül töltötték az éjszeleket; sőt napi járandóságaik egy részét is ezek segélyezésére ajánlották fel.

Nemesen viselte magát a tövisi románok nagyobb része is. Itt Tömös István városbíró még Enyed pusztulása előtt a kiszolgált öreg határőr lovas katonákból egy 60—70 főből álló fegyveres gyalog csapatot szervezett a kis mezőváros védelmére. Ez a csapat Tömös vezetése alatt képes volt a közelföldi vérszomjas románokat megakadályozni abban, hogy az oda menekült enyediakat megrohanják, kirabolják és legyilkolják. Nagy szerencsésükre az oda menekült enyedieknek, ama rettentő napokban Tövésre érkezett Szuini Antal székely huszár százados is. Szuini a tulzó románokkal szemben ez alkalommal is nagy erélyt fejtett ki. Mintegy két ezer román felkelő előtt Tövis piacán erős szavakkal jellemezte azon eljárás ocsmányságát, melyet Enyeddal s annak védtelen lakosságával szemben elkövettek. Czirlea Mihály tövisi róm. kath. papot azért, mert ez a románokat az enyedi menekültek ellen lázította, hivatalától felfüggesztette, később a hadi fővezérség által el is csapatta. Bukur Gábor gáldi papot, ezt a véres kezű embert, Tövistről kikergettette, s egyidejűleg megtiltotta neki, hogy lábát Tövésre betegyje, azon hozzáadással, hogy ha mégis oda jön, a piac közepén 25 botütésben fog részesülni. Eme napokban fordult meg Tövisen Papp György is, a balázsfalvi kerület főnöke. Papp György barátságos kézszerítésre nyújtotta kezeit Szuininak, ő azonban azt visszautasította eme szavakkal: *«Nekem az nem barátom, ki tolvajoknak és gyilkosoknak előjárója.»* Szuini eme szavai, állítólag, oly mély benyomást tettek* Papp

* László Elek naplója.

Györgyre, a katonára, hogy nyomban kijelentette, miszerint főnöki állásáról késedelem nélkül le fog mondani.

Szuini az enyedi menekülteknek átengedte saját szállását, átengedte az őrnagyi szállást is. E mellett felelősségére a rendelkezése alatt álló katonai pénztárból jelentékeny mennyiségű segélyösszeget osztott ki a menekültek között.

Mindenik menekült részére szállásról gondoskodott, ételmezésüket katonailag rendezte; a kik Tövisen el nem fértek, azokat katonai fedezet alatt Gyulafehérvárra szállíttatta. Mikor Tövisről ismét távoznia kellett, az odavaló románoknak, főleg Tömösnek és a parancsnoksága alatt álló kis hadi csapatnak, a legszigorubban megrendelte, hogy az enyedi menekülteknek bántódásuk ne legyen s azok rendes ellátásban részesüljenek. Részesültek is, a mennyire Tömöséktől telt, de szűken telt. Tövisen sok enyedi menekült néha az éhenhalással küzdött. E mellett bizonyítanak Pap Lajos vármegyei levéltárnoknak Tövisről, február 20-ról Pogány Károly vármegyei pénztárhoz Kolozsvárra intézett levelének eme szavai: «Enyed városának elpusztulása engem is ide, Tövisre kergetett, mindenemtől megfosztva, úgy, hogy ma szinte meztelenül kinlódok és csaknem az éhínséggel küzködöm nyomorult házam népével. Másoknak 4—5 tagból álló család részére adnak naponként egy félkupa málélisztet. Így kinlódunk. Tudja Isten, meddig fog ilyen viszonyok között folyni életünk, de hogy életem éhenhalással végezzem, talán kissé szégyenletes lenne.»*

Fehérvárra január 18-án érkezett Tövisről az enyedi menekültek első nagyobb szállítmánya katonai fedezet alatt, 20 ökör-szekeren. Szemtanuk állítják, hogy ennyire elnyomorodott népet képzelni sem lehet. Négy ember aznap meghalt közülök. Két anya csecsemőjét az úton szülte meg. Gyulafehérvártt Poklosi főbíró fáradozott első sorban a nyomorultak elszállásolása ügyében. Nagy részét a Zákos-féle lakásba helyeztették be, mely épület egyszersmind kaszinói helyiségül is szolgált; másokat a gyulafehérvári polgárok fogadták magukhoz lakásaikra. A betegeket és sebesülteket a gyulafehérvári orvosok részesítették gyógykezelésben. Ételmezésükről a magyar és német ajku polgárság gondoskodott szíves előzőkenységgel, daczára annak, hogy ezek is csaknem mindenükből ki valának fosztva és zsarolva. Kovács Miklós róm. kath. püspök 100, Miheles Zsigmond gyógyszerész 10 pengő forintot adtak segélyezésükre. Miheles ezen felül gyógyszertárából díj nélkül szolgáltatva részükre a szükséges orvosszereket. A városi román tanácsosok: *Bacsilla Joachim* pap, *Papp Miklós* sárdi birtokos, ekkor százados tribun, és *Albinus László*, szintén pap, abban fáradtak, hogy a menekülteket a városból kiűzzék; de Poklosi főbíró ezen embertelen törekvésnek nagy erélylyel ellene szegült. Papp Miklósék szándéka Poklosi erélyén hajótörést szenvedvén, nem átalották erre vonatkozó kérésük-

* Pap Lajosnak kezünkél levő sajátkezüleg írott levele.

kel a várparancsnokhoz folyamodni, azon megokolással, hogy *«a farkas-fajzat kiméletet nem érdemel», hogy «a rebéllis faj drágítja az életmet, rondítja a levegőt»*. August várparancsnok azonban ezeknek az embereknek lelketlenségüket előbb élesen szemökre vetette, azután őket a várból csúfosan kikergette.

Torda a minden irányból oda özönlött menekülők nagy tömegeit nem bírta mind befogadni és ellátni; ez okon ezek nagy részét Kolozsvárra szállították. Kolozsvár társadalma a világgá szórt emberek nyomorának enyhítésére minden lehetőt megtett. Zilah város 400 enyedi menekültet kért falai közé, ígervén, hogy őket három hó folytán szállással, élelemmel és ruházattal el fogja látni. Nemesen viselték magukat e tekintetben Bánffy-Hunyad, Deés, Szamos-Ujvár, Maros-Vásárhely, Kézdi-Vásárhely városok polgárai is. Megindult részökre a segélygyűjtés országszerte. A mindenéből kiélt magyar társadalom összeadott segélyezésükre Kovács Miklós püspök és Miheles Zsigmond gyulafehérvári gyógyszerész kegyadományain felül 4366 pengő forintot, 787 véka gabonát s e mellett temérdek ruhaneműt.

Az enyedi és alsófehérvármegyei menekült férfiak közül azokat, kik a fegyvert elbírták, Sándor Elek összeszedte Torda és Kolozsvár utcáin, s belőlük vadász-csapatot szervezett, azt Deésre vezette, hol a csapat tél folytán helyőrségi szolgálatokat teljesített.

A magyar társadalom a rommá lett kis magyar várost megkönynyezte; hírlapjai a legmélyebb fájdalom hangján emlékeztek meg *«Erdély Athénjé»*-nek pusztulásáról, melynek helyén hónapok folytán csak mezei és elvadult házi állatok tanyáztak.

A Debreczenben ülésező nemzetgyűlés január 26-án tartott ülésében vett hivatalosan tudomást a borzalmas esetről.

Szász Károly, volt enyedi tanár, ekkor Vizakna város követe, hozta azt a nemzetgyűlés tudomására, egyebek között a következőket mondván:

«Azon vérfagyasztó tettekhez, melyeket a vad oláh nép már elkövetett, méltóztassanak a január 8-iki nap történetéből némelyeket meghallgatni. Értem a nagyenyedi esetet. Január 8-án az oláh tábor beizen Nagy-Enyedre, azon városba, mely egész Erdélyben a legnemzetiesebb, legmagyarabb szellemű; mely, ha meg nem akadályoztatott volna felsőbb rendeltetek által, másképp tüntette volna ki magát; ezen Nagy-Enyedre beizen egy kilencz ezerből álló oláh csorda. Nagy rettegés volt mindenütt a városban; este felé új követek érkeznek, hogy 8-án nem fognak az oláhok a városba bejöni. A lakosok lefeküsznek és 11 óraker felkeltik a puskalövések, kiszaladnak, és a város legnagyobb utcájában lángokban van és a gyilkolás elkezdődött; leölettek irgalom nélkül öregek, ifjak, asszonyok és csecsemők. A lakosok akkor voltak kénytelenek künn menedékért futkosni, midőn 15 fokon állott a hideg,* midőn az apró gyermekek megfagytak, az öregebbek-

* Erdélyben nem 15, hanem 22, sőt 24 fok hideget mutatott Reaumur szerint a hőmérő.

nek kezei és lábai fagytak el. A szülők gyermekeiket, ezek szüleiket nem találták; közönséges és általános volt az összezavarodás. A kik a városban maradtak, rabságra hurczoltattak. Ily szomorú állapotban vannak tehát azon derék szellemű város lakosai.

Tisztelt képviselőház! Erdély különös tekintetet érdemelt mindig, s most is érdemel, legutolsó küzdelmeinknek is Erdély a támaszpontja. Kérem, ha Erdélyben oly szerencsésen nem működhetnénk, mint működik jelenleg Bem tábornok, ha az annyit gyalázott erdélyiek segítségével nem működhetnénk, vajjon hol volnánk most? Erdélyben a magyar szabadságért kinzott, még életben levő nyomorultaknak, hogy biztos menedékük legyen, arra tekintettel kell lennünk. S e tekintetben Nagy-Enyed város lakosait különösen a ház figyelmébe ajánlom. Azt indítványozom, hogy az ily utolsó inségre jutott, elszéledt és magukat bajjal összeszedett, a kolozsvári iskolai épületekben letelepedett nyomorultaknak egy bizonyos mérsékelt összegű pénzt határozni méltóztassanak.¹

A nemzetgyűlés a Kolozsvárra menekült enyediieknek némi vigasztalásul ezen ülésben 5000 p. forintot szavazott meg.²

A kormány a városi tisztviselőket, papokat és a szintén menekült ref. püspökök részére rendes fizetést folyósított, mely haví részletekben lett kiszolgáltatva. Később Kossuth, mint kormányzó, a város ujjaépítése céljaira 100.000 pengő forintot utalványozott.³

Az Enyeden véghezment iszonyu vandalizmus hallatára az osztrák hadsereg tisztikarának szíve is megdobbant.

Losenau őrnagy Mihálczfalváról, január 10-ről kelt tudósításában értesíti br. Puchner főhadparancsnokot, hogy Enyed két nap óta lángokban áll. Erre Puchner Medgyesről a következő tudósítást küldi a cs. kir. főparancsnokságnak Nagy-Szebenbe:

«A cs. kir. Főparancsnokságnak Nagy-Szebenben.

Medgyesi főhadiszállás, 1849. január 11-én.

Losenau őrnagy úr jelenti e hó 10-én Mihálczfalváról, hogy Nagy-Enyed két nap óta lángban áll, mely szerencsétlenség Prodánú praefectnek tulajdonítatik⁴ s mely a csapatoknál a legnagyobb megdöbbenést keltette; és hogy a románok között oly szellem észlelhető, mely a közzőre irányuló ügyünket kockáztatja.

¹ Gracza György: «Az 1848—49-iki magyar szabadságharc története» III. kötet 429—430. lap.

² A hivatalos közlöny.

³ Gracza György: «Az 1848—49-iki magyar szabadságharc története» III. k. 420. lap.

⁴ Axente így értesítette Csombordról Losenau őrnagyot szándékosan, hogy egy békés város feldúlása és védtelen lakói lemészárlásának szégyenét saját személyéről másra hártsa. Mi Prodánut sem mentjük ez ügyben, hibás ő is, de komoly meggyőződésünk, hogy Nagy-Enyed elpusztításában Axente népevezér a főbűnös és nem Prodánú.

Ezen czéltalan s rettenetes kihágásoktól kísért pusztítások minden emberileg gondolkozónál a legjogosabb iszonyatot kell, hogy felkeltsék s képesek kitörülhetetlen gyűlöletet létesíteni azon nemzetek között, kik a földrajzi fekvésnél fogva utalva vannak szomszédi jó egyetértésben élni egymással.

Magam is osztom a jogos felháborodást, melyet hadseregem ezen annyira eláradt, iszonyt keltő pusztítások láttára érez s kérem a főparancsnokságot, hogy valahára ezen iszonyatosságok és pusztítások megszüntetésére intézkedéseket tegyen; a román bizottságot pedig komolyan hívja fel, kellő erélyvel hatni a román nemzetre a végett, hogy nemzetüket a legkétesebb világításba helyező ezen veszedelemnek, a románok becsületére, szakítsa végét.

Ugy látszik, hogy a magyarok is undorodnak már a *pusztulástól, mi abból tűnik ki, hogy ők több román községben haladtak át, de a lakosokat nem bántották.*

Eltételezve a temérdek szerencsétlenségtől, mit ily pusztítási düh okoz, ez a hadfolytatásnak is jelentékeny akadály a nem csekély zavaroknak okozója, mivel Nagy-Enyed működési tervemben fő-fontosságú hely volt, aztán egy kipusztított országban természetesen minden hadviselésnek meg kell szünnie, vagy legfőlebb csak kis vidékre kell korlátozódnia.

Ha végre, minden várakozás ellenére, az említett kegyetlenkedések a legrövidebb idő alatt teljesen meg nem szűnnek, kénytelen leszek kötelességemből kifolyólag a tényállást Ő Császári Királyi Felsőge legmagasabb tudomására hozni, mi mindenestre kellemetlen árnyat vetne az egész román nemzetre.»¹

Igy ír Puchner január 11-ről; de hát miért nem utasította a rendelkezése alatt álló katonaságot korábban, hogy az «iszonyatosságokat és pusztításokat» akadályozza meg? Losenau ekkor közel két ezer császári katonával az égő Enyedtől 20 kilométernyi távolban táborozott. Láta a város égését, hallotta a pusztulás zaját, kérték is katonái, hogy engedje őket a szerencsétlenség színhelyére menni, de Losenau nem bocsátott Enyed megmentésére katonaságot, azt válaszolván azoknak, kik hadosztályában őt erre kérték és a segélynyújtást sürgették: «Tudom, hogy Enyed ég, pusztul; a szerencsétlen várost lelkemből sajnálom, de megmentésére nem tehetek semmit.»²

A «Siebenbürger Bote» az Enyeden véghezment dúlásokat és gyilkolásokat *jónak látta helyrehozni.* Azt írja ez évi 7-ik számában, hogy Enyed másodszori kirabolása, felgyújtása, lakói leölése azért történt, mert ott 100 önkéntes vontta meg magát, kiket az enyedik Axente és Prodánu praefectek kérésére kiadni nem akartak.

Mikor a Bote ezeket írta, jól tudta, hogy a valósággal ellenkező

¹ Eredetije Sz. Bakk Endre okmánygyűjteményében.

² Szilágyi: «Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben» 121. lap.

dolgokat ir, de hát Benigni jónak látta még ezt a gyalázatos eljárást is védelmébe venni, mert ő és a románok fegyvertársak, könyökös pajtások voltak. Vajha lett volna Enyeden 100 honvéd 1849. január 8-án! Ez esetben Axente szennyes hordái ezen városba lábukat be nem teszik vala. Megakadályozta volna őket ebben a Benigni által említett száz honvéd; megakadályozták volna ezek mellett Enyed női dorongokkal és kövekkel, mert ez alkalommal is ismételjük, hogy e város fegyverfogható férfiai, kevés kivételével, akkor a hadseregnél teljesítették hazafiui kötelességüket.

Axente megkisérlette Nagy-Enyed elpusztításának gyalázatát személyéről elhárítani. Már a katasztrófa kezdetén azt írta Losenau őrnagynak Mihálczfalvára, hogy Nagy-Enyed pusztulását Prodánu okozta. Szól erről a bécsi kormányhoz 1849. november havában felküldött jelentésében és szól gróf Teleki Sándor ezredesnek szóló 1890. évi július havában kelt «Válasz»-iratában. A Bécsben székelő kormányhoz szóló jelentésében azt írja, hogy az enyediek január 7-én Kossuth-kalapokat és unió-kokárdákat viseltek; hogy Enyedre 10 szekeren Tordáról polgárok jöttek, fegyvereket szállítva a városra; az ő emberei ezen szekereket üldözőbe vették, s az Enyedre menekült magyarok házaikból és a kertelések mellől embereire lődöztek, miközben a románok egy szalmakazalnak és három kunyhónak tüzet adtak. Ő — Axente — a tüzet látva, rendeletet adott, hogy azt oltsák el, de tribunujaitól azt az értesítést vette, miként ők a borzasztó elemet megfékezni nem képesek. Irt Losenau ezredesnek B.-Bozsárdra,¹ hogy neki az Enyeden támadt veszedelem elhárítása végett adjon katonai segítséget és hogy ő is mehesse be Enyedre embereinek segítséget nyújtani az ott támadt baj elhárítására irányult fáradozásaikban. Ő azért sem nyujthatott segítséget az enyedieknek, folytatja, mert január 10-én 1200 lándzsás emberrel útra kelt Maros-Ujvár felé.²

Válasziratában azt mondja, hogy azért nem mehetett be Enyedre rendet csinálni, mert a beczei lejtőn ballába kificzamodott. Itt is említi, hogy irt Losenaunak katonai segélyért, de ez iránti kérése eredménytelen maradt. Ugy sejtí, hogy *«Enyed hadászati tekintelben ismert, igen kedves és előnyös volta miatt esett áldozatul.»*³ *Ezen utóbbi szavai azt teszik, hogy Nagy-Enyed feldúlásában a katonai főhadparancsnokság a bűnös.*

Nekünk nem célunk Axentét befeketíteni, ellenkezőleg, hol valamit előnyére jegyezhetünk fel, készséggel megtesszük, de az tény, hogy

¹ Mihálczfalvára irt.

² «Románság» I. kötet 485—486. lap.

³ «Válasz» 8. l. Axente a polgárháboru zajának elnémulása után mindjárt nyíltan hangoztatta, hogy ő Nagy-Enyed elpusztításának tényét **felsőbb rendeletből vitte véghez** (L. Nagy-Enyed város polgárságának 1850. febr. 28-án tartott gyűléséből az akkori cs. kir. kormánybiztoshoz intézett kérelmét.)

Nagy-Enyed feldúlásában, mint nyomoru eszköz, ő a bűnös, s mosakodása mit sem ér.

Kérdjük, mi keresete volt az ő embereinek Enyeden, mikor ott Prodánu volt a tőrparancsnok s Prodánunak elég ember állott rendelkezésére, hogy Enyeden a rendet fenntartsa?

Ugyan hiheti-e valaki, hogy a halálra rémült enyediak Prodánu praefect jelenlétében Kossuth-kalapokat és unió-kokárdákat mertek volna hordani?

Igaz, hogy Nagy-Enyedre január 7-én érkezett egy néhány szekér Tordáról s azokon jöttek haza polgárok, mint menekültek. De ezek nem január 8-án jöttek, mikor az égés támadt, hanem 7-én. Január 8-án Enyedre nem érkezett magyar ember. Az enyedi magyarok január 8-án házaikból és a kerítések mellől Axente embereire nem lövöldöztek, a mint nem lövöldöztek a megelőző napokon a Prodánu embereire sem. Január 8-án éjjel feléig Enyeden egyetlen löfegyver el nem sült ama válságos napokon.

«*A tribunok nem voltak képesek Enyeden a borzasztó tűz-csemet megfékezni*» — mondja Axente.

Téli időben nem volt képes hat ezer vagy kilencz ezer ember eloltani a támadt tüzet, mikor az épületek fedeleit $\frac{1}{2}$ méter átmérőjű hó fedte. Különös egy eset. *Vajjon a nyolcz száz magyar legyilkolása is csupa véletlenségből történt-e Enyeden, volt praefect úr?*

A dolog teljességgel nem úgy áll, a mint Axente állítja, hanem sok tekintetben úgy áll, a mint a román származású dr. Moldován Gergely, kolozsvári egyetemi tanár, mondja, ki ez ügyre vonatkozólag ezeket írja:*

«Akkor is — mint maga Axente is beismeri — útonállás adott alkalmat Nagy-Enyed elpusztítására. Emberei elállották a Nagy-Enyedre vivő országútat; a magyar útasokat megtámadták, meggyilkolták, a menekülőket Nagy-Enyedre üldözték, ott pedig a városnak tüzet adtak, mert állítólag a menekülők védekeztek. Axente Csombordról nézte Nagy-Enyed pusztulását. Tudta, — ezt maga is beismeri, — hogy embereiről van szó. De ő nem nyújtott segílyt. A Bocsárdon levő Losenaut kérte fel a közbejövételre. Losenau állítólag megparancsolta Axentének, hogy helyéről meg ne mozduljon.

Miféle mentségek ezek? Miért keresett Axente segílyt Losenaunál, mikor Nagy-Enyed az orra előtt égett?

És miért kérte fel Losenaut a beavatkozásra, mikor Nagy-Enyeden a saját emberei dúltak és gyilkoltak, ő pedig Csombordon 1000 vadász és 5000 lándzsás felett rendelkezett?

Hanem a mi Axente állítását teljesen megsemmisíti, az a körülmény, hogy ő másnap seregével Maros-Ujvárra huzódott. Ha neki Csombordról — Losenau parancsából — nem volt szabad kimozdulni

* «Románság» I. kötet 544. lap.

január 8-ának éjjelén, mikor Nagy-Ényed égett, hogy volt szabad 9-én, tehát másnap reggel, minden utasítás nélkül Maros-Ujvárra mennie? Axente még él és jó volna, ha erre vonatkozólag felvilágosítaná a világot.»

* * *

Január 10-én Tordáról Pereczí lovas százados vezetése alatt egy 200 honvédből és 60 Kress-lovasból álló magyar hadcsapat tett kirándulást Maros-Ujvárra s innen Tordára szállított 62 magyar foglyot, kiket a románok többnyire a környékből fogdostak össze és zártak be a marosujvári sópajtákba. Ezt a katonai kirándulást egyik életben levő szemtanu, Imecs Domokos, alsófehérvármegyei birtokos, ekképp írja le:

«A 11-ik zászlóalj ez időben Tordán állomásozott. Ezen zászlóalj kiegészítéséül be volt osztva a 32-ik zászlóalj első százada, mely 1849. január 9-én parancsot kapott, hogy lovassági százados, Pereczí vezetése mellett Gerendre induljon, s onnan a huszárok lovai számára zabot és szénát szállítsanak Tordára. A kis csapat a parancs vétele után el is indult. A csapat állott 200 honvédből és két tisztből, ugymint Imecs Domokos főhadnagyból, ki a századot vezényelte, és Szentpéteri János hadnagyból; továbbá Pereczí százados, egy hadnagy és 60 Kress-lovasból. Alig mentünk át az Aranyos fedett lidján, szemben találjuk az enyedi menekülteket, kik szemrehányólag nyilatkoztak, hogy miért nem mentünk eddig Ényedre, a város lángokban, a lakosság nagy része legyilkolva, ők is az erdőkön jöve mentették meg életüket a gyilkosok elől stb. Nem volt honvéd, a ki meg ne lett volna indulva, látva a szerencsétlen, félig megfagyott, nagy részben intelligens menekülteket, és hallva a történeteket. A menekültek folytatták útjokat Tordára, a csapat Gerend felé. Pereczí útközben vett tudomást Imecs főhadnagytól az enyediék szerencsétlenségéről. Gerendre érve, az előljárásnak a zab- és szénaszállításra nézve az intézkedés megtételét. Gerenden a tisztek gróf Kemény József udvarába szállásolták el magukat, hol az udvari káplán igen szívesen látta el. Vacsora után Pereczí Imecs főhadnagynak megrendelte, hogy a legénység reggel készen álljon, hogy hajnali 4 órakor indulhassanak, azután együtt megbeszélik, miként fognak Maros-Ujvárra vonulni, hogy az Ényedről visszajött oláh tábornok meglepjék.

A két csoport a meghatározott időben meg is kezdette útját. Virradatkor Székely-Kocsárdon volt. A kocsárdiak nagyon meg voltak lepelve. Azt remélték, hogy a kis csapat ott fog maradni védelmükre, azoubau pár percznyi pihenés után a Maros jegén, a nagylaki bereknél átjöttünk, és pedig Pereczí százados 30 lovassal, Imecs főhadnagy 100 honvéddel. A másik csapat ugyanannyi létszámmal Szentpéteri János vezetése alatt, ki Piskinéél később elesett, a földvári országúton Maros-Ujvár elé nyomult. Pereczí csapata, a mint a felsőujvári hágrót

elérte, Felső-Ujvár felől szemben talált hat nagylaki oláhot, köztük volt Erszényes nagylaki birtokos is. Minthogy a Pereczi lovasainak egy része sisakot viselt, az oláhok a kis csapatot az osztrák hadsereghez tartozónak vélték. Siettek is Pereczi elé, és az egyik oláh bemutatta magát, mint egyházzogondnok, de azért ő a „*szebeni parancsolatra*“ társaival Ényeden volt és a kít csak lehetett, legyilkoltak, a várost felgyújtották, és az ezután kapandó parancsokat is híven fogják teljesíteni. Míg az oláh beszélt, az alatt a gyalogság Pereczihez érkezett. A nagy ködben az oláhok nem tájékozhatták magukat, hogy miféle vegyes sereg előtt állanak.

Pereczinek, a vezénylő tisztnek, megmagyarázták az oláhok jelentését, ki a hat oláhot azonnal lelövette. Erszényesnek pedig, mint régi nemesnek, 25 botot ígért, mi azonban kiszolgáltatva nem lett. Miután a végrehajtásnak ily módon vége lett, a csapat Felső-Ujvárra érve, élénk puskatüzelést hallott a sópajták körül, mire honvédeink gyors léptekkel a sópajtákhoz rohantak, és így az oláh tábor két tűz közé lett szorítva, és a nagy köd miatt nem vették észre, hogy hátuk mögé is magyar csapat érkezett. A rohamra az oláhok vad futással, borzalmas lármával a csongvai rétre menekültek, hol Pereczi és lovasainak tág terök nyílt lovassági feladatuk érvényesítésére. Az oláhok nem is védekeztek, csak futottak eszeveszetten a csongvai szőlőkbe, csak-hogy sisakos lovast ne lássanak.

Az alatt a sópajtákban talált 62 magyar foglyot, kiket aznap reggel akartak agyonlővetni az oláhok, felkisérték a községbe. A foglyok között volt Bodola Mihály és családja, Vitich, Apor Károly br. sógora, és sok más vidéki ember pokróczokba burkoltan.

Miután Pereczi és a honvédek az oláh tábort szétszórták, Pereczi s a többi katonatisztek Váradi Antal pénztári ellenőrhöz mentek, kit Pereczi katonáson összehordott, miért nem használta fel befolyását, hogy a szegény magyar foglyokat megmentse. Ezután a pénztárt, mi 300 forintból állott, magához vette és nyugtázta.

Váradi a tisztet meghívta ebédre. Ebéd folytán Deési Farkas honvéd őrmester, később királyi táblai bíró Maros-Vásárhelyt, beállít és jelenti, hogy az oláh tábor ujlag gyülekezik, mire a tiszt az ebédet félbe hagyják, a Váradi vendégszeretetéből a honvédek részére csebrekben előhordott borokat Imecs előnteti, nehogy a legénység — a bor miatt — harczképtelenné váljék. A megmentetteket és a három sebesült honvédet összeszedték. Ezután a kis csapat Nagy-Lak irányába útra indult. Az oláhok látva, hogy a csapat mily kevés fegyveres emberből áll, utána indultak és elkisérték a Marosig. A nap lemenőben volt, mikor Kocsárdhoz értünk; Gerendig meg sem állottunk, hol a tisztikart a káplán ujlag megvendégelte, s a honvédek sem szenvedtek hiányt a jó borban.

Másnap reggel, **22** fok (Reaumur) hidegben, az összegyűjtött zabot szénát útnak indítottuk.

A félig megfagyott menekültek nem győzték köszönni a honvédeknek, különösen Pereczinek, hogy őket kiszabadította. A kiszabadított foglyok csak később tudták meg a tisztektől, hogy csapatunk csak Gerendre volt kiküldve, s az Ujvárra való kirándulás csak Perecz szerencsés gondolata volt, ki bátorságával s a kód segítségével hatvan-két halálra szánt magyar embert mentett meg.

Adjon Isten sok ilyen magyar honvédet, milyen Perecz százados — később ezredes — volt.¹

Az Imecs elbeszélése kiegészítéséül megemlítjük még a következőket:

A marosujváriak egész télen el voltak zárva a világtól; a sóvágás szünetelt.

Karácsony-ünnepeken néhány marosujvári román átment Harasztosra, rokonai meglátogatására. Ezeknek biztatása következtében átjött onnan Maros-Ujvárra 32 román. Ezeket a marosujvári fegyveres románok elfogták, s a Mikes-féle vendéglőbe zárták azért, mert nem velők, hanem a magyarokkal tartottak. Ezt a 32 román foglyot is Perecziek helyezték szabad lábra.

Perecz csapata a marosujvári sópajták körül Axente táborának csak előcsapatával találkozott. A sereg zöme ekkor vonult ki Enyedről, s az a tömeg, mely január 10-én Csongva körül feltűnt, maga az Enyedről érkező tábor zöme volt. A románok rendkívül haragudtak Várad Antalra s az ottani többi bányatisztviselőkre, hogy Perecz tisztikarát megvendégelték. Egy rendben elhatározták, hogy Maros-Ujvárt is úgy feldőlják, mint Enyedet, s a végrehajtás vagy a hirtelen előnyomuló magyar hadcsapatoktól való félelmen, vagy azon mult, hogy január 14-én Maros-Ujvár körül 2 század cs. rendes katona volt, kik január 17-én részt vettek a felvinczi ütközetben. Ez a katonaság tilthatta meg erélyesen a lázadóknak a virágzó bányahelység feldúlását.

A Perecz elvonuló csapata üldözésére kirendelt román felkelők Maros-Ujvárra visszatérve, azt a hírt terjesztették, hogy Pereczit, a parancsnoksága alatt álló katonaságot és a megszabadított foglyokat Veresmart közelében az utolsó emberig levágták, mi a marosujvári csekély számú magyar lakosság lelkében nagy rémületet és fájdalmat keltett.²

* * *

Nagy-Enyed pusztulásával csaknem egy időben, január 18-án, a vármegye három pontján folyt még a legembertelenebb vérengzés: Nagy-Lakon, Hariban és Boros-Benedeken. Ugy látszik, a románok

¹ »Közérdek» 1890. évi folyama 10. szám.

² Göber Károly nyugalmazott bányatiszt, szemtanú közlése. Sz. Bakk Endre okmánygyűjteménye.

komoly szándéka vala a magyar ajku lakosságot Alsófehér vármegye területén teljesen kiirtani, s ha a győztes magyar csapatok sietve előre nem nyomulnak s a románok emiatt meg nem rémülnek, valószínűnek látszik, hogy vármegyénkben csak hirmondónak maradt volna magyar ember.

A nagylaki tömeges gyilkolás története ez: Január 18-ra virradó éjjelen a felvinczi útközetből haza került nagylaki, káptalani s más kóbor román felkelők a bujdoklásból haza szállingózott nagylaki magyar lakosságot, többnyire nőket, gyermekeket, álmukból felverték s alig valami öltönynyel testükön, lakásaikból összeszedték. Néhányat azonnal agyonvertek, sokat a Marosra hurczoltak, ott a hajóra tuszkolták, aztán fejszékkal, botokkal, lándzsákkal megölték. Nem tettek különbséget nemes és jobbágy származásu magyar emberek között, hanem halomra gyilkolták valamennyit. A kis gyermekeket falhoz, s a szekérekerek agyához verték. A hajón legyilkoltak hulláit a hajójárás útján nyitott Maros vizébe dobálták. Az irtózatos vérengzésben kilenczven magyar ember vesztette életét, köztük Komáromi Lajos birtokos, neje s öt gyermekével stb. stb. Egy nő merő-meztelenül valahogyan menekült s az irtózatos hidegben, csaknem őrült állapotban, Székely-Kocsárdra futott át.*

* * *

Hariban hasonló kegyetlenséggel ölték meg 18 embert. Itt a gyilkolást Moldován Gligor, helybeli görög keleti vallásu lelkész vezette. A legyilkoltak között volt az öreg Bágyi György is. Ezt a tisztos ősz embert, ki a francziák elleni hadjáratban is részt vett, vasvillákkal ölték meg.

A Damó-család az irtózatos vérengzésből menekült. Egy Cziplé Tódor nevű román földmives mentette meg saját élete veszélyeztetésével. A református papot, Benedek Eleket, életben hagyták azért, mert Hariban egyedül ő bírta a német nyelvet, ők pedig szükségét érezték annak, hogy legyen a községben egy olyan ember, a ki a községi előjárósághoz érkező német nyelven fogalmazott rendeleteket előttük felolvassa s tartalmukat megmagyarázza. Rákosi János ekkor Balázsfalván volt fogságban. A Balázsfalvát megszállott magyar csapatok több fogolytársával együtt őt is szabad lábra helyezték. A szerencsétlen ember hazatért Hariba. Néhány nap multával megölték őt is. A csontkeménynyé fagyott hullákat pár napig a községben hagyták s azokkal csufságból kerteket támasztottak. Egy idő mulva elszállították a forrói völgybe, a patak medrébe, s ott hagyták temetetlenül.

* Sebesi Ádám nagylaki birtokos közlése. Bíró Miklós naplója. «Közérdek» 1893. évfolyam 14. sz.

A mely hullákat a tél folytán a mezei vadak fel nem emésztettek, a tavasz nyiltával haza került harii birtokosok, az áldozatok rokonai, összedték s tisztességesen eltemették.*

* * *

Irtózatosságában minden képzeletet fölülmul a b.-benedeki mészárlás, mely 1849. január 18-án, a görög keletiek vizkeresztjét közvetlenül megelőző napon ment ott véghez.

A b.-benedeki özvegyek, gyermekek, aggok az október 29-én történt krakkói nagy mészárlás után a b.-benedeki unitus pap, Frink János oltalma alá helyezték magukat. Némelyek közülök egyszerű román családoknál kerestek menhelyet.

Frink pap biztatta őket, hogy legyenek nyugodtak, mert a nép boszuszomja már kielégítést nyert s őket nem fogja bántani senki. A paptól jövő biztatás annyira megnyugtatólag hatott a szerencsétlenekre, hogy még azok sem igyekeztek B.-Benedekről menekülni, kik ezt tehetnék volna.

Frink János pap a szerencsétlenek nagy részét a Somlyai-féle udvarba telepítette he s egyidejűleg melegen ajánlotta, hogy értékesebb ingóságaitak megőrzés végett szolgáltatassák át neki, mert ő azokat megőrzi s a békés idők bekövetkeztével tulajdonosaiknak hiány nélkül visszaadja.

A szerencsétlen nép a telet 1849. január 17-ig valahogyan csak eltöltötte. Ekkor Axente Felvincznél szétriasztott táborának romjai haza szállingóztak. Haza tértek az Enyeden keresztül vezető úton a b.-benedekiek is, kiknek vezető tribunjok egy Iszratyi Nikulé nevű ember volt, foglalkozására nézve molnár a gy.-fehérvári róm. kath. püspökség szolgálatában.

Ez a borzasztó ember a b.-benedeki és a felső-gáldi román felkelők segítségével január 17-én este felé összefogdosni a B.-Benedekben nyomorgó magyar és izraelita nőket, gyermekeket, aggokat, összesen mintegy 150-et. Természetesen azokat sem kimélték, kik magukat a Frink lelkész oltalma alá helyezték volt. Frink ekkor már megkezdette a községben a román lakások látogatását a vizkereszt megáldás (coleda) végzése céljából és így a folyamatban levő befogatásoknak szemtanuja volt. A befogottakat éjjelre a Somlyai-féle udvarházba gyűjtötték össze és bezárták.

Reggel a véredek jelentették a papnak, hogy a községben található magyarok mind össze vannak fogdosva, s tőle tanácsot kértek, hogy most már mit tegyenek azokkal? mire a pap ezt felelte: *Óljétek*

* Rákosi József harii birtokos, nyugalmazott körjegyző közlése. Közérdek 1893. évfolyam 16. szám. Szalai Elek jegyzetei.

*le mind, mert különben nekem kell őket eltartanom, mivel minde-
nükből ki vannak fosztva.»** Következő napon, január 18-án, reggel a
piaczra vezették ki őket, s onnan részint gyalog, részint szekereken
kiszállították a helység délnyugat felőli végére, hol egy mély árok van.
A halálra hurczoltak az utcán meglátták Frink lelkészt, ki kereszttel
járva, folytatta a vízkeresztí megáldást. A szerencsétlen emberek Frink-
hez rohantak, előtte térdre borultak, s így kérték közbenjárását a
kegyelem érdekében, de a pap elutasította őket azzal, hogy neki most
szent foglalkozása van és semmiféle más dologba nem vehet részt; s
mikor a nyomorultak térden utána csuszkálva, tovább rimázkodtak
közbenjárásáért, őket ismét durván elkergette magától, mint olyanokat,
kik őt szent kötelessége végzésében háborgatják.

A pap durva, elutasító nyilatkozatának elhangzása után a lándzsás
románok a földön csuszkáló nőket hajuknál fogva hurczolták a vesztő-
hely felé, hova kiérve, őket az árok ormóján sorba letérdepeltették.
Ezután következett a mérszárlás. Fejszékkel ütötték őket agyon, vagy
lándzsa-szurásokkal sebeztek halálra, s lökték le a mély árokba. A gyer-
mekek kisebbjeit lándzsákkal dobálták édes anyjuk után. Akárhány
még élve jutott a tátongó mélységbe, s csak később pusztult el a fáj-
dalom és a borzasztó hideg miatt. Némelyeket előbb merős-meztelenre
vetkőztettek, s csak azután ölték meg. A vad humor nyilvánulása sem
hiányzott. Az öreg Borza László szájába térdeplése közben pipát adtak,
hogy szívja, azután a pipa szárát oly erővel ütötték torkába, hogy
egyik vége nyakacsigolyáján furódott keresztül. Özvegy Hunyadi
Józsefnét, kinek megölték férjét és egy fiát, kényszerítették, hogy tánczol-
jon előttük, igérvén, hogy ez esetben nem ölik meg. És a szerencsétlen
nő tánczolt, míg többi véreit gyilkolták, végül pedig megölték őt is.

Jelen volt a gyilkolás helyén három császári katona is. Ezek, való-
színűleg emberies érzületből, az árokba dobottak közül azoknak testébe,
kik nem tudtak meghalni, golyót röpítettek.

Itt is akadtak emberies érzületű románok, kik a szerencsétlenek
közül némelyeket megmentettek. Ilyen vala Frink Nikule, községbeli
parasztgazda.

Egy Antal Mária nevű hajadon életét is ki akarták oltani. Ekkor
odalépett a térdeplő nőhöz egy román suhancz, s a hajadonnak házasa-
ságot ajánlott. A halál torkában levő rémült leány az ajánlatot elfogadta,
s életét ez úton mentette meg.

Fehérvári Antal kerekés-mesternek megkegyelmeztek ugyan, de
a szegény ember a gyilkolás láttára csendes tébolyba esett. Évek során
volt még a gyilkolás után életben, de azon órától nem szólott többé
senkihez, még családja tagjaihoz sem.

Igy ünnepelték meg a b.-benedeki és felsőgáldi románok 1849.
évi vízkeresztjüket Boros-Benedeken.

* Bakos Béni szemtanu közlése.

Történetek pedig mindezen istentelenségek Puchner báró hadtestparancsnoknak január 10-ről kelt erélyes felszólalása után.

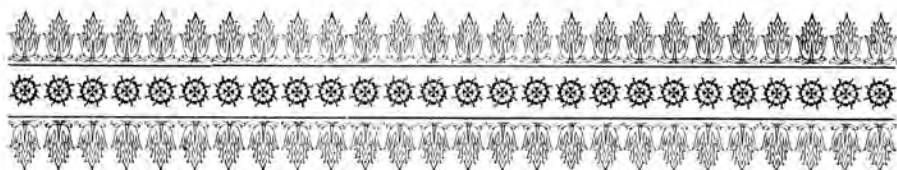
A b.-benedeki irtózatos büntény azonban nem maradt megtorlás nélkül. Ugyanis Kristea Nikule benedeki gör. kath. kántor-tanítót a Benedekben véghezvitt tömeges gyilkolás annyira felháborította, hogy még aznap bement Gyulafehérvárra és August várparancsnoknak a történetekről jelentést tett. August sietve hadi tanácsot hívott össze, mely elhatározta, hogy Horst hadbiztos vezetése alatt két vadász-század azonnal szálljon ki a helyszínére az ottani állapotok megvizsgálása és a bűnösök kézre kerítése céljából. Horst csapatával már 19-én, kora reggel Benedekben volt. A bűnösöket vad tivornyázásba merülten találta. Horst a vigadó embereket egy század katona szuronyai között kivезette a gyilkosság színhelyére, hol utasította őket, hogy a hullákat körmeikkel vájják ki a rájuk hordott ganéhalom alól, mi minden szabadkozás nélkül meg is történt. A hullák egy némelyikének a feje, másiknak a karja, lába hiányzott. Öltönydarab nem volt egyikén se. Egy, fejétől és egyik karjától megfosztott édes anya kebelén csecsemője a kiásáskor még lihegett. Pár percz mulva meghalt ez is.

Ezután Horst a hullákat tisztességesen eltemettette, s azonnal folyamatba indította a vizsgálatot az irtózatos büntény szerzőinek kinyomozása iránt. A legfőbb bűnösök közül befogatott B.-Benedekből kilencz és Felső-Gáldról hat embert, közöttük Isztrátyi Nikulet, Krisán Simont, Bukur Nikulet, Frink János unitus papot stb., kiket Gyulafehérvárra kísértetett, s ott a vársáncz-börtönbe záratta.*

* Bíró Miklós naplójában a január 18-án B.-Benedekben legyilkolt magyarok — négy felnőt férfi kivételével — nők, gyermekek számát mintegy nyolczvanra becsüli. A legyilkoltak számának meghatározásában Bíró határozottan téved. Egy, azon évi februárban a várparancsnok által a halottak számbavétele és eltemetése végett kiküldött katonai és polgári vegyes bizottság azt állapította meg, hogy Benedekben 143 hullát temettek el. Bakos Béni, még életben levő szemtanu is erősíti, hogy B.-Benedekben 1849. január 18-án mintegy 150, legtöbbször nő és gyermek öletett meg. Viskóczy Henrik jegyzetei szintén ezen szám mellett tanuskodnak.

XV.

SZEMÉLYVÁLTOZÁSOK A GYULAFEHÉRVÁRI VÁRPARANCSNOKSÁGBAN.
— HADI MOZGALMAK A VÁRMEGYE TERÜLETÉN 1849. JANUÁR ÉS
FEBRUÁR HÓBAN. — BALÁZSFALVÁT A MAGYAR HADCSAPATOK MEG-
SZÁLLJÁK. — CZECH DANDÁRA VIZAKNÁRA ÉRKEZIK. — AXENTE
MEGKISÉRLI BALÁZSFALVÁT A MAGYAR HADCSAPATOKTÓL VISSZA-
FOGLALNI. — A VIZAKNAI CSATA FEBRUÁR 4-ÉN. — A GYULAFEHÉR-
VÁRI VÁRŐRSÉG RÉSZVÉTELE A SZÁSZSEBESI VÉRES ESEMÉNYEKBEN.
— A PISKII CSATA ÉS A GYULAFEHÉRVÁRI VÁRŐRSÉG.

Olvasóink emlékezhetnek, hogy a nagyszebeni főhadparancsnok-
ság a Jablonczai-ügy megvizsgálására Schurtter József tábornokot
Gyulafehérvárra küldötte, Trausch István ezredest pedig Nagy-Szebenbe
idézte. Ez 1848. deczember közepén történt. Mit végzett Gyulafehér-
vártt Schurtter, tudni nem lehet. Annyit tudunk, hogy Trausch gyula-
fehérvári állomására többé vissza nem tért. Horák tábornok 1849. kez-
detén még parancsnoka volt a várnak,* 1849. január első hetében azon-
ban a várba érkezett Fersman tábornok s ott néhány napot töltött.
Mig Fersman Gyulafehérvártt időzött, rohanták meg és dúlták fel a
román pórhadak Nagy-Enyedet.

Távozása után pár nappal január 15. vagy 16-án M.-Vásárhely-
ről Gyulafehérvárra jött August György ezredes, a m.-vásárhelyi
vár parancsnoka, egy kiváló katona, de mogorva és zárkózott kedélyű
férfi. August a Trausch szállását foglalta el lakásul s *Horáktól a vár-
parancsnoki tisztet átvette.*

Horák várparancsnoki tisztétől meg lévén fosztva, szemei gyöngse-
sége okán nyugalmaztatását kérte, mit meg is nyert. A mitől a tábor-
nok félt, hogy t. i. megvakul, az nyugalomba vonulása után kevés idő
multával be is következett. *Megvakult mindkét szemére.* Ezen időtájt

* Január 12-ről még mint várparancsnok írja alá nevét. Sz. Bakk Endre okmány-
gyűjteménye.

vette át a magyarokat szintén szenvedélyesen gyűlölő Knébel őrnagytól a térparancsnoki tisztet báró Zeik.¹

Trausch, Horák és Knébel személyében a gyulafehérvári várat a magyarság három esküdt ellensége hagyta oda. Alsófehér vármegyében a magyarsággal szemben véghezvitt irtózatos és undorító dolgok szennye főleg ezen három, de legkivált a két első ember nevéhez tapad.

Ideje is volt, hogy ezen három magas állású katonát állásukban emberiesebben érző és higgadtabban gondolkozó egyének váltsák fel, mert a tulzó románok már készültek, hogy a gyulafehérvári magyar lakosokat is előbb kifosszák s azután legyilkolják. Sőt maguk a román határőr-katonák is Gyulafehérvár piacán nyíltan beszéltek, hogy a románok Tordát és Kolozsvárt is fel fogják dulni és tenni fogják ezt a császári katonaság támogatásával.²

* * *

A szentesített magyar alkotmány ellen küzdő császáriaknak az erdélyi részekben főleg két erős támpontjuk volt: Nagy-Szeben és Gyulafehérvár. E két pontról szervezte a reakció Erdélyben a román és a szász népfölkelést.

Bem tábornoknak csodálatosan gyors előrenyomulása folytán beállott új és meglepő viszonyok között a császáriak ezen katonailag igen erős két védelmi pontra különösen nagy súlyt helyeztek s azok között az összeköttetést, míg csak lehetett, fenntartani igyekeztek. A havasi, maros- és küküllőmenti román felkelés állandóan a gyulafehérvári várra támaszkodott. A Wardener vezénylete alatt állott császári hadsereg a csucsai ütközet után a gyulafehérvári vár alatt pihente ki és szedte össze magát, és pedig eléggé gyorsan és elég erélylyel. Ide sietett a vert had segítségére Arad vidékéről január első napjaiban többnyire a székely határőr-ezredhez tartozó néhány század gyalogos 18 ágyuval. Az 5 század Savoyai-dragonyosokat 3 századba itt vonták össze. Ezek és a Bianchi-ezred 3 százada, a Leiningen-gyalogság 4 százada, továbbá 4—5 század Max-ezredbeli könnyű lovas 6 ágyuval és megfelelő tüzérséggel január 2-án innen vonult át Mihálczfalvára, s onnan Balázsfalván keresztül Medgyesre, a Puchner báró tábornok parancsnoksága alatt álló cs. sereg erősítésére ment át. Utánok január 4—5-én más hadosztály érkezett Gyulafehérvár alól Losenau ezredes parancsnoksága alatt Mihálczfalvára, Obrázsára és B.-Bocsárdra. Ez a hadosztály állott 2 század Károly Ferdinánd, 1 század Turczki, 1 század Bianchi, 2 század székely határőr-ezredbeli gyalogságból, 1 század Max. és egy félszázad székely lovas-ezredbeli lovas-ságból és két üteg ágyuból s ennek megfelelő tüzérségből. Ehhez

¹ Biró Miklós és László Elek naplója.

² Sz. Bakó Endre okmánygyűjteménye.

csatlakozott január 13-án egy félüteg 12 fontos, egy üteg 3 fontos ágyu és két század erdélyi vadász. Losenau magához vonta a havasi vidékeken működő két század román határőr gyalogost is, s ezzel hadosztályának létszáma több, mint két ezer főre emelkedett, de abból január 11-én Balázsfalvára indította az 1-ső román határőr-ezred 2-ik századát az ott levő helyőrség erősítésére.

A Losenau parancsnoksága alatt álló hadosztály január 13-ig maradt Obrázsa környékén. Ekkor Enyed közvetlen közelébe nyomult előre, s Csombord, Bagó és Magyar-Lapád községekben ütött tanyát. Január 10—11-én Axente táborának zöme Enyedet odahagyta s Maros-Ujvár környékére vonult.

Ezalatt a közel havasokról, a Maros völgyéről és a két Küküllő mentéről folyton özönlöttek a román és szász felkelő csapatok és csatlakoztak Axente táborához. Január 10—12-én Gyulafehérvárra érkezett a román felkelők lovas csapata is, mintegy három-négyszáz ember, s pár napi pihenés után ez is elvonult Tövis irányába. A mint ezekből látható, a gyulafehérvár-vidéki császári haderő minden erejét összeszedve, előre kezdett nyomulni Torda irányába.

Czélja kétségen kívül az volt, hogy a népfelkelés támogatásával Czech dandárát szemmel tartsa, esetleg ezen magyar hadosztályt Tordáról kiverje s Kolozsvárt fenyegetse.

Losenau azonban január 15-re virradólag sürgöny-levelet kapott Nagy-Szebenből, mely azt az értesítést, illetőleg rendeletet foglalta magában, hogy Bem tábornok seregével *január 13-án bevonult Maros-Vásárhelyre, s további czélja: Nagy-Szeben megtámadása; ez okon a további előrenyomulással hagyjon fel, s seregével a legrövidebb úton gyors menetben siessen Nagy-Szeben alá.*

Eme rendelet folytán az őrnagy Enyed közeléből el is vonult Medgyes felé. 16-án a román felkelő lovasság is, egy félszázadnyi gyalogsággal együtt, Tövis felől jöve, visszatért Gyulafehérvárra, pár órai pihenőt tartott s azután Portuson keresztül elvonult Szász-Sebes irányába.*

Igy hiúsította meg Bem tábornok gyors előrenyomulása a Gyulafehérvár körül újra szervezkedett osztrák haderő és az Axente vezetése alatt álló, mintegy 15—20 ezer román és szász felkelő seregnek Torda, illetőleg az ott állomásozó Czech dandára ellen tervezett támadását. Ugyanezen napokban Riebel őrnagy hat századból álló román határőr ezredbeli katonával Gyulafehérvár, Tövis, Mihálcfalva, Portus és Szász-Sebes között mozgott. Ezt a hadesapatot később Sósapatokra és Ohábára rendelték át, hogy tartsa fenn az összeköttetést Gyulafehérvárral, Szász-Sebessel, Medgyessel és Balázsfalvával.

Czech, Bem tábornoktól vett rendelet folytán, hadosztályával jan.

* Szilágyi F.: «Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben» 254—259. lap. László Elek naplója. Axente Sever jelentése. «Románság» I. kötet 485. lap. Sz. Bakk Endre okmánygyűjteménye.

17-én délelőtt 10 órakor indult ki Tordáról, s sietett Nagy-Szeben alá. A harasztosi völgyet Sz.-Földvár mellett elhagyva, Nagy-Laknál átkelt a Maroson.¹ Czecz a Maroson átkelve, a nagylaki szőlők alatt seregével kevés ideig pihent, ezután folytatta útját a Szárazvám völgyén 20—22 fok hidegben s járatlan útakon, a keményre fagyott nagy hóban. Axente, seregének maradékával, Czecz táborának nyomában volt ugyan, de nem támadott. A magyar sereg aznap éjfél tájt Elekes nevű községbe érkezett s az éj hátralevő részét ott töltötte. A tisztán románok által lakott községben azon éj folytán három rendben támadt tűz. A tüzet mindannyiszor a honvédek gerjesztették boszúból, mert a községben nagymennyiségű, N.-Ényedről elrabolt tárgyat találtak. Czecz az égést mindhárom alkalommal eloltatta. Reggel, mikor a dandár a községből kivonult, a falu most már negyedszer is kigyuladt minden ponton s hamuvá égett.²

Szancsal községnél egy román felkelőkből álló fegyveres tömeg megkísérelte a magyar hadosztálynak útját állani, de könnyűszerrel szétszórattott. Itt a honvédek 4—5 fa ágyut is elvettek a román felkelőktől; e mellett ezen község Czecz részéről szigorú megfenyítésben részesült. Czecz Szancsalból támadásra készült Balázsfalva ellen, de az ott összevont 5000 román felkelőből és 2 század román határőrből álló császári haderő a támadást be nem várva, onnan a megelőző éjjel kivonult s egy része Berve, más része Monora körül foglalt állást. A magyarok a monorai hídnál ujjalag megszalasztották Axentét, ki szerkerét s azon levő minden podgyászát hátra hagyva, gyalog szaladott s Vingárdig meg sem állott. A felkelők táborával menekült a községből a román lakosság nagyobb része is a hegyek közé s imitt-amott csoportokba verődve gondoltak amaz órára, iszonyu remegések között, mikor a honvédek rájuk találnak, s *megnyuzzák őket elevenen*, mert Axente ezzel rémitette őket. A papok és tanárok egy része is menekült a püspöki kis székhelyről. A menekülők közt volt Cipariu T. kanonok is. Ez a tudós férfiú, ki Lemény helyett püspökké óhajtott volna lenni, s ez ökon az öreg Lemény püspök konok ellenségeivel egy követ fujt, előbb Bervére sietett, de itt sem érezvén magát biztonságban, Gyulafehérváron át felhuzódott a havasókra. Papp Ágoston balázsfalvi térparancsnok is futott s meg sem állott Gyulafehérvárig. A honn maradt lakosság fehér lobogó alatt követséget indított a helységhez közeledő

¹ Axente jelentésében azt írja, hogy jan. 18-án (az időre nézve a volt praefect ez alkalommal is téved) seregének egy része N.-Laknál a Czecz dandárával szemben két óra hosszat tartó ütközetet vívott, mely seregére nézve vereséggel végződött. Ezen boszéből sem igaz semmi. A nagylaki kompnál, hol Czecz dandára a Maros folyón átkelt, jan. 17-én a román felkelők legesekélyebb ellenállást sem lejtettek ki. Axente táborának egy része Maros-Ujvárt a Bánza hegyről, más része a harii hegyről nézte Czecz dandárának Nagy-Laknál történt átkelését és a szárazvám völgyi útvonalra térését, de egyik táborrész sem intézett legesekélyebb támadást sem a magyar hadosztály ellen. L. Szalai Elek naplója.

² Szalai Elek naplója.

Czecz eleibe. A követség Czecz előtt kijelentette, hogy Balázsfalva lakossága kész meghódolni a győztes magyar sereg előtt, s kegyelmet kér a tévútra vezetett lakosság részére. Czecz a követséget komoran fogadta, s előtte kijelentette, hogy a fegyveres magyar erő nem azt tekinti feladatául, hogy békés polgárokat sanyargasson. «A politikai bűnösök lakolni fognak, — mondá, — de a lakosságnak bántódása nem lesz, ha békességesen viseli magát.» Ezután a magyar sereg bevonult Balázsfalvára, hol néhány lakáson magyar nemzeti színű lobogó lengett. A helységben a magyar sereg sok magyar foglyot és menekültet talált, kiket a vidékről hurczoltak oda, vagy pedig maguk önként kerestek ott menekülést. A menekültek között enyediék is voltak, köztük Pánádról két Splényi báró: *Antal* és elaggott atyja.¹

Az elsanyargatott magyar foglyok és menekültek a bevonuló honvédeket éljenzték. Csekély ruházat volt összes vagyonuk, egyiknek sem vala betevő falatja. A félelem, a kiállott lelki rázkódások s a nyomor mindeniket erősen megviselte.

Czecz Balázsfalván meg sem pihent, hanem Puhl Ignác honvéd századost a 31-ik zászlóaljhoz tartozó két század honvéddel, 40 Mátyás-huszárral s egy ágyuval² a helység katonai fedezetéül hátra hagyta, maga pedig serege többi részével késedelem nélkül folytatta útját a Küküllő balpartján s Holdvilágnak tartott.

Balázsfalvát a magyar csapatok nem bántották. Czecz ugyan állítólag azt az utasítást adta Puhlnak, hogy a helységre vessen ki 200.000 frt hadi sarczot, s ha a lakosság ezt az összeget be nem szolgáltatja, a helységet égettesse hamuvá.

Puhl azonban ezen rendeletet, ha ugyan ki volt adva, nem hajtotta végre, jöllehet a 200.000 frt hadi sarczot a község nem szolgáltatta be, mert szegénysége miatt megtenni képtelen volt. Annyt Puhl is megengedett a rendkívül boszus honvédeknek, hogy a házat, melyben Axente vezér szállásolt, felégessék, a mi meg is történt, gondosan körül állván a szomszéd épületeket, hogy a tűz azokra át ne harapódzék. Nem is csapott át.

Az első pár napon fogdostak össze a honvédek Balázsfalván néhány tekintélyesebb román férfit, de egy kis rájlesztés után szabadon bocsátották. A hegyek közé menekült balázsfalvi román lakosok, látva, hogy honvédeink nem állanak boszut senkin, rejtekhelyeiket odahagyva, lassanként kezdettek a helységbe, tűzhelyeik mellé visszazálingózni. Az

¹ Axente hadi jelentésében irtózatos dolgokat beszél a magyar seregnek Balázsfalván viselt dolgairól. Azt írja, hogy a magyarok még a püspökök holttesteit is felszínre hozták nyughelyeikből; azt írja, hogy Balázsfalván akasztófüket állítottak stb. «Románág» I. kötet 490. l. Szemcszedett hazugság minden szava.

² Axente úgy tudja, hogy Czecz két század honvédet, 500 lándzsást és 500 Mátyás-huszárt hagyott Balázsfalván helyőrségül. Nem való. Czecznek nem voltak lándzsásai. Mátyás-huszárs sem volt több hadesapatában, mikor Tordáról kiindult, 240 főnél.

ilyenek lakásukra magyar nemzeti színű lobogót tűztek ki azért, hogy a magyar helyőrség hazatértükről tudomást vegyen.

Ugy a balázsfalvi, mint a környék községeiben lakó románok elkezdték fegyvereiket a magyar helyőrségnek beszolgáltatni. Sokan rablott portékákat is hoztak be a helységbe, melyeket a vidéki birtokos magyaroktól raboltak el, s adták számba a helyőrség parancsnokságának.

Február elején a kormánybiztostól vett utasítás folytán a magyar helyőrség a balázsfalvi nyomdát felpakoitá s onnan elszállította, kétségen kívül azért, hogy a románok azon lázító iratokat többé ne nyomathassanak.

Január 19-től február 2-ig a helyőrségnek nem akadt komolyabb dolga a környéken lappangó fegyveres román felkelőkkel.*

* * *

Czecz csapata 19-én Holdvilágra érkezett, hol 6 óra hosszat pihent, azután haladt tovább. A 20-ra virradó egész éjet útban töltötte. 20-án Nagy-Selykre érkezett s pihenőt tartott. Itt érte utól Czecz ezredest Bem egyik futára s a tábornoknak levélben foglalt azon utasítását közlé vele, hogy Vizaknára megérkezve, 20-án seregét pihentesse, *21-én pedig Nagy-Szeben alatt bocskárosok ütközetbe az osztrákokkal.*

A magyar sereg közeledténék hírére a vizaknai román nemzetőrség január 20-án, délután Nagy-Selykig vonult ki kémszemlére, de a honvédeket meglátva, a csapat felbomlott és menekült.

Czecz Nagy-Selykről este felé ujjalag útra indult, s meredek hegyeken és lejtőkön haladva, 21-re virradólag éjfél után 2 óraker megérkezett Vizaknára.

A Pálffy őrnagy vezetése alatt álló előcsapat, mely egy század gyalogosból s néhány Mátyás-huszárból állott, már éjjeli 12 óraker, Mundra felől, Vizakna közvetlen közelébe ért. A város végén küldöttség várakozott az érkezőkre. Pálffy a sötétségben észrevevén, hogy előtte emberek állanak, erős hangon ekképp szólt hozzájuk: «Állj! ki vagy?» Erre a küldöttség feleli: «Magyarok.» «Ha magyarok vagytok, vezessetek be a városba; van-e ott ellenség?» folytatta, illetőleg kérdezte Pálffy. Ezután a küldöttség, melynek tagjai között volt Moldován János városi főbíró is, Pálffy előtt kijelentette, hogy a városban ellenség nincs, hogy előtte a város küldöttsége áll, a piacon pedig a tanács és a városi lakosság értelmisége várakozik a magyar csapatok megérkezésére.

Pálffy a küldöttséggel igen szívélyesen társalgott; Moldován román

* Szilágyi: «Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben» 187. lap. Czecz: «Bem erdélyi hadjárata» 66. lap. «Közérdek» 1883. évfolyama 47. sz. László Elek naplója. «Honvéd» 33. sz. 129. lap. Szalai Elek naplója.

főbíró pedig ekképpen szólt hozzá: *«Ha ti, magyarok, azzal a szándékkal jöttetek, hogy a románokat megöljétek, kérlek, akkor előbb öljetek meg engem, hogy ne lássam azoknak halálát, a kiket én eddig jó rendben tartottam.»* Mire Pálffy a Moldován kezét megfogva, hozzá ekképp szólt: *«Te sem fogsz meghalni s a többi románok sem. A te neved a magyar táborban ismeretes.»*

Ezután a magyar előőrs-csapat s a városi küldöttek bevonultak a városba, hol azonnal kezdetét vette az érkező magyar sereg elszállásolása. Éjjél után a városba érkezett seregével Czecz is. Czecz egy kétlovas szánon jött. A piacon csakugyan várakozott a magyar csapatok megérkezésére a városi értelmiségnek egy tekintélyes csoportja. Ott voltak többek között: Timár József, Dézsi Elek, Szász János, Herepei Károly ref. pap; a románok részéről: Hentes Juon városi tanácsos és Kertész János lelkész stb.

Czecz, miután a szívélyes fogadtatást megköszönte, a tisztelgőktől ezt kérde: *«Ill a román alyafiak tettek-e valami kárt?»* *«Csendességben voltunk egymással»*, hangzott a tisztelgők ajkáról a felelet. *«Ajánlom is, hogy ezután is legyetek abban»*, felelé Czecz.

Ezután Czecz eleibe állottak Moldován, Hentes és Kertész, s előtte bemutatták magukat, mint olyanok, kik a válságos időkben a magyarok oltalmára voltak. Czecz román nyelven mondott nekik köszönetet nemes maguktartásáért, majd meghagyta a városi tanácsnak, hogy románajku lakosokhoz magyar katonát ne szállásoljanak, nehogy azok a román testvéreknek esetleg kellemetlenségeket okozzanak.

Czecz hadcsapatát ekkor alkotta:

a) A 11-ik honvéd-zászlóalj, Inczédi Sámuel őrnagy vezetése alatt - - - - -	1900 fő.
b) A 31-ik zászlóalj 4 százada, Dobai József őrnagy vezetése alatt - - - - -	600 fő.
c) Egy osztály Mátyás-huszár, Pálffy őrnagy vezetése alatt - - - - -	200 fő.
d) Kress-lovasok, Perecki százados vezetése alatt -	75 fő.

Összesen 1875 ember,

6 darab hatfontos és 6 darab háromfontos ágyuval.

Czecz alig pár órát pihenhetett Vizaknán. 21-én reggel 7 órakor folytatta útját Szeben alá, hol az ágyuk ekkor már működésben voltak. Vizakna védelmére Hegyesi Ferencz századost hagyta hátra, egy század honvéddel.

Czecz hadosztálya Nagy-Szeben alatt Bem táborának jobb szárnyát képezte.

Nem feladatunk a Nagy-Szeben alatt vívott ütközet lefolyását leírni. Ezen, a csekély számú magyar seregre nézve dicsőséges, de szerencsétlen kimenetelű ütközetben Czecz kissé későn jelent meg s Losenau ezredes hadosztályával állott szemben.

Ezen ütközetben esett el a derék Mikes Kelemen, ekkor már Mátyás-husár ezredes, alsófehérvármegyei birtokos, kinek halálát a magyar szabadságharcz ügyére nézve maga Bem tábornok is rendkívül nagy veszteségnek tekintette.¹

Itt esett el Beder László, szintén alsófehérvármegyei rettenthetetlen lovas-zászlótartó stb.

Hegyesi január 21-én a vizaknai román nemzetőröktől a fegyvereket beszedette.

Alig volt ezzel készen, már kapta Czechtől az értesítést, hogy az ütközet a magyar seregre nézve szerencsétlenül végződött, ez okon századával Vizaknát azonnal hagyja oda, s azon úton, melyen megelőző napon Vizakna felé nyomult, huzódjék Nagy-Selykre, hol egyesülni fognak.

Hegyesi, Czech értesítésének vétele után, a vizaknai románoktól összeszedett fegyvereket, lándzsákat szekerekre rakatva, Vizaknáról kivonult, Mundra közelében a vissai fogadónál egyesült Czech visszavonuló hadosztályával, s azután átvonultak Ladamosra és Háásságra. A háássági szászok, a szebeni csata kimenetele következtében felbátorodva, fegyvert ragadtak s Czechnek útját akarták állani.

A husárok azonban közülök néhányat hamarosan összevagdaltván, a lázadó szászokat gyors futásra kényszerítették. A magyar sereg a január 22-re virradó éjtel Ladamoson és Háásságon töltötte.

Vizaknát, Hegyesi századának elvonulása után, Riebel szállotta meg seregével, melynek tulnyomó része román felkelő lovasokból (kozákok) állott.²

Balázsfalvának a magyar hadcsapatok által történt megszállásán a román felkelők nem akartak megnyugodni, ez okon annak visszavételét tervezték. Axente praefect a Bervére visszavonult román sereg megerősítésén fáradozott, de nem valami nagy eredménnyel, mert a románok józanabb részére az előrenyomuló magyar seregeknek a románok irányában tanusított emberies eljárása jó benyomással volt. Sokan vonakodtak közülök táborba szállani. A táborba szállottak sem tudtak a tervezett hadi vállalat iránt megegyezésre jutni, a miért a tábort csapatonként oda hagyták s tüzhelyeik mellé tértek. «Mintegy kétszáz főnyi román fegyveres Portus felől jöve, a vár felett szép csendesen felballagott Zalathna felé. Most nem kiabálták az irtózatot «vívát»-okat» — írja naplójában, január 20-ról, egyik szemtanu.³

¹ «*O mon Dieu!*» Eme szavakban adott kifejezést Bem Mikes Kelemen elhunyt felett érzett fájdalmának.

² Sz. Bakk Endre: «Az 1848—49-iki szabadságharcz alatti események Vizaknán» 113—122. lap. Kővári László: «Erdély története 1848—49-ben» 163. lap.

³ László Elek naplója. Axente Sever jelentése. «Románság» I. kötet 489. lap.

Axente azonban nem az az ember volt, ki tervének keresztülvitelével könnyedén felhagyjon. Támogatta őt a császári katonai főhadparancsnokság is, mely a nagyszebeni ütközetnek részökre szerencsés kimenetele által felbátorodva, eljöttnek látta az időt, hogy a Balázsfalván levő magyar helyőrséget, mely Bemnek egyik hátvédét képezte, onnan elűzze s ez által az előrenyomult magyar haderőnek Tordával való összeköttetését is megszakítsa.

E célból a Vingárd környékén gyülekező román tábor megerősítésére a gyulafehérvári helyőrségből kirendelt egy félszázad Károly Ferdinánd-ezredbeli gyalogost, valószínűleg Munzát parancsnoksága alatt, és 24 könnyű lovas a Max.-ezredből, Apfler főhadnagy parancsnoksága alatt.

Mielőtt a támadás lefolyását elbeszéljük, szólanunk kell egy riadalomról, melyet nyolcz Kossuth-huszár keltett a román felkelők ezrei között Tövisen és környékén, január 31-én.

Jenei Elek Kossuth-huszárnak ugyanis, ki a balázsfalvi helyőrséghez tartozott, az a merész gondolata támadt, hogy nejét, édes anyját, nőtestvéreit Tövisről, hova Enyed pusztulása alkalmával menekültek, szállítsa át Balázsfalvára. Célja kivitelére megnyerte még hét huszár-társát. A nyolcz Kossuth-huszár január 31-én, kora reggel Tövisen tért meg. Jeneiek megjelenése a Tövisen és környékén lézengő felkelő románok százait oly nagy remegésbe ejtette, hogy eszeveszett futásnak eredtek, nagy veszedelmet hirdető kiabálások között. Jeneiek Tövis piacán maguk elébe rendelték Tömös városbíró s neki meghagyták, hogy a Tövis felé útban levő 20.000 honvéd részére elszállásolásról gondoskodjék. Ezután Jenei felkereste nejét, anyját, két nőtestvérét, br. Bánffy Ferencznét s özvegy Benénét. A székely huszár századosi szálláson jóízűleg megreggeliztek, végre a menekülteket a városbíró által odarendelt két szánra helyezve, visszaindultak Balázsfalva irányába, hova még aznap este, a hosszú ellenséges vonalon, meg is érkeztek. Tömöst ezután korholták a tribunok, hogy a magyar huszárokat, a helyett, hogy elfogatta volna, még kalauzolta, mire Tömös viszonzásul kemény szavakkal vetette szemükre gyávaságukat.*

Idéje is volt, hogy a nyolcz Kossuth-huszár Balázsfalvára visszaérkezzék, mert az ottani, aránylag csekély számú magyar helyőrségnek február 2-án kemény dolga akadt az Axente vezetése alatt álló 4—5 ezer főtt számláló román táborral és a gyulafehérvári várból oda rendelt, közel 200 főre menő cs. katonákkal. Ugyanis a türi falusbíró, Bojtor, jelentette a püspöki lakban szállásoló s épp ebéd mellett ülő Puhl vezénylő századosnak, hogy Besenyő felől nagyszámú román tábor nyomul előre, melynek célja Balázsfalva visszavétele.

Puhl azonnal riadót veretett. A Szatmári Dániel százados parancsnoksága alatt álló honvéd század indult el legelől a támadók ellen, kik

* Szilágyi F.: «Nagy-Enyed pusztulása» 320—321. I. László Elek naplója.

oly csendben és oly gyorsasággal nyomultak előre, hogy mire a magyar helyőrség magát összeszedte, az u. n. Nagy-utcza végét már előzönlítették s élénk tüzelés között nyomultak bennebb, a helység közepe felé. Szatmárit nyomon követte Puhl százada. A vezényletet Puhl vette át, ki a Kossuth-huszároknak azt az utasítást adta, hogy a helységen kívül foglaljanak állást, oly helyen, honnan a magyar gyalogságot, oldal-támadás ellenében, fedezhessék. Ez a rendelet azért volt szükséges, mert a Csufud, Véza és Túr községek előtti teret a román felkelők tömegei előzönlítették s gyorsan nyomultak előre, öt irányból, a község felé. Sőt egy tömeg román felkelő, Ariton tribun vezetése alatt, merészen már a püspöki szállásig hatolt.

A helyőrség általán nagy elszántsággal harczolt az előretörő ellenel szemben, mely a magyar gyalogságnak és a Kossuth-huszároknak erős rohama következtében csakhamar minden ponton hátrálni is kezdett. A hátrálás rövid idő múlva vad futásba ment át. A futó román felkelők magukkal ragadták Axente vezért és a Max.-lovásokat is. A Károly Ferdinándok egy ideig még helytt állottak, de az általános futás láttára meghátráltak ők is. Az ütközet alig egy óra hosszat tartott és a helyőrség határozott győzelmével végződött. A román felkelők közül többen a lakások padlására rejtőzködtek. Ezeket a boszus honvédek szuronyra hányták. A többnyire Csufud és Véza községek irányába menekülő román felkelőket a magyar lovasok űzőbe vették. Üldözés közben a futók között felismerték Axente vezér magas, barna alakját. Néhány Kossuth-huszar utána iramodott s Vézán keresztül Monoráig üldözte. Axente Monorán a paphoz menekült, ott lováról leugrott s a papi telek csűrös-kertjén keresztül a közeli szőlőhegyekben szem elől eltűnt. A huszárok a monorai papot, mint foglyot, Balázsfalvára vitték. Balázsfalva környékén az egész térség és a Küküllő jege fedve volt eldobott zekékkel, kalapokkal, lándzsákkal, sebesültekkel. Ezen ütközetben a románok vesztesége hatvan-hetven halott s ezen számnak megfelelő sebesült. A helyőrség részéről meghalt egy; könnyebb vagy súlyosabb sebet kapott hat honvéd. A két századoson kívül kitüntették magukat: Bocsánzi Adolf és Huber István főhadnagyok; kitüntette magát a két század összes legénysége; kitűnően viselték magukat a Kossuth-huszárok is, annyira, hogy Csányi László kormánybiztos két rendben is felszólította Puhl századost, hogy jelölje meg azon honvédeket, kik ezen harczban legkitűnőbbben viselték magukat, de Puhl mindkét esetben ezen választ adta:

«Ezt tennem lehetetlen, mert a fiuk egytől-egyig hasonló elszántsággal és bátorsággal harczoltak.»*

* Axente is beismeri, hogy ezen ütközetben megölték 23 emberét. Azt írja, hogy a magyarok a betódulástól megijedvén, a hegyoldal vetései között szétszóródtak. Szétszóródtak és mégis győztek! Milyen különös! Axente csak az Apffer 24 lovasát említi, a gyulafehérvári váról odarendelt m. e. 200 gyalogos cs. katonáról mit sem szól, holott ezek is részt vettek a balázsfalvi ütközetben.

Feltűnő lanyhasággal viselték magukat ezen ütközetben Apfler és lovasai. Közel áll a gyanu, hogy Apfler nem bánta, ha az ütközet a román felkelők veszteségével is végződik. Azt lehet sejteni, hogy Enyed feldúlása miatt a román felkelőket meggyűlölte.

Ezen csata után a vingárdi román felkelő tábor mondhatni teljesen felbomlott.

A tribunok tömegesen menekültek a gyulafelhérvári várba. Oda tért vissza Apfler is lovasaival. A magyar helyőrség pár napig még Balázsfalván maradt, de a vizaknai szerencsétlen kimenetelű ütközet után, nehogy a győztes császáriak fogságába kerüljön, felrendeltetett Kolozsvárra s Balázsfalva csak Bem tábornok újabb győzelmei után kapott ismét magyar helyőrséget.*

Bem a jan. 21-én, Nagy-Szeben alatt vívott ütközet után seregével a m. e. két mérföld távolban fekvő Szelindekre vonult. Visszavonulásában Losenau üldözte, kinek seregében a magyarok ágyui nagy kárt okoztak. Bem elhatározta, hogy Szelindeket az osztrákokkal szemben a legvégsőig védi. Védte is, sőt a nyomában levő osztrákokat, véres harcz után, kényszerítette visszavonulni Szebenbe, ő pedig jól fedett hadállásban Szelindeken maradt. Még január 21-én este Nagy-Selykre küldte Bauer őrnagyot azon utasítással, hogy Czechet találja meg, s ha hadosztályával ott lenne, sürgesse, hogy vonuljon át ő is Szelindekre, a töltényes szekereket pedig haladék nélkül küldje a főszereghez, mert ennek töltényei fogytán vannak. Czech Ladamoson hált s ott vette Bem üzenetét, mire azt válaszolta, hogy 23-án ő is Szelindeken lesz. Bem tábornok Medgyesről Szelindekre rendelte br. Kemény Farkas őrnagyot is. Br. Kemény váratlan gyorsasággal huzódott át hadosztályával Medgyesről Szelindekre, a miért Bem őt ezredessé, Csutakot pedig, helyére, őrnagygyá nevezte ki. Ugyancsak Szelindekről irt Bem N.-Bányára, Kolozsvárra és M.-Vásárhelyre, sürgetvén, hogy hadserege részére haladék nélkül hadi szereket küldjenek. 23-án Ladamosról Szelindekre vonult át Czech is. Bem a táborában levő székely gyalog zászlóaljat, egy székely huszár-osztályt két ágyuval, Kiss Sándor vezénylete alatt, Háromszékre indította azon utasítással, hogy a székelyek felfegyverkezését és táborba szállását sürgessék.

Január 24-én Bemnek kemény csatája volt Puchner összes haderejével, mely haderő Brassó vidékéről N.-Szeben alá rendelt Gedeon táborával és a Vöröstorony-szoros felől szintén oda vont, nagyszámu

* «Közérdek» 1883. évfolyam 48. sz. «Honvéd» 37. sz. 147. l. László Elek naplója. Biró Miklós naplója. A «Közérdek» a románok veszteségét 5—6 száz főre becstli. Mi a «Honvéd» után közöljük a románok veszteségének számát. Biró M. ezen ütközetre vonatkozó adatait megbízható román forrásokból merítette.

román felkelő sereggel erősbült. A véres csata a császáriak visszavonulásával végződött. Igen kitüntette magát ezen ütközetben gróf Bethlen Gergely huszár őrnagy. Bem érezni kezdte, hogy a rendelkezése alatt álló hadi erővel, annak csekély volta miatt, N.-Szeben ellen sikerrel nem működhetik; ezért a Debreczenben székelő kormányt felhívta, hogy tábora erősítésére sürgősen segéd-csapatokat indítson útnak.

Január 25-én Szelindekre érkezett Bem táborába Petőfi Sándor. Petőfi az ősz tábornoknak mindenek előtt azzal kedveskedett, hogy a sereg mivelt ifjaiból egy kis dalárdát rögtönzött s azzal jan. 26-án este Bem szállásának ablakai alatt elénekeltette a «Búsul a lengyel» kezdetű dalt. Főlöskéges is mondanunk, hogy a mélabús dal hangjai a száműzött lengyel lelkére megindítólag hatottak.

Szelindeken csatlakozott Bem táborához, jan. 27-én, Salamon kolozsvári népzénesz 22 tagra kiegészített híres zenekara, mely szintén a «Búsul a lengyel» eljátszásával köszöntött be a tábornokhoz. Nem is távozott többé mellőle, míg szabadságügyünk teljes bukása be nem következett.

Január 31-én reggel Bem seregével útra kelt N.-Csür irányába. Az előcsapatot Czech hadosztálya képezte. Czech N.-Csür elől szerencsésen elűzte a császári előőrsöket, sőt magát a N.-Csürben állomásozó cs. hadosztályt is annyira zavarba hozta, hogy az onnan visszavonult, minek következtében a magyar haderő N.-Csürt aznapon megszállotta s 40 császári katonát foglyul ejtett, ezek mellett jelentékeny számu lőszerrel és fegyverrel megrakott kocsit is vett el a hátráló császáriaktól. A N.-Szebenben állomásozó császári haderő a n.-csüri hadi eseményekről értesülvén, riadót veretett s gyors menetben vonult N.-Csür irányába. Czech ezt észrevevén, egy oldalmozdulattal a közel fekvő erdőn keresztül Vizaknára vonult. Ezalatt táborával Vizaknára érkezett Bem is. A magyar tábor előcsapatát a br. Kemény Farkas parancsnoksága alatt álló hadosztály képezte. Így került Vizakna február 1-én reggel 9 órakor ujolag a magyarok birtokába. A vizaknai magyarok határt nem ismerő örömmel üdvözölték a városuk falai közé érkezett Bemet és táborát, ki ezen napról a következő napiparancsot adta ki:

«Vizakna, február 1. 1849.

A holnapi gyűlőre, a mennyire lehet, igyekezzenek a seregek zászlóaljanként legalább 20 kapát vagy ásót magukkal vinni, mivel szándékozom minden csapatnak azon helyet megmutatni, melyet egy megtámadás alkalmával léssen elfoglalandó, s azon helyet legalább a hótól megtisztítandó.

Mai napon általam a következő kinevezések tétettek:

A 31-ik honvéd-zászlóaljnál:

Főhadnagy gr. Bethlen Miklós századossá, főhadnagy Alter György századossá, főhadnagy Balán Pál századossá, hadnagy Gergely Ferencz századossá, hadnagy Pap László századossá, hadnagy Varju Pál száza-

dossá, hadnagy Füzeséri Gyula századossá, őrmester Vos Ferencz hadnagygyá.

A Cress könnyü-lovasoknál:

Hadnagy Decarlini János főhadnagygyá, őrmester Adobáti Péter hadnagygyá.

A 4-ik honvéd-zászlóaljnál:

Hadnagy Draskovics Ferencz főhadnagygyá.

A marosszéki számnélküli zászlóaljnál:

12-ik honvéd-zászlóaljbeli őrmester, Filep Sándor hadnagygyá.

A szatmári önkéntes-csapatnál:

Hadnagy Bartha János főhadnagygyá, őrmester Pongrácz Alajos hadnagygyá, közvitész Kis József hadnagygyá.¹

Báró Kemény Farkas alezredest utasította, hogy a 11-ik honvéd-zászlóaljjal, a 15-ik vagy Mátyás-huszár ezred 1-ső századával, 4 drb hatfontos ágyúval és ennek megfelelő tüzérséggel Szerdahelyen, Szász-Sebesen és Szászvároson keresztül vonuljon Dévára; ott egyesüljön a Beke ezredes vezetése alatt Aradról jövő magyar hadsereggel s ennek megtörténte után siessen vissza Vizaknára. Ezen csekély hadi erővel báró Kemény azonnal útra is kelt s még aznap Szász-Sebesre érkezett. Útközben elfogták a Nagy-Szebenből Szász-Sebesre siető posta-szekeret. A posta-szekeren több, N.-Szebenből útraindított hivatalos levél is volt, melyeket az alezredes futár által felbontatlanul Vizaknára küldött Bemnek. Ezen levelekből Bem a következőket tudhatta meg: Nagy-Szebenben a rémület nagy; a város élelemben szükségét szenved; br. Puchner sürgeti, hogy részére a Temesvártt levő osztrák hadi erőből küldessék 3000 ember, mire válaszolják, hogy 300 embernél többet nem küldhetnek. A lefoglalt levelek között volt Kossuth, Szemere Bertalan, Petőfi s több más, magyar szabadságharcunkban kiváló szerepet vivő hazafi személyleírása is.²

A szászsebesi szászok és románok báró Kemény közeledésének híret vevén, rémülten hagyták oda tüzhelyeiket. Február 1-én délután a szászsebes-gyulafehérvári útvonal el volt lepve menekülő szászsebesi szászok és románok százai által, kik podgyászokkal tulterhelt szekereken, mások gyalog, féltettebb ingóságaikat czipelve, a «hunczfut rebellis» magyarokat átkozva, siettek Gyulafehérvárra azon hírrel, hogy a Nagy-Szeben alól hátráló Bem tábornok egész hadseregével nyomukban van. A szászsebesi menekülők fellármázták Gyulafehérvár összes lakosságát. August várparancsnok a várban riadót veretett. A szász lövészek, kik gróf Edgárd nevű parancsnokukkal az alsó városban vol-

¹ «A felső erdélyi hadsereg napi parancsainak jegyzőkönyve febr. 1. 1849.» Ezen nagybecsű történelmi okmányt Lőrincz József székely huszár-ezredbeli őrnagy őrizte meg s Szabó Sámuel tanár sajtó alá rendezte. Lásd Nagy Sándor «Háromszék önvédelmi harcza 1848—49» cz. alatt megjelent történelmi munkáját, V. l.

² «Honvéd» 34. sz. 134. l.

tak, futottak fel a várba. A várból hidászok siettek Portusra, hogy az ottani hid balparti részének padlózatát felszedjék, a mi meg is történt. A város nem magyarajku lakossága is özönlött fel a várba. A vár alsó kapuját bezárták. A tüzérség égő kanócczal kezében foglalta el helyét a vár ormán, lövésre készen álló ágyuk mellett.*

Báró Kemény alezredesnek nem lévén feladata kis hadosztályával Gyulafehérvár irányában hadi mozdulatot tenni, még a febr. 2-ára virradó éjjelen folytatta útját Alvinczen keresztül Szászváros s onnan Déva felé.

* * *

Térjünk vissza Vizaknára.

Bem haderejének létszáma a báró Kemény Farkas vezetése alatt álló hadosztály távozása után 2300—2400 között ingadozott, melyből a betegek és sebesültek számát, ha leütjük, alig marad több mint 2000 harcsképes embere, 24 ágyuval. Ezzel szemben áll báró Puchner 7000 rendes császári katonát számláló hadteste, 24 drb tábori ágyuval; Gedeonnak jan. 22-én Nagy-Szebenbe érkezett hadteste, 5—6000 emberrel és 19 ágyuval; a nagyszebeni mozgó szász nemzetőrség, mintegy 4000 ember; a január 21-én Vöröstorony felől szintén Nagy-Szeben alá vonult nagyobb felkelő román tábor, melynek létszáma nem tudható, de valószínű, hogy 4—5 ezer embernél kevesebbet nem számlált, mert mint «nagy tábor» van említve. Ezen román tábor kiegészítő részét képezte a román felkelő lovasság, 550 ember. Ehhez számítandó a febr. 4-én szintén Nagy-Szebenbe megérkezett orosz hadi erő, Skariatin orosz ezredes vezetése alatt, mely állott 4 erős zászlóalj gyalogságból, 3 század kozákból, 8 ágyu és ennek megfelelő tüzérséggel, együtt közel 5000 ember. Ezek szerint Bem kétezer két-három száz emberével szemben állott közel 28 ezer főből álló ellenséges hadi erő, 50 tábori ágyuval. E mellett, a csekély számú vizaknai magyarságot leszámítva, 20—25 mérföldnyi távolságban ellensége minden ember, minden göröngy. Hadi felszerelvénye fogytán, összekötő vonalai a székelységgel, Kolozsvárral és az anyaországgal a szász és a román felkelők kóbor hadtömege által minden ponton megszakítva. Nem messze tőle a gyulafehérvári vár erős császári helyőrsége, gazdag hadi felszerelvényvel s szívében a magyarok iránt lángoló boszuérzettel.

Ilyen viszonyok között maradt Bem csekély számú, a téli hadjárat viszontagságai által erősen megviselt táborával Vizaknán, remélve, hogy ott töltheti el azt az időt, míg a várt segély-csapatok Aradról és a Székelyföldről oda megérkeznek.

Bem hadvezéri lángeszével minden lehető megtett, hogy vizaknai hadállását az ellenség támadása ellenében megvédhesse. Vizaknára érke-

* László Elek naplója.

zése után katonáit szállásukra vonulni nem engedte, hanem a piacon tartotta addig, míg Bethlen Gergely, ekkor már lovassági alezredes, Makrai László lovassági és Csutak Kálmán gyalogsági őrnagy kíséretében Vizakna környékét hadi szempontból gondosan meg nem szemlélte. A sereg elszállásolása után, alkalmas pontokon, a fagyos földben sánczokat ásatott, földerődítményeket emeltetett, ezeken lövéseket vágatott, s a mennyire csekély számú ágyuiból kijutott, a legfontosabbaknak ígérkező pontokra ágyukat vonatott. Csapatait mindennap, kora reggelen egész fegyverzetében kirendelte, mintha azonnal csatába kellett volna indulniok. Gondoskodott ügyes és megbízható kém-szolgalatról. Az esetleg szükségessé váló visszavonulás biztosítása céljából a város felső részénél, az erdő alatt, a régi közlekedési hid helyére egy erős hidat veretett. Febr. 2-án, délután, Czech alezredest 2 zászlóaljjal, 1 osztály Mátyás-huszárral és 6 ágyuval Kis-Csürre küldötte élelmiszerek beszerzése végett, mely megbízatásának Czech meg is felelt, hozván magával «hosszu sor» szekeren jelentékeny mennyiségű gabonát, zabot, kenyeret, szalonnát, bort.

Február 3-án, kora reggel, seregét kivezette a N.-Szeben felől emelt védsánczokhoz. Az ezek mellett fekvő hosszukás völgyben zászlóaljait sűrű csatár-lánczba állította, mintha Szeben ellen egy nagy kém-szemlére szándékoznék indulni, de miután a császáriak előőrseit ezen hadi mozdulata által megijesztette, seregét visszavezette Vizaknára. Ezen napon Bem haditörvényszéki ülést is tartott egy elfogott császári katona ügyében, ki párszor a magyarokhoz állott át s ugyanannyiszor visszatért a császáriakhoz, szóval hadikém-szolgalatokat végzett. A haditörvényszék a jellemtelen katonát halálra ítélte s az ítéletet rajta azonnal végre is hajtották.

3-áról a következő napi parancsot adta ki:

«Vizakna, február 3. 1849.

Közhirré tétetik, hogy az ellenségtől elfogott, a 31-ik zászlóaljba belépett, onnan újból az ellenséghez átszökött és másodszer elfogott köztítész, Prostyán György, kémkedés büntényéért a haditörvényszék ítéleténél fogva mai napon főbe lövetett.

Az ellenségtől ide átlépett zászlóalji főorvos ezennel, hivatalábani meghagyással, az 55-ik honvéd zászlóaljba osztatik be állományba, illetményei folyó hó 1-től járandók.

Erdélyi nemzetőr Stemmer, ki is mint írnok irodámba volt rendelve, ezennel századjához visszarendeltetik.

Mai napon következő előléptetések rendeltetnek meg, u. m.

A Mátyás-husár ezredben:

Főhadnagy Kovács Ferencz és Biró Lajos századosá, hadnagy Bánffy Farkas főhadnagygyá s ezredí segédtiszté. Hadnagy Antal Lászlót, Benedikti Albertet, Gyurkovics Pétert főhadnagyokká, hadnagy gróf Kálnoki Pált fizetés nélküli számfeletti főhadnagygyá, Kinizsi

Istvánt főhadnagygyá, Bartók Istvánt főhadnagygyá, Őrmester Jakab Eleket, Rácz Miklóst, Ujvári Józsefet, Benedek Józsefet és Zeyk Miklóst hadnagyokká.

A 4-ik honvéd-zászlóaljnál:

Főhadnagy Bohonyi Károlyt századossá, Őrmester Ucsmayt alhadnagygyá. Mindezeknek rangjuk és illetményük mai naptól számítandó (itt néhány sor hiányzik). Hadnagy Kendi Miklósnak, Ferenczi Ferencznek, Imecs Domokosnak, Őrmester Dadaí Eleknek, tizedes Tirczka Józsefnek, Hermann Józsefnek, Mike Lajosnak és Apafinak, kiket őrmestereknek nevezek ki.

A 4-ik honvéd-zászlóaljnál:

Tizedes Pelczmán Ferencznek;

A 24-ik honvéd-zászlóaljnál:

Százados Péchy és Bakonyinak;

A 31-ik honvéd-zászlóaljnál:

Őrmester Gaál Károlynak, zászlós Pálfi Imrének, tizedes László Imrének, Sárkány Lászlónak, Bartha Gergelynek, honvéd Szabó Sándornak, Kutsma Ferencznek, Kubai Eleknek, Bordás Onuczának, Janka Ferencznek és székely őrmester Balogh Ignácznak¹ . . .

A magyar sereg fővezére aznap délután újra kilovagolt a Szeben felőli véderődítményeken felállított előőrsökhöz, s megrendelte, hogy éjszakára az őrség megerősíttessék s az előőrsök tüzet ne gyujtsanak. Este felé Bem Bauer őrnagygyal folytatott beszélgetést. Meghagyta neki, hogy a császáriak részéről jövő támadás esetén, az ő irásban foglalt rendelete nélkül, meghátrálni senkinek sem szabad. Meg kell akadályozni, hogy bárkinek podgyászszal rakott szekere avagy csak ki is hajtson az utcára stb. Ezután a törzskart vacsorára hívta meg szállására, a mely Timár József lakásán volt.

Bem tábornoknak, úgy látszik, tudomása volt arról, hogy báró Puchner őt február 4-én egész hadi erejével meg fogja támadni. Ugyanis este, vacsora előtt Dézsi Elekkel és Bauer őrnagygyal sakkozván, minden játszmát megnyert. Játék végeztével ekképp szólt: *«Ma minden ütközetet megnyertem a saktáblán, a holnapi felől kételkedem.»*²

Báró Puchner 4-én, hajnalban, Bem csekély számú táborát 7387 gyalog, 772 lovas katonával és 42 ágyuval meg is támadta. Az Orlátra vivő utat román és szász felkelők ezerei fedezték. A magyar hadsereg jobbszárnyát gr. Bethlen Gergely, balszárnyát Zsurmai Vilmos, zömét pedig maga Bem vezette Czecz alezredessel. Bem tábornok mellett volt Petőfi is, mint egyik szárnysegéd *«polgári magyar öltönyben, kivont karddal; fejét hatalmas fehér tollas Kossuth-kalap fődte»*. Petőfit a tábornok már korán reggel figyelmeztette, hogy maradjon távol a csata-

¹ Ezen 22 névnel több a 4-ik lapon nincs s a lap alsó fele üres. Valószínű, hogy érdemrenddel tüntette ki őket. Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harcza* V., VI., VII. l.

² Biró Miklós naptója. Biró Miklós ügyvéd közlése.

tértől. «Fogadjon szót, — mondá Bem nyomatékosan, — mert ma nagy csatánk lesz.»¹ A csata heves ágyu-tűzzel vette kezdetét reggel 7—8 óra között. 66 ágyu szólott és ontotta a tüzet. Az ágyuzás oly erős volt, hogy azt a gyulafehérvári várban jól lehetett hallani. Két órai erős tüzelés után Zsurmai a balszárnyal a császáriakra rohamt, s azoknak sorait megingatta. Erre Bem a császáriak zöme ellen intézett erős támadást, minek következtében a császáriak hátrálni kezdettek, számos halottat, több ágyut és töltényes szekeret hagyván hátra. Bem a siker által elragadtatva, maroknyi népét erős fedett hadállásából kimozdította s a visszavonuló ellenség üldözésére vezette. Puchner br., látva az üldözésére indult magyar sereg csekély számát, arról is meggyőződést szerzván, hogy Bemnek összes hadereje tűzben van, hátráló seregét a közel dombokon megállítva, összevonta; összevonta ágyuit is, s a még mindig előre nyomuló magyar sereg ellen előbb iszonyu ágyu- és puska-tüzelést kezdett, azután a gyalogságot és lovasságot rohamra vezette, főleg a centrum ellen, hol maga Bem vezényelt. Egyidejűleg Kis-Csűr irányából a jobbszárny ellen is erős rohamot intéztek a császáriak, hol a csatár-láncz mögött csak néhány szakasz gyalog honvéd működött, mint tartalék. Bem a centrumból a jobbszárnyra rendelte a Mátyás-husár ezred 2-ik századát, Jákei Lajos főhadnagy parancsnoksága alatt. Legelőször a balszárny ingott meg. Ezt az osztrákok a főseregtől elvágták, minek folytán az megkezdte visszavonulását Medgyes irányába. Bem a támadásba átment ellenség sorait erős ágyu- és puska-tűzzel igyekezett megingatni. A honvédek halálmegvetéssel, szuronysegezve vetették magukat ismét és ismét elleneikre, azok sorait néha meg is ingatták, de az ellenség a kimerült századok, zászlóaljok helyére újakat s ismét újakat volt képes állítani, a magyarok pedig ugyanezt nem tehették.

Bem, látva, hogy a csata reá nézve veszve van, dél körül kiadta rendeletét a sereg visszavonulására. Egyidejűleg Bauer őrnagy hadi titkárának is rendeletet küldött, hogy az irodával és hadi pénztárral, valamint minden podgyászszal és táborig szekerrel vonuljon ki még a csapatok odaérkezése előtt a város tulsó oldalára és a város azon részével átellenben emelkedő hegyen várjon rá, mert ágyu-ütegeivel ő is oda fog huzódni, hogy hátráló seregének visszavonulását azon pontról fedezze.

Legkésőbb a jobbszárny hátrált meg. Itt Petőfi buzdított, lelkesített. «Petőfi nem akart teljességgel belecgyezni a visszavonulásba, daczára, hogy erre a fővezértől sürgető parancs érkezett. Bethlen Gergely gróf alezredes szárnyparancsnokkal hevesen össze is szólalkozott.»² Az osztrákok most már egész erővel, gyalogság és lovasság, azon pontra törtek, hol Bem volt. Magát a fővezért szándékoztak elejteni, vagy élve hatalmukba keríteni. Az osztrák könnyü lovasok annyira megközelítet-

¹ «Vasárnapi Ujság» 1891. évfolyam 185. l.

² «Vasárnapi Ujság» 1891. évfolyam 136. l.

ték a vezért, hogy a legrosszabtból lehetett tartani. Ekkor Simonyi Simon őrnagy, Czech hadsegéde, közelben levő honvédeivel, a bécsi légió maradványaival és a Vilmos-huszárokkal oly erővel tört a Max-lovasokra, hogy azok kénytelenek valának meghátrálni, jóllehet e pillanatokban Puchner br. erős gránátos zászlóalja is támogatásukra előre nyomult. Most már kezdetét vette a magyar sereg részéről az általános visszavonulás. A rend lassanként teljesen felbomlott. A szekerek, ágyuk Vizakna utczáin egymásra torlódtak. Az ellenség a magyar sereg fejvesztettségét látva, mindig nagyobb és nagyobb erővel tört a menekülésben levőkre. Bemét a városban egy négylovas hintó várta. Rá is vetette magát s vágatott a város tulsó végére. Ide érve, m. e. ezer főből álló felkelő román tömeg állta útját, kik a kocsi lovait leszurták s a vezért már-már hatalmukba kerítették. Ezen pillanatban Vilmos-huszárok törtek előre s a tábornok, a legnagyobb veszélyből, ez alkalommal másodszer menekült meg, de a podgyászaival rakott kocsi ott rekedt.

A városon kívül a sereg két részre szakadt. Zsurmai a balszárnyal Medgyes felé hátrált, a sereg többi része a Toporcsa felőli magaslatra vonult. Ide vonták fel a megmaradt öt ágyut is, melyek közül azonban csak három volt használható állapotban. A menekülő seregnek ez a része itt, a magaslaton, hosszasan várakozott a hátramaradottakra, hogy gyűljenek össze s csatlakozzanak a magát valamennyire összeszedett sereg zöméhez. A magaslatra ment Petőfi is, egy nyereg nélküli lovon ülve, rendkívül izgatottan. Izgatott hangulatában folyton korholta a vezető férfiakat a meghátrálásért, míg Bem tábornok öt pár szóval félbe nem szakította. Az ellenség a városon keresztül is folyton ágyuztatott. A Toporcsa felőli magaslat közelébe érkezvén, oda is ágyulövéseket intézett, mit a magyar sereg három használható ágyujával élénken viszonzott. Végre a rend valamennyire helyre állott s a visszavonulás most már rendben folyt. Bem a legveszélyesebb pontokon maga jelent meg, maga csinált rendet; a feloszlásnak indult seregbe lelket öntött; Czechet és gr. Bethlen Gergelyt előre küldötte, hogy a legelől futókat is szedjék össze és rendezzék, maga pedig megmaradt ágyuival s a nyomában levő Losenau hadosztályát tartóztatta fel erős ágyutüzeléssel és az átereszek felszedése által. Toporcsán keresztül vonulva, a magyarok a községet, valamint a községben levő hidat felgyújtották.

Fájdalom, a császári katonák általán embertelenül viselték magukat a fogságba került, vagy sebesült honvédekkel szemben. Megtörtént, hogy a magukat kegyelemre megadótt honvédeket felkoncizolták. Egy gégéjén keresztül lőtt honvéd-tisztet cibáltak, rugdostak, míg végre egy cs. kadét kegyelemből agyonlőtte. Toporcsán hat szerencsétlen honvédet, kik végképp kimerülve a földön valának elterülve, a Bianchiak elevenen tűzbe dobtak stb.*

* Ezen megbélyegző eseteket Bíró Miklós ügyvéd, résztvevő szemtanú közölte. L. Bíró Miklós naplója.

Végre Bem seregének romjaival aznap este Szerdahelyre érkezett, hol pihenőt tartott. Ekkor nem volt több 1500 emberénél. 24 ágyujából is csak 5 maradt kezében. Ágyu-töltényei is annyira elfogytak volt, hogy egy-egy ágyuja részére 20-nál több töltény nem jutott.

Bem a betegeket egy kis fedezettel még aznap éjjél előtt útra indította Szász-Sebesre, hol nagy veszedelem várt reájuk. Élt ugyanis Szász-Sebesen nyugalomban egy Barteles nevű alezredes. Az odavaló szászok a Szeben felől hallható ágyuzás következtében Bartelessel irattak a gyulafehérvári vár parancsnokának, hogy védelmükre küldjön a várból katonaságot. Maga a várórség is febr. 4-én egész napon talpon volt. Az ágyu élénkülő hangjaiból ki lehetett venni, hogy az ütközetet a magyarok elvesztették és hátrálnak. Azt is tudni lehetett, hogy a hátráló magyar seregnek Szász-Sebesen keresztül kell vonulnia. A várórség tehát, hogy a hátráló ellenség helyzetét neheztse s a szász-sebesiek kérésének is eleget tegyen, éjjél tájt Domaszewski mérnök-kari százados vezetése alatt a várból egy osztály katonaságot, és pedig egy század vadász, egy század román határőr és egy félszázadnyi könnyű lovas indított 3 ágyuval Szász-Sebes felé. Mikor a Gyulafehérvárról jövő hadosztály hajnalban Szász-Sebes alá megérkezett, a magyar sebesültek és a kis fedezet, együtt 200 ember, már a városban voltak; a betegek, sebesültek egyes házakban el valának helyezve. A honvédek rosszat alig sejtettek, mert a szász polgárság szívélyesen fogadta őket, megvendégelte, vigasztalta. Hazug ámitás volt minden lépésük, minden szavuk. Ők már tudták, hogy Gyulafehérvárról azon éjjél katonaság érkezik. Éjjél a sz.-sebesi szász nemzetórség is előszedte elrejtett fegyvereit s Barteles vezetése alatt harcra készült.

A Gyulafehérvárról jövő katonaság Szász-Sebesen az u. n. fehérvári kaput bezárva találta. A honvédek zárták be s melléje őrizetet állítottak. Domaszewski a kapunak ágyut szegeztetett, s egy ágyulövés el is dördült. Ez az ágyuszó mentette meg a féllámba merült honvédek. Ugyanis ezek az ágyuszóra álmukból felriadtak s a város másik várkapuja felé menekültek. A félkarjukat és féllábukat vesztett honvédek is felugráltak fekhelyükről s menekülni igyekeztek ők is. A román határőrök a sebesülteket keresték fel, némelyek azokat kifosztották. A román felkelők természetesen innen sem hiányoztak. Ott volt Axente is. A cs. katonák a kifosztott sebesülteket a nyomukban levő románoknak szolgáltatták át, kik azokat a náluk megszokott embertelenséggel megölték. Akadtak keresztyénileg érző olyan szász házi gazdák is, kik a házuknál levő sebesülteket elrejtették. Huszonkét elnyomorodott honvédet öltek meg a kannibálok. Míg a sebesültek legyilkolása folyamatban volt, Domaszewski a vadászokkal, könnyű lovasokkal és ágyuival a felső kapun menekülő honvédek vete üldözőbe, kik között sebesült is volt jelentékeny számban.

Bem Szerdahelyről, hol a menekülő sereg néhány órát pihent, estéli 10 órakor kiindult s gyors menetben közeledett Sz.-Sebes felé.

A sebesültek legyilkolásáról már útközben értesült. A honvédeket üldöző császáriakat a N.-Szeben felé terülő városrész végén vette észre. Ágyuit azonnal előre rendelte s azokkal lövetni kezdett a császáriakra. A magyarok ágyuinak első lövésére a császáriak egyik ágyuja összetörtött, két tüzér és egy ló elesett. Maga Domaszewski vezénylő tiszt is egyik lábán sebet kapott. Az ágyuzásra a városban garázdálkodó határőrök is siettek a Szeben felőli városrészre, de már szemben találtak a futó osztrák katonákat, üldöztetve a végleg elkeseredett Mátyás-huszárok által. Rövid utcái harcz után a császáriak azon a kapun, melyen a városba jöttek, kivonultak s Gyulafehérvárnak tartottak. A katonákkal menekült Gyulafehérvár felé a fegyvert fogott szászsebesi nemzetőrök egy része is. A császári katonák közül az óriási zürzavarban néhányan csapatjuktól elszakadva a városon rejtőzködtek, míg br. Puchner oda érkezett. Ekkor a hátráló Bemet üldöző császári sereghez csatlakoztak ők is. A császáriak veszteségét, melyet Szász-Sebesen szenvedtek, biztosan kimutatni nem lehet, annyi azonban áll, hogy 5-én reggel egy vadász-ezredbeli tisztet hoztak halva Gyulafehérvárra és a vadász-századból hiányzott hatvan ember; egy töltevényekkel rakott szekér felrobbant, egy más meg a Bem tábora birtokába került, mire a magyar seregnek igen nagy szüksége is volt. A legyilkolt magyar sebesülteket Szlovácsek Károly ferenczrendi szerzetes, ekkor szászsebesi házfőnök temette el.

A városon néhány épület az éjjeli utcái harcz következtében tüzet kapott és elhamvadt. A lakosság iszonyu rémület és jajveszéklések között töltötte a február 5-re virradó borzalmas éjet.¹

A mik a gyulafehérvári helyőrség elvonulása után történtek Szász-Sebesen, azoknak leírása feladatunk körén kívül esvén, mellőzzük. Ezen valósággal legendaszerű eseményekre vonatkozólag még csak annyit említünk meg, hogy Bem Sz.-Sebesből mondhatni a császáriak körmei közül csodálatos módon kimenekülvén, lőszér nélkül, Puchner egész hadereje s a román és a szász felkelők ezrei által nyomon üldöztetve, 1200 főre leolvadt seregével folytatta visszavonulási útját Alvinczen keresztül Piski felé, a szászsebesi polgárok pedig febr. 5-én egész délelőtt özönlöttek Fehérvárra. Fehérvárra eme napokban folyton hozták, többnyire román felkelők, fogságba ejtett magyar honvédeket kisebb-nagyobb számban. Honvéd-tisztek is kerültek ez alkalommal fogságba, köztük egy gr. Kornis, egy br. Bánffy² és egy nő tiszt. A foglyok némelyikét vasba verten hurczolták, mindeniket rugdosták, embertelenül ütlegelték, lándzsákkal, szuronyokkal szurkálták. A foglyok egy része sebesült és alig vánszorgó, többnyire 15—16 éves gyerek. Egy 16 évesnek látszó honvéd ellőtt karját hozta ép kezében, s midőn némelyek megkérdezték tőle, hogy ezt miért teszi, az ifju ekképp vála-

¹ Kővári L.: «Erdély története 1848—49-ben» 176. l. Sz. Bakk E.: «Az 1848—49-iki szabadságharcz alatti események Vizaknán» 177. l. Biró Miklós naplója, László Elek naplója.

² Állítólag Bánffy Ferencz.

szolt: «Tudom, hogy meghalok, hadd temessék kezemet is mellém.» A szegény gyerek-katona életben maradt és felgyógyult. A tribunok, kikkel tele volt a város és a vár, a tisztességérzettel összeférőnek tartották a magyar foglyok láttára röhögni, velök gúnyt űzni. Pap Ágoston, a várba futott balázsfalvi térparancsnok, — ez a magyar anyától született ember — a foglyok láttára a vár piacán ekképp szolt előttük, *magyarul*: «Hát ezek akarták Erdélyt meghódítani, ezek a ribanczok, ezek a kölykök?» Vizaknánál 5 magyar tábori sebész is került a császáriak fogságába. Ezeket is a várba szállították s a sebesült honvédek orvosi kezelésével bizták meg. Az ép vagy felgyógyult honvédekkel a várparancsnokság utcát separtetett. A tiszteket 4 kr napi illetményre a várbörtön czelláiba zárták. A nő tiszt később a várparancsnok előtt jelentkezvén, August elrendelte, hogy őt a «*Havasok asszonyának*», *Varga Katalinnak börtönszerű* szállására vigyék át, mi meg is történt. A gyulafehérvári várba szállítottak a Szeben alatt jan. 21-én vívott csata alkalmával Bemtől elvett 16 ágyuból is ötöt, mint diadaljeleket.

Bem táborának vesztesége a vizaknai ütközetben nagy és sok tekintetben pótolhatatlan vala. Elesett 349 honvéd, ezek között sok tiszt. Megsebesült 132, ezek közül Vilmos-huszár 11, Mátyás-huszár 9. A sebesültek egy részét, mint láttuk, legyilkolták Szász-Sebesen, más részét legyilkolták a cs. katonák Vizaknán, a kórházzá átalakított fiúiskolában. Néhány sebesült Vizaknán maradt, kiket Glasz katonarvos gyógykezelt. 34 sebesültet 16 fogolylyal Szebenbe szállítottak, hol a sebesültek gyógykezelésben részesültek. Ezek között volt Magyar László, a szabadságharcban fegyveresen szolgáló három Magyar testvér legidősbike is, kinek, mint végzett papjelöltnek, Nagy-Ényedről atyjához Al-Pestesre irt leveleire e munka során néhányszor hivatkoztunk. Vizakna piacán kartácslővéstől czombján sebet kapott, mely a szebeni katonai kórházban halálos lefolyást vett.

Bem Szász-Sebesen egy futólagos összeszámítást tehetvén, úgy találta, hogy emberei közül 569-en hiányoznak, ide nem számítva azon harczosokat, kik Zsurmaival a csatavesztés perczeiben Medgyes felé hátráltak. A br. Puchner kezébe került, mint zsákmány: 16 ágyu; 11 üres töltény-szekér; minden társzekér; a hadi iroda, ennek okmányai között Bem sok magánlevele; a hadi pénztár; a n.-csúri összes élelmi szerzemény. A császáriak vesztesége halottakban és sebesültekben körülbelől annyi volt, mint a magyaroké. A Vizaknán folyt utcai harczban több odavaló polgár éiete is áldozatul esett. Ezek között voltak vegyesen magyarok és románok. Akadtak vizaknai román emberek, kik magyar harczosok életét mentették meg. Ezen nemes eljárásban kitüntették magukat Moldován János főbiró, Hentes Juon g. n. e. lelkes és egy Komán Krizbai nevű ember, Puchner 2 órai rablást engedett katonáinak Vizaknán. A katonákkal együtt raboltak a románok is sokan.

A császáriak halottaikat Nagy-Szebenbe szállították s ott temették

el. Az elesett honvédek hulláit, szám szerint 300-at, február 5-én összeszedték s minden egyházi szertartás nélkül az u. n. «Nagy-Aknába» dobták. Még életben levő sebesült honvédeket is dobtak együtt a halottakkal a Nagy-Aknába. Néhány honvéd hulláját szerteszét helyezték nyugalomra. A császári katonák február 4-én egész délután s az ötödikére virradó éjjelen nagy tömegekben vonultak át Vizaknán és sietve nyomultak előre Toporcsa, illetőleg Szerdahely felé. A császári katonaság, szászok és románok öröme határt nem ismert. Gyulafehérvárt a tribunok éjjel-nappal dorbézoltak örömeikben, azt hívén, hogy Bem vizaknai vereségével és gyors hátrálásával a magyarság ügye Erdélyben végleg elveszett. Február 7-én Vizaknán Vagner János h. királybíró és császári biztos elnöklete alatt a városi tanácsot újból megújították s a tanács tagjai a császár és az uralkodóház iránti hűségi esküt letették.¹

Február 6-án este Klokocsán ezredes vezetése alatt 4 zászlóalj határőr, 2 zászlóalj Károly Ferdinánd ezredbeli gyalogkatona és egy századnyi lovas érkezett Portus felől Gyulafehérvárra nagy dobolással s másnap kora hajnalban útra is kelt Abrudbánya felé. Ez a hadosztály br. Puchner táborából szakadt el s feladata az volt, hogy az abrudbányai és körösbányai útvonalon gyors menetben Déva felé siessen és a hátráló Bem háta mögé kerüljön. Ezen hadosztályhoz csatlakozott Abrudbánya környékén a Buttyán János praefect tábora is. Ez a hadosztály rohanta meg február 9-én délután 4 órakor a Maros jobbpartjáról Bem táborát. Klokocsán kis hadosztálya még menetközben ejtette fogságba azon hunyadmegyei menekülteket, kik csekély katonai fedezet alatt Déváról, Zarándmegyén keresztül, az anyaország felé válnak útban.²

Az örömmámor korai volt. A hadi szerencse forgandó. A sebzett oroszán Piskinéél fényes diadalt aratott felfuvalkodott ellenein.

A Piski melletti híres ütközet február 9-én ment véghez a Vizaknáról 4 napig folyton hátráló Bem és az őt nyomon követő császáriak között. Ez a mindkét részről végső elkeseredéssel vívott véres ütközet a magyar sereg fényes győzelmével végződött s Erdély hazarészünknek visszafoglalása érdekében folyó hadjáratban határozottan fordulópontot képezett. Itt szerzett a 11-ik és a 75-ik zászlóalj, itt szereztek a Mátyás-huszár századok, melyeknek jelentékeny részét alsófehérmegyei férfiak alkották, örök dicsőséget a magyar fegyvernek. Itt mutatta meg a rettenthetetlen Inczédi Samu őrnagy honvédeknek, lováról leszállva s a félig befagyott Strigy vizében derékig elől gázolva, hogyan kell a futó ellenség után rohanni. Itt hullott el véres küzdelemben az enyedi születésű derék Horváth Miklós huszár százados, előbb Max, ezredbeli

¹ Bakk Endre: «Az 1848—49-iki szabadságharcz alatti események Vizaknán» 154—170. lap.

² Kővári L.: «Erdély története 1848—49-ben» 183. l. László Elek naplója. «Közérdek» 1891. évi folyam 37. sz.

lovas hadnagy, és hullott el vele együtt sok alsófehérvármegyei ifju s enyedi deák. Sőt még a császáriak hadsoraiban küzdő alsófehérmegyei magyar ifjak között is akadtak, kik Piskiné a katonai vitézség csodáit vitték véghez febr. 9-én. Ugyanis egy Horváth nevű vajasdi székely huszár őrmester, midőn a tisztek a süvöltő golyók miatt hátrahúzódtak, maga állott a lovas-szakasz élére s vezette azt hősi küzdelemre, míg maga is súlyos sebet kapott.¹

A piskii győzelem híre roppant zavart idézett elő a gyulafehérvári várórségben. Bem 11-én meglepi Alvinczen az éjet ott tölteni akaró Schutterheim dandárát. Schutterheim pár császári tiszttel, ezek között Szuini huszár-századossal, a Makrai-udvarban vala szállva Czigler nevű haszonbérlnél. Cziglerné épp fel akart tálni vendégei számára, midőn a dandárparancsnoknak jelentik, hogy Bem seregével a helységbe érkezett. E hirre Schutterheim, Szuini s a többi tisztek sietve lóra ültek s az udvar egyik kapuján távoztak. Ideje is volt, mert pár percz múlva a másik kapun Bem lovagolt be törzskarával a Makrai-udvarba, s a császári tisztek részére készült izletes vacsorát ő és vele jött hadsegédei fogyasztották el. Bemnek váratlan Alvinczre érkezése oly mérvű rémületbe és zavarba ejtette Schutterheim dandárát, hogy Gyulafehérvárig meg sem állott. Gyalogok csipeszkedtek a szaladó huszárók lovaiba s versenyt futottak a lovasokkal. Schutterheim dandárának előcsapata 11-re virradó hajnalban érkezett Fehérvárra, lovas- és gyalogkatonák össze-vissza, rendetlenül, némelyek csákó, puska, borju nélkül. Ez így tartott reggel 8 óráig. Sokat hoztak szekereken, mások alig vánszorogtak. Szuini kapitány is a szaladók között volt. Dicsérte a vezért (Bem), a tábor elrendezését és a harczosokat, hozzátevén, hogy «Napoleon korabeli útközetnek is megjárt volna».² És hoztak magukkal annyi sebesültet, hogy a várban levő kórházak zsúfolásig megteltek. Ezen katonasággal érkeztek a szászvárosi és szászsebesi nemzetőr-csapatok és sok román tribun. A Gyulafehérvárra érkezett cs. katonaság a várba húzódtott. A vár kapui egész napon zárva voltak, mintha a vár ostrom alatt állt volna. Mátyás-huszárók száguldoztak fel egész a portusi hidig. A várfalak folyton rakva voltak katonasággal. Tüzértisztek vizsgálták messzelátó csöveken Bem előrenyomuló táborát, mely a helyett, hogy a szászsebesi útvonalra térjen, egy oldalmozdulattal átment a Maros balpartjára s Limba és Csüged községek között, járatlan utakon, meredek hegyeken folytatta útját Medgyes felé. A gyulafehérvári várórség 10,000 főre becsülte a Bem táborát, holott tényleg alig számlált 7000 embert.

Ekkor már nem vala kedvők a várban levő katona-tiszteknek és tribunoknak a magyar szabadsághősökkel gunyolódni, sőt ellenkezőleg, bámulattal nyilatkoztak a magyar hadvezénylet ügyességéről, a kato-

¹ Horváthot a várban katonai érdemjellel tüntették ki. Biró Miklós naplója. László Elek naplója.

² László Elek naplója.

nák kitartásáról és vitézségéről. A várban levő magyar hadi foglyokkal is emberségesebben kezdtek bánni, sőt elfogadták a fogoly honvédtisztek meghívását egy barátságos estélyre, melyen jó bor és pezsgőben hiány nem vala. A Gyulafehérvár városi román tanácsosok is feltűnően kezdtek keresni az általuk ez ideig nagyon is lenézett magyarok barátságát s kérték oltalmukat az előrenyomuló magyarok boszúja ellenében.

* * *

Bem liegyen-völgyön, járatlan útakon, olvadásnak indult hóban, sárban sietett fáradt seregével Medgyes irányába s 12-én este Bervére érkezett, hol pihenőt tartott. Maga törzskarával a gróf Gyulai-család udvarában szállt meg s innen a következő napi parancsot adta ki:

«Főhadiszállás Berve, febr. 12. 1849.

A már folyó hó negyedike óta majd szüntelen folyt csatákban s ütközetekben meggyőződtem arról, hogy a csapatokban több tiszt urak s altiszten alóli egyének nemcsak kötelességüknek felelnek meg, de hogy magukat ki is tüntették, kedves kötelességemnek tartom olyan tiszt urakat és egyéneket vagy előléptetés, vagy pedig egyéb kitüntetés által megjutalmazni; minélfogva felszólítom a magáncsapatok parancsnokait, hogy nekem holnapi indulás előtt mindazon egyéneket, kik magukat a csatában kitüntetve jutalmat érdemelnek, hozzátevé minden névhez, minő jutalmat tart méltónak az illetők számára (*bejelentések* szó kimaradt); ellenben arról is sajnosan győződtem meg, hogy mind tiszt urak, mind pedig altiszten alóli egyének találatnak a seregben, kik kötelességüket merőben nem teljesítik, hanem ütközet közben gyáván visszafutnak. Az ezen osztályba tartozó tiszt urak s altiszten alóli egyének részére, azon eddigi rendeletem teljes erejében marad; miszerint a tisztek, kik a csatamezőről megfutnak, azonnal gyalázatosan s örökre hivatalukból kivetkőztetnek; az altiszten alóli egyének pedig, egy közülök állítandó törvényszék elibe állítandók, s kemény testi büntetéssel büntetendők. Egyébiránt tapasztalván azt is, hogy az eddigi csatákban több törzs- és segéd-tiszt urak gyalogoltak, s így kötelességüknek megfelelni nem voltak képesek; azoknak kötelességükké teszem, hogy az ezutáni ütközetekben lóháton maradjanak.

A zászlóalj s magáncsapatok belső szolgálatára nézve egy felügyelő (inspectionalis) tiszt ur léssen mindennap kirendelendő, ki magát szolgálata átvételével fősegédem őrnagy *Bauer* urnál jelentse; minden utazás közben csapatja után menjen, s a netalán hátramaradtakat elfogja, csapatjába besorozza; állomásba érkezve pedig, a csapatok beszállásosása után, röktön jelentse magát fősegédemnél, egyszersmind maga szállását is följelentvén. Ezenkívül minden zászlóalj és magány parancsnokság által, mind állomásban, mind pedig ütközben egy altiszt léssen

kirendelendő, ki a testőrséggel fog utazni és el is szállásoltatni; ezen altisztek minden 24 órában felváltandók.

A podgyász-szekerek lehetőségig apasztása tekintetéből ezennel szigorúan meghagyom, hogy seregemmel ezentul, munitionális szekereken kívül csak az orvosi, törzstiszti és főhadiszállási szekerek jöhetnek; minélfogva szükséges léssen, hogy minden tiszt urak és altiszten alóli egyének magukat változóval legalább 14 napra ellássák, s azt magukkal hordják.

A betegek, menekültek, zászlóalj- és századbeli podgyász-szekerek, holnapi induláskor, illő fedezet által mellékúton biztos helyre fognak kísértetni; mely tekintetből meghagyatik az illetőknek, hogy a sereg indulása után is itten hátra marasztanák podgyászaikat, megjegyvezvén azokat úgy, hogy ha aztután a podgyász-szekerekhez jutnak, mindenki podgyászát megismerhesse. Itten egyébiránt megjegyzem, hogy a podgyász-szekerekhez a csapatokból külön fedezetet adni nem szabad s azokat csupán a fedező sereg parancsnoka veendi át, kinek kötelessége leend a különböző csapatok szekereire tulajdon csapatbeli betegét ültetni fel.

Országos honvédelmi bizottmányi felhatalmaztatásomnál fogva a csatákban kitüntetett érdemeiért alesredes Czecz János urat ezennel Ezredessé nevezem ki, rangja és illetménye mától számítandó.

Bem tábornok február 13-án Sz.-Csanádra vonult át s innen a következő napi parancsot adta ki:

»Sz.-Csanád, febr. 14. 1849.

Miután egy főhadiszállás-mester táborombani felállítását szükségesnek látom; ezen hivatalra őrnagy *Simonyi Simon* urat nevezem ki, kötelességévé tévén egyszersmind a rendőri felügyeletet; mire való nézt minden parancsnokságoknak szigorúan meghagyatik, hogy nevezett őrnagy ur felszólítására azonnal bármiben segédkezet nyujtsanak.

Meggyőződévén már arról, hogy minden rendetlenség táboromban csupán csak lézengők s oly egyének által követtetik el, kik a csatában is hátra maradoznak, míg derék bajtársaik hazájokért véreket és életöket áldozzák, mely utóbbiak nyugnapok alatt is kötelességüknek megfelelnek, míg a lézengők gyujtogatnak, rabolnak és fosztogatnak, ez utóbbiakra való nézt kénytelen vagyok azon rendeletet adni, hogy minden csapatbeli felügyelő tiszt, a mint már meg is van rendelve, útközben tulajdon csapatja után menjen, a hátramaradókat azonnal elfogassa s őrizet alatt őrnagy Simonyi urnak átadassa. Büntetésük ezen hátramaradóknak nemcsak testi leend, hanem tőlük minden nálok található, tiz ezüst forinton felüli pénzösszeg el fog vétetni s azok között felosztatni, kik magukat csapatjuknál legjobban viselik.

A seregnéli szükséges rend fentartása tekintetéből még a következőket is rendelem:

1-ször. A tisztek lesznek felelősek mindazon egyénekért, kik lóháton járnak, kiknek pedig lóbeli illetményük nem jár.

2-szor. Minden markotányos-nők, kik csak ketten lehetnek egy századnál, minden kiállásnál a századjuk háta megett ki tartoznak állani.

3-szor. A podgyászos szekeren csak egy ember ülhet, s ha valaki mint beteg akar felülni, vagy ül fenn a szekeren, annak magát a zászlóaljbeli orvos írásbeli bizonyítványa által kell igazolni.

4-szer. Lová csak annak, s annyi lehet, mennyit a törvény megenged, s olyan, melyet használhat. Csikók, vemhes kanczák semmi szín alatt meg nem szenvedtetnek. Minden a seregnél levő lovakat kiállás-kor a zászlóaljak után kell állítani, hogy azokat láthassam.

5-ször. Minden egyén, ki rablót, gyujtogatót, vagy fosztogatót bejelent s behoz, mindenikért 50 ezüst forinttal fog megjutalmaztatni; a gyujtogató, rabló vagy fosztogató pedig azonnal föbe fog lövetni. Az oly tisztt, ki gyujtogatót, rablót vagy fosztogatót meglát s röktön be nem fogatja, csufosan fog hivatalából elbocsáttatni.

6-szor. Minden ezentuli elszállásolások abban a rendben lesznek végbe viendők, a melyben a sereg útagott, t. i. a legelső csapat a helység legtulsóbb részébe, az utánna következő utánna, s így tovább; csak a hol az ágyu-ütegek és tartalék-telep állittatik fel, számukra a megkivántató szállások üresen hagyandók; a tisztt urak pedig a legszigorubb felelősség terhe alatt mind addig szállásra nem mehetnek, míg csapatjuk illően elszállásolva nincsen. A lovasság elszállásolása tekintetéből szükséges lészen a sereg megérkezte után intézkedni, mint-hogy azt csak oda lehet elszállásolni, hol istálók is vannak.*

A magyar tábor következő napon Sz.-Csanádról útra kelt s Medgyesre vonult át. Útközben ennek előcsapata Csufud falu közelében egy az Axente parancsnoksága alatt álló román felkelő tömeget szétszört. Ezen szétszört tömeg egy része, m. e. 1200 ember, meg sem állott Vizaknáig. Az 55-ik honvéd-zászlóalj 4 ágyuval Balázsfalvát ufolag megszállotta. A Csufud közeléből Vizaknára szaladt román felkelők pár nap múlva onnan Resinárra huzódtak s ott várakoztak vezértük Axente további rendeletére.

Február 13-án visszaérkezett Gy.-Fehérvárra Klokocsán ezredes parancsnoksága alatt azon hadosztály, mely a havasokra vonult volt, azon utasítással, hogy Bem hátráló seregét Piski körül hátban támadja. Ez a hadosztály 80 magyar foglyot hozott magával és pedig 50 nőt és 30 férfit. Klokocsán hadosztályát követte Gyulafelievrárra a havasokról egy nagyobb tömeg román felkelő.

* * *

* Bem tábornok eme két rendeletét lásd Nagy Sándor; *Háromszék önvédelmi harcza 1848—49* cz. a. megjelent történelmi dolgozata VII—X. lapjain.

A nagyszebeni főhadvezénylet febr. 14-ről 783—849. sz. a. újabb rendeletet bocsátott ki, hogy a szebenvidéki szászok, románok, ugy-szintén az ezen vidékkel szomszédos területeken lakó szászok és románok szálljanak táborba és siessenek Nagy-Szeben és más, az előre nyomuló magyar hadak által fenyegetett pontok védelmére. Axente febr. 26-ról szintén a nagyszebeni főhadvezénylettől azt az útasítást vette, hogy 1200 emberével Resinárt hagyja oda, a havasalja összes férfi lakosságát fel Balázsfalváig szólítsa fegyver alá s Véver századossal, ki 5 ágyuval ellátott zászlóalj vezényelt, márczius 2-án a Balázsfalván állomásozó magyar helyőrséget támadják meg s azt onnan elűzve, ezt a kis püspöki székhelyet vegyék vissza. Axente ezen rendelet kézhezvétele után Resinárról nyomban meg is indult s Balázsfalvának tartott. Útközben a Küküllő és Maros mentén lakó románokat fegyver alá szólította, oly eredménnyel, hogy már 28-án 5000 fegyveres román állott rendelkezése alatt, harcra készen. Véver századossal Szász-Csanádon találkozott márczius 2-án. Véver itt Axente előtt kijelentette, hogy a Balázsfalva ellen tervezett támadó hadi mozdulatban részt nem vehet, miután neki útasítása van hadosztályával Sz.-Csanádról már a következő napon N.-Kapusra vonulni át s a Puchner alatt ott állomásozó császári sereghez csatlakozni.

Véver vonakodása folytán a Balázsfalva ellen tervezett támadás abban maradt; Axente seregének nagyobb részét haza bocsátotta, a kisebb részszel pedig az Ompoly vidékére Preszákára vonult.

Márcz. 3-án megtörtént a medgyesi véres és a magyar seregre nézve kedvezőtlen kimenetelű ütközet, melynek következtében Herkavics tábornoki őrnagy egy csapattal a főseregtől elszakadván, Balázsfalvára huzódott. Itt a helyőrséget alkotó 55-ik honvéd-zászlóalj magához vonta s áthuzódott M.-Ujvárra, hol egy zászlóalj gyalogot, néhány Károli-huszárt és 6 ágyut talált. Magához vonta ezt a helyőrséget is s így a vármegye területéről távozott Maros-Vásárhely irányába. Maros-Ujvár és Balázsfalva e szerint rövid időre magyar helyőrség nélkül maradt.

Balázsfalvát márcz. 8-án egy magyar csapat ujlag megszállotta, minek a császáriak hírére, Nagy-Szebenből útra indítottak egy kisebb katona-csapatot ezen hely visszavételére. E mellett Gyulafehérvárról is kirendeltek ezen hadi mivelet támogatására Brandmájér százados parancsnoksága alatt 2 század Leiningen-ezredbeli cs. katonát, de közbejött N.-Szebennek a magyar hadsereg által történt elfoglalása, mely döntő sulylyal bíró hadi esemény folytán Balázsfalva ez alkalommal is a magyarok kezében maradt. Brandmájér csapatával Mihálczfalváról visszatért Gyulafehérvárra.

A Nagy-Szebenből február 14-ről kibocsátott azon rendelet, hogy a románok sietve szálljanak táborba, visszhangra talált a vármegyének a Maros mindkét partján elterülő részében is. Február végén Krakko és Kozslárd községek közelében két román tábor kezdett alakulni, de

lassan és vontatva. A románok nagyobb része a táborba szállástól ekkor még inkább vonakodott, mint a megelőző év december havában, s kik a kényszernek engedve a kijelölt tábor-helyeken fegyverrel kezükben megjelentek is, haza szöktek, a mint tehettek.

Bem tábornok N.-Szeben ellen történt másodszori előrenyomulása alkalmával Alsófehér vármegye határait nem érintette. A N.-Szeben bevételét követő napon onnan Budai százados parancsnoksága alatt egy erős század honvéd vonult át Vizaknára, hogy az ott maradt egy század Leiningen-ezredbeli gyalogost fogságba ejtse, de a terv nem sikerült, mert a Leiningenek a Vizakna ellen nyomuló honvédek elől megfutamodtak s 13-án a szászsebesi útvonalon jöve, bevonultak a gyulafehérvári várba.¹

Nagy-Szeben bevétele alkalmával szabadultak ki a többiekkel együtt azok az enyedi és alsófehérvármegyei foglyok, kiket különböző időkben Nagy-Szebenbe hurczoltak s az ottani barátok klastromába zártak.

Axente Preszákán találta Röhlich cs. hadnagyot, kivel keményen összeszólalkozott s márczius 9-ről a gyulafehérvári vár parancsnokától azon felhívást vette, hogy táborával vonuljon be a várba az ottani helyőrség megerősítése végett. A következő napon 10-én a komitétól kapott útasítást, melyben ez megrendeli neki, miszerint a rendelkezése alatt álló román hadi erővel a legnagyobb gyorsasággal siessen Nagy-Szebenbe, mert *«Bem már elindult Segesvárról és Medgyesen át fenyegeti N.-Szeben»*. Axente seregével el is indult N.-Szeben irányába, de útközben híret vette, hogy Bem N.-Szeben márcz. 11-én elfoglalta s a császári hadak visszavonulóban vannak, egyik rész a Vöröstoróny, a másik Brassó felé.

Ezek után Axente serege maradványaival csak arra szoritkozott, hogy a gyulafehérvári helyőrség részére élelmi czikkeket harácsoljon s azt szállíttassa a havasok közé s őriztesse, míg a várőrségnek arra szüksége leend, mely megbízatásnak, természetesen a magyar birtokosság rovására, nagy buzgósággal eleget is tett.²

Ezzel a hadi mozgalmakban vármegyénknek a Maros balpartján fekvő részében hosszabb ideig tartó szünet állott be.

Febr. 21-én az enyedi menekültek egy része még Tövisen nyomorgott.³ Február 21-én a tordai helyőrségből egy század biharmegyei nemzetőr s néhány Mátyás-huszar érkezett oda s a menekülteket elszállította.

¹ Biró Miklós és L. E. naplója. Bakk E.: «Az 1848—49-iki szabadságharcz alatti csemények Vizaknán» 182. lap. Fekete könyv függeléke. Axente jelentése.

² Axente jelentése. «Románság» I. kötet 493—95. lap.

³ Papp Lajos vármegyei levéltárosnak Pogány Károly vármegyei pénztárhoz február 20-ról Tövisről Kolozsvárra küldött eredeti levele.

Az aranybánya-vidéken történekről, a csucsai ütközet idejétől N.-Szeben bevételéig, kevés feljegyezni valónk van. Az azon vidéken lakó magyarság az 1848—49-iki tél folytán a világtól teljesen el vala zárva. Zalathnán és Abrudbányán egy-egy félszázad Károly Ferdinánd-czredbeli gyalogos volt helyőrségül elhelyezve, mely helyőrség a rendet az aranybánya-vidéken valamennyire fenntartotta. Mindamellet Zalathnán és Abrudbányán a románok voltak urai a helyzetnek. A köz-igazgatás élén román férfiak állottak, s csak az alsóbb városi tisztii állásokon találunk egy-egy magyar embert. Magyar hírlaphoz hozzá-jutni nem lehetett. A mi hír a hadjáratról forgalomba indult, az is magyar szempontból tekintve a legkalandosabb és leglehangolóbb vala.

Abrudbányán megfordult a csekély számú helyőrségen kívül egy-két század Gyulafehérvárról oda felvonult katona, de ezek is többnyire Kőrösbánya vidékére huzódtak át az ott működő Buttyán praefect seregének támogatására, melyet az Arad és Déva felől mutatkozó magyar csapatok folyton fenyegettek.

Jánku Ávrám praefect, kinek azon szomorú időkre vonatkozó emlékiratai némi hitelt érdemelnek, az 1848—49-iki tél folyamán Abrudbánya vidékén történt eseményekre vonatkozólag ezeket mondja: «1849. január havának elején a román pacifikáló bizottság útján a katonai főparancsnok 1848. december 29-én 830. számú rendeletét vettem, hogy a havasok közepében tekintélyes hadsereget összpontosítsunk. Ezen intézkedés szükségessége magától érthetővé vált; mi Buttyán és Bálint praefectekkel már a rendelet vétele előtt éreztük annak szükségességét, s jó egyetértésben tettünk is ez irányban némely intézkedéseket.

A zarándi havasi szorosokat Buttyán praefect védelmére biztuk. Január, február és márczius folyamán folytonosan kellett verekednünk az ellenséggel, én pedig mindegyre friss segítséget küldöttem számára. Bálint S. lelkész Torda és Kolozsvár felől védelmezte a havast. Ő is többször kért és kapott tőlem segítséget. A többi pontokat én védelmeztem. A nagyenyedi és Tövis felőli szorosokat Prodánu Probus lelkész praefectre biztam. Remeténél először Nikola Mátét, később Fodor László tribunomat alkalmaztam. Az albáki, mariseli és hidegszamosi pontokat Bánffy-Hunyad felől, valamint a nagyváradi, kolozsvári ország-utat a megnevezett faluk derék lakói védelmezték. Időről időre én bátorítottam őket, küldvén számukra vezetőket és fentartásukra segédc csapatokat.» Itt leírja Jánku a Marisel környékén vívott harcokat, azután így folytatja: «Márczius havának közepe táján vettük a nagyfontosságú hírt, hogy Bem Nagy-Szebent elfoglalta; néhány nappal később azon kevésbé érthető értesítést kaptuk, hogy hazánkat a császári csapatok elhagyták, Oláhországba vonulván vissza. Hogy ezen rejtélyes esemény mily benyomást tett havasi népünkre, azt leírni nem lehet.»*

Czecznek N.-Szeben alá történt elvonulása után Gyarmathy Dénes

* A Jánku Ávrám neve alatt ismert jelentés.

nemzetőr-százados pár század aranyosszéki nemzetőrrel M.-Ujvárt meglepte, az ott folyt gyilkolásokban bűnrészes románok közül néhányat agyonlövetett, sokat, mint foglyot, Tordára szállított. Gyarmathy elvonulása után pár napig M.-Ujvár fedezet nélkül maradt, január végén azonban három század aranyosszéki és tordai nemzetőr vonult át oda, Tarsoly Gergely nemzetőr-százados parancsnoksága alatt, mely fegyveres erő, mint helyőrség, ott is maradt.*

Ezekből láthatólag az Alsófehérmegye határain belül fekvő havasi vidékeken a tél folyamán jelentékenyebb hadi esemény nem történt.

* Alsófehérmegye közigazgatási jegyzőkönyve. Géber Károly nyug. bányatiszt közlése.

XVI.

A LEGYILKOLT MAGYAROK HULLÁINAK ELTEMETÉSE. — UJABB GYILKOLÁSOK DIÓDON. — AUGUST VÁRPARANCSNOK PRODÁNU PROBUST ELFOGATJA ÉS BÖRTÖNBE ZÁRATJA.

A megelőző év őszén és 1849. január havában legyilkolt zalathnai, hegyaljai és nagyenyedi magyarok hullái február 13-án legnagyobb részben még temetlenül heverték a mezőkön és utczákon szanaszét.

Mint említettük volt, Preszáka községben az odaváló községbíró mindjárt az ott folyt gyilkolás után eltemettetett 300 hullát, de ezen foglalkozásba beleunván, a többi hullát ő is temetlenül hagyta. Sárdon, M.-Igenben, B.-Bocsárdon, Krakkóban friss trágyát hánytak azokra, azután többet nem gondoltak velük. A B.-Benedeken legyilkoltak tetemeit is Horst cs. százados csak hiányosan ásatta be egy nagy közös sirba, a tél enyhültével azonban kitűnt, hogy az ott nyugvó hullák is jobb móddal temetendők el.

Nagy-Enyeden az utcák, közterek, telkek, lakóházak, kutak tele voltak hullákkal, melyekből a tél folytán elvadult gazdátlan ebek, macskák és mezei vadak táplálkoztak. Méltán lehetett tartani attól, hogy ezen feloszlásnak indult hullák a tavasz beálltával kigőzölgésükkel pestis járványt fognak előidézni, mely az iszonyu szerencsétlenséget még fokozandja. Ezen ok, de legkivált a fájó kegyelet érzete által indítatva, február 10—11-én a Gyulafehérvárra menekült nagyenyediek közül 40 férfi Sipos Pál ügyvéd és Bedő József birtokos vezetése alatt felment a várba s August várparancsnoktól kihallgatást kért, mit megnyervén, kérésüket a következő két pontban terjesztették a várparancsnok elé:

a) *Részeltesse a várparancsnok az enyedi menekülteket támogatásában és oltalmában, hogy tűzhelyeik mellé visszatérhessenek s ott háborítatlanul élhessenek.*

b) *Tegyen intézkedést az iránt, hogy Nagy-Enyeden és a vármegye más pontjain legyilkolt magyaroknak még mindig temetetlenül heverő tetemei eltakaríttassanak.*

August a kérelem első pontjára vonatkozólag azt válaszolta, hogy az enyedik érdekében mit sem tehet, a másodikra nézve megígérte, hogy a hullák eltakarítása iránt sürgősen intézkedni fog.¹

August ezen ígéretét késedelem nélkül be is váltotta. Ugyanis Pothájeczki cs. gyalogsági századost, továbbá Molnár Sándor nagyenyedi gör. kath. lelkészt és Schoket Károly gyulafehérvári alorvost utasította, hogy késedelem nélkül szálljanak ki a vármegye területére s a legyilkoltak hulláit temetessék el. A bizottság azonnal ki is szállott s feladatában eljár.

Molnár Sándor tudomása szerint ez a bizottság Nagy-Enyed romjai között összeszedett 345 hullát, s ezeket behányatta a vár éjszaki oldalán levő, ugynevezett mézverembe, hová a cs. katonák január 17-én még 86 hullát behánytak, magyarokét és románokét vegyesen.

Sárdon eltemettek 44,² M-Igenben 120, B-Bocsárdon 60, Krakóban 150, B-Benedekben 143, Diódon 6, M-Váradján 6, Gáldon 5, Zalathmán 22 és Preszákán 145 hullát. A hullák legnagyobb része hiányos vala. Kitűnt az is, hogy Pothájeczkiek pl. Enyeden a hullákat csak nagyjából szedték össze; ezeknek nagy része, melyek a mellékutczákon, kertekben, kutakban, pinczékben, a közeli szőlőhegyeken, erdőkben stb. elszórtan hevertek, temetetlenül maradt s csak miután Sorbán nemzetőr őrnagy a parancsnoksága alatt álló dobokai nemzetőrökkel Enyedre érkezett, szedte össze azokat és temettette el a patak mentén s más félreeső helyeken, hol a nemzetőrök közelebb érték.

Nagy-Enyeden az ugynevezett mézveremben, köztudat szerint, 405 hullá porladozik.³

Alsófehér vármegye akkori szomorú viszonyait, az erkölcsi érzés elvadulását és a közigazgatás gyámoltalanságát mi sem jellemzi hitebben, mint az a körülmény, hogy a 19-ik században a hullák százai hetek, sőt hónapok folytán temetetlenül heverhettek.

* * *

Prodánu praefect Enyed feldúlása után többnyire Diódon tartózkodott, dorbézolt. Dorbézolásai közben észébe jutott, hogy vele dőzsölni szerető öcscsét és egyik ifju tribun-barátját házasítsa össze két előkelő

¹ László Elek naplója.

² Vadadi Gergely sárdi birtokos úgy tudja, hogy a Sárdon legyilkolt magyarok hulláit korábban temették el. Mi hajlandóbbak vagyunk Viskóczy nagyenyedi róm. kath. háztitkónak ez ügyre vonatkozó feljegyzésének adni hitelt, kinek azt Molnár lelkész mondotta tolla alá.

³ László Elek naplója, Viskóczy Henrik jegyzete, Szilágyi Farkas: »Nagy-Enyed pusztulása 1840-ben« 292—293. lap.

származásu, Tövisre menekült s itt nyomorgó enyedi hajadonnal, Farkas Birivel és Heves Juliánnával. A két hajadont addig zaklatta, addig fenyegette, míg tőlük ígéretet erőszakolt ki, hogy a két tribun feleségévé lesznek. Az esküvő napját ki is tüzték s Prodánu sietve Muzsánára ment, ott lakodalmazó népet szedett össze, s azt a leendő vőlegényekkel együtt két ökörszekérre ültetvén, kolompok csengése s zeneszó mellett az esküvőre kitűzött napon Tövisre szállította. A halálra rémült két előkelő leányt azonban nem találta Tövisen. Ugyanis Tömös István városbíró a Prodánu piszkos szándékáról értesülvén, Farkas Birit és Heves Juliánnát az esküvő napját megelőző éjjelen átszállította Gyulafehérvárra. Ez történt február 10-ike körül. Február 21-én a minden nemesebb érzület nélküli praefect egy iszonyu tettet vitt véghez.

Ugyanis február 20-án néhány aranyosszéki embert, kik Balásfalva felől jöttek két szekeren azon czélból, hogy Torda környékére haza utazzanak, embereivel elfogatott s őket felhurczoltatta Diódra. A szerencsétlenek között volt egy anya két hajadon leányával. A kannibálok a férfiakat keresett kinzások között megölték. A három nőt a Prodánu szeméi előtt állati szenvedélyeik kielégítésével gyötörték halálra. Az áldozatok közül egyik nem halt meg, csak mély ájultságba esett, s mikor a hullákat temették, eszméltre jött. Eltemették az élő embert is. Mintegy nyolcz-tíz magyar embert öltek meg ez alkalommal Diódon.

Prodánu vérszomja még mindig nem vala kielégítve. Február 23-án az ő táborából, s kétségen kívül rendeletére, három magyar ifju, Deák, Boér és Kovács nevűek, Diódról Tövisre jöttek s onnan egy Buzás István nevű ács mestert kedvesével együtt Diódra hurczoltak. Diódon Buzás ellen azt a vádat emelték, hogy a magyar táborban szolgált s részt vett a csombördi október 24-én véghezment ütközetben, hol az egyik román felkelő tábor csúfosan szétszórattott. Buzás ezt tagadta, s igaza is volt.

Prodánuék azonban kéjelegtek az ember-kinzásban, s a nyomorult embert minden kigondolható módon kinozták, hogy beismerő vallomásra bírják. A dolog vége az lett, hogy az erőteljes ifju ember életét lándzsaszurásokkal kioltották.

Mindezen embertelen tettek után Prodánu február 24-én este felé bejött Gyulafehérvárra s ott egy korcsmában, nagyszámu tribun társaságában, másnap reggelig tartó dáridót csapott. Hosszu időre ez volt az utolsó dorbézolósa ezen emberi szörnynek. Ugyanis a következő napon Sebesi Károlyné szül. Szoboszlai Rozália felment a várba s August előtt elbeszélte viselt dolgait. A várparancsnok értesülvén, hogy ez a gyalázatos ember épp Gyulafehérvártt mulat, Asboth Bianchi-ezredbeli századost utasította, hogy egy szakasz katonát vegyen maga mellé, menjen le a városba, a praefectet fogassa el, s mint foglyot kísértesse fel a várba.

A dolog így is történt.

Prodánu praefect elfogatásának híre a tulzó román párt körében nagy riadalomra szolgáltatott okot. A megalázott vezérrel együtt dorbézolt tribunok azonnal lóra ültek s lóhalálában távoztak a városból. Fink kerületi főnök nyomban sietett fel a várba a Prodánu szabadon bocsátása érdekében, de hiában; közbenjárása eredményre nem vezetett.

Február 26-án Jánku Ábrahám praefect is Gyulafehérvárra jött nagyszámu tribun társaságában, s Fink lakásán hosszasan értekeztek az elfogott ügyében. August azonban a fogságba került vezért Jánku követelő fellépésére sem bocsátotta szabadon, hanem vallatás alá fogatta. Prodánu vallatás közben úgy nyilatkozott, hogy ő a mit tett, *a csásár nevében és érdekében tette. Enyed feldúlásában nem hibás, ő ott nem gyilkolt és nem gyilkoltatott* stb.

Jánkuék a Prodánu érdekében a katonai főhadparancsnoksághoz is folyamodtak, de úgy látszik, ezen lépések sem vezetett célhoz, mert Prodánu még 1849. végén is fogságban volt.

E mellett bizonyítanak Jánku vezérnek eme szavai: «A Nagy-Enyed és Tövis felőli szorosokat Probus Prodán lelkesz, alpraefectre biztam egy szegény család atyja, a ki később némely igaztalan vádak következtében tömlöczre vettetett, hol ma is kihallgatatlanul silylődik.»¹

Ezen napokban a román felkelés vezéregyéneit még egyéb megaláztatások is érték.

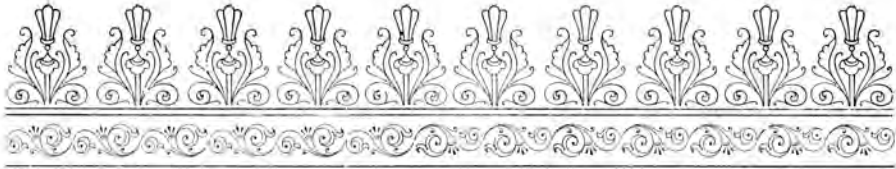
Ugyanis August várparancsnok Papp Ágoston volt balázsfalvi térparancsnokot a «Nap» vendéglőből illetlen magaviseletéért kikergettette, a várbeli katonatisztek pedig testületileg keresték fel a várparancsnokot, és arra kérték, hogy a fegyveres tribunokat tiltsa ki Gyulafehérvárról, ellenkező esetben érdemük szerint fognak velük elbánni.²

A román felkelés verőfényes napja ekkor már lemenőben volt.

¹ Jánku Ábrám jelentése, László Elek naplója.

² László Elek naplója.

XVII.

Á MAGYAR HADSEREG GYŐZELMES ELŐRENYOMULÁSÁT KÖVETŐ VÁRMEGYEI ESEMÉNYEK. — A MAGYARSÁG ÉBREDÉSE. — A VÁRMEGYE TÖRVÉNYES TISZTVISELŐI HIVATALI ÁLLÁSUKBA VISSZATÉRNEK. — A KÖZIGAZGATÁS NEHÉZSÉGEI. — BÁRÓ KEMÉNY ISTVÁN FŐISPÁN A VÁRMEGYE RÉSZÉRE ÚJ TISZTVISELŐI KART NEVEZ KI. — A VÁRMEGYE TERÜLETÉN FEKVŐ VÁROSOK HELYZETE, KÖZIGAZGATÁSA.

„A vármegye községeinek legnagyobb részében nem volt nadragos magyar ember az 1848–49. évek telén», mondja egyik életben levő szentanu.¹ Eme szentannunak igaza van. Ama borzalmas tél folytán Alsófehér vármegye még imént virágzó községeinek csak némelyikében nyomorgott néhány, az értelmiséghez számítható magyar ember, legnagyobb részben özvegy nők, árván maradt gyermekek, aztán egy-egy honnrekedt ref. pap, tanító, udvari ispán, földhöz ragadt egyházi nemes stb. Az a szenvedés, az a nyomor, melyet ezen embereknek a községekben a jelzett tél folytán el kellett viselniök, alig képzelhető. A felkelő románok ablakaikat beverték, lakásaik ajtait leszedték és elvitték, hogy a tél hidege oltsa ki nyomoru életüket. A jobbaeska ruhadarabokat testükről lehúzták s csak rongyaikat hagyták meg. Másokat betevő falatjuktól fosztottak meg. Volt földesuraik özvegyeit keresztnevükön szólítva tegették s kényszerítették, hogy a községben lakó román férfiak közül válasszanak maguknak férjet s azokhoz menjenek feleségül. Lakásaik ablakai alatt éjjelenként ordítottak s fenyegették, hogy a reggel megjöttével elbánnak velük is, mint a hogyan a többi magyarokkal elbántak. Kutya magyar, ördög-fajzat, undok dögvészes nép s több ezekhez hasonló czimzésekkel éltek velük szemben.²

¹ Vajna István tekintélyes birtokos.

² Özv. Sándor Lajosné közlése, ki ezen borzasztó telet Sárdon élte át.

Némi kivételt ezen eljárást illetőleg csak azokra nézve tettek, kik a körülmények kényszerítő hatalma előtt meghajolva, nyomorgatóik előtt kijelentették, hogy elhagyják hitüket, megtagadják a nemzetet, melyhez tartoztak, románokká lesznek s a lázadás ügyét szolgálni fogják. Ezeket a szerencsétleneket aztán kényszerítették, hogy öltözködjenek román népviseletbe, menjenek velük a táborba s velük együtt raboljanak.

Kevesen voltak ugyan ilyenek, de fájdalom, mégis voltak.

De nem folytatom ezen irtózatos kép rajzolását. Annak szomorú emlékét, a mennyire lehetséges, hadd lépje be, hadd temesse el a feledés szálló pora.

* * *

Erdély hazarészünk visszavételéért küzdő magyar hadsereg előrenyomulásával a vármegye magyarsága kezdett dermedtségéből magához térni s életjelt adni. Ezen életjel legkorábban M.-Ujvártt és környékén mutatkozott.

Ugyanis ezen gazdag sóbányatelepet, mint említők, 1849. január hó végén Tarsoly Gergely százados parancsnoksága alatt 3 század tordai és aranyosszéki nemzetőr megszállotta s ott is maradt helyőrségül. Ezen csapattal M.-Ujvárra jött néhány vármegyei birtokos is, kik hónapok óta bujdosásban éltek. A hazatért birtokosok a helyőrséget képező nemzetőrök fedezete alatt közelben fekvő birtokaikra ki-kínéztek. A kép, mely az ilyen látogatások alkalmával szemök előtt feltárult, mélyen elszomorító vala.

A falvak üresek, mert a pór nép apraja-nagyja, magyar és román nemzetiséghez tartozó, a fegyveres nemzetőrök elől, mint felriasztott vadak, tömegesen menekültek az erdőkbe, hegyek közé. Mások otthon rejtőzködtek el. Csak kevés volt jobbagynak vala bátorsága egykori földesura előtt megjelenni. Ezek magukat a porig alázták. Átkozták vezetőiket, kik a népet fegyverfogásra kényszerítették, s harezba vitték földesuraik és a régi rend ellen. Az értelmiséghez tartozók, kik a telet tüzhelyeik mellett nyomorogták át, rongyokban, román népviseletben, sáppadtan, végleg elcsigázva mutatkoztak a magyar fegyverek előtt. Szólásra nyíltak ajkaik és elpanaszolták átélt szenvedéseiket, miközben könnyük záporoként hullott. A magyar birtokosok udvarai ki voltak rabolva. Gabonásaik, pinczéik üresek, az asztagok, takarmánykazlak hiányoztak; a csűrös kertek, istállók puszták. Az udvarházak ablakai összetörve, az ajtók sarkukból kimozdítva és elvive, a lakszobák padozatai felszedve, butor-darabok összetörve, irományok szétszórva, összetépve, beszemnyezve. Az udvartelkeken senki sem volt. Régen látott gazdáját csak egy-egy csontig lesóványodott hű eb üdvözölte szívíg ható vonításával a teljesen elhagyott kurián.

Ilyen képek tárultak 1849. február és márczius hónapjaiban a birtokaikat megtekintő magyar birtokosok szeme elé M.-Ujvár környékén. Más vidékeken még ezeknél is elszomorítóbb dolgok voltak. Haza szállingóztak a régi vármegyei tisztviselők is. Legkorábban tértek haza ezek közül: br. Kemény főispán, Boér Ferencz főbíró, Pogány György alispán, Pogány Károly vármegyei pénztáros, Miksa Miklós aljegyző, Benkő Elek és Bocskai János szolgabírák. Az ezen férfiakból álló vármegyei tisztség már január 28-án Maros-Ujvárt ülést tartott és ügydarabokat látott el.

Miután Nagy-Enyed fel vala dulva, Gyulafehérvár pedig a reakció kezében, a tisztség M.-Ujvárt fogadta el a vármegye ideiglenes székhelyéül. Itt állapodtak meg a vármegyei tisztviselők, itt béreltek lakásokat a hazatért birtokosok, minek folytán ez a kis bányahelység lassanként egy jelentékeny magyar központtá vált.

Csányi László orsz. kormánybiztos 1849. február 7-ről kelt leiratában, hivatkozással az 1848. évi XVII. törvényezikre, Kemény br. főispánt felhatalmazta, hogy az anyaország vármegyéiben létező tisztviselői állásokat és elnevezéseket tartván szeméi előtt, a tisztí állásokat helyettesítési alapon, főispáni kinevezés útján, legjobb belátása szerint töltsé be.

A főispán ezen jogát május 16-ig csak igen kis mértékben gyakorolta. Ragaszkodott a régi tisztviselőkhöz és a tisztí állások régi elnevezéséhez. Csakhamar hazatért a vármegyébe Tóth Zsigmond is, s a főispán nem késett őt a vármegye aljegyzőjévé kinevezni helyettes minőségben.

A szolgabírói járások közül a közigazgatás a m.-ujvári és szentbenedekiben indult legkorábban folyamatba Benkő Elek és Bocskai János szolgabírák vezetése alatt, a többi járásban a régi vármegyei közigazgatás csak fokozatosan lépett újlag életbe, a szerint, a mint a császári fegyveres hatalom keze alól felszabadult. A tisztikar személyzetében folytonos hiány mutatkozván, Berde Mózes h. kormánybiztos márczius végén leiratot intézett a vármegye régi tisztikarához, melyben, hivatkozással azon körülményre, miszerint Alsófehérmegye azon helyzetbe hozatott, hogy ott a társadalmi élet és organikus rend már helyre állítható, az egyes tisztviselőknak szigoruan megrendeli, hogy mindenik nézzen hivatala után s ennek teendőit intézze szorgalommal és hűséggel. A kormánybiztos ugyanezen leiratában tudomására hozza a tisztségnek, hogy sem a vármegye tisztviselői személyzetének, sem Nagy-Enyed város tanácsa tagjainak fizetésüket az állam pénztára többé előlegezni nem fogja, hanem azok a hátralékban levő és folyó házi adókból lesznek jövőre ezek részére kiszolgáltatandók.

Márczius utolsó felében Sorbán István nemzetőr őrnagy 2 század dobokai nemzetőrrel Nagy-Enyedre érkezett s ott is maradt helyőrségül. Sorbánnak Enyedre jöttével 2 járás került vissza a vármegyei régi közigazgatás hatáskörébe, u. m. az enyedi és csombordi. Miután ezen

két járás szolgabirája közül hivatali állását egyik sem foglalhatta el,* a főispán a csombordi járás helyettes szolgabirójává Virágháti Farkast, az enyedibe pedig Budai Károlyt nevezte ki. Virágháti hivatalától hamar megvált s helyére már ápril hóban Jakab Károly lépett.

Még április 20-ika előtt hivatali állásában találjuk Szegedi Sámuel a balázsfalvi járásban, Szegedit követik a hivatali állásukhoz való visszatérésben: Pál Imre alvinczi, Szalánczi István pókafalvi, Kölönte Mihály gyulafehérvári járási szolgabírák. Br. Kemény főispán a kisenyedi járás szolgabirójává, helyettes minőségben a Sárdon legyilkolt Szöllősi Elek helyére, Szalánczi László örményszékesi birtokost nevezte ki. A m.-igeni alsó járás szolgabirói állása, hol Jablonczai József volt a szolgabíró, egyelőre betöltetlen maradt s ezen járási szolgabirói teendők elintézésével az enyedi járás szolgabirója, Budai Károly bízott meg. A m.-igeni felső, a zalathnai felső és a zalathnai alsó járásban a román felkelés miatt a régi megyei közigazgatás nem indulhatott meg.

Csakhamar Sipos Pál megyei közügyvéd is kijelentette, hogy hivatali állásához vissza fog térni, de két heti szabadságidőt kért, mely kérését a tisztség április 4-én tartott ülésében kérelmező ohajtása szerint látta el. Az Enyeden legyilkolt Vida Bálint helyett szegények ügyvédjéül a vármegyei tisztség Gyartmathy Jánost nevezte ki.

Hivatalos működését a marosi kerület pénztárnoka, László János is megkezdette.

Ezen tisztviselőkkel indult folyamatba Alsófehér vármegye közigazgatása a vármegyét ért irtózatós katasztrófa után.

* * *

A törvényes alapon álló vármegyei közigazgatás működését rendkívül súlyos viszonyok között kezdette újra és folytatta.

A régi urbéresek a vármegye területének nagy részén, jelesen az egész aranybánya-vidéken, még mindig nyílt lázadásban voltak, sőt a Maros, Küküllő és Székás mente is el volt árasztva az erdőn lappangó lázadókkal, kik a törvényes rendhez visszatérni vonakodtak, az ahhoz visszatérni akarókat is folyton ellenszegülésre serkentették s állandó rémületben tartották. Rettegtek a községekben meg-megjelenő magyar vadászcsapatoktól is, és be kell ismernünk, hogy nem is mindig ok nélkül. Tele volt ezeknek a vadászcsapatoknál szolgáló magyar embereknek lelke keserűséggel a feilázadt pórnép által véghezvitt iszonyu pusztítások és gyilkolások miatt, s ezen keserűség imitt-amott visszaélésekre is ragadta őket, parancsnokló tisztjeik és a vármegyei tisztviselők szigorú tilalmai daczára. A batizi hegyen pl. a Reményik

* Kovács Sándor, a csombordi járás szolgabiróját, megölték Nagy-Enyeden; Jubász J., az enyedi járás szolgabirója, pedig a hadseregben szolgált.

vadászhadnagy csapatához tartozó nemzetőrök 17 batizházi román foglyot, kiket M.-Ujvárra kellett volna kísérniök, rövid úton agyonlőttek. Tömegesebb kivégzések történtek még Gambuczon, M.-Ujvárt, Nagy-Lakon, Káptalanban, Kutyfalván, Oláh-Péterlakán, Maros-Csesztvén, Maros-Szentkirályt, Felenyeden, Diódon stb., a mikről később fogunk tüzetesebben szólani. Mások a lakosok marháit hajtották el, azon megokolással, hogy azok rablott jószágok stb.

A vármegyei tisztség ezen visszaéléseknek az által vélt gátot vehetni, ha a M.-Ujvárt és Balázsfalván helyőrségen levő vadász-nemzetőr századok rendes honvéd századokkal cseréltetnek ki. A vármegyei tisztség ilyen értelmű folyamodásával április 13-ról meg is kereste Kemény Farkas br. ezredest, mint ezen vidék katonai biztosát.

A szolgabírák csak fegyveres nemzetőrök fedezete alatt tehettek látogatásokat járásaikban, sőt Péterlakára az ottani román lakosság fenyegető magatartása miatt huzamosabb időre félszázad aranyosszéki nemzetőr-vadászt volt kénytelen a vármegyei közigazgatás helyezni. Néhol a szolgabíró közeledtének hírére a községből az összes lakosság elszaladt, mi miatt a szolgabíró nem vala képes a község élére előljárót állítani.

Nem volt megvonva a határvonal a polgári és katonai közigazgatás hatásköre közt. E miatt a két külön hatáskörben működő tisztviselők között néha félreértések támadtak. M.-Ujvár a vármegyének épp a szélén feküdvén, az ideiglenes megyei székhely azért is, de főleg a közbiztonság hiányos volta miatt nehezen megközelíthető s így az érintkezés a központi hivatali testületekkel igen nehézkes volt.

Növelték a nehézségeket azzal is, hogy a mindenből kifosztott magyar birtokosok volt urbéreseiktől, mint szenvedett károsodásaik okozóitól, káruk megtérítését követelték és sürgették. Néhol az érdekelt lakosok erre hajlandóknak is mutatkoztak, de nem tudtak meg egyezésre jutni. Ezen nehézségen a közigazgatási tisztikar úgy segített, hogy Csányi L. orsz. kormánybiztosnak április 10-ről kelt rendelete alapján mindenik szolgabírói járásba békebírákat küldött ki. Ugyancsak Csányi szintén április 10-ről kelt rendeletével sürgette az adók behajtását, mi az adott rendkívüli viszonyok között szintén nagy nehézségekkel járt.

A kormánybiztos e tekintetben akkora szigort fejtett ki, hogy a közigazgatási tisztviselők fizetései kiszolgáltatásának beszüntetését helyezte kilátásba azon vármegyékben, hol az adókat be nem hajtják.

A vármegye területén levő katonaság élelmezése is nagy nehézségeket okozott, jöllehet az élelmi cikkek árát a kormány készpénzzel fizette. Ez főleg azért volt a vármegyei közigazgatásra nézve súlyos feladat, mert a gyulafehérvári várnak ostromzár alá vétele után folyton több ezer emberből álló rendes katonaság táborozott a vármegye területén, az élelmi cikkek pedig fogytán valának. Felemésztették azokat a román táborok, a folyton jövő-menő katonaság, a gyulafehérvári várőrség,

mely a hosszú időre szóló élelmet szintén a vármegye területéről szerezte be. Már a tavaszi vetés idején érkeztek olyan értelmű jelentések a szolgabiráktól a központi tisztviselői karhoz, hogy egy-egy községben még a kukoricza-vetőmag is hiányzik s éhínség bekövetkezésétől lehet tartani. E miatt tiltotta el Csányi L. orsz. kormánybiztos az egész ország részére kiterjedőleg a pálinkának gabonából főzését. Nagy nehézségekkel járt a tavaszi szántás-vetés idejének beállta, de főleg a vármegye területén a marhaállománynak ijesztő mérvben megfogyatkozása miatt a katonai podgyászok szállítására szükséges előfogatok pontos kiállítása. E miatt sok is volt a panasz úgy a katonaság, valamint a szolgabírák részéről. Betetőzte eme nehézségeket az a körülmény, hogy a gazda nélkül maradt földeknek megyei közserővel leendő bevetését az országos kormánybiztos szintén a vármegyei közigazgatásnak tette kötelességévé. Ilyen föld pedig Alsófehér vármegye területén — fájdalom — nagyon sok volt. Csak Nagy-Ényed határára 300 ekénél többet kellett a szolgabíráknak berendelni a tavaszi vetés alá kerülő határrész bevetése végett.

A vármegyei tisztviselők teendői folyton szaporodván, s e mellett a terület is, melyre a régi vármegyei közigazgatás hatásköre kiterjeszhető vala, lassanként megnövekedvén, a főispán az 1848-ik évi XVII. törvénycikkben gyökerező jogánál fogva a központi választmánynyal egyetértve május elején kinevezte az összes vármegyei tisztviselőket.

Jelesen kinevezte május 11-ről L. alispánná 600 pengő forint évi fizetéssel Pogány Györgyöt. Május hó 16-án második alispánná kinevezte Miksa Jánost.*

Kinevezte továbbá főszolgabirákká: Gál Sándort, Pál Imrét és Török Antalt.

Szolgabirákká: Benkő Eleket a maros-ujvári, Boeska Jánost a szent-benedeki, Szalánczi Istvánt a pókafalvi, Szalánczy Lászlót a kis-enyedi, Jakab Károlyt a csombordi, Budai Károlyt a nagyenyedi, Vas Ferenczet az alsó-igeni, Biró Miklóst a felső-igeni, Jenei Eleket az alvinczi, Szegedi Sámuelet a balázsfalvi járásba. A gyulafehérvári, zalathnai és topánfalvi járásokba azért nem nevezett ki szolgabírákat még akkor sem, mert a fehérvári járás a vár ostroma miatt egészen katonai kormányzat alatt volt, a más kettőt pedig még mindig a román felkelés uralta.

Kinevezte továbbá megyei esküdtekké: Kőlonthe Józsefet a nagyenyedi, Horváth Józsefet az alsó-igeni, Lengyel Gábort a felső-igeni, Papp Györgyöt az alvinczi, Rác Imrét a marosujvári, Benkő Lászlót a szent-benedeki, Pogány Albertet a csombordi, Herepei Pált a balázsfalvi, Elekes Sámuelet a pókafalvi, Vásárhelyi Ferenczet a kis-enyedi járásba.

* Boér Ferencz, a vármegye régi főbírája, vármegyei hivatalt többé nem vállalt.

Ezen kinevezések folytán a vármegyei tisztikar 1849. május elején a következőleg alakult meg: I. alispán Pogány György. II. alispán Miksa János. Főjegyző Gyarmathi Sámuel. I. aljegyző Miksa Miklós. II. aljegyző Tóth Zsigmond. Főügyész Sipos Pál. Alügyész Benedek Sándor. Pénztárnokok: László János és Pogány Károly. Számvevő Kovács Elek. Levéltárnok Papp Lajos. Főorvos Marosi István. Alorvos Bakk József. Megyei írnok Bányai György. Várnagy Kovács Dénes. Főszolgabírák: Gál Sándor, Pál Imre, Török Antal. Szolgabírák: Benkő Elek, Bocskai János, Szalánczy István, Szalánczy László, Jakab Károly, Budai Károly, Vass Ferencz, Biró Miklós, Jeney Elek, Szegedi Sámuel.

Megyei esküdtek: Kölönte József, Horváth József, Lengyel Gábor, Papp György, Rácz Imre, Benkő László, Pogány Albert, Herepei Pál, Elekes Sámuel, Vásárhelyi Ferencz.

A vármegye területe három közigazgatási kerületre oszlott és pedig: 1. A nagyenyedi, marosujvári, szent-benedeki, csombordi és balászfalvi járásokból alakított kerületre; ennek főszolgabírája Gál Sándor. 2. A pókafalvi, kis-enyedi, gyulafehérvári, alvinczi járásokból alakított kerületre; ennek főszolgabírája Pál Imre. 3. Az alsó-, felső-igeni, zalathnai, topánfalvi járásokból alakított kerületre; ennek főszolgabírája Török Antal volt.*

Ezen férfiak valának azok, kik az irtózatos polgárháboru viharának némi részben csendesülése után a vármegyei közigazgatás szolgálatába állottak s a mérhetetlen rendetlenség helyébe, a vármegye területén rendet igyekeztek teremteni. El kell ismernünk, hogy ezen férfiak nagyobb része, a rendkívüli viszonyok között, helyét derekasán betöltötte, s csak kevesen valának olyanok, kik a nehézségektől visszarettenve, fáradtan azt oda hagyták, még mielőtt a csakhamar bekövetkezett önkény-uralom őket onnan elmozdította volna.

E helyen azt is megemlítjük, hogy a pókafalvi és kis-enyedi járásoknak Szebenhez közelebb fekvő községei, katonaállítási, valamint igazságszolgáltatási és közigazgatási tekintetben, a könnyebb hozzáférhetőség okáért, ideiglenesen Szeben-székhöz voltak csatolva.

* * *

A tavasz beálltával Enyed város is ébredezni kezdett romjaiból. A dobokai nemzetőrökkel jelentékeny számú enyedi menekült tért haza romban álló tűzhelyei mellé Kolozsvárról, Tordáról, Szamos-Ujvárról stb.

A menekültek hazatérése folytonossá vált, s már márczius végén és április elején a társadalmi élet némi jelenségei mutatkoztak a rom-

* Közigazgatási jegyzőkönyv. Honvéd 147. szám.

város területén. Főleg az iparos-osztályhoz tartozók siettek haza s a verőfényes tavaszi napokon romban álló lakásaikat valamennyire lakható állapotba hozták, s kézműiparukat folytatni kezdték. Csakhamar egy kis vegyes kereskedés is nyílt a «Két Hattyu» vendéglő boltives kapu-bejárata alatt. Egy Helner nevű mészáros mészárszéket nyitott a br. Radák-féle emeletes ház egyik földszinti helyiségében.* Miután a környék falvaiban lakó földművelő népnek pénze bőven volt, a kézműipar s az egészen kezdetleges bolt üzletforgalma szokatlan élénk lendületet vettek.

Április közepén az alkotmányosan választott városi tanács életben maradt tagjai is hazatértek, s a tanács Benedek János főhadnagy vezetése alatt működését folytatni kezdte. Ugyanez időtájt hazatért a felette súlyos testi sérüléseiből valamennyire felgyógyult Viskóczi róm. kath. házfőnök, hazatelepedett Molnár Sándor gör. kath. lelkész is.

A ref. vallású hívek sem nélkülözték a lelkészi szolgálatot. Ugyanis Basa Mihály, egyik ref. lelkész, Tordáról ünnepnapokon átjött Enyedre s isteni tiszteletet tartott. Májusban hazatelepedett a másik ref. lelkész, Sándor József is. A lelkészek és a csekélyszámu hívek buzgólkodása folytán a feldult ref. és róm. kath. templomokat kijavították annyira, hogy bennök az isteni tiszteletet meg lehetett tartani.

Május elején hazavonult Deésről a Sándor Elek parancsnoksága alatt álló alsófehérvármegyei vadász-csapat is.

A polgárság a helyőrséget képező nemzetőrök segítségével az utcákat megtisztította, lehetőleg rendbe hozta. Az elhamvadt lakások némileg lakható állapotba hozásának munkája is lassanként folyamatba indult. Egy-egy kis szalmafedelelet emeltek a gazdák lakóházuk kevésbé összerombolt egy-két szobája fölébe, s aztán úgy, a hogy lehetett, beleköltöztek s dolgaik után néztek.

A szép tavaszi nap állandó derűje, a kivirult erdők, mezők, kertek balzsamos illatárja, a harczterekről érkező és a magyar hadsereg újabb meg újabb győzelméről szóló hadi tudósítások, legkivált pedig az akkori magyar kormány fejétől Kossuthtól nyert azon ígéret, hogy a magyar állam kormánya minden lehetőt meg fog tenni arra, hogy Nagy-Enyed város rövid idő alatt romjaiból felépüljön, mindezen körülmények némileg feledtették az enyediakkal kiállott iszonyu szenvedéseiket, károsodásaikat s reménnyel gondoltak a jövőre.

Gyulafehérvárt a városi közigazgatás az egész tél folytán a legnagyobb mértékűben. A kizárólag román és a közigazgatás teendőiben járatlan férfiakból álló városi tanács nem vala egyéb, mint akarat nélküli eszköz a várparancsnokság kezében. Poklosi György főbíró kivételével a tanács tagjai ellenséges indulattal viselkedtek a magyar ajku polgársággal szemben, s annak nem javára, de ártalmára voltak. Az ádáz polgárháboru következtében a polgárság vállaira nehezedő és

* Jelenleg a város tanácsháza emelkedik ezen telken.

folyton súlyosbodó terheket a magyar ajku lakosságra nézve nem könnyíteni, sőt súlyosítani törekedtek. A magyar polgár igazát, sérelmei orvoslását, Poklosi becsületes egyéniségétől eltekintve, a tanács tagjainál hiában kereste. A városi pénztár folyton üres volt. Első sorban a tanács tagjai segítették elő, hogy üres legyen, néha jogtalan követeléseket formálván azzal szemben.

Miután a magyar hadsereg a gyulafehérvári várat körülzárta s ostrom alá vette, a közigazgatás azon városban mondhatni teljesen megszűnt. A tanács tagjai a várba futottak, s csak olykor-olykor jött le közlők egyik vagy másik, akkor is nem azért, hogy városi közügyet intézzen el, hanem azért, hogy híreket vigyen a várba.

Ez az állapot addig tartott, míg a magyar katonaság a vár ostromát abban hagyva, a vár alól elvonult.*

Vizaknára Nagy-Szeben bevétele után örömteljes napok virradtak. Oda, mint említők, már márczius 12-én átjött Szebenből egy század honvéd és egy osztály lovas. Ez a magyar katonaság összeszedte azon honvédeket, kik a február 4-iki ütközet alkalmával Vizaknán maradvá rejtőzködtek; a sóhivatal pénztárát lefoglalta s Wagner János lt. királybirót és császári biztost fogságba ejtven, Szebenbe vitte, de Bem tábornok W.-t a vizaknai magyarok kérelmére csakhamar szabad lábra helyezte. Bem tábornok is megfordult eme napokban Vizaknán. Ekkor Timár Józsefné az ősz tábornokot abban a kellemes meglepetésben részesítette, hogy február 4-én a Timár házánál hátramaradt némely írományait és nappali sapkáját neki átadta, mit a tábornok Timárnénak meleg szavakkal köszönt meg.

Vizakna várost emez időkben Alsófehér vármegye közigazgatási tisztikarának hatósága alól ideiglenesen kivonták, polgári kormányzat tekintetében Szeben-székhöz csatolták s Berde Mózes szebenszéki kormánybiztost Vizakna polgári kormányzatával is megbízták.

Berde a megelőző évi november 23-án megalakult városi tanácsot egy ideig helyén meghagyta, s ez természetesen mindent elkövetett, a mivel a magyar kormány iránti hűségét nyilvánvalóvá tehetette. A tanács és az esküdt közönség május 5-én tartott ülésében Moldován János főbíró indítványára elhatározta, hogy a többi magyar városok példájára Vizakna közönsége is rendezzen hálaünnepet a magyar szabadság kivívásának örömeire. Az öröm- és hálaünnepet meg is tartották már a következő napon az összes városi lakosság részvételével. Berde is átjött Szebenből több katonatiszt társaságában Vizaknára s részt vett a város által rendezett emez ünnepélyen. Délben nagy közebed volt. Este a várost kivilágították. Az ünnepélyt tánczvigalom fejezte be.

A kormánybiztosnak május 4-ről 212. szám alatt érkezett rendelete folytán a tanács a nemzetgyűlésnek április 14-én hozott nagyfontosságú határozatát a legnyilvánosabban köztudomásra hozta.

* László Elek naplója.

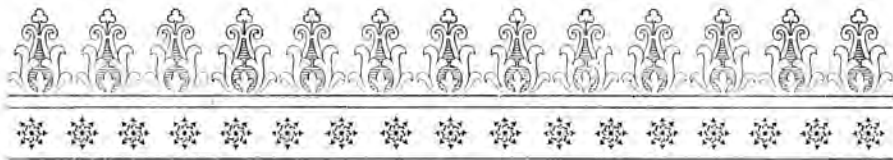
A czimtáblákat, feliratokat, jeleket, melyek a száműzött uralkodóházzal való viszonyra emlékeztettek, minden köz- és nyilvános helyekről eltávolították. Május 2-ről 238. szám alatt elrendelte a kormánybiztos, hogy az 1848. évi XXIII. t.-cz. értelmében Vizaknán minden választó jogosult polgárt irjanak össze, minek megtörténte után a városi tanács törvényes alapon megújítandó lesz. A tanács ezt is elintézte. Segédkezet nyújtott Kampfer Mihály honvéd-főhadnagynak, hogy a magyar sereg február 4-iki visszavonulása alkalmával ott elkövetett rablásokban a bűnösöket kinyomozza és kézre kerítse, mi sikerült is.

Május 19-ről 611. szám alatt Berde értesítette a tanácsot, hogy miután a választó jogosult polgároknak összeírása Vizaknán be van fejezve, a tanácsnak törvényes alapon leendő megújítását azon hó 21-re tüzte ki, s a választó gyűlésen ő maga fog elnökölni. A tanácsnak választás által való megújítása fennjelölt időben meg is történt a következő eredménnyel. Polgármester lett: Szász János. Főbíró: Deési Elek. Tanácsosok: Szentpáli Mihály, Székely Ferencz. Főjegyző: Lakatos Sándor. Igtató: Gaskó Imre. Városgazda: Moldován János. Szószóló (orator): Gyorgya Vakár. Ugyanez alkalommal megújították a városi képviselőtestületet is. Vizakna városban ez a tanács állott a közigazgatás élén, s vezette a város ügyeit egészen törvényes alapon, bölcseséggel, igazságszeretettel július 26-ig, mikor Nagy-Szeben vidékén újra osztrák világ lett, s a «Provisorischer Stadt- und Stuhls-Commando» július 24-ről 19. szám alatti rendeletével Wagner János nyug. őrnagyot Vizaknára küldötte az ottani közigazgatásnak új alapon rendezése végett. Wagner 26-án Vizaknára ki is szállott, s tanács- és képviselőtestületi közgyűlést hívott össze. A gyűlés előtt felolvastatta a «Provisorischer Stadt- und Stuhls-Commando»-nak július 24-ről hozzá küldött rendeletét, minek megtörténte után a május 21-én megalakított tanács és képviselőtestület tagjai megbízásukról lemondottak, s helyüket az 1848. év november 23. előtti tanács és esküdt közönség foglalta el ideiglenesen.*

Abrudbánya város közigazgatásában a magyar hadseregnek győzelmes előrenyomulása következtében mi változás sem történt. A havasokat a román felkelés uralta állandóan s Abrudbányán Jánku praefect által 1848. október végén szervezett tanács vezette a város közügyeit a legszűkebbre szabott hatáskörrel, a szép kis bányaváros feldúlásáig.

* Vizakna város levéltára. Bakk Endre: «Az 1848—49-iki szabadságharc alatti események Vizaknán» 197., 203., 204. lap.

XVIII.

VÁRMEGYEI KÖZGYÜLÉS. — SOROZÁSI ÜGYEK.

Miután a vármegye területének egy részén a személy-biztonság valamennyire helyre állott, s a vármegyei közigazgatás is szervezve lett és folyamatba indult, báró Kemény főispán vármegyei közgyűlést hívott össze május elsejére a vármegye székhelyére Nagy-Enyedre. Ezen közgyűlésen az 1848. évi július 3-án megalakított vármegyei állandó bizottmány tagjai közül kevesen jelentek meg.

Csak a marosujvári, szentbenedeki, csombordi, enyedi és alvinczi járások képviselő és Enyed város polgárai vettek részt abban jelentékenyebb számmal. Az aranybánya-vidéket nem képviselte talán senki. A Hegyaljáról és Vizaknáról is aligha megjelent valaki.

A román bizottsági tagok is csak igen csekély számban voltak képviselve. Szóval ez a gyűlés nem az 1848. évi július 3-iki megyegyűlés képét mutatta, mikor a vármegye vagyonos birtokos osztálya, tekintélyes értelmisége, polgársága nemzetiségi különbség nélkül a szépen fejlődő vármegyei központot, Enyed városát, szokatlan nagy számával, mondhatni, elárasztotta volt. Nagyon is meglátszott a gyűlés arculatán, hogy a vármegye azon idő óta romboló katasztrófán ment keresztül, melynek áldozatául esett ugy a vármegyei értelmiség igen nagy része, mint a másfél százados vagyoni jóllét, a különböző nemzetiségekhez tartozó polgárok közötti egyetértés és bizalom. A gyűlést a várbeli ref. templomban tartották meg ekkor is. A feldúlt templom hiányzó ablakait zöld galyak pótolták. A nagy templom megtelt lelkesült hallgató közönséggel. A vár udvarát fegyveres nemzetőrség lepte el báró Kemény Farkas ezredes parancsa és elővigyázatából, nehogy a Muzsina körül lappangó román tábor a gyűlést megrohanja. Elnökölt a főispán; a jegyzői tollat Pogány Károly, a vármegye volt derék főjegyzője, ekkor pénztárnoka vitte, miután Gyarmathy Sámuel főjegyző nem jelent meg. Elnöklő főispán lelkesült szavakkal üdvözölte a közgyűlést.

Visszapillantást vetett a rendkívül szomorú közelmultra, melynek viharos eseményei vármegyénket megrázkódtatták, feldúlták; jelezte a haza politikai viszonyaiban beállott kedvező fordulatot, mely egy szép jövőre nyújt reményt, kilátást. Az általános éljenzéssel fogadott elnöki megnyitó elhangzása után felolvasták Kossuth Lajos kormányzónak 5821. szám alatt a vármegye törvényhatóságához intézett leiratát, melyben a vármegye közönségének tudomására hozza a nemzetgyűlésnek április 14-én tartott ülésében hozott azon nagyfontosságú határozatait, melyek szerint a Habsburg-lotharingiai uralkodóház trónvesztettnek nyilvánított, Kossuth Lajos Magyarország kormányzójává kikiáltott, s mint kormányzó, miniszterium alakításával megbízott. A vármegye gyűlése a nemzetgyűlés ezen határozatait lelkesedéssel tudomásul vette, s a kormányzót a következő felirattal üdvözölte:

«Kormányzó elnök Kossuth Lajos úrnak.

A hazánkat törvényesen képviselő nemzetgyűlés közelebb múlt ápril hó 14-én kelt, a kormányzó elnök úr által idei 5821. szám alatt közölt azon határozata, miszerint «hazánk elidegeníthetetlen természetes jogaiba visszahelyezve, minden hozzátartozó részekkel és tartományokkal egyetemben, az önálló, független európai hatalmak sorába igttatják, s a hitszegő Habsburg-Lotharingeni ház Isten és világ előtt trónvesztettnek nyilatkoztatik, bennünk is, kik meg valánk győződve, hogy e rendszerint űzött ámitás és elaltatás volt ama lidércz, mely amaz uralkodóház eljárása miatt századok óta rajtunk mindedig átok gyanánt ült, — egyiránt örvendetes megnyugvást keltvén fel, sietünk ön elébe, tisztelt kormányzó elnök úr, alkotmányos függetlenségünk nagy napja becsben tartásának emlékéül hazafiui őszinte üdvözetünkkel járulni.

Hazafiui őszinte üdvözzel járulunk ön elébe mi, e feldúlt és kizaklatott megyének sokat szenvedett lakói, kik paron állva, de nem részvétlenül, kísérik e nemzet psychologiai kifejlődését, kísérik azon fokozatait, melyeket a nemzet szabadságának kifejlődésében kivívott. A felszabadulás és valódi tett ideje hogy bekövetkezett, ön mondá ki és érleli valóvá. Pedig ez volt a Rubicon, melyen átlépni vajmi sokan eddigelé szívökre nem veheték.

Üdvözzetünket politikai hitvallásunk ágazatának im e vázlatában mutatjuk be.

Históriai emlékek nem tesznek nemzetet, a nemzeteket csak tanítja a história, de a nemzetek jogait nem alapítja meg.

A társadalmat ellenségesen izgató nagy elvek egyedül az evangyeliium tanitmánya által lesznek szerencsésen megoldhatók, ha t. i. az önösség minden emberi intézményekből ki fog irtatni.

A polgári institutiók javításainál azon eszmék a legczélszerűbbek, melyek nemcsak azon egy czélra szolgálnak, hanem más fon-

tos czélokot is előmozditanak s magukban hordják a magvát a szabadság, jóllét és boldogság biztosításának.

E hitünket, a mint ön előtt tisztelt Kormányzó elnök úr bevalólók, úgy nyíltan kimondjuk, hogy ön az, ki hazánkat, a sokat hánykodót, nyilvánított hitvallásunkhoz is hiven, boldogságra vezetni képes.

Mert önt nem azon férfiúnak ismerjük, kit a körülsugárzott dicsőség ingereljen, avagy szeresse a hatalmat tulterjeszthetése miatt, nem, ön nyilatkozataiban azonképpen, mint tetteiben a legönzettebb, ön az, ki a hatalmat azért szereti, mert vele a nép boldogságát akarja előmozdítani és a ki a balkörülményekből nem csüggedelmet, hanem erélyt és kitartást merit.

Ezeknél fogva a mily erős bennünk a meggyőződés, hogy ön minket a révparra vezet, épp oly őszinte kívánatunk, hogy magas és fenséges hitvallása kezdetén és folytán Istenünk segedelme legyen önnel.

Mi nemcsak fenn kiáltjuk, de tettel is reá munkálkodunk, hogy örökre . . .

Éljen a szabad magyar haza!»¹

Ujra alkották a vármegye központi választmányát.

Ezután a vármegye feldúlt székhelyének, Nagy-Enyednek siralmas állapota s újraépítésének nagy kérdése felett folytattak tanácskozást.

Elhatározták, hogy az elpusztult város újból építéséhez Alsófehér vármegye törvényhatósága is nyujtson segédkezet, s mindenekelőtt feliratban találja meg az ország kormányát, hogy ezen nagy feladat megoldásához járuljon megfelelő anyagi segélylyel, mindenekelőtt a görgényi havasokból adjon és szállíttasson e célra elegendő fenyőgerendát. Végül a főispán a vármegyei állapotokról tett jelentést, mit a közgyűlés vita nélkül tudomásul vett.

A tárgysorozat ezzel véget érven, a közgyűlés a főispánt éljenezve, szétoszlott.²

* * *

Cserei alezredes, mint a 6-ik és 8-ik «Hadmegye» főparancsnoka 1849. január második felében hivatalosan felszólította Alsófehér vármegye közigazgatási tisztikarát, hogy az 1848. szeptember havában országszerte körözött rendelet értelmében az Alsófehér vármegyére kirótt 2460 ujoncz kiállítását vegye munkálatba. Ezen rendeletet a tisztikar január 28-án tartott ülésében tárgyalás alá vevén, elhatározta,

¹ A fogalmazvány eredetije Török Bertalan országgyűlési képviselő birtokában.

² Alsófehér vármegye közigazgatási jegyzőkönyve. Szilágyi Farkas: «Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben» 341—2. lap. «Honvéd» 128. sz. 506. lap.

miszerint értesítsék Cserei alezredest, hogy a vármegye jelenlegi zilált helyzetében az ujonczállításra vonatkozó rendeletének, legjobb akarat mellett is, most még eleget nem tehet. A tisztikar ezen értesítése, ugy látszik, méltányolva lett, mert e tárgyban ápril végéig sürgető leirat a vármegyéhez nem érkezett. Csányi László országos kormánybiztostól ápril 18-ról 1807. szám alatt ez ügyben újabb leirat jött, melyben a kormánybiztos értesíti a tisztikart, hogy az ujonczok gyűlhelyéül Erdély hazarészünkben Deés, Torda, Maros-Vásárhely és Nagy-Szeben vannak kijelölve, Alsófehér vármegye részére Torda város. A tisztikar ezen rendeletet április 30-án tárgyalta, s ugy látszik, elhatározta, hogy az ujonczozás Alsófehér vármegye területén is folyamatba indítandó.*

A toborzás azonban még korábban folyamatba indult a marosujvári és szent-benedeki járásokban Reményi főhadnagy vezetése alatt. Sőt ugy látszik, Reményi tulságos erélylyel felelt meg ebbeli feladatának. E mellett bizonyít az a körülmény, hogy a tisztikar a főispán ajánlatára május 2-án tartott üléséből br. Kemény Farkas ezredest felkérte, hogy a Reményi által a vármegye egyes részein folytatott toborzást szüntesse be.

Báró Kemény Farkas a vármegye tisztikarának hozzá intézett átiratát Csányi kormánybiztoshoz tette át.

Ekközben Csányi Erdélyből távozván, utódja Szentiványi Károly utasította a vármegye tisztségét, miszerint Benő őrnagy és Reményi főhadnagytól vegyen be kimutatást, hogy a vármegyének mely községeiből s összesen hány ujonczot szedtek össze toborzás útján? s az elkészítendő kimutatást terjessze fel a kormánybiztoshoz.

Benő a kért kimutatást elkészítette, s azt a közíg. tisztikar a kormánybiztoshoz fel is terjesztette, de hogy hány, toborzás útján összeszedett ujonczot mutatott ki, tudni nem lehet.

Az okmány nemcsak a vármegyei, de az országos levéltárból is hiányzik. László Simon m.-lapádi ev. ref. lelkész, ki maga is ez úton lépett be a magyar hadseregbe, ugy tudja, hogy a csombordi járás községeiből mintegy 80 ujonczot toborzottak össze. Miután a toborzást a marosujvári és szent-benedeki járásokban is hasonló erélylyel folytatták, valószínűnek látszik, hogy ezen három járásból közel 250 ujoncz lett ez úton a magyar hadsereg számára szolgáltatva. A többi járásból ez úton kevés ujoncz kerülhetett össze, mert ezekben a zürzavar ekkor még teljes vala. A vármegyei tisztség május 24-ről értesítette Benő őrnagyot, miként az ujonczozás pünkösdi harmadnapján, vagyis május 29-én indul folyamatba s a besorozandó ujonczok felszerelése iránt a szükséges intézkedések meg vannak téve. Egyidejűleg útasította Pogány György I. alispánt, hogy a sorozást május 29-én indítsa meg s az ez ügyben felmerülhető nehézségekről a vármegyei tisztséget értesitse.

* A határozat a hiányosan vezetett közigazgatási jegyzőkönyvből hiányzik.

Az ujonczozás május 29-én az I. alispán, Benő őrnagy és az illető szolgabirákból alakult vegyes sorozó-bizottság által meg is indult, de az I. alispán már a sorozás első napjáról, vagyis május 29-ről kelt beadványában panaszolja, hogy az nem folytatható, mert: *a)* a szolgabírák távol vannak, *b)* mert az aranyösszékí katonák a sorozás szék-helyéről Maros-Ujvárról eltávoztak, *c)* mert az élelmezési biztos a besorozandó ifjak élelmezését megtagadta.

A főispán június 2-áról értesítette Pogány alispánt, hogy az első két pontban foglalt panasz tárgyát rövid úton elintézte, az élelmezés ügyében pedig, az országos kormánybiztostól élőlőszóval nyert felhatalmazás folytán, felszólította Tar Imre fő élelmezési biztost, hogy a Maros-Ujvártt besorozandó honvédek élelmezéséről is gondoskodják. Pár nap múlva az I. alispán azt jelentette, hogy az ifjak egy része a havasokon, a magyar ügy ellen küzdő román táborokban van, másik része az erdőkbe vonult, a mint a szolgabírák érkezése felől hirt vett; ez okon a sorozó-bizottság működésének támogatására katonai erőt kér.

Az országos kormánybiztos június 7-ről 4117. szám alatti leiratában figyelmezteti a vármegyei tisztkart, hogy az ujonczozás körül óvatosan kell eljárni, s ez ügyben is kerülni kell minden olyast, mi a lakosságot keseríthetné.

Június 4-ről Pogány I. alispán értesíti a tisztkart, hogy 105 ujonczot szolgáltatott be, de panaszolja, miként felszerelésük nagy mértékben hiányos. Két nappal később már 168 ujonczról számol be.

A besorozott ujonczokat, kiknek legnagyobb része román származásu ifju vala, Maros-Ujvártt lehetőleg felszerelték, s aztán Tordára vezényelték őket. Tordán beosztották az akkor alakuló 134. és 135. honvéd-zászlóaljakra, s az anyaországba indították Szeged vidékére, sokat pedig az utászkarhoz osztottak be.

Ugyanezen napról sorozó orvost kért kirendeltetni, mert a vármegye főorvosa dr. Marosi István betegsége miatt a szolgálattételben akadályozva volt. A főispán dr. Marosit azon időre, míg egészsége helyre áll, vagy pedig katonai orvost rendelnek M.-Ujvárra, a vármegye sebészével Bakk Józseffel helyettesítette.

Az I. alispán június 26-ról arról értesítette a tisztkart, hogy Hamar főhadnagy, katonai sorozó biztos, Benő őrnagy rendeletéből az ujonczozást beszüntette, mely jelentést a tisztkar tudomásul is vett. Ugyanezen napról kérdést intézett a vármegyei tisztkarhoz, hogy az ujonczozást polgári úton folytassa-e? A tisztkar ezen kérdés felett napirendre tért, s egyidejűleg Pogány György alispánnak az ujonczok felszerelését tárgyazó jelentését tudomásul vette.

Julius 5-ről szintén az I. alispán jelentette, miként Benő őt arra hívta fel, hogy a vármegye folytassa a sorozást; ez okon kérdést intéz, hogy Benő eme kérésére folytassa-e azt? mire a tisztkar, Bem tábornok ez ügyre vonatkozó újabb betiltó rendeletére hivatkozással, az ujonczozást a vármegye területén végleg beszüntette.

A vármegye területén folyt ujonczozásról, a városokat ide nem értve, ennél többet tudni nem lehet. Tehát nem lehet határozottan kimutatni, hogy Alsófehér vármegye a reá eső 2460 ujonczból az 1849-iki nyár elején hányat állított ki; de ha tekintetbe vesszük, hogy május 29-től június 6-ig, tehát 9 nap folytán kiállított 168-at, s június 4-től 6-ig, tehát 2 nap alatt 63-at, s ettől számítva az ujonczozás még folyt 20 napon keresztül, talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy rendszeres úton mintegy 500 ujonczot állított ki területéről, ide nem számítva a kisenyedi és pókafalvi járások némely községeiből besorozottakat, kiket N.-Szebenben soroztak be; és ide nem számítva Benő őrnagy és Reményi főhadnagy által a tavasz folytán nagy erélyvel folytatott toborzás eredményét; továbbá ide nem számítva a Gyulafehérvár közelében fekvő némely falvakból közvetlenül a katonaság által besorozottakat. Ha pedig ezeket is ide számítjuk, kiknek száma m. e. 200 főre becsülhető, úgy találjuk, miként a vármegye — sorozás útján — véradójának alig egy harmadát szolgáltatta ki.

A sorozás Vizaknán Berde kormánybiztos rendeletére június 18-án ment véghez, de nem kielégítő eredménnyel, minek folytán július 9-ről Vizakna előljárósága utasítást kapott, hogy a város a múlt évben reá rótt ujonczjutalékból a még ki nem állított részt is állítsa ki.¹ Valószínű, hogy a város ujonczilletékét teljes számban ki is állította. Nagy-Enyeden nem folyt ujonczozás. Itt nem volt kit besorozni. A katonai szolgálatra alkalmas férfiak ezen városból ekkor már mind fegyverből voltak. Gyulafehérvárt sem soroztak, miután ezen város folyton a várágyui által vala fenyegetve. De a magyar ifjak tömegesen szöktek ki a városból s állottak be honvédeknek.

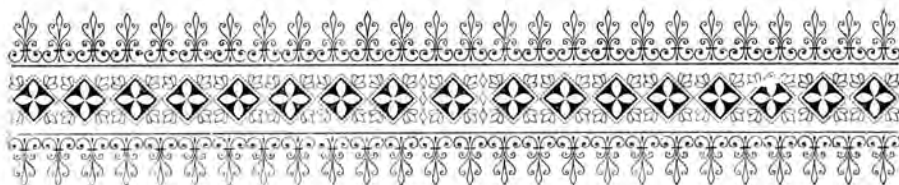
Nem volt sorozás Abrudbányán, sem Verespatakon s általában az egész havasi vidéken a már többször említett ok miatt.

Azonban, ha az ujonczozás eredménye a román és részben magyar ajku pórnép makacs vonakodása miatt kielégítőnek nem mondható is, annál meghatóbb a kiirtani megkísérelt magyar nemesség lelkes sorakozása a szabadságharcz bajnokainak lobogói alá. Tatár Sándor, a csomborai br. Kemény-udvar tisztartója, május végén Enyed környékén toborzó útra kelt, s már június 8-án 300 nemzetőrrel vonult be Nagy-Enyedre. Ez a csapat Székely Ádám honvéd vadász-főhadnagy közbenjárása folytán rövid idő alatt kellőleg felszereltetett. Szentiványi Lászlóné szül. Ugron Zsuzsánna pedig a századot díszes lobogóval ajándékozta meg, melyet Basa Mihály enyedi ref. lelkész szentelt fel.²

¹ Bakk E.: «Az 1848–49-iki szabadságharcz alatti események Vizaknán» 201—202. l.

² A vármegye közigazgatási jegyzőkönyve, «Honvéd» 167. sz. 662. lap.

XIX.

DRÁGOS KÜLDETÉSE. — BÉKEALKUDOZÁSOK A HAVASI MÓCZOKKAL.
— HATVANI KATONAI VÁLLALATA. — ABRUDBÁNYA ÉS VERES-
PATAK VESZEDELME.

Szakasszuk meg egy időre a Maros mentén véghezment események előadását s térjünk át az aranybánya-vidék eseményeinek ismertetésére.

Az abrubányai magyarság az 1848—49. évi telet folytonos halál-félelmek között töltötte. Sohasem tudta, hogy az időnként Arad irányából a zarándmegyei havasokon felvonuló magyar hadsapatoknak többnyire sikeres támadásai által felbőszített havasi román felkelők, szenvedett veszteségükért, melyik napon rohanják meg a teljesen védtelen abrubányai és verespataki magyar ajku polgárságot, s mikor ismétlődnek ott is a zarándvármegyei, zalathnai, hogyaljai és enyedi borzalmas események. Hogy Abrudbányán és Verespatakon a tél folyamán és a tavasz kezdetén vérengzések nem fordultak elő, az Jánku és Buttyán János praefectek emberies érzületének tulajdonítható, kiknek emberszeretete és erélye a véres dráma bekövetkezését, Hatvani őrnagy fellépéséig, ott képes volt megakadályozni. Sőt többet mondunk: Jánku és Buttyán részben már az 1849-ik év tavaszán szakított a magyarokat vakon gyűlölő román párttal, melynek ott a hegyek között Bálint Simon és Vladucz papok és praefectek voltak a szóvivői. Jánku és Buttyán titkon egyetértettek a romániai emigráció azon elveivel, melyeket Rozetti C. A., Bolliac és Balceseu román forradalmárok vallottak, s melyeknek lényege az vala, hogy a románságnak ki kell békülnie a magyarokkal. *A Magyarországon és Erdélyben lakó románok sorakozzanak a szabadságért küzdő magyarok lobogói alá, s ezek alatt, együtt a magyarokkal harcolnak az osztrák reakció ellen, az általános népszabadság kivívása s az alkotmányos kormányforma megszilárdítása érdekében.*

Jánku még Drágos Jánossal, mint békeküldöttel történt találkozása előtt érintkezhetett a romániai magyar-barát román párt férfiival.

Romániai emigránsok 1849. január eleje óta állandóan tartózkodtak ama havasi vidéken, Jánku közelében.

Ezek annyira szívükön viselték a magyarok ügyét, hogy az ott bekövetkezett vérengzések borzalmas napjaiban Hatvani csapatához csatlakoztak, s fegyverrel harcoltak román testvéreik ellen.

Jánkunak és Buttyánnak ezen hangulata Kossuth kormányzó előtt ismeretes kellett hogy legyen. Ez vala az egyik alap, melyre fektethette az erdélyrészi felkelő románokkal létrehozható kibékülés reményét. A másik alap az vala, hogy a magyar kormány az erdélyi Ércz-hegyeket katonailag már márczius közepén körülzárította. A záró vonal a Fekete tónál kezdődött s Kolozsvár, Torda, N.-Enyed, Gyulafehérvár, Déva előtt elnyulólag kanyarodott fel északra, Nagy-Várad felé. Jobbszárnya, a mint nevezték, Kolozsmegye havasalji részében volt, közepe Tordamegyében és Aranyosszéken, balszárnya pedig Alsófehér és Zaránd vármegyékben.*

Ezen körülzárolás következtében a havasi vidék lakói élelmi cikkekben, sóban, ruházatban és hadi szerekben folyton növekvő szükségset szenvedtek. Ezen körülmény a havasi románok lelkében lassanként érlelte a vágyat, hogy a magyarokkal kibéküljenek, annyival inkább, mivel ők is hírt vettek a dicsőséges győzelmekről, melyeket a magyar seregek a császári hadak felett ugy az anyaországban, valamint Erdélyben arattak.

Kossuth is érezte, hogy a magyar hadviselésre nézve mekkora előnnyel bírna, ha a román felkeléssel kibékülés jöhetne létre, s ezen cél által indítatva elhatározta, hogy Jánkuékkal még a legmesszibbre menő engedmények árán is kibékül.

A békealkudozások megkezdésére és folytatására Drágos Jánost, Bihar vármegye belényesi választó kerületének országgyűlési képviselőjét szemelte ki, ki született román létére a magyar szabadságharc ügyének egyik leglelkesebb hive volt.

Drágos április 19-én már Brádon volt. Onnan még aznapon irt Jánkunak és Buttyánnak, arra híván fel őket, hogy a kibékülés ügyében megkezdendő tanácskozásra jelöljenek meg helyet és tüzenek ki időt. Másnap április 20-ról, szintén Brádról Halmágyra, Sántha György kormánybiztosnak ezeket irta: Megbízatom, illetőleg idejövetelem okát nincs időm most hosszasan leírni, azt ön ugy is tudja; eddigi eredményéről azonban röviden tudósítani azért látom jónak, hogy minden perczen s mindenre készen kell ugyan lenni, mindazonáltal a fölhívásom folytán Jánku Ávrám és Buttyán Jánostól éppen most kapott válasz, mely szerint értekezésre lett idézésöket elfogadva, helyt és időt jelölnek, jogosít reményt táplálnom, hogy ezen eddigelé volt szomorú helyzetnek békés úton végét érendjük. Miről a vidéken levő aggodá-

* Br. Kemény G.: Nagy-Enyed és vidékének veszedelme 1848—49-ben. 212. lap.

lom lehető enyhítése végett előlegesen tudósítani jónak láttam addig is, míg kellően rendelkezni szükség leend.»¹

Jánku a Drágos levelében foglalt felhívás következtében azonnal szekerre ült, s éjjel Abrudbányára hajtatott. Ott az ügyet közölte az akkor épp Abrudbányán időző Axente praefecttel. Axente rögtön úgy nyilatkozott, hogy amaz értekezletből semmi sem lesz. Meg van győződve, — úgy mond — hogy az értekezlet háta mögött valami egészen egyéb lappang. Az ő nézete az, hogy a meghívást nem kell elfogadni. Nyilatkozatát eme szavakkal zárta: «Timeo Danaos et dona ferentes.» Jánku Abrudbányán közölte az ügyet még több más tekintélyes román férfiival, kiknek nagyobb része úgy nyilatkozott, hogy egy találkozás Drágossal nem lesz ártalmára a románok ügyének még azon esetben sem, ha az eredményre nem vezetne. Jánku azonnal írt Drágosnak, értesítvén, hogy a tanácskozássra vonatkozó felhívását elfogadja; a megtartandó tanácskozás helyéül Mihályfalvát, idejéül április 25-ét jelölte meg.

Drágos a kitűzött időben Mihályfalván meg is jelent. Jánku, Buttyán, Dobra, Vladucz és Boér praefecteket már ott találta. A Mihályfalván folyt béketárgyalást a Jánku neve alatt ismeretes emlékirat² ekképp beszéli el: Drágos követ kezdte meg a beszédet és művészi szónoklatban a helyzetet magyar színekkel festette. Ezeket mondta: «Magyarország fővárosa vissza van hódítva, a német katonáktól egész Magyarország meg van tisztítva, a magyar fegyverek mindenütt győzelmesek, Windischgrätz tábornok visszahíva és száműzve, a kamarilla megalázva, Bécsben a forrongás nagy, egész Galiczia fegyverben és rövid idő alatt európai kongresszus ül össze, melytől Kossuth Magyarország ujjaszületését várja annyival is inkább, mert Ausztriának fel kell bomolnia, Magyarország királyának pedig Oroszország császárájának veje, Leuchtenberg herceg van kijelölve.» Ezekről azonban eltekintve, Drágos a román nép helyzetére tért át, s többek között megjegyezte: hogy «a bécsi kormány mindjárt a polgárháború kezdetén, a szászok eselszövénye folytán, a románokat mind alább nyomta; míg a szászokat bőven ellátta fegyverrel, a románokat fegyvertelenül szolgáltatatta ki áldozatul a magyarok dühének; hogy az oroszok csak a szászok megvédése végett lettek behíva; hogy a márczius 4-iki alkotmányban egy szó sincs a románokról, habár az odaadásuk példátlan volt, míg ellenben a szászok, kik előbb sem tettek semmiféle szolgálatot, ma pedig letették a fegyvert s elismerték a magyar kormány főhatóságát, egy

¹ Hegyesi Márton: «Biharnegye 1848—49-ben.» Okmánytár. Nem áll tehát az, mit a Jánku neve alatt ismeretes emlékirat s utána némely történetírók mondanak, hogy Buttyán és Jánku a Drágos 19-ről írt levelét csak 23-án vette. Vették azt Buttyánék még a levél keltének napján, s válaszoltak is arra már 20-án.

² Tudvalevőleg azt az emlékiratot, melyben Jánku praefect számol be az udvar előtt mindjárt a forradalom után, az 1848—49. években véghezvitt tényeiről, nem ő, hanem egy Maiorescu Jon. nevű férfi állította össze. Jánku ezen emlékiratot nem írta alá.

egész Szászországot nyertek; mindezekből tisztán az tűnik ki, hogy Erdélyben a többi nemzetek sirjain következetesen a német elemet akarják emelni, és így tovább. Így tehát legfőbb szükség a béke szeretetét lehelni a lelkekbe, mert a románoknak meg kellene érteni, hogy ők rá vannak szedve, s utoljára is nekik bukniok kell.»

Az emlékirat további elbeszélése szerint Buttyán és Dobra azon nézetben vannak, hogy a nép, magyarok és románok, tegyék le a fegyvert, s a háborút csak rendes csapatok folytassák. Jánu ezt azért tartja kivihetetlennek, mert a románok a magyarokban nem bíznak; azt tartja, hogy legfennebb fegyverszünetről lehet szó.¹ Nézetünk szerint a tárgyalás végeredménye nem az, a mit az emlékirat, hanem az, a mit Drágos mond el ugyancsak Sántha György kormánybiztoshoz Halmágyra április 25-ről írott levelében. Ezen levél így szól: «Hozzám intézett felhívására röviden azt kelletik válaszolnom, miként teljes hatalmu biztos Csányi László úr a kormány által ugyancsak kiküldetésem alkalmával tudósított; én tehát csak azért véltem szükségesnek elmenetelemtől tudósítani, hogy ha netalán a vonaloni intézkedésre valami szükség lenne, készen találja önt is a tudósítás; mert hogy miben járok, azt úgy tudom, hogy bizodalmas együttlétünkben tudomására juttattam, s minthogy fel sem tehettem, hogy egymást minden erőn ne segítők, eredmény előtt a dolognak hivatalos közzétételét nem tartám szükségesnek, annyival is inkább, mert, mint fenntebb mondtam, már Csányi úr előtt tudva van; különben is a dolog inkább kínálkozó alkalomnak kellő időbeni czélszerű felhasználásától, semmint formalitástól függő lévén, ennek multhatlan következése az, a mi valósággal most van, t. i. nyombani érintkezés magával a kormánynyal.

Ezuttal is tehát csak lehető röviden azt írom meg, hogy én a felkelt román nép főnökeivel összejöttem, tőlük megértettem, miszerint ők a magyar hon javára s annak függetlenségének lehető megalapítására fegyvereiket leteendik, ha a kormány annak becsülettel leendő letételüket elfogadja. Most én lehető leggyorsabban megyek Debreczenbe. De a kristyóri hágón feldőlván, némi időt töltök már az útba, és így nehogy a fegyveres erő vezérlőivel levő viszonyok miatt a dolog mibenlétét nem tudva, valami magát előadhassa, szükségesnek tartom önnel tudatni azt is, miként alezredes Csutak Kálmán úrrali megállapodás folytán a mi fegyvereink bizonytalan időre, míg t. i. felsőbb intézkedés jövend, megtámadólag nem működnek, hanem pihennek, erről én a felköltei főnökeit Csutak úr beleegyezésével tudósítottam, komolyan tiltván el őket minden mozdulattól. Így áll tehát a dolog ma, mi lesz tovább? meglátjuk!»²

Ezek szerint Jánu nemcsak a fegyverszünet létrejöttét ohajlotta, hanem ohajlotta az erdélyi románok teljes kibékülését a magyarokkal.

¹ Dr. Moldován Gergely: «Románság» I. kötet 448—451. lap.

² Hegyesi Márton: «Biharvármegye 1848—49-bei.» Okmánytár.

Magyarország lehető megalapítása érdekében, s ez érdekből — tiszteséges feltételek mellett — kész volt a fegyvert letenni.

Mihályfalván Drágos és Jánkuék bizonytalan ideig tartó fegyverszünetre léptek s a magyar kormány megbízottja onnan még aznap elutazott, fontos megbízatása sikerére nézve lelkében a legkecsegtetőbb reményekkel.

Drágos és Jánkuék között ez ügyben levélváltás kellett, hogy történjék április 19. és 25. közti időben, a béke föltételeire vonatkozólag, sőt úgy látszik, hogy azokra nézve megállapodásra is jutottak, még a Mihályfalván folyt tanácskozások előtt, miről Drágos Kossuthot szintén levélben értesítette. Tény, hogy a kormányzó a nemzetgyűlésnek április 26-án tartott ülésében e tárgyra vonatkozólag ekképp nyilatkozott: *«Igen öröndetes tudósítást vettem arra nézve, hogy egyik képviselőnk közreműködése következtében a legjobb remény, valószínűség, sőt csaknem bizonyosság áll előttünk, hogy az erdélyi oláh népfej, átlátva megsalattatását, a fegyvert le fogja tenni s a törvény iránti engedelmességre visszatér.»*¹ Tény az is, hogy Kossuth április 26-ról 6219. sz. a. kelt, Drágoshoz irt levelében megjelöli azon pontozatokat, melyek szerint magyar részről a béke a románokkal megköthető.

Ezen pontozatok szerint, ha a románok a fegyvert leteszik s a független Magyarország iránt hűségi esküt mondanak, a magyar nyelvet diplomatiái nyelvül elismerik, az egy Saguna kivételével, általános amnestiát nyernek, A román név használata nekik, mint külön nemzetiségnek, meg lesz engedve. Nemzeti nyelvöket templomaikban, iskoláikban, a közéletben és a kormányhoz bármely ügyben intézendő felirataikban szabadon használhatják. A magyar állam iskoláik s más tudományos intézeteik gyarapítására államsegélyt nyújt. Egyházi ügyeikbe nem avatkozik. A román egyházak papjait fizetés és más segélyek dolgában a hazában élő többi vallásfelekezettek papjaival egyenlő rangra emeli stb.²

Drágos Mihályfalváról lehető leggyorsabban sietett Debreczenbe. Útját Kristyór felé vette. A kristyóri hegyen szekere feldőlt, minek következtében testén sérüléseket szenvedett, melyek gyors tovább utazásában gátolták. Még Sántha György kormánybiztoshoz sem mehetett át Halmágyra, hogy vele az ügy állását személyesen megbeszélje s őt figyelmeztesse, hogy a Zarándban levő magyar hadsapatok szigoruan óvakodjanak minden támadó fellépéstől a román felkelőkkel szemben azon okon, mert ő Jánkuval fegyverszünetet kötött. A személyes találkozás helyett írja hozzá Vaskohról április 25-ről a már közölt levelet.

Drágos Kristyórból Debreczenbe ment, hol a kibékülés ügyét Kossuthal személyesen megbeszélte, s a békefeltételeket végleg megállapították. Debreczenből visszatért a havasok közé, s május 3-án megint

¹ «Közlöny» 1849. évfolyam 91. szám.

² Hegyesi Márton: «Biharvármegye 1848—49-ben» 149. lap. A Jánku Ávrám-féle omlékirat. «Románság» I. kötet 452. lap.

Abrudbányán volt. A havasi románok nagy kísérettel hozták őt a szép kis bányavárosba. Ekközben a zarándmegyei magyar fegyveres erő parancsnoki állásában változás állott be.

Csutak Kálmán alezredes ellen a zarándvármegyei románok a kormány előtt panaszt emeltek, őt zsarolással vádolták. Ennek következtében Csutakot állásától el is mozdították, nemcsak, hanem zsarolás és hamis vádaskodás vétsége miatt hadi törvényszék elé állították. Csutak helyét Hatvani foglalta el őrnagyi rangban, mint csapatvezér. Hatvani is tudomásul vette a fegyverszünetet, melyet Drágos Jánkuval és vezértársaival kötött, s április 26-ról értesítette is Jánkut, hogy a zarándi magyar hadsapatok alkalmazkodni fognak a bizonytalan időre megkötött fegyverszünethez.

Jánku Hatvani hivatalos értesítését kezéhez véve, annak következtében, a gyulafehérvári várparancsnokságnak a tőle kért 5000 főnyi segély megadását meg is tagadta.¹

Május 4-én Abrudbányán Boer alpraefect, Abrudbánya város főbirája lakásán értekezések folytak. Kossuthnak ápril 26-ról kelt levelét, mely a magyar kormány békeponozatait foglalta magában, Buttyán János olvasta fel. Következő napon Drágos a Jánku, Buttyán, Dobra, Boer és több más tekintélyes román férfi társaságában lement Topánfalvára, hova május 5-re népgyűlést hívtak össze.

Axente az ápril 19-én történt értekezlet után nem vett részt a tárgyalásokban. Ő hivatalos leveleket írt azon praefectekhez, kik akkor a hegyek között valának, figyelmeztetvén őket, hogy a praefectek, minthogy nem képviselik nemzetüket, a románság nevében a magyarokkal alkudozásokba bocsátkozni nincsenek jogosítva. Ha a magyarok csakugyan békét akarnak, folyamodjanak a paczifikáló román bizottsághoz és a császári kormányhoz. A magyarok valódi békeföltételei olyanok, melyeket a román nép soha el nem fogadhat. Szerinte népgyűlést kell összehívni Abrudbányára, hogy alkalma nyiljék a népnek ez ügyben szabadon nyilatkozhatni.

Axente mindezeket levélben mondta el Jánkunak. Jánku személyesen kereste fel Axentét, s az ügyet vele még egyszer megvitatta minden oldalról, de nem tudtak megállapodásra jutni. Axente kijelentette, hogy ő a fegyvert le nem teszi, hanem folytatja a harcot a legvégsőig. Ezzel a két népvezér elvált egymástól.

Bálint Simon is úgy volt meggyőződve, hogy a törvényes kormány és a békítő román bizottság előleges tudta nélkül a praefectek békealkudozásokba nem bocsátkozhatnak. Ilyen értelemben ő is leveleket írt a többi praefecteknek.²

Topánfalván Drágos intézett beszédet a nagy számban összesereg-

¹ Hegyesi Márton: «Biharvármegye 1848—49-ben» 148—149. lap.

² Axente emlékiratai. «Románság» I. kötet 500 lap. Bálint Simon emlékiratai. «Románság» I. kötet 524. lap.

lett néphez. A gyűlés tulnyomó többsége a kiváló szónok beszédét élénk tetszésnyilvánításokkal kísérte.¹

Drágos után Boer János emelt szót és támogatta Drágost a béke létrehozatalára irányult törekvésében. A népgyűlés többsége a békefeltételek elfogadása mellett nyilatkozott.

Május 6-án reggel Drágos nagy kísérettel Topánfalváról visszatért Abrudbányára, s a városon a magyar nemzeti lobogók egy fél év mulva ujlag lengeni kezdettek. A magyar nemzeti lobogóknak a város épületén kitzését maga Drágos rendelte el. Délelőtt Abrudbányán volt népgyűlés, az unitáriusok templomában. A kormányzó levelét ez alkalommal is felolvasták, annak tartalmát az ott összegyűlt népnek megmagyarázták. Népgyűlés után a piskii csatában Klokocsán hadcsapata által elfogott s Abrudbányán fogságban hagyott Geringer Mátyás szücs-mestert és Fülöp Jakab izraelitát Drágos szabadon bocsáttatta s hazautazhatásuk céljából őket útlevéllel látta el. Dél körül maga Jánku is Abrudbányára érkezett, s ott a lengő nemzeti lobogók között folytatta Drágossal a békekötés módozataira vonatkozó tárgyalásokat.

Az abrudbányai magyarok Drágos nemes jellemét nem ismerve, azon okon, mert ő folyton a román intéző férfiakkal társalgott, s mert tudták, hogy ő is román, benne kevésbé bíztak. A béke leple alatt eselt vélték rejleni, s attól tartottak, hogy a románok által le fognak gyilkoltatni, mielőtt a magyar hadcsapatok felmentésükre oda megérkeznének. Geringerek Brád irányában, haza útaztukban, Mihályfalva község közelében találkoztak Hatvani őrnagygyal, ki mintegy 900 főből álló csapatát Brádról idáig vezette katonai gyakorlatok tartása céljából.

A két volt fogoly Hatvani és hadcsapata előtt tolmácsolta az abrudbányai magyar polgárság tulnyomó részének hangulatát; előadták annak aggodalmait, mire Hatvani, csapatát sorba állítva, katonáihoz kérdést intézett, ha volna-e kedvük Abrudbányára bevonulni? mire az egész csapat lelkesült »igen»-nel felelt.

Ekközben az Abrudbánya közelében fekvő falvak román lakói kezdték fegyvereiket lerakni. Lerakták fegyvereiket Bucsum havasi nagy román helység makaességukról ismeretes lakói is.²

A délutáni órákban hire terjedt Abrudbányán, hogy Hatvani egy magyar sereg élén közeledik a városhoz.

Jánkunak a hegyekre kiállított őrei siettek e hírrel a városba.

¹ Sajátságos, hogy a Jánku neve alatt ismeretes emlékirat mennyire igyekszik a topánfalvi népgyűlés lefolyását elferdíteni, Jánkut úgy tüntetvén fel, mint a béke-ügy határozott ellenesét. Ezzel szemben hivatkozunk Drágos leveleire, tehát román kútforrásra. Általán az egész emlékiraton az a törekvés vonul végig, hogy a havasi románokat s magát Jánkut is, a magyar szabadságharcz leveretése után, az Udvar előtt tetszetős színben mutassa be. Ez nem tetszett Jánkunak, mint önérzetes férfinak, s valószínű, hogy ezért nem írta alá a Maiorescu által készített, de a Jánku neve alatt az udvarhoz benyújtott emlékiratot.

² Br. Kemény G.: »Nagy-Enyed és vidékének veszedelme 1848—49-ben» 227. lap. Hegyesi M.: »Bihar vármegye 1848—49-ben» 149. lap.

Drágos és Jánku e leverő hír vétele órájában is a békekötés feltételei felett vitakoztak.

Jánku kebelében, a mint Hatvani közeledtének hírét vette, gyanu támadt, hogy a béke-alkudozásokban a magyarok részéről árulás lap-pang. Kérdést intézett Drágoshoz, hogy ez miként történhetik, mikor a fegyverszünet felmondva nincs? Drágos kijelentette, hogy Hatvani mozdulatáról előleges tudomása nincs; hogy közeledtének híre való lenne, nem hiszi, de azért mégis ír Hatvaninak. Boér Jánoshoz fordulva pedig ekképp szólt: *«Ha csakugyan bejön Hatvani a városba, akkor csak készítsétek szemfedőmet.»*¹

Egy órával később hozták a hírt, hogy Hatvani serege Abrud-bánya határát már elérte. Erre Drágos hirtelen lóra ült és Hatvani elé sietett. Drágos Hatvanival Abrudbánya közelében találkozott s kérte őt az ügy érdekében, hogy térjen vissza s meggondolatlan eljárása által ne veszélyeztesse a béke ügyét, mit ő annyi fáradsággal a leg-jobb mederbe terelt. Figyelmeztette a veszedelemre, mely be fog követ-kezni, ha seregével vissza nem tér; figyelmeztette, hogy a fegyver-szünet nincs felmondva.

Hatvanira Drágos intő, kérő szavai nem hatottak s aznap dél-után 2 század honvéddel, a Klein vezetése alatt álló 1 század halálfejes-sel, 1 század biharvármegyei mezitlábos nemzetőrrel, néhány Württem-berg huszárral és 3 ágyúval, összesen mintegy 900 emberrel, az abrud-bányai magyar polgárság örömrivalgásai között, Abrudbányára bevonult.²

A kis sereg csak annyi hadi felszerelvényvel bírt, mennyit közönséges katonai gyakorlatokra tett kirándulásai alkalmával szokott magához venni. E mellett a seregrésznek csak fele volt lőfegyverrel ellátva, a másik fele lándzsás népfelkelő vala.

Jánku, Hatvani közeledtének hírére, lóra ült s Topánfalvára sie-tett, Dobra és Buttyán ellenben Abrudbányán maradtak.

Az abrudbányai fegyveres román polgárok egy része Verespa-takra ment át, honnan másnap a verespataki román felkelőkkel, Báliut praefect vezetése alatt, levonultak Topánfalvára. Topánfalvára ment Ivánovics százados is. Hatvanit Kovács József róm. kath. plebános laká-sára szállásolták.

Kovács a románoknak engesztelhetetlen gyűlölője volt. Jónak látta korlátolt felfogású és ingerlékeny kedélyü vendégét a romá-nok ellen ingerelni, miből folyólag a honn maradt román felkelőktől — Hatvani rendeletére — a fegyvereket még azon éjjel beszedték,

¹ Rákosi József szemtanu jegyzetei.

² Rákosi József abrudbányai bányabirtokos és Scharschmidt György ny. bányabíró szemtanuk becsülik a Hatvani seregének létszámát mintegy 900 főre. Ezzel szemben Hegyesi Márton ugy tudja, hogy a bevonuló magyar sereg létszáma kitett 1400—1500 főt. Ezt Hegyesi a Jánku emlékiratai alapján becsüli emyire. Emnyire becsüli báró Kemény Gábor is. Mi Rákosi és Scharschmidt szemtanuk becslését fogadtuk el. Emnyire becsüli Hatvani seregének létszámát Batternai Imre is «Tört. Lapok» III. évf. 583. lap.

pár abrudbányai és abrudfalvi román polgárt pedig, kiknél elrejtett fegyvereket találtak, szintén a Hatvani rendeletére elzártak.

Ekközben történt, hogy a románok egy őrségre kiállított honvédet agyonlőttek. A gyilkos románt a következő napon elfogták s Hatvani eleibe vezették. Az elesett honvédet épp akkor temették, mikor a bűnös románt Hatvani eleibe hozták. Hatvani a temetésre díszben kivonult honvéd-század előtt állott, s mikor a bűnös románt eleibe vezették, csak annyit kérdezett: «Ez-e a gyilkos oláh?» mire a felelet «igen» volt. Erre Hatvani maga kardot rántott, a szerencsétlen román embert egy csapással levágta s nyomban ezután a Hatvani közelében levő pár tisztt is kardvágást mért a haldoklóra.¹

Drágos még mindig nem vesztette el reményét, hogy a Hatvani lovagiatlansága, bűnös könnyelműsége által előidézett veszélyes helyzetet valahogyan jóváteheti. Irt tehát még 6-án este Jánkunak, hogy térjen vissza Abrudbányára, biztosítván őt, miként ott bántódása nem lesz. Másnap levélben ujalag felhívta Jánkut az Abrudbányára leendő visszatérésre, de ez nem válaszolt egyik levélre sem. E helyett Axentét tudósította az Abrudbányán történekről, s felhívta, hogy a rendelkezése alatt álló fegyveres erővel segítségére siessen.

Május 7-én az abrudbányai lefegyverzett magyar nemzetörség is hiányosan felfegyverkezett.² A helyzet óráról-órára veszélyesebbé vált. A városba a vidéki románok gyülekezéséről és veszélyes mozdulatairól szóló hírek érkeztek. Csakhamar beszélni kezdtek, hogy Verespatak felső részét a románok felgyújtották s a bányahelység lángokban áll. E hirre Jánki György verespataki bányabirtokos Reményik Józsefet, a verespataki nemzetörség volt dobosát, lóra ültette s Verespatakra indította, hogy az ottani dolgokról hozzon hírt. Reményiket a román fegyveresek az úton lelőtték. Ezalatt Abrudbánya piacán népgyűlést tartottak. A népgyűlés még folyt, mikor Reményik lelövetésének híre a városba érkezett. A piacon gyülesező magyarok közé egy ittas román tévedt s a különben is igen izgatott hangulatban levő magyarok előtt helyeselte, hogy Reményiket megölték, mit Hatvani meghallván, egy fiatal tisztnak azt rendelte, hogy a garázda románt vágja le. Ez nyomban meg is történt. Ugyanekkor két-három románt felakasztatott Hatvani azért, mert elrejtett fegyvereket találtak náluk. Ezen dolgok az abrudbányai románokat szerfelett felizgatták, megrémítették és ellenállásra készítették. A vidékről útba indított fegyverekkel visszatértek, a fegyverek beszédése és az élelemszállítás megszűnt. Hatvani látta a fergeteget, melyet esztelenségével maga keltett, s május 8-án a főtérre újra népgyűlést hivatott össze, s a románokat hozzájuk intézett beszédében csillapítani igyekezett. Beszéde közben vette a hírt, hogy

¹ Scharschmidt György ny. bányabíró szemtanu jegyzetei.

² A Jánku neve alatt ismeretes omlékirat azt mondja, hogy Abrudbányán 600 és Verespatakon 400 magyar polgár fogott fegyvert. Nem való. Abrudbányán nem volt több 300 fegyverfogható magyar polgárnál, Verespatakon még kevesebb, legfennebb 250.

az előrenyomuló román felkelők Verespatakat megszállották. Erre beszédét abban hagyta, s rendeletet adott, hogy Verespatakra egy erős csapat induljon, a mi azonnal meg is történt. A fejét vesztett Hatvani aznapon Dobrát, Buttyánt és Boer Jánost befogatta és elzáratta. A városi polgárság Boerért közbe vetette magát, minek folytán pár óra múlva őt szabadon is bocsátották.

Drágos május 8-ról levélben még egyszer felhívta Jánkut, hogy egy ember hibája miatt ne hajtsák a dolgot a végletekre, hanem igyekezzenek a békét fenntartani s a már folyamatba indult fegyverletelt folytassák, mire Jánku röviden csak ennyit válaszolt: *„Köszönlünk már csak a fegyver döntést.”**

Ezután Jánku 10—12 ezer főből álló serege élén Abrudbánya felé vette útját, népét támadás céljából 6 részre osztva, melyből egy rész Verespatak ellen indult, másik rész Axente vezetése alatt az u. n. «Nagyhegy»-et szállotta meg s állotta el az azon át vezető országútát, négy rész pedig Abrudbánya ellen vonult. Jánku csapatai a Brádra vezető országútát is ellepték.

Dél körül a magyarok észrevették, hogy az u. n. «Hóra» hegyről egy tömeg román fegyveres ereszkedik alá Abrudfalvára.

Hatvani ezek ellen egy század gyalogost s néhány huszárt rendelt ki.

A katonaság ezen tömeggel összetűzött és a felkelőket visszazorította. A magyar katonaság vesztesége ez alkalommal egy huszár; a románoké nem tudható, mert halottjaikat és sebesültjeiket magukkal vitték. E napon más pontokon nem ütköztek.

Következő napra virradó éjjelen a Verespatakra küldött csekély számú katonaság onnan visszaérkezett azon jelentéssel, hogy a bányahelységet az oda rendelt erővel megvédeni lehetetlen. Ezen csapattal jött le Abrudbányára a verespataki nemzetőrség és jelentékeny számú menekült. Délután 3 órakor Jánku támadást intézett a város ellen négy oldalról. A csekély számú, az abrudbányai és verespataki nemzetőrséggel együtt is csak 1300 főnyi magyar fegyveres erő elszántan küzdött a tízszeres számú ellennel szemben. Hatvani, látva az óriási veszedelmet, mely csapatát és a magyar ajku lakosságot fenyegeti, Liptai őrnagyot némi fedezettel Brádra küldötte segély-csapatokért. Liptai nem juthatott el Brádra, mert a román felkelők az oda vezető utat elállották vala. Hatvaniék most egy térkép után néztek. Lótottak, futottak. Futárokat indítottak útra Déva felé, Forró ezredeshez. Az egyik futárt, mert román volt, a magyar előőrsök térítették vissza, a másik kettőt (szintén román polgárok) Almáson a románok fogták el. Ezen szerencsétlen emberek a Forróhoz címzett levelet lenyelték.

A harcz a 10-re virradó egész éjjelen folyt változó szerencsével, koromsötétben, szakadó esőben. A magyar sereg lőszere elfogyott. Ejjél

* A Jánku neve alatt ismeretes emlékirat. Románság. I. kötet 455. lap.

tájt Hatvani kivonulásra határozta el magát, miről seregét és a polgárságot értesítette. A magyar polgárság és a román polgárok közül is számosan menekülésre készültek. A borzalmas éjjelen podgyászokkal rakott szekerek lepték el a szűk piacsteret. Reggel 4 órakor a sűrű ködben kezdetét vette a kivonulás. A sereg, a legalább is 2000 főre becsülhető abrudbányai és verespataki menekülőkkel, Brád irányába indult. A menekülők között volt Boer János városi főbíró is családjával. Elöl ment a három ágyú, hogy útát törjön, közvetlenül utána a menekülésre indult polgárság podgyászokkal megrakott temérdek szekérrel. Abrudbányáról az út Brád felé a Csernicza patak mentén meredek sziklafalak között vezet fel a Vulkán hegyre. A völgy néhol nagyon elkeskenyedik. A Csernicza patak az esőzések következtében meglehetősen áradva volt. Mikor a karaván a «Disza» hidhoz ért, ott a románok nagy tömege az utat elállta, s a szembe jövő karavánt erős puskatüzzel fogadta, mire a magyarok ágyú- és puskatüzzel feleltek. A menekülőkkel rakott szekerek lovai a tüzeléstől megbokrosodtak. Két szekér a malom árkába dőlt, minek következtében roppant szekér-torlódás állt be, s a közlekedés fennakadt. A harcz e helyen igen elkeseredett volt. *«Annyi ember lette ott halálát; a Csernicza megáradt patak emberi hullákkal annyira el vala halmozva, hogy a víz medréből másfelé vett magának utat. A magyar sereg is nagyon sokat vesztett»**

Az óriási zürzavarban valaki ezt kiáltotta: *«Vissza, mert jönnek a székelyek segítségre.»* Ennek hitelt adott mindenki, mert az ágyúk tüzeléstől megrémült román felkelők a tüzelést abba hagyták. Néhány szekér s mintegy 200 polgár — férfi, nő — a beállott torlódás előtt átkelt a «Disza» hidján. Ezek eljutottak Brádra. Az a hír, hogy jönnek a székelyek s ez okon vissza kell térni, szájról-szájra adva, eljutott a menekülők leghátul vonuló tömegeihez is. Az itt keletkezett iszonyú zürzavar vége az lett, hogy a katonaság magát némileg összeszedve, tovább vonult Brád felé, az abrudbányai polgárság nagyobb része azonban visszatért Abrudbányára. Az elvonuló magyar sereg háborgatását abba hagyva, Abrudbányára özönlött be a «Disza» hidjánál támadólag fellépett román hadosztály is. A fogoly Dobrát katona őre vinni akarta az elvonuló sereg után, de az menni nem akarván, futásnak eredt, mire az őr lelőtte. Buttyán János a Hatvani csapatával ment önként. Drágos egyik abrudbányai rokona, Sulutz Szimion lakásán vonta meg magát. Az ellene felbőszült románok hamar megtudván tartózkodási helyét, Sulutz lakására rontottak, s veszélyes fenyegetések között követelték Sulutztól a szerencsétlen ember kiadását. Drágos a lakás pinczéjében, mely rejtkehelyéül szolgált, hallván az egész Sulutz-család kiirtását hangoztató fenyegetéseket, előjött önként s kezébe adta magát üldözőinek, nehogy az irtózatos fenyegetéseket a Sulutz-családon végrehajtsák. A románok Drágost bevitték a Sulutz-család lakásába, hol Sulutzék rimánkodására meg-

* Az abrudbányai róm. kath. plébánia levéltára.

ígérték, hogy Jánku praefectnek fogják átszolgáltatni. Már a lakás folyosóján megfosztották minden értékes ingóságaitól, az udvaron pedig a feldühödt tömeg rárohant s lándzsáival halálra sebezte. Az erős férfi elterült a földön. A haldokló embert most kivonszolták az utcára, hol meg is halt. Az utcán jövő-menő emberek a hullát lándzsáikkal tovább marczangolták, s végül bedobták egy közeli kertbe.

Ilyen tragikus sors érte Magyarország egyik legjellemesebb fiát Hatvani bűnös könnyelműsége miatt. Az alkotmányos népszabadság egyik lelkes bajnokának, a honunk földén élő testvérm nemzetek közötti béke egyik apostolának, a legnemesebb ügy egyik mártírjának porai ma is Abrudbányán pihennek jeltelen sírhalom alatt azon kertben, hová hulláját az utcáról bedobták volt.

Abrudbányán a hegyaljai, enyedi irtózatosságok ismétlődtek. Tóth György ügyvéd leányát négyfelé vágták; egy másik szép hajadonnak husát faragták le a csontig. Akadtak szülők, kik az irtózatot kegyetlenségén elszörnyülködve, előbb gyermekeiket gyilkolták meg s azután öngyilkosokká lettek. Némelyek a megáradt Abrudpataka vizébe dobták gyermekeiket s utánuk ugrottak maguk is. Fordult elő eset, hogy emeleti részen lakó nő, látva az utcákon folyó irtózatot vérontást, félőrülten magát az utca kövezetére dobta.¹ Az őrállomásaikról a városba visszatért állítólag 200 halálfejes² irtózatot utcai harcban bocsátkozott a minden oldalról rájuk özönlött fegyveres románokkal. Templomokból, házakból védtek magukat; míg lőszerök tartott, golyóváltással, azután szuronynyal, puskatásával. Végre az egyenetlen harcban elhullottak az utolsó emberig.

Az otthon rekedt polgárok egy része is heves ellenállást fejtett ki. Egy ifju előbb fegyvert gyűjtve maga körül, háza ablakából állítólag 39 lövést tett, s kínos önvédelmének csak akkor lett vége, midőn a lakásba törő románok embertelenül felkonczolták stb.

A románokban a boszuállás érzete a tetőpontra emelkedett. Kivált a protestánsok ellen dühöngtek. Sokan, mint 1784-ben a Hóra-támadás idejében, gör. keletiekké lettek s ez úton menekültek meg. Sokakat az abrudbányai románok saját házaikban rejtettek el. A város már az ágyuzás ideje alatt meggyult, most aztán a feldühödt lándzsások maguk tovább élesztették a tüzet.

«Tizenegy óra tájban Axente Szever is megérkezett embereivel. Igen későre jött már, hogy részt vehessen a harcban, de elég korán arra, hogy emberei véget vessenek a tűznek s az iszonyu öldöklésnek. Hogy a fél város megmenekült, az érdem első sorban Axentét illeti.»³

Nemesen viselték magukat ez alkalommal Tóbiás Sándor (Ámós) odavaló gör. kath. lelkész és id. Sulutz Simon bányabirtokos. Tóbiás házához mintegy 300 nő menekült. Menekültek férfiak is. Ezek között

¹ Özv. Fűzi Dénesné közlése.

² Papp Miklós «Történeti lapok» III. évfolyam 583. lap.

³ A Jánku-féle emlékirat szavai. «Románság» I. kötet 459—460. lap.

volt Scharschmidt György, akkor offenbányai olvasztó-mester, Szentpéteri János Verespatak főorvosa, Mikó Sámuel kincstári bányatisztviselő stb. Tóbiás felelősséget vállalt, hogy a ki házához menekszik, annak bántódása nem lesz. Nem is lett. A felkelők fenyegették a papot, hogy az ő házát is felgyújtják, ha a szerencsétleneket lakásáról el nem űzi. Ablakain be is lőttek. Az üldözött nők Tóbiásné kérésére a szomszédban levő templom udvarára futottak át.¹

A legválságosabb percekben Jánku oda lovagolt s a nők keserves rimánkodásán megindulva, embereinek a további vérengzést megtiltotta.²

Több kincstári tisztviselőt Korkes Petru tribun mentett meg a bizonyosnak látszó haláltól azon nyilatkozattal, hogy Jánkutól rendeleto van, miszerint ezeket az embereket kísértesse le Topánfalvára, hol fel fognak akasztatni.³

Jánkuék szerint a magyarok vesztesége 2000-en felül volt, ellenben a románoké jelentéktelen. Hatvani ezzel szemben Kossuthhoz intézett tudósításában⁴ azt írja, hogy neki kevés a vesztesége, az ellenségé azonban sok, mintegy 2000 ember. Bizonyos, hogy az ez alkalommal szenvedett veszteséget mindkét jelentés részint igen kevésre, részint túlnagyra becsüli. Hatvani nem tudhatta, hogy a magyarok vesztesége mennyi volt, mert ő mindenütt elől futott s Brádra is két órával korábban érkezett, mint seregének romjai.

Hatvani Abrudbányán szenvedett csufos első vereségét, melynek következménye a havasi románokkal való kibékülés meghiusulása és a kis bányaváros nagy részének elhamvadása s már ekkor mintegy 500 főre menő békés magyar polgár⁵ legyilkolása vala, elszivlelni teljességgel nem tudta, s egy hét multával újabb katonai expedícióra vállalkozott. Ezen újabb katonai vállalat célja az volt, hogy Abrudbányát a románoktól visszavegye, az ott nyomorgó magyarságot megszabadítsa, s a magyar fegyvereken esett csorbát kiköszörülje. Brádra Hatvani csapatával május 10-én mintegy 186 fegyverfogható abrudbányai és verespataki magyar férfi jutott el. Ezeket Hatvani május 16-án értesítette, hogy ő egy megerősített csapattal már a következő napon Abrudbányára megy; ha kedvök van, csatlakozzanak hozzá. Mindenik abrudbányai és verespataki polgárnak maradt vissza valakije, kiért aggódott, kinek sorsáról tudni, kit megmenteni óhajtott; ez okon a nemzetőrség tagjai, habár nem aggodalom nélkül, csatlakoztak Hatvanihoz.

Hatvani ez alkalommal is épp oly könnyelműnek bizonyult, mint

¹ Rákosi József jegyzetei. «Közérdek» 1891. évfolyam 38. sz.

² Fekete könyv. Scharschmidt György nyug. bányabíró szemtanu jegyzetei.

³ Scharschmidt György szemtanu jegyzetei.

⁴ «Közlöny» 108. szám.

⁵ Ekkor 120 róm. kath. hiten levő egyén öletett meg. Abrudbányán a róm. kath. hiten levő magyar ajku lakosság a nem róm. kath. hiten levő magyarok létszámának több mint $\frac{1}{3}$ -át tette, de a románok a róm. kath. hiten levőket némileg kimélték.

első katonai vállalata alkalmával. Hadcsapatát nagyobb részben azon megtizedelt századok képezték, melyekkel 6-án vonult be Abrudbányára. Ezekhez csatlakozott 1 erős székely század, 1 század halálfejes és 2 szakasz székely-husár Csutak Dávid százados parancsnoksága alatt és a hiányosan fegyverzett abrudbányai és verespataki nemzetőr-csapatok maradványai. A csapat összes létszáma 1200—1300 ember volt 4 ágyuval.¹ Hatvani remélte, hogy ekkora erővel győzelmet arathat a havasi románoknak legalább is 15000 emberből álló fegyveres népén. Nem gondolta meg, hogy Abrudbánya körül ez időtájt a román felkelésnek összes vezérférfiai együtt voltak, s velök sok fegyveres nép, a román felkelés bátrabbjai, kik Erdély minden részéből menekültek fel az abrudbányai havasok közé. Nem gondolta meg, hogy az összeesőditett fegyveres nép, vezérei által bátorítva, ellene, kívül szemben csak imént sikert ért el, hegyei között, hol minden egyes szikla reá nézve mindmegannyi erősség, küzdeni fog a végsőig; küzdeni fog ismert fanatizmusával és vadságával. Nem gondolta meg, hogy ő a havasi terepviszonyokkal teljesen ismeretlen, hogy serege a veszélyes vállalatra csak egy maroknyi, sőt még arra sem gondolt, hogy a brádi útvonalat, visszavonulás esetére, a maga részére lehetőleg biztosítsa. Ő a legnagyobb meggondolatlansággal újból szelet vetett, s aratott vihart, mely elsöpörtc az abrudbányai és verespataki életben maradt szerencsétlen magyar lakosságot, s vesztét okozta szabadságharcunk sok derék katonájának.

A sereg május 17-én indult el Brádról, s útját ekkor nem Bucsed, hanem Bleseny irányába vette. A 18-ra virradó éjtel a Vulkán nevű szikla alatt töltötte, s 18-án délután 3 órakor ellenállás nélkül bevonult Abrudbányára. A látvány, mely Abrudbányán feltárult, természetesen a legelszomorítóbb volt. Az utczákon még el nem takarított hullák százai heverték, a város kirabolva, nagyobb része leégve. A le nem gyilkolt magyar lakosok, a kiállott iszonyu félelmek miatt, dúlt arcczal közeledtek a mentő sereghez. A panasznak, a sirásnak vége-hossza nem vala. Hatvani még aznap fegyveres csapatot rendelt fel Verespatakra, melynek egy része a bécsi legió derék ifjaiból állott. Itt is ugyanazon iszonyatos kép tárult a mentő-legió elé, mint Abrudbányán.

Azon hirre, hogy Hatvani megint Abrudbányára jött, a fegyveres havasi nép, mint egy óriási hangyaboly, újra megmozdult. A lármafák kigyultak, a vészharangokat meghuzták, a havasi kürtök megszólaltak, s a táborba szállás eme hívó jeleire a fegyveres mőczok az előre kijelölt táborhelyekre siettek.

Május 19-én² a harc kezdetét vette ugy Abrudbányán, valamint

¹ A Jánu-féle emlékirat Hatvani erejét 2800 főre becsüli. Bizonyos, hogy a magyar sereg ezen létszámnak még felét sem érte el.

² A Jánu-féle emlékirat két nappal előbbre teszi az ez alkalommal véghez ment események lefolyását, míg Rákosi József szemtanu ugy tudja, hogy a harc 19-én kezdődött. Melyik szemtanu téved az idő megjelölésében, nem tudjuk. Mi a Rákosi által feljegyzett időt fogadjuk el.

Verespatakon és a Csernicza patak hidja körül, hol a román sereg jobb szárnya harczott. A magyar fegyveres erőt Verespatakról és a Csernicza-patak hidja mellől Abrudbányára szorították. Abrudbányát a magyar sereg ezen napon megvédelmezte. A harcz szünet nélkül folyt a 20-ra virradó éjjelen is, habár nem oly erővel, mint 19-én. 20-án reggel a románok aránylag roppant számmal kezdetek harcolni az Abrudbányán összevont magyar fegyveres erő ellen. A harcz legvérengzőbb a Csernicza hidja körül volt. Ezt a pontot Hatvani, úgy látszik, teljes erővel meg akarta védeni, hogy a Brádra vivő út, visszavonulásra, előtte nyitva álljon, de a magyaroknak ezen pont megtartása nem sikerült. Ekkor Hatvani, látva, hogy hadi állását meg nem tarthatja, elrendelte a kivonulást Bucsum irányába, a Zalathnára vivő útvonalon, mely vonal terepviszonyai előtte teljesen ismeretlenek voltak. Ekkor már kitűnt a menthetetlen mulasztás, hogy ő a brádi útvonalat visszavonulás esetére a maga részére biztosítani elmulasztotta. A románok a magyar sereg mozdulataiból észrevették, hogy a visszavonulást a zalathnai útvonalon szándékoznak végrehajtani. Ezt ők eleintén képtelenségnek tartották, s épp ezért fő erejüket a Csernicza-patak hidja környékére vetették, hogy a magyaroknak egyetlen visszavonulási útvonalát, a brádit, zárják el minden áron; mikor azonban meggyőződtek, hogy Hatvani a zalathnai útvonalon szándékozik visszavonulni, fő erejüket gyorsan azon útvonal magas szikláira vonták. Hogy a magyarok mily végső elszántsággal küzdöttek a legalább is 15-szörös túlerővel szemben,¹ melyet a minden oldalról folyton özönlő fegyveres románok szakadatlanul növeltek, bizonyítják a Jánku-féle emlékirat eme szavai: «Kezdetben a bal szárny egy része visszahúzódott, de friss csapatokkal megerősödve, végre visszaüzte az ellenséget.»²

Hatvani, ha a zalathnai útvonalon leendő visszavonulási szándéka végrehajtásával nem késlekedik, valószínűleg czélt is ér nem nagy áldozattal, de ő a helyett, hogy a visszavonulást azonnal megkezdte volna, az Abrudbányán kívül elterülő téren csapatának pihenőt engedett, az abrudbányai és verespataki menekülteket szekérre rakatta, miközben eltelt közel három órai idő. Ezalatt a tagadhatatlanul ügyes román vezérkar az út mindkét oldalának meredek szikláit megrakta fegyveres néppel, mely töltött fegyverrel és legördíthető szikladarabokkal várta az érkező karavánt.³

Végre délután 1 és 2 óra között a karaván útra kelt. Elöl Viszták nevű tüzér-hadnagy ment egy ágyuval; három ágyu a karaván háta mögött haladt. Hatvaniékat a fegyveres román tömeg folytonos tüzeléssel kísérte, mit a honvédek és a hátul levő három ágyu dere-

¹ Ilj. Baaternai Imre 30000 főre becsüli az ez alkalommal Hatvani ellen harcoló román felkelők számát. «Történeti lapok» III. évfolyam 584. lap.

² Jánku-féle emlékirat. «Románság» I. kötet 462. lap.

³ A Jánku-féle emlékirat is végtelennek nevezi Hatvani azon elhatározását, hogy a zalathnai útvonalon vonuljon vissza. «Románság» I. kötet 462. lap.

kasan viszonoztak. «Az útvonal Abrudbányán felül hamar elkeskenyedik annyira, hogy csak olyan széles, mint az út. Kétfelől az oldalak sziklások, meredek, erdős, magasak. Eme szoros útnak pedig Zalathna felől fekvő végében Bucsum-Cserbu nevű falun túl hid van.

Ezen legszorosabb hely vala az általános támadásra kiszemelve román részről. A hid ott el volt rontva, el volt torlaszolva» — írja Kemény Gábor báró.

Mikor Hatvani, ki törzskarával folyton legelől járt, az árokhoz ért, melyről a hid hiányzott és a mely ág-bogos fákkal annyira be volt töltve, hogy nemcsak ágyuval, de még gyalog is nehezen lehetett a patakon átvergődni, látva, hogy az út mellett emelkedő sziklás oldalokat a románok még nem lepték ugyan el egészen, de sietnek ellepni. hátra fordult eme szavakkal: «*Huszárok, előre! Tiszt uraim, meintsük meg magunkat!*» Ezzel az árkon átugratva, követte őt Csulak százados, követték a huszárok, aztán vágattak az úton előre eszeveszetten. Ha egy-egy menekülő polgár vele mert tartani, mi, tekintve a számos rövidebb ösvényt, a helyismerő előtt lehetetlenség éppen nem volt, parancsolta a huszároknak, hogy lőjék le.¹ Az árok előtt le a völgyben végzetes torlódás képződött. A mintegy 2000 főt számláló karaván az úton összegomolyodott, s nem haladhatott előre egy irányban sem. A románok a völgy sziklaoldaláról kődarabokat gördítettek le, melyek a völgybe alágördülve, egész sorokat vertek agyon, vagy bénítottak meg. A hegy ormait rajként ellepett fegyveres románok golyói záporként süvöltöttek alá. E mellett a hegyoldalon leözönlő románok szuronyal és lándzsákkal is megrohanták a menekülőket minden oldalról.

A székely század legénysége nem vesztette el lélekjelenlétét. Iszonyu puskatüzet árasztott a támadó románokra, majd szuronysegezve utat tört magának.² A halálfejes légió derék ifjai az ágyuk körül csoportosultak és rendkívüli erőfeszítéssel a románokat körös-körül szétszórni igyekeztek, de hiában. Itt a hely a tűzéség számára legkevésbé volt alkalmas.

A legrettentőbb jelenet a valea-cserbului hid óriási sziklái között játszódott le, melynek vége az lett, hogy a móczok a négy ágyut elfoglalták, a légió ifjait pedig rövid harcz után felkoncizolták. Ezek közül némelyek öngyilkosokká lettek, hogy élve ne kerüljenek a felbőszült románok lándzsái elé. A két század halálfejesből csak hat ember maradt életben, kiket a győztes románok Zalathnára vittek fogságba, honnan később a magyarok kiszabadították. Ezen időtől a románok mindazokat, kik az ágyuk nyomában jöttek, körülvették, lelőtték, vagy keresztül szurták.³ A katonaság nagyobb része valahogyan mégis megmenekült, de a polgárok, nők, gyermekek, aggok helyzete kétségbeejtő vala.

¹ Rákosi József jegyzetei.

² Ifj. Batternai Imre: «Rövid történeti vázlata a zarándmegyei oláhlázadásnak.» «Történeti lapok» III. évfolyam 584. lap.

³ A Jánku-féle emlékirat szavai. «Románok» I. kötet 464. lap.

Mindenki csak saját életét igyekezett menteni, s e czélből kedveseire s jó embereire nem gondolt. Az árkon közülök is sokan átvergődtek s kétségbeesett erőmegfeszítéssel futottak, de a nagyobb rész ott rekedt. Ezek között a románok iszonyu mézárálást vittek véghez. *Egy idő múlva oda érkezett Jánku s a további mézárálást megtiltotta, mondván: «Már vérem is fagyui kezd ercimben», mire Bálint Simon Jánkut gyávának nevezte.*¹

A kik életben maradtak, valahogyan folytatták útjokat. Mikor a Grohás patak völgyét elérték, mely az Ompoly völgyétől délnyugati irányban nyulik Zarándba a «Dupa piatra» nevű óriási sziklatömeg felé, valaki a menekülők közül azt kiáltotta: «Hagyjuk el az Ompoly völgyét s vonuljunk fel a Grohás patakán «Dupa piatra» felé.» Ez szerencsés gondolat volt. Ezen a vonalon valahogyan mégis csak lehetett menekülni, ellenben kik menekülési útjokat a zalathnai útvonalon folytatták, azokat a lármafákkal felriasztott zalathnavidéki falvakból előzőnlő román felkelők részint leölték, részint az út mellett levő egyik higanybányába zárták, hol éhen veszték el. Néhányat Zalathnára hurczoltak fogságba.²

A Jánku tábora a szerencsétlenek üldözésével elvégre felhagyott, de azért a veszély nem mult el. A dupa-piatrai völgyben a táborba nem szállt öreg vagy félénkebb románok, sőt a nők is fejszékkel és vasvillákkal rohanták meg a menekülők egy-egy kisebb csapatját s verték agyon. Másokat lakásaikba hurczoltak, s ott ölték meg. Sokan a meredek sziklaoldalokról itt is kődarabokat gördítettek alá, melyek szintén sok szerencsétlen menekülőnek okozták halálát vagy bénulását. Tetézte a szerencsétlenséget az a körülmény, hogy az esőzések miatt a Grohás pataka meg volt áradva. Néhányan ennek iszapos vizében lelétek halálukat. A menekültek egy nagyobb tömege késő este, koromsötétben, Bucsesdre³ érkezett teljesen kimerülten, alétan, s közülök mintegy 200-an betértek a román pap udvarára megpihenni. De itt sem volt maradásuk. A község lakossága rájuk rohan s egy részüket a legembertelenebb módon legyilkolta, az életben maradottak pedig elszaladtak. Le nem írható fáradalmak között érkeztek meg végre május 21-én sokan Brádra. Brádon ekkor már nem volt magyar fedezet, ezért rövid pihenés után folytatták útjokat Nagy-Halmágy felé, hova aznap este meg is érkeztek. Ezen község tele volt sebesült vagy a fáradalmaktól kimerült katonákkal, kiket ott szekerekre helyeztek, hogy tovább szállítsák. A polgári menekültek részére fuvar nem jutott, ez okon gyalog folytatták útjokat, míg Bihar vármegyében életüket biztonságban érezhették. Hatvanit Havas-Gyógy (Zsoás) községben látták a menekültek, hol május 22-én Buttyán praefectet felakasztatta, mi tőle szintén otromba,

¹ «Fekete könyv.»

² Rákosi József jegyzetei.

³ Község a régi Zaránd vármegyében; lakosai kivétel nélkül románok.

lovagiatlan eljárás volt, mert Buttyán vala az egyik tekintélyes román férfiú, ki az abrudbányai és verespataki magyarság rendkívül sanyaru helyzetét 1848. október végétől elviselhetővé igyekezett tenni s e mellett az 1849-ik év tavaszán a magyar-román kibékülés ügyét is teljes erejével törekedett előmozdítani.¹

A gyilkolás Abrudbányán is folyt, míg csak akadt magyar ember, kit legyilkoljanak.

Verespataknak 1400 körüli magyar és német lakossága Hatvani első kudarcza alkalmával a tömeges gyilkolástól meg volt kímélve, de május 19-én és 20-án a gyilkolás és égetés itt is általánossá vált. Néhány száz ember az onnan elűzött magyar csapattal lejött Abrudbányára. Ezek nagyobb része a b.-cserbui völgyben pusztult el. Sok száz ember a hegyeken át Offenbányára menekült, a hol nem volt bántódásuk. Mások a bányák sötét üregeiben kerestek menekülést. Kik vagyonukat féltve lakásukon maradtak, vagy a románok hívására a bányaüregekből kijöttek, azoknak nagyobb része leöletett. A róm. kath. hitűeknek itt is inkább kegyelmeztek, de a ref., luth. s legkivált az unitárius hitűek iránt könyörtelenek voltak. Verespatakon 334 magyar embert gyilkoltak meg, kik közül 30 ref., 54 róm kath. és 250 unitárius hitfelekezetű volt.

Itt is, mint Abrudbányán, akadtak olyan bátor férfiak, kik életükért vért követeltek. Igy pl. négyen (valamennyien Ebergényi-családból való férfiak) egy dombtetőn foglaltak állást fegyveresen s üldözőikre pusztító tüzet szórtak, míg nem küzdve elvérzettek mindannyian.² Sokan itt is hitőket megtagadva, a gör. keleti egyházba tértek s így mentették meg életüket. Leégett az unitáriusok temploma. Hamuvá lettek a magyar bányabirtokosok házai és gazdasági épületei. Elrabolták a vagyonos magyar és német bányabirtokosoknak csaknem összes ingó vagyonát.³

Hogy Abrudbánya és Verespatak emez irtózatós napokban mennyit vesztett ember-életben, mennyit vesztett az Abrudbányán és Verespatakon két alkalommal megfordult magyar csapat és mennyit vesztettek a románok, azt ma, egy félszázad multával, még csak megközelítő pontossággal sem lehet kimutatni. Hegyesi Márton azt írja, hogy ezen két expedíció alkalmával 5000 magyar ember pusztult el.⁴

Jánku is az első expedíció alkalmával elpusztult magyarok számát 2000 főre,⁵ a második alkalommal elveszettekét pedig 3000 főre és így együtt ő is 5000 főre becsüli. A románok veszteségét a Jánku-féle emlékirat nem mutatja ki. Az első veszteségről csak annyit mond: «Jelentéktelen», a másodikról pedig hallgat. Szilágyi Sándor ugy tudja,

¹ Rákosi József jegyzetei.

² Jánku Kálmán verespataki községi előljáró közlése.

³ Gruber József verespataki bányabirtokos szemtanú közlése.

⁴ «Bihar vármegye 1848—49-ben» 151. lap.

⁵ «Románság» I. kötet 460. lap.

hogy a b-cserbui völgyben életét vesztette 410 halálfejes, a tótokból 100, a veres sapkásokból 90 és a székely huszárokból 7—8, összesen tehát 600 katona.¹

Mi ugy vagyunk meggyőződve, hogy a valóságot megközelítjük, midőn a Hatvani csapatának veszteségét összesen 900, az abrudbányai és verespataki magyar ajku lakosokét 1300, és így a magyarság veszteségét összesen 2200 főre becsüljük.

Hatvani 120 fő veszteséget említ.² Ez természetesen nem igaz. Abrudbánya és Verespataknak nem volt azon időben több, mint 3600 magyar és német ajku lakossága. Tény, hogy a magyar és német ajku lakosságnak közel $\frac{2}{3}$ része életben maradt. A románok vesztesége adatok hiányában még megközelítőleg sem mutatható ki, de ha tekintetbe vesszük, hogy a Hatvani hadosztálya mindkét alkalommal a végsőig küzdött lőfegyverrel, szuronyal és ágyúkkal,³ ha tekintetbe vesszük, hogy május 19. és 20-án a küzdő ellenfelek egyfolytában 30 óráig harczoltak szakadatlanul, mely harcz folytán az erős román balszárnny még vissza is nyomatott; ha tekintetbe vesszük, hogy a b-cserbui hegy-szorulatban a székely század tüzeléssel és szuronyrohammal tört útat magának, a halálfejes légió derék ifjai pedig ágyúikkal, lőfegyvereikkel folyton tüzelve és szuronyt is használva pusztultak el csaknem az utolsó emberig; ha tekintetbe vesszük, hogy a románok mindig nagy tömegekben harczoltak, s így a magyar tüzérek ágyui és a katonaság lőfegyverei tömegekre árasztottak tüzet; s végül ha tekintetbe vesszük azt is, hogy a románok veszteségét a Jánku-féle emlékirat jónak látja elhallgatni; úgy hisszük, hogy a valót megközelítjük, midőn a román fegyveres tömegek veszteségét 1500, s így a két küzdő félét együtt 3700 főre becsüljük.

Ez alkalommal pusztultak el Abrudbányáról: Kovács József plebános, L. Nagy Károly városi főbíró, Koncz Lajos szenátor, Diószegi Sámuel rendőrbiztos, Benkő András ref. pap, Incze Sándor ref. tanító, Fűzi Ferencz unitárius lelkész stb. stb.; Verespatakról: Fűzi Sándor unitárius pap, Küllő Antal róm. kath. énekvezér stb. Elvesztette a két virágzó bányavárosban 700 magyar család minden ingó vagyonát. Legtöbbnek elhamvadt a hajléka. Leégtek a templomok és elpusztult minden levéltár.⁴

Az otthon nélküli magyarok száma megnövekedett hazánkban

¹ Szilágyi Sándor: «A magyar forradalom férfiai 1848—49-ből» 161. lap.

² «Alföldi Hírlap» jun. 5-iki száma. Br. Kemény Gábor: «Nagy-Ényed és vidékének veszedelme» 248. lap.

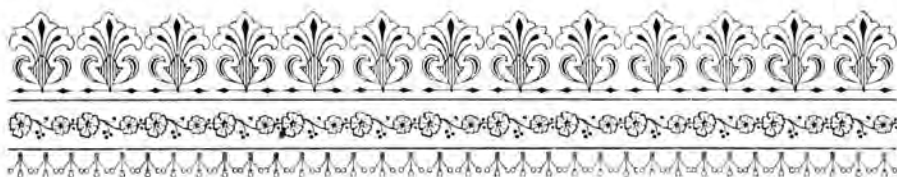
³ A Csernicza patak, hol a magyar sereg is holtakban nagyon sokat szenvedett, «halottakkal annyira megtelt, hogy a víz magának másfelé vett útat». Ha a magyar sereg holtakban nagyon sokat szenvedett, bizonyára sokat szenvedett a román sereg is, melyre három ágyu és több száz lőfegyver szórt tüzet.

⁴ Kovács Gyúrfás deésaknai róm. kath. plebános: «A bányavidéki róm. kath. esperesi kerület plebániáinak története» 215—216. lap.

sok százzal. Ezeknek is, mint a többi bujdosók ezereinek, a magyar nemzet könnyörülete adott hajlékot, ruhát és kenyeret. Ama vadregényes bányavidék egy terjedelmes temetőkertté változott át. A fenyőerdők és havasi virágok balzsamos illata az 1849-ik év nyarán rothadó hullák ártalmas kigőzölgesétől vala megfertőztetve, és a magyar dal és magyar szó elnémult itt is hosszú időre.

Hatvani, emez óriási szerencsétlenség könnyelmű okozója, az abrudbányai katasztrófa után lováról véletlenül leesett, s egyik karján könnyű sérülést kapott. Május végén felkötött karral még egyszer megjelent Debreczenben, magát igazolandó, azután szem elől eltűnt és a számottevő hazafiak sorában többé nem szerepelt.

XX.

A MŰCZOK ELLENI HADJÁRAT AZ ARANYBÁNYA-VIDÉK VISSZASZERZÉSÉÉRT.

Bem tábornok, ki bánsági hadjáratából az imént elbeszélte szomorú események idejében tért vissza Erdélybe, a havasi románok ellen erélyes hadjáratot rendelt el, melynek vezetésével báró Kemény Farkas ezredest bízta meg. Báró Kemény ezen hadjáratra 4000 honvédet vont össze, mely 18 könnyű löveggel s 4 röppentyűvel vala ellátva. Lovasága egy század Sándor-buszárból állott Szász Mózes százados parancsnoksága alatt.* A havasi román felkelők ellen működő eme hadosztályba vonták be a Bánátból a Bem tábornokkal visszatért 11-ik honvédzászlóalj is, mely zászlóalj Nagy-Szeben bevétele idejében 350 főre volt apadva, s melyet Nagy-Szebenben udvarhelyszéki ujonczokból egészítettek ki teljes létszámra. A hadosztály előcsapata Forró ezredes, hátvéde Inczédi László őrnagy vezetése alatt állott. Báró Kemény Déváról indult ki június 3-án.

Az előcsapat Forró vezényletével Brád közelébe érkezvén, a helység előtt tábort ütött. Forró onnét negyedmagával előre ment Brádra, s miközben a közelfekvő kertek terepviszonyait vizsgálta, egy rejtekhelyről rá irányított lövés következtében sebet kapott. Ezen eset és az a hír, hogy a románok Brádon a magyarok tulajdonát képező összes épületeket hamuvá égették, ugyszintén a Zaránd vármegyében véghezvitt iszonyu embertelenségek híre a magyar sereget annyira felingerelték, hogy a brádi románok nagyobb részét kardra hányta, némelyeket fogságba ejtett.

Június 7-én Brádra érkezett báró Kemény is a sereg zömével, s már a következő napon megindult egész táborával Abrudbánya felé.

* A Jánku-léle emlékirat tévesen 6500—7000 főre becsüli Kemény Farkas báró ezredesnek a havasok ellen vezetett hadosztályát.

Gabányi honvéd százados szemtanu a magyar tábor felvonulását és Abrudbányára érkezését ekképp írja le:

«Junius 8-án reggel Brádról Abrudbánya felé indultunk. Alig haladtunk másfél óra járásnyira, midőn előcsapatunkat a móczok megrohanták. Egy pár ágyulövés s néhány rőppentyű, s útunkat ismét folytathattuk. Végre 11-én déltájban megérkeztünk Abrudbányára. Látni kellett volna ez utazást. Torlaszok, sánczok, meredek kősziklák, jobbról és balról a szüntelenül nyugtalanító móczok, a szó teljes értelmében járatlan utak, s ezeken kellett ágyuinkat keresztül viunnunk. A sereg egy része utat csinált, másik része ágyukat s ütegcocsikat vontatott fel a hegyekre, a harmadik része pedig ezen idő alatt verekedett. Látni kellett volna ez utazást, hogy a havasok közötti hadjáratról fogalmunk lehessen. Abrudbánya magyar ajku lakói, kik az oláhok gyilkoló fegyvereitől életben maradtak, bevonulásunk alkalmával örömkönnyeket hullattak, de az örömkönnyek hamar a keserv és félelem könnyeinek adának helyet. Alig telepedtünk le a városon kívül elhelyezett táborunkba a Topánfalvára vivő úton: ellenség mutatkozik. A miénkek riadót vernek. A móczok a meredek Szuhár hegy magaslatait lepik el. A hozzánk csatlakozott abrudbányai magyar lakosság sirt, attól tartva, hogy a Hatvani-féle viszonyok ismétlődnek.¹

A román felkelők hat és tizenkét fontos ágyukkal tüzeltek a magyar seregre. Egyik ágyugolyó a br. Kemény ezredes lova kantárszárát érte s szakította ketté, a másik feje fölött süvöltött el, mire a vezénylő ezredes rohamot parancsolt. A románok a heves roham elől megfutamodtak, de csakhamar ismét harczvonalokat képeztek s a honvédekre puskatüzet árasztottak. Br. Kemény ezredes mindenütt legelől lovagolt. Ő vezette az újabb rohamot is, s a 11-ik honvéd-zászlóalj egy félszázadával, néhány székely és Bocskai gyalogossal az ellenséget futásra kényszerítette.

«Az ellenség balszárnyon levő leggyengébb állásunkat támadta meg nagy erővel, ezt nagy gyorsasággal visszanyomta, mi által a sereg legnagyobb részét veszélybe döntötte, kettészakította és szétűzte» — mondja a Jánu-féle emlékirat.

«Ezen ütközetben részt vett a 11-ik zászlóaljból egy félszázad egy század székely gyalogos, egy kis század a Bocskaiaktól, a dévai század és egy század Zanini. Hatvanival felkonczoltak volna minket az oláhok. Kemény Farkas alig egy pár emberrel olyan állásokból verte ki őket, melyek egy századdal ezerek ellen tarthatók lettek volna. Az ellenség száma tizezer körül lehetett. Állásaikból szuronynyal űztük ki őket. Ágyuink a hegyekre nem voltak felvihetők, rőppentyűink elkéstek s így csak szuronynyal kellett dolgoznunk. Részünkről emez ütközet alkalmával egy honvéd megsebesült, az ellenség halottjait magával vitte» — írja Gabányi honvéd-százados szemtanu.²

¹ «Honvéd» 147. szám.

² «Honvéd» 147. szám.

Kemény Farkas br. ezredes, a mint seregével Abrudbányára érkezett, egy század honvédet indított Zalathna irányába amaz utasítással, hogy a Kovács Ignác oda rendelt zászlóalját keresse fel s Abrudbánya és Zalathna között az összeköttetést tartsa fenn.

A szuhár-hegyi ütközet után a magyar sereg egy része az ellenséget folytonosan űzve levonult Jánku főhadiszállása, Topánfalva elé, a másik rész táborhelyén maradt Abrudbányán. Topánfalva előtt hatalmas földerődítvények emelkedtek. Ugy ezeket, valamint az ezen havasi nagyközség közelében emelkedő hegymagaslatokat Jánku tábora árasztotta el. Báró Kemény ezredes hadosztálya, nem tartván tanácsosnak Topánfalvára bevonulni, a község közelében ütött tábor.

12-én nem volt harc. Ezen napon br. Kemény levélben felhívta Jánkut, hogy a románok rakják le a fegyvert s kössenek békét a magyarokkal. Ez esetben katonai becsületével biztosítja a románokat, hogy a multakért senki felelősségre vonatni nem fog. Jánku eme felszólításra br. Keménynek is azt felelte, mit májusban Hatvaninak felelt volt, t. i.: *«Köztünk csak a kard dönthet.»* 13-án a románok ismét nagy tömegekben támadtak a hegyekről, s az ellenséges küzdő felek között igen kemény harc fejlődött ki. Br. Kemény gyorsfutárokat indított Abrudbányára csapaterősítésért. Az erősítés csakhamar megérkezett 13 ágyuval, de az ütközet ekkor már csaknem véget ért volt a magyarok győzelmével. Szász Mózes lovas-százados fiatal Sándor-huszáraival két ízben intézett rohamot a románok ágyui ellen, de eredménytelenül. A románok a Sándor-huszárokat bekerítették, s ezek csak bajjal vághatták ki magukat. Egy golyó a Szász Mózes kalapján furódott keresztül. Egy hadnagy a Sándor-huszároktól elesett. A magyarok vesztesége ezen ütközetben: három halott a honvédektől s egy hadnagy a Sándor-huszároktól.

«A hegyek s bokrok tele vannak oláh holt testekkel.»

Br. Kemény még június 11-én küldött fel Verespatakra két század honvédet; ez a csapat azonban onnan 13-án vsszatért az abrudbányai főhadiszállásra. A Jánku-féle emlékirat szerint ezt a két századot Bálint praefect serege keményen megverte, a miben mi kételkedünk, mivel azon vereségről más adatok mit sem tudnak. Ugyancsak június 13-án br. Kemény is visszatért Abrudbányára. *«Az út minden órai és félórai távolságra torlaszokkal volt ellátva, a hidak mindenütt felszedve. A magyar katonák az ágyukat az eltorlaszolt szoros úton, elrontott hidakon, azoknak árkaik élet-halál között vonszolták keresztül. A román felkelők valósággal fanatizálva voltak. Minden fűvet, fát, kőszirtet, dombot, völgyet, tért pontosan ismertek; a kőszirtet megmászására vasmacskákkal valának ellátva»* — írja egyik szemtanu.*

Legnagyobb baj volt a magyar seregre nézve az élelemhiány. A havasokon nem lehetett élelemhez jutni. A románok maguk is nagy

* Vass János főhadnagy, a II. zászlóaljban. Papp Miklós: *«Történeti lapok»* III. évfolyam 556. lap.

szükséget szenvedtek lisztben, sóban Abrudbánya környékén, de a mi kevés volt is, a magyarok elől azt is gondosan eltakarították. Husfélénk még csak lett volna, de nem vala sónk, mivel azt megszózzuk, kenyерünk, mivel megegyük — mondja egy másik szemtanu.¹

«Az ellenség kifogyott az élelmi szerekből; június 12-én este Kemény katonái utolsó kenyérüket ették, s éhségüket csak korpával és kukoriczával enyhítették, miket az Abrudbányáról elmenekült lakosok házaiban találtak» — mondja a Jánku-féle emlékirat.²

A román felkelők guerilla-harczot folytattak. Minduntalan háborgatták a magyar tábornot, s ha ez ellenük hadi mozdulatot tett, szétszaladtak, de csakhamar ujra összeverődtek. Június 14-én br. Kemény irt Vladucz praefectnek, s a népvezért értekezletre hívta meg. Vladucz visszautasítólag felelt Kemény felhívására; ugyanezt tette Bálint Simon is.

A románok június 15-én általános támadást intéztek a Kemény br. serege ellen, de a magyar sereg hadállását könnyű szerrel megtartotta. A 16-ra virradó éjjeien Kemény báró hadi tanácsot tartott, melyen elhatározták, hogy a magyar sereg a zalathnai útvonalon levonul a Maros mentére Gyulafehérvár alá. Aznap hajnalban az indulási parancsot ki is adták. Br. Kemény a románokat elvonulása irányára nézve tévútra akarván vezetni, egy erős csapatot a román jobbszárny ellen indított a Csernicza patak felé, azt akarván ezáltal a románokkal elhíttetni, hogy a sereg a brádi úton szándékozik elvonulni. A Csernicza patak felé küldött magyar katonái erő a román jobbszárnyat szét is kergette, s a többi román haderő figyelmét is egészen azon irányra terelte. Reggel 6 órakor Förró ezredes vezetésével egy szintén erős csapatot küldött előre a zalathnai úton utászokkal, hogy az elrontott hidakat tegyék járhatókká. 9 órakor az egész magyar haderő kivonult Abrudbányáról, s gyors menetben Zalathna felé tartott. A románok a b-cserbui völgyében ismételni akarták azt, a mit Hatvanival szemben sikerült volt tenniök, de nem értek célzt. Förró ezredes a hidakat valamennyire járhatókká tette. Az út két szélén emelkedő sziklás hegysorokat ellepő román felkelőket a puska-, ágyutüz és a röppentyük elriasztották. A magaslatookról alágördített szikladarabok sem okoztak a magyar sereg soraiban tetemes veszteséget. Br. Kemény itt is a sereg élén haladt, de nem azért, hogy meneküljön, mint Hatvani, hanem azért, hogy seregét bátorítsa, lelkesítse. «Előre, fiuk! Utánam!» hangzott br. Kemény ajkáról a vezényszó a legválságosabb percekben.

Végre a sereg eljutott a *Nagy hegy* tetejére, hol pár órai pihenőt tartott. Ezután további háborítás nélkül folytatta útját Zalathnára, hová késő este meg is érkezett. A június 17-re virradó éjjet Zalathna romjai között töltötte, s másnap levonult Magyar-Igenbe. A magyar sereget a tíz napig tartó folytonos harc, fáradság, nélkülözések annyira

¹ Barabás József egerhegyi ref. pap.

² «Románság» I. kötet 472. lap.

kimerítették, hogy pár napig pihennie kellett. M-Igenben a kiéhezett legénység nem várhatván a kenyerek kiosztására, a kenyerekkel megpakott szekereket megrohanta.

A havasi románok elleni eme hadjáratnak is megváltak magyar részről a maga áldozatai. A Jánku-féle emlékirat a magyar sereg veszteségét halottakban 500 embernél többre, sebesültekben pedig annyira becsüli, a hányat 60 szekeren lehetett Erdély különböző kórházaiba szállítani. Ennyit a magyar sereg nem veszített, *tulzott számítás*, azonban Vas János főhadnagy szemtanu is soknak mondja a magyar hadsereg veszteségét ember-életben.

Hogy a románok ezen tíz napi hadjáratban mennyit veszítettek, kimutatni nem lehet. A mint már említők, a Jánku-féle emlékirat erről hallgat. Annyit ez is elismer, hogy erős harczok folytak. «Az ellenség a román haderő balszárnyát visszanyomta, mi által a sereg legnagyobb részét veszélybe döntötte, kettészakította, szétűzte» — mondja a Szulár hegy környékén június 11-én folyt ütközetről. «A hegyek és bokrok tele vannak oláhi holttestekkel» — írja Gabányi. Azt sem szabad felednünk, hogy ekkor br. Kemény parancsnoksága alatt a magyar hadsereg legjobb katonái küzdöttek a rendetlen népfelkeléssel szemben ágyukkal, röppentyükkel 10 nap folytán a legnagyobb elkeseredéssel.

Mind ezt tekintetbe véve, a románok veszteségét ezen hadjárat folytán 1000 főre becsüljük.

Haszna ezen hadjáratnak a magyarokra nézve egyéb nem volt, csak az, hogy néhány abrudbányai és verespataki magyar polgárt kimentett a románok kezéből s lehozott Gyulafehérvár alá a borbándi magyar táborba.*

* * *

Zalathnán az 1848-ik év október havában véghezvitt nagy rombolás után is maradt néhány magyar és örmény család. Az 1848—49-iki évek borzasztó telét ezek is igen természetesen folyton tartó halálfelelmek, nélkülözések, zsarolások s a legteljesebb megalázások között élték át. A gyulafehérvári vár alá vonult magyar sereg aránylag csekély száma daczára is gondolt arra, hogy a Zalathnán nyomorgó magyar családokat megszabadítsa, az ottani kincstári vagyont lehetőleg rendezze s a megelőző év november havában valamennyire szervezett kamarai tisztség működését lehetővé tegye. E czélból báró Kemény

* «Honvéd» 147. szám. Br. Kemény Gábor: «Nagy-Enyednek és vidékének veszedelme 1848—49-ben» 249—250. lap. Vas János honvéd-főhadnagy emlékiratai. «Történeti lapok» III. évfolyam. Barabás József egerbegyi ref. pap, Incze Sámuel városgazda szemtanuk közlései. Horváth Mihály: «Magyarország függetlenségi harczának története 1848—49-ben» III. kötet 299. lap. «Románság» I. kötet. Ifj. Batternai Imre emlékiratai, «Történeti lapok» III. évfolyam 584. lap.

Farkas ezredestől vett parancs folytán Mihályi Mihály, a 73-ik honvédszászlóalj vezénylő századosa, eme zászlóalj egy századával április 8-án levonult Alvinczre, magához vette a 11-ik zászlóaljnak Medgyes Bálint hadnagy parancsnoksága alatt ott állomásozó 2-ik századát, s ezen két század élén, Bokaj mellett, a hegyeken keresztül, még aznap elindult Zalathna irányába. Ezzel egy időben Kakucsi Zsigmond százados is a 75-ik zászlóalj két századával, továbbá 10—12 Mátyás-huszárral, s egy röppentyű-szerelvénnyel Sárdon keresztül a rendes úton szintén Zalathnára indult. A két irányból jövő kis magyar haderő¹ útjában ellenséggel nem találkozván, feltartóztatás nélkül érkezett meg aznapon Zalathna alá,² hol a vezényletet Mihályi vette át, s este bevonult a bányavárosba. A mentő csapat Zalathnát csaknem üresen találta, mert a zalathnai románok az ott állomásozott Axentével és seregével a magyar haderő közeledtének hírére Zalathnáról kivonultak. A kép, mely Zalathnán a magyar hadcsapat elé tárult, minden tekintetben mélyen elszomorító vala. Az épületek romban, az utcák rondák, üresek. A bányavárosban csak öregrendű román férfiakat, nőket, gyermekeket, néhány kamarai tisztviselőt s kevés halálra sanyargatott magyar embert lehetett imittamott látni. A magyarok, örmények könnybe lábbadt szemekkel köszöntötték az oda ért csapatot, szenvedéseiket előtte elpanaszolták, a hazában történt eseményekről s a hazai viszonyok akkori állásáról nagy érdeklődéssel tudakozódtak, s vendégszeretetüknek úgy a legénység, valamint a tisztikar irányában megható tanujelét adták.

Axente, Zalathnáról való elvonulása után Valea-Doszulujnál foglalt állást. Innen a havasokra szerteszét futárokat küldött, hogy a románok fegyverrel kezükben siessenek Zalathna környékére a magyar erőnek visszaszorítása végett. Irt Jánkunak is, hogy seregével jöjjön ő is gyorsan, mert a románság e helyen veszedelemben forog. A románok csakhamar mutatkoztak is nagy tömegekben. A hegyeken köröskörül kigyultak a tábortüzek, s a helyzet a magyarokra nézve veszélyesnek mutatkozott. A Zalathna környékére csődült románok száma, Medgyes Bálint szerint, ki Nagy Samu hadnagy-társával többnyire előőrsi szolgálaton állott Zalathna közelében, Valea-Doszuluj irányában a 12—15 ezer főt biztosan elérte. Április 10-én megérkezett a Jánkutól kért segély is, Axente szerint 600 ember.

Mihályi Zalathnáról nem mozdult ki, de ottani hadállását lehetőleg megerősítette.³

Április 10-én délben a román tábor Valea-Doszuluj felől Zalathna

¹ Medgyes Bálint résztvevő szemtanú közlése. Tehát nem két zászlóalj vonult Zalathnára, mint Axente írja emlékiratában, hanem csak 4 század, 3 zászlóaljból kirendelve, és nem április 16-án történt a kis csapatnak a havasokra indulása, hanem 8-án.

² Demján György tribun által *Balsia* felől nem veretett vissza magyar erő. Axente eme beszéde is csak légből merített állítás. «Románság» 497. lap.

³ Nem való, hogy a magyar csapat Valea-Doszulujnál az Axente hadállását megtámadta, valamint nem való az sem, hogy ez a Brádon levő magyar haderővel összeköttetésbe lépett volna.

ellen nyomult. A román felkelők a hegyeken is megmozdultak, s özönleni kezdettek a völgybe. Volt közöttük elég, kinek fegyvere csak kihegyezett rúdból állott. A magyar csapat főbb tisztjei épp ebéd mellett ültek. A magyar haderő készenlétben várta a támadást, s az előrenyomuló román tábor tömegeibe néhány röppentyű-löveget vetett, mi azt akkora zavarba hozta, hogy megfordult s küzdelem nélkül megkezdte a visszavonulást Valea-Doszuluj irányába. A 11-ik zászlóalj 2-ik százada a hátráló tömeg után nyomult, azt Valea-Doszulujon keresztül űzte s ezt a havasi községet részben elhamvasztotta, s ezzel visszatért állomáshelyére. Magyar részről nem esett el egy katona sem, mert a románok voltaképpen nem is harczoltak. Közülök azonban a röppentyű-lövegek néhányat megöltek, s többet megsebesítettek.* Az április 19-én történt csatározás után a román felkelők — míg Mihályi ott volt — Zalathna környékén többé nem mutatkoztak, s így a kis magyar haderő háborítás nélkül pihenhetett előbbeni hadjáratainak fáradalmait. Ezen időtájt már folytak a havasokon Drágos és Jáнку között a kibékülési alkudozások. Igen valószínű, hogy erre való tekintettel rendelte le Zalathnáról br. Kemény ezredes a magyar haderőt Borbándra. Tény, hogy Mihályi a vezetése alatt álló kis haderővel április 25-én este a kis bánjavárosból eltávozott a rendes úton Borbánd felé.

Az elvonuló magyar haderőt követte a zalathnai magyar ajku lakosság csaknem kivétel nélkül. «Április 26-án Sárd felől jött 60-ig való szekér, köztük batár és csinos úri kocsik is. Kétségen kívül abrudbányaiak lehettek, kik onnan menekülvén, Borbándon kerestek megállapodást» — írja naplójában Biró Miklós.

Most már tudjuk, hogy ezek nem abrudbányai, hanem zalathnai menekültek valának. Ezen menekültekkel jött le Zalathnáról Lukács Dávid is, a báró Bánffy-miniszterium pénzügyminiszterének, Lukács Lászlónak édes atyja.

* * *

Miután a Drágos-féle kibékülési kísérlet meghiusult s br. Kemény ezredes Bem tábornoktól rendeletet kapott, hogy tekintélyes sereg élén nyomuljon a havasok szívébe, Abrudbánya környékére s Jáнкуékat

* Bámulatos, hogy Axente a Zalathna előtt április 19-én történt dolgokat mennyi ferdítéssel beszéli el. Azt mondja a többek között, hogy egy Frank Ámos nevű centurio egymaga három magyar katonát lőtt le, s egy havas-szorosnál huszonötöd magával feltartóztatta az ellenség seregét stb. Nekünk nem czélunk, hogy a románok hadi érdemeit elvitassuk; czélunk az, hogy az eseményeket előadjuk lehetőségig úgy, a mint véghezmentek, a mint a tényállással megegyeznek. Azon kedvező helyzetben vagyunk, hogy a Zalathnán és környékén ezen hadi vállalat folyama alatt történt eseményeket elfogulatlan résztvevő szemtanu komoly elbeszélése alapján írhattuk meg. Igyekeztünk az Axente merész ferdítését azért tüntetni ki e helyen inkább és részletesebben, mint a hogy más helyeken tesszük, mert a történelemirót tájékoztatni óhajtjuk arról, hogy az Axente memorandumában megírtak legnagyobb része ferdítés, a történelem merész és lelkiismeretlen meghamisítása.

azon vidéken fékezze meg; Zalathna visszavétele iránt is megtétettek a szükséges intézkedések.

Ezt főleg két körülmény tette szükségessé, az t. i., hogy azon bányavárosban abrudbányai és verespataki menekültek valának, kiket onnan meg kellett szabadítani; másfelől az, hogy egy Zalathnán megjelenő erősebb magyar csapat a román felkelők erejének egy részét ezen helyen lekötve tartsa, hogy a br. Kemény serege ellen ne működhessek a móczok egész fegyveres ereje. Borbándról katonai erőt elvonni nem lehetett, mert az ott levő a gyulafehérvári vár körülzárolására is csak szükön volt elég; ez okon Hunyadmegyéből Nagy-Ágról rendeltek Zalathnára Kovács Ignác százados zászlóalj-parancsnok vezetése alatt egy zászlóalj székely gyalog katonát, kik a Bánátból tértek haza.*

Kovács junius 3-án indult ki zászlóalja élén Nagy-Ágról sziklás, keskeny völgy-szorulatokon, majd meredek magaslatokon folytatta útját kitüzött célja felé. Közép-Almásnál másfél ezer román felkelő rohanta meg a hegyekről három oldalról, de a székelyek egy erős sortüze az utat megnyitotta. A románok méhrajként követték a székelyeket, puskalövésekkel háborgatták, melyek azonban soraikban kárt nem tettek. Kovács százados még aznap este Zalathna közelébe érkezett, de éjjelre a bányaváros romjai közé bevonulni nem tartotta tanácsosnak, minthogy a román felkelők a «Domb» nevű hegyet megszállták és ellepték. A vezénylő tiszt méltán tarthatott attól, hogy a «Domb» nevű hegyen és környékén nagyszámú ellenséges sereg táborozik, mely éj folytán Zalathnára üthet; ez okon a junius 4-re virradó éj a «Domb» hegy közelében, egy szakadékban töltötte, s a bányavárosba csak másnap reggel vonult be, hol előőrseit minden irányban azonnal kiállította.

A román felkelők a hegyeken minden irányban tömegesen mutatkoztak, doboltak, ordítottak, lövöldöztek, s a magyar előőrseket háborgatták. A magyar helyőrség komolyan tarthatott attól, hogy ellene a románok részéről nagyobb szabású támadás van készülöben. Ő pedig a román felkelés szívében, otthonában, magas hegyek, zord sziklák között, egymagára állt, összeköttetés és baj esetén segélynyerhetés reménye nélkül. Ezeket tekintetbe véve, a zászlóalj-parancsnok hamar átlátta, hogy ily viszonyok között zászlóaljával Zalathnán hosszasan nem maradhat.

Kovács százados junius 4., 5. és 6. napjait Zalathnán arra használta, hogy menekülteket szedett össze, kikkel 6-án késő este, csendben kiindult az Ompoly völgyén le, Gyulafehérvár irányába.

A románok Kovács csapatának kivonulásáról értesülvén, nagy tömegekben utána nyomultak s a hegyeket ellepni és a csapatot útjában feltartóztatni igyekeztek. A zászlóalj nem jött zavarba, az útját állani akaró román felkelőket az éj sötétjében is sortüzekkel szétszórta, egy részét pedig maga előtt űzte csaknem M-Igenig, hová 7-én reg-

* Axente itt is két zászlóaljról beszél, a mi szintén nem való.

gel minden veszteség nélkül, fáradtan megérkezett, jelentékeny számu menekülőt hozván magával.¹

A zászlóalj június 7-én M-Igenben pihent, de mert itt élelemről számára gondoskodva nem volt, Kovács a zászlóalj egy századát — élelem beszerzése czéljából — Királypatakra és Krakkó környékére indította. A kiindult század útjában, Krakkó és Királypatak községeknél, román felkelők tömegével találkozott s mindkét községnél makacs harczot kellett vívnia. «Harczolták a miénkek, harczoltak a románok is hévvel, de a székely kis csapat a megbomlott oláh tábort szétszórván, a győzelem a miénk lett. A győzelmen kívül 150 darab szarvasmarha, egy nemzeti zászló e felirattal: «*Ne bántsá a magyart*», mi hihetően a Hatvani őrnagy zászlóaljé volt, e mellett meglehetősen mennyiségű termény került birtokunkba», írja egy szemtanu.²

Kovács, Stein ezredes rendeletéből, már a következő nap, június 8-án visszaindult zászlóaljával Zalathnára.

A csapat Preszákáig vezető útjában számos elesett román hullájára talált és élelmi szerekkel megrakott szekereket ejtett zsákmányul. A június 9-ére virradó éjet Preszáka közelében töltötte, de már másnap folytatta útját s Gura Urszulujnál találta meg azt a honvéd-századot, melyet Kemény ezredes június 8-ról indított Abrudbányáról Zalathnára. Azzal egyesült, s a legcsekélyebb ellentállás nélkül újra bevonult Zalathnára.

«Helyzetem igen kritikus lett. A körülzáró ellenségen kívül még más veszedelmekkel is küzdöttünk: az éhséggel és lőszerhiánnyal», írja jelentésében Axente.³

Kovács százados hadcsapatával Zalathmán maradt báró Kemény Farkas seregének Abrudbánya vidékéről történt levonulása után is. Június 29-én Zalathna előtt Axente táborával elkeseredett harczot vívott, mely a harcz folyamán oda érkezett Jánku-féle tábor segítségével a románok javára dönt el. Ezen ütközetben, Axente szerint, a magyarok 100, a románok 30 halottat vesztek. Ütközet után Kovács hadcsapatával Gura Urszulujra vonult vissza, hol azt Axente *ötöd-magával* szétszórta.⁴ Sajátságos lehetett a székely zászlóaljnak ez az Axente s rajta kívül még négy ember által történt szétszórátása. Tény, hogy Kovács már július 4-én újra Zalathna ellen nyomult, de ott csaknem az egész havasvidéki román haderőt találva, a további küzdelemmel felhagyott s az Ompoly völgyén levonult Sárdra.

Július 1-én Zalathmán megjelent a havasvidéki román tábor, többnyire bucsumiak. Lukács Lukács vagyonos bányabirtokos és aranybevéltónak lakását megrohanták, kirabolták; őt, nejét s özvegy sógor-nőjét kivezették, hogy agyon lőjjék.

¹ Rákosi József jegyzetei. «Közérdek» 1891. évf. 40. szám. «Honvéd» 146. szám.

² «Honvéd» 146. szám 578. lap.

³ «Románság» 514. l.

⁴ Axente szavai.

Lukács Lukácsra rá is lőttek, de a testébe furódott golyó nem okozott halált.

Ezen válságos pillanatban oda érkezett Axente s a halál torkában levő családot a bucsumiak kezéből kiszabadította.

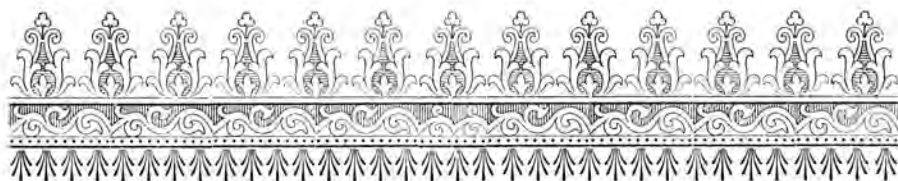
A bucsumiak az embertelenséget tovább folytatták most már saját véreikkel szemben.

Felgyújtották 13 román család hajlékát részint azért, mert tulajdonosaik húsvágók lévén, a Kovács Ignác zászlóaljának húst szolgáltattak, részint azért, mivel a magyar hadcsapat ottléte idejében mint községi tisztviselők szolgáltak. A húsvágó románokat agyon is lőtték.

Ezeket a szerencsétlen embereket Axente sem igyekezett megmenteni.

XXI.

ELŐKÉSZÜLETEK NAGY-ÉNYED UJRAÉPÍTÉSÉRE. — VISZÁLY A MENEKÜLTEK KÖZÖTT.

Szász Károlynak, Vizakna város képviselőjének, a nemzetgyűlésen 1849. január 26-án tartott beszéde, melylyel Nagy-Enyed pusztulását bejelentette s Nagy-Enyedet *«egész Erdélyországban a legnemzeticsébb és legmagyarabb szellemű városnak nyikvánította»*, az országos képviselőkre mély benyomást tett, s előleges segélyül még azon ülésben, mint említők, megszavaztak 5000 forintot. Ezen összeget kiosztották a menekültek között pillanatnyi nyomoruk enyhítésére.

Erdély visszafoglalása után az enyediek sürgetni kezdték Kossuthot, hogy Enyed újraépítéséhez nyujtson a szükségnek megfelelő országos segélyt. A mozgalmat ez irányban a Deésen helyőrségi szolgálatot tevő alsófehérvármegyei vadász-csapat férfiai indították meg. Ezek márczius közepén gyűlést tartottak, s elhatározták, hogy a város újból építéséhez szükséges állami segély kérése czéljából Kossuthhoz saját kebelükből választott küldöttséget menesztenek, s küldöttségi tagokul megválasztották Sándor Eleket és O. Veres Károlyt.

Az enyedi küldöttség Debreczenbe utazott, hol Kossuth a legszívélyesebben fogadta. Előterjesztett kérésükre könnytelt szemekkel körülbelül eme szavakkal válaszolt: *«Enyednek fel kell épülnie és szebb lesz, mint volt, mert Enyed nagy hivatással bír Erdélyben. Csak az Isten Pestre segítsen, mindent, a mit lehet, megteszek Enyedért, de itt, hol a napi szükségletekre is alig tudunk a kézisajtóval elég bankjegyet nyomtatni, a legjobb akaratom mellett sem tehetem, hogy 100.000 forintnál többet utalványozzak. Ha véremmel tudnék segíteni a szerencsétlen városban, azt is áldoznám.»**

* Szilágyi: «Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben» 326 lap.

Enyed újraépítése ügyét Bem tábornok is annyira szíven hordozta, hogy a piskii csata után, Medgyesen, ekképp nyilatkozott: *«Akármibe kerüljön, keresztülvisszem, hogy Nagy-Enyed helyre állíttassék a magyar állam költségén; kész vagyok e célra magam vagyonát is áldozni.»*¹

Alsófehér vármegye bizottsága is május 1-én tartott üléséből kéréssel fordult a kormányzóhoz ez ügyben.

A kormány tett is annyit, hogy Szentiványi Károly erdélyi kormánybiztos június 7-ről kelt rendeletével Fosztó Károly sz.-kocsárdi birtokost, volt országgyűlési képviselőt, Enyedre küldötte teljhatalmu kormánybiztosul azon ígérettel, hogy rövid időn 100.000 pengő forintot fog a város felsegélyezésére küldeni.²

A görgényi havasokról nagymennyiségű tutajt szállítottak Enyedre. A róm. kath. templom helyreigazítására a pénzügyminiszter Viskóczy Henrik házfőnök kezéhez kiutalt 1000 pengő forintot. Ennél több pénz az állam pénztárából e célra nem lett kiutalva. Történt ez ügyben még az is, hogy Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszter május 7-ről kelt leiratában a vármegyei közigazgatási tisztikar útján felhívta az Enyedről menekült ref. püspököt és a Bethlen-főiskola tanárait, hogy a magyar állam pénztárából leendő tisztességes ellátásuk céljából tegyenek a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez javaslatot; ugyanezen úton felhívta a nagyenyedi ref. és róm. kath. egyházak előljáróságát is, hogy a ref. templom, iskola, valamint a róm. kath. iskola és a zárda lerombolt épületei helyreállítása iránt készíttessenek tervrajzot és költségelőirányzatot s azokat terjesszék fel szintén a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz.

Jött az orosz beavatkozás. Ezt követte a magyar szabadságharc leveretése. Ezek következtében Nagy-Enyed újraépítésének ügye megfeneklett, abban maradt.³

«Atok fogta meg a magyart, mert az soha együtt nem tart»: a költő eme fájdalmas felsőhajtásában kifejezett gondolat testet öltött az enyedi és alsófehérvármegyei menekültek között is a bujdosásban. Az életükön és ingatlan birtokaikon kívül mindenüket vesztett szerencsétlen emberek között viszály tört ki már 1848. november 8-án és tartott szakadatlanul szabadságharcunk leveretéséig, s keserősége megmaradt a lelkekben azután is sokáig, sokakéban a sirig.

¹ László Elek naplója 91. lap.

² Orbán Balázs: «A Székelyföld leírása» V. kötet 75. lap. Gracza György: «Az 1848—49-iki szabadságharc története» III. kötet 430. lap. Szilágyi Farkas: «Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben» 326. lap.

³ Alsófehér vármegye közigazgatási jegyzőkönyve.

Fájó érzelmekkel vesszük kezünkbe a tollat, hogy ezen szakadás történetét röviden megírjuk, de kötelességünk tenni, mert e nélkül vármegyénk azon korbeli történetének körvonalozása hiányos maradna.

A viszály a novemberi kivonulás napján vette kezdetét. «Árulás, árulás!» hangzott Enyed utczáin. Egy Horváth László nevű nyug. huszár-századost, ki az uralkodóház-ellenes mozgalom vezető férfiait kisebbitette, a piacon leütötték, lábát eltörték, s ott hagyták vérében fetrengve.

40—50 nemzetőr megtagadta az engedelmességet tisztjének, honnmaradt és fegyvereit elrejtette. Tordán november 9-én Sándor Elek ügyvéd éles szemrehányással illette br. Kemény István főispánt, hogy főispán létére megengedte, miként az enyedi, illetőleg alsófehérvármegyei nemzetőr-csapat, mely első sorban tűzhelye megvédésére alakult s melynek főispáni hivatalánál fogva ő a főparancsnoka, Enyedről távozzék s ez által a város a boszut szomjazó románok szabad zsákmányául oda dobassék. Pár nappal később a főispánt, ki Tordán a báró Kemény Farkas házában volt szálláson, az enyedi nemzetőrök százai felkeresték s veszélyesen fenyegették. Ekkor Sándor Elek ügyvéd intézett a lakás erkélyéről csillapító beszédet a felette ingerült nemzetőrökhöz, mire azok a fenyegetésekkel alább hagytak s a főispán egy látszó kijárón menekült.*

1849. január 14-én Tordán az ott levő végleg elkeseredett enyedi menekültek egy része a Biasini vendéglőben szállásoló főispán ellen ismét igen fenyegetőleg lépett fel, sértő kifejezésekkel illette, és csak kevésen mult ekkor is, hogy rá nem lőttek.

A boszus enyedi és alsófehérvármegyei menekültek egy részétől a főispánnak ezután sem volt nyugta, sőt a viszály hova-tovább mind élesebbé vált, mire az ő ingerlékeny természete is befolyással volt. 1849. február 14-ről, kétségen kívül a főispán pártján levők közül valaki, a «Hónvéd» 45-ik számában a következő felszólítást és figyelmeztetést tette közzé: «Alsófehér vármegyében Nagy-Enyedet eleitől óta veszedelem fenyegette, annak megelőzése és eltávolítása végett, illető főispán ifj. br. Kemény István úr által, Zudor Elek és Sándor Elek táblabíró urak oly megbízással küldettek követségbe a már Agyagfalváról M.-Vásárhelyre kikerkezett székely táborhoz, mult évi október 28-án útnak indítva, hogy onnan Enyed számára bizonyos segítséget eszközjenek és annak lejövetelét sűrgessék. Ez alkalommal egyik székely biztos, ifj. gróf Bethlen János, egyik követ Zudor Eleknek háromezer pengő forintot adott által, hogy azt az akkor Radnóthon levő székely tábor vezére gróf Lázár Dénesnek szolgáltassa kezébe, a szükséges kiadás fedezésére. Azonban tudjuk, miként az Enyedre szánt székely tábor Radnóthról elszélyeztetett, következőleg Zudor Elek a pénzt illető helyére nem adhatta. Hogy tehát azzal mit mivel? hová fordította? vagy mi végre és ki megbízásából tartja magánál akkor, mikor tisztán

* Özy. Török Józsefné szül. Sándor Borbála közlése.

és többek előtt tudva van, hogy az álladalomnak ezen pénzét Radnóth-ról magával — a zsebében — elhozta.

Ezeknek következtében hazafiui kötelességemnél fogva felszólítom Zudor Eleket, miként magát ezen pénzre nézve igazolja. A dolgot országos biztos úr Csányi László ő méltóságának figyelmébe ajánljuk. Kolozsvártt, február 14. 1849.»

Ezen «felszólítás és figyelmeztetés» kihívás volt az illető vagy illetők részéről nemcsak a nagybirtokos, az elégséges anyagi és erkölcsi biztosítékkal bíró Zudor Elekkel szemben, hanem annak éle Zudor küldöttségi társa, Sándor Elek ellen is irányult, miután tudvalevőleg a pénzt ifj. gróf Bethlen Jánostól együtt vették át.

Ezen «felszólítás és figyelmeztetés»-re Zudor Elek öt nap mulva a «Honvéd» 48-ik számában ezeket válaszolta:

«Mult évi október 28-án elindultam társam Sándor Elek ügyvéd ural — nem a főispán Kemény István úr — mint hibásan írják számunkérők, hanem az enyedi kétségbeesett nép megbizásából, városunk segítségére a székely atyafiaktól egy jelentékeny fedező csapatot kérni és annak kiindulását sürgetni. E célból M.-Vásárhelyre érkezvén, az ottani katonai parancsnoktól ezt meg nem nyerhetők, azt adván okul, hogy hatáskörükön felüli dolog; minek folytán kénytelenek valánk királyi biztos Berzenzei László úrhoz folyamodni Szász-Régenben, ki is szíves volt gróf Lázár Dénes vezérlete alatt a kért segélyerőt megadni s a vitézek számára kívántató napi fizetés fedezésére a gr. Lázár Dénes nyugtájára 3000 forintot utalványozni azon utasítás mellett, hogy az irt összeget gróf Bethlen János úrtól átvéve, gróf Lázár Dénesnek kézbesitem, Ezen rendelet és pénz vétele után lejöttem Radnóthra, de sehol nem találkozva gróf Lázár Dénessel, Radnóthon az ismeretes szerencsétlen csata oly véletlenül lepett meg, hogy életem megmentését eszközözlendő, kénytelen voltam 4 lovam, uj kocsim és pénzemet odahagyva a Maroson, nyakig érő vízben, egy gáton át menekülni. Nyolcz órai folytonos gyaloglás után nagy bajjal menekültem Tordára. Az álladalom pénzét pedig, mely mind bankjegyekben lévén, zsebemben hordoztam, megmentém, de az illető gróf urnak nem kézbesíthettem, minthogy nem találkozhattunk, s a radnóthi és vásárhelyi csaták után a találkozás útja végképp elvágatott. Kolozsvár visszavétele után jelen év január 25-ik napján meghallám, hogy gróf L. D. és Berzenzei László urak Pestről leérkeztek. Siettem Berzenzei Lászlóhoz, ohajtván a reám bizott összeget kezeihez letenni, de ő azt el nem fogadván, a következő bizonyítványt adá: «Bizonyítvány arról, hogy méltóságos Zudor Elek úr, mint nemes Alsófehérmegye által hozzám a székely táborba küldött követ, kijelentette nálam, miszerint akkori küldetése alkalmával ugyancsak a székely tábor pénztárából gróf Lázár Dénes nyugtatványa mellett kivett három ezer pengő forintokróli számadásbeli készségeit nálam kijelentvén, általam gróf Lázár Dénes úrhoz utasítottott. Kolozsvár, január 25-én 1849. Berzenzei László.»

Ezekből láthatja mindenki, hogy gróf Lázár Dénessel mind e mai napig nem találkozhatván, a kezeimre bízott összeget nem is kézbesíthettem, s kénytelen vagyok ma is nagy gonddal őrizni akkor, midőn sajátom a rablók prédájává lett. Végre megjegyzem, hogy: 1. a névtelen számonkérők azok, kik kölcsön kértek ezen pénzüsszegeből s én nem adtam, mint nem sajátomból. 2. Ezen számonkérők nem azokat számoltatják, kik az álladalom számára letett ezüstöt és több ezer forintokat az ellenség kezébe engedték jutni, hanem oly egyént, ki a kezére bízott pénzt ma is híven őrzí, s ki az állam számára mind pénzben, mind lovakban csaknem tehetségén felül áldozott, nem is említve a Radnóthnál vallott kárát. 3. Oly egyént ohajtanak beszennyezni, ki nem napidíj mellett, hanem ön zsebére és a hon iránti kötelesség tiszta érzetéből tette ki életét veszélynek azon útja által.*

Ezeknek következtében hazafiúi kötelességemnél fogva felszólítok én mindenkit, hogy oly híven számoljon és igazolja magát, ha valami pénzt vett kezéhez, mint én. Kolozsvártt, február 19-én 1849. L. Zudor Elek.*

Ezek a hirlapi felszólítások is izgató hatással voltak a különben is ingerült kedélyekre s élesztették a viszály tüzét.

Február vége körül a Kolozsvártt levő enyedi menekültek vádlevelet fogalmaztak a főispán ellen, aláírták 173-an, s benyújtották Csányi László kormánybiztoshoz.*

Az enyedi és alsófehérvármegyei menekültekből alakult s a tél folytán Deésen állomásozó egy századból álló vadász-csapat márczius elején azon kérelemmel járult a vármegye közigazgatási tisztikarához, hogy a századot helyezték át Deésről Enyed közelébe. A vármegyei tisztikar a vadász-csapat kérését méltányolva, még azon hó 7-én tartott üléséből megtalálta báró Kemény Farkas ezredest, hogy ez ügyet az enyedik ohajtása szerint intézze el. A század ezután még hosszasan maradt Deésen. Csak április hó vége felé helyezték onnan át Tordára s onnan kevés idő múltán Enyedre. A késedelem okát némelyek szintén br. Kemény István főispán befolyásában vélték megtalálhatni.

A főispán megelőzni akarván azt, hogy az enyedi kisededővő intézetnek általa, mint a nevezett intézet pénztárosa által kezelt tőkéje hollétéről a nyilvánosság útján hívják fel számadásra, ezen vagyon mibenlétére vonatkozólag Pogány Károly, megbizásból, a «Honvéd» 58-ik számában eme nyilatkozatot tette közzé: «A nagyenyedi kisededővő intézet válaszmányának Kolozsvárra menekült tagjai, az illetők megnyugtatótásul tudatják, hogy a midőn Nagy-Enyed városra súlyosan nehézkedett viszonyok alatt az álnokul felbőszült oláhok által, vajmi sok kárpótolhatlan közös és magánvagyon részint elraboltatott, részint elhamvasztatott; az érintett intézet tőkéje br. Kemény István, mint az

* Ezen vádlevél birtokába nem juthattunk. A szabadságharc leverése után — minden valószínűség szerint — megsemmisült.

intézet pénztárának kezelője által megmentetett. Mely gondoskodásért fogadja az illetők szives köszönetét. A tőke állami kötelezvényekben kétezernégyszázharmincz, 6°/_o kamatozó váltó forintokból, készpénzben pedig harminczöt forint 5¹/₂ krajczárból s így összesen 2465 o. frt és 5¹/₂ krajczárból áll. Az intézet ezen tőkeösszegének további kezelésével Pogány Károly bizatott meg, a kötelezvények úgy, mint a készpénz is ő nekie adatván át. Az érintett intézet választmányának Kolozsvárra menekült tagjai határozatából. Kolozsvárt, márczius 12-én 1849. Pogány Károly.»

Május 1-én N.-Enyeden vármegyei bizottsági gyűlést tartottak, a főispán elnöklete alatt, a ref. templomban. Ezen gyűlés folyama alatt br. Kemény Farkas ezredes rendelete folytán 2 század nemzetőr állott őrt a templom udvarán. Az enyediek ezt is zokon vették, abban a tanácskozás szabadságának korlátozását látták, s az eljárást éles hírlapi megbírálás tárgyává tették. Az ezredest ez bántotta s ez ügyben a «Honvéd» 128. számában eme nyilatkozatot tette közzé: «A lapok hasábjain már kétszer volt nevem felhozva, mivel Alsófehér vármegyének közelebről tartott közgyűlése alkalmával katonaságot rendeltem az egyház mellé, hol a függetlenségi nyilatkozat felolvasásának ünnepeye tartatott. Az első alkalommal felelni nem akartam, mert állásomnál fogva tettemről csak előjáróimnak tartozom számolni. Azonban a 125-ik számban védelmemre maga a szerkesztő úr is felszólal, s a fegyverek gulába rakásával kíván kimenteni minden gyanusítás alól. Tehát azok kedvéért, kiknél e tettem balmagyarázatra adna alkalmat, szükségesnek láttam kinyilatkoztatni, hogy katonaságot csak azon egyszerű okból rendeltem a gyűlés mellé, mivel az Nagy-Enyeden tartatott, melytől nem messze lázadó oláh csapatok táboroztak, mint Fel-Enyeden is, s így az egybegyűlt fegyvertelen magyarságot a megrohanás veszélyének kitenni nem akartam. Kemény Farkas, ezredes és Kolozsvár főparancsnoka.»

Elhisszük, hogy báró Kemény ezredes azért is rendelt a gyűlés mellé katonaságot, nehogy a közelben táborozó román felkelők esetleg támadást kíséreljenek meg a gyűlés ellen, de mivel ez épp úgy meggátolható lett volna, ha a katonaság a piac területén helyezkedik el és áll őrt, s nem a vár területén, közvetlenül a templom mellett, a mint történt: alaposnak látszik a feltevés, hogy br. Kemény Farkas ezredes azért rendelte a katonaságot közvetlenül az egyház mellé, mert attól tartott, hogy rokonát, az elnöklő főispánt, az enyediek esetleg bántalmazni fogják, s ennek megtörténhetését szándékozott megakadályozni. Csányi László kormánybiztos a főispán ellen benyújtott vádlevelet — további eljárás végett — felterjesztette a kormányhoz, ez pedig, a vádlevélben foglaltak megvizsgálása végett, egy u. n. kormányi bizottságot küldött ki, melynek tagjai voltak: Domahídi Pál, Talián Ede országgyűlési képviselő, Dobozi István stb.

A vádlevélben felhozottakon kívül némelyek azt is híresztelték

a főispánról Kolozsvártt, hogy 1848. őszén, mikor a románok mozgalmi Alsófehér vármegye területén veszélyes jelleget kezdettek ölteni, ezüstneműit s egyéb értékesebb ingóságait biztonságból csombordi udvarából Nagy-Szebenbe szállította át. A kiküldött kormánybizottság Kolozsvártt, Enyeden általános kihallgatást tartott ez ügyben. Dobozi István alezredest és maroszéki kormánybiztost, továbbá Talián Ede országgyűlési képviselőt Nagy-Szebenbe is elküldötte annak megvizsgálása végett, hogy való-e a főispán ellen hangoztatott azon vád, hogy ezüstneműit s egyéb értékesebb ingóságait biztonságba helyezés céljából csombordi udvarából Nagy-Szebenbe szállította.

Az ügy megvitatása május végén a «Honvéd»-be került. Dobozi István május 28-ról a «Honvéd» 143-ik számában igen erős hangú nyilatkozatában a főispánnak védelmére kelt. Terjedelmes nyilatkozatát eme szavakkal vezeti be: «Érzékeny megilletődéssel értvén meg, sőt Erdélyben létem óta tapasztalván azt, hogy némely alacsony érdek s rejtett boszuvágytól vezérlett egyének minden módon törekesznek, az egész erdélyi értelmiség közvéleménye daczára, Alsófehér vármegye főispánjának báró Kemény Istvánnak Erdély előtt eddig is méltányolt hazafiságát, az emberiség érdekében minden alkalommal tanúsított érdemeit bemoeskolni, nemcsak, hanem ezen férfiúnak tiszta jellemét alaptalan rágalomokkal illetni. Ezen méltatlan bánás következtében polgári legszentebb kötelességemnek ismerem nyilatkozni.»

Ezután elmondja Dobozi, hogy ő úgy ismeri és úgy van meggyőződve, hogy br. Kemény István az egyesült magyar honnak egy tántorithatatlan jellemű, gyöngéd, emberszerető, szilárd elhatározású s fáradhatatlan munkásságú polgára, mit tanúsított akkor is, midőn a szerencsétlenek irányában, a legháládatlanabb nagyenyedi menekültek megszabadítása érdekében, több főúr közreműködése mellett, a város pusztulását követő napokban minden lehető megtett. Rágalmazónak nyilvánítja ő, mint szemtanú, mindazokat, kik állítani merik, hogy báró Kemény István a felvinczi ütközet alkalmával a csatát ott hagyta. Aljas rágalmazónak nyilvánítja azt is, ki állítani bátorkodik, hogy báró Kemény István ezüstjét s egyéb drágaságait Szebenbe szállította volna. «Szebenben — mondja a felszólaló — a vizsgálatot együtt tettük meg országos képviselő, Talián Ede úrral, s a vádat nemcsak egészen alaptalannak találtuk, sőt az állított személyek nem is ismerték Kemény István urat, s ezzel sem elégedvén meg, házaikat megmotoztatván, az ezüstnek semmi nyoma nem találtatott.»

Nyilatkozatát eme szavakkal zárja: «Mit követett el Kemény István a háládatlan nagyenyedi menekültek ápolása s elhelyezése körül tisztelt nejével együtt, hány éjet, napot áldozott fáradhatatlanul érettök, arra bizonyág nem szükséges, azt egész Kolozsvár város bizonyíthatja, s mégsem akadt a nagy tömegből csak egy egyén is, ki ily elkésérítő bántalmak után Kemény István mellett följajdult volna s mellette igazságos szót emelt volna, hanem legjobb szándékát, rágalomra rága-

lom halmozta. S midőn így s e nemes tettek után ismertem meg Kemény Istvánt, életemmel s becsületemmel, mi legszentebb kincsem, állok jót Kemény Istvánnak hazafiságáról s tiszta becsületességéről. Kelt Kolozsvártt 28 május 1849.»

Dobozinak az enyediék június 15-ről keltezve feleltek a «Honvéd» 148., 149., 150. és 151. számaiban. «Szerencsétlen enyedi s ti Alsó-fehérmegyének elszórt, kegyelem-kenyérre szorult lakói! nem elég, hogy szenvedéseiteknek ürömpohara csordultig tölt, hanem még azt is meg kelle érnetek, hogy égető sebeitek sajnóját könnyörtelen kezek kiméletlenül még azzal is élesítsék, miszerint annyi tömérdek vesztés között megmaradt egyetlen legdrágább kincsetek, becsületek bepíszkoltassék, meghomályosíttassék. A honnak Királyhágón túli részéből kelle egy úri embernek előállani, hogy alig hegedő és mondhatjuk sokakra nézve soha be nem gyógyuló sebeket nj vérzésre fakassza, s a már alig győzhető fájdalmakat még kinosabbakká tegye. Ezen úri ember Dobozí István alezredes s egyszersmind marosmegyei kormánybiztos úr — így szólanak feleletök bevezető soraiban az enyediék. Ezután szemére vetik, hogy nyilatkozata által az ezen ügy megvizsgálására kiküldött kormányi bizottságot tévútra szándékozik vezetni; hogy felszólalásában a legvastagabb részrehajlás nyilvánul. Visszautasítják, hogy ők hálátlanok lennének, hogy a főispán ellen felhozottak alaptalan rágalmak volnának. Kijelentik, hogy Csányi László kormánybiztoshoz benyújtott panasz-levelökben nem foglaltatik azon vád, mintha br. Kemény István feltettebb ingóságait Nagy-Szebenbe szállította volna.

Ezután 9 pontba foglalták össze azon komoly okokat, melyek őket arra indították, hogy Csányi László kormánybiztost kérjék, miszerint a br. Kemény István főispán eljárását 1848. októberétől vizsgálta meg, s ha azok birói meggyőződés folytán megtorlásra méltóknak ítéltetnek, toroltassa meg. Feleletöket eme szavakkal zárják: «Ugy hisszük, hogy ön, tisztelt alezredes és kormánybiztos úr, tudja azt, miként a törvény gondoskodott arról, minő büntetés érje azt, ki valakit sajtó útján alacsony érdekekkel és elrejtett boszuvágygyal vádol s vádját bizonyítani nem tudja.» Aláírva: «Enyediék.»

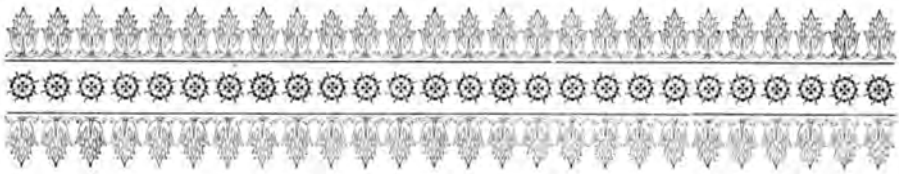
Végre a nagyon elmérgesedett vitába beleszólt Domahidi Pál is, s a «Honvéd» 152-ik számában eme «Figyelmeztetést» tette közzé: «Alólírt, mint a magyar kormány bizalmánál fogva a báró Kemény István alsófehérmegyei főispán ellen feladott vádak vizsgálatára kirendelt bizottmány tagja, sajnálattal, mondhatnám botránkozva tapasztalván ugy a vádlóknak, mint a vádlott egyik *tüzes barátjának* azon bizalmatlan türelmetlenségöket, miszerint, habár eléggé hosszadalmas, de egyszersmind kellemetlen, ugyanazért nem akaratumkkal nyujtott működésünk eredményét be nem várva, hanem az igazolást vagy elégtételt, melyet egyedül a törvények szentségétől kelle és kell is várniok, egyedül a sajtó terére vive, a közönségnek figyelmét egy kellemetlen feszültség *legfelsőbb fokára* vitték, ezennel mind megbízó kor-

mányunknak, mind az elég gyöngédtelenül felébresztett közönségnek tartozom vele, de különösen a «Honvéd» szerkesztősége szerény figyelemztetése által felhiva is érzem magamat, a közönséget egy részről megnyugtatni, hogy terjedelmes munkálatunk néhány nap alatt az illető felsőbb helyre általunk beadandó és a közönség hiedelme biztosan csak az annak nyomán hozandó birói ítéleten alapítható léssen. Kelt Kolozsvárt, június 22-én 1849. Domahidi Pál, kormányi bizottmányi tag.»

A vizály hova-tovább mind elkeseredettebbé vált. A kiküldött kormányi bizottmány ítéletét ez ügyben meghozni késlekedett. Végre a szabadságharcz ügye elbukott s ezzel a főispán eljárása ellen emelt panaszos ügy további tárgyalása is megszűnt. A mi komoly meggyőződésünk pedig emez annyi elkeseredettséggel tárgyalt ügyre vonatkozólag az, hogy egyéni tévedések az általános zürzavarban igen is történhettek, de az bizonyos, hogy a haza ellen a vizálkodók egyike sem vétett.

XXII.

A RÖGTÖNITÉLŐ HAD- ÉS POLGÁRI VEGYES BIRÓSÁG ÉS A RENDES BÜNFENYÍTŐ TÖRVÉNYSZÉK FELÁLLÍTÁSA ÉS MŰKÖDÉSE A VÁRMEGYE TERÜLETÉN. — AZ ELRABLOTT INGÓSÁGOK ÖSSZEGYŰJTÉSE S VOLT TULAJDONOSAIKNAK VISSZASZOLGÁLTATÁSA IRÁNTI INTÉZKEDÉSEK. — ADÓ-ÜGYEK. — SURLÓDÁSOK A VÁRMEGYEI KÖZIGAZGATÁSI TISZTIKAR ÉS A VÁRMEGYE TERÜLETÉN ÁLLOMÁSOZÓ KATONASÁG KÖZÖTT.

Az 1849. évi február 13-án meghozott törvény alapján a *rögtönítelő had- és polgári vegyes bíróság* (véstörvénytörvényszék) felállítása igen természetesen Alsófehér vármegyének is kötelességévé vált. A honvédelmi bizottmány ki is nevezte még márczius hóban ennek elnökéül Török Emánuel, bírakul — polgári részről — br. Kemény Jánost és Miksa Istvánt, de Török és Miksa ezen tisztet nem fogadták el, minek folytán a honvédelmi bizottmány április 7-ről elnökül id. Farkas Sándort és ülnökül Miksa J. helyett Horváth Ferenczet nevezte ki. A kinevezést Horváth sem fogadván el, helyére Miksa Miklóst nevezték ki. A sok nehézség leküzdése után a rögtönítelő had- és polgári vegyes bíróság április 18-án végre Alsófehér vármegyében is megalakult a következő egyénekből: elnök id. Farkas Sándor, jegyző Miksa Miklós; bírak — polgári részről — báró Kemény János és Miksa Miklós; katonai részről: Barcsai Albert százados és Gyarmathy Dénes nemzetőr-százados; közbíró Pozsgai Mihály, mentő ügyvéd Tóth Zsigmond. Csányi László tejhatalmu kormánybiztos április 16-ról kelt leiratában a bírak helyettesítési jogával a vármegye főispánját, ennek akadályoztatása esetében a rögtönítelő had- és polgári vegyes bíróság elnökét ruházta fel.

Helyettesítés folytán a bíróság ülésein, mint bírak, részt vettek: Kerekes Károly nemzetőr-hadnagy, Bocskai István szolgabíró, Török Antal főszolgabíró, Váradi János birtokos, br. Györfy Lajos főhadnagy, Vass Ferencz birtokos, Kabós Imre főhadnagy. A bíróság üléseit a vármegye ideiglenes székhelyén Maros-Ujvártt tartotta.

A törvényszék legelőször április 18-án és utószor június 16-án ülésezett. Végzéseit 61 ülésben hozta meg. A befogott vádlottakat a kiküldött nyomozó biztosok előbb kihallgatták, vallomásaikról jegyzőkönyvet vettek fel s csak ezután állították a rögtönítélő bíróság elé.* Nyomozó biztosok voltak: Bene János és Vass Ferencz, Vass Ferencznek szolgabíróvá történt kinevezése után Gödri István. Egy esetben az alsófehérvármegyei vadász-csapat tisztikara is vett fel ily ügyben kihallgatási jegyzőkönyvet Tordán, de a tordamegyei Védelmi bizottmány-áttette azt is az illetékes alsófehérvármegyei rögtönítélő bírósághoz.

Pozsgai Mihály közvádoló a május 3-án tartott ülésben arra kérte a bíróságot, hogy mivel ő a román nyelvet csak fogyatékosan bírja, a közvádoló teendőkkel bizzák meg Tóth Zsigmondot, rá pedig ruházzák a védő ügyvéd teendőit. A bíróság Pozsgai kérését kellőleg megokoltnak találván, az ügyészi teendők megcseréléséhez beleegyezését adta.

Bíróság elé állítottak M-Ujvártt összesen 105 vádlottat és pedig Csekelaká községből 9, Ispánlakáról 7, Fugadról 7, Magyar-Forróból 7, Kapudról 6, Czintosról 6, Magyar-Herepéről 6, Tompaházáról 5, Maros-Csesztvéről 4, Miriszlórol 4, Csombordról 4, Csongváról 3, Ozdról 3 egyént stb. A vádlottak között volt magyar paraszt 12, nő 3, ezek közül egyik *papuc*.

Lópor és golyó általi halálra ítélték 35-öt és pedig M-Csesztvérről 2, Kis-Solymosról 1, M-Kapudról 4 (egyik magyar), Elekesről 2 (egyik a helybeli gör. kath. pap), M-Csúcsról 1, Csekelakáról 2, Magyar-Forróból 4, Kerelő-Szentpálról (Kisküküllőmegye) 1, Czintosról 3, Magyar-Herepéről 1, Fugadról 2, Apahidáról 2, Szent-Benedekről 1, Gombásról 2 (egyik magyar), Ozdról 2 (egyik magyar), Csongváról 1, Nagylakról 2, Miriszlórol 1, Tövisről 1 egyént (az odavaló gör. kath. lelkészt, Czirlea Mihályt). 48 vádlott ügyét a rendes bünfenyítő törvényszékhez tették át, 15 egyénre felmentő ítéletet hoztak, 3 egyén ügye pedig függőben maradt. Ezen 15 felmentettből egy párt, a rendkívül

* A «Wiener Zeitung» 1851. augusztus 28-ról kiadott számának mellékletében azt állítja, hogy a rögtönítélő hadi és polgári vegyes bíróságok Erdély területén eljárásaikban Beüthy Ödön kormánybiztos 1849. január hóban kiadott utasításai értelmében jártak el, melyek szerint a bűnösök nemcsak golyó, hanem kötél által is kivégeztethettek, s az ítélet előkészítésére nem több, mint három órai idő vala engedve. A «Wiener Zeitung» ezen állítása határozottan téves. A véstörvényszékek Erdélyben is a nemzetgyűlésnek 1849. február 13-án meghozott ide vonatkozó törvényében foglalt utasításai szerint jártak el. Ezen utasítások értelmében az ítéletek előkészítésére *nem három órai, hanem háromszor 24 óra volt engedve*. Elmarasztalás esetén a halálos ítélet *csak golyó által vala végrehajtható*. A bírák esküt mondtak s az ítéletek meghozásánál minden tagnak egyhangu beleegyezése vala szükséges. A «Wiener Zeitung» ezt a törvényt ismerte kétségen kívül, s csak azért állítja azt, hogy a törvényszékek Erdélyben a Beüthy kormánybiztos utasítása szerint jártak el, melyek a törvényben előírtaknál kétségen kívül szigorubbak valának, hogy a magyarokat a világ előtt ez által is rossz hírbe hozza.

sulyos viszonyok között tanusított emberies magaviseletükért, a teljhatalmu kormánybiztoshoz felajánlottak megjutalmazás végett.¹

A rögtönítelő had- és polgári vegyes bíróság elé állítást a leg-sulyosabban terhelt bűnösök kerültek el és pedig legtöbben az által, hogy Axente vezérükkel a havasokra menekültek.

Bem tábornok június 6-ról Nagy-Szebenből Kossuthhoz levelet intézett, melyben a kormányzót arra hívta fel, hogy a vérbíróságok működését szüntesse be.²

Szintén Bem június 11-ről az Erdély hazarészben működő rögtönítelő bíróságokat rendeletileg utasította, hogy működésüket a kormány további intézkedéséig szakítsák félbe. A bíróság eme rendelet vétele után még csak három ülést tartott, ezeken új pereket nem tárgyalt, csak a már tárgyalás alá kerültekben hozta meg végzéseit.

A vármegyei közigazgatási tisztikar július 6-ról kelt feliratában arra kérte Szentiványi kormánybiztost, hogy a rögtönítelő bíróságnak rendelje meg, miszerint működését a vármegye területén folytassa. Szentiványi a tisztikar eme kérésére — úgy látszik — elutasító választ adott; tény az, hogy eme bíróság június 16-án innen ülést nem tartott.

Mikor a rögtönítelő bíróság Maros-Ujvárt működését beszüntette, a vármegye ideiglenes börtönében még 118 rab volt bezárva, köztük 38 olyan, kiket Berde Mózes kormánybiztos fogatott össze a kisenyedi és pókafalvi járásokból s kísértetett át Maros-Ujvárra.

* * *

Csányi László országos kormánybiztos április elején kelt leiratában utasította a vármegye közönségét, hogy a rögtönítelő had- és polgári vegyes bíróság mellett a rendes bünfenyítő törvényszéket is állítsa fel, mi késedelem nélkül meg is történt. Elnöke volt Horváth Ferencz, jegyzője előbb Téglás Károly, utóbb Váradai Károly. Vádló ügyvéd a vármegyei főügyész, védő az alügyész. A bünfenyítő törvényszékhez a rögtönítelő bíróság 48 peres ügyet tett át. Ez a törvényszék műkö-

¹ A románok által 1849. december 30-ról Gyulafehérvárra kiállított és Jánku Ábrahám vezetése alatt a Felső kézhez juttatott kárpótlás iránti kérvényben egyebek mellett ezek vannak mondva: »Maros-Ujvárt Kemény István, Pogány György, Pogány Károly és a két Miksa vérbírák közel 300 románt ítéltek halálra és lövettek fölébe. Egyetlen egy napon 150 lövetett fölébe s minden lövésnél azt kiáltották: »Cantati, Desceptate Romani (Énekeljétek a nemzeti dalt: Ébredj fel, oh Román!)» Papp Miklós: »Történeti lapok» I. évfolyam 21. sz. Kezünkön van a Maros-Ujvárt működött rögtönítelő had- és polgári vegyes bíróság jegyzőkönyve. Eme közokmányra támaszkodva, mondhatjuk, hogy a mik ez ügyre vonatkozólag a Felső kézhez juttatott említett kérvényben mondva vannak, *a való tényállással homlok-egyenest ellenkezők.* A »Wiener Zeitung» kimutatásában az van, hogy Maros-Ujvárt ítéletileg 54 ember végeztetett ki. Ez is téves állítás, mert Maros-Ujvárt ítéletileg 35 embert löttek fölébe és nem akasztottak fel egyetlen egyet sem.

² »Wiener Zeitung.»

dését folytatta a véstörvényszék feloszlása után is. «Irtam alispán Pogány Györgynek, hogy a bünfenyítő törvényszék elnökével értekezék, hogy mihelyt az elintézés alatt levő perek el vannak látva, a törvényszéket ideiglenesen oszlassa fel» — mondja báró Kemény István főispán a július 23-ról felvett közigazgatási jegyzőkönyv 433. pontjában. Horváth Ferencz elnök július végén a teljhatalmu kormánybiztoshoz kimutatást terjesztett fel a Maros-Ujvártt bebörtönözve levő rabok ügyének ellátásáról, s ezzel működését ez a törvényszék is beszüntette. «Horváth Ferencz jelenti, hogy M.-Ujvárról el kelletvén távoznia, a bünfenyítő törvényszéket tárgyazó irományokat jól összecsomagolva az ellenőri lakásban helyezte el» — írja Tóth Zsigmond vármegyei második aljegyző augusztus 2-ről a közigazgatási jegyzőkönyv 446. pontja alatt. Valószínű, hogy ezek ott meg is semmisültek.

A rögtönítélő bíróság és a rendes bünfenyítő törvényszék mellett a rendes vármegyei törvényszék is fennállott és működött.*

A fellázadt románok által elrablott tárgyak összegyűjtése és tulajdonosaiknak visszaadása iránt, mint Zalathna pusztulásának leírása alkalmával látók, a legelső intézkedést a királyi főkormányzék és a katonai főhadparancsnokság tette meg, 1848. december havában vegyes bizottságot küldvén ki Zalathnára az ott véghezment irtózatok tetteseinek kinyomozása, továbbá a kincstári és magántulajdont képező ingóságok lehető visszaszerzése céljából. Láttuk, hogy ez a bizottság igen csekély eredményt tudott felmutatni. A mi kevés kincstári és magánvagyon a rablóktól összeszedhetett, az is legnagyobb részben a rablók kezébe került ismét. A magyarság kirablása vármegyénk területén az egész tél folytán szabadon és nyíltan folyt; ennek korlátozása céljából nem tett semminemű intézkedést sem a főkormányzék, sem a nagyszabeni főhadparancsnokság, sem Horák gyulafehérvári várparancsnok, sem ennek utóda August, sem a kerületi főnökök. Még kevésbbé tettek igen természetesen olyan intézkedéseket, hogy az elrablott ingóságok tulajdonosaiknak visszaadassanak. A magyar hadak győzelmes előrenyomulásáig egyedül Szuini székely huszár százados tett ez ügyben, a mennyit az adott súlyos viszonyok között tehetett. Ez a lovagias katona ugyanis Czirlea Mihály tövisi gör. kath. lelkészt, a híres orgazdát, egyéb bűnei mellett, szemérmetlen orgazdaságáért hivatalától felfüggesztette. A szentimrei községi bírónak szigorúan meghagyta, hogy Szoboszlai Tóth György ottani birtokáról elrablott ingóságokat 8 nap alatt gyűjtse össze s tulajdonosának szolgáltassa vissza,

* Alsófehér vármegye rögtönítélő had- és polgári vegyes bíróságának jegyzőkönyve. Alsófehér vármegye közigazgatási tisztikarának jegyzőkönyve.

mert ellenkező esetben pórus jár. Ezen szigorú fellépés folytán, január 30-án, a Szoboszlai-család fehérvári lakásának udvarára be is hajtottak 8 darab szarvasmarhát és 12 darab sertést.*

Ilyen irányú intézkedést a gyulafehérvári várparancsnökság részéről várni sem lehetett, hisz nyilvános dolog, hogy a várórség maga járt elől a vármegyei magyar birtokosság udvarainak kiürítésében, azon megokolással, hogy a várat élelemmel kell ellátnia. Csak miután a magyar közigazgatás ujlag életjelt kezdett adni magáról a vármegye területén, tettek komoly intézkedéseket az iránt, hogy az elrablott tárgyakat összeszedjék, tulajdonosaiknak visszaadják, s a károsultak a károsodást okozó egyesek, vagy községek által kárpótoltassanak. A vármegyei tisztikar márczius 24-én tartott üléséből feliratban hívta fel az országos kormánybiztost intézkedésre oly irányban, hogy a hon szükségének fedezése céljából ajándékozott, de a császári katonaság által elvett arany- és ezüstneműeket szerezzze vissza. Utasította a szolgabirákat, hogy a rablott tárgyak összegyűjtése érdekében szorgalmot és kellő szigort fejtsenek ki. A szolgabírák a községekben ki is hirdették, hogy a kinél ilyen tárgyak vannak, azokat a községi bíró útján, szigorú büntetés terhe alatt, szolgáltatassa be a szolgabírói hivatalhoz. A szolgabírák eme tárgyakat beszállították a vármegye ideiglenes székhelyére M.-Ujvárra, s ha tulajdonosaik jelentkeztek s tulajdoni jogukat igazolni tudták, nekik vissza adták. A tisztség április 7-én négy tagból álló bizottságot küldött ki az egész vármegye területére kiterjedő hatáskörrel és azon megbizással, hogy a megkerült rablott ingóságokat, marhákat kezelje, gondozza s volt tulajdonosaiknak szolgáltatassa vissza. A bizottság elnöke volt eleintén Pogány György I., később Miksa János II. alispán; tagjai: báró Kemény János, Bálint Samu mázsamester, Geiszler Pál só-tisztségi irnok és Váradi Károly birtokos. Ápril elején e tárgyban útasítást küldött a vármegye tisztikarához Berde Mózes helyettes kormánybiztos, pár nappal később Csányi László. Ezen kormánybiztosi útasítások szerint az olyan ingóságok, melyek élelmezést nem igényeltek, 30 napig tartandók, s ha ezen idő alatt tulajdonosaik nem jelentkeznek, az állam részére nyilvános árverésen eladandók. A marhák behajtás után 8 napig az állam költségén élelmezendők, s ha ezen idő alatt volt tulajdonosaik jelentkeznek, a tartás költségeinek megtérítése után, elégséges bizonyítás mellett, nekik visszaadandók, ellenkező esetben az állam pénztára javára ezek is elárverezendők.

A jogos tulajdonosok gyakran vagy egyáltalán nem, vagy későn jelentkezvén, báró Kemény főispán ápril 15-ről kelt feliratában javaslatba hozta a kormánybiztosnak, hogy a rablott, vagy elkobzott marhák eladásával 8 nap elteltével sem kellene sietni. A főispán ezen javaslatát a kormánybiztos, úgy látszik, magáévá tette, mert később már 21

* László Elek naplója.

napot látunk kitűzve, mely idő alatt az elrablott, vagy elkobzott marhák visszahelyezése iránt jogos tulajdonosaik jelentkezhetnek. Az elrablott tárgyak visszaszerzésében a katonaság fejtett ki nagy erélyt.

Május elejéről Sorbán István nemzetőr-őrnagy, enyedi térparancsnok, jelentést tett a vármegyei közigazgatási tisztkarhoz, hogy Muzsinán az enyedi főiskola kirablott könyvtárából *nagymennyiségű könyveket gyűjtött össze*, s útasítást kért, hogy ezekkel mit tegyen? A tisztkar ezen jelentés folytán május 8-ról útasította Jakab Károlyt, a csombordi járás szolgabíróját, hogy kérjen Sorbántól katonai fedezetet, rendeljen ki szekereket, szálljon ki Muzsinára s a Bethlen-főiskola tulajdonát képező könyveket szállítsa Enyedre. Sorbán május végéről jelentette is, hogy *a Bethlen-főiskola könyveit összegyűjtötte, Muzsináról Enyedre szállította s a városi tanács kezelésére bízta.*

Miután az összegyűjtött rablott portékákhoz való hozzájutás nehézségekkel járt azon esetben, ha azokat mind Maros-Ujvárra halmozzák, az enyediek ápril elején azon kérelemmel fordultak a közigazgatási tisztkarhoz, hogy az elrablott, de összeszedett ingóságokat ne szállítsák mind Maros-Ujvárra, hanem tulajdonosaiknak adják vissza a helyszínén. A tisztkar az enyediek kérését méltányosnak találván, többé nem ragaszkodott szigoruan azon megelőző intézkedéséhez, hogy az összegyűjtött tárgyakat a vármegye minden részéből Maros-Ujvárra szállítsák. Ennek folytán összegyűjtötték és visszaadták tulajdonosaiknak az elrablott tárgyakat Nagy-Enyeden, Tövisen, Borbándon, Balázsfalván és Vizaknán is.

Alsó Sándor őrnagy, balázsfalvi térparancsnok, június elejéről értesítette a vármegyei közigazgatási tisztkart, hogy az elrablott marhák ára fejében bevett 5853 forint 40 krt. mely összeget országos rendőrbizottsági elnök Dobokai József kezéhez szolgáltatatta át. Tar Imre őrnagy, élelmezési főbiztos, a borbándi táborból június közepéről azt rendelte a közigazgatási tisztkarnak, hogy a Maros-Ujvártt összegyűjtve levő rablott és elkobzott marhákat azonnal bocsássa a nagyenyedi térparancsnok kezelése alá a havasi tábor élelmezésére. Meg is történt. Miksa János II. alispán június 7-ről a «Honyvéd» 150-ik számában a következő hirdetést tette közzé: «Alsófehér vármegyéből M.-Ujvárra összegyűjtött rablott lovak, szekerek, töredezett házi butorok, gazdasági eszközök és portékák, miután azok huzamos idő óta tartatnak, felsőbb rendelet következtében, az e végre kirendelendő bizottság által, folyó év és hó 30-án Maros-Ujvártt közárverezésen az állam részére el fognak adatni. A szarvasmarhák a törvényhatóság vagy kormánybiztos úr rendeletéből átadattak a tábor szükségére. Miksa János II. alispán.» Az enyediek eme hirdetést olvasva, népgyűlést tartottak és abból felkérték a közigazgatási tisztkart, hogy a Maros-Ujvártt levő rablott tárgyak elárverezését halassza el azon okon, mert az enyediek még nem tértek vissza mindnyájan tüzhelyeik mellé; a tisztkar

azonban kérésüknek nem tett eleget, hanem június 29-ről utasította Pogány I. alispánt, hogy az árverezést hajtassa végre.

Ezen ügy intézése általán sok nehézségbe ütközött és temérdek kellemetlenségnek volt szülő oka. Sok megkerült tárgynak nem akadt gazdája. Közülök sokat elsodort a polgárháboru szennyes árja.

* * *

Nem kevesebb kellemetlenséggel járt az egyesek vagy egész községek lakói által okozott károk megtérítésére irányult hatósági intézkedés. Az életben maradt, kárt szenvedett birtokosok tömegesen állottak elé kártérítési igényeikkel. A vagyonban szenvedett kár több millió értéket képviselt. Ennyi kárt nem volt ki megtérítsen. Egyesek rablás útján temérdek vagyont harácsoltak ugyan össze, de a föld népét általán a háboru terhei szegénynyé tették. Ehhez járult, hogy a társadalom beteg volt egész szervezetében. A károsultak és a károk okozói mély gyűlölködéssel állottak szemben egymással. Némelyek, egyesek és községek, az általuk okozott károk megtérítésére hajlandóknak mutatkoztak ugyan, de a kártérítést igénylőkkel a megtérítendő összegre nézve megegyezésre jutni nem tudtak. Csányi L. országos kormánybiztos, április 10-ről kelt rendeletében, utasította a vármegyék tisztikarait, hogy a birtokosok kárainak megbecslése végett járásokként békebirákat küldjenek ki. Ezen kormánybiztosi rendelet értelmében vármegyénk tisztikara békebirácul kiküldötte a marosújvári járásba Csiki Ferenczet és Gödri Istvánt; a csombordiba Grálfi Istvánt, Gergelyfi Leopoldot és Teslár Istvánt; a szentbenedekibe Rác Imrét és Dánffi Józsefet; a pókafalviba Elekes Sámuel; a kisenyedibe Tövisi Gergelyt és Csetri Eleket; az alvinczibe Zudor Ferenczet. Mindenik szolgabirói járásba rendes békebirákat nem neveztek ki, valószínűleg azért, mert alkalmas egyéneket nem kaptak s ez okon a becslési munkálatokat az említett kinevezett egyének végezték a többi járásokban is. Egyes esetekben békéltetési, helyesebben becslési ügyek elintézésével nem rendes békebirákat is bíztak meg.

A békebirák a birtokosok kárait megbecsülték, arról rendes becsülevelet állítottak ki, melyeket aláíratnak a községek előljáróival is. Ezen okmányokban ki volt tüntetve, hogy egyes esetekben a károkat kik okozták és kik kötelesek azokat megtéríteni. A károk megbecslését a községek előljáróinak közreműködésével, tanuvallomások alapján, a kárt okozók kihallgatásával vitték véghez. Volt alkalmunk ilyen becslési okmányokat megtekinteni. Ezen okmányokból megítélhető, hogy a birtokos-osztály minő mérvű károsodást szenvedett. Egy 40—50 holdas birtokos kárát rendszeren 3500 és 4000 váltó forintban állapították meg. A Rédei Ádám preszákai birtokán okozott kár 90.000 pengő forint*

* Alsófehér vármegye közigazgatási jegyzőkönyve.

körül értéket képviselt, a Bethlen-főiskoláé 200.000 pengő forintot stb.

A sok fáradsággal s még több kellemetlen huzalkodással véghezvitt becslési munkálatoknak semmi gyakorlati haszna sem volt. Kártérítési czímen nem térült meg a birtokosság részére semmi, sőt a bekövetkezett önkényuralom idejében még a volt jobbágyok léptek fel egy vagy más czímen kártérítési követelésekkel a vagyoniilag tönkrement birtokosok némelyikével szemben, s követeléseiknek nem ritka esetben érvényt is tudtak szerezni.

* * *

1848-ra a házi adókat a régi alapon, kellő időben, kivetették. Az időközben létesült alkotmányos magyar kormány, a nép forrongása, majd lázongása miatt, valamint az ujjonczozás keresztülvitelét, ugy az adók felhajtását sem tartotta czélszerűnek szorgalmazni. A polgárháboru nyílt kitörése után adófelhajtásról természetesen szó sem lehetett. Csak miután a magyar fegyveres erő győztessé lett, lehetett gondolni az adózási ügy rendezésére, az adók kirovására és a hátralékok felhajtására.

Mikor a vármegyei közigazgatás 1849. február elején törvényes alapon ujlag folyamatba indult, a vármegyei házipénztár természetesen teljesen üres volt. A hivatali állásukhoz visszatért vármegyei közigazgatási tisztviselők, valamint Nagy-Enyed város tanácsának tagjai részére megelőzőleg rendszeresített fizetéseiket egy ideig az állam pénztára szolgáltatta ki, visszatérítés feltétele mellett.

Berde Mózes kormánybiztos április 3-ról kelt leiratában útasította a vármegyét, hogy az adókat hajtassa fel, mert jövőre az állam pénztára nem fog fizetést előlegezni sem a vármegye tisztikara, sem Enyed város tanácsa tagjainak. Ezen leirat következtében a vármegyei tisztiség az adóügyet kezébe is vette s ápril 7-ről útasította a vármegye ideiglenes székhelyén, Maros-Ujvártt levő egyik pénztárnokot, Pogány Károlyt, továbbá Budai Károly, Benkő Elek, Virágháti Farkas és Bocskai János szolgabirákat, hogy az adóhátralékokat vegyék számba és hajtásák fel. Pár nappal később, ápril 10-ről, Csányi országos kormánybiztos is szigoruan megrendelte, hogy a hadi adók, valamint a megyei házipénztár adói felhajtása iránt a szükséges intézkedéseket haladéktalanul tegyék meg. Ezen intézkedések folytán a hátralékban levő hadi és megyei adók felhajtása a vármegye területén folyamatba is indult, természetesen nagy nehézségek között; hogy egyebeket ne említsünk, hiányoztak az adózás ügyére vonatkozó megelőző okmányok. László János, a vármegye egyik pénztárnoka is gyűjteni kezdett adóhátralékokat a Székás mentén és Alvincz környékén a központi tisztikar tudtán kívül, s a begyűlt összeget elcintén Nagy-Szebenbe, hihetőleg Berde Mózes kormánybiztos kezéhez szolgáltatta, miről a Maros-

Ujvártt levő tisztkar értesülvén, április 29-én tartott üléséből felszólította László pénztárnokot, hogy hollétéről és hivatalos működéséről a tisztkart késedelem nélkül értesitse, s ha azon helyzetbe jött, hogy pénztárnoki hivatalát folytathatja s adópénzeket vett és vesz kezébe, azokat ne Nagy-Szebenbe, hanem a vármegyei pénztárba szolgáltatassa be.

Május 13-ról Pogány Károly pénztárnokot utasította a tisztkar, hogy a László János kezéhez befolyt adópénzt tőle vegye át s azokat is használja fel a vármegyei székhelyen szükséges kiadások fedezésére. A tisztkar június 9-ről utasította az I. alispánt, hogy június 11-re hívja össze a központi választmányt az 1849-ik évre vonatkozó adó kivetése tárgyában szükséges intézkedések megtétele végett. A központi választmány az említett időben össze is ült s az I. alispán elnöklése alatt ülést tartott. Ezen ülésben felolvasták a vármegyéhez június 12-ről leküldött, ujonan alkotott adóügyi törvényt. A központi választmány elhatározta, hogy a törvény kihirdetessék, a házi pénztár szükségleteinek kiszámítására pedig kebeléből szűkebb körű bizottságot küldött ki. A pénztárba kevés adópénz folyt be. Ennek folytán a vármegyei tisztviselők fizetése sem volt a Királyhágón túl fekvő vármegyék tisztviselőiéhez mérten emelhető, mi miatt a tisztviselők zugolódtak. Némelyek állomásaikat is odahagyták. Június 20-ika körül Alsó Sándor őrnagy és balázsfalvi térparancsnok a vármegye pénztárából 1500 pengő forintot kért, hogy a parancsnoksága alatt levő katonák zsoldját kifizesse. A tisztség Alsó őrnagyot ezen kérésével elutasította. Az adót 1849-re nem rótták ki; nem volt erre sem idő, sem alkalom.

A városokban az adózási ügy még rosszabbul állott, mint a vármegyében. Nagy-Enyed város tanácsa ápril végéről arra kérte a vármegyei tisztkart, hogy miután a város majorsági pénztára az ismeretes szerencsétlenség következtében teljesen üres, eszközölje ki az országos kormánybiztosnál, hogy a város tisztviselői kaphják fizetéseiket továbbra is az állam pénztárából. A tisztkar ezen kérést ajánlólag terjesztette fel az országos kormánybiztoshoz. Gyulafehérvártt is éppen ilyen nyomorúságos volt az adózási ügy. Abrudbánya adóügyeiről nincs is mit szólnunk. Egyedül Vizakna város az, hol az adók felhajtása folyamathan volt s némi állami adó be is folyt.*

* * *

A magyar sereg győzelmei után a vármegye némely pontja kisebb-nagyobb számú katonaság által volt állandóan megszállva. Állandó helyőrség volt: Maros-Ujvártt, Balázsfalván, Nagy-Enyeden, Tövisen, Borbándon, Alvinczen és Vizaknán. Maros-Ujvártt egy ideig Tarsoly Gergely

* Alsófehér vármegye közigazgatási jegyzőkönyve. »Honvéd» 147. szám. Sz. Bakk Endre: »Az 1848—49-iki szabadságharcz alatti események Vizaknán» 194. lap.

a térparancsnoknak. Később az aranyosszéki nemzetőr századokat ezen bányahelységben rendes honvédszázad váltotta fel, mikor is Bittó Károly őrnagy lett a térparancsnok. Még később, május közepén innen, Benő őrnagy vette át Maros-Ujvárt a térparancsnoki tisztet s az oroszok előrenyomulásáig és Maros-Ujvár kiürítéséig ezen állásában meg is maradt. Nagy-Enyeden Sorbán István nemzetőr őrnagy volt a térparancsnok márczius 24-től végig. Balázsfalván Alsó Sándor honvéd őrnagy; Tövisen Juhász József őrnagy; Borbándon Csulak Dániel őrnagy; Alvinczen Medgyes Bálint honvéd-hadnagy. Vizaknán nem volt állandóan katonai térparancsnok, mivel ott csak néhány honvéd képezte az állandó helyőrséget. A vármegye területén két kormányzó hatalom állott fenn; egyik a katonai, élén báró Kemény Farkas, később Stein ezredessel; másik a Maros-Ujvárt székelő vármegyei tisztikar. A két kormányzó hatalom jogköre között a határvonal nem volt szorosan megvonva. A katonaság nem ritkán belenyult a polgári kormányzat jogkörébe, igényei kielégítése iránti követeléseiben gyakran merev vala. Nem vette tekintetbe a közigazgatási kormány útjában álló nehézségeket s a rendkívül súlyos társadalmi és anyagi viszonyokat. A vármegye területén márczius 24-től számítva közel 5000, június elejétől pedig 7000 magyar katona állomásozott állandóan. Emelték e létszámot a vármegye területén koronként átvonuló katonák ezrei. Az állandóan vármegyei területen állomásozó, valamint a csak átvonuló katonaság részére a szükséges élelmi cikkek beszerzéséről és a fuvarok előállításáról a polgári közigazgatás volt köteles gondoskodni. Ez a feladat — ha tekintetbe vesszük, hogy a vármegye ki volt élve, részben pedig teljesen feldulva, részben még mindig nyílt vagy titkos lázadásban — könnyű teljességgel nem vala. Vegyük ehhez azt is, hogy a sorozás alá jövő ifjak összegyűjtése, az elrejtett fegyverek, az elrablott tárgyak összeszedése, a politikai bűnösök kézrekerítése, a szükséges fuvarok kirendelése, az élelmi cikkek beszerzése stb. csak katonai karhatalom közbejöttével történhetett meg, ilyen alkalmakkor pedig az igénybe vett katonaság a makacskodó román pórnéppel szemben akárhányszor túlkapasokra ragadtatta magát. Fordultak elő esetek, hogy a magyar hadseregben szolgált katona-tisztek, felsőbbjeiktől nyert engedélylyel, vagy a nélkül, némi katonai fedezet kíséretében, kiszállottak a vármegye egyik vagy másik pontjára, szeretteik felkutatása s feldult birtokaik megtekintése végett. Ilyen alkalmakkor aztán megtörtént, hogy boszuérzetükön uralkodni nem bírván, imitt-amott gyilkolást is engedtek meg maguknak. Eseteket tudunk.

Márczius elején székelykocsárdi nemzetőrök jöttek át Alsófehér vármegye területére. Gambucz környékén összeszedtek 40—50 román férfit s megölték az utolsóig.

Zeyk László honvéd-hadnagy, kutyfalvi birtokos, február hó elején 27 honvéddel átjött Csekelakára, onnan néhány magyar embert,

többnyire nőket, magával vitt, s ez által őket megmentette, de ezen útjában néhány magyar és román parasztot agyonlővetett.

Egy aranyosszéki nemzetőr-század ápril 10—11-én elfogott Batizházán 11 román férfit s a batizi hegyen agyonlőtte mindeniket. Ugyanez időtájt Jakab Károly szolgabíró jelentést tett a tisztségnek, hogy a Maros-Ujvártt állomásozó aranyosszéki nemzetőrök, a vidékre gyakran kimenve, azon szín alatt, hogy marhákat vásárolnak, a lakosok marháit — mint állítólag raboltakat — elhajtották.

Ápril 16-án Miksa Miklós emelt panaszt az aranyosszékiek kihágásai ellen. Ápril 21-ről Boér Ferencz főbíró tett jelentést a tisztségnek a katonaság visszaéléseiről s egyidejűleg kijelentette, hogy azon esetben, ha ezen visszaélések nem orvosoltatnak, megválílik hivatalától.

Ilyen és ezekhez hasonló esetek gyakran fordultak elő, jöllehet a polgári közigazgatás a katonaságot szigoruan eltiltotta a föld népével szemben bármely — a törvény által meg nem engedett — visszaélés elkövetésétől.

Boér Ferencz, a vármegye egyik köztiszteletben állott régi főbírája, ezen visszaélések miatt egy idő mulva hivataláról le is mondott.

A tisztség mindezen okok miatt báró Kemény Farkas ezredest még ápril 13-ról megtalálta, hogy ugy Maros-Ujvárra, valamint Balázsfalvára rendes katonaságot helyezzen helyőrségül, a mi később meg is történt. A panaszok a közigazgatási tisztikar és a katonaság részéről egymást érték.

Április hóban Sorbán István enyedi térparancsnok emelt panaszt a tisztség előtt, hogy a vármegyei tisztviselők a katonaság élelmezése körül hanyagul járnak el; hogy a fuvarosokat nem tudja fizetni, mert e célra nem kapott pénzt.

Május 10-ről a vármegyei tisztség báró Kemény Farkas ezredest találta meg átiratában s kérte fel, hogy tiltsa el a katonaságot attól, hogy Tövisen önhatalmulag bűnösöket végezzen ki, minthogy a vármegye területén rögtönítélő törvényszék áll fenn s a lázadásban bűnösök kinyomozása és megbüntetése ennek és nem a katonaságnak a hatásköre; tiltsa el a katonaságot attól is, hogy rablott marhák felett önhatalmulag rendelkezék.

Május 24-ről Boér Ferencz vármegyei főbíró azt jelentí, hogy 24 katonával kiszállott Balázsfalva vidékére és a Székás vize mentére. Ez alkalommal sok rablott marhát, elrejtett fegyvert szedett össze és súlyos büntettek elkövetésével vádoltakat ejtett fogságba, de Alsó S. őrnagy, térparancsnok mindezeket elvette, s egyidejűleg kijelentette, hogy a rabokat is el fogja ítéltetni. A tisztség ezen jelentés folytán báró Kemény ezredest még aznapról ujabbán is megtalálta, hogy a katonaság visszaélései megszüntetése érdekében erélyesen intézkedjék. Ezen ügyet Szentiványi országos kormánybiztos elé is vitték; Szentiványi pedig jogorvoslatért magához Bem tábornokhoz fordult s a kért jogorvoslatot meg is nyerte. Junius közepén Tar Imre őrnagy emelt

panaszt, hogy az enyedi polgárokat 2 pengő krajczáros hussal élelmezik. Erre a tisztség azzal felelt, hogy a borbándi katonai parancsnokságot felszólította oly módon intézkedni, miszerint a Maros-Ujvárt helyőrségen levő katonaság által fogyasztott húsnak fontját ne az eddigi 8, hanem 13 krajczáron fizessék, mert a vármegyei pénztár az 5 krajczárok ráfizetését tovább nem bírja. Ez az ügy is a kormánybiztos elé került s azt a megoldást nyerte, hogy a vármegye Enyeden elégséges ménszárszék felállításáról gondoskodjék. Folytonos a panasz a katonaság részéről az előfogatok rendetlen kiszolgáltatása miatt is, mire a tisztség a szolgabirákat pontos és erélyes eljárásra szigoruan utasította. Utasította Török Antal főszolgabírót, hogy Stein ezredes előtt jelenjék meg személyesen s jelentse ki, miként ő a szolgabírákkal együtt a fuvar kiszolgáltatása, valamint az élelmezési ügyben a vármegye részéről minden lehető kész megtenni. Török Antalnak a nyilvános utasítása ez volt, de volt titkos utasítása is, mely abból állott, hogy a vár bevétele esetén igyekezzenek a pénzverdében netalán található pénzkészletet magához venni s legyen gondja, hogy Kovács Miklós püspök személye bántalom nélkül szállitassék át Gyulafehérvárról Kolozsvárra.

Az élelmezésben és a fuvarok kiszolgáltatása ügyében folyton tartó rendtelenségek megvizsgálása céljából kiszállott a borbándi magyar táborba maga Pogány György alispán is, ott értekezett Stein ezredessel és Tar Imre fő élelmezési biztossal, mely értekezlet következtében június 26-ról azt jelentette a tisztségnek, miszerint a baj oka a szolgabírák hanyag eljárásában rejlik. Az alispán ily értelmű jelentésére a tisztség a jelentést tevő alispánt június 29-ről arra utasította, hogy a hanyag tisztviselőket jelentse fel név szerint.

Fájdalommal jegyezzük fel, hogy eme válságos időkben a vármegyei tisztviselők között nemcsak olyanok akadtak, kik hivatali kötelességük teljesítésében hanyagoknak bizonyultak, hanem olyanok is, kik hivatali állásukat — a legsúlyosabb viszonyok között — egy vagy más okon egyszerűen odahagyták.

Az I. alispán július 22-ről azt jelenti, hogy a Maros-Ujvárt helyőrségen levő katonaság századosa, Báthori, onnan néhány legénnyel kiment a vidékre s ott törvénytelen erőszakoskodásokat követett el. Ennek folytán Báthori századost kérdőre vonás végett feljelentették az országos kormánybiztos Boczkó Dánielnek.

Pár nappal később Báthori ellen újabb törvénytelen eljárásai miatt ismételt feljelentést tettek az országos kormánybiztoshoz. Augusztus 7-én a marosujvári helyőrség lelőtt ott helytt egy nőt és Veresmarton egy román férfit. A vármegyei tisztség ezen esetet is feljelentette az országos kormánybiztosnak.

A katonaság a beszüntetett toborzás és ujonczozás daczára is folyton fogdosta össze a katonai szolgálatra alkalmas, többnyire magyar paraszt-ifjakat, s vitte fegyver alá. A szülők részéről e miatt is sürűen érkeztek panaszok a vármegyei tisztséghez.

A surlódások a katonaság és a vármegyei közigazgatási tisztikar között — fájdalom — szakadatlanul tartottak s csak akkor szüntek meg, mikor az orosz invázió előrenyomulása folytán a magyar fegyverek zajával együtt a magyar szabadság ügye is elnémult.*

* Alsófehér vármegye közigazgatási tisztikarának jegyzőkönyve. Rákosi József háti, Ráczkői Béni csekelaki és Román Tódor czintosi birtokosok szóbeli közlése.

XXIII.

A GYULAFEHÉRVÁRI VÁR OSTROMA. — A VÁR KÖRNYÉKÉN A ROMÁN FELKELŐKKEL VIVOTT HARCZOK. — A VÁR FELSZABADULÁSA AZ OSTROM ALÓL. — A SZÁSZSEBESI ÚTKÖZET.

Nagy-Szeben eleste és az osztrák hadaknak Erdély hazarészünk területéről történt gyors kiűzése után a gyulafehérvári várnak a magyar seregek által való körülzárolása és ostrom alá vétele is hamar bekövetkezett.

1849. márczius 26-án, tehát közvetlenül a körülzárolás és ostrom alá vétel előtt, a vár védőerejét képezte:

1. 2 erős század bánáti határőr gyalogos Czernoevic százados vezetése alatt. Ezen századok márczius 20-án érkeztek Gyulafehérvárra a zarándi hegyeken keresztül. Egyenruhájuk csak a tiszteknek volt, a legénység a szerb pór nép szokott ruházatát hordta. Ezen katonaság a hosszas táborozás viszontagságainak benyomásait és szennyét hozta magával a várba.

2. 2 század szász vadász gyalogos.

3. Több századból összevont 1 század Károly-Ferdinánd-ezredbeli gyalogos.

4. 1 század Leiningen-ezredbeli gyalogos.

5. 4 gyalog század orlái határőr.

6. 80 Max.-ezredbeli könnyű lovas Apfler főhadnagy vezetése alatt.

7. M. e. 170—80 az 5-ik tábori tüzérezredből, 75 az állomás-tüzérségből s 16 a röppentyüs karból.

Összes létszám 30 tiszt és 1575 főnyi legénység.

A várfalakon 50 nehéz várágyu s körülbelül ugyanannyi tábori ágyu s néhány röppentyű. Hadi felszerelés bőven volt. Mindenik bástya el volt látva 35 kaszával, azon esetre, ha az ostromlók létrák segítségével a várfalakra felmászni megkísérlenék.

Várparancsnok volt *August György* nyugalmazott ezredes, térparancsnok *Kuebel* őrnagy, műszaki igazgató *Rschák József* őrnagy.

mellette Domaszewszki Julián mérnökkari százados. Hadbiztos: Horszt. A véderő a várvédelem minden előfordulható eseteire jól begyakorolva. A védelem vezetősége a legénység szellemében teljesen megbízhatott, mivel csak a Károly Ferdinánd- és a Leiningen-erzredbeli két században volt 120–150 magyar, a legénység többi része román, szerb, szász, morva és cseh fiukból telt ki. A tisztikar is — egykét ember kivételével — a császári ház rendithetetlen híve volt.

Volt a várban pár száz román s ugyanannyi szász népfőkelő is. A román népfőkelők száma néha emelkedett, néha szállott. A parancsnokság a védelem munkájában a népfőkelőket is jól fel tudta használni, főleg a várban támadt tüzek oltása alkalmával. A várba szorult a román felkelés néhány vezető férfja is; jelesen ott voltak állandóan: Pap György nyug. százados, a balászfalvi kör főnöke; Pap Ágoston, Bacsilla Joákhim, Albini, Pap Miklós igeni és Pap Miklós sárdi stb., többnyire papok. Ezek a férfiak nagy tevékenységet fejtettek ki, hogy a román születésű nagyszámu legénységet a védelem munkájában kitarásra buzdítsák. A várban volt és a védelemben tevékeny részt vett Bartels nyug. alezredes is Szászsebesről.

A vár gabonaféléivel el vala látva egy esztendőre, de őrlöttje csak két hónapra való volt. Bor volt bővön. Ezt a hegyaljai pinczék-ből szerezték be. Szükség legkorábban takarmányfélékben kezdett beállani.

Talán mondanunk sem kell, hogy a várfalak, bástyák, sánczok, kapuk mind a legjobb karban valának. Nagy gond volt fordítva a tűzoltásra; tűzoltó-szerek bővön és jó karban voltak. A népfőkelés ide szorult embereit, valamint a várbeli polgári lakosságot a tűzoltás körüli eljárásokba rendszeren begyakorolták. Az április 2-iki és június 24-iki nagy ostromlások alkalmával támadt tűz oltására még a nők egy részét is kirendelték.

Márczius 24-én és 25-én izgalmas jelenetek történtek a várban. Említők, hogy a várban huszonhárom magyar honvéd-tiszt volt fogóságban, köztük egy Kornis gróf és egy Bánffy báró, kiket eleinte a kaszamatákban, később a gimnázium épületében tartottak bezárva. A várparancsnokság, tartva attól, hogy a vár ostromának bekövetkeztével esetleg zavart, sőt katonai lázadást is idézhetnek elő az erősségben: elhatározta, hogy őket a várból el kell távolítani. Márczius 24-én 12 szekeret elé is állítottak, a gimnázium épületéből a tiszteket kivezeték a vár udvarára s ott tudomásukra hozták, hogy el fognak szállíttatni Temesvár vidékére. A fogoly tisztek, tartva attól, hogy útközben román lázadók kezébe kerülnek, kik őket kiméltlenül legyilkolják, az elszállítás ellen erélyesen tiltakoztak. Felhozták, hogy ők harcban igen is küzdöttek az osztrákokkal szemben, de tiltakoznak ama feltevés ellen, hogy ők, mint lovagias magyar katonák, alattomos cselszövésekre vetemedni képesek lennének.

Aznap visszavezették őket a gimnázium épületébe. Másnap a sze-

kerek újra eléálltak a foglyok elszállítására s a tiszteket kivezetve a fogházból, kényszerítették, hogy szekérre üljenek, mert innen okvetetlen el kell utazniok. Jelen volt August várparancsnok is. A magyar tisztek az elszállítás ellen ismételten erélyesen tiltakoztak. A szót egy Göde nevű hadnagy vitte, de szóltak kivüle mások is.

August biztatá az ellenszegülőket, hogy legyenek nyugodtan; a román felkelők támadásától — mondá — nincs mit félniök, mert elégséges katonai fedezet lesz számukra kirendelve. A tisztek ennek daczára is vonakodtak szekérre ülni, de végül is a szigoru parancsnak kénytelenek voltak engedelmeskedni.

Mikor már mindnyájan szekeren valának s mellettök 12 katona ór foglalt helyet, felállott egy Cservenka nevű tiszt, bécsi német fiu, s fölötte súlyos szemrehányásokkal illette a várparancsnokságot. Felhozta, hogy a parancsnokság eleitől kezdve összeköttetésben állott a román felkelőkkel, a lázadást szította; Gyulafehérvár város megrohanását ő készítette elő, a hegyaljai magyarok az ő tudtával és beleegyezésével, szemeláttára gyilkoltattak lé stb. Majd kabátját kigombolta, s meztelen mellére mutatva mondta: «Itt vagyok, lőjjetek szíven, mert a haláltól nem félek, de ne tegyetek ki minket, kik a szabadság ügyéért harczoltunk, annak, hogy kannibálok által, mint ebek veressünk agyon.» Rzehák őrnagy mentegetődzött, kijelentve, hogy a várhatóságnak eszéágában sincs a fogoly tiszteket leöletni, majd intett a kíséretnek, hogy induljanak. Így a fogoly magyar tisztek a várból távoztak. Ezt az izgató, mondhatni idegrázó esetet jelentékeny számú közönség nézte végig.

A tisztek eltávozása után csak négy magyar fogoly orvos maradt a várban, kiket a kórházakban alkalmaztak.

August még febr. 25-én kibocsátott egy «Intézkedést» Gyulafehérvár városnak rajtaütés elleni megvédelmezésére. Most ezt életbe léptette s az összeállított védelmi tanács bevonásával a további szükséges intézkedéseket megtette. A felső város polgárai felszólítottak, hogy magokat három hónapra elégséges élelemmel lássák el. Márcz. 24-én a marosportusi híd a várőrség felégette, e mellett szétromboltak ott minden szállító eszközt, a tutajokat széjjel hányták stb.

* A várbeli székesegyház tornyában figyelő helyet rendeztek be a csillagvizsgáló messzelátó készülékéből s Olszewski Eduárd hadnagyot a műszaki csapatból négy emberrel állandóan oda rendelték fel, a vár környékén végbemenő hadi mozgalmak, események gondos megfigyelése végett.

Bem tábornok márcz. 16-ról kelt levelével Csergedi szerdahelyi postamestert Gyulafehérvárra küldi a várparancsnoksághoz, a vár feladása tárgyában. Ezen levélben elmondja Bem, hogy Nagy-Szeben bevétele következtében Erdély egész területe az ő hatalmába jutott; ez okon felszólítja a várparancsnokot, hogy a várat br. Kemény Farkas ezredesnek, a katonai becsület követelményeinek megfelelő feltételek mellett, adja fel.

Csergedi márcz. 17-én érkezett Gyulafehérvárra s a várba bebo-csáttatást nyerve, a tábornok levelét August várparancsnoknak kézbe-sította. August még aznap hadi tanácsot hívott össze, mely Bemnek a vár feladása iránti felhívását tárgyalván, elhatározta, hogy a várat nem adja fel. A hadi tanács ezen megállapodásáról Bem tábornokot késedelem nélkül értesítették.

Március 18-án Gyulafehérvár utczáin dobszóval tudomására hozták a polgárságnak, hogy a ki az eilenséggel (magyarok) egyetért, azzal levelet vált, kötél által ki fog végeztetni. A várbeliek a vár északi oldalán, a vár külső sánczára akasztófát is állítottak fel. Egy Vogel Jakab nevű iparos polgárt, mint kémét, Kolozsvárra küldenek azzal az utasítással, hogy a császáriak helyzetéről tájékoztató híreket hozzon. Minorits Róza erről értesülvén, maga is Kolozsvárra sietett; ott Vogel ellen feljelentést tett, minek következtében a kémét Kolozsvártt letartóztatták.

Ugyancsak márcz. 18-án lefoglalták a róm. kath. székesegyházat katonai raktárnak, s gabonával, ruhafélékkel annyira megtöltötték, hogy csak az oltár körül maradt kevés hely szabadon.

Ezen napokban Kozslárd körül román felkelőkből álló sereg gyülekezett. Márcz. 21-én m. e. 4—500 főből álló román felkelő csapat érkezett Gyulafehérvárra, Hátszeg és Karánsebes vidékiek. A rendetlen pórhad a várba vonult fel. Másnap onnan lejöttek az alsó városba s ott a magyar lakossággal szemben igen kihívólag viselkedtek.

Március 20-án elindult Kolozsvárról br. Kemény Farkas ezredes parancsnoksága alatt a gyulafehérvári vár körülzárásával megbízott sereg, mely állott a 32-ik, 73-ik és 75-ik hiányos honvéd-zászlóaljából, a tordai vadász-csapat 1-ső és 2-ik századából és két századnyi Mátyás-huszárból, együtt m. e. 2500 ember, egy üteg hatfontos ágyuval, 4 taraczkkal s számos rőppentyü-löveggel felszerelve. Báró Kemény F. seregével 23-án érkezett Enyedre. Enyeden és Fel-Enyeden felkelő román csapatokra találtak, melyeket azonnal megtámadtak, közülök közel 70-et elejtettek, a többit pedig szétszórták. A magyar katonaság a márczius 24-re virradó éjtel N.-Enyed romjai között töltötte, másnap Sorbánt 2 század dobokai nemzetőrrel helyőrségül Enyeden hagyván, levonult Tövisre. Axente, szerinte 200 vadászból és 1000 lándzsásból álló román sereggel, ezen napokban Sárd, Borbánd és B.-Bocsárd környékén táborozott; a magyar sereg közeledtéről a várparancsnokságot értesítette s attól a további teendőkre nézve utasítást kért, mire a várbeliektől ezt a rövid választ kapta: *«Az Isten világosítson fel titeket s vezérelje vállalataitokat.»** Az Axente serege, m. e. 7000 ember, márcz. 24-én Diódra és Felgyógyra huzódott, miről br. Kemény Farkas értesülve, seregével márczius 24., 25. és 26-án Tövisen maradt. Ezen idő

* Axente Széver jelentése. «Románság» 495. ltp.

alatt a diódi és felgyógyi román tábornok megtámadta és szétszórta, mely alkalommal 250 román felkelő hullája borította a csatatér¹.

Márczius 24. és 25-én Gyulafehérvár város utcáin sok gyanus kinézésű, egyszerű falusi ember mutatkozott, vegyesen magyarok és románok, kik — minden valószínűség szerint — magukat bűnösöknek tudva és az előre nyomuló magyar sereg büntető kezétől rettegve, a vár közelében kerestek maguknak menedéket.

Báró Kemény Farkas ezredes márczius 25-ről Técsi huszár-tiszt személyében hadi követet küldött levéllel a várba. Técsit követte egy Kásek nevű huszár-trombitás.² A hadi követet, miután szemét fehér kendővel bekötötték, egy, a várból lejött katonatiszt karonfogva vezette a várba. A várparancsnok a levelet átvette, ígervén, hogy arra a lehető legrövidebb idő alatt válaszolni fog. A várbeli katonatisztek Técsit és Káseket a Kovács Péterné vendéglőjében megvendégelték s aztán útra bocsátották Tövis felé.

A várparancsnokság elutasító válasza 26-án érkezett Tövésre, mire br. Kemény ezredes Juhász J. őrnagy parancsnoksága alatt Tövisen is jelentékeny számú helyőrséget hagyván hátra, még aznap este előőrseit a Bilak hegyére állította ki és 27-én ugyancsak a Bilak hegyén keresztül megjelent Borbándon a m. e. 800 emberből álló előcsapat is. Ezt nyomon követte az egész magyar sereg, melynek előőrsei az Ompoly vize mentén és a «Práter» közelében azonnal kiállottak. A magyar sereg egy része a Maros jobbpartján lehúzódott Portusra s ezen két fő hadi pontról intézték a vár körülzárolását és ostromát. Márczius 28-án N.-Szebenből Alvinczre érkezett a 11-ik honvéd-zászlóalj s Borberek-nél a Maroson átkelve, Portusra vonult. Ezen zászlóalj 2-ik százada Medgyes Bálint hadnagy parancsnoksága alatt Alvinczen maradt azon megbízatással, hogy az alvincz-borbereki hajó-átjárót fedezze. A 11-ik zászlóaljjal egy időben érkezett a várat körülzároló magyar sereg erősítésére még 4 hatfontos és 3 háromfontos ágyú. A megszálló sereg a honn maradt lakosságot a Maros vizéhez rendelte fejszékekkel egy ideiglenes átjáró készítése végett.

A magyar körülzároló seregnek Borbándra történt előrenyomulása folytán a gyulafehérvári román lakosság nagyobb része marháival s egyéb ingóságaival a vár kelet felőli sánczába húzódott s ott rendezett be magának állandó tanyát. A román férfiakból álló városi tanács a várban keresett és talált menedéket, Axente vezér pedig «látván, hogy az ellenség oly nagy erejével szemben magát tovább fenn nem tarthatja», a havasok felé húzódott s az első szorosnál, Ompoiczánál, foglalt állást,

¹ «Honvéd» 78. sz. Feltűnő, hogy Axente Szever jelentése erről a harcról mit sem szól, holott neki a Diód és Felgyógy körül vívott emez összeütközésekben részt kellett vennie; hisz Boros-Bocsárd, Sárd és Borbánd Diódtól csak néhány kilométernyi távolban fekszenek.

² Kásek hosszasan volt N.-Enyeden vendéglős a Sisak vendéglőben.

honnan minden alkalmat felhasznált arra, hogy az ellenséget éjjel és nappal nyugtalanítsa s előőrseit jó sikerrel megtámadhassa.¹

Borbándon csakhamar élénk tábori élet kezdődött. Kemény Farkas ezredes a Vadadi-féle udvarházban szállásolta be magát. Az ostromló sereg nagyobb része számára sátrakat vontak. Lement oda az enyedi és ki-kilátogatott a gyulafehérvári népzenekar s zenéjük hangjai mellett a tisztikar el-elmulatott.

Hol vidám, hol fájdalmas mulatozásaikban részt vett a Gyulafehérvárról oda huzódott magyar lakosság egy töredéke, a Hegyalján és Gyulafehérvár környékén csodálatosképen életben maradt s feldúlt otthonuk meglátogatására haza szállingózott néhány magyar birtokos és gazdatiszt, s azon özvegy nők és árvák, kiket a portyázó magyar huszárok Sárd, Magyar-Igen, B.-Benedek s a többi hegyaljai községek-ből összeszedegettek és Borbándra gyűjtöttek össze. Ez utóbbiak a zene hangjai mellett s az ágyuk döreje között siratták legyilkolt szeretteiket, tova tűnt egykori jóllétüket.

A várban a körülzáró magyar sereg megérkezének láttára nagy volt a lőtás-futás; a tüzérek ágyuik mellett állottak szakadatlanul; a katonaság teljes fegyverzetben a piacon volt; a vár udvarára tábori sátrakat vontak fel s a kapukat bezárták, ölnyi vastagságu trágyaréteggel torlaszolja el.

Borbándról még aznap magyar katonák lovagoltak a város malomáig, a vár őrlöttjét lefoglalták s Borbándra szállították a magyar tábor számára.

A sárdi románok a malomárokból a vizet levezették, hogy örölni ne lehessen.

Délután a vár körüli terepet, a lőpor-torony körül, 20 terepszemlélő tiszt egy erős gyalog és lovas csapat kíséretében szemle alá vette, mire a várbeliek nagy várágyuval közibök lőttek, de a lövés kárt nem okozott. A következő éj csendesen telt el. Reggeli fél 4 órakor a magyar sereg Borbánd felől, a vártól északi irányból, 6 hatfontos ágyuval, néhány taraczkkal s több röppentyűvel a várat lövetni kezdte, mire a várbeliek szintén élénk és sűrű ágyutüzzel feleltek.

Az ágyuzás csak egy félóra hosszat tartott. A várban keletkezett tüzet gyorsan eloltották. A magyarok visszahúzódtak Borbándra; veszteségük tizenegy ember, e mellett egy ágyujok leszereltetett.²

Márczius 29-én a várparancsnokság ráparancsolt a városra, hogy

¹ Axente saját szavai. Ezt a nagy erőt a várbeli katonaság csak 3000 gyalogosra, 2 század huszárra becsülte *csékely hadi felszereléssel*. «Organ der Militär-Wissenschaftlichen Vereine» I. Band 354. lap.

² A «Honvéd» ezen ostromról szólván, azt mondja, hogy a magyar seregnek ezen alkalmal vesztesége nem volt. Mi az «Organ der Militär-Wissenschaftlichen Vereine» ide vonatkozó közleményének adunk hitelt, mert a «Honvéd» azon állítása sem felel meg a valóságnak, hogy a várat a magyarok ez időben két óra hosszágú lövették. («Honvéd» 78. szám. «Organ I.I. kötet 345. lap. László Elek naplója 115. lap.)

küldjön a várórség számára 20 öl tüzi fát, 20 szekér szénát, 15 mázsa szalonnát, ellenkező esetben a várost lövetni fogja.

Báró Kemény márczius 30-án hadi küldött által újra a vár feladására hívta fel a várparancsnokságot; ugyanazon a napon a magyar táborból néhány ágyulövést intéztek a vár ellen; 31-én a várórség erős kirohanást intézett a körülzároló magyar tábor ellen, hogy annak ereje felől magának biztos tudomást szerezzen. A kirohanást Czernoevic százados vezette. Részt vett abban a császáriak részéről 5 század gyalogság, 40 lovas s 2 hatfontos ágyuval. A császáriak rohama főleg Portus ellen irányult a vár ágyuinak fedezete alatt, de Borbánd és a gyulafehérvári szőlők felől is erős ágyu- és puskatüzelés vala hallható. A császáriak ellen nyomult M.-Portus felől két zászlóalj honvéd és egy lovas század, Borbándról a szőlők felől pedig 1000 honvéd és szintén egy század lovasság több ágyuval, tehát az egész ostromló sereg tűzbe ment. A császáriak a magyar sereg erejéről a kívánt tájékozást megszerezvén, meg mivel az ellenfél erős támadásba ment át, a várba sietve visszavonultak. Ezen kirohanás után néhány magyar huszár a külső város végéig lovagolt előre, ott két sárga-fekete zászlót, melyeknek sűrűn lengették a városban, kardjukkal levágtak s magukkal vitték.

Ugyanaz napon a várparancsnokság megrendelte, hogy a város 100 mázsa szalonnát küldjön fel a várba. A zárószó most is és mindig az volt, hogy ellenkező esetben a várost lövetni fogja.

Április 1-én délben a Korányi-féle korcsma-helyiségre, mely a város Borbánd felé nyuló végén van, a várbeliek 5 ágyulövést intéztek, azt hívén, hogy abban magyar honvédek boroznak. Csalódtak, mert akkor ott nem magyar katonák mulattak. Szintén ezen a napon Gyulafehérvárról több fegyverfogható fiatal ember, köztük Poklosi György főbírónak is két fia Borbándra ment s felcsapott honvédnek. Czirlea román származásu tekintélyes polgárt a magyar katonák a városban elfogták, Borbándra vitték, ott jól megreggeliztették, aztán haza bocsátották. A városban Czirlea elfogatásának híre nagy rémületet idézett volt elő úgy a magyar, mint a román ajku polgárok körében. Ugyanezen a napon Bem Szász-Sebesre érkezett egész seregével. A sereg egy része Szász-Sebesről még aznapon Alvinczre vonult s az alvincz-borbereki kompon átkelve, a Maros jobbpartján M.-Portusra huzódott át. Bem ez alkalommal Medgyes Bálint hadnagynak meghagyta, hogy 24 óra alatt Portusnál a Maroson hajóhidat veressen, mi ha a kitűzött határidő alatt még nem történik, föbbe fogja lövetni. Medgyes a tábornok parancsát véve, a káptalan udvarában létező tutajgerendákból, többnyire szászsebesi ácsokkal, a hajóhidat április 3-ra el is készíttette. Bem Portusról kevés idő multával visszatért főhadiszállására Szász-Sebesre.

2-án d. u. Bem egész tábora szintén Alvincz-Borbereken keresztül Portusra vonult át, a császáriak becslése szerint 8000 gyalog, néhány lovas század, 24 ágyu és több röppentyűvel. Ezen a napon a császár-

riak már reggel 5 órakor ágyuzni kezdettek Portus irányába, 9 órakor kisebb kirohanás történt a várból, melyben részt vett 3–4 század gyalogság, 40–50 lovas és 4 ágyu, de az erős magyar csapatok látára, melyek Portusról ellenök vonultak, nyakra-főre siettek vissza a várba. Ezen csatározásban a magyarok részéről egy huszár esett el, a császári könnyű lovasokból pedig néhány a magyarok fogságába került. Majd a vár fél 5 órakor erős ágyuzást kezdett a portusi magyar tábor ellen.

A magyar sereg egy része ágyukkal, röppentyűkkel az «Akasztó-hegy» felé vonult, honnan este 6 órakor a várt löni kezdette.

A gránátok és ágyugolyók szokatlan sűrűségben hullottak be a várba, hol mindenki, polgár, katonatiszt és közlegény, búvó helyet keresett magának. A várbeliek is hatalmas ágyuzással és röppentyűkkel feleltek vissza. «A gránátok sistergésétől és az ágyuzás borzasztó morájától eltekintve, a várban nagy csendesség volt, melynél csak a lakosok rémülete vala nagyobb» — jegyzi meg Bíró Miklós.¹ 7 és 1/2 órakor az ágyuzást és a röppentyűk szórását az ostromlók beszüntették, s csakhamar Bemnek egy újabb hadi követe jelent meg a várban azzal a felhívással, hogy az őrség az erősséget adja fel. A válasz ekkor is elutasító volt. A várkatonaság helyét ujjal elfoglalta.

A másfél óráig tartó ostromlás jelentékeny gyulást nem idézett elő a várban, csupán a várfal ormain okoztak az ágyulóvések némi omlást. 9 órakor a magyarság ágyúi ujjal megdördültek. A lövések ekkor még sűrűbbek voltak, mint megelőzőleg. A császáriak eleintén most is hevesen viszonzták a borzasztó ostromot, de csakhamar laukadni kezdettek s végre ágyúik teljesen elnémultak. 11 órakor a tüzelést a magyarok is beszüntették.

A császáriak részéről súlyosan megsebesült hét katona, s néhány meghalt. A várbeli vendégfogadó pinczéje tele volt katonatisztekkel; a tüzerek a vár felső ormója mellé, hason feküdvé vonták meg magukat; mások ágyúik mellől a kaszamatákba menekültek. Maga August is rejtkehely után nézett. Szóval, akkora volt ott a rémület és a fejetlenség, a várfal és a sánczok annyira fedezet nélkül valának, hogy «a magyarok a legnagyobb kényelemmel jöhettek volna a várba s a várbeliek csak azon vették volna észre magukat, hogy nyakukon az ellen-ség» — írja naplójában Bíró Miklós szemtanú.²

«Április 3-án 6 löveg s ugyanannyi lőszer és sok málhakocsi vonul lovas fedezet alatt Szász-Sebes felé. Az ellenséges gyalogság 4 oszlopban huzódik a borbereki táborba. Később még egy gyalog oszlop vonul el Maros-Portusról ugyanoda. Fogatok, málhák és lovas-ság szállítatik M.-Portusról a vizen át. Az átvonulásra még egy másik komp is készítettet» — jelenti Olszewszki hadnagy a székesegyház tornyából.³ Az elvonulás tartott a 4-re virradó éj folytán is. Szóval

¹ Naplója 48. iv 5. oldal.

² Naplója 48. iv 5. oldal.

³ «Organ» 51. kötet 355. lap.

Bem tábornok hadseregével Gyulafehérvár alól távozott. A sereg egy része levonult Alvinczre és Borberekre, a másik rész Bem tábornokkal átment Szász-Sebesre s ott tíz napi pihenőt tartott. Gyulafehérvár alatt pedig maradt továbbra is az előbbi, körülzáró sereg báró Kemény Farkas ezredes parancsnoksága alatt.

A várőrség a visszamaradt magyar hadsereg erejének megismerése végett április 4-én újabb kirohanást tett, melyet szintén Czernoevic százados vezetett. Részt vett ebben hat század gyalog, az összes lovasság és két hatfontos ágyu.

Czernoevic d. e. 10 órakor vonult ki a várból a vár ágyuinak fedezete alatt és Portus irányába nyomult előre. A magyarok ezen hadosztálylyal szemben kifejtették összes erejüket, mely állott ekkor M.-Portuson 3 zászlóalj gyalogságból és 1 lovas századból; Borbándon 1 zászlóalj gyalogságból, 80 lovasból, néhány ágyuval s több röppentyűvel felszerelve. A várbeliek a magyar sereg erős hadi mozdulatai elől sietve visszavonultak a várba.

Ezen a napon még egy érdekes eset fordult elő, melyet az «Organ der Militär-Wissenschaftlichen Vereine» 51-ik füzetében ekkép ír le: «Délután fél két órakor az I. számú bástya előtt egy négylovas kocsit vesznek észre, melyet egy ellenséges lovas egészen a vársíkam széléig kísért. Mankovszki szertűzér a kocsiban ülő polgári egyént, két kartácscsal töltött ágyut feléje irányítva, azzal a kijelentéssel állította meg, hogy a legcsekélyebb elő- vagy hátravonulás esetében kartácscsal fogja lelővetni, egyszersmind megrendelve neki, hogy felsőbb parancs érkezéig az úton maradjon. Erre a polgári egyén lepecsételt levelet mutatott fel és a várba bebocsátást kért.

Miután ezen ügyben a tüzér-igazgatóságnak jelentés tétetett, a polgár kocsijával együtt bejutott a várba, a hol aztán kihallgatták s irásait és podgyászát megvizsgálták. A vizsgálat alapján kitünt, hogy a bukaresti angol konzul irásban Bemhez, mint Erdély volt kormányzójához, ama kéréssel fordult, hogy a várban levő Veba Vesta angol grófnő, Vebbe Warton Esquire százados neje részére eszközölje ki a várból való eltávozatást, továbbá hogy Erdélyen át Bukarestig biztos fedezet alatt utazhassék. E célból saját komornyikát küldte el említett grófnőért.

A komornyik ugyanazon a napon megérkezett Szász-Sebesre; iratait átadta Bem tábornoknak, ki a konzul kérésének teljesítését megígérte s saját kocsiját küldte a grófnő után. Veba Vesta grófnő a hadi tanács előtt ohajtása felől kikérdeztetett, s midőn kinyilatkoztatta, hogy Bukarestbe ohajt menni, elutazása április 5-ének d. e. 10 órájára megállapított. A grófnő a megjelölt időben egy lovas járőr kíséretében a várból kihajtatott s az ellenséges előőrsökhöz sietett.*

Br. Kemény ezredes április 4-én a vár környékének terepviszo-

* 356—357. l. László Elek naplója 118—119. l.

nyait vétette vizsgálat alá. Április 5-én a várórség kisebb kirohanást tett. Április 7-ike csendesen, minden mozgalom nélkül telt el. 7-ikén a várostól 20 ökröt és sok főzelékféléket követelt a várparancsnokság, azzal a hozzáadással, hogy a parancs nem teljesítése esetében «a várost baj fogja érni».

A város a várparancsnokság ezen követelésének is eleget tett; a várbeliek a várban tartották azon szekerekbe fogott ökröket, melyekkel a főzelékféléket a várba szállították s az üres szekereket emberek vonták le a várból.

Április 8-án — husvét első napján — a várbeli nagy templomban Lönhart Ferencz tanár és a püspöki iroda iktatója tartott szónoklatot «oly lelkes kifejezésekkel, hogy a hallgatóság egy része sirva távozott».*

Fél 5 órakor ágyulövések intézettek a szőlők alatt elvonuló néhány magyar katonára. Ezen kisebbszerű ágyuzástól eltekintve, a husvétii ünnep napjai csendben teltek el.

Április 11-én a mokányok táborából kém érkezett a várba s kért 2 század katonaságot s legalább félüteg ágyut, hogy ezeknek fedezete alatt felkelő románokat szállithassanak a várba. Kérésőknek azonban a várparancsnokság nem tett eleget. Ezen a napon ismét kirohanás történt a várból a portusi hadiszállás ellen, melyben részt vett 5 század sorkatona, 100 szász vadász, a könnyű lovasok teljes számban 2 hatfontos ágyuval. A borbándi magyar sereg ezt a haderőt el akarta vágni a vártól s csak kevesen mult, hogy terve nem sikerült. A magyar előőrsök épp a városig hatoltak előre. 12-én a magyar előőrsök, gyalogok és Kress könnyű lovasok a vár sánczáig nyomultak előre s a vár falán álló katonák közül ötöt lelőttek. Lőttek a várból is rájuk, de a magyarok veszteséget nem szenvedtek. Ugyanezen a napon a várban több katonát fogságra vetettek azon gyanuból, hogy a magyar táborba akartak átszökni.

Április 15-dike a gör. keletiek és gör. egyesültek husvétja volt. Ezen alkalomból a vár piacznán nagyszerű templom-sátort építettek, melyben a balázsfalvi kanonokok tartottak fényes misét. Az istentiszteleten jelen volt a várórség teljes számban. August és a tisztikar katonai díszöltönyükben hallgatták végig a misét. Ellenben a szász vadászok duzzogva hagyták oda a templomozást, azt hozva fel okul, hogy a róm. kath.-ok és a protestánsok husvétján mondhatni még istentisztelet sem volt, a katonaságot a vár sáncznán dolgoztatták, míg a románok husvétii ünnepét a lehető legnagyobb fénynyel ülték meg.

Április 16-án Kovács Miklós püspök engedélyt kért br. Kemény Farkas ezredestől, hogy rózsamáli szőlejét megműveltethesse. Br. Kemény a püspök kérésére azt válaszolta, miként ő a püspöki szőlő megműkáltatását nemcsak nem ellenzi, de kész a munkások fedezetére hon-

* Bíró Miklós naplója.

védeket, sőt két ágyut is kirendelni. A várbeli hadi tanács azonban a püspöknek a rózsamáli szőleje megművelésére engedélyt nem adott.

Április 17-én 92 fogat érkezett Portusra, ezek között sok ágyu, lőporos szekér stb. A «Királykútja»-nál a magyarok 15 ágyut állítottak fel. Horváth hadnagy képét, ki a várban a kórház felügyelője volt s mint ilyen márczius 23-án a magyar táborba átszökött, bitófára akasztották. A hadi tanács a várban lakó polgároknak az onnan való kimenettel szigorúan megtiltotta azon az okon, mert híreket visznek a várból ki és hoznak oda be. Valóban a nők hoztak is fel a várba magyar hírlapokat, többnyire ruhájuk alá rejtve. Ezen rendelet azonban csak a várbeli magyar ajku lakossággal szemben vétetett alkalmazásba teljes szigorral. 18-án a könnyű lovasok a vár körül őrzőjáratot tartottak, kik közül a magyarok egy tizedest halálosan megsebesítettek; délután a várbeliek 24 fontos ágyukkal lődöztek a portusi magyar főhadiszállásra s egyidjüleg gránátokat is vetettek ugyanoda. A magyarok csatárláncza egészen a városig nyomult előre élénk kézfegyver- és ágyutűz között.

A városról Molnár gör. kath. esperes, Elekes K. ref. és Conrád luth. pap személyében küldöttség menesztetett Borbándra a várparancsnok engedélyével, felkérni Beke ezredest, hogy a honvédeknek a város területére való bejárást tiltsa el, minthogy azok ott házkutatásokat, sőt elfogatásokat is visznek végbe. A küldöttség kedvező válaszzal tért vissza.

Este megint nagy ágyuzás volt a várból Borbánd felől egész a város végéig előre nyomuló honvédségre. Április 19-én csendesség volt, de 20-án éjjel újból lőfegyverekkel lövöldöztek a várból a városba bejött honvédekre, mire ezek is sűrű fegyvertűzzel válaszoltak; ennek folytán a városi lakosság egész éjszaka talpon volt. 21-én a magyarok egy Diamant nevű gyulafehérvári izraelita kémét elfogtak és Borbándon főbelövelték. 23-án a várból folytonosan ágyuztak a «Király-kút» környékén gyakorló honvédekre s egyidejüleg csatározás folyt a könnyű lovasok és a magyar huszárok között. A várbeli könnyű lovasok fogságba ejtettek egy Kovács Károly nevű nemzetőr-tisztet, ki a város végén egy kisebbszerű lakásban szokott találkozni Gyulafehérvárrt lakó nejével. Kovácsot a császáriak nagy diadallal vitték be a várba. Április 24-én Kisfalud és Sárd égtek. Sárd a magyar huszárok karabélytűzétől gyult meg, kik a községben vigyázatlanul lövöldöztek. Szeles idő lévén, a véletlenül támadt tűz gyorsan harapódzott s a község számos épületét hamvasztotta el. Leégett a ref. templom és a torony, a papi lak és számos nemesi udvarház. Br. Kemény a hibás huszárokat haditörvényszék elé állította.*

Ugyanezen napon 21 főből álló magyar gyalog járőrség a lőpor-toronyba tört be s ott zsákmányolt. Borbándra és Portusra nagy élelmi szállítmányok érkeztek. A magyarok a «Leánypataká»-ban ágyukat helyeztek el s a «Sajgó» hegy tetejét is őrséggel rakták meg. Az ostromló

* Özv. Sándor Lajosné szemtanú közlése. «Organ» 51. k. 358. lap.

tábor részére erősítések érkeztek. A várban a takarmány-hiány kezdett érezhetővé válni, a vágó marhákat gabnafélével tartották. A város piacznán szokatlan drágaság állott be.¹

26-án a magyarok részéről nagyobb csapatmozgalmak voltak észrevehetőek. A Borbándtól Sárdig elterülő tér magyar katonaság által volt ellepve. A Mihályi százados vezetése alatt Zalathnán járt négy század honvéd tért vissza zalathnai kirándulásából Borbándra, hozván magával m. e. 60 szekeren zalathnai magyar menekülteket. Ezen napon a várbeli kórházban 360 beteg katona volt elhelyezve; naponként titokban 6—7 katonát temettek, mely körülmény miatt a várban nagy levertség uralkodott.

Április 27. és 28-án apróbb csatározások folytak a vár körül; 29-én megérkezett Stein ezredes és a várostrom vezetését br. Kemény ezredestől átvette. E napon Borbándon és Portuson hála-istentiszteletek tartattak a magyar fegyverek diadalának örömére.

Stein április 30-ról hadi követ által levelet küldött a várba, melyben a várbeli hadi tanácsot az Erdélyben folyt és folyó további pusztítások és vérontások megszüntetése tárgyában tartandó értekezletre hívta fel. A várparancsnokság a felhívást visszautasította s a visszautasító választ Apfler Max.-könnyűlovas ezredbeli főhadnagy Stein ezredesnek a portusi főhadiszálláson még aznap kézbesítette. Ettől kezdve a magyar tábor komolyabban készült az ostromra, a várbeliek is a várat folyton erősítették.

Május 2-án a várbeliek elfogtak a városon egy Székely Sámuel nevű polgárt s a következő napon agyonlőtték, mely eljárás a városon és a várban lakó magyarokat rémületbe ejtette. A magyarok erre azzal válaszoltak, hogy május 5-én kémkedésben hibásnak talált két románt lőtték agyon.

* * *

A várparancsnokság meggyőződván, hogy felmentő rendes katonai segélyre nem számíthat, Munzat Albert I. határőrezredbeli főhadnagyt 3 határőr katona kíséretében a román felkelők táborába indította azon utasítással, hogy Axentéeket a vár felszabadítására irányuló gondosabb tevékenységre serkentse. Munzat álöltönyben a magyar előőrsökön és a Mammuth hegyen keresztül hatolva, 7-én Gura Ursulujban találkozott Axentével.²

A levél Jánku, Buttyán, Axente, Dobra és Bálint praefecteknek szólott s egyebek mellett azt is magában foglalta, hogy Munzat a havas-

¹ Egy font marhahús 15 váltókrajczár, sertéshús 24 v.-krajczár, $\frac{1}{4}$ bárány 2 v.-forint stb. «A drágaság itt 1817. óta ekkora nem volt» — írja László Elek naplójában. 128. lap.

² Axente az idő megjelölésében téved. Azt állítja, hogy Munzat 4-én indult ki a várból, holott ez május 6-án történt. «Organ» 359. lap.

ban működő összes önkéntes (román) csapatok parancsnokának van a várparancsnok által kinevezve, s említett praefectek utasítottak, hogy maguk is Munzatnak engedelmességedjenek.*

Május 6-án a vár fokáról sűrű ágyulóvéseket intéztek Borbánd és Portusra s a szőlők felé. Ezen a napon Elekes ref. pap, a várparancsnoktól nyert engedélylyel, Borbándon istentiszteletet tartott. A várbeliek egy nagyobb ostrom bekövetkezésétől tartva, a pinczékbe költözködtek; katonái összeesküvést sejtettek, melynek célja arra irányult volna, hogy a várat inkább fel kell adni, mint levegőbe röppitetni.

Május 10-én a beteg katonák száma a várban 423, Kovács püspök is beteg. Május 11-én és 12-én szakadatlanul ömlött az eső; 12-én hajnalban 5 századnyi gyalog és 30 lovas katona tört ki a várból, hogy a város marhacsordáját felhajtsa a várba. A magyar előőrsök ezen kirohanást észrevevén, Portusra és Borbándra jelt adtak, mire erős honvéd-csapatok siettek ágyukkal a püspöki major irányába. A császáriak maguk eleibe vettek 42 drb barmot s azokat felhajtották a várba, miközben a vár fokáról erős ágyuzás folyt a magyarokra, mire ők is sűrű ágyutüzzel feleltek, mely a városi épületekben is jelentékeny kárt okozott. Másfél órai csatározás után a várbeliek sietve visszahúzódtak a várba, egy katona veszteséget szenvedve.

15-én nagyobb szerű összecsapás történt az ellenfelek között, melyben a magyarok részéről egy huszár, a császáriak közül egy gyalog katona vesztette életét. Az ágyuzás mindkét részről egész nap folyt, sőt 16-án is szakadatlan tartott.

17-én d. e. Fogarasi Antalt és Mihelyes Zsigmondot s még egy pár városi tekintélyes polgárt a várba hurczoltak fogságba, a mi a városiak között újabb izgalmat okozott, melyet fokozott az a körülmény is, hogy ugyane napnak délutánján 2 órakor a Mammuth hegy oldalán előbukkant az Axente táborából m. e. 800 ember s egyenesen a puskaporos bástyának tartott. Itt 35—40 honvéd állott őrt. A románok Munzat vezetése alatt a magyar őrcsapatot megrohanták; ez a túlnyomó erő elől a közeli erdő szélére húzódott vissza s onnan tüzelt a támadókra. A borbándi magyar tábor erről értesülést szerezvén, 3 század gyalogos, egy félszázad huszár két ágyuval s egy röppentyűvel sietve a románok ellen nyomult, de későn érkezett, mert a románok a vár ágyúinak védelme és a várból elibök ment egy osztagnak fedezete alatt benyomultak a várba a várőrség nagy örömére. A városiak még aznap parancsot kaptak a várbeliektől, hogy az ujon érkezettek részére azonnal élelmet szállítsanak.

A havasiak által elért siker következtében a gyulafehérvári románok vérszemet kaptak; elrejtett fegyvereiket szedegették elő, úgy, hogy a városi magyar elem méltán rettegett egy »Bertalan-éj» bekövetkezésétől. E miatt ezen éjjel tömegesen hagyták oda a várost s húzódtak

* Axente jelentése. »Románság» 502. lap.

tak ki a borbándi magyar tábor biztonságába. Ettől kezdve a gyulafehérvári magyar és izraelita felekezetű polgárok kiköltözködése a városból folyton tartott Borbándra, honnan elszéledtek Tordára, Nagy-Enyedre, Maros-Ujvárra, Szász-Sebesre és Szászvárosra. A román lakosság szintén folytatta a beköltözködést a vár sánczaiba. Gyulafehérvár egy ostrom alatt levő város szomorú kinézését mutatta. A magyar és izraelita lakosság ki volt fosztva, kizsarolva mindenéből. Az épületeken ágyugolyók okozta pusztítások nyomai. Az utcákat, járóhelyeket fű és méter magasú dudva nőtte be. Ember lenn a városban alig volt látható. A temetések gyakoriak, de minden harangszó s többnyire papi szolgálat nélkül mentek véghez, alig néhány ember részvétele mellett.

A várbelieknek Axente hadosztályának megérkezése felett érzett öröme csakhamar alább szállott. Ugyanis ők egy felmentő nagy román tábort vártak s a helyett jött Axentével és Munzattal 800 ember, de ezek közül is lőfegyverrel csak m. e. 120 volt ellátva. A várba bejutott román felkelőket négy századba osztották; felszerelték lőfegyverekkel; feleskették a császár iránti hűségre; a Munzat főhadnagy parancsnoksága alá helyezték és a hegyi háború folytatására utasításokkal látták el.

Május 18-án két hadi küldöttet bocsátottak a várba. Ezek Beke ezredes levelét hozták Borbándról Kovács Miklós püspök részére. Beke ezen levélben a püspököt felszólította, hogy a várat hagyja oda, költözködjék Kolozsvárra s püspöki megyéjét kormányozza, mivel az a kormányzást teljesen nélkülözi. Kovács püspök, minthogy a várparancsnok a várból leendő távozását ellenezte, onnan nem mozdult, de maga helyett az erdélyi róm. kath. egyház ideiglenes kormányzásával megbizta Kedves István esperest és kolozsvári plébánost, a miről Bekét értesítette.

19-én egy katona a várban kolerás tünetek között hirtelen meghalt; egy Elekes nevű tizedes, a Leiningen-ezredből, a vár falán észrevétlenül leereszkedett s szaladt a magyar tábor felé, de a román határőrök utána lőttek s a székely fiu halva maradt.

21. és 22-én hadi tanácsulések tartattak a várban, melyekben részt vettek a román vezető férfiak is. Ezen hadi tanácsulésekben elhatározták, hogy a várban levő román felkelők rendes katonai erő közreműködésével egy kirohanásban tüntessék ki magukat. Nyilvánosan ezt határozták el, de ebben a megállapodásban más egyéb, titkos cél lebegett. Ugyanis August várparancsnok és a többi nem román származású tisztek, valamint a szász vadászok attól tartottak, hogy a várban levő román vezető férfiak, a román határőr katonákkal egyetértve, a várat egyszer csak magukénak nyilvánítják s annak kormányzatát átveszik. Ezt az eshetőséget Augusték magukra nézve rosszabbnak vélték lenni, mint ha a vár az ostromló magyar tábor birtokába jutna. Titkon tehát megállapodás történt abban, hogy a románokat a várból távolítsák el. A hadi csel terve ez volt: a román felkelők vezet-

tessenek ki a várból rohamra, de a vezetés akként legyen intézve, hogy a magyarok által a vártól vágassanak el s oda többé vissza ne bocsáttassanak. A cselbe a román származású katonatisztek közül csak Munzat főhadnagy volt beavatva. A kirohanás idejéről a május 25. és 26. közötti éjjet állapították meg. 25-én este tehát a legénységet pálnikával és borral leitatták s éjfél után a várból kivезényelték erős rohamra. Fedezetül szolgált két határőr század két ágyuval. A kitörők a puskaporos bástya irányába vonultak előre nagy csendben. Azt megközelítvén, a közeli erdőbe húzódtak s onnan intéztek a honvédek ellen makacs támadást. A bástyánál a 32-ik honvéd-zászlóalj egy százada állott őrségen Rácz Károly százados parancsnoksága alatt. A koromsötét éjben a támadók eleintén magyarul szóltak a honvédekhez, azt akarván velök elhitetni, hogy magyar katonák közelednek feléjük. Szándékuk ugyanis az vala, hogy a honvédséget minél inkább megközelíthessék, a mi nekik eléggé sikerült is. Mikor a támadók a honvédek közvetlen közelébe jutottak, nagy gyorsasággal rohamot intéztek reájuk s egy borzalmas éjjeli harcz vette kezdetét, melyben részt vett a várból kivonult 2 határőr század is. A magyarok a felette túlnyomó számú ellenséggel szemben kezdetben nagy hátrányban voltak és visszahúzódtak a szőlőkbe. A küzdelem zajára a magyar csapatok minden oldalról siettek a puskaporos bástya irányába, hol a harcz folyt. Borbándról a küzdelem színterére vágatott egy lovas század, melyet nyomon követett nagyszámú gyalogság 2 ágyuval. Ekkor már hajnalodni kezdett. A románok, látva, hogy minden oldalról nagy erő nyomul előre ellenök, az erdőbe szaladtak. Ember ember ellen harczolt, alig ismervén fel, hogy ki a jó barát s ki az ellenség. «Hogy mi magunkat meg nem öltük és egymást meg nem sebesítettük, tisztán katonasapkáinknak köszönhattük, csak ezekről ismerhettünk egymásra» — írja jelentésében Axente vezér.*

A várbeli katonaság pedig tőlük szándékosan elszakadt. Az előre nyomuló magyarok a puskaporos bástya körül már csak a határőröket és a tömegtől elszakadt kisebb számú román felkelőket találták, kiket rövid harcz után a 5-ik bástya nehéz ágyuja visszarendelt a várba. A magyarok a futó románokat üldözőbe vették, kiknek egy része Sárdon keresztül Tótfalud felé s onnan a hegyek közé menekült. A magyarok Tótfalud községet felégették s ezután jelentékeny mennyiségű élelmezésre felhasználható zsákmánynyal táborhelyükre visszatértek. Auguszték célja pedig ezzel el vala érve, a mennyiben a várba csak a 97 román felkelő tért vissza. Munzat főhadnagy is, Axente vezérrel, a szerteszórt román felkelőkkel menekült.

Az ezen ütközetben szenvedett veszteséget mindenik fél túlozva adja elő.

Axente úgy tudja, hogy a magyarok 80 halottat s ennél több

* «Románság» 507. lap.

sebesültet számláltak, ellenben a románok vesztesége 28 halott, 6 sebesült és 7 fogoly volt. De mivel Axente nem maradt a csatatér ura, ennél fogva a magyarok veszteségét nem is tudhatta. A «Honvéd» 129. száma szerint a románok vesztesége 100—200 halott és ugyanannyi fogoly. A várbeliek szerint a románok vesztesége 40 halott, a magyaroké pedig 50. Creián várbeli cs. százados azt állítja, hogy a magyarok vesztesége ezen harcban nem több 5 halottnál, a románoké ellenben 80—90 halott és 20 fogoly, kiket Maros-Ujvárra küldöttek az ott működő rögtönítélő bíróság elé. Valószínű, hogy a Creián adata közelíti meg a valóságot. Ugyancsak a várbeliek feljegyzése szerint a románok elvesztettek 1 egyfontos hegyi ágyut,¹ s a magyarok 2 foglyot és sok rőppentyűt.

Rácz Károly vezénylő századost a magyarok méltán hibáztatták, hogy századát meglepetni engedte.²

Május 28-án a románok a püspöki majorból 10—12 drb marháat felhajtottak a várba s ezzel a püspökségnek az utolsó drb marháját is felhasználták a várórség élelmezésére.

29-én a városon zendülés tört ki. A honvédek ugyanis megkísérelték elhajtani a városi csorda maradványát, de a románok ellene szegültek s a harangokat félre verték. Poklosi főbíró a harangok félreverésében hibásokat elfogatta, mire a románok őt fenyegetésekkel illették. Poklosi a történekről jelentést tett a várparancsnokságnak azon kijelentéssel, hogy ha elégtételt nem kap, hivataláról lemond s átmegy Borbándra a magyar táborba.

A várhatóság a zendülésben hibásokat elfogatta s a várba felvitette. A várból a várost lőni kezdték, mire ott gyulás támadt.

30-án újra hadi követek jártak Portusról a várban s onnan vissza Portusra. Kovács püspök szentelt olajat küldött Kedves István plebánosnak. Ezen alkalommal Stein újra felszólította August parancsnokot a vár feladására, de ismételten elutasító választ kapott.

Május 31-én kora reggel Menzat és Axente intéztek támadást 3—4000 főnyi román népfelkelővel a várat körülzáró magyar sereg ellen. A románok ekkor is a «Mammuth» hegyről özönlöttek alá; a jobbszárny Vladutz praefect vezetése alatt Portus, a közép Axente praefect vezetése alatt Borbánd irányában támadott. Tervbe volt véve az is, hogy ha Portusról a magyar helyőrség kimozdul, Portust Poklos felől rohanják meg s ugyanez történjék Borbánddal is Kisfalud irányából. Az «Előmal» tetőn a 32-ik honvéd-zászlóalj egyik százada, Portus felől pedig a 11-ik zászlóalj egy százada volt előőrson. A románok mindkét irányban hevesen támadtak.

¹ Ezen igen kezdetleges szerkezetű kis vaságyu a gróf Esterházy Miguel birtokába került, ki később a kolozsvári ereklye-muzeumnak ajándékozta s ma ott őrzetik.

² Bíró Miklós naplója 55. iv. «Honvéd» 129. és 141. sz. «Organ» 359—360. lap. Axente jelentése: «Románság» 506—507. lap. Axente azt írja, hogy ő maga leszurt három honvédet s egyet keresztül lőtt. Valószínű, hogy kifejtett vitózségét kissé túlozva adja elé ez alkalommal is, mint rendszeren.

A magyar sereg idejekorán észrevette a támadást s annak visszaverésére nagy erőt fejtett ki. Borbándról és Portusról gyalog és lovas csapatok siettek a puskaporos bástya irányában, hol a küzdelem már javában folyt. A magyarok ágyukkal lőttek és röppentyüket vetették az ellenségre.

A román táborban iszonyú volt az ordítás, mely behallatszott a várba. A vár sáncza tele volt katonasággal s bámészkodó néppel. A magyarok támadása annyira heves volt, hogy a lázadók tömege az előtt meg nem állhatott. Egy része rövid idő múlva visszavonult az erdőbe s onnan folytatta a tüzelést. A honvédek az erdőbe menekültek szuronnyal rohanták meg, pár honvéd-század pedig a hátuk mögé igyekezett kerülni, mit a románok észrevéve, a küzdelmet abbahagyták s futásnak eredtek. A honvédek és huszárók a futó tömeget üldözőbe vették s üzték Tótfaludig. Itt ablakokból és kerítések mögül tüzeltek a magyar katonaságra, minek következtében a fegyver tüzétől a falu több helyen meggyuladt. Tüzet fogott Ompoicza község is és a lakosok menekültek a havasok felé. Tótfaludon néhányan a románok közül házaikban égtek össze.

Tótfaludról a magyar fegyveres erőt visszavezényelték Borbándra, de hozott magával nagy mennyiségű élelmezésre felhasználható zsákmányt.

A Vladutz vezetése alatt harczó jobbcsőrnő is kemény vereséget szenvedett. Egy része a Marosnak rohant, más része Poklos felé menekült.

Axente a magyarok veszteségét ezen ütközetben 200, a románokét 25 halottra becsüli. A «Honvéd»¹ szerint a román centrum vesztesége 50—60 halott, a magyaroké 3 halott és 8 sebesült. A Vladutz vezetése alatt működött jobbcsőrnő vesztesége a «Honvéd»² szerint 20—25 halott.

Ezen ütközetben a magyarok közül kitüntették magukat Thordai József honvéd-hadnagy, Ágoston Antal honvéd-főhadnagy és Szász Lőrincz vadász-csapatbeli hadnagy.

Sajátságos, hogy a várból a vár sánczába kivezényelt helyőrség ez alkalommal nem támadott, hanem «egykedvűen nézte a románok csatáját, jóllehet a bánáti és az erdélyi határőrök tisztjei kérték a parancsnokot, hogy engedje meg nekik a várból való kirolianást».³

Ugyanezen a napon m. e. 4—5000 román, a «balszárny», Bálint praefect vezetése alatt Tövis ellen is erős támadást intézett. Ezen, jobbára havasvidékiekből álló tábor Diód felől nyomult Tövis ellen kora hajnalban. Itt Juhász őrnagy a rendelkezése alatti 2 kis század honvéddel, néhány huszárral és egy kis ágyuval harcra készen várakozott a

¹ «Honvéd» 141. szám.

² «Honvéd» 141. sz.

³ Axente jelentése. «Románság» 512. lap.

románok támadására. Látván azonban a túlnyomó ellenerőt, 2 huszárt Borbándra küldött mentő segítségért.

A harc a tövisi völgyben fejlődött ki, honnan a magyarok folytonosan harczolva, visszahuzódtak s a kertek árkaiban erős hadi állást foglaltak el. Reggel 7 óra tájt megérkezett Borbándról egy század vadász és néhány huszár 2 ágyuval s ezzel egy időben Nagy-Enyed felől is sebes vágatásban egy huszár-csapat.

A Borbándról érkezett erő a román tábor jobbszárnya, az Enyed felől jött huszárok a balszárny ellen nyomultak.

A románok ezt látva, az ütközetet abbahagyták s fegyvereiknek, öltönyeiknek egy részét eldobálva, hanyatthomlok rohantak a gyógyi hegyen fel Diómál felé, mások meg Orbó irányába. Az üldözésbe átment magyarok pedig mindenütt nyomban követték. Az ágyukat felvonták a hegyekre s a magaslatokról tüzeltek azokkal a szaladókra.

Az üldözők mokánynöket is fogtak el, kik zsákmányhoz jutás reményében kísérték el férjeiket a táborba. Csaknem Ponor-Remetéig üldözték a szétvert hadat, de itt a hegymagaslatok sűrűen bokrokkal lévén benőve, melyek a románoknak rejtekhelyül szolgálhattak volna, a magyarok jobbnak látták a további üldözéssel felhagyni. Dél-tájt aztán diadallal visszaérkeztek Tövisre.

Bálint Simon úgy tudja, hogy a magyarok vesztesége ezen harczban 82—90 halott és a románoké 17. Részünkről úgy tudjuk, hogy épp fordítva áll a dolog.*

A magyarok foglyokat is ejtettek hatalmukba, kik közül egy kihallgattatva, azt vallotta, hogy a román praefectek célja vala a Gyulafehérvár környékén levő magyar tábor megsemmisítése s azután Torda városának megrohanása; a románoknak parancsként volt kiadva, hogy a hat éven aluli korban levő gyermekek kivételével minden magyar embert gyilkoljanak le. Azt is elmondta a kihallgatott fogoly, hogy a havason nagy a szükség élelem dolgában, továbbá hogy a románoknak egy részét a muszka intervenczió reménye és a kétségbeesés, a nagyobb részt pedig a vezetők vas-szigora és fanatizálása tartja fegyverben a magyarság ellen. Állítólag a gyulafehérvári magyarok legyilkolása is el vala határozva.

Ugyanezen napon Kovács Miklós püspök Lönhart Ferenczet egy katonatiszt kíséretében a várból kiküldötte Portusra Stein ezredeshez szentelt olajjal, azon kéréssel, hogy a parancsnokló ezredes azt juttassa Kedves kolozsvári plébános kezéhez. Lönhartnak ezen útjában alkalmá nyílt Steinnal négy szem közt néhány bizalmas szót váltani. Kijelentette ekkor Lönhart, hogy a püspök nem jószántából maradt a várban, s hogy ott határozottan fogolynak érzi magát.

* «Honvéd» 129., 137., 141. és 142. sz. Biró Miklós naplója 56—57. iv. «Organ» LI. k. 364. l. Axente jelentése. «Románság» 511—512. l. Bálint Simon jelentése. «Románság» 535—537. lap.

August várparancsnok elrendelte, hogy a gyulafehérvári románok a vár sánczait hagyják oda, de ez a rendelet végrehajtva nem lett.

Junius 1-én és 2-án feljegyzésre méltó esemény vagy mozzanat nem történt. 3-án Kovács püspök 500 pengő forintot ajándékozott a várbeli beteg katonák közti felosztás végett.

Junius 5-én hadi követ kereste fel a várból Steint a várparancsnok azon kérésével, hogy a magyar katonaság gondoskodjék a városi polgárság élet- és vagyonszolgálatáról, minek teljesítését Stein készséggel meg is ígérte.

Ugyanezen napon kisebb jelentőségű csatározás folyt a vár körül. 7-én — Urnapján — a várbelieket nagy rémületbe ejtette az a hír, hogy a magyar sereg a vár rendes lövetését ezen a napon kezdi meg; történt is ezen a napon néhány ágyulövés.

Stein, Poklosi György főbíró által, ujjal a vár feladására szólította fel a parancsnokságot, ígérvén, hogy a tisztek kardjaikat megtartva, Temesvárra vonulhatnak át. Ugyanoda mehet át, fegyver nélkül, a legénység az a része is, mely a magyar táborba átlépni nem ohaajt; a várban levő polgári menekültek amnesztiát kapnak, kivéve azokat, kik súlyos büntettek elkövetésében részesek.

Poklosi esdekelve kérte Augustot, hogy ezt a tisztességes ajánlatot fogadja el. Elmondta, hogy a várórség segítségre nem számíthat; hogy mennyi vér és mennyi könny folyt a vár körül, a mi a vár feladásával meg fog szünni. August azonban most is hajthatatlan maradt.

A magyarok most már a vívó árkok hányását szorgalmasan kezdték folytatni, főleg a kutyamáli hegy nyugoti oldalán. Többnyire éjjel dolgoztak. A várbeliek a 7. és 8-dika közötti éjjelen gránátokat hajítottak oda. «Az ellenség, a népfelkelés csaknem három heti jelenléte daczára, a vár szándékolt ostromát, habár lassan is, de folyton előkészítette. Az ostrom-munkálatok lassuságának oka nem az erély hiányában rejlett, hanem abban a körülményben, hogy az ostromló csapatot alapjában újra kellett szervezni; a mellett pedig oly hiányos fuvarberendezéssel küzdeni, mely a nagy szállítási követelményeknek — tekintve az ostromló hadtest kiterjedt elhelyezését, nehéz ágyuk előkerítését, lőszer, élelem s egyéb szükségletek beszerzését — teljességgel nem felelhetett meg. Báró Stein ezredes elfogott levele tanuságot tesz ezen érezhető hátrányokról» — írja Olszewszki százados naplójegyzeteiben.*

Junius 8-án a várban a kenyéradagot egyharmaddal alább szállították. A liszt hiánya most már kezdett érezhetővé válni. Gabona volt bővön, de hiányzott a malom.

9-én újabb csatározások a vár körül. 11-én ismét alkudozások a vár feladása tárgyában, de eredmény nélkül. Ekközben a vívó árkok ásása Portus felől, az akasztó domb megett, szakadatlanul folyt, mely

* «Organ» LI. k. 360. lap.

munkálatot a várbeliek ágyu- és röppentyü-lövésekkel igyekeztek akadályozni.

12-én a magyarok jelentékeny számu marhát foglaltak le. Ezeket a csügediek akarták a várba belopni. A magyarok Portusról egy szerb borvizet küldöttek ajándékképpen a várbeli tisztikar részére, a mi ott nagy örömet keltett.

Az ostromlók táborában folyton nagy volt a mozgás. Ágyuk, társzekerek, csapaterősítések érkeztek Portusra és Borbándra. A városba híre jött, hogy az ostromlók a várost megszállani szándékoznak. Poklosi és még két polgár lementek Portusra Steinhoz, kérték az ezredest, hogy a város megszállására vonatkozó szándékával hagyjon fel, mert a megszállás a szerencsétlen város teljes pusztulását vonná maga után.

18-án a magyar táborból 2000 darab szívart küldöttek ajándékképpen fel a várba a tisztikar részére, mit ez azzal viszonzott, hogy a püspöktől kért egy átalag 34-beli rózsamáli bort küldött el Portusra Steinnak.

19-én nagy teherszállítmány érkezett Enyed felől Borbándra; 20-án élénk ágyulövöldözés volt a vár fokán Portus és az Akasztó-hegy irányába, a várbeliek polgári egyéneket rendeltek ki a várból és a városból, hogy katonai fedezet mellett a «Csürök-utczája» végén levő berek fát kivágják. Egy félszázad honvéd a berekirtókra támadt s azokat elűzte. Ezen alkalommal az «Ujvilág» körül reggel 9 órakor csata fejlődött ki, mely két óra hosszat tartott. Mindkét küzdő fél folyton kapta az erősítéseket. Részt vettek a harcban a bánáti határőr-századok s a szász vadászok. A honvédek rendkívüli gyorsaságot és vakmerőséget fejtettek ki. Egy-egy kisebb honvéd-csapat csaknem a vár sánczáig nyomult előre, kikre a vár faláról kézi fegyverekkel tüzeltek. Kivonult a várból és belevegyült a küzdelembe a rendelkezés alatt álló könnyű lovas-csapat is. A magyarok a bánátiakat és a szász vadászokat a vártól el akarták vágni, mit ezek észrevevén, 11 órakor visszavonultak a vár sáncaiba. A császáriak ezen a napon több mint 200 ágyulövést intéztek a magyar sereg ellen. Az ágyuzás moraja oly nagy volt, hogy az április 2-iki ostrom alkalmával történt ágyuzógást megközelítette. Mindkét küzdő félnek voltak halottjai és sebesültjei. A várbeliek a magyarok veszteségét halottakban 80 főre becsülik. Ennyit ugyan nem vesztek sem a magyarok, sem a császáriak, de az tény, hogy a várba számos halottat és sebesültet szállítottak a várbeliek. A magyarok a felső városi csordát Borbándra hajtották. Sok román ellenszegülést kísérelt meg, azonban a honvédek néhányat közülök lelöttek, a többit pedig megszalasztották.

21-én Jánkunak egy küldöttje jelent meg a várban; 3 császári katona a magyarokhoz átszökött; az ágyuk folyton szólottak a vár fokáról. 22-én Portusra érkezett Bem tábornok s az ostromló sereg parancsnokságával beható tanácskozásokat folytatott. A tábornok csak két óra hosszat maradt Portuson. Ugyanezen napon 8 Bianchi-ezred-

beli katona szökött át a magyarokhoz; a magyar táborban nagy mozgás volt; 8 század honvéd és huszár vonult át 8 ágyuval Borbánd alól Portusra; a várban a liszt ijesztő mérvben megapadt. Egy kis malomféle volt ugyan ott, de ez alig 4—5 véka gabonát birt naponként megőrölni, a várbelieknek tehát mulhatatlanul malomról kellett gondoskodniok. A szászvárosi menekült szászok közül néhány ács készített ugyan malom-szerkezetet, de hiányoztak az őrlő kövek. Elhatározott tehát, hogy a városi «Serfőző-malom» őrlő köveit fel kell hozni a várba.

22-én Szabó (Schneider) százados parancsnoksága alatt ki is vonult 2 század erdélyi határőr a «Serfőző-malom»-hoz s a malomköveket helyeikről kiszedték. Az «Ujvilág»-ban néhány honvéd barangolt. Ezek a dolgot észrevéve, lármát ütöttek s tüzeltek a császáriakra. A puska-tüzelés lármájára minden oldalról honvédek siettek a helyszínére s a két ellenséges fél között makacs harc fejlődött ki. A császáriaknak sikerült a malomköveket szekerekre rakni, de a honvédek szekeresetül, mindenestül elvették azokat s a császáriakat megfutamtították. A vár faláról ekközben ágyukkal tüzeltek és röppentyüket szórtak a honvédek közé. A vállalat ez alkalommal a császáriakra nézve kudarczczal végződván, a haditanács azonnal összeült, s elhatározta, hogy az őrlő köveket a várba fel kell szállítani minden áron. E célból újból kitért a várból az előbbeni 2 század román határőr és még egy század Bianchiczredbeli katona. Ez utóbbi század azon parancsot vette, hogy azon esetben, ha a román katonák ezen alkalommal is megfutamodnak, lőjjenek közibök a császáriak részéről. A császáriak kisebb csoportokban vonultak a malom felé, hogy feltűnést ne keltsenek. A magyarok a császáriak részéről e napon újabb kísérletre nem számítván, a malmot nem őriztették. A császáriak a malomhoz érve, a köveket nagy gyorsasággal szekerekre emelték s sietve indultak azokkal a vár irányába. A honvédek végre észrevették az újabb kísérletet, de későn. A császáriak így az őrlő köveket csekély fáradsággal felszállították a várba, a mi ott rendkívüli örömet okozott.

A magyar táborban folytonosan nagy volt a mozgás. A várórség rá volt készülve, hogy az ostrom minden órában megkezdődhetik. A vár most sokkal erősebb volt, mint április 2-án. A 24-dikére virradó éjjelen a várórség nem aludt, fegyverrel kezében virradt rá a hajnal. Reggel 5 órakor magyar hadoszlopok nyomultak Borbándról és Portusról a vár ellen; egy csapat megszállta a várost. Ezen hadi mozdulatot néhány percz mulva borzasztó ágyuzás követte. Ezt a junius 24-diki ostromot Rzehák őrnagy, tüzérparancsnok ekképp írja le: «Az Akasztófa-hegy mögött levő egészen fedett ütegekből 2 ágyu, 6 mozsár, 2 taraczk és legalább 6 röppentyű-löveg heves bombázást kezdett; a vár bástyáiról nem kevésbé hevesen viszonozták a tüzet, de midőn látták, hogy egyenes lövéssel az ellenségnek kevés kárt lehet okozni, az ágyutüz mérsékeltetett, 10 órakor pedig teljesen beszüntették, csak a megtámadott

bástyák hajtó lövegei működtek még. Csak 11 óra körül, öt órai gyilkos bombázás után, mialatt minden kincstári épület erősen megrongáltatott, némelyek csaknem teljesen leromboltattak, sikerült az ostromlók-nak egy röppentyűvel a püspöki istállókat felgyújtani, mely tűz erős szél által élesztve, oly magasan és oly közel harapódzott a püspöki lakhoz, hogy mielőtt oltáshoz lehetett volna kezdeni, ezen épület zsindey-teteje is lángokban állott. A láng elharapódzott a melléképületekre, a templomra, a toronyra, a tüzér-szertárra s így igen erős tűz támadt. Az égés alatt az ellenfél még keményebben tüzelt minden lövegével az égés helyére s egyidejűleg a tábornoki lak és a Ferencz-rendiek kolostora is bombákkal ronboltatott.

A heves szél miatt a tűz fékezésére gondolni sem lehetett, csak a tüzérszertárban igyekeztek mérsékelni; a tábornoki lakás egy része is megmentetett, de a térparancsnoki lak, a szomszédos polgári lakok és a Ferencz-rendiek temploma egészen leégtek.

A vár legbővebb vizü három kútja bombák által szétromboltatott s sokat szenvedett a bombáktól a főőrség épülete is.

Az ellenség 1 óráig folyton bombázott. Ekkor az ostrom parancsnokától hírnök érkezett azon kérdéssel, hogy a vár nem adja-e fel magát? mert elutasító válasz esetén kénytelen a bombáztatást tovább folytatni. A hadi követet Knébel őrnagy és a műszaki igazgató Domasewski százados, a várparancsnok rendelete folytán, azon értesítéssel bocsátották el a vársikamról, hogy ezen kérdésre a feleletet egy Maros-Portusra kiküldendő hadi követ fogja megvinni. Minthogy ezen tárgyalás alatt a tüzelés mindkét részről szünetelt, a várbeliek időt nyertek arra, hogy a tüzet elfojtsák. A megtartott hadi tanácskozás után, mint Domasewski százados írja Naplójában, elhatározottat a várat utolsóig védeni. Czernoevic százados az ellenséges táborba ment, hogy báró Stein ezredesnek a várparancsnokság és az egész őrség nevében kijelentse, miszerint a védők kötelességüknek még nem tettek annyira eleget, hogy a vár feladására legkevésbé is gondoljanak. Stein ezredes kinyilatkoztatta, hogy a védő őrségnek a legtisztességesebb feltételek mellett engedné meg a feladást, ellenkező esetben azonban tovább bombáztat és rohamot is intéztet; reggel 6 óráig — mondá — gondolkozási időt engednek; éjjel legyen fegyverszünet.

Mivel a védő őrség az ostromlás parancsnokának semminemű választ nem küldött, ez 25-én reggel 6 órakor a bombáztatást újra megkezdette és folytatta szünet nélkül esti 7 óráig. A lövetés e napon kevésbé volt heves, csak egy boglya frissen kaszált gabona égett le. «A város felőli oldalon ma is szünet nélkül folyt a puskatüz, sőt még éjjel is tartott; az őrség a gátakon tanyázott. A puskatüz június 26., 27., 28. és 29-én is folyvást tartott a vár felőli oldalon. Az őrség minden éjjelen a gátakon táborozott.»*

* «Organ» LI. k. 365—367. lap.

Az ostrom folytán leégett a vár piaczn 4 sátor, elégett sok takarmány-féle, minek következtében ebben nagy szükség állott be. A bombagolyók katonákat öltek meg benn a várban. A püspöki lak leégése alkalmával az öreg Kovács Miklós püspök élete is komoly veszélyben forgott. Ő ugyanis lakosztálya pinczéből minden áron fel akart menni tűzben álló lakásának emeleti részébe féltettebb irományai után, a miben őt Lönhart és Pálfi nevű komornyikja gátolták meg. Olszewszki hadnagy is 4 emberével csak nagy életveszélyek között menekült meg a tüzet fogott toronyból.

A várbeli kúta elromlása miatt bekövetkezett a vízhiány, a mi főleg az oltásra nézve volt rendkívül hátrányos. Sokan a szeminárium pinczében kerestek menedéket a golyózápor, a lángok, az iszonyu forróság s a füst elől; itt valának a kanonokok s itt August várparancsnok neje is.

A papok s főleg Ráduly János kanonok izgatottan keltok ki a várparancsnokság eljárásai ellen, mely alattomos izgatásaival a polgárháboru szerencsétlenségeibe sodorta a hazát s most makaesságával tönkretéteti a várat is.

A várbeliek a fegyverszünet idejét saját előnyükre igen jól felhasználák vala. Kioltották a tüzet; az épen maradt épületek zsindelyfedélzetét leverték, úgy, hogy 25-én reggel a vár területén csak a puszta falak állottak.

26-án a várbeliek a magyarok által üldözöbe vett románokat húztak fel köteleken a várba; az elromlott vizsgáló helyet létrák segítségével helyre akarták állítani, de az ostromlók bombái azt ujjolag szétrombolták. Bartels fenyegette a várbeli magyarokat, hogy az ostromlók esetleges győzelmének ne örvendjenek, mert mielőtt az ostromló magyarok a várba bejönnének, ők készek az ott levő magyarokat mind áldozatul dobni.

A vártüzérek oltási munkája közben igen nagy erélyt fejtettek ki azon románok, kik május 26-án Axentétől elszakadva, a várban maradtak.

27-én nagy öröm érte a várbelieket. Ugyanis ezen a napon a magyar táborból 4 katona szökött át a császáriakhoz és a felkelő románok néhány marháat loptak be a várba.

A vár lövetését a magyarok — lőszer hiányában — kénytelenek voltak beszüntetni, arra számítva, hogy az éhség fogja a várbelieket feladásra bírni, a magyar táborban azonban az ostrom sikertelen félbeszakítása lehangoltságot, sőt elkeseredést szült. Stein ezredeszt nyíltan vádolták, hogy egyetért a császáriakkal. Veszélyes fenyegetések is hangzottak ímítt-amítt a vezénylő ezredes személye ellen.* Az alsó városon a térparancsnoki tisztet Beke ezredes vette át s a honn maradt magyar polgárokból Fogarasi Antal százados parancsnoksága alatt egy

* László Elek naplója.

kis nemzetőr-csapatot szervezett. A várat körülzáró sereget erélyesen újra szervezték s a záróvonalat az eddiginél szigorubb őrizet alá vették, hogy élelmet a várba beszállítani ne lehessen. Ezen intézkedés folytán az élelem-hiány a várban csakhamar kezdett nagyon is érezhetővé válni. A malom nem vált be. A menekülő románok, a vidékről, mondhatni tódultak be a várba, minek folytán az élelemfogyasztó közönség szaporodott. Élelem pedig június végén már alig egy hónapi időre való volt, a mit a katonatisztek sem tagadtak, efféjét pedig most már a várba csempészni nem lehetett.

Július 4-én az adagokat felére szállították le, takarmány hiányában a közellévő kalászos gabonát vágták s igyekeztek a várba szállítani, de a magyar előőrsök mindig résen voltak s a várbelieket a takarmány beszállításában erélyesen meggátolták; néha a várbeli marhákat hajtották ki a várból legelni. Ilyenkor mindig csatározások fejlődtek ki az ellenséges felek között. Ilyen csatározás folyt július 4-én, mikor a magyarok néhány katonát megvagdaltak. Ezen a napon nagy ágyuzás is folyt mindkét részről.

Július 5-től kezdve majdnem mindennap ugyanazon események ismétlődtek. Puskalövészek alólról felfelé s innen viszont lefelé, mihelyt vagy egy ember volt látható a városban. A várat folyton erősítették. A baromcsordát vagy kihajtották a vár elé legelni, vagy kaszálni jöttek ki, s ilyenkor a magyar őrsök az ellenfélt megtámadták, lövöldöztek s ezzel telt el a nap — írja Naplójában egyik szemtanú, Biró Miklós.

Július 5-én a hadi tanács két ülést is tartott. Ekkor elhatározták, hogy a várbeli lakosok élelme számbaveendő, s a kinek élelme nincs, az a várból kiutasítandó.

Július 9-én a várbeliek lekaszált gabonát akartak a várba szállítani. E célból korán reggel kiindult 5 és 1/2 század gyalog és a könnyű lovasok; 2 és 1/2 század gyalogos, mint tartalék, figyelő állásban maradt. A lőpor-torony és az «Ujvilág» közti területen makacs küzdelem fejlődött ki az ellenfelek között. A várból egy Bianchi-század sietett a császáriak támogatására. A várbeliek benyomultak a városba, a lakásokat felkutatták s raboltak. Benyomultak egyik magyar katonatiszt lakásába is. Itt kezükbe került Bem tábornoknak egy Tekén, jun. 30-án kelt napi parancsa, mely a várbeli katonaságra felvillanyozólag hatott. Kevés idő múlva Borbándról honvéd-századok és huszárok érkeztek a küzdelem helyére, 10 órakor a Bianchi-század teljesen be volt kerítve, miközben még két század sietett le a várból segítségül. Ezeknek aztán sikerült a Bianchiakat válságos helyzetükből kiszabadítani. Mindkét részről dörögtek az ágyuk s vették a röppentyűk, csaknem az egész nap folytán. Ezen harcban a császáriak részéről 70 katona nem tért vissza a várba; részint elestek, részint foglyokká lettek, részint pedig önként átmentek a magyar tábor kötelékébe. A magyaroknak is volt veszteségük; három vadászt mint foglyot a várba hurczoltak s a következő napon agyonlőtték.

Julius 10-én a helyzet annyira komoly volt a várban, hogy a várbeli lakosoktól a pillanatnyira nélkülözhető élelmi készletet elvették elismervény mellett. A lőszer is fogytán volt s e miatt a június 24. és 25-én lefolyt nagy ostrom után a bombáztatást a legszűkebbre szorították.

Julius 13. és 14-én szakadatlanul hullott az eső, mely körülmény miatt a hadi műveletek szüneteltek. A várba beszőkött két román származású katona, kik a magyar táborban szolgáltak; ekkor a vár élelmezésére már csak 96 darab szarvasmarha volt, a polgárság tulajdonában pedig 36 darab. 15-én megint nagyobb mérvű csatározás volt, mely szintén a várbeli marhák legeltetéséből keletkezett; a várost a várból keményen lövették. A harc főleg a szőlők mesgyéi körül folyt nagy tüzzel. A magyaroknak a szőlőkben elhelyezett egy röppentyűje a császári lovasok és a bánáti századok birtokába jutott, melyet két foglyul ejtett százarral együtt nagy diadallal vittek be a várba. A császáriak is közel állottak ahhoz, hogy bekeríttessenek. A magyar segédcsoportok négy oldalról siettek előre s vakmerő elszántsággal csaknem a vár sánczáig hatoltak eléfelé, a futásban levő bánáti századokat nyomon üldözve. A foglyul ejtett századok Württemberg-lovasezredbeliek voltak, s csak elkeseredett küzdelem után estek fogságba.

A muszkák betörése óta a várbeli katonatisztek magaviselete úgy a fogoly magyar katonákkal, valamint a magyar polgári egyénekekkel szemben feltűnően kihívó és goromba lett.*

16-án ismét csatározás volt, melyben néhány román veszítette életét. A várhatóság lefoglalta a polgári lakosok gabonáját s e mellett nyugtatóvány ellenében felvett a pénzverőből 36.000 drb aranyat. A várbeli katonaság közt nagy mértékben pusztított a vérhas. A várhatóság készült a barátok kolostorát és templomát lerombolni, hogy a katonai laktanyát ama irányban kinyujtsa. Ezen régi épületek fenntartása érdekében azonban közbevetette magát a püspök és a kanonokok. A rombolást mind e mellett a magyarok ágyúi akadályozták meg, melyeknek golyói a rombolásra kiállott munkásokat szétkergették s közülök néhányat meg is öltek.

A szászsebesi csatában február 5-én fogolylyá lett 4 katonai orvos közül, kiket a vár kórházában mint kezelő orvosokat alkalmaztak, jul. 16-án hármat fogságra vetettek azzal a megokolással, hogy a császári katonák között rossz híreket terjesztenek. 18-án a rokkant lovakat a várban leszurták. 19-én újabb csatározás volt, melyre az szolgáltatott okot, hogy a vár sánczában lakó románok, az éhség által kényszerítve, a búzakeresztekből kévéket tulajdonítottak el. Ezen naptól kezdődőleg a közkatonák $\frac{3}{4}$ adag kenyeret kaptak egy napra és egyebet semmit. A várbeli vendéglős is leszállította az ebédet fél adagra, a vacsorát pedig megtagadta. A polgárság főtt kukoriczával élt; a skorbut és a

* Biró Miklós naplója 68. iv.

kolera járványalakot kezdett ölteni. E miatt a kaszamatákat kiürítették; a vár levegője romlott, a beteg katonák száma 2—300 volt. Némely napon 40 katonát is temettek. A felmentést a várparancsnokság idegesen várta, mivel a várban a helyzet csaknem tarthatatlanná vált.

Julius 21-én a Károly-kapu lovag-szobránál feltűzött és az idő viszontagságaitól nagyon megviselt lobogót a tisztikar ujjal cserélte ki, melyen ez a felirat volt olvasható: *«Győzelem vagy halál!»*

Az új lobogó feltűzése megfelelő ünnepélyességgel történt a vár ágyuinak dörgése mellett. Ekközben a magyarság a városból a Károly-kapu felé nyomult előre, s az ott összegyűlt császári tisztekre kézi fegyverekkel tüzelni kezdett. Ebből harc fejlődött ki, mely a magyarok visszavonulásával végződött. Aznap éjjel a várból az ostromló sereg hadi állásaira röppentyűket szórtak. 23-án élénk csatározások voltak a várbeliek és a honvédek közt. A magyar katonák a város épületeinek ablakaiból és padlásairól tüzeltek a császáriakra. 24-én az ostromló sereg ágyugolyói a vár falán egy 24 fontos ágyut összetörtek; a várból a várost kiméretlenül bombázták. 25-én Axente Munzat támogatásával újlag megkísérelte seregével a magyarok ostromló vonalát keresztül törni. A kísérlet igen komoly volt. Axente azt mondja, hogy a román sereg 2000 főt számlált 2 ágyuval, de bizonyosra vehető, hogy 4000-en is voltak. A havasokról ereszkedtek alá a Maros közelébe s Ompoicza községnél hajnali 3 órakor az ott levő magyar fegyveres őrséget, mely Axente szerint 4 századból állott, megtámadták. A magyarok ekkor ompoiczai hadi állásukból visszavonultak Sárdra. A román harczvonal Magyar-Igentől az országút melletti erdő és szőlők borította hegyvonalon nyult el Kisfaludig, és ezen a hosszú vonalon nem tömegekben és nyílt téren, hanem szőlők, kertek és erdők bokrai mögé rejtőzködve tüzeltek a magyar katonaságra. Egy ilyen rejtőzködve tüzelő csapat golyói leterítették Szigeti vezénylő századost Sárd és Kisfalud között. A román sereg egyik szárnyának feladata az volt, hogy a borbándi magyar hadtestet rohanja meg. A harc zajára Borbándról csapatok siettek Sárdra ágyukkal és röppentyűkkel. A magyar csapatokat ottani tevékenységük szabad kifejtésében nagyban gátolták a terepviszonyok. Ha egyik berekből vagy cziheres erdőrészből a románokat kiűzték, más berek- vagy erdőrészben újra kezdték a harcot, úgy, hogy minden szőlőt, berket, erdőt külön kellett tőlük megtisztítani; a magyar ágyuk és röppentyük kevés sikerrel működhettek; mind e mellett a románok végre minden ponton megszaladtak s a menekülőket a magyarság szívós kitartással Ompoiczáig üldözte fel. Itt újabb román csapat tűnt elő. A magyarok azt hitték, hogy a Jánku táborának előcsapata és háta mögött van a havasvidéki egész tábor, s e miatt a további üldözéssel kénytelenek voltak felhagyni. Ekkor ismételen csak hajszálon mult, hogy a sárdi hid közelében Axente praefect és Munzat is az üldöző magyar lovasság kezébe nem került. *«Az ellenség lovassága minket oly erélylyel vert vissza, hogy Munzat hadnagy, Frink Amos,*

Popa Miklós és Munteán János cenzuriókkal majdnem fogságba esett. E veszélyben forogtam én is; alig voltam hat lépéssel üldözőim előtt. Ez elhatározó pillanatban azonban Maiorescu Adám, Bogoczán János, Aranyosi János és Szánzserán János, kik addig is rendkívüli (!) bátorságuk által tűntek ki, csodálatos módon megmentettek» — írja jelentésében Axente.¹

A küzdő felek veszteségéről megbizható adataink nincsenek. Axente szerint a románok vesztesége 31 halott, a magyaroké pedig tizenkét szekér halott és nagyszámu nehéz sebesült; ezen adat hitelességéhez azonban kétség fér;² annyi bizonyosnak látszik, hogy mindkét fél jelentékeny veszteséget szenvedett s a magyarok sok foglyot ejtettek és kísérték el a borbándi táborba.

A Sárd környékéről visszatérő magyar katonaság a várhoz közeledett, minek következtében a Max.-ezredhez tartozó könnyű lovasok a várból kivonultak ellenük s csakhamar egy kis lovas küzdelem fejlődött ki. A küzdelem folytán a Mátyás-huszárok meghátráltak, de hamar kítűnt, hogy ez a mozdulat a magyarok részéről csak csselfogás volt, mert a közelben sortűzre készen váró honvéd-gyalogság vala elhelyezve. Ezt a császáriak észrevevén, gyorsan megfordultak és sebes vágatva siettek fel a várba.

«A július 25. és 26. közötti éj elhatározó fordulatot hozott. Rendkívüli sötét éjszaka volt; a városon nagy kocsizörgést lehetett hallani. Éjjeli 2 órakor a Mammuth-hegyen, a szőlőkben és a Borbánd körül levő őrtüzeket már nem lehetett látni, ellenben Maros-Portus felől nagy tűz vöröslött.

Ezen időben érkezett a várparancsnoksághoz egy dragonyos, ki a fogságból önmagát kiszabadította s jelentette, a mit később a figyelő toronyból is tudtul adtak, hogy az ellenség Maros-Portusról a Maros balpartjára ment át s a hidat háta mögött leégette.»³

Valóban az ostromló magyar sereg, 4000 gyalog és 500 lovas, 24 ágyuval — Olszewszki Eduárd hadnagy feljegyzése szerint 8 zászlóalj — az orosz hadak előrenyomulása miatt, Bem tábornoktól vett rendelet következtében, július 26-án éjjel a vár alól átvonult a Maros folyó balpartjára s itt két részre vált. Egyik, és pedig a nagyobb rész, Stein ezredes alatt Szászsebesen át tovább vonult s csatlakozott a mozgó hadsereghez, a másik rész, 3—4 kis zászlóalj, Beke ezredes parancsnoksága alatt Portus közelében maradt s az A.-Váradja, Lámkerék és

¹ «Románság» 519. lap.

² «Organ» LI. k. 369. lap. Biró Miklós naplója. «Ellenzék» 1896. évfolyam 276. sz. Axente jelentése: «Románság» 518—520. lap.

³ «Organ . . .» LI. k. 360. l.

Alvincz között elterülő sikon ütött táborn, feladata az lévén, hogy a szászsebes—szászvárosi útvonalat nyitva tartsa. Az elvonuló magyar sereget követte a gyulafehérvári vadász-csapat és követte a magyarajku polgárság nagyobb része is. A várbeli helyőrség és a románok öröme pedig leirhatatlan vala. A várbeli katonák és a mindig kézügyben levő román felkelők már kora hajnalban előzőnlötték a várost; a magyar lakosok házait s a kereskedéseket feltörték, kirabolták; a honn maradt magyarokat gúnyolták, bántalmazták és sanyargatták.

Jul. 27-én táborával Axente is bevonult a várba.

«Az ellenséget szétkergettük s a várat, mely 18 héten át volt körülvéve és bombázva, *felmentettük*» — írja ismeretes jelentésében Axente vezér.* A várat tehát Axente mentette fel az ostromzár alól és nem az előre nyomuló orosz hadak! — Ha valakinek kedve volna önvédelmi harcunk eseményeit és végkimenetelét csak az Axente jelentéséből ismerni és itélni meg, méltán kérdezhetné: Ugyan mi szükség is volt az orosz intervencióra, mikor Axente vezér itt volt s egymaga annyi nagy dolgot s akkora eredményt tudta kivívni!?

Valóban, Axente népvézér fenhéjazó nyilatkozatait olvasva, *difficile est satiram non scribere*. Egyébiránt szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a jul. 25-én az ostromló magyar sereggel szemben támadólag fellépett román sereget nem Axente, hanem Munzat vezette. Axente ott csak lábatlankodott.

A várbeliek öröme azonban kissé korai volt. Alsóváradjá körül még magyar sereg táborozott, mely ha nem is egy egész zászlóalj, de mindenesetre egy erős őrcsapatot a portusi hidig tolt előre. 26-án reggel a várbeli katonaság egy része megjárta a borbándi elhagyott magyar tábor helyét, másik része pedig a portusiaknak felkutatására vonult ki. A portusi hid közelébe kivonult császáriakat azonban a balparton levő honvédek oly kemény sortűzzel fogadták, hogy azok kénytelenek valának visszavonulni s erősítést venni magukhoz. Ennek következtében aznap este hadi tanácsot ültek a várban s elhatározták, hogy a magyar csapatot Portusról már a következő napon ki kell szorítani.

A magyarok a várbeliek ezen szándékáról egy gyulafehérvári nő útján értesülvén, éjjel a táborhelyről titokban még 2 zászlóaljot vontak Portus közelébe, melyek közül egyiket az alsóváradjai berekbe, a másikat Portustól északra a Maros árka mellett rejtették el, a Portuson maradt csapat pedig reggel nyílt helyen várta a császáriak támadását.

A császáriak, gyalogság, könnyű lovasok és hidászok, 2 ágyuval, 27-én reggel 7 órakor Portus elé le is vonultak s a magyar katonaságra ágyuikkal tüzelni kezdettek. A szemben álló honvéd-zászlóalj a tüzelést lankadtan kezdé viszonzni, mely körülmény a császáriakra buzdítólag hatott. — Három hajó volt a Maros jobbpartján, melyeket

* «Románság». I. k. 520. l.

az ostromló sereg készítettett volt s hagyott hátra átfurva, használhatatlan állapotban. A támadó sereg hidászai ezeket gyorsan használható állapotba hozták s azokba, az ágyuk s a víz partján álló századok szakadatlan puska-tüzelése mellett, egy század beszállott s át akart evezni a balpartra, mi ha sikerül, természetesen követték volna a többi századok is. Alig szállt azonban hajókra az egyik század, észrevették, hogy Poklos felől honvédek gázolnak át a vizen és hogy a váradjai berekben is magyar katonák rejtőzködnek. Ekközben románok is érkeztek Poklosról s a császáriaknak a magyar zászlóaljak elhelyezkedéséről jelentést tettek. — A várbeliek felismervén helyzetüknek veszélyes voltát, a hajóra szállott katonaságot azonnal visszarendelték és az egész csapat sebes léptekkel kezdett visszahúzódni a vár felé. Ez alatt a Poklos felől működő zászlóalj átkelt a Maroson s a császáriakat erős puska-tüzzel üzőbe vette, üzve a «Kutyamál» hegyig. «Ha Poklos felől nincs oly nyílt mező és ha a poklosi románok a magyarság hadállását el nem árulják, a várbeli kivonult katonaság utolsó emberig fogolylyá lett volna» — írja Biró Miklós szemtanú.*

A várparancsnokság tartván attól, hogy a magyar sereg esetleg a várat újra ostromzár alá veheti, még aznap intézkedett, hogy a várba elégséges élelem szállíttassék. Szállították is oda az élelmet 3 napon át nyakra-főre, Sárdról és Magyar-Igenből, a magyar nemesség birtokairól.

Julius 27-én levágatták az «Egészség-árok» fűzfáit, mely alkalommal a magyar honvédség ismételten tüzelt a berekirtókra.

A Beke ezredes parancsnoksága alatt álló tábor július 26-án elfoglalt hadi állásából nem mozdult ki. Aug. 3-án marosváradjai hadállását megrohanta a várőrségből 6 század gyalog, hat ágyuval, de a magyarok a rohamot akkor is nemcsak visszaverték, hanem a támadókat még gyors visszavonulásra is kényszerítették.

Aug. 7-én délben Szász-Sebesre érkeztek a N.-Szeben alatt megelőző napon csatát veszített magyar sereg romjaiból a 12., 31. és 73-ik honvédzászlóaljak maradványai, továbbá a Kálnoki S. őrnagy vezetése alatt álló kis hadosztály, s egyesült a M.-Portus körül táborozó magyar sereggel. Ezen egyesülés után Sz.-Sebesen és M.-Portus körül több mint 6000 gyalogot és 800 lovaszt számláló magyar sereg verődött össze 23 ágyuval.

Bem nem volt ezen sereggel. Az ősz tábornok Kis-Toronynál egy háromlovas ernyős szekérre ült s azon Szász-Sebesen és Alvinczen keresztül sietett Temesvár alá s a sereg vezényletét Stein Miksa br. ezredes vette át. A magyar sereg lőszerkészletben hiányt szenvedett.

Aug. 11-én ujjalag egy csapat császári katona vonult ki a várból utászokkal, hogy a portusi hidat helyreállítsa, de a magyarok őket ebben a tervükben élénk ágyu-tüzzel meggátolták.

* * *

* Biró Miklós «Naplója» 71. iv.

A következő nap végzetes vala a Gyulafehérvár környékén táborozó magyar seregre nézve. Ugyanis augusztus 12-én, korán reggel, Nagy-Szeben felől Szász-Sebes közelébe érkezett Lüders m. e. 22.000 orosz számláló serege élén 40 ágyuval, s azonnal támadott. A magyar sereg ekkor Stein ezredet is nélkülözte. Ez a tehetséges katona ugyanis megelőző napon a sereg vezényletét Beke József ezredesre bízta s maga leutazott Dévára. A magyar sereg soraiban voltak ekkor Woroniecky ezredes, Kálnoki alezredes, Damaszkín Gy. őrnagy stb.

A harc reggeli 6 órakor vette kezdetét azzal, hogy Lüders nagy erővel megtámadta a Kálnoki kis hadosztályát, mely a városon kívül Nagy-Szeben felől foglalt állást.

Kálnoki hadosztálya az oroszok támadását erélyesen fogadta s nagy elszántsággal harczolt. Mintegy egy órai csatározás után a magyar hadosztály, Szász-Sebesen keresztül, jó rendben visszahuzódott a sereg zöméhez s a város közelében emelkedő magaslaton foglalt újabb állást.

Szász-Sebesen kívül az ott elterülő fensíkon a harc nagy mérvet öltött s a küzdelem erős volt. Lüders egész haderejét vitte harcba az aránylag kicsiny magyar sereg ellen. A harc folyama alatt a magyar táborban felrobbant két lőporos társzekér, mi miatt lőszerben nagy hiány állott be. E mellett a jobbszárnyon erős orosz lovas hadosztály tünt fel; a balszárny ellen M.-Portusnál a Maroson átkelt gyulafehérvári várórség közeledett rohamléptekkel, az alvinczi határon pedig román felkelő tömegek mutatkoztak.

A magyar sereg, látva, hogy minden oldalról hadtömegek nyomulnak ellene, sőt a körülkerítés veszélye fenyegeti, a visszavonulást megkezdte. A visszavonulás eleintén rendben folyt s a hátráló sereg az alvinczi országútnak tartott.

Ekközben kozák lovas-csapat közeledett a magyar lovasság ellen. Ez a körülmény a hátráló magyar seregre nézve végzetessé vált, mert lovassága harc nélkül megfutamodott s magával ragadta a gyalogság nagyobb részét is. Ezen perctől kezdve a magyar hadsereg bomlásnak indult. A visszavonulást a 11-ik zászlóalj igyekezett fedezni lovasság és ágyu nélkül. Az utócsapat a zömtől csakhamar elszakadt. Ez, látva, hogy az oroszok tőle már csak pár száz lépésnyire vannak, Balomir község közelében fegyvereit gulákba rakta, de az üldöző ellenség alig 100 lépés távolból ágyutüzet adott, mire a szorongatott honvédség fegyvereit visszavette s a kozákokra tüzelt. Az ellenség a hátráló sereget a kudsiri patakig üldözte, hol a győzők az üldözéssel felhagytak s Beke ezredes seregének maradványaival Szászvároson át Déva felé huzódott.

A magyar sereg ezen ütközetben 1000 foglyot és 13 ágyut veszített. A honvédek közül némelyek elbuktak a kimerültség miatt s így jutottak fogságba. Főleg a Kenyérvize mellett fogtak el az oroszok sok honvédet.

A román felkelők Alvincz környékén egész napon nyargaltak a

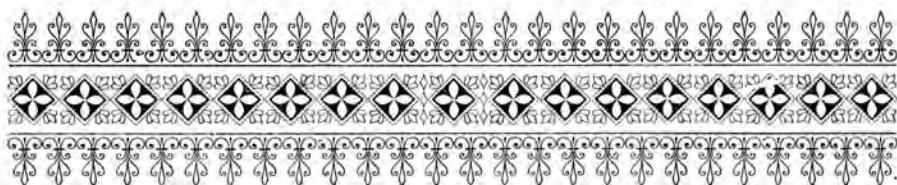
seregtől elmaradt magyar katonák után, s kiket közülök utólérhettek, irgalom nélkül agyonverték. Este a gyulafehérvári várórség is visszavért a városba, hozván magával 210 magyar foglyot, kiket a várba hurczolt. A várban a foglyokat a barátok templomába zárták éhesen és szomjan s közülök többen éhhalállal pusztultak el.

Augusztus 12-dikén az ütközet folyama alatt az alvinczi magyar polgári lakosság is menekült tüzhelye mellől, egy része Szászvárosra, más része Szász-Sebesre.

A szászsebesi ütközettel a magyar fegyverek zaja Gyulafehérvár környékén elnémult; a reakció embereinek öröme határt nem ismert, hogy az alkotmányos népszabadság ügyét vérbe fulaszthatták, üszkök és romok alá temethették.*

* Biró Miklós naplója. «1848—49. Történelmi Lapok» 11—12. szám. «Hazánk» című történelmi közlöny VIII. kötetének első füzeté. Ferenczi Ferencz közjegyző-helyettes szemtanu közlése.

XXIV.

NAGY-ENYED ÚJABB PUSZTULÁSA. — ÚJABB KIBÉKÜLÉSI KISÉRLET-
TEK JÁNKUVAL. — A POLGÁRHÁBORU VÉGSŐ NAPJAINAK ESEMÉNYEI.

A gyulafehérvári várat ostromló magyar seregnek a vár alól történt elvonulása után a közbiztonság a vármegye területén ismét teljesen megingott. A román felkelők nemcsak a havasokon, hanem a Maros mentén is kezdtek kihívólag viselkedni a magyar hatóságokkal szemben. Axente, mint láttuk, július 27-én táborával bevonult a várba s ott otthon érezte magát. Ez a körülmény természetesen bátorítólag hatott a románokra, hogy fegyverkezhetnek és pusztíthatnak újra. Ezt tenni nem is késtek. Nagy-Enyed az 1849. év tavaszán annyira kiépült, hogy a hazakerült családok házaikban ideiglenesen megvonhatták magukat. A románoknak, úgy látszik, nem tetszett, hogy ez a város a lehető legnyomorúságosabb helyzetben ugyan, de mégis él és romjai között magyar emberek laknak.

Hogy az egyesült orosz-osztrák hadak előrenyomulása folytán bekövetkezett nagy zürzavarban a Tövisen és Nagy-Enyeden elhelyezve volt helyőrségek állomáshelyeikről mely napon vonattak el, azt biztosan tudni nem lehet. A valószínűség a mellett szól, hogy a Juhász őrnagy csapata július 26-án éjjel vonult el Tövisről és csatlakozott a Stein seregéhez. Enyedről a dobokaiak még július 20. előtt távoztak s ezután ott csak az alsófehérvármegyei vadász-csapat képezte a helyőrséget.¹ Ez a csapat július 20-án még Enyeden van,² de nem marad-

¹ Sz. F.: «Nagy Enyed pusztulása 1849-ben» 347. lap.

² A vármegye közigazgatási jegyzőkönyve. A megyei tisztikar jul. 16-ról felhívta Benedek János városi főhadnagyot annak kimutatására, hogy az enyedi őrség hány emberből áll, ideiglenesen kik vannak tiszteknek beállítva és hánynak van a legénység közül fegyvere? Az enyedi őrség alatt az alsófehérvármegyei vadászcsapat értendő. Ezen felhívás folytán Benedek a két kimutatást július 20-ról a vármegyei tisztikarnak be is terjesztette.

hatott ott még sokáig. Annyi tény, hogy Tordán volt napokkal azelőtt, hogy az orosz hadak ezen városon keresztül vonultak.¹

Julius 26-án dél körül Tövis irányából fegyveres román tömeg nyomult a városba, minek láttára a csekély számú lakosság lelken ujolog a legmagasabb fokú rémület vett erőt s batyuival kezében mindenki igyekezett menekülni, a merre menekülhetett.

A nagy rész gyalog vagy szekéren a Magyar-utczán távozott Torda irányába, mások a szőlőhegyekbe és erdőkbe siettek s ott rejtőzködtek el.

A románok, mihelyt a városba érkeztek, azonnal a rablás és gyilkoláshoz kezdtek. Ez alkalommal 17 enyedi magyar embert öltek meg, többet nem kerithettek kézre. A legyilkoltak többnyire 60 éven felüli korban levők voltak. A város mindenik pontján lehetett hullákat találni, mely körülmény a mellett bizonyít, hogy a gyilkolás ez alkalommal is általános volt.

A mi kevés elvinni valót a város területén találtak, azt ez alkalommal is elvitték. A minek tüzet adhattak, elégették. A valamennyire helyrehozott ref. templomot újra feldúlták; a róm. kath. sekrestyét megszentsegtelenítették.

A környék népe ellepte a learatott határrészt, a búzakereszteket szekerekkel hordotta, a mit pedig elhordani nem birt, azt szétszórta, pocsékká tette.² Enyed lakossága tehát ismét ott állt, hol 1849. január közepén. Annyival rosszabbul, hogy most már a szabadság ügyét, sőt hazáját is veszve látta.

A város ezutáni képét hiven rajzolják Koós Ferencz nyug. tanfelügyelőnek, ki 24 volt honvédtársával augusztus végén Enyeden egy éjet töltött, következő szavai: «Már jó sötét volt, midőn a leégett városba beérkeztünk és ott a volt gyógyszerárban tüzet raktunk s e mellett a lopott kukoriczát megsütögettük. Szomjunkat a patak vizéből oltottuk. A kútra nem is gondoltunk. Feltételeztük, hogy itt is hullák lehetnek azokban, mint Szent-Tamás környékén. Egy kovács-mester jött hozzánk a Varczagás-utczából, kérdezvén, hogy honnan jövünk és hová igyekezünk. Ez valóban azt állította, hogy a kúta tele vannak hullákkal s vizet az egész városban nem lehet kapni; van ugyan egy jó forrás, de az nagyon messze esik. Csak most örvendettünk igazán, hogy a patak-ból hozattunk vizet.

Enyeden akkor azon kovácson kívül más embert nem láttunk. Már láttam leégett és elhagyott várost és községet, mint M.-Becse, Szent-Tamás, Temerin és még annyi más, mind romokban heverték, de nekem egy se tűnt fel olyan rémesnek, mint Enyed.»³

* * *

¹ «Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben» 347. lap.

² Szilágyi F.: «Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben» 347—349. lap.

³ Koós F.: «Életem és emlékeim» I. kötet 239. lap.

A romániai megbukott forradalom vezető férfiai közül néhányan Erdélybe menekültek, kiknek egy része, jelesen Balcescu Miklós és Bolliac Cesar, a magyar szabadságharcz ügyéért lelkesedtek mindvégig és nem fáradtak ki azon törekvésben, hogy a reakció szolgálatában álló erdélyi románokat a magyarokkal kibékítsék s arra bírják, hogy eddigi tévedésüket belátva, sorakozzanak a magyar szabadságharczosok lobogói alá s egész tetterővel küzdjenek az alkotmányos szabadság ügyének győzelemre juttatása érdekében az osztrák reakció és az orosz kényszeruralom ellen. Bolliac a Bem táborában volt és harczolt, Balcescu pedig, mint békekövet, a magyar kormányval érintkezett. A magyar ügy győzelméért lelkesedő romániai emigránsok a román nép akkori kiválóbb vezető férfiai közül egyedül Jánkuban bíztak, hogy az ügynek megnyerhetik; ez okon őt vették körül, reá igyekeztek hatni. Jánku szívesen is fogadta mindig az őt felkereső romániai béke-apostolokat és a magyarokkal való kibékülés ügyében velök mindig készséggel bocsátkozott tárgyalásokba.

Az április havában Mihályfalván folyt kibékülési tárgyalásokról már szólottunk; azt is láttuk, hogy Jánku ekkor őszintén óhajtotta a kibékülést, sőt az már-már létre is jött, s ha Hatvani lovagiatlanul és botorul közbe nem lép, minden valószínűség szerint létesült volna is. Ez azonban a Hatvani szerencsétlen közbelépése miatt akkor elmaradt; s az ádáz polgárháboru a félrevezetett románok és a magyarok között Erdélyben tovább folyt. Balcescu a két nemzet közötti kibékülés lehetőségét az abrudbányai szomorú események után is remélte; annak érdekében tovább fáradozott, annak útját Kossuth és Jánku között egyengette s annyira elkészítette, hogy a kibékülés ügye július hó elején ujjalag napirendre kerülhetett.

Létre jött ugyanis a következő

Békekötési terv.

1. Az oláhok külön nemzetiséget képezvén, jövőre a közokiratokban román név alatt lesznek említendőek.

2. A magyar kormány minden Magyarországon létező nemzetiségnek szabad fejlődését óhajtván, a románoknak a következő nemzetiségi garanciákat adja:

3. Minthogy a magyar nyelv diplomatikai használata csak a törvényhozásra, a közügyek igazgatására és a kormányzásra kell hogy kiterjedjen és csak annyiban, mennyiben feltétlenül szükséges a magyar állam egységének fenntartására: következőleg a megyei igazgatás nyelve az lesz, melyet a lakosság többsége beszél.

4. Azon megyékben és kerületekben, melyek egészen románokból, vagy hol a többség e nemzetiségből telik ki, tárgyalásokra épp úgy használható a román, mint a magyar nyelv. A jegyzőkönyv azonban mindkét nyelven lesz szövegezve.

Az országgyűléssel, kormánynyal és törvényszékekkel való levelezés nyelve a magyar, kivéve a törvényszékek egymásközi levelezését, hol is két nyelv használandó. Ez esetben román nyelven is levelezhetni.

5. Minden iskolában, ugy azokban, a melyek már fennállanak, mint a melyeket az állam jövőben fog a románok részére alapítani, a tannyelv a román.

6. Azon esetben, midőn esküdtszéki vagy szóbeli eljárás foly az alsóbb törvényszékek előtt, a 4. pontban kifejtett elv kiterjesztetik a birói eljárásra.

7. Minden románnak szabadságában áll kérvényeit saját nyelvén fogalmazva beadni.

8. A göröghitű románok egyházuk és iskoláik autonom igazgatása tekintetében ugyanazon jogokkal fognak birni, mint más felekezetek hívői. Következőleg függetlenek lesznek a szerb hierarchiától, s szabadon fogják választhatni püspökeiket, kiknek feje patriarcha czimet fog viselni.

9. A közoktatási miniszteriumban egy külön osztály fog alakíttatni a görög ritusu hívők ügyeinek kizárólag e felekezeten levő románokból.

10. E ritus iskolái és templomai élvezik mindazon előnyöket, melyeket a többi felekezetekéi nyernek.

11. Mint eddig, ugy a jövőben is maguk kezelhetik templomaik és iskoláik alapítványait.

12. A budapesti egyetemen theologiai fakultás fog részökre felállíttatni.

13. A románok előleges kijelentés és a kormány rendeletére évenként kerületi, vagy egyetemi zsinatokra gyűlhetnek egyházuk és iskoláik dolgában a kormány kiküldöttjének felügyelete alatt.

14. Azon megyékben, hol a román nyelv túlnyomó, a nemzeti gárda vezényszava a román.

15. Minden államhivatal nyitva áll előttük, mint más állampolgárok előtt, s e tekintetben a mult soha senkire nézve akadályt nem képezhet.

16. A magyarság ellen felkelt románok e szerződés aláírásától számított két hét alatt fegyvereiket a legközelebbi polgári vagy katonai hatóságnál teszik le.

17. Azon románoknak, kik a felkelésben részt vettek, de az előbbi pontban körülírt feltételt teljesítik, a magyar kormány teljes és általános amnestiát ad.

18. A felkelő románok letévén a fegyvert, esküt tesznek Magyarország függetlenségére. Mindazok, kik ez esküt e békekötési szerződés lezárásától számított két hét alatt, fegyvereiket pedig a 16. pontban meghatározott terminusig nem tették le, az amnestiából kizáratnak,

19. Igen szükséges lenne hozzá tenni a parasztságot illetőleg, hogy:

1. A robot és minden más jobbágyi szolgálmány teljesen megszüntetetik a törvény értelmében mindennemű parasztokra nézve.

2. A felgyujtott falvak határukkal együtt a parasztoknak adatnak vissza, hogy mindenik beköltözhessen saját házába.

3. Azon erőszakos szerződések, melyek Erdély visszafoglalása után történtek, ha a parasztoktól az urak által való állítólagos kierőszakolása igaznak bizonyul, semmisek és meg nem kötötteknek nyilvánítandók.

A magyar kormány és azon honfiak véleménye, kik Romániában (Moldva-Oláhország) a felszabadulási mozgalmat vezették és vezetik, jelenben is az, hogy a magyar és román nemzet, topografiai helyzetüknél, érdekeik hasonlóságánál, leginkább pedig azon veszélynél fogva, melylyel mindkettőjököt a panszlávizmus fenyegeti, kötelesek egymást kölcsönösen segíteni és ugyanazon zászló alatt harcolni a panszlávizmus ellen, a szabadság védelmében, valamint egykor együtt harcoltak a kereszténység érdekében. E nézetek vezették a moldva-oláhországi hazafiakat, midőn a magyar kormánynak azt javasolták, hogy engedné meg egy légió alakítását, mely Ausztria és Oláhország ellen, kik közös szabadságukat veszélyeztetik, harcolna; a kormány pedig ez ajánlatot elfogadta s ez okmány által a következő feltételek mellett erősíti meg:

I. A magyar kormány által egy az Oláhország és Erdély határán fekvő város fog kijelöltetni a román önkéntesek gyűlhelyéül a légió alakítására. A határon a kormány biztosai lesznek megbizva a román önkéntesek fogadásával, kiket a gyűlhelyre küldenek. A magyar kormány magára vállalja egy zászlóalj felfegyverezését és fenntartását, a légió többi része az alábbi feltételek szerint lesz kiegészítendő.

II. A tisztek, altisztek, katonák zsoldja ugyanaz lesz, mi a magyar hadsereg tisztjei, altisztjei és katonáié. A légió fennáll mindaddig, míg a háboru tart s mindig ugy tekintendő, mintha ellenséggel szemben állana, és a hadizsold fölőslégét kapja.

A táborkar havi zsoldja.

Ezredes, alezredes, őrnagy, mint a magyar hadseregben; — épp ugy az adagok a lovak számára.

Segédtsizt kapitányi zsolddal, 2 lótartás és 3 frt ezüstben havonkint irodai kiadásra.

Törzsvorvos kapitányi fizetéssel, 1 lótartás.

I. segédtsizt hadnagyi zsolddal, 1 lótartás.

II. segédtsizt, ki egyszersmind gyógyszerész, alhadnagyi zsolddal. Capitaine-rapporteur, kapitányi zsolddal.

Két hadírnök à 20 frt havi fizetéssel ezüstben, egy adag kenyér és hus, őrmesteri egyenruha.

A kapitány zsoldja, mint a magyar hadseregben. Minden zászló-

aljnál a két legöregebb kapitány 1 ló tartást kap. A kiküldött kapitányok 1 ló tartást kapnak.

A hadnagy és alhadnagy zsoldja, mint a magyar hadseregben.

A káplárok és közkatonák zsoldja; a trombitás és dobos naponként két krajczárral többet kapnak ezüstben.

Minden századparancsnok a század különböző költségeire naponként és fejenként egy krajczárt kap ezüstben; nem igényelhet teliát külön a hadi küldés stb. költségeire. Ezenkívül havonként 30 frtot kapnak ezüstben a fegyverek, hozzávalók, csizmák stb. javítására.

A zászlóalj állománya.

A zászlóalj hat sor és egy portyázó századból áll, négy ágyut és egy négylovas szekeret fog kapni a gyógyosztárnak.

A tüzérség zsoldja egyenlő a gyalogságéval.

A századok állománya.

Minden század áll a chargeokon kívül egy dobos, egy asztalos, egy szabó, varga etc. etc. és 150—200 önkéntesből, kiknek zsoldjuk és adagjaik egyenlők az önkéntesekéivel. A zászlóaljnak lesz egy szabója, zsoldja 20 frt ezüstben havonként, 1 adag kenyér, 1 adag hus és káplári egyenruha. Hadjáratban és menetelésben minden század két négylovas kocsit kap a tisztek és legénység számára. Egy fegyverkovács 20 frt havi zsolddal ezüstben, egy adag kenyér és hus, egyenruhával.

A gyalogság egyenruhája.

Egy attila kék szövetből piros és sárga hajtókávai, vörös nadrág kék sujtással az oldalvarráson. Egy kis csákó, veres sapka, a sipkán aranyozott nemzeti sas és a magyar kokárda. A sipka homlokán fekete lószőr toll. A csákók és szijak fekete bőrből.

Pontozat.

Egy sűrű posztóköpeny három évre; attila két évre; nadrág egy évre; kerek piros sapka egy évre; viaszos vászon a csákóra két évre; három ing, két lábravaló egy évre; két pár cipő egy évre; egy bluz és egy nyári nadrág egy évre; csákó-toll két évre; egy nyakravaló egy évre.

A betegek úgy a polgári, mint katonai kórházakba fel fognak vétetni és a magyar kormány költségére ápoltatni.

A tüzérség románokból szerveztetik.

III. Mindenki, ki ott hagyva az ellenséget, a légió tagja lesz, jogot formál a fenti és alább említett feltételekhez.

IV. Különböző vásárlásokra, kefére, lopótökre etc. minden önkéntes szolgálatba lépésekor 6 frtot kap ezüstben.

V. A szolgálatban megsebesültek vagy megbénultak mint nemzetbeliek tekintendők.

VI. A csatatéren meghaltak özvegyei és árvái a magyar kormány által nyugdíjban részesíttetnek és pedig azon irányban, milyen rangot a meghalt viselt.

VII. A légió a magyar nemzeti kormány fenhatósága alatt áll.

VIII. Szolgálati idő: a háboru tartama.

IX. Mindazok, kik legkevesebb 3 hónapig szolgáltak a légióban és kik a háboru után magyar szolgálatban kívánnak maradni, a hadseregbe azon ranggal léphetnek be, melylyel a légióban szolgáltak.

X. Azok, kik polgári hivatalba ohajtanak lépni, katonai rangjuknak és képességüknek megfelelő hivatalt nyernek. A közkatonák földet s más segílyt kaphatnak, hogy földmivelők lehessenek.

XI. Mindenki, ki a légióban szolgált, magyar állampolgár.

XII. A vezényszó román lesz.

XIII. Kapitányi rangig a tiszteket a légió parancsnoka nevezi ki. A törzstiszteket a parancsnok ajánlatára a magyar kormány erősíti meg. Az altisztek és káplárok a légió parancsnoka által neveztetnek ki. A parancsnokot a nemzeti párt a légió megalakítására kiküldött követe és az emigráció külön delegátusai ajánlják kinevezésre.

XIV. A légiónak az önkéntesek által szerzett fegyvereit a magyar kormány puskáját 16 frttal ezüstben fizeti.

XV. A légió lovasságának zsoldja ugyanaz lesz, mi a gyalogságé és tüzérségé; kap abrakot a lovaknak, 1 adag kenyeret, 1 adag hust és 1 krt ezüstben naponként és lovanként abrakra. A századnak lesz egy kovácsa, ennek 20 frtja havonként ezüstben, 1 adag kenyér, 1 adag hus naponként és az egyenruha. A dzsidákat, kardokat és 1 pisztolyt fejenként a magyar kormány fogja adni. A lovak a légió számlájára mennek s a magyar kormánynak semmibe sem kerülnek.

XVI. A tisztek csak katonai törvények szerint hívhatók vissza.

XVII. Más csapat tisztjeit nem lehet a légióba áttenni a parancsnok beleegyezése nélkül, kinek jogában áll elfogadni vagy visszautasítani őket.

XVIII. Bármely rangu tiszt egy havi zsoldot kap szolgálatba lépésekor. Az altisztek tisztekké neveztetvén, fölszerelésökre 2 havi zsoldot kapnak ajándékba.

A légió a háboru tartamára szegődik. Midőn a haza érdeke kívánja, a légió a kormány beleegyezésével (mely ezt sohasem tagadhatja meg) hazájába mehet, fegyverek és összes felszerelésével.

Erre az esetre igéri a kormány a román hazafiaknak, hogy őket hazájuk szabadságának kivívásában, a mennyire a közös érdekek megengedik, segíteni fogja.

A légió Magyarországnak és Romániának hűséget esküszik.

A szabadság és a függetlenségi harcra szegődik, és nem valamely nép nemzetisége ellen, s ez elv neki ép oly szent, mint a derék és nagy-lelkű magyar nemzetnek.

Kelt Szegeden, 2 pldban, 1849. jul. 14.

Általánosságban elfogadja:

N. Balcesco,

a nemzeti emigráció ügynöke.

Kossuth Lajos,

a magyar állam kormányzója.

C. Bolliac

az emigr. külön kiküldöttje.

A részletek az ez irányban meghatalmazott Bem tábornagy úrral rendezendők.¹

Ezen békekötési tervvel Balcesco 5 elvtársával Alsófehér vármegyébe jött s Topánfalván a Tyok Tódor lakásán találkozott Jánkuval. Jánku lelkesedéssel ölelte keblére Balcescot, ki előadta küldetésének indokait. Jánku szemeiben könnyekkel hallgatta végig a követ előadását.

A hatalmas népvezér mindent ígért Balcesconak; biztosította arról, hogy egészen az övé. Különbén is ő már megelőzőleg összeköttetésben állott a Rozetti-féle emigrációval s annak eszméi iránt lelkesedni tudott.

Zalathnán Jánku gyűlést hívott össze. A tanácskozásokban részt vettek: Bálint S., Axente, Moldován, Vladucz és mások. A gyűlésen heves vitatkozás indult meg. Axente, mint a magyarság esküdt ellensége, vak gyűlöletből indítatva kijelentette, hogy *ő még a muszkával is megverekedik*, ha azok a magyar barátságot ajánlják fel.

A zalathnai gyűlésnek eredménye nem volt. Jánku azonban nem tágitott; néhány társával, a kik közé tartozott Andreika és Ajudán is, egy iratot állított ki, a melyben kötelezik magukat, hogy a népet az unióra előkészítik.²

Ekközben a magyar szabadságharcz ügye rohamosan hanyatlott. Balcesco Kossuthot a Zalathnán folyt értekezlet után már Aradon találta. Az elvtársai által Zalathnán aláírt iratot a kormányelnöknek kézbesítette, mire Kossuth Bem altábornagyhoz Aradról 1849. aug. 8-ról a következő levelet intézte: »Van szerencsém értesíteni Önt, hogy Balcesco úr, a román nemzetipárt teljhatalmu ügyvivője, nekem, mint a havasiaknál való megbízatása eredményét, egy Jánku által aláírt okmányt adott át, melyben a vezérek ünnepélyesen kötelezik magukat, hogy a nép hangulatát előkészítik az unióra és hogy addig is, míg a nép erre egészen meg lenne nyerve, szoros semlegességet fognak megőrizni

¹ Dr. Moldován Gergely «Románság» I. kötet 587—593. lap.

² Dr. Moldován Gergely «Románság» I. kötet 572—573. lap.

csapatainkkal szemben, míg a havasiak meg nem támadtatnak. Ezen ígéret következtében oly értelmű rendeletet küldtem Stein és Inczédi ezredes urakhoz, hogy csapataik tartózkodjanak minden támadó fellépéstől a havasiak ellen, nem érintvén ezzel természetesen az osztrákok és oroszok elleni operációkat; egyébiránt nyílt parancsot küldtem Balcesco úrnak, hogy ezt addig is, míg a mondott rendelet megérkeznék, alkalmazásba vétesse azon hadtestparancsnokokkal szemben, kik netalán a havasiak ellen küldetnének.»¹

Bem altábornagy, a mint kezéhez vette Kossuthnak aug. 8-ról hozzá intézett levelét, Jánkut azonnal Facset alá rendelte, de közbejött a világsi fegyverletétel s Jánku Bem előtt nem jelenhetett meg. Valószínű, hogy nem jelent volna meg azon esetben sem, ha a fegyverletétel még késik. Tény, hogy Jánku július 29-én, tehát akkor, mikor a kibékülési alkudozások javában folytak, fényes négylovas fogaton hajtattott a havasokról Gyulafehérvárra s kíséretével egyenesen a várba sietett, hol őt a román határőrtisztek nagy kitüntetésekben részesítették. Tény továbbá, hogy ez alkalommal 5 napot töltött a várban, mely idő alatt a «havasok királya» feltűnően költekezett, mondhatni fejedelmi fényt fejtett ki s csak aug. 3-án tért vissza a havasokra.

Jánku tehát alkudozik a magyar kormányval s ugyanazon időben ünnepeletti magát Gyulafehérvárt a reakzionárius vezérőrséggel.²

* * *

Az orosz hadak betörésének híre a románokat a Maros és Küküllő mentén is lázas izgatottságba hozta. A vármegyei közigazgatást kezdték újra nem venni számba, elrejtett fegyvereiket előkeresték s a hegyeken, erdőkön imitt-amott román felkelő csapatok mutatkoztak, sőt Báthori századost, Balázsfalva környékén, egy pap vezetése alatt meg is támadta egy 60 főből álló fegyveres román csapat. Fenyegetődzések valának hallhatók a községekben ismét a magyar birtokosok ellen, mi miatt ezek gazdaságukat odahagyva, siettek M.-Ujvárra, hol jelentékeny számú helyőrség állomásozott. A vármegyei tisztviselők egy része nem mert a községekbe kimenni, s ha ezeket felsőbbjeik kötelességeik teljesítésére serkentették, készebbek voltak hivatalos állásuktól megválni. Maga a központi tisztviselői kar sem érezte magát az orosz hadak betörése után elég biztonságban Maros-Ujvárt, ez okon az országos kormánybiztost sürgette, hogy Maros-Ujvárt a helyőrséget erősítse meg. Pogány György I. alispán már jul. 23-ról olyan értelmű rendeletet kapott Kolozsvárról, valószínűleg az ott időző főispántól, hogy «mikor a szükség ugy kívánja, huzódjék a tisztséggel együtt közelebb».³

¹ Moldován G. «Románság». I. köt. 573. l.

² Biró Miklós naplója 71—72. iv.

³ Közigazgatási jegyzőkönyv 351. sz.

Nagy-Ényed újabb felprédálásának híre a rémületet, igen természetesen, még fokozta a vármegyei magyarság lelkében. A templomokban imák mondattak a magyar fegyverek győzelméért, de ezen imádkozások néhol gunyos megjegyzésekre szolgáltattak alkalmat. Az aratás, gabona-betakarítás legtöbb helyen félbeszakadt. Az emberek fegyver után néztek, menekülésre gondoltak.

A vármegye területén legelőször Vizakna város került vissza a reakció kormányzása alá. Wagner ny. őrnagy és h. királybíró a »Vom provisorischen Stadt und Stuhl-Commando«-nak július 24-ről kelt rendeletével 26-án kiszállt Vizaknára s a tavasz folytán törvényesen megválasztott városi tanácsot lemondásra bírta, s ennek helyét ismét a február 28-án megválasztott tanács foglalta el, azon külömbséggel, hogy Szentpáli Mihály tanácsos helyére Szász János lépett. Ugyanezen napon Frenkel Károly róm. kath. plébánost, Herepei Károly ref. lelkészt és Csengeri János mázsamestert elfogták s mint foglyokat Nagy-Szebenbe hurczolták, hol a katonai fogházba zárták. Vizakna város az akkori magyar kormány hatalmi körébe nem is került többé vissza. Bem tábornok jul. végén a balázsfalvi helyőrséget is magához vonta, minek folytán a románok ismét urai lettek azon szerencsétlen vidéknek. A magyar csapatok aug. 12-én, a reájuk szerencsétlen kimenetelű szászsebesi ütközet után, Gyulafehérvár vidékéről is végképpen távoztak. Aug. 15-én Lüders tábornok Szász-Sebesről átjött Gyulafehérvárra lóháton, számos törzstiszt társaságában, s a várat megtekintette. Tiszteletére a vár ágyui megérkezése és távozásakor hatalmasan szólottak. Ez alkalommal August várparancsnok a várban fényes ebédet rendezett, de *Lüders azon nem vett részt s már délután 1 és fél órakor visszatért Szász-Sebesre.* Ekközben a Gyulafehérvárról jul. 26-án éjjel eltávozott magyar családok is szállingóztak haza, reményvesztetten. Levertségüket fokozta az a körülmény, hogy lakásaikat feltörve és kirabolva találták.

A románok kihívó, daczos és fenyegető magaviselete hova-tovább mind türhettelebbé vált. Aug. 9-én megint megjelent Gyulafehérvárt Axente, ott nagy göggel járt-kelt s a románok között izgatott. A várhatóság annak daczára, hogy Dorschner Ferencz ezredes, császári királyi biztos, jun. 18-ról kelt kiáltványában minden honpolgárt csend, rend és engedelmességre intett, a folyton lázadásban levő románokat lőszerral látta el. A tulajdonjog tiszteletben nem tartatott. A románok Zalathnán és a vármegye más pontjain minden tartózkodás és rendreutasítás nélkül raboltak; nemcsak, hanem imitt-amott gyilkoltak is, így pl. Vajasad községben agyonverték egy Nagy András nevű agg embert, Magyar-Igenben a malomban egy magyar férfit és egy magyar nőt. Poklosi György, Gyulafehérvár város főbírája, látván a vidéken uralkodó féktelenséget, mely magában Gyulafehérvárt is feltűnően mutatkozott, a közcsend és rend megóvása érdekében a várparancsnokságtól állandó katonai fedezetet kért a városra. Kérése elől August nem tért ki s fedezetül leküldött a városra egy félszázad gyalog határórt. A kolera

aug. hó elején a várórség között roppant erővel lépett fel; azon hó 8-án 375 katona szenvedett kolerában, s voltak napok, melyeken 45 katona halt el ezen iszonyu betegség következtében.

Aug. 12. óta naponként hozták a magyar foglyokat a városba. Ezen szerencsétlen emberek egy részét a várba burczolták és a kaszamátaiba zárták, mások részére az izraelita és ev. ref. templomokat alakították át börtönökké. A templomokban elhelyezettek, az éhség és szomjuság által kényszerítette, olykor-olykor távoztak onnan és csoportonként keresték fel a polgárok lakásait s élelemért esdekelték. A magyar és izraelita polgárok szívesen adtak, mennyit az adott viszonyok közt adhattak. Ráduly kanonok mindennap két nagy kemence kenyeret süttetett és küldött le a várból az éhező fogoly magyar honvédek részére.

Aug. 21-én a Déva alól visszatérő orosz tábor Gyulafehérvárra érkezett, hozván magával néhány ezer magyar katona foglyot, közembereket és altiszteket, mert a rendes tiszteket a Kenyérvíze hidjánál a legénységtől külön választották és Szász-Sebesen keresztül Nagy-Szebenbe vitték. Az orosz sereg és a hozott magyar foglyok szokatlan nagy száma a várost elözönlötte. Talán felesleges is mondanunk, Axente is jött az orosz sereggel. Ez az ember, a polgárháboru emez egyik sötét alakja, most már igyekezett nem hiányozni onnan, hol a legyőzött magyarokat bántalmazni és gyalázni alkalom mutatkozott. A foglyok ezerei a püspöki kertben, a vár sánczaiban és a templomokban helyezték el.

Lüders tábornok seregével 22-én távozott Fehérvárról s Enyeden és Tordán keresztül sietett Kolozsvárra; a foglyok ott maradtak, éheztek és nyomorogtak. Közöttük is kiütött a kolera s a vérhas, s pusztított ijesztő mérvben.

Gyulafehérvár utczáin és piacsterén csakhamar könnyező anyák, hitvestársak, testvérek, jóbarátok jelentek meg az ország különböző részeiből, a foglyok között egyik fiát, másik hitvestársát, rokonát, barátját keresvén s igyekezték megszabadítani, ha más úton nem volt lehetőség, elszöktetés útján is. Ez nem egy esetben sikerült is, de nagy veszélylyel járt, egyebek mellett azért is, mert a város környékén lándzsákkal fegyverkezett románok barangoltak csoportosan. Voltak olyan szerencsések, kiknek a várbeli katonatisztek egyikében vagy másikában, mint régi jó ismerősben, barátban, akadt pártfogójuk, kik szabad lábba helyezésüket valahogyan kieszközölték. Olyanok sem hiányoztak, kik azon úton szabadultak, hogy Klokocsán várparancsnok és Poklosi György városi főbíró névalírását utánozva, a maguk részére hamis útlevelet állítottak ki.

Aug. végén folyamatba indult a fogoly magyar katonák besorozása és a városról elszállítása.

A vármegyei közig. tisztikar M.-Ujvártt utolsó ülését aug. 14-én tartotta, s valószínű, hogy még ezen napon távozott is onnan a helyőrséget képezett lengyel csapattal együtt.¹

Aug. 25-én reggel Zsibón még láttunk alsófehérvármegyei szabadságharcosokat, fegyverrel kezükben. Ott volt az alsófehérmegyei vadászcsapat is. Aznap dél körül az ott levő magyar sereg fegyverletétele is bevégzett ténynyé vált.

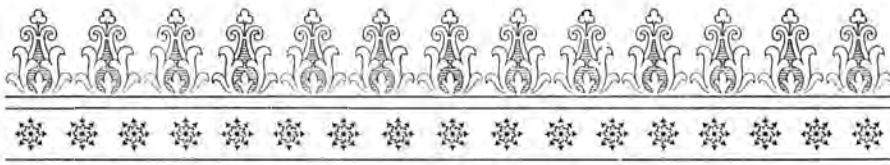
A világosi, dévai és zsibói fegyverletétel után a magyar polgárok közül azok, kik tehettek, visszatértek tüzhelyeik mellé, de a román polgárok egy része még mindig fegyverben állott. Br. Wohlgemuth Lajos, Erdély kiuevezett polgári és katonai főkormányzója, aug. 11-ről kelt rendeletében Erdély minden polgárát utasította, hogy fegyvereit az illetékes hatóságnak szolgáltassa be. Jánku ezen rendelet folytán seregét fel is oszlatta, de Bálint és Axente fegyverben maradtak. Bálint bevárta, míg Clam Gallas gróf altábornagy is megrendelte neki Kolozsvártt aug. 26-án, hogy népét fegyverezze le és bocsássa el, mi aug. 31-én M.-Peterd községnél meg is történt. Axente a bécsi kormány-
nak szeptember havában kelt rendelete folytán sem tette le a fegyvert, hanem mozgalmat indított oly irányban, hogy a román vezetők Balázsfalván gyűljenek össze egy nagy román tábor alakítására, és még a szász községeket is ujonczállításra akarta kényszeríteni. Erre a nagyszebeni rögtönítelő hadbírótság lépett fel. Ez Axentét elfogatta s ellene vizsgálatot indított. A vizsgálat eredménye az lett, hogy a rögtönítelő bíróság Axentét 1849. nov. 24-én hozott végzésében két hónapig tartó katonai porkolábfogságra ítélte, mely büntetés neki, korábbi érdemei tekintetbe vételével, kegyelem útján csakhamar el lett engedve.²

Ezzel a polgárháboru tüze a vármegye területén elvégre kialudott ugyan, de a románoknál temérdek fegyver maradt elrejtve. A vármegyei magyarság mindenéből kifosztva, porig alázva, halálos félelmek között siratta önmaga és hazája végtelenül szomorú sorsát. Ezután következett az egész magyar nemzetre s természetesen az Alsófehér vármegye területén életben maradt csekély számú magyarságra nézve is az a helyzet, melyet híven jellemeznek Brennusnak, a Rómát legyőzött hatalmas gall vezérnek és királynak eme szavai: „*Vae victis!*“

* Távoznia kellett, mert Tordát aug. 15-én orosz hadak szállották meg, mi által a Maros-Ujvár és Kolozsvár közötti útvonal a magyar kormányra nézve elvágatott. Aug. 15-én reggel a Tordán levő magyar sereg oly sietve vonult el onnan, hogy az őrségre kirendelt alsófehérvármegyei vadászcsapatot ott feledte, minek következtében ez a seregtől elszakadva, a hegyeken keresztül egymagára húzódott át B.-Hunyadra, hol csatlakozott a Kolozsvárról hátráló magyar sereghez.

* Dr. Moldován Gergely: «Románság» I. köt. 546. lap.

XXV.

MENNYIT VESZTETT ALSÓFEHÉR VÁRMEGYE EMBERÉLETBEN ÉS VAGYONBAN AZ 1848—49-İK ÉVEKBEN?

Hogy Alsófehér vármegye amaz örökre emlékezetes években emberéletben és vagyonban mennyit veszített, azt hivatalos okmányokról leolvasható számadatokkal kimutatni nem lehetséges. A polgárháború lezajlása után következett közigazgatás nem tett intézkedéseket olyan irányban, hogy az áldozatok száma a vármegye területén kipuhatoltassék és arról kimutatás készítettessék. Ugyanezt elmulasztották megtenni a városok tanácsai is. Ez okon az azon borzalmas időkben emberéletben és vagyonban szenvedett veszteségek kimutatására nézve el kell fogadnunk az akkori naplók, napló-töredékek, rövid feljegyzések adatait, és el kell fogadnunk az élő szemtanúk nyilatkozatai alapján készült kimutatásokat.

Ezen adatok szerint *a vármegyei magyarság vesztesége emberéletben — és pedig gyilkolások következtében:*

Sárdon, M-Igenben, B.-Bocsárdon, Krakkóban, B.-Benedeken, Mindszenten, Borbándon, Kisfaludon (5), Portuson, M.-Szent-Imrén (11), szóval a Hegyalján 720 ember.

Preszákánál és Zalatlnán 800 ember.

Gyulafehérvártt 40 ember.

Nagy-Ényeden 1849. január és július hónapokban 800 ember.

Kis-Ényeden 170 ember.

Nagy-Lakon, Maros-Ujvártt és Hariban 200 ember.

A vármegye többi községeiben 200 ember.

Abrudbányán 1000 ember.*

* Az abrudbányaiak úgy tudják, hogy ott az 1848. és 1849-ik években összesen 870 magyar embert öltek le a fellázadt románok. Mi az abrudbányai legyilkolt magyarok számát ennél többre becsüljük; becsüljük 1000 főre, ide nem számítva azokat, kik a szomszéd Hunyad és Zaránd vármegyékből, továbbá Zalatnáról és Nagy-Ényedről menekültek, vagy a kiket mint foglyokat hurczoltak Abrudbányára s kik nagy részben szintén ott pusztultak. Tény, hogy Abrudbányán 1851 ben csak 636 magyar ajku lakos volt, tehát hiányzott ekkor az 1848-ban ott lakott magyarok létszámából 1340 ember. Ezen számból sok, ha 340-en voltak még bujdosásban, vagy hullottak el a csatatereken; a többi életét veszítette a Hatvani-féle szerencsétlen katonai vállalat alkalmával. Még 1857-ben is csak 1250 magyar ember lakott Abrudbányán, mikor pedig a bujdosásban voltak kétségen kívül már mind hazatértek s a természetes szaporodás is emelte az ottani magyar ajku lakosság létszámát.

Verespatakon 334 ember.

Ezek szerint gyilkolások következtében elpusztult vármegyénk területén magyar ember összesen **4264**. A kiállott lelki rázkódások következtében a bujdosásban elpusztult = 400 ember. A magyar nemzetőrök és honvédek fegyverei által = 40 ember. A fegyverhordozásra alkalmas magyar férfiak nemcsak a magyar hadseregben szolgáltak, hanem szolgáltak a császári hadseregben mint beosztott katonák és szolgáltak a román felkelők táborában magyar parasztok mint lázadók. A csatatereken elesett és a kórházakban elpusztult harcosok számát magyar részről becsüljük 500 főre.

Ezen adatok szerint *a vármegyei magyarság vesztesége összesen 5204 ember, vagyis a vármegye magyarajku lakosságának közel 20%-a.*

A román lakosság vesztesége a magyar ajku lakosságéhoz viszonyítva sokkal kevesebb ugyan, de általán nagy ez is. A románoknak emberéletben szenvedett veszteségük kimutatására nézve alapul saját kimutatásaikat fogadjuk el. Ilyen kettő áll előttünk; egyik a Wiener Zeitung 1851. évi folyama 28-ik számának melléklete, másik az az emlékirat, melyet 1849. december 30-án készítettek Gyulafehérvárt s melyet Jáнку Ábrahám egy küldöttség élén Bécsbe vitt fel. Azon helyzetben vagyunk, hogy az említett két kimutatásban foglalt adatokat a vármegye közigazgatási jegyzőkönyvében és a Nálík J. hadbiztos által Zalathnán felvett jegyzőkönyvben látható pár adattal kiegészíthetjük.

Ezen adatok szerint a vármegye területén fekvő 4 városban és a vármegye községei közül 67-ben¹ a románok közül a magyar honvédek, nemzetőrök részint önfelüleg, részint a katonai vagy polgári előjáróságoktól vett rendeletek folytán kivégeztek összesen 970 román ajku honpolgárt, kik közül 923 a fi- és 92 a nőnemhez tartozott. Golyó által pusztult el 232, kötél által 7, «más halálnem útján»² 628. Elvesztette életét ez úton Maros-Ujvárt 125, Gyulafehérvárt 68, N.-Enyeden 53, Sárdon 44, Abrudbányán 39, Zalathnán 36, Tövisen 32, Gambuczon 30, Felenyeden 29, Nagy-Lakon 26, Balázsfalván 26, Sebeshelyen 25, Diódon 23, Szentkirálytt 20, Krakkóban 18, M.-Igenben 18, Borbándon 18, Diomálon 17, Vládházán 17, Oláh-Lapádon 16, Kutyalván 16, Czelnán 14, Petroszánon 13, Pojánán 13, Kisfaludon 13, Mihálcfalván 13, Preszákán 12, Elekesen 12, Szent-Imrén 11, Oláh-Péterlakán 11, Miriszlón 10, Alvinczen 10, Alsó-Gáldon 5, Verespatakon 5 ember stb., stb.³ A batizházi hegyen a tordai nemzetőrök agyonlőttek 1849. ápril elején batizházi románt 17-et.⁴

¹ A vármegye 127 többi községében lakó románok emberéletben ily nemű veszteséget nem szenvedtek.

² Ezt a kifejezést: «más halálnem útján», nem értjük. A magyarok a lázadásban részt vett és kézrekerült bűnösöket, románt, magyar parasztot, főbe lőtték, néhányat közülök felakasztottak. A magyar hadsereg katonái az embertefen kínzást ellenfeleiken nem gyakorolták

³ A «Wiener Zeitung» melléklete.

⁴ Közigazgatási jegyzőkönyv 63. sz. a.

Zalathnán legyilkoltak maguk a románok 1849. jul. 1-én román férfit 13-at.¹

Ezen adatok szerint nem a harctéren elpusztult románok száma *1000 ember*.

A harctéren meghaltak számát pontosan kimutatni lehetetlen, de hozzávetőleg igen. A Jáнку által Bécsbe vitt emlékirat szerint 1848—49. években Erdély területén összesen 35—40.000 román ember vesztette életét. «Nem létezik Erdélyben olyan román helység, melyből 10—20 ember nem öletett volna meg» — mondja a szóban forgó emlékirat. Erdély területén 1848-ban lakott összesen 1.600.000 román. Ezen népességi számból Alsófehér vármegyére esett akkor több mint 160.000 lélek, vagyis az Erdélyben lakó románok összes számának 10⁰/₀-a. Ezen alapon számítva, a románok összes vesztesége Alsófehér vármegyében emberéletben *3500—4000 ember*, mely mennyiségből ha a már fennebb kimutatott 1000 főt leszámítjuk, úgy jön ki, hogy a románok vesztesége, melyet a harctereken szenvedtek, *2500—3000 ember*.

Mi azonban azt hisszük, hogy az alsófehérvármegyei románok vesztesége, melyet a harctereken emberéletben szenvedtek, ennél jóval nagyobb. Ne feledjük, hogy a polgárháboru magyarok és románok között Alsófehér vármegye területén dühöngött legnagyobb mértékben. Ne feledjük, hogy a románok csak Abrudbánya környékén a Hatvani és Kemény Farkas által vezetett magyar hadcsapatok ellen vívott harczaikban vesztettek legalább is 2500 embert. Számítsuk ehhez a nagy-laki, m.-szentkirályi, balázsfalvi, enyedi, felvinczi és a gyulafehérvári vár közelében vívott harcok halottjait; továbbá azokat, kik Radnótnál, Csucsánál, Zsibónál, Túr és Komjátszeg községek közelében hullottak el. Vegyük számításba azt is, hogy 1848. nov. 8-án Körösbánya közelében a *tirnávai* sikon vívott harcban elesett 1186 román halottnak legalább 25⁰/₀-a alsófehérvármegyei román volt, miután az ezen ütközetben harczolt román sereg egy része abrudbányavidéki móczokból telt ki. Sőt a távol fekvő Marisellu havasi községnél a Vasvárival szemben július 6-án vívott harcban is hullottak el alsófehérvármegyei románok. Mindezeket figyelembe véve, s számítva azokat is, kik mint rendes katonák estek el a harctereken, vagy a kórházakban pusztultak el, úgy hisszük, nem tévedünk, ha az alsófehérvármegyei románok veszteségét, melyet emberéletben a harctereken szenvedtek, *4000-re, az összest pedig 5000 főre becsüljük*.

A szászok vesztesége emberéletben nem nagy. A magyarok főbe-lövtettek közülök 3-at.² Igaz, hogy az alsófehérvármegyei szász ajku lakosság nagyobb része a román táborokban harczolt a magyarok ellen, de a szászok nagyobb ütközetekben nem vettek részt. Legtöbb szász nemzetiségű honpolgár Enyeden pusztult el 1849. január 8-án és az

¹ Náhlik János hadbíró jegyzőkönyve.

² «Wiener Zeitung» melléklete.

ezt követő napokon a románok lándzsái által. Nézetünk szerint a száz ajku lakosság összes vesztesége, ide számítva azokat is, kik mint rendes katonák hullottak el, nem több 200 embernél.

Ezen kimutatások alapján számítva a veszteséget, melyet Alsó-fehér vármegye különböző nemzetiséghez tartozó lakói azon borzalmas időkben emberéletben szenvedtek, úgy találjuk, hogy az *10,404 főre becsülhető, mely szám az akkori népesség $5\frac{1}{2}\%$ -ának felel meg.*

* * *

A vagyoni értékben szenvedett kár is csak hozzávetőleges számítások alapján mutatható ki. Hogy az biztos számítások alapján nem lett volna kimutatható még a pusztulást és rablásokat közvetlenül követő időkben sem, annak bizonyításául álljanak itt Náhlik János százados, hadbírónak — ki a Zalathnán történt károk megbecslésére is utasítva vala — következő szavai: «Egy tökéletes becsü nem volt véghezvihető, minthogy a lakosság vagyonosabb része Preszákánál legyilkoltatott s az ott szenvedett nagy vagyonveszteség szám szerint már meg nem állapítható. Igyekeztem az épületek és ingó vagyonban esett károkat, az események ügyállása alkalmával tájékozott, megesketett tanúk vallomásai alapján megközelítőleg kikutatni, de nem sikerült.»*

Ha tehát a szenvedett károk pontos kimutatása nem sikerült egy vegyes katonai és polgári bizottságnak a pusztulást közvetlenül követő időkben a vármegyének csak egy pontján, hogyan sikerülhetne az ma, egy félszázad multával a vármegye egész területére kiterjedőleg? Azonban a valóságot megközelítő, hozzávetőleges számításokat tenni lehetséges ma is.

Vegyük első sorban az aranybánya-vidéket.

Náhlik a kir. kincstár kárát Zalathnán 483,562 frt $42\frac{1}{2}$ kiban mutatja ki *pengőpénzben*, de utána teszi: «*mely kárnak azonban sokkal magasabbnak kell lennie.*» A kincstár kára tehát Zalathnán, mérsékelt számítás szerint is, *500,000 p. frtra tehető.* A magánosok kárát pedig «*tulbecsülés nélkül*» *700,000 p. frtban* állapítja meg. Abrudbányán a kincstár alig szenvedett valami kárt, de a magyar bányabirtokosok, kereskedők és iparosok ingó és ingatlan vagyona csaknem teljes mértékben elpusztult, részben tiltott úton mások tulajdonába ment át. Ezen virágzó bányavárosban pedig a magyarok kezén vert és veretlen aranyban, aranyporban, ezüst edényekben, nagybecsű s ritkaságú aranystufákban, bányatermékekben, kézműipar-tárgyakban, az ilyenek előállítására szükséges anyagokban, bolti árucikkekben, továbbá épületekben, gazdasági terményekben és felszerelvényekben stb. nagy mennyiségű ingó vagyon vala összehalmozva, kétségen kívül több, mint

* Náhlik János hadbíró jegyzőkönyve.

Zalathnán, mert Abrudbánya a mellett, hogy az aranybányászatot szorgalommal folytatta, egyszersmind egy nagy kiterjedésű és vagyonos havasi vidéknek volt élénk piacza. Az abrudbányai 2000 főt számláló magyar ajku lakosság kárát becsüljük *800,000 p. frtra.*

Verespatakon vagyonosabb bányabirtokosok laktak, mint Abrudbányán. Itt több volt a vert és veretlen arany, aranypor, aranystufa s bányatermék, mint ott. Volt aranybányabirtokos nem egy, de több, kinek 2—3 ezer drb s ennél is több vert aranya vala készletben, de a kézmű-ipar, a bolti kereskedelem nem állott azon színvonalon, melyen az abrudbányai; a bányahelység csak kis részben hamvadt el, a lakosok közül is aránylag több maradt életben s vihette magával legértékesebb ingóságait, mint a szomszéd bányavárosban. Ezen körülmények tekintetbevételével a verespataki 1400 főnyi magyar ajku lakosság kárát becsüljük *500,000 p. frtra.*

Offenbányán égetés és gyilkolás nem történt; a rablás és zsarolás sem öltött nagyobb mérveket. Ez okon az offenbányai magyarság kárát számításon kívül hagyjuk.

A fentti szám adatok szerint az aranybányavidéki magyarság a m. kincstárral együtt *2,500,000 p. frt kárt szenvedett.*

A városok.

Abrudbányáról már szólottunk. Vizakna város magyarsága sem szenvedett komoly számításba jöhető károsodást. Gyulafehérvár kára még hozzávetőleges számítás szerint is alig mutatható ki. A várban emelkedő épületek fedelei, mint a vár ostromának leírásában láttuk, részint elhamvadtak, részint leverettek. Az alsó városban vagyonos kereskedők és birtokosok laktak. Ezek ingó vagyona a gyakran ismétlődő rablások, valamint a vár-hatóság által véghez vitt nagymérvű és folytonosnak mondható zsarolások miatt legnagyobb részben elkallódott. A város gyönyörű marhaállománya csaknem teljesen megsemmisült; az épületek egy részét az ostrom-ágyuk golyói össze-vissza lyukgatták. Imitt-amott tűzkárok is fordultak elő. A felső és alsó város magyarsága és az ottani izraeliták kárát becsüljük *500,000 p. forintra.*

Nagy-Enyed város kára *2,000,000 p. frtban* van kimutatva.¹

A vármegyei birtokosság kára.

Alsófehér vármegye akkori birtokviszonyait ismerő egyének számítása szerint volt azon időkbén a vármegye területén 400 hold területet meghaladó birtok *száz*,² középnemesi birtok 80 holdastól fel 400 holdasig körülbelül 200.

¹ «Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben.» 300. lap.

² Néhánynyal még több.

A 80 holdasnál kisebb nemesi birtokok akkori száma a közelebbi 5 évtized folytán véghez ment roppant mérvű birtokváltozások miatt ma már megközelítőleg sem mutatható ki, de 1848—49-ben az 500-at kétségen kívül meghaladta, ide nem számítva azon nemesi kis birtokokat, melyek a városok határán feküdtek.

Ezek a birtokok, az alvincziek kivételével, ki lettek rabolva és fel lettek dúlva elsőtől az utolsóig teljesen. «Csonbordon az ifj. báró Kemény István udvarát annyira kirabolták, hogy midőn tulajdonosa visszajött, semmi sem volt házánál (sok minden elhordani való volt pedig ott!); semmi sem volt tehát egyéb a ház körül, mint egy rossz szántalp és egy csodálatosan megmaradt agár, mely ugráncsoló örömmel fogadta régi gazdáját» — írja br. Kemény Gábor.¹ Ezt a képet mutatta a vármegye területén azon időkbén minden udvarház. Hazatérő gazdáik nem találtak honn annyi gabonát, miből egy sütet kenyeret süthessenek, annyi bort, miből egy poharat tele tölthessenek; sehol semmi lábas jószág; ablakok, ajtók, butordarabok összetörve, szobapadlózatok felszaggatva, szóval a tatárdúlás képe tárult fel minden községben a szemlélő előtt, ki akkor Alsófehér vármegye községeiben megfordult.

A vármegyének vagyoni helyzetéről, minőben azt a polgárháboru találta, már szólottunk.

A birtokosok kárának mértékére nézve szolgáljon tájékoztatásul, hogy a br. Rhédey Ádám preszákai birtokán okozott kár értékét az udvar gazdatisztje Vajasdi János 90,000 p. forintra becsülte.² A Bethlen-főiskola kára 200,000 p. forintra vala becsülve. Antal János ref. püspök, ki B.-Bocsárdon birt. haszonélvezetül egy 50—60 hold területű püspöki birtokot, boraiban közel 60—70 ezer p. frt kárt szenvedett. A vármegye területén működő becsülő-biztosok egy kisebb, 40—50 holdas birtok tulajdonosának kárát, olyan községben, hol a bortermelésre súlyt nem fektettek, átlag 1500 p. forintban állapították meg. Ezen kulcs szerint becsüljük a 400 holdnál terjedelmesebb birtokon okozott kár értékét átlag 16,000, a 80—400 holdas birtokon okozottat 8000, az ezen aluliakat 800 p. frtra.

Ezen becslés szerint:

a) a nagyobb birtokosok kára	- - - - -	1.600,000 p. frt.
b) a középbirtokosoké	- - - - -	1.600,000 » »
c) a kisbirtokosoké, ide számítva az egyház- községek, a gazdatisztok, tanítók, a köz- ségekben élt szatócsok kárát is	- - -	400,000 » »

Együtt 3.600,000 p. frt.

Ezek szerint az aranybánya-vidéken a városokon és falvakban akkor élt magyarság összes kára 8.600,000 p. forintban állapítható meg.

¹ «Nagy-Enyed és vidékének veszedelme 1848—49-ben.» 101. l.

² Alsófehér vármegye közigazgatási jegyzőkönyve 296. sz. a.

A vármegyei birtokosok káranak mérlegelésénél tekintettel valánk azon körülményre, hogy az udvarházak és gazdasági épületek, a Sárd hegyaljai mezőváros területén fekvők kivételével, csak imitt-amott, kivételesen hamvadtak el.

A román ajku lakosok kára.

A polgárháboru folyama alatt a románok közül sokan, főleg a gör. kath. és gör. keleti lelkészek némelyike, nagy értékű idegen vagyon birtokába jutott, de sokan kárt is szenvedtek kétségen kívül.

Gyulafehérvártt 1849. deczember 30-án kelt, a román ajku lakosok kártalanítását kérő emlékirat az Erdélyben lakó románok kárát, melyet a polgárháboruban szenvedtek, három alapon mutatja ki, u. m. *a tüz, a sarczolás és a családapák által képviselt pénzbeli tökéérték elveszése alapján*, az első alapon az egészen leégett községekre 80, a csak részben leégettekre 20 házat számítva. «Elhamvadt egészen vagy részben K.-Fehérvár környékén 12, románok által lakott község» — mondja az emlékirat.*

Az első kiszámítási kulcsot elfogadjuk. E szerint elhamvadt vármegyénkben 540 román gazda telke; ennek értéke 54.000 pengő forint. A másik kiszámítási alap így van szövegezve: *Minden román család (van Erdélyben 360000) részint pénzben, részint csekélyben, részint marhában legalább 50 frtig megsarczolatott.* Ezen kulcs szerint az alsófehérvármegyei románok kára, melyet sarczolás következtében szenvedtek, 1.800.000 p. forint lenne, miután Alsófehér vármegyében körülbelől 36.000 román család él. Ezen kiszámítási alap komoly meggyőződésünk szerint meg nem állhat. A magyar csapatok az 1848-ik év nyarán és őszén csak Mihálczfalváról, Muzsináról, Felső-Ujvárról és Örményszékesről hoztak el a román családoktól egészen csekély értékű ingóságokat. Az 1849-ik év tavaszán Balászfalva, Nagy-Ényed és Gyulafehérvár környékén ugy a rendes katonaság, valamint a vadász-csapatok tagadhatatlanul követtek el visszaéléseket a román családok tulajdonát képező ingóságokkal szemben, de ez nagy mérveket teljességgel nem öltött. A vármegyei közigazgatási tisztikar, valamint a térparancsnokok szigoruan őrködtek, hogy a román lakosok javaikból ki ne fosztassanak. Az emlékirat kifejezését használva, a «megsarczolatás» csak kivételesen fordult elő a román családokkal szemben, ez is legtöbbször fegyveres összecsapások alkalmával, a mikor román tulajdont képező szarvasmarhákat kisebb-nagyobb számban hajtottak el a magyarok, melyeket a hadcsapatok élelmezésére használtak fel. A tényállás ismeretéből alakult meggyőződésünk szerint az alsófehérvármegyei románok sarczolás folytán keletkezett kárát túlbővön számítjuk akkor is,

* K.-Fehérvár környéke alatt Alsófehér vármegye területe értendő. Tudomásunk szerint Alsófehér vármegye területén a polgárháboru folyama alatt csaknem teljesen leégett: *Apahida, Muzsina, Ompolyicza, Tösfalud, Felső-Ujvár és Kisfalud*; csak részben égett le: a két *Borsómező, Elekes, Sárd, Káptalan, Tibor, Valca-Dosszuluj és M.-Szentkirály.*

ha azt a románok becslésének *egy negyed részében mutatjuk ki*. Ezen alapon számítva, az alsófehérvármegyei románok sarczolás útján vesztettek *450.000 pengő forint értéket*.

A román kár-kiszámítás 3-ik pontjára nem reflektálunk, mivel kimutatásunk rendjén az elveszett magyar családapák tőkeértékét sem vetjük számításba.

Vesztettek tehát ezek szerint az alsófehérvármegyei románok :

Felperzselések útján	_____	54.000
Sarczolások folytán	_____	450.000

Együtt 504.000 pengő frt értéket.

A vármegyénkben lakott szászok csak Enyeden szenvedtek számításba jöhető anyagi kárt, a falvakon alig valamit, miután őket ugy a császári, valamint a magyar kormány feltűnően kimélte, javaikat oltalmazta.

Az anyagiakban szenvedett károk főösszege ezek szerint *9.104.000 pengő forint*.

* * *

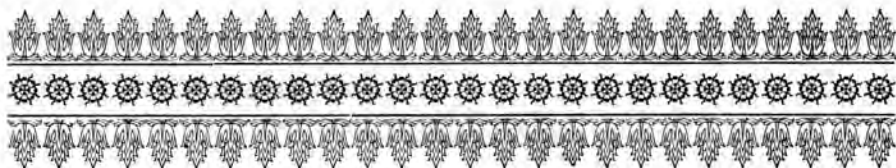
Mérhetetlen károkat szenvedett Alsófehér vármegye a szellemiekben és erkölcsiekben is. Elpusztult a nagyenyedi Bethlen-főiskolának csaknem 36.000 kötetet magában foglaló könyvtára, mely br. Kemény Gábor szavaival élve *«igen becsesnek vala mondható»*. «Meghatározhatatlan azonban azon veszteség, mely az ugyanott őrzött okmányok, kéziratban heverő munkák elveszése, elpusztulása által irodalmunkat, főleg történelmi irodalmunkat érte.» Elpusztult ugyanezen főiskolának szintén gazdag természetrajzi és ásványgyűjteménye, éremtára. Megsemmisült a ref. püspöki levéltár, melyben 1589-ig terjedő igen becses oklevelek valának.*

Elpusztult a vármegye levéltára; elpusztultak Nagy-Enyed és Abrudbánya városok levéltárai. Elpusztult ezek mellett temérdek magántulajdont képező nagybecsű könyv- és levéltár.

Es beoltatott a vármegye területén évszázadok során együtt élő magyar és román nemzet fiainak és leányainak lelkébe az egymás iránt táplált gyűlölködés oly mértékben, hogy azt csak hosszú idő orvosló keze lesz képes valamikor elenyésztetni, helyére a testvérszeretet termő fáját ültetni s azt virágzásba és gyümölcsözésbe indítani a közös haza javára.

* K. G. br. : «Nagy-Enyed és vidékének veszedelme» 189. lap.

XXVI.

ALSÓFEHÉR VÁRMEGYE RÉSZVÉTELE AZ 1848—49. ÉVI SZABADSÁGHARCZBAN.

Alsófehér vármegye, főleg 1830. óta, az alkotmányos reform-eszméknek Erdély hazarészünkben egyik gyújtója vala.

A nemzeti ébredés ama küzdelmes, de dicsőséges korszakában a *«vándor patrioták»* rendes találkozási helye ezen szép vármegye központja, N.-Enyed volt. Erdélynek azon korban élt legkiválóbb szabadelvű államférfiai, publicistái a nagy reform-eszméket előbb Enyeden a br. Kemény és Zeyk családok lakásán, néha Szász K. professzor szálalásán vitatták meg; Alsófehér vármegye gyűléstermében fejtegették azokat magasan szárnyaló politikai szónoklatokban s csak azután vitték át az erdélyi többi vármegyék gyűléstermeibe.

Az azon időkben akadémiai tekintélylyel bíró nagyenyedi Bethlen-főiskola ifjusága 1821. óta a Szász Károly professzor szellemében növekedett. A virágzó tanintézet nagyszámu ifjusága Szásznak nemcsak előadásait hallgatta az iskola tantermeiben, hanem hallgatta Alsófehér vármegye tanácstermeiben elhangzott politikai szónoklatait is; hallgatta Kemény Dénes bárót, ki a szabadelvűségben, a politikai szónoklat művészetében Szász professzorral egy színvonalon állott.

Az 1848-ik évi márcziusi események Alsófehér vármegyében nagy részben azt a nemzedéket találták, mely a hazát Szásztól és Kemény D. bárótól tanulta meg szeretni, s mely előtt a haza ügyei iránti lelkesedésben és áldozatkészségben eme férfiak állottak követendő példányképül.

Ne feledjük azt se, hogy vármegyénkben a harminczas és negyvenes évek folytán élő konzervatív párt hiveinek nagyobb részét a szabadelvű párttól nem annyira politikai kérdések, mint sokkal inkább személyi torzalkodások keserőségei különítették el. Ezen állításunkat élénken támogatja főleg az a körülmény, hogy a pozsonyi és pesti

márcziusi események hírére — mintha varázskéz érintette volna azt — azonnal elnémult; mint párt csakhamar létezni is megszűnt és a vármegye birtokos nemessége s iparos polgársága, elenyészően csekély kivétellel, hazafiúi igaz lelkesedéssel sietett a szabadelvűség diadalmasan lengő lobogója alá. Sietve nemzetőr-csapatokká szervezkedett saját fenyegetett élete, a királyi szentesítést nyert magyar alkotmány és a veszélyben forgó haza védelmére. Meghozta örömmel és bőkezűleg anyagi áldozatait a fegyveres honvédelem céljaira. Az ifjak a rendes hadseregben foglalták el helyüket mint honvédek, lovasok és tüzérek. Sőt a bámulatos gyorsasággal szervezett magyar hadsereg soraiban képviselve voltak a vármegye honleányai is.

Alsófehér vármegye magyar ajkú lakossága az 1848—49. évi szabadságharcban nem nagy számával, de sokkal inkább intelligenciájával és bátorságával szerzett feltűnést és vivott ki magának elismerést.

Nagy számmal nem jelenhetett meg a harcztereken, hisz területének összes létszáma csak maroknyi volt. Ennek is egy részét a fellázadt románok már a fegyveres küzdelem kezdetén álnokul legyilkolták, a magyar parasztság pedig, csekély kivétellel, mint már többször megjegyztük, saját nemzete ellen fogott fegyvert.

Az 1849-ik év tavaszán és az ezt követő nyáron besorozott pár száz román ifjút is számítva, *1600—1800 főre becsüljük azon harczosok létszámát, kiket Alsófehér vármegye az 1848—49. évi szabadságharc folyama alatt a rendes hadsereg sorába állított.*

Ezeknek nagy része a 75-ik honvéd-zászlóaljban szolgált, melynek a hadjárat folyama alatt ritkuló sorait is többnyire alsófehérvármegyei férfiakból, köztük 15 éves ifjakból és már öszülésnek indult családapákból pótolgatták. 1849. márczius havában vezérlő őrnagya is alsófehérvármegyei férfi, Juhász József lett.

Mások szolgáltak a 3., 4., 8., 9., 12., 24., 27., 31., 32., 73., 98., 134., 135., 138., továbbá a számnélküli, u. m. marosszéki (Tolnai-féle) zászlóaljban.

Szolgáltak az Ormai- és Dobozi-féle vadász-ezredekben, az erdélyi szabad csapatban stb. Enyedi diákokból alakult azon elszánt 20—25 embert számláló kis csapat, mely legfőbb feladatául azt tekintette, hogy Bem tábornok életét a csaták vészei között oltalmazza s mely ezért a *Bem tábornok testőrsége* elnevezéssel volt kitüntetve.

A birtokos fiatalság nagyobb része a lovasságnál szolgált, a 11-ik vagy a székely és a 15-ik vagy a Mátyás-huszár-ezredben. A Lehel-huszár-ezredben is találunk néhány alsófehérvármegyei ifjút.

Szolgálták szabadságharcunk ügyét többen mint tüzérek, utászok. Pár tábori orvos is kivált közülök. Több százra megy ezenfelül azon enyedi polgárok és alsófehérvármegyei férfiak száma, kik az alsófehérvármegyei mozgósított vadász-csapatban harczoltak a haza szadságáért, néhol a hadsereg rendes soraiban, a Zsibónál történt fegyverletételig. Annak bizonyosságául, hogy Alsófehér vármegye magyarajkú lakossága

minő intelligenciát, minő erkölcsi erőt képviselt az 1848–49. évi szabadságharcban, közülük e helyen azon tisztek névsorát, rövid élet- és jellemrajzát, kiket Alsófehér vármegye állított volt ama nagy idők hadi zászlói alá.*

Tiszti rangban szolgáltak:

A) A lovasságnál:

Mikes Kelemen gróf (M.-Csesztve), ezredes a 15-ik huszár-ezredben. A legelsők közé tartozott, kik 1848. nyarán Kolozsvárra siettek s a honvéd lovasság szervezéséhez láttak.

Mikes oly gyorsan haladt előre, hogy már 1849. január havában a felső erdélyi hadseregben működő lovasság vezénylő parancsnoka volt.

Mikes K. grófot Jakab Elek bajtársa eme szavakkal jellemzi: «Valódi főúr, előkelőség zománczában; véralkata tüzes, kedélye élénk, érzelmei hazafiasak; akarata szépre, jóra hajló; elmés, könnyüvértü, vidám; jellemé szilárd, nagymértékű személyes bátorsággal a legtökéletesebben egyesült szívjóság; alárendeltjeihez leereszkedő, nyájas, a fegyelem szigorát okos kimérettel mérséklő; szolgált katona és gavallér

* Csak azon tisztek neveit, rövid élet- és jellemrajzát vettük fel, kik akkor alsófehérvármegyei illetőségűek voltak s a rendes hadsereg soraiban vagy mozgósított vadász-csapatokban szolgálták a szabadságharc ügyét. Alsófehérvármegyei illetékességűeknek tekintjük az enyedi Bethlen-főiskola azon növendékeit is, kik az 1848-ik év nyarán vagy azon év szeptember havában folyt toborzás alkalmával Enyeden léptek be az alakulásnak indult magyar hadseregbe. Ezen elvből indulva ki, kimutatásunk elkészítése alkalmával mellőztük *Bodola Lajost*, 1849-ben tüzér-századost, a katasztrófa után emigráns, kiváló mérnököt; *Nagy Sándort*, szabadságharcunk ideje alatt Gábor Áron hadsegédét, jelenleg hidvégi ref. felkészít; és mellőztünk másokat is az akkori enyedi diákok közül, mert már tavasszal és a nyár folytán távoztak volt Enyedről. Kimutatásunk összeállításának alkalmával, a jelzett elvet tartván szem előtt, a különböző fegyvernemhez tartozott azon tisztekre sem lehetett reflektálnunk, kik 1849. után lettek alsófehérvármegyei lakosokká. Ilyenek: *Inczédi László* honvéd-ezredes, az enyedi m. kir. orsz. legyintézet volt igazgatója, *Pap Vilmos* honvéd-ezredes, volt magyarigemi birtokos és enyedi ügyvéd, *Biró Lajos* Mátyás-huszár-százados, később vingárdi nagybirtokos, *Medgyes Bálint* honvéd-hadnagy a 11-ik zászlóaljban, később alvinczi birtokos és enyedi tekintélyes ügyvéd stb.

Kimutatásunkat első sorban a Gyurmán Adolt, később Emödi Dániel szerkesztésében megjelent «*Közlöny*», az akkori magyar kormány hivatalos lapja, továbbá a Bem tábornok jegyzőkönyvében a hivatalos elnevezést használva, «*A felső erdélyi hadsereg (tábor) napi parancsainak jegyzőkönyve február 1. 1849.*»-ben foglalt tiszti kinevezések és előléptetések alapján állítottuk össze. A «*Közlöny*» azonban csak 1849. július 1-ig, a Bem tábornok jegyzőkönyve is csak július 4-ig közöl tiszti kinevezéseket és előléptetéseket. E szerint az 1849. július 1-én, illetőleg július 4-én innen történt tiszti kinevezések és előléptetések hivatalos okmányokból ki nem mutathatók. Pedig 1849. július első napjain innen szabadságharcunk teljes leveretéséig temérdek tiszti kinevezés és előléptetés történt. Az élet-halál-harc a végső hetekben volt a legelkeseredettebb, legvéresebb; az ütközetek ekkor egymást érték, a tisztek tömegesen hullottak el vagy kerültek az előrenyomuló ellenség fogságába. A tisztikarban a harc végső heteiben folyton és fokozatos mértében keletkezett hiányokat újabb meg újabb kinevezésekkel és előléptetésekkel kellett pótolni, és pótolták is, mely kinevezések és előléptetések azonban a «*Közlöny*»-ben és Bem tábornok jegyzőkönyvében nem fordulnak elő. Aztán meg, mint a Jókai Mór szerkesztése alatt megjelent «*Észrevételcsziszámgvnyevnyölés*» (10. sz. 156. l.)

— mintegy teremtve arra, hogy a magyar szabadságharcz hive, egy lelkes lovas-csapatnak vezénylő parancsnoka legyen.»¹

Nagy-Szeben alatt esett el 1849. január 21-én. Egy ágyugolyó fején találva oltotta ki a nemes férfit és derék katona drága életét.

*

Deési V. Gergely (Vizakna), őrnagy a 17-ik vagy Lehel-huszárezredben.

Fiatal korában a m. kir. testőr-seregben szolgált. Mint huszárnagyot II. osztályú érdemrenddel tüntették ki. A fegyverletétel után Törökországba menekült s egy ideig ott élt. Amnesztia folytán visszatért hazájába s szülővárosában vonta meg magát.

Magas, erőteljes testében művelt, nemes lélek lakozott, lángoló honszeretettel párosulva.

Vizaknán halt el 1854-ben.²

*

Eröss István (Tompaháza), százados a 15-ik huszárezredben.

Eröss az 1848-ik évi mozgalmakat közvetlenül megelőző időben a Ferdinánd Max. könnyű lovas ezredben szolgált őrmesteri rangban mint tiszthelyettes s M.-Igenben állomásozott. Innen lépett át a Mátyás-huszárezredbe. A szabadságharcz lezajlása után tompaházi birtokán vonta meg magát, honnan 1859-ben beköltözött Enyedre. Hosszu idő folytán szolgálta Nagy-Enyed várost mint városi pénztárnok. A harctéren képzett és bátor katona, a polgári életben pontos, lelkiismeretes tisztviselő, hajlíthatatlan jellemű, nyugodt kedélyű úri ember.

Ma mint nyug. városi pénztárnok él Nagy-Enyeden.

Horváth Miklós (Nagy-Enyed), százados a 15-ik huszárezredben.

Ő is, mint Eröss, a Ferdinánd Max. könnyű lovas ezredben szolgált.

írja, »Mindenki nevezett ki tisztet, a hadügyminiszter, az országgyűlés, a fővezér, az egyes alvezérek. S ez mind érvényes volt, akár megjelent a hivatalos közlönyben, akár nem.» E szerint 1849. július 1. előtt is fordultak elő tisztí kinevezések és előléptetések, melyek a hivatalos lapban nem jelentek meg.

Ilyen viszonyok között jóba kellett vennünk azon kinevezéseket és előléptetéseket is, melyek a hivatalos okmányokban nem fordulnak ugyan elő, de magánokmányok vagy komoly férfiak nyilatkozatai s a köztudat alapján eléggé igazolva vannak.

Elismerjük, hogy teljes kimutatást ezen szélesebb alapon mozogva sem sikerült összeállítanunk.

Kik ama nagy időben mint tiszték szolgáltak vármegyénkből a magyar hadseregben, már sokan, nagyon sokan elhaltak; a sírba költözöttek pedig nem szólhatnak, felvilágosításokat többé nem adhatnak. A kor- és bajtársak száma is felette alászállott. Azon kevesek is, kik egy félszázad multával öszbe borult fejjel, roskatag testtel és fogyatékos emlékező tehetőséggel amaz idők eseményeiről egyet-mást még el tudnak mondani, azon alsófehérvármegyei illetékességű egyéneket, kik 1848—49-ben a magyar hadsereg soraiban mint tiszték szolgáltak, egytől egyig megnevezni nem tudják.

¹ »Visszaemlékezések 1848—49-re» 309. lap.

² Sz. B. E.: »Az 1848—49-iki szabadságharcz alatti események Vizaknán.»

Az 1848-ik év mozgalmas eseményei Krakkóban (Alsófehérvármegye) találták állomásán főhadnagyi rangban. Mikor lovas-szakaszát berendelték Gyulafehérvárra, Horváth huszáraitól elmaradt, Nagy-Enyedre lovagolt s az ottani lovas nemzetőr-csapatban vállalt szolgálatot. Innét rövid idő múltán átlépett a 15-ik huszár-ezredbe századosi rangban.

Horváth délczeg természetű férfi volt, képzett katona, szeretetreméltó gavallér.

Elesett Piskinéél 1849. február 9-én.

Zeyk Domokos (Diód), segédtsiszt (kurir) Bem oldala mellett, századosi rangban.

Zeyk az Agyagfalváról kivonult székely csapatoknál Dorschner ezredesnek lett segédtsisztje, de M.-Vásárhely bevétele után egy időre visszavonult a magánéletbe. Majd mikor Bem M.-Vásárhelyt visszavette, felcsapott huszárnak a Mikes Kelemen oldala mellé.

Bem Nagy-Szebenből 1849. márczius 26-ról kelt napi parancsában hadnagygyá, Mehádia fürdőhelyről május 18-ról kelt napi parancsában pedig századossá léptette elő.

«Hatalmas testalkatu, ritka erejű bajvivó, daliás férfiú volt, az erdélyi magyar tábor egyik legerősbb, legvitézebb katonája» — mondja egyik életirója, Szabó Sámuel ny. tanár.

A segesvári csatában esett el 1849. július 31-én. Midőn a csata már veszve volt, Zeyket hat kozák vette üldözőbe. Ezek elől kemény kardviadallal menekült. Nyomban tizennyolcz kozák rohant utána. Zeyk ezekkel is megvívott.

Valamelyik orosz főtiszt Zeyk rendkívüli vitézségét látva, egy kozáktól rendeletet küldött, hogy «*ama vitéz magyart élve hozzák élébe*». Késő volt. Zeyk meggyőződván, hogy menekülés nincs, pisztolyával agyonlőtte magát.*

*

Heves Gábor (Buzás-Bocsárd), főhadnagy a 15-ik huszár-ezredben.

Heves Mikes Kelemennel csaknem egy időben ment fel Kolozsvárra s iratkozott be az alakulásnak indult Mátyás-huszár-ezred I. századába. A vitéz katonát Bem 1849. április 1-én hadnagygyá és június 9-én főhadnagygyá léptette elő.

Szabadságharcunk lezajlása után visszatért B.-Bocsárdra s a gróf Teleki-féle birtok haszonbérletje lett. Innen Vidrátszegre ment át s ott élt haláláig szintén mint haszonbérlet.

Nyílt jellemű, komoly gondolkozású, szeretetreméltó férfi volt.

Tudomásunk szerint a nyolczvanas évek derekán halt meg.

*

Balog János (Tóvis), hadnagy a 15-ik huszár-ezredben.

A béke helyreálltával a besenyői uradalom gazdatisztje lett s

* Nagy Sándor: «Háromszék önvédelmi harca 1848—49-ben» 159. lap.

ezen állásában maradt a nyolczvanas évek vége feléig. Ekkor Tövisre költözködött s ottani birtokán vonta meg magát.

Szakképzett, szorgalmas gazda, nyugodt kedélyü, vendégszerető férfi volt.

Tövisen halt meg 1894. márczius 21-én.

Sáska Sándor (N.-Enyed), hadnagy a 15-ik huszár-ezredben.

A vármegye szolgálatából sietett, mint jogi diplomával bíró ifju, fegyvert fogni veszélyben forgó hazája védelmére.

Guyon hadtestparancsnok Szeged környékén, 1849. július végén hadnagygyá léptette elő s mint nyargoncza volt alkalmazva Perczi mellett.

A szabadságharcz zajának elnémultával szülővárosába tért. Évek során szolgált Nagy-Enyed várost mint törvénybíró. A hetvenes évek elején Alsófehér vármegye árvaszékének egyik ülnökévé választották, mely állásában 1896. végén nyugalomba vonult.

Képzett jogász, élénk kedélyü, népszerű úri ember.

Toldi Lajos gróf (M.-Gezse), hadnagy a 15-ik huszár-ezredben.

Kebelbarátjával, Mikes Kelemen gróffal együtt ment fel Kolozsvárra 1848. nyarán, hogy ott lovas-századokat szervezzenek a haza és a szentesített magyar alkotmány védelmére. 1848. október 24-én a nagylaki csatában sebet kapott, melyből felépülve, végig küzdötte a szabadságharczot.

A hadi zaj elnémultával m.gezsei birtokán vonta meg magát.

Élete végső éveiben birtokától megválván, Tordán telepedett meg.

Művelt főúr, ritka ügyes lovagló, a harctéren vitéz katona.

Megpróbáltatásokban gazdag életét Ó-Tordán fejezte be 1855. év szeptember 30-án.

Legifjabb Zeyk Miklós (N.-Enyed), hadnagy a 15-ik huszár-ezredben.

Mikes Kelemen és Toldi Lajos grófok társaságában ment fel Kolozsvárra s lépett be az alakuló Mátyás-huszár-ezred 1-ső századába mint közlegény. Csakhamar őrmesterré lett s mint ilyet Bem Vízaknán február 1-ről kiadott napi parancsában hadnagygyá léptette elő.

Részt vett a hadjáratban annak kezdetétől végéig.

A fegyverletétel után többnyire Enyeden lakott, a Zeyk-család eme kedvelt kis városában.

Zeyk sokat olvasott, sokat tanult. Látóköre széles, gondolkozása emelkedett, szíve nemes, de kedélyhangulata inkább komor volt.

Nagy-Enyeden halt el 1887. november 20-án. Porait Diódra vitték s a Zeyk-család ottani sirboltjába helyezték örök nyugalomra.

Vass Miklós (Diód), hadnagy a 15-ik huszár-ezredben. A szabadságharcz végső heteiben léptették elő hadnagygyá. Hosszasan szolgált szülő vármegyéjét mint szolgabíró, később mint főszolgabíró.

Magyar ember volt minden ízében, a régi táblabírák egyik tipikus alakja.

Diódi birtokán halt meg 1880. február 19-én.

Bedér László (Alsó-Gáld). Az Erdély hazarészben működő Mátyás-huszár-századok egyik zászlótartója.

Azért szólunk róla e helyen, mert huszár-hadnagygyá előléptetése már el volt határozva.

Bedert az 1848-ik évi mozgalmak A.-Gáldon találták a Kemény Albert br. udvarában, hol eleintén mint nevelő, később mint az ottani bárói uradalom gazdatisztje nyert alkalmazást.

Rendkívüli fizikai erővel bírt s ez az erő művelt, nemes lélekkel vala párosulva.

Mint zászlótartó, magas, izmos testalkatával, tömött, koromfekete szakállal körített barna-piros arczával, daliás magatartásával a magyar hadseregben méltó feltűnést keltett.

Elesett Nagy-Szeben alatt 1849. január 21-én. Ugyanaz az ágyugolyó oltotta ki élete szövétnekét, mely a Mikes K. grófét.

* * *

B) A gyalogságnál:

Inczédi Sámuel (Szent-Benedek), alezredes s ezen minőségében dandárparancsnok a Bem hadseregében.

Inczédi már fiatal korában katonai pályára lépett s 1839-ig a Sándor-ezredben szolgált. Ekkor a katonai szolgálatot oda hagyva, Kolozsvártt vonta meg magát.

Az 1848-ik évi mozgalmak Kolozsvártt találták, honnan május hóban lejött Enyedre, belépett az ott alakuló nemzetőr-csapatba mint százados s átvette annak vezényletét. Enyedről a nyár kezdetén lerendelték a Bánátba, hol a szerb lázadók ellen harczolt október elejéig. Ekkor visszajött Enyedre s az enyedi, illetőleg ekkor már alsófehérvármegyei nemzetőr-csapat vezetését ujjolag átvette.

Kolozsvár eleste után belépett a 11-ik honvéd-zászlóaljba s a Bem által vezetett hadseregben szolgálta végig a szabadságharcz ügyét.

Alezredessé 1849. márczius 2-án lépett elő. A fegyverletétel után az osztrákok alezredesi rangjától megfosztották s besorozták közlegénynek. 1850-ben kegyelmet kapott s eleintén Kolozsvártt, később Szent-Benedeken lakott s ottani birtokát kezelte.

Alsófehér vármegye közönsége 1867-ben főbiróvá választotta. A honvédség újból felállittatván, Inczédi főbirói állásától megvált, visszatért a katonai szolgálathoz s a h. főparancsnok adlátusává lett ezredesi rangban, Kolozsvártt.

Inczédi a magyar hadsereg egyik legszakképzetebb és legbátrabb katonája volt. A csaták tűzében maga járt elől s maga adott példát honvédekének, hogyan kell abban megállani és harczolni.

Katonái a rajongásig szerették.

Katonai tehetsége és kiváló szakképzettsége nemes szívjósággal és mély vallásos érzülettel párosult.

Meghalt Kolozsvártt 1893. deczember 3-án.

*

Gyarmathi Sámuel (Lagy-Lak), nemzetőr-őrnagy.

Gyarmathit szülő vármegyéje 1848. július havában, mint 26 éves ifjut, főjegyzőjévé választotta. Ugyanazon évben Aranyosszék országgyűlési képviselőjévé lett s mint ilyen részt vett a m. országgyűlésen. Mint országgyűlési képviselőt, az aranyosszéki nemzetőrök őrnagygyá választották, mely állásában őt Bem tábornok Nagy-Szebenből kelt napi parancsában megerősítette.

A fegyverletétel után Nagy-Enyeden telepedett meg állandóan, hol ügyvédi irodát nyitott. 1860-ban újra főjegyzője lett Alsófehér vármegyének; 1862-ben az erdélyi ref. egyházi főtanács jogtanárrá választotta a nagyenyedi Bethlen-főiskolához. Később királyi ítélőtáblai bíró, majd királyi főügyész s végül kuriai bíró lett.

Gyarmathi kiváló jogász, elegáns előadásu tanár és szónok. Gyors előrehaladását kiváló szellemi tehetségei mellett ritka szorgalmának és kitarító munkásságának köszönhetette. Munkás életét mint nyug. kuriai bíró fejezte be N.-Enyeden 1890. január 12-én.

Juhász József (Háporton), őrnagy a 75-ik honvéd-zászlóaljban. 1849. márczius havában léptette elő Bem tábornok őrnagygyá.

Juhász fiatal korában a magyar testőrségben szolgált, honnan a negyvenes évek elején távozván, szülő vármegyéjébe tért vissza.

Évek során volt az enyedi járás szolgabírája. Az 1848-ik évi országos mozgalmak is ezen állásában találták. A nemzetőr-csapatok szervezése ezen vármegyében is folyamatba indulván, Juhász az enyedi lovas-nemzetőr-csapat szervezéséhez látott s annak parancsnokává lett.

Kolozsvár kiűritése után az elvonuló magyar hadsereggel Zsibó környékére távozott, hol a 75-ik honvéd-zászlóalj szervezése folyamatba indulván, annak egyik századosává, később — mint említők — őrnagyává lett s ezen minőségében zászlóalj-parancsnok. A gyulafehérvári vár ostromának ideje alatt többnyire Tövisen volt állomáson. A rablásban és gyilkolásban bűnösöknek bizonyult románokkal szemben szigorral járt el.

A fegyverletétel után Angolországba menekült s belépett az angol hadseregbe századosi rangban. Mint angol katona megnősült, egy emigráns lengyel bárónőt vevén feleségül. 1857-ben amnesztia folytán visszatért hazájába s Csikszékben szolgált mint szolgabíró. A honvédség felállítása után visszatért annak kötelékébe, de rövid idő multán őrnagyi ranggal nyugalomba lépett s Nagy-Szebenben telepedett meg állandóan.

Juhász öles magasságu férfi, bátor katona, szigorú, de igazságos tisztviselő volt.

Küzdelmes életét N.-Szebenben fejezte be a nyolczvanas évek végén.

Splényi Mihály báró (M.-Gezse), nemzetőr-őrnagy.

Splényi a szabadságharczot megelőző időkben a 11-ik huszárezredben szolgált mint százados. A katonai szolgálattól megváltván, gezei birtokára tért. 1848. június 20-án felment Kolozsvárra s Mikes János gróffal a nemzeti fegyveres védelem szervezésén kezdett fáradozni szakértelemmel és kitartással.

Rövid idő multán a kolozsvári nemzetőrség alparancsnoka, az erdélyi részek fővárosának visszavétele után pedig ezen város térparancsnokává lett.

Splényi képzett katona, nagyműveltségű főúr volt, az erdélyi szabadelvű pártnak egyik rendíthetetlen és tekintélyes tagja.

Kolozsvártt halt meg kolerában 1849. nyarán.

Szentpáli Sándor (Kutyfalva), őrnagy a 31-ik honvéd-zászlóaljban.

Szentpáli 1849. július elején még csak százados s csak a hadjárat végső napjaiban lett őrnagy.

A szabadságharcz leverése után kutyfalvi szép birtokára tért s ott gazdálkodott. Családi élete nem volt szerencsés; lassanként birtoka is gazdát cserélt. Élete végső éveiben mint falujegyzője szolgált azon községet, melynek az ő fényes állásokban forgott ősei egykor urai voltak.

Középtermetű, szép szőke férfiú volt, elődeitől öröklött előkelőséggel felruházva. Szive, lelke, tárczája mindig nyitva azok előtt, kik barátságát keresték, vagy segélyét kérték.

Meghalt Kutyfalván 1873. nyarán kolerában.

*

Barcsai Albert (M.-Kapud), százados a Dobozi-féle vadász-ezredben.

A rögtönítélő hadi és polgári vegyes bíróságnak Alsófehér vármegyében való szervezése alkalmával Barcsait a bíróság egyik tagjává nevezték ki katonai részről s annak ülésein részt vett végig.

Az önkényuralom szomorú korszakát kapudi birtokán élte át; 1861-ben szülő vármegyéjének egyik főbírájává lett, mely állásában megmaradt haláláig.

Szellemes és lovagias úri ember, igazságkedvelő, munkás tisztviselő, honát hiven szerető hazafi volt.

Meghalt Nagy-Ényeden 1867. május 25-én 48 éves korában. Porai M.-Kapudon pihennek.

Bányai Julia (Vizakna), százados.

A 27-ik honvéd-zászlóaljban szolgált *Sárosi Gyula* név alatt. A fegyvert mint főhadnagy tette le s Bem tábornok az emigrációban nevezte ki századossá.

Részt vett a piskii csatában, résztvett Abrudbánya vidékén a móczok ellen vívott véres harcokban. Háromszor kapott sebet s felgyógyulva, mindannyiszor sietett vissza a hadsereghez.

A reakció győzelme után hazájából Románián keresztül menekült Törökországba, hol egy ideig megállapodott. A magyar emigráció megbízásából 1850. és 51-ben forradalomra serkentő felhívásokat csempészett Erdélybe. 1850-ben Törökországban egy Matta nevű százados nejévé lett. Sok viszontagság után Törökországból távozott s férjével átvitorlázott Egyiptomba. Kairóban telepedett meg állandóan s ott elsőrendű szállodát nyitott.

Bányai J. mint kairói lakos is nemzetéhez, nemzeti szokásaihoz és hagyományaihoz hiven ragaszkodott halála órájáig. Erdélyben élő rokonaival az összeköttetést végig fenntartotta s ezekkel állandóan magyar nyelven levelezett.

Szabadságharcunk emez egyik amazona küzdelmekben és változásokban rendkívül gazdag életét második hazájában Kairóban fejezte be 1883-ban, 59 éves korában.

Ferenzi Ferencz (Nagy-Enyed), százados a 11-ik honvéd-zászlóaljban.

Mint theológiát hallgató ifju állott be honvédnek Kolozsvárra 1848. nyarán. Azon év novemberében hadnagygyá, 1849. április 7-én főhadnagygyá s augusztus 5-én századossá léptették elő. A szászsebesi ütközet alkalmával orosz fogságba került s besorozták közlegénynek az osztrák hadseregbe. 1852-ben a Török- és Gálfi-féle mozgalmak alkalmával újrolag elfogták s vizsgálati fogságban tartották kilencz hétig.

Az ötvenes évek derekán a nagyenyedi Bethlen-főiskola mellett nyert alkalmazást mint osztálytanító. Később ezen főiskola borásza lett. 1869-ben ügyvédi vizsgát tett s irodát nyitott Nagy-Enyeden.

Ferenzi az 1848–49. évek magyar hadseregének egyik legszívósabb s legbátrabb katonája volt. Kitartás, szorgalmas munkásság jellemzik egész életét.

Tordán él mint kir. közjegyző-helyettes.

Gyarmathi Dénes (Nagy-Lak), nemzetőr-százados az aranyosszéki mozgósított nemzetőr-zászlóaljban. 1849. tavaszán az alsófehérvármegyei rögtönítélő hadi és polgári vegyes bíróság egyik bírója, katonai részről.

A szabadságharc leverése után a régi Aranyosszék községeiben rejtőzködött. A rémuralom megszűntével Bágyonban telepedett meg s birtokán élt állandóan.

Gyarmathi a régi táblabírák egyik szeretetreméltó alakja volt. Középtermetű, kissé elhízott testében jóságos szív lakozott tele hazafias érzéssel. Meghalt Bágyonban 1878. február 23-án.

Papp László Miklós (Sárd), százados a 31-ik honvéd-zászlóaljban.

A Ferdinánd Max. könnyű lovas-ezredből lépett át a magyar hadsereg soraiba.

Bem tábornok a vitéz katonát 1849. május 1-én a Bem-féle III. osztályu érdemjellel tüntette ki.

A magyar nemzeti ügy szomorú elbukása után egy ideig Sárdon élt. Hosszasan szolgálta a br. Radák-családot jószágigazgatói minőség-

ben. Később Alsófehér vármegye szolgálatába lépett s évek során volt a balászfalvi járás szolgabírája.

Papp jól megtermett szép barna férfiú volt, szakképzett, bátor katona, szorgalmas tisztviselő s szeretetreméltó társadalmi ember.

Balászfalván halt meg 1883. december 10-én 63 éves korában.

Rácz Lajos (Csongva), százados a 75-ik honvéd-zászlóaljban.

Szolgált a nagyenyedi Bethlen-főiskolát mint gazdatiszt.

Táblabírói alak a régi táblabírák szeretetreméltó tulajdonaival felruházva.

Csongvai birtokán halt meg 1883. november 4-én.

F. Sándor Elek (Nagy-Enyed), százados az alsófehérvármegyei mozgósított vadász-csapatban; a szabadságharcot megelőzőtt években ügyvéd s a vármegyei szabadelvű párt egyik tekintélyes tagja.

Az enyedi nemzetőr-csapat szervezése alkalmával annak egyik századosává választották. Miután Inczédi Sámuel a bánáti harctérre rendelték, az enyedi nemzetőr-csapat vezetését ő vette át. Parancsnoki tisztét azon évi október végén visszaadta Inczédinek, maga pedig harmad magával a vármegyeék magyarságának védelmére kiindult székely tábor eleibe ment, hogy annak jövetelét siettesse. A Radnóthig eljutott székely tábor szétszórása után Tordára menekült. 1849. január 16-án a Perczi által vezetett mentő csapattal ő is megfordult Enyed romjai között s ott részt vett a mentés szomorú munkájában. Nagy-Enyed pusztulása után az alsófehérvármegyei vadász-csapatot szervezte, annak parancsnokává lett s az is maradt a hadjárat végéig századosi rangban.

Az ötvenes éveket Nagy-Bányán élte át Sipos álnév alatt. 1861-ben szülővárosába tért vissza, melynek polgárai ezen évi június 3-án a város főhadnagyává választották. Egy évvel később az enyedi ref. hitközség főgondnoka lett. 1863-ban megjelent Nagy-Szebenben mint országgyűlési képviselő szülővárosa részéről. Főhadnagyi, illetőleg polgármesteri és főgondnoki állását megtartotta haláláig. Sándor Elek fiatal korától késő vénségéig Alsófehér vármegyének és szülővárosának egyik kiválóan becsült férfja volt.

Széles látókör, éles megfigyelő elme, nemes szív, mélységes honszeretet és vallásos kedély valának tulajdonai.

Szülővárosában hunyt el 1882. augusztus 7-én 75 éves korában. Nyughelyét az enyedi reformátusok sirkertjében díszes sírkő jelöli.

Szabó Lajos (Hari), százados a 137-ik honvéd-zászlóaljban.

Szabó is, mint Alsófehér vármegye ifjai közül többen, már a hadi mozgalmak legelső idejében birtokáról Kolozsvárra távozott s ott beiratkozott a 11-ik honvéd-zászlóaljba. A piskii csatában már mint hadnagy vett részt. Ezen ütközetben sebet kapott. Sebeiből felépülvén, sietett vissza a hadsereghez. A nyár elején áthelyezték a 137-ik zászlóaljhoz századosi rangban.

A katasztrófa után harii birtokára ment s ott élt, egy időn túl igen szerény anyagi viszonyok között.

Férfias, telt alak volt. Barna arczáról jóságos szív és nemes lélek tükröződött.

Hariban halt meg a hatvanas évek elején.

Szalánczi Kristóf (Örményszékes), honvéd-százados. Mint enyedi diák lépett a Mátyás-huszárr (15-ik) ezred első századába. A 134., 135., 136. és 137-ik honvéd-zászlóaljknak Erdély hazarészünkben folyamatba indult szervezése alkalmával Bem a lovasságtól a gyalogsághoz és pedig a 137-ik honvéd-zászlóaljhoz helyezte át, hol a hadjárat vége felé fokozatosan és gyorsan századosi rangra emelkedett. Segesvárnál július 31-én sebet kapott, a székelyföldi havasok közé menekült s ott rejtőzködött 1850-ig. Ekkor a rémuralom emberei elfogták, hadi törvényszék elé állították, de befolyásos rokonok közbenjárása folytán szabadságát hamar visszanyerte s örményszékesi birtokán vonta meg magát.

Később szolgálatot vállalt a kataszteri hivatalnál. Segesvárnál kapott súlyos sebe következményeit haláláig viselte s ez kedélyhangulatán élete végéig meglátszott.

Nyílt szívű, szilárd jellemű, munkás férfi volt.

Küzdelmes életét Fugadon fejezte be 1883. október 28-án.

Szoboszlai Tóth Ferencz (Gyulafehérvár), százados a 3-ik honvéd-zászlóaljnál.¹ Századossá az élet-halál-harcz végső idejében léptették elő.

Szoboszlai atyjával, Szoboszlai Tóth György országgyűlési képviselővel, még 1848. július havában Pestre ment s ott beiratkozott a 3-ik honvéd-zászlóaljba.

Kiváló katona, élénk kedélyű, művelt úri ember volt.

Mint állami tisztviselő halt meg Budapesten a kilenczvenes évek elején.

Tompa Lajos (Nagy-Ényed), néhai Tompa János volt enyedi professzor fia, honvéd-százados.²

Haynau 7 évig tartó súlyos várfogságra ítélte, melyből 5 évet Kufsteinban le is raboskodott, kettőt pedig kegyelem útján elengedtek neki.

Kegyelmet nyervén, kufsteini börtönéből hazájába sietett s Kolozsvártt állapotodott meg, hol a kir. főkormányszéknél nyert alkalmazást. Innen Kemény Sámuel báró, a ritka nemes szívű főúr szolgálatába lépett s ott maradt hosszasan mint jogügyi és jószágigazgató.

A zenében kiváló jártassággal bírt; a fuvola kezelésében mondhatni művész volt s mint ilyen a kolozsvári nemzeti színház zenekarában hosszasan játszott.

Nyugodt kedélyű, nagy olvasottsággal bíró, szeplőtlen jellemű férfit.

¹ 1849. június végén még csak főhadnagy. «Közlöny.»

² Tompa J. neve nem fordul elő sem az ekkori hivatalos lapban a «Közlöny»-ben, sem a felső erdélyi hadsereg napi parancsainak jegyzőkönyvében, de kétségen kívül álló, hogy ő tiszti rangban szolgálta végig a magyar szabadságharcz ügyét s a fegyverletételkor honvéd-százados volt. Kortársa, barátja Herepei Károly enyedi nyug. tanár erről határozott tudomással bír.

Kolozsvártt halt meg 1869. január havában.

Vida Imre (Topánfalva), százados a 2-ik honvéd-zászlóaljban.

A mint a honvéd-zászlóaljak szervezése folyamatba indult, azonnal felcsapott honvédek s 1848. végén már százados volt.

A fegyverletétel után szülő vármegyéjébe többé nem tért vissza, hanem Kisküküllő vármegyében telepedett meg s a kataszteri hivatalnál szolgált hosszasan Dicső-Szent-Mártonban.

Bányászi oklevéllel bíró, művelt lelkületű úri ember volt, a harcztéren kiváló katona.

Pávai Vajna Elek (Örményszékes), hadbíró századosi rangban.

Mint fiatal jogász lépett be a magyar hadseregbe s rövid idő múltán hadbíróvá nevezték ki. A fegyvert Világosnál tette le, honnan az aradi várba hurczolták.

Az ötvenes évek folytán ügyvédi vizsgát tett s irodát nyitott. Ügyvédi irodáját a hatvanas évek végén Nagy-Ényedre helyezte át.

Évek során állott a magyar állam szolgálatában mint kincstári ügyész.

P. Vajna Elek Alsófehér vármegye közéletében élénk és kiváló szerepet vitt. Felszólalásai a vármegye zöld asztala mellett mindig figyelmet keltettek s többször visszhangra találtak. A földterhermentesítés és tizedkárpótlás kérdését is ő hozta napirendre Alsófehér vármegye egyik képviseleti közgyűlésén, mely kérdés azután nemcsak figyelmet keltett országszerte, hanem az úrbériséget vesztett magyar birtokososztályra nézve törvényhozási úton kedvező megoldást is nyert. Két alkalommal volt országgyűlési képviselőjelöltje az orsz. nemzeti pártnak a marosujvári választó kerületben, de a szabadelvű párt jelöltjével szemben kisebbségben maradt.

A jeles jogász, vármegyei közéletünk emez egyik számottevő tagja, m.-csesztvei terjedelmes birtokán halt meg 1894. április 18-án.

Zeyk Ferencz (M.-Szent-Benedek), százados a 11-ik honvéd-zászlóaljban.

A szabadságharcz kezdetén a 60-ik serezedben szolgált mint kadét s innen lépett át a magyar hadsereghez.

Hadi vitézségéért 1849. május 3-án a Bem-féle III. osztályu érdemjellel tüntették ki.

A bukás után Siménfalvára huzódott s míg a rémuralom tartott, ott rejtőzködött rokonainál, később átjött Alsófehér vármegyébe szentbenedeki birtokára. A 60-as évek derekán pár évig szolgabirája volt a szentbenedeki járásnak. 1869-ben visszatért a honvédséghez mint százados, hol két év múltán őrnagygyá lépett elő. 1875-ben őrnagyi ranggal nyugalomba vonult s élete hátralevő idejét Szentbenedeken töltötte.

Képzett, bátor katona, a polgári életben szeretetreméltó társadalmi ember volt.

Szentbenedeken halt meg 1884-ben, 69 éves korában.

Ifj. Zeyk Miklós (Nagy-Enyed), vadászcsapatbeli százados, 1840. óta a nagyenyedi Bethlen-főiskolánál a természetrajz tanára.

Ifj. Zeyk Miklós szervezte 1848. kora tavaszán az enyedi Bethlen-főiskola kiválóbb diákjaiból a híres vadász-csapatot; ő volt annak katonai kiképzője s csapatparancsnoka századosi rangban. Ezen csapatot 1848. november havában ő vezette el Enyedről, előbb Kolozsvárra s később Csucsá környékére. Itt december hóban csapata feloszlott, tagjai beléptek a rendes hadseregbe, Zeyk pedig rongált egészsége miatt a fegyveres küzdelem terét elhagyva, nyugalomba vonult.

Ezen híres vadász-csapat néhány tagjából alakult a téli hadjárat folytán *Bem tábornok testőrsége*.

A tudós tanár 1849. után Enyed romjai közé tért. A nemzet ügyének gyászos bukása búskomorra tette. Tanári működését elgyengült testi szervezete miatt többé nem folytatta.

Széles körben ismert kiváló képzettségű tanár, európai műveltségű férfiú volt. Tanítványai a rajongásig szerették.

A derék férfiú Enyeden halt meg 1854. április 6-án 44 éves korában. Porai az enyedi professzorok sirkertjében pihennek egy szeretetteljes gondossággal ápolt sírhalom alatt.

*

Ács Ferencz (Vizakna), főhadnagy a 65-ik honvéd-zászlóaljban.

Évek során szolgálta a nagyenyedi Bethlen-főiskolát mint erdész, később pedig szülő vármegyéje szolgálatába ment át és törvényszékének egyik árvabírája volt több ideig.

Tipikus magyar ember.

Enyeden halt el 1880. november 11-én 58 éves korában, számos tagból álló szép családot hagyva maga után.

Bánffy Dénes báró (M.-Szentkirály), főhadnagy a 75-ik honvéd-zászlóaljban. Szabadságharcunk végső heteiben lett hadnagygyá s csakhamar főhadnagygyá lépett elő.

Az önkényuralom idejét s ezt követő éveinek egy részét is maros-szentkirályi ősi birtokán élte át.

Birtoka gazdát cserélvén, szülő vármegyéjéből a szomszéd Hunyad vármegyébe távozott s ott Puj községben vonta meg magát. Főúr volt, úrias hajlamokkal felruházva. Pujon halt meg 1887. február 2-án.

Benkő Zsigmond (M.-Herepe), főhadnagy a 11-ik honvéd-zászlóaljban. Férfikora delén volt már, mikor kényelmes otthonát odahagyta s beiratkozott a 11-ik zászlóaljba Kolozsvárrt. A hadjárat folyamán alatt számos ütközetben vett részt.

1849. után herepei birtokára tért s gazdáskodott. Élénk kedélye a jó öreg urat most, 87 éves korában sem hagyta el.

Jelenleg Maros-Csúcsra lakik mint 1848—49. évekbeli nyugdíjas honvéd-főhadnagy.

Bodola János (Nagy-Enyed), Bodola Sámuel volt erdélyi ref. püspök fia, főhadnagy az alsófehérvármegyei vadász-csapatban.

Mint fiatal joghallgató fogott fegyvert a minden oldalról meg-támadott hon védelmére. Eleinte a Zeyk-féle vadász-csapatba iratkozott be. Nagy-Enyed pusztulása után az alsófehérvármegyei vadász-csapatba lépett s ezen csapatban szolgálta a szabadságharcz ügyét végig. A fegyvert Zsibónál tette le. A nemzeti bukás után szülői mellett vonta meg magát M.-Vásárhelytt s jogi tanulmányait folytatta. Később ügyvédi vizsgát tett s Maros-Vásárhelytt irodát nyitott.

Az alkotmányos korszak helyreálltával a kormány Bodolát királyi ítélő táblai bírónak nevezte ki.

Munkaereje hanyatlásnak indulván, mint táblai bíró nyugalomba vonult.

Nagynevü atyjától örökölte a gyors felfogást és a mélyre ható ítélő képességet. Mint alapos készütségű jogász, széles körben tekintélynek örvendett.

Meghalt Maros-Vásárhelytt 1884. május 1-én 54 éves korában.

Bödrosi Sámuel (Nagy-Enyed), honvéd-főhadnagy.

Mint püspöki titkár lépett a magyar hadsereg soraiba N.-Enyed kiűritése után s 1849. tavaszán főhadnaggyá léptették elő.

A katasztrófa után csakhamar a felenyedi ref. hitközség papi állomására kapott meghívást, mely állomást 1856-ban a nagyszebeni egyházközség papi állomásával cserélt fel.

Közel harmincz év folytán hirdette Nagy-Szebenben az Úrnak ígét és szolgálta hazafias lelkesedéssel és nem lankadó tevékenység-gel az ott élő magyarság ügyét.

Nyugodt kedélyhangulat, előkelő megjelenés, tapintatos bánásmód s lángoló honszeretet jellemezték a középtermetű szőke férfit.

Nagy-Szebenben halt meg 1884. május 10-én 67 éves korában.

Eördegh Jenő (Mindszent), honvéd-főhadnagy s mint ilyen segéd-tiszt id. Bethlen Ferencz gróf mellett.

Az akkor csak 15 éves ifju saját lován jelent meg 1848. nyarán Kolozsvárt s iratkozott be a Mátyás-huszárok 1-ső századába. Fiatalkora és gyenge testalkata miatt a téli hadjárat viszontagságait elviselni nem bírván, a csatatéről egy időre visszavonult, de az orosz invázió bekövetkezte után újra fegyvert fogott s a gyalogságnál vállalt szolgálatot. Julius hóban hadnaggyá nevezték ki s pár hét multával főhadnaggyá léptették elő. A fegyvert Zsibónál tette le. A rémuralom és az abszolutizmus idejét mint magánzó élte át, tanulmányait folytatva. Az alkotmány helyreálltával állami szolgálatba lépett a tengerészethez, hol osztálytanácsosi rangra emelkedett. Eördegh kiváló műveltséggel és ritka szakképzettséggel bírt. A magyar és német mellett az olasz nyelvet is folyékonyan beszélte.

Fiumében halt meg 1896. december 15-én 63 éves korában.*

Fehér (Weisz) Alajos (Magyar-Igen), főhadnagy a 135-ik honvéd-zászlóaljban.

* Néhai Biró Miklós ügyvéd közlése.

1848. nyarán még a Max. könnyű lovas-ezredben szolgált; a harcztörése után azonban ezredét odahagyva, a nemzeti ügy szolgálatába szegődött s a 15-ik lovas-ezredbe lépett.

Bem a jeles katonát 1849. június hóban a gyalogsághoz helyezte át hadnagyi minőségben. Kevés idő múlva főhadnagygyá léptették elő.

A fegyverletétel után egy ideig rejtőzködött, a rémuralom enyhültével pedig Mikó Imre gróf szolgálatába lépett, ki őt preszákai terjedelmes birtoka kezelésével bízta meg gazdatiszti minőségben. Ezen állásától a közelebbi években megvált s N.-Enyedre költözködött.

Nyugodt kedélyű, a magyar nemzeti hagyományokhoz hiven ragaszkodó hazafi.

Gyulafehérvárt lakik mint 1848–49-es nyugdíjazott honvéd-főhadnagy.

Imecs Domokos (M.-Csesztve), főhadnagy a 11-ik honvéd-zászlóaljban.

Az önkényuralom ideje alatt csendes elvonultságban élt birtoka jövedelméből. Az alkotmányos korszak beköszöntése után Alsófehér vármegye szolgálatába lépett s hosszú idő folytán volt a marosujvári járás főszolgabírája.

Független gondolkozó, művelt úri ember.

Csendes elvonultságban él mint nyug. főszolgabíró Egerben.

Jezsenczki István (Nagy-Enyed), főhadnagy a 11-ik honvéd-zászlóaljban.

Az 1848–49. években küzdő magyar hadsereg egyik legfiatalabb tisztje volt. Csak 16 éves, mikor a Bethlen-főiskola növendékei sorából felcsapott honvédnek. Szabadságharcunk végső napjaiban lett főhadnagy.

Az ötvenes éveket Enyeden élte át szűkös vagyoni viszonyok között. 1860-ban Olaszországba távozott s az olasz légióba lépett mint főhadnagy, A légió feloszlása után visszatért hazájába. A honvédség intézménye hazánkban új életre kelvén, belépett ennek kötelékébe s fokozatosan alezredesi rangra emelkedett, mely állásában 1886-ban nyugalomba vonult.

Szakképzett katona, hazáját lángolóan szerető honpolgár.

Brassóban él mint nyug. honvéd-alezredes és a tusnádi fürdő igazgatója.

Kiss Albert (N.-Enyed), főhadnagy a 11-ik honvéd-zászlóaljban.

A szabadságharc leverése után egy ideig rejtőzködött, később birtokát kezelve élt elvonultságban. A honvédség újra szerveztetvén, abban szolgálatot vállalt s rövid idő multán századosi s később őrnagyi rangra emelkedett. A nyolczvanas évek végén őrnagyi rangban nyugalomba vonult.

Nyílt szívű, csendes természetű úri ember.

Meghalt Nagy-Enyeden 1893. április 26-án 69 éves korában.

Ifj. Kis Károly (Nagy-Enyed), főhadnagy a 77-ik honvéd-zászló-

aljban. A szabadságharcz végső heteiben lett hadnagy s rövid idő mul-
tán főhadnaggyá lépett elő.* Az ötvenes években a kataszternél szol-
gált. Az alkotmány helyreálltával visszatért Alsófehér vármegye szol-
gálatába, honnan az 1848-ik évi események a harczterre szőlítetták.
Alsófehér vármegye szolgálatában van ma is mint kezelő tisztviselő.
Évek során volt vármegyénk kórházának gondnoka.

Nagy-Enyed város társadalmi mozgalmában kora ifjusága óta
élénk és tevékeny részt vesz.

Nagy (Grósz) Imre (Abrudbánya), főhadnagy a 12-ik honvéd-
zászlóaljban. Az 1848-ik évi mozgalmak a jelesen képzett ifjut szülő-
városa szolgálatában érték mint bányatörvényszéki díjnokot. Ezen álló-
másából lépett a magyar hadsereg soraiba, mikor a nemzet fegyverhez
kényszerült nyulni.

Bem Szász-Sebesen április 8-ról kiadott napi parancsában tizedesi
rangjáról egyenesen hadnaggyá léptette elő. A hadjárat vége felé
főhadnagy lett.

A szabadságharcz leverése után sószállító hajómester, később
Gyulafehérvár város erdőfelügyelője. Évekig volt a honvéd-menház lakója.
A menházat idő multán oda hagyva, újból Gyulafehérvártt vonta meg
magát s főhadnagyi nyugdíjából élt csendes elvonultságban.

Müvelt lelkü, szeretetreméltó úri ember.

Meghalt Gyulafehérvártt 1896. június 25-én 76 éves korában.

Pécsi Ferencz (Krakkó), főhadnagy az alsófehérvármegyei vadász-
csapatban.

A krakkói irtózatos mészárlás előtt Enyedre jött s belépett az
ottani nemzetőr-csapatba. Nagy-Enyed pusztulása után az alsófehérvár-
megyei vadász-csapatba állott. A fegyvert Zsibónál tette le.

A hadi zaj lecsendesülése után Kolozsvártt maradt 1854-ig, s
csak ekkor mert otthonába visszatérni. Birtokán elpusztítva talált min-
dent. Allítólag 7000 drb aranya került a román felkelők birtokába,
melyeket 1848. őszén gondosan földbe rejtett.

Úri ember volt a szó teljes értelmében. Udvara, háza, szive nyitva
minden időben azok előtt, kik őt felkeresték s szives támogatását
igénybe vették.

Krakkói birtokán halt meg az ötvenes évek végén.

Szalánczi Albert (Orményszékes), honvéd-főhadnagy.

Az 1848-ik évi mozgalmak az osztrák hadseregben érték a grá-
nátosok serezedében, honnan Nagy-Szeben bevétele után átlépett a
Bem táborába. A magyar hadseregben hadnagy s később főhadnagy
lett. A fegyvert Dévánál tette le. Innen fogolylyá lett tisztársaival
Szebenbe vitték, hol a triumfáló szászoknak a fogságba került magyar
honvéd-tisztekkel szemben tanusított mélyen lealázó gúnyolódásait kényre-
telen volt tünni. A Nagy-Szebenben összeült haditörvényszék börtönre

* Saját közlése.

ítélte s a börtön-büntetést viselte is 1850. május hó végéig. Ekkor tekintélyes férfiak közbenjárása folytán kegyelmet kapott s haza ment Örményszékesre s itt birtokán élt az alkotmány helyreállításáig. Ekkor a pókafalvi járás szolgabírája lett s ezen állásában megmaradt haláláig.

Szalánczi magas, szőke férfiú volt. Magatartásán meglátszott a katonai nevelés. Szolgabírói járásának lakossága becsülte és őszintén szerette mint pontos, erélyes, de igazságos tisztviselőt.

Örményszékesen halt meg 1872. július 12-én.

Szász Róbert (Nagy-Enyed), Szász Károly enyedi professzor fia, főhadnagy a 75-ik honvéd-zászlóaljban.

Mint enyedi diák lépett a magyar hadseregbe.

Bem tábornok 1849. május 3-án harmadosztályu érdemjelével tűntette ki.

Az alkotmány helyreállításával a miniszteriumban nyert alkalmazást a kereskedelmi osztálynál, hol osztálytanácsossáig vitte fel. A közelebbi években nyugalomba vonult.

Széles látókörű, kedélyes úri ember.

Maros-Vásárhelytt él mint nyug. osztálytanácsos.

Szentpáli Zsigmond (Vizakna), főhadnagy a 11-ik honvéd-zászlóaljban.

A vizaknai nemzetőr-csapat szervezésekor otthon volt s ezen csapat első századosává lett. Azon év őszén szülővárosából Kolozsvárra távozott s beiratkozott a 11-ik honvéd-zászlóaljba, melyben csakhamar hadnagy s december hóban főhadnaggyá lett.

A délczeg, bátor katona a harcztéren vesztette életét, állítólag Piskinél 1849. február 9-én.

Vas Ferencz (Tövis), főhadnagy a 31-ik honvéd-zászlóaljban.

Tövisi birtokáról lépett a magyar hadseregbe.

Bem tábornok Szász-Sebesen április 5-ről kiadott napi parancsában hadnagyi állásából főhadnaggyá léptette elő.

A katasztrófa után tövisi birtokán vonta meg magát. Közhivatalt nem viselt.

Élénk kedélyű, szeretetreméltó úri ember volt.

Tövisen halt meg 1855. szeptember 3-án 42 éves korában.

Benedek Dénes (Nagy-Enyed), honvéd-hadnagy. Mint theológiát hallgató ifju csapott fel honvédnek az Enyeden folyt toborzás alkalmával s 1849. tavaszán léptették elő hadnaggyá. 1851-ben a csekelaki ref. egyház papjává lett, mely állomását az ötvenes évek végén a lőrincz-réveivel cserélte fel.

Az öles magasságu, hatalmas testalkatu férfi szervezetét gyógyíthatatlan betegség támadván meg, hivatulától megvált s Nagy-Ényedre költözött.

Buzgó lelkipásztor, ritka mély bariton hanggal rendelkező egyházi szónok; hazáját lángolóan szerető honpolgár.

Meghalt Nagy-Ényeden 1886. január 1-én. Végrendeletében vagyona egy részének örökösévé a Bethlen-főiskola tanuló fiatalságát tette.

Béni Ignác (Kisfalud), hadnagy a 73-ik honvéd-zászlóaljban. Szász-Sebesen április 8-ról kelt napi parancsában léptette elő Bem tábornok a vitéz katonát őrmesteri állásából hadnagygyá.*

A művelt lelkű fiatal ember szabadságharcunk végső óráiban Szász-Sebes környékén esett el augusztus 12-én az előretörő orosz hadal szemben vívott egyetlen harc közepette.

Ijji Benkő Elek (M.-Csúcs), hadnagy a 28-ik honvéd-zászlóaljban. 1849. április hóban lett hadnagy.

Szabadságharcunk ügyének elbukása után hazatért Csúcsra s gazdasággal foglalkozott. Az alkotmány visszaállításával vármegyei közéletünkben élénk részt vett.

Szerénység, munkásság, emberszeretet voltak jellemvonásai.

Meghalt M.-Csúcson 1892. december 23-án.

Bíró Miklós (Gyulafehérvár), hadnagy a 11-ik honvéd-zászlóaljban. 1848. őszén besorozták az osztrák hadseregbe s Vizaknánál 1849. február 4-én, mint K. Ferdinánd-czredbeli őrmester, még a magyar hadsereggel szemben küzdött, de Nagy-Szeben bevétele után átjött a Bem táborába.

Bem Nagy-Szebenből április 26-ról kiadott napi parancsában hadnagygyá nevezte ki a 11-ik zászlóaljhoz.

A hatvanas évek elején ügyvédi irodát nyitott Nagy-Ényeden. Irodáját a vármegye legkiválóbb főurai látogatták és vették igénybe. Hosszasan volt Alsófehér vármegye főügyésze.

A jogi ismeretek terén szerzett kiváló jártassága, gyors, könnyű felfogása, csinos és megnyerő előadása a legkiválóbb ügyvédek sorába emelték.

Éles elméje, élénk emlékező tehetsége megmaradt végig, de szerencséje élete alkonyán elhagyta s öregkora éveit szegénységben és elhagyatottságban töltötte.

Meghalt Nagy-Ényeden 1898. május 9-én.

Bogdán Lajos (M.-Csúcs), hadnagy a 73-ik honvéd-zászlóaljban.

Korán lépett a hadseregbe. Hadnagygyá az 1849-ik év kora tavaszán léptették elő.

A fegyvert Dévánál tette le.

Az ötvenes években nem vállalt hivatalt, hanem mint oklevéllel bíró gazda saját birtokát kezelte. A hetvenes évek elején pár évig Alsófehér vármegye főjegyzője volt, mely állását 1873. végén a nagyenyedi Bethlen-főiskola gazda-gondnoki állásával cserélte fel.

Ezen állásában folytatott munkásságát nem kísérte szerencse. Az elkeseredett harc, mely a Bethlen-főiskola vagyonának szerencsét-

* A felső erdélyi hadsereg napi parancsának jegyzőkönyvében *Béni* neve tévesen *Béni*-nek van említve.

len kezelése miatt 1874-től 1878. derekáig az erdélyi ref. státusban folyt, szoros kapcsolatban állott a Bogdán névvel.

Végre is ezen állását oda kellett hagynia s a kataszternél vállalt szolgálatot.

Eszes és szakképzett férfit volt; a közélet terén kissé érdes s elfoglalt álláspontjához a makacsságig szívósan ragaszkodó.

Meghalt M.-Csúcsoson 1883. október 5-én.

Bodor Lőrincz (Nagy-Enyed), hadnagy a 137-ik honvéd-zászlóaljban.

Mint enyedi diák állott be a 15-ik huszár-ezredbe, hol tizedes lett.

Az intelligens katonát Bem tábornok 1849. június 9-én az akkor alakuló honvéd-zászlóaljak közül a 137-ikhez osztotta be s hadnagygyá léptette elő.

Az ötvenes évek derekán az enyedi Bethlen-főiskolánál nyert alkalmazást mint osztálytanító, honnan pár évi szolgálata után Krakkóba ment s az ottani ref. hitközség lelkészi állomását foglalta el.

Odaadó papi munkásságának sikerült ezen hajdan virágzó és népes, de az 1848-ik évben ott véghezment vérengzés miatt kipusztult egyházban némi életet keltenie.

Nyíltszívü, szeplőtlen jellemü férfi és buzgó lelkipásztor volt.

Krakkóban halt meg 1896. december 31-én 63 éves korában.

Budai Károly (Nagy-Enyed), volt nagyenyedi pap és egyházmegyei esperes Budai János fia, hadnagy a 75-ik honvéd-zászlóaljban.

Katonai szolgálatát a Zeyk M. vadász-csapatában kezdte meg. 1849. tavaszán egy ideig szolgabirája volt e vármegye nagyenyedi járásának. Az orosz invázió bekövetkeztével szolgabirói állását odahagyva, belépett a hadseregbe, hol a fegyveres küzdelem végső heteiben hadnagy lett.

Az ötvenes években mint kezelő tisztviselő kereste kenyerét, később úrbéri segédtsízt lett Brassóban.

Tanult, eszes ember volt, jó hazafi és gondos családapa.

Brassóban halt meg 1860. december 24-én 36 éves korában.*

Cserecsenyés György (Nagy-Enyed), honvéd-hadnagy. A nagyenyedi Bethlen-főiskolából lépett a honvédek közé s az 1849-ik év tavaszán őrmester, az utolsó időkben pedig hadnagy lett.

Az ötvenes évek elején a b.-bocsárdi ref. hitközség papi állomását foglalta el, honnan nem is mozdult.

Egyházközségében folyton élénk tevékenységet fejtett ki, hogy hiveinek lelkében a vallásos és a hazafias érzületet ápolja és fenntartsa.

Meghalt 1880. október 4-én.

Dekáni Ernést (Zalathna), honvéd-hadnagy. Hasonnevü atyja orvostudor s mint ilyen bánya-orvos volt Zalathnán.

1849. márczius havában lépett a magyar hadseregbe s eleinte a 31-ik honvéd-zászlóaljban szolgált. Innen Bem tábornok mint őrmestert

* Török D. volt országgyűlési képviselő, nyug. városi tanácsos közlése.

a Medgyesen, többnyire százsz ifjakkból alakult 135-ik honvéd-zászlóaljhoz helyezte át, hadnagyi ranggal. A fegyvert Világosnál tette le. 1854-ben erdési oklevelet nyert a selmeczbányai akadémián.

Hosszasan szolgálta szülő vármegyéjét mint főerdész.

Ritka élénk kedélye most, késő öreg korában sem hagyta el.

Borbándi birtokán él nyugalomban.

Elekes György (Nagy-Ényed), hadnagy az 53-ik honvéd-zászlóaljban.

Az 1848-ik évi mozgalmak a nagyenyedi Bethlen-főiskolában érték mint az «oratoria classis» tanítóját. Ezen állásából lépett a honvédek közé az Enyeden folyt toborzás alkalmával.

A forradalom lezajlása után 1850. augusztus havában a magyarigeni ref. hitközség papjává választották. A buzgó pap a nemzeti gyűlölködésnek áldozatául esett eme szép egyházközséget romjaiból új életre keltette és szervezte.

A gyulafehérvári ref. egyházmegye 1862-ben főjegyzőjévé, 1878-ban pedig esperesévé, választotta.

Buzgó pap, kedvelt egyházi szónok, élénk kedélyű társadalmi ember és szeretetreméltó házi gazda volt.

Mint pap és esperes halt meg Magyar-Igenben 1879. november 28-án 58 éves korában.

Füzi József (Abrudbánya), honvéd-hadnagy. Mint fiatal joghallgató lépett be a magyar hadseregbe 1848. őszén s részt vett az egész hadjáratban. A fegyverletétel után besorozták az osztrák hadseregbe közlegénynek, honnan csak 1856-ban szabadult meg.

Az ötvenes évek végén és a hatvanasok elején különféle hivatali állásokat töltött be. Később ügyvédi vizsgát tett s irodát nyitott Vajda-Hunyadon.

Kiváló szellemi tulajdonokkal volt Istentől megáldva, de kevés élet-szerencsével.

Vajda-Hunyadon halt meg mint ügyvéd és nyugdíjas 1848—49. évekbeli honvéd-hadnagy 1883. július 9-én, 55 éves korában.

Hegyesi Sándor (Tövis), hadnagy a 37-ik honvéd-zászlóaljban.

A szabadságharcz keletkezésekor a gróf Leiningen-ezredben szolgált mint hadnagy.

Bem tábornok Nagy-Szebenben márczius 15-ről kiadott napi parancsában nevezte ki hadnagygyá a 37-ik honvéd-zászlóaljhoz.

Életére vonatkozólag egyebeket megtudnunk nem sikerült.

Hegyesi Leopold (Tövis), hadnagy a 24-ik honvéd-zászlóaljban.

Ő is a császáriaknál szolgált a harc kitérésekor, mint fivére Sándor, és pedig a K. Ferdinánd-ezredben volt őrmester.

Bem ugyanazon napi parancsában nevezte ki hadnagygyá a 24-ik zászlóaljhoz, melyben Sándor fivérét.

A szabadságharcz leverése után hosszasan szolgált a kataszteri hivatalnál mint segéd-beclő-biztos.

Egyebeket az ő életére vonatkozólag sem sikerült megtudnunk. *Horváth István* (N.-Enyed), hadnagy az erdélyi szabad csapatban.¹

Horváth Nagy-Enyed pusztulásakor honn volt s csak leleményességének köszönhetette, hogy a pusztulás óriási zürzavarában életben maradhatott.

Az Enyedet ért katasztrófa után, Tordán s később Kolozsvártt, menekült polgártársai vették üldözőbe, azzal vádolván, hogy ama válságos időkben Prodánu barátságát kereste s szülővárosának megmentése érdekében nem tett meg minden lehetőt.

A zaklatások elől a hadseregnél keresett menedéket s ott is maradt a béke helyreálltáig.

A menekültek haza szállingózása után mindjárt Nagy-Enyed város főjegyzője lett s az maradt 1856. végéig. Ő fogalmazta azon kérést, melyet Enyed város polgárai 1850. február 28-án tartott gyűlésükből az akkori országos kormánybiztoshoz terjesztettek, melyben 1.205,065 frt kamatnélküli kölcsönt kértek az államtól rommá lett hajlékaik helyreállíthatása czéljából s mely kérés szövegén feltűnően önérzetes hang vonul végig.

Volt szülővárosának tanácsosa s a hatvanas években törvényszékének elnöke.

Horváth képzett jogász volt és munkás tisztviselő. Kedélye inkább zárkozott és bizalmatlanságra hajló.

Szülővárosában hunyt el 1871. január 2-án 59 éves korában.

Horváth Károly (Asszonynépe), hadnagy a 75-ik zászlóaljban. Az 1848-ik év őszén lépett elő főhadnagygyá.²

A reakció győzelme után csendes elvonultságban élt egy ideig asszonynépi birtokán, később Enyeden.

Nyugodt, kissé borongós kedélyű, szeplőtlen jellemű férfiú volt. Nagy-Enyeden halt meg 1881. január 8-án 75 éves korában.

Jezsenczki József (Krakkó), hadnagy a 12-ik zászlóaljban. Mint joghallgató ifju csapott fel honvédek az Enyeden folyt toborzás alkalmával.

A szeretetremelő, tehetséges ifju Nagy-Szeben alatt esett el 1849. augusztus 5-én.

Kemény Géza báró (Csekelaka), a nagynevű Kemény Dénes báró fia, dandár-segédtsz hadnagyi rangban, Inczédi S. alezredes mellett.

Mikor a hadseregbe lépett, csak 16 éves volt.

Bem tábornok a még gyermek, de fürge és bátor ifjut a Besztercze körül julius második felében vívott ütközetek alkalmával hadnagygyá léptette elő.

¹ A hivatalos «Közlöny»-ben említés van egy Horváth Istvánról, ki a 8-ik honvéd-zászlóaljban szolgált mint hadnagy, de ez nem az enyedi. Incze Sámuel enyedi városgazda határozottan tudja, hogy Horváth István, az enyedi, mint vadász-csapatbeli hadnagy szolgált, de csak a hadjárat vége felé.

² Hivatalos «Közlöny» 137. sz.

A rémuralom szüntével hazatért Csekelakára s kezelése alá vette a család ottani terjedelmes birtokát, melyen idővel mintagazdaságot rendezett be.

Hosszu idő folytán képviselte a vármegye marosujvári választó kerületét az országgyűlésen mint képviselő; képviselte, mint ilyen, a magyarigeni és alvinczi kerületeket is.

A vármegye közéletében ifju kora óta élénk és tevékeny részt vesz. Felszólalásai ugy a közgyűléseken, valamint a bizottsági üléseken mindig átgondoltak, a fennforgó kérdések velejére hatók, érdekesek és vonzók. Modora arisztokratikus, de szivélyes, lekötelező.

Otthonának Csekelakát tekinti, jóllehet ajnácskői birtokán is sok időt tölt.

Lőte József (Nagy-Enyed), hadnagy a 85-ik zászlóaljban.

Enyeden lépett be a honvédek közé az ott folyt toborzás alkalmával. 1849. június 15-én lépett elő őrmesteri állásából hadnagygyá.

Már az 1848-ik évi mozgalmak keletkezésekor lelkesítő alkalmi költeményeket írt. Ilyen volt az «Esdeklés» című, melyet kinyomatott s a márczius 30-án (1848) tartott vármegyei közgyűlés alkalmával barátai az enyedi ref. templom karzatáról a közönség közé szórtak.

A hadjárat folyama alatt is alkalmi költeményeinek elszavalásával lelkesítette bajtársait. A Bethlen-főiskola újra megnyitásával Lőtét egyik tanítóul hívták meg.

Volt maros-csúcsi és harii ref pap.

Idő multán szerencsétlen szenvedély vett rajta erőt, a miért hivatalát vesztette. Ezen súlyos büntetés fájdalmá kedélyét megtörte s évek hosszu során borult kedélylyel, kezében vándor-bottal bolyongott a hazában, melyet oly lángolóan szeretett.

A költői lélekkel bíró, jobb sorsra érdemes férfiu megpróbáltatásokban felette gazdag földi életét Szent Anna községében végezte be 1878. december havában.

Molnár János (Nagy-Enyed), hadnagy az alsófehérvármegyei vadász-csapatban.

A szabadságharcz leverése után a bölcészeti tudományok tanulására adta magát. Az erdélyi ref. egyházi főtanács 1853-ban a marosvásárhelyi főiskolához tanárrá választotta a bölcészeti tanszékre, mely díszes állásában megmaradt haláláig. Molnár tanári hivatalát alapos és széles körre kiterjedő szakképzettséggel, ritka szorgalommal és sok szeretetreméltósággal töltötte be. Tanítványai világos és vonzó előadásait mindig lelki élvezettel hallgatták.

Csak tíz évig állott a magyar tanügy szolgálatában mint tanár. Élete delén gyógyithatatlan betegség vett rajta erőt, mely 1863. szeptember 1-én a nemes élet szövétnekét kioltotta.

Halála kászon-jakabfalvi birtokán érte, hol üdülést keresett.

Tanártársa, barátja, Mentovics Ferencz, koporsója mellett ekképp emlékezik meg róla:

«Hagyjuk, ne mérlegeljük veszteségünket; legtöbbet veszített a Haza, melynek oly tiszta keblü, nemes érzésü, világos eszű és alapos tudományu fiára igen nagy szüksége lett volna.»

Porait Kászon-Jakabfalváról Maros-Vásárhelyre szállították s ott helyezték örök nyugalomra.

Nagy (Grász) Ignác (Abrudbánya), honvéd-hadnagy.

Mint tanácsi s egyszersmind bányatörvényszéki tiszteletbeli aljegyző lépett be a honvédek közé. 1849. tavaszán hadnagygyá léptették elő.¹

A véres küzdelem befejezése után szülővárosa romjai közé tért vissza, hol a városi tanácsnál nyert alkalmazást.

A szakképzett bányász. fáradhatatlan tisztviselő s a hazaszeretet lelkétől áthatott polgár a bányászat terén élénk tevékenységet fejtett ki.

Szülővárosában hunyt el.

Nagy Sámuel (Vajasd), hadnagy a 75-ik zászlóaljban.

Nagy Sámuel is a nagyenyedi Bethlen-főiskolából — hol akkor mint szénior volt alkalmazva — lépett a szabadságért küzdő magyar hadseregbe s 1849. tavaszán hadnagygyá léptették elő.²

Ügyünk elbukása után Nagy-Enyeden telepedett meg s ott is maradt állandóan. Szolgált ezen várost eleinte mint városgazda, később mint egyik tanácsos.

Bámulatos fizikai erővel birt, mi megfelelő bátorsággal volt nála párosulva. A harctéren ritka elszántsággal küzdött.

A szeplőtlen jellemü, munkás férfi és nyílt szívé jóbarát 1877. augusztus 13-án halt meg Nagy-Enyeden 59 éves korában.

Pap László (Zalathna), román nemzetiségü, honvéd-hadnagy.

1848. nyarán bányászati oklevéllel kezében jött haza Zalathnára, hol azonnal alkalmazták az ottani bányabírósnál mint gyakornokot.

A magyar véderő szervezése folyamatba indulván, a lelkes ifju, a valódi népszabadságért rajongó hazafi, Zalathnáról Kolozsvárra sietett s ott beiratkozott a Mátyás-husár-ezred 1-ső századába.

1849. nyarán a honvéd-gyalogsághoz helyezték át egyik ujonan alakuló zászlóaljhoz, hadnagyi rangban.

Tisztté kinevezése után néhány órával a jeles ifju ember életét kioltotta egy ágyugolyó Török-Becsénél.³

Pogány Imre (M.-Koppánd), honvéd-hadnagy.

A Bethlen-főiskolából lépett be előbb a Zeyk M.-féle vadász-egységbe s később a honvédek közé.

Hosszasan szolgált Enyeden a kir. törvényszéknél, később a vármegyei közigazgatásnál mint kezelő tisztviselő.

Tisztí rangját igazolván, élete utolsó éveiben, mint 1848—49-es hadnagy, nyugdíjat élvezett.

¹ Hivatalos «Közlöny» 144. szám.

² Hivatalos «Közlöny» 1849. évtolyam 154. szám.

³ Sáskó Sándor nyug. megyei árvaszéki ülnök, szemtanu közlése.

Egykor élénk kedélye élete alkonyán elborult, mert erős testi szervezetét súlyos betegség támadta meg.

Meghalt Nagy-Enyeden 1896. október 26-án 65 éves korában.

Szalai Elek (Hari), hadnagy a 137-ik zászlóaljban.

Ő is egyike volt azon alsófehérvármegyei ifjaknak, kik a haza egének borultával Kolozsvárra siettek s beléptek a Mátyás-huszárok közé. «Mikor beérkeztem, Kolozsvárt a czukorgyárban lehetett m. e. 30 huszár» — írja azon idők eseményeiről vezetett naplójában.

Bem 1849. június 9-én a gyalogsághoz helyezte át s hadnagygyá léptette elő.

Szalai az 1848—49. években küzdött magyar hadsereg egyik jeles katonája volt. Előjáróinak bizalmát és becsülését bírta kezdetől végig.

Naplót vezetett, melyben azon idők egyes eseményeit az utókor számára feljegyezte.

A katasztrófa után eleintén Tordán vonta meg magát s csak 1851-ben mert onnan harii birtokára költözködni.

A polgári életben szorgalmas és takarékos gazda volt. A harii ref. hitközség jelenlegi kedvező vagyoni helyzetét részben Szalai lelkiismeretes munkásságának és nemes áldozatkészségének köszönheti. Élete végső éveit elvonultságban, mondhatni zárkózottságban töltötte.

Meghalt 1896. márczius 10-én Hariban.

Szalánczi Domokos (Örményszékes), honvéd-hadnagy.

Az örményszékesi kis nemzetőr-csapat szétmállása után N.-Szebenben vonta meg magát s ott maradt 1849. márczius 11-ig, mikor Bem, vitéz hadseregével, ezen várost hatalmába kerítette. Ekkor a győzelmesen lengő magyar lobogó alá sietett s július hóban hadnagygyá léptették elő.

A fegyverletétel elől Románián keresztül Törökországba menekült.

A keleti háború kitörése után belépett az angol hadseregbe s az élelmezési osztálynál nyert alkalmazást.

1861-ben visszatért hazájába s örményszékesi birtokán állapodott meg.

Évek során szolgálta Alsófehér vármegyét mint a pókafalvi járás szolgabirája.

Világot látott, munkaszerető férfi volt, komorságra hajló kedélyvel. Földi pályafutását Örményszékesen fejezte be 1892-ben.¹

Székely Károly (Vizakna), honvéd-hadnagy. Többnyire N.-Szebenben volt állomáson az ottani térparancsnok mellett.²

Az önkényuralom idejében közbádog volt Székely-Kereszturon.

Az alkotmányos önkormányzat helyreálltával nyugalomba vonult. Szülővárosában Vizaknán halt meg 1880. február 24-én.

¹ Szalánczi Kristóf, Albert és Domokosra vonatkozó adatokhoz Szalánczi Lőrincz vármegyei nagybirtokos szivességéből jutottunk.

² Sz. B. E. «Az 1848—49-iki események Vizaknán» 218. lap.

Szoboszlai Kálmán (Gyulafehérvár), honvéd-hadnagy.

Atyjával és testvérbátyjával ment fel Pestre s lépett be ott az alakulásnak indult honvéd-zászlóalj egyikébe.*

A lefegyverzés után haza jött Gyulafehérvárra s ott élt hosszasan mint magánzó; később állami szolgálatba lépett.

A hazáját lángolóan szerető hazafi, szorgalmas tisztviselő, kellemes társadalmi ember mint erdőigazgatósági irodatiszt halt meg Máramaros-Szigeten 1898. márczius havában.

Szőcs Sándor (Vizakna), honvéd-hadnagy, 1849. június 21-én lett hadnagy s az élelmezési osztályhoz osztották be. Mikor augusztus 17-én Grotenjelm kozák százada B.-Hunyadnál az ott állomásozó magyar tábornot meglepték, a keletkezett iszonyu zürzavarban Szabó Sámuel tüzér-főhadnagy Szőcsöt is az ágyuk mellé rendelte s részt vett az ott kifejlődött ágyu-harcban, mely a kozákok meghátrálásával ért véget.

A fegyvert Zsibónál tette le. Pár havi bujdokolás után visszatért Vizaknára, hol elfogták, bevitték Nagy-Szebenbe és sor alá állították, de a lengyel származásu sorozó orvos szívességéből a besorozástól megmenekült. Az önkényuralom idejét Vizaknán élte át. Az alkotmányos önkormányzat helyreálltával hivatalt vállalt. Szolgált szülővárosát mint annak főjegyzője, később mint királybírája; képviselte 1865-ben a kolozsvári s 1868-ban a pesti országgyűlésen.

Tanult, nyiltszívü úri ember.

Vizaknán él nyugalomban és közbecsülésben.

Takács József (Nagy-Enyed), hadnagy a 18-ik honvéd-zászlóaljban.

Az 1848-ik évi mozgalmak Takácsot is a nagyenyedi Bethlen-főiskolában találták mint iskolai ellenőrt s az Enyeden folyt toborzás alkalmával csapott fel honvédnek. Még azon év késő őszén hadnagygyá léptették elő.

A fegyverzaj elcsendesültével a vingárdi ref. egyház papjává lett s az maradt haláláig. A milyen jeles katonának bizonyult a csatatereken, olyan buzgó szolgálója volt Krisztus anyaszentegyházának egyházközségében.

Meghalt Vingárdon 1875. november 1-én.

Török Dániel (Gyulafehérvár), hadnagy a 12-ik honvéd-zászlóaljban. A magyar haderőnek a gyulafehérvári vár alá történt előnyomulása után állott be honvédnek. A fegyverletétel után besorozták közlegénynek s kivitték Olaszhonba (Toskána). A hadseregtől szabadulván, 1854-ben bírói és közigazgatási tiszti vizsgát tett. Szolgált Gyergyó-Szentmiklóson, később Kozárváron mint járásbíró. 1860-ban közjegyzővé nevezték ki Nagy-Enyedre. 1862-ben Alsófehér vármegye szolgálatába

* A kinevezési hivatalos okmányokban a Szoboszlai Kálmán neve sem fordul elő, de néhai Török Dániel volt ny. városi tanácsos és néhai Bíró Miklós ügyvéd határozottan tudják, hogy említett Szoboszlai Kálmán a fegyvert mint honvéd-hadnagy tette le. Ugy látszik, hogy csak a hadjárat vége felé léptették elő tiszti rangra.

lépett s szolgálta a vármegyét eleinte mint levéltárnok, később mint megyei törvényszéki ügyész. Volt szülővárosának Gyulafehérvárnak polgármestere és országgyűlési képviselője, s mint ilyen, tagja volt az 1869-ik évben összeült második delegáczióknak. 1872-ben főispánná nevezték ki Alsófehér és Hunyad vármegyék városai részére.

1878-ban Nagy-Enyed város egyik tanácsosa, utóbb árvaszékének elnöke lett.

Ezen állásában 1897-ben nyugalomba vonult.

Török jeles jogász és szónok, hajlithatatlan jellemű férfi volt. A köz- és társadalmi életben férfikorába lépése óta folyton jelentékeny szerepet vitt és közbecsülésben részesült.

Meghalt N.-Szebenben 1898. július 1-én 70 éves korában. Porait — saját kívánságára — a nagyenyedi ref. temetőkertben helyezték örök nyugalomra.

Török Ferencz (Nagy-Enyed), hadnagy a 12-ik honvéd-zászlóaljban. A Bethlen-főiskolából lépett a honvédek közé s 1849. tavaszán nevezték ki hadnagygyá.¹

A katasztrófa után Elekes Györggyel egy időben ment ki a magyarigeni ref. hitközségbe, elfoglalta az ottani üresedésben levő kántor-tanítói állomást s buzgó és lelkiismeretes szolgálatával sikeresen működött közre, hogy azon kiölkölt hitközségben az élet ébredésnek induljon. Majd Ozdra ment át hasonló állásban, de pár év multával visszatért ismét M.-Igenbe s onnan többé nem is mozdult.

Török szorgalmas és lelkiismeretes tanító s kiváló énekvezér volt; élénk kedélyű társadalmi ember. Tanítói keze alatt a rommá lett hitközségben egész új nemzedék növekedett fel. Iskolázott, mély bariton hangja mint énekvezért feledhetlenné tevő azok előtt, kik templomi éneklését hallgatták.

Meghalt 1875. július 17-én 56 éves korában.

Zaffiri László (Nagy-Enyed), hadnagy a 3-ik honvéd-zászlóaljban. 1849. augusztus elején lett hadnagygyá.

A szabadságharc lezajlása után 1853-ig sikerült az abszolutizmus büntető keze elől rejtőzködés útján menekülnie. Ekkor elfogták s több évre terjedő súlyos várfogságra ítélték, mely büntetési időből 4 évet ki is töltött részint Bolognában, részint Theresienstadtban. 1857-ben szabadságát visszanyervén, hosszasan működött részint mint magán-, részint mint egyik-másik intézetnél alkalmazott tanító.

1870-ben a máramaros-szigeti állami tanítóképzőhöz nevezték ki a német nyelv és vagytan tanárává, mely állásában megmaradt haláláig.

Szakképzett, buzgó tanár volt, s nemzeti hagyományainkhoz szívósan ragaszkodó hazafi.

Meghalt 1896. december 31-én 66 éves korában.²

¹ Hivatalos «Közlöny» 133. szám.

² Családi iratai nyomán.

Zeyk Antal (Alvincz), hadnagy a 11-ik honvéd-zászlóaljban, 1848. nyarán és őszén az alvincz-borbereki nemzetőr-csapat parancsnoka. Miután ezen csapat fegyverét letette, Alvinczen maradt s csak a magyar hadsereg győzelmes előrenyomulása után lépett a Bem táborába.

A felső erdélyi hadsereg vezére Szász-Sebesről április 8-ról kiadott napi parancsában őrmesteri állásából hadnagygyá léptette elő.

1849. után alvinczi terjedelmes birtokán vonta meg magát. Egy ideig volt kataszteri becslő-biztos.

Az alkotmányos korszak beálltával szülő vármegyéje szolgálatába lépett s az alvinczi járás szolgabirájává, később főszolgabirájává választották meg, mely hivatali állásában állandóan megmaradt.

Erélyes tisztviselő, ritka élénk kedélyű úri ember, a jóízű adomákban kifogyhatatlan volt.

Meghalt Alvinczen 1883. április 23-án.

Zeyk László (Kutyfalva), hadnagy a marosszéki számnélküli (Tolnai-féle) zászlóaljban.¹ A hatodik Zeyk, ki vármegyénkből ama nagy időkben fegyverrel szolgálta a magyar szabadságharcz ügyét.

A kapituláció után egy ideig kutyfalvi birtokán vonta meg magát. Birtoka gazdát cserélvén, Kisküküllő vármegyében telepedett meg s ezen vármegyét szolgálta mint árvaszéki ülnök.

Egész lényén előkelőség ömlött el. Finom modora, lovagias jellege miatt általában kedvelt és becsült férfi volt ama körökben, melyekben megfordult.

Dicső-Szentmártonban halt meg a hetvenes évek elején.

Vadadi Fülöp Gábor (Sárd), hadnagy a 12. honvéd-zászlóaljban. Mint enyedi diák lépett a magyar hadseregbe s 1849. tavaszán hadnagygyá léptették elő.²

A hadi zaj elnémultával egy ideig Kolozsvárt rejtőzködött, később Sárdon lakott szülei mellett.

Közhivatalt nem viselt, családot sem alapított. Jó szívének és lovagiasságának esett áldozatául. Ugyanis egy Sárdon keletkezett tűz alkalmával a lángokon keresztül mentésére sietett az égő hajlékban rekedt két embernek. A tűzveszélyben forgókat sikerült is kimentenie, de maga súlyos égési sebeket kapott, melyek a szeretetreméltó ifju embert 1865. február 10-én sirba vitték.

Vadadi Fülöp Pál (Sárd), hadnagy a 12-ik honvéd-zászlóaljban. Bátyjával, Gáborral egy időben állott be honvédnek az enyedi Bethlenfőiskolából s 1849. tavaszán őt is hadnagygyá léptették elő.³

¹ Feltűnő, hogy a Zeyk László neve nem fordul elő sem a hivatalos «Közlöny»-ben, sem a felső erdélyi hadsereg napi parancsainak jegyzőkönyvében, holott nem férhet kétség ahhoz, hogy az említett zászlóaljban szolgált mint hadnagy. Élő tanuk bizonyítják ezt, kik keze alatt szolgáltak, sőt Ráczkővi Béni azt is erősíti, hogy a hadjárat vége felé századossá léptették elő, ez azonban nincs eléggé bizonyítva.

² Hivatalos «Közlöny» 102. szám.

³ Hivatalos «Közlöny» 133. szám.

A hadjárat vége felé Kis-Toronynál kartácsgolyó szakította el egyik lábát s mint súlyos sebesültet Gyulafehérvárra szállították.

A jeles ifju hazánk ügyének bukásával egy időben költözködött sirba Gyulafehérvárrt.

Vajna Ádám (Nagy-Enyed), hadnagy az Ormai-vadász-ezredben. Mint joghallgató ifju lépett a hadseregbe. A Temesvár alatt 1849. aug. 9-én vívott ütközet alkalmával lett hadnagy.

1850. tavaszán a romjaiból ébredező Bethlen-főiskolába hívták meg tanítóul. Pár évi itt folytatott szolgálata után a berlini egyetemre ment, hol egy évet töltött. Berlinből ismét az enyedi Bethlen-főiskolába tért vissza s mint segédtanár működött az újból virágzásnak indult tanintézet mellett 1869-ig. Volt Nagy-Enyed város főjegyzője néhány évig. Jelenleg Alsófehér vármegye szolgálatában van mint kezelő tisztviselő.

Mozgékony természetű, élénk kedélyű, a magyar nemzeti hagyományokhoz lelkesedéssel ragaszkodó férfi.

Ó. Veress Pál (Nagy-Enyed), hadnagy az alsófehérvármegyei vadász-csapatban. A polgárháboru lezajlása után Alvinczen telepedett meg mint a gyulafehérvári káptalan ottani birtokának gazdatisztje. Később mezőtóhátí saját terjedelmes birtokára költözködött át.

Szorgalmas gazda, vendégszerető, tipikus magyar ember volt.

Szász-Bonyhán (Kisküküllő vármegye) halt meg 1891. június 27-én 67 éves korában.

Weisz Rudolf (N.-Enyed), hadnagy a 31-ik honvéd-zászlóaljban.

A szabadságharcz leverése után egy ideig mint ügyvéd-gyakornok kereste kenyerét, később Amerikába vándorolt s belépett az Egyesült-Államok hadseregébe a tengerészethez.

Jelenleg is ott szolgál mint tengerész-hadnagy.

* * *

C) A tüzérségnél és utászknál:

Füzi Dénes (Abrudbánya), tüzér-százados.

Miután az erdészeti tanfolyamot Selmeczbányán végezte, gyakornok lett a zalathnai bányabírósnál. 1847-ben rendes erdészszé nevezték ki a nagybányai erdőigazgatósági kerületbe. Ezen állásában találtak az 1848-iki országos mozgalmak.

Füzi több barátjával együtt belépett a honvédek közé, hol a tüzérekhez osztották be s a Bem táborában maradt a fegyverletélig. Az oroszokkal szemben június végén, Besztercze körül vívott véres harcok alkalmával Jád és Borgó között Bem hátrálni kényszerülván, serege egyik szárnyát az előrenyomuló oroszok különösen szorongatták. Látva ezt Bem, Füzilhez, ki ekkor még csak hadnagy vala, ekkép

szólt: *«Die Russen um jeden Preis aufhalten»*, mire Fűzi azt válaszolta: *«Zu Befehl Herr General»* s ezzel a rendelkezése alatt álló ágyukkal oly keményen lövetett az előrenyomulókra, hogy azok kénytelenek voltak megállani és a szorongatott seregszárny baj nélkül menekülhetett.

Ezen jeles hadi tényéért Bem július 5-én főhadnagygyá s pár nappal később századossá léptette elő s a III. osztályu érdemjellel tüntette ki.* A fegyvert Dévánál tette le, honnan Szebenbe hurczolták, ott besorozták közlegénynek s Josefstadtba vitték ki s itt két évet töltött katonai szolgálatban. Ezen szolgálatból szabadulván, pályáját elől kellett kezdenie s csak igen lassan haladhatott előre. 1868-ban erdőmesterré nevezték ki a lugosi erdészeti hivatalhoz. Innen három évi szolgálat után áthelyezték B.-Hunyadra. Ezen hivatali állásában 1877-ben nyugalomba vonult s Nagy-Szebenben telepedett meg állandóan.

Fűzi kiváló katona volt, a polgári életben szakképzett erdész s intelligens úri ember.

Meghalt 1881. december 29-én 63 éves korában.

*

Ludvigh János (Maros-Ujvár), tüzér-főhadnagy.

Kezdetben a gyalogságnál szolgált az 52. honvéd-zászlóaljban. 1848. végén hadnagygyá léptették elő, később a tüzérséghez lépett át, hol főhadnagy lett. Komárom várában kapitulált 1849. október 2-án. A béke helyreálltával Maros-Ujvártt állapodott meg s mint bányászati oklevéllel bíró ifju az ottani kir. sóhivatalnál nyert alkalmazást.

Az ötvenes évek derekán Nagy-Enyedre költözködött s 1858-tól 1861-ig ezen város főjegyzője volt.

Az alkotmány visszaállításával Alsófehér vármegye szolgálatába lépett s évek során volt a marosujvári járás szolgabirája.

Szolgabírói hivatalát később a vármegye főszámvevői állásával cserélte fel.

Higgadt gondolkozásu férfi, szakképzett, pontos tisztviselő volt.

Meghalt Nagy-Enyeden 1894. október 4-én 72 éves korában.

Szabó Sámuel (Nagy-Enyed), tüzér-főhadnagy. Mint joghallgató s a Bethlen-főiskola gyönyörű könyvtárának őre lépett be a Zeyk vadászcsapatába. Csakhamar az enyediek tulajdonát képező két darab ágyu mellé szervezett kis tüzér-csapatba osztották be.

Nagy-Enyed kiürítése után Pestre ment s ott a Ludoviceumban beiratkozott a tiszti tanfolyamra, honnan december 18-án a hadsereg tüzér-osztályához rendelték. N.-Szeben bevétele után leküldötték Háromszékre, hogy a Gábor Áron ágyui mellé alkalmazott tüzér-ujoncokat oktassa. Április 16-án tüzmesterré, június 19-én hadnagygyá és július

* Az érdemjel a család birtokában van.

16-án főhadnagygyá léptették elő. Augusztus 17-én Bánffy-Hunyadnál Szabó árasztott véletlenül a városba benyomuló kozák lovas-századokra ágyuival oly erős tüzet, hogy e miatt azok meghátráltak s az ekkor már Gál S. parancsnoksága alatt álló magyar sereg valamennyire sorakozhatott. A fegyvert Zsibónál tette le. A magyar nemzeti ügy elbukása után két évet Gernyeszegen töltött Teleki Domokos gróf udvarában mint asztalos-legény. 1851-től 1856-ig nevelősködött előbb Gyömrőn, később Nyitra-Ujfaluban s még később Degenfeld Imre gróf családjánál. 1856-ban a heidelbergi egyetemre ment, hol a vegytani előadásokat hallgatta. Az erdélyi ref. főkonzisztórium 1857-ben tanárrá választotta a marosvásárhelyi ref. főiskolánál üresedésben levő vegytani és természetrajzi tanszékre, mely állomását csak a következő év szeptemberében foglalta el. Maros-Vásárhelyről 1868-ban a kolozsvári ref. főiskolához ment át szintén a vegytani és természetrajzi tanszékre. Itt 1883-ban a magyar irodalom előadását vette át.

1873. óta erős harczot folytat a nagyenyedi Bethlen-főiskola vagyoni ügyei s megtámadott jogai megvédése érdekében.

1896-ban nyugalomba vonult.

Mint tanár, ugy kiváló szakképzettsége, valamint vonzó előadása által mindig diszére vált elfoglalt tanszékének.

Kolozsvártt él mint nyug. tanár s mint az ottani 1848-as honvédegyelet elnöke, az EMKE, EKE s több más testületek választmányának tagja.

*

Deésy Boldizsár (Vizakna), tüzér-hadnagy a pesti 1-ső számú fontos ütegnél.

Mint nemzetőr-hadnagy fogott fegyvert szülővárosában. 1848. nyarán felment Pestre s a honvéd-tüzérségnél vállalt szolgálatot.

Az abszolutizmus idejében Vizaknán vonta meg magát s birtoka jövedelméből élt mint magánzó.

1875-ben szülővárosának közönsége beválasztotta a tanácsba s iktatói teendőkkel bízták meg.

Ezen hivatali állásában szolgálja a közügyet jelenleg is.

Vallásos kedélyü, a fennkölt eszmékért öreg korában is lelkesedni tudó hazafi s lelkiismeretes tisztviselő.

Fikker Ferencz (Abrudbánya), tüzér-hadnagy. Mint II. éves joghallgató lépett be a 11-ik honvéd-zászlóaljba Kolozsvártt. 1849. június havában az oroszok fogságába került. Ezek őt Romániába hurczolták, de sikerült fogságából rövid idő multán menekülnie s Romániából visszatért Erdélybe, hol ujlag a honvédek soraiba lépett.

Szabadságharcunk végső napjaiban Komárom várába került s a fegyvert itt tette le mint *tüzér-hadnagy*. A fegyverletétel alkalmával kapott menlevéllel Abrudbánya romjai közé sietett. Innen később Verespatakon telepedett meg állandóan s bányászkodott kiváló szak-

értelemmel. 1873-ban a verespataki járás főszolgabírájává választották s ezen hivatali állásában megmaradt haláláig.

Fikker az Aranybánya-vidéken az ottani, folyton pusztuló magyarság ügyének egyik lelkes támogatója volt.

Meghalt Verespatakon az 1882-ik év nyarán 58 éves korában.

György Tamás (Nagy-Enyed), hadnagy az utászoknál. Az enyedi főiskolából lépett be a magyar hadseregbe.

A császáriaknak Erdélyből történt kiűzetése után a verestoronyi szorosban maradt az ottani védelmező őrcsapattal az orosz invázió bekövetkeztéig.

Ekkor az ottani magyar helyőrséggel Romániába menekült, de rövid idő múlva visszatért hazájába, itt besorozták az osztrák hadseregbe közlegénynek s Olaszországba vitték. Olaszországban kartársai bevádolták, hogy egy katonai összeesküvésnek részese, mi miatt sok zaklatást szenvedett.

A katonai szolgálatból elvégre kiszabadulván, visszatért hazájába, Maros-Bogát községben telepedett meg s ott is maradt haláláig, eleinte mint gazdatiszt, később mint saját birtokának kezelője.

Megtermett, izmos férfi volt, a csatateren vitéz katona, a polgári életben szorgalmas gazda s kedélyes jó barát.

Meghalt 1872-ben február 26-án 49 éves korában.

Herepei Károly (Buzás-Bocsárd), hadnagy az utászoknál.

Herepeit az 1848-ik évi országos mozgalmak Abrudbányán találták a bányatisztségnél gyakornoki állásban. Azon évi július havában az Abrudbánya vidékén működő kormányszéki bizottságnak jegyzője volt. Abrudbányáról a minden oldalról fenyegetett hazája védelmére sietett, beállott a honvédek közé s az utászokhoz osztották be.

Az erdélyi hadsereg fővezére Freidorfból május 4-ről kelt napi parancsában őrmesteri állásából hadnagygyá léptette elő.

A véres küzdelmek zajának elnémultával Kolozsvárra huzódott s nevelősködött Pataki József családjában.

1854-ben a Bethlen-főiskolához hívták mag szaktanítóul. 1863-ban rendes tanárrá választották ugyanezen főiskola vegytani tanszékére. Ezen állásában a főiskolának 1849-ben teljesen elpusztított ásványgyűjteményét fáradhatatlan munkásságával helyre pótolta, gazdagította.

1896-ban nyugalomba vonult.

Az 1848-ik évben szikár termetű, barna ifju ma agg patriarchalis alak, de törhetetlen kedélye, szeretetreméltósága nem hiányzik most sem.

Az érdemes tanár Enyeden él nyugalomban.

Szász Károly (Nagy-Enyed), az enyedi híres jogtanárnak, Szász Károlynak fia; a szabadságharcz idejében hadnagy az utászoknál.

Az 1848-ik évi mozgalmak őt is Enyeden találták, de már június 13-án atyjával együtt búcsut vett Enyedtől s felment Pestre, hol a Ludoviceumban folyamatban levő katonai előadásokat hallgatta. Pest feladása után atyjával Debreczenbe huzódott. A hadseregtől gyenge

testalkata miatt Budavár visszavételéig magát távol tartotta. Ekkor belépett ő is a hadseregbe s a 4-ik számú hidász-századba osztották be mint tizedest. Julius végén hadnagygyá léptették elő s részt vett az augusztus 9-én vívott szerencsétlen kimenetelű temesvári ütközetben.

A fegyvert Boros-Jenőnél tette le augusztus 19-én.

A fegyverletétel után egy ideig Tisza-Roffon a Borbély-család mellett vonta meg magát, honnan 1856-ban Bejébe (Gömörmege) ment át s ott nevelő lett a Szentmiklósi-családnál. 1851-ben a nagy-kőrösi gimnázium mennyiségügyi tanszékére rendes tanárrá választották meg, 1853-ban kecskeméti tanár, 1854-ben kézdívasárhelyi, három év múlva kunszentmiklósi, 1863-ban szabadszállási lelkész s mint ilyen országgyűlési képviselő a fülöpszállási választó kerületből, 1867-ben kinevezték osztálytanácsossá a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumba, mely állását rövid idő múlva Pest vármegye és a Jászkun-kerület tanfelügyelői állásával cserélte fel. 1884-ben püspökévé lett a dunamelléki ref. egyház-kerületnek s egyszersmind a budapesti ref. egyház első papjává. Épp ily gyorsasággal emelkedett az irodalmi élet létráján is. 1858-ban a magyar tudományos akadémia levelező, 1869-ben rendes tagja s 1892-ben másodelnöke. 1860-ban a Kisfaludy-Társaság is tagjává, később alelnökévé választotta.

Szász Károly főleg mint költő tette nevét híressé, ma is életben levő veterán lírikus társaival Gyulai Pállal és Lévy Józseffel egy időben. Majd erős költői vénáját a külföldi termékek átültetésében érvényesítette s e téren szerezte legbecsesebb írói babérait mint első magyar műfordító.

Hervadhatatlan babérokot szerzett magának úgy is mint kiváló egyházi író és szónok.

Püspöki hivatalát apostoli buzgósággal folytatja.

Szcheni Ferencz (Abrudbánya), hadnagy az utászoknál. Őt is Bem tábornok léptette elő hadnagygyá Freidorfból május 4-ről kelt napi parancsában. A szabadságharc lezajlását követő időkben Abrudbányán ügyvédi irodát nyitott, mely lassanként keresetté lett.

Mint jeles jogász, helyes ítélőképességével, s mint puritán jellemű, önzetlen hazafi, tettvégyával kiváló szerepet vitt nemcsak Abrudbánya város, hanem Alsófehér vármegye közéletében is.

Meghalt 1895. április 22-én Abrudbányán.

* * *

D) Az egészségügyi osztálynál:

Ungerpek János (Nagy-Enyed), tábori orvos.

Az erdélyi magyar hadsereg főparancsnoka nevezte ki tábori orvossá a 32-ik honvéd-zászlóaljhoz Szebenből április 28-ról kiadott napi parancsában.

A fegyverletétel után a legelsőök között tért vissza Nagy-Enyed romjai közé.

Nagy-Enyed város alorvosa volt állandóan. Alorvosi minőségében sokáig szolgálta a Bethlen-főiskolát is.

Széleskörű orvosi gyakorlattal bírt s közbecsülésben és szeretetben élt. A halál 1865. május 14-én ragadta ki az élők sorából 55 éves korában.

Weisz Károly (Magyar-Igen), ezredorvos. Stein alkalmazta ezredorvosul 1849. tavaszán a gyulafehérvári várat ostromló magyar sereghez.

Ifjabb korában katonai orvos volt a Ferdinánd Max. könnyű lovas-ezredben. Később a kincstárt szolgálta mint bányorvos, mely állásában még 1848. előtt nyugalomba vonult s Magyar-Igenben telepedett meg. E helyen találták őt az 1848-ik évi események.

A hegyaljai magyarságot ért katasztrófa alkalmával megtett minden lehető, hogy az ottani magyarok életét megmentse, de nemes fáradozása sikerre nem vezetett. A lázadó románok az ő életét is csak azért kimélték, mert orvosra volt szükségük.

A béke helyreálltával Szász-Sebesre költözött s onnan nem mozdult.

Szakképzett, lelkiismeretes orvos volt. A magyar hazához és a magyar nemzethez őszintén ragaszkodott haláláig, mi 1857. május hóban következett be.*

* * *

Sokan szolgálták a magyar szabadságharcz ügyét intelligens ifjak ezen vármegyéből mint altisztek a honvéd lovasságnál, gyalogságnál, tüzérségnél és utászoknál.

Főleg a Bethlen-kollégium, a gyulafehérvári püspöki főiskola és királyi gimnázium fegyverforgatásra alkalmas ifjúsága szolgáltatott a magyar hadsereg részére aránylag nagyon sok intelligens altisztet, de nem kevesen váltak ki ilyenek a vármegyei birtokos-osztályból, valamint a városok magyar iparos-polgárságából is.

Pár százra becsüljük azok számát, kik vármegyénkből ama nagy időkben a magyar hadsereg soraiban mint altisztek szolgáltak. Ezek közül megemlítjük a következőket:

Bánffy Ferencz br. (M.-Szentkirály), őrmester a honvéd-gyalogság-

* Az elősoroltakon kívül még állítólag tiszti rangban szolgálták a magyar szabadságharcz ügyét Alsófehér vármegyéből: *Fogarasi István* (Háporton), mint a 15-ik lovas-ezredhez tartozó százados; *Bánffy Ferencz* báró (M.-Szentkirály), mint honvéd-százados; *Molnár József* (Tövis), mint honvéd-hadnagy; *Suba Jób* (Verespatak), mint honvéd-hadnagy; *Vinkler Károly* (Verespatak), mint honvéd-hadnagy; *Virágháti Farkas* (Nagy-Enyed), mint honvéd-hadnagy; de mert nevek sem az akkori magyar kormány hivatalos lapjában, sem a felső erdélyi hadsereg napi parancsainak jegyzőkönyvében elő nem fordul, sem életben levő kortársaik tiszti voltukat határozottan nem tudják bizonyítani, nevezettek az összeállított sorozatban mellőztük.

nál. Február 4-én a vizaknai ütközet alkalmával a császáriak elfogták s a gyulafehérvári várba hurczolták.

Baranyai Károly (Borbánd) birtokos, honvéd-őrmester.

Balog Elek (Gyulafehérvár) róm. kath. papnövendék, honvéd-őrmester.

Balázs József (Nagy-Ényed) ácsállér, honvéd-őrmester.

Bálint Károly (Gyulafehérvár), honvéd-őrmester.

Bartha* Márton (Gyulafehérvár) róm. kath. papnövendék, honvéd-őrmester.

Beder Károly (Alvincz), huszár-tizedes.

Bonyhai Károly (Abrudbánya), honvéd-tizedes. A szabadságharcz utáni évek során szülővárosának városgazdája.

Benyő Márton (Gyulafehérvár), honvéd-őrmester.

Budai János (Nagy-Ényed), honvéd-tizedes. Hasonuevü atyja nagyenyedi ref. pap volt.

Csató János (Koncza), tizedes a 11-ik székely-huszár-ezredben. Csak 15 éves volt, mikor fegyvert fogott s felcsapott székely huszárnak. 1874. óta Alsófehér vármegye közbecsülésben élő alispánja. Mint természettudós európai hírű. Madár- és növénygyűjteményei a legszebbek és leggazdagabbak egyike hazánkban.

Csató Imre (Nagy-Ényed), tizedes a honvéd-gyalogságnál, vármegyei börtön-felügyelő.

Csiki Antal (Verespatak), őrmester a honvéd-gyalogságnál, az önvédelmi harc után szorgalmas kereskedő.

Csomós István (Vizakna), őrmester a honvéd-gyalogságnál.

Derzsi Sámuel (Verespatak), őrmester a honvéd-gyalogságnál, később szorgalmas és tekintélyes iparos.

Ebergényi Mózes (Verespatak), őrmester a honvéd-gyalogságnál, a magánéletben tekintélyes bánya-birtokos.

Eszéki Sámuel (N.-Ényed), tizedes a honvéd-gyalogságnál, azután szorgalmas és tekintélyes iparos.

Fehér László (Nagy-Ényed), őrmester a honvéd-gyalogságnál, a béke helyreálltával egy ideig tanító a nagyenyedi Bethlen-főiskolában, később becsülésben élt magánzó.

Fehértői Mihály (Nagy-Ényed), tizedes a honvéd-gyalogságnál, majd tekintélyes szijgyártó-mester.

Fodor József (Miriszló), tizedes a honvéd-gyalogságnál, a forradalom után szorgalmas iparos-polgár.

Fodor Károly (Nagy-Ényed), tizedes a honvéd-gyalogságnál, a szabadságharcz leverése után tisztességes iparos-polgár.

Harró Sándor (Vizakna), tizedes a honvéd-gyalogságnál.

Incze Sámuel (Nagy-Ényed), tűzmester, később tekintélyes iparos, pár évtized óta szülővárosának városgazdája.

Jánki Ferencz (Verespatak), tizedes a honvéd-gyalogságnál, azután tekintélyes bánya-birtokos.

Jenci Elek (Asszonynépe), őrmester a 15-ik huszár-ezredben, birtokos, művelt úri ember.

Józsa István (Krakkó), őrmester a honvéd-gyalogságnál. Mint krakkói ref. pap lépett be a hegyaljai magyarság legyilkolása után a honvédségbe. Tudomásunk szerint a csatatéren esett el.

Kemény György br. (Lándor), tizedes a honvéd-gyalogságnál. Mint 14 éves gyermek-ifju lépett be az enyedi főiskolából a hadseregbe. A magánéletben jogvégzett nagybirtokos.

Kemény Lőrincz báró (Lándor), tizedes a honvéd-gyalogságnál. A magánéletben intelligens és nemes szívű főúr.

Kevul Károly (N.-Enyed), tizedes a honvéd-gyalogságnál. Az enyedi luth. lelkész fia. Később tekintélyes órás-mester s ritka jó magyar honpolgár.

Kmegy Márton (Nagy-Enyed), tizedes a honvéd-gyalogságnál. A forradalom után tisztességes iparos-polgár.

Kopfándi János (Vizakna), őrmester a 74-ik honvéd-zászlóaljban.

Kovács István (Nagy-Enyed), őrmester a honvéd-gyalogságnál. Az 1848-ik évi mozgalmak keletkezésekor a vármegyét szolgálta mint kezelő tisztviselő. A város pusztulása alkalmával csak leleményességének köszönhetette, hogy a ferenczrendiek házából megmenekülhetett. Ezután belépett a magyar hadseregbe.

Köblös Miklós (Nagy-Enyed), őrmester a honvéd-gyalogságnál. Mint 16 éves tanuló lépett be a magyar hadseregbe. A szabadságharcz leverése után M.-Igenben telepedett meg. A vármegyei kormányzat helyreállítása után volt segéd-, majd főszolgabíró a magyarigeni járásban; volt egy ideig a marosi kerület alispánja. Mint nyug. főszolgabíró és tekintélyes földbirtokos halt meg 1898. április 13-án.

Krecsák Károly (Nagy-Enyed), tizedes a honvéd-gyalogságnál, aztán tisztességes iparos-polgár.

Laskovits Róza (Nagy-Enyed), tizedes a honvéd-gyalogságnál. Nő léteére végig küzdötte a szabadságharczot.

László Árpád (Gyulafehérvár), tizedes a honvéd-gyalogságnál, László Elek tekintélyes gyulafehérvári ügyvéd fia. 14 éves volt, mikor a szülei háztól szökve, felcsapott honvédnek.

László Simon (Magyar-Lapád), tizedes a honvéd-gyalogságnál. A szabadságharcz leverése után m.-lapádi ref. pap. Ezen állásában halt meg 1897. végén.

Maksai Dániel (Zalathna), őrmester a honvéd-gyalogságnál. Később néhány évig tanító a Bethlen-főiskolában, majd földhaszonbérelő és postamester.

Magyari Sándor (Nagy-Enyed), tizedes a honvéd-gyalogságnál; a magánéletben tekintélyes földhaszonbérelő, ritka nemes szívű ember. Porai a nagyenyedi ref. temetőben pihennek.

Magyari László (Nagy-Enyed), tizedes a honvéd-gyalogságnál. A Bethlen-főiskolából lépett a magyar hadseregbe. A vizaknai ütközetben vérzett el.

Magyari Ferencz (N.-Enyed), honvéd-tizedes. A harmadik Magyaritestvér, ki részt vett a magyar szabadságharcban.

A román felkelők fogságából szabadult ki márczius 8-án, sietett a magyar hadseregbe s már a kiszabadulását követő napon mint honvéd részt vett a piskii véres csatában. A 17 éves ifju ezután végig küzdötte a szabadságharcot.

Bajtársai augusztus 12-én a szászsebesi veszített csatában látták utoljára.

Molnár Ferencz (Verespatak), tizedes a honvéd-gyalogságnál; tekintélyes bányabirtokos.

Molnár József (Tövis), őrmester a honvéd-gyalogságnál, némelyek szerint hadnagy. A polgárháboru után birtokos, Tövis nagyközség jegyzője és postamester.

Moga László (Topánfalva) (román), őrmester a honvéd-gyalogságnál. A közéletben tekintélyes főszolgabíró.

Nagy Zsigmond (Nagy-Enyed), őrmester a honvéd-gyalogságnál. Mint enyedi gyermek tanuló lépett a magyar hadseregbe. Az élethez kevés szerencséje volt.

Nagy Pál (Nagy-Enyed), tizedes a honvéd-gyalogságnál, azután törekvő iparos-polgár.

Pap Sándor (Nagy-Enyed), tizedes a honvéd-gyalogságnál. A polgári életben Alsófehér vármegye egyik lovas-legénye.

Pogány Albert (Háporton), őrmester a 15-ik huszár-ezredben, némelyek szerint hadnagy. Tekintélyes földbirtokos. O.-Brettyén (Hunyad vármegye) halt meg 1879-ben.

Pogány Lajos (Ispánlaka), őrmester a tüzérekarnál. Állítólag ő is hadnagy volt. A magánéletben ő is tekintélyes földbirtokos Szász-Nádason. Ott is halt meg 1873-ban.

Posta Lajos (Abrudbánya), honvéd-őrmester. A szabadságharc leverése után külföldön bujdosott s csak öreg korában tért vissza hazájába.

Rákosi István (Abrudbánya), tüzemester. Tekintélyes bányabirtokos.

Ráczkői Benjámín (Csekelaka), tizedes a honvéd-gyalogságnál. Mint 1848—49-es honvéd-tizedes nyugdíjt élvez.

Sámuel József (Nagy-Enyed), őrmester a honvéd-gyalogságnál. Volt köztanító a Bethlen-főiskolában. Jelenleg n.-kendi ref. pap.

Sándor Lajos (Nagy-Enyed), tizedes a honvéd-gyalogságnál. Tekintélyes iparos-polgár.

Sándor János (Nagy-Enyed), őrmester az alsófehérvármegyei vadász-csapatban. Mint gazdatiszt halt meg Guraszádán (Hunyad várm.).

Salmen Frigyes (Nagy-Enyed), tizedes a honvéd-gyalogságnál. Tekintélyes szeszgyár-tulajdonos és vegyes kereskedő.

Sáska Farkas (Nagy-Enyed), őrmester a 15-ik huszár-ezredben. Tekintélyes földbirtokos O.-Bogáton (Kisküküllő vármegye).

Sebesi Ádám (Nagy-Lak), őrmester a honvéd-gyalogságnál. Volt

városi tanácsos, rendőrkapitány Nagy-Enyeden. Jelenleg nyugalomban él terjedelmes földbirtoka jövedelméből.

Szente József (Nagy-Enyed), őrmester a honvéd-gyalogságnál. 1848-ban az alsófehérvármegyei nemzetőr-csapat élrelmezési biztos. Volt segédtanár a nagyenyedi Bethlen-főiskolában, később tanítónő-képző-intézeti tanár Budán. Jelenleg mint nyug. tanár él Budapesten.

Székely Lajos (Gyulafehérvár), őrmester a honvéd-gyalogságnál. Mint róm. kath. papnövendék lépett be 1848. őszén a magyar hadseregbe.

Szuhai János (Verespatak), tizedes a honvéd-gyalogságnál. A szabadságharcz leverése után unitárius lelkész Verespatakon.

Telegdi János (Nagy-Enyed), tizedes a 11-ik honvéd-zászlóaljban. Mint vármegyei közgyám halt meg Nagy-Enyeden.

Török József (Gyulafehérvár), őrmester a honvéd-gyalogságnál. A szabadságharcz leverése után volt rendőrkapitány Gyulafehérvárt, később városi aljegyző és tanácsos Nagy-Enyeden.

Tóth Mihály (Verespatak), tizedes a honvéd-gyalogságnál.

Tömösvári József (Szancsal), őrmester a honvéd-gyalogságnál; birtokos, szőlődézma-váltási jogbiztos.

Ungár Mihály (Gyulafehérvár), őrmester a honvéd-gyalogságnál, később kereskedő Nagy-Enyeden.

Zalányi Farkas (Veresegyháza), őrmester a honvéd-gyalogságnál, a Bem tábornok testőr-csapatának egyik tagja. Hosszasan volt gazdasízt, az utóbbi időben Veresegyházán vonta meg magát s ottani terjedelmes földbirtoka jövedelméből él csendes elvonultságban.

Vadadi F. Gergely (Sárd), őrmester a honvéd-gyalogságnál. 1848. telén még a császári hadseregben szolgált s csak Nagy-Szeben bevételé után jött át a magyar hadseregbe. Tekintélyes földbirtokos.

Vagner János (Nagy-Enyed), őrmester a honvéd-gyalogságnál. Tekintélyes asztalos-mester.

Varró Gergely (Nagy-Enyed), őrmester a honvéd-gyalogságnál. Mint földbirtokos magánzó él N.-Enyeden tekintélyes birtoka jövedelméből.

Vas György (Boros-Bocsárd), őrmester a honvéd-gyalogságnál. A szabadságharcz lezajlása után tekintélyes iparos-polgár B.-Bocsárdon.

*

Török Borbála özv. Némethi Józsefné, majd Szentmiklósi Béla törvényszéki bíró neje (Zalathna), mint hadi kém szolgált a Bem táborában *Fekete asszony* név alatt.

Minorits Róza (Gyulafehérvár), hasonlóan hadi kém a magyar szabadságharcz folyama alatt.

És most letesszük a tollat, melylyel Alsófehér vármegye monografiájának ezen részét megírtuk.

Letessük lelkünk azon hő ohajtásával: vajha az általunk megirt szomorú események vármegyénk területén soha ne ismétlődnének!

Letessük lelkünk azon hő ohajtásával, hogy szép vármegyénk történelmi emlékekben gazdag térségein, gyönyörű völgyeiben s vadregényes hegyei között élő s különböző nyelveket beszélő honpolgárainak szívében lakoznék megszűnés nélkül a törvénytiszteletnek és felebaráti szeretetnek lelke.

Azon nagy idők nagy férfiainak emlékét koszoruzza a soha nem szunyadó kegyelet! A gyászos polgárháború áldozatainak sirhalmain fakadó fűszálakat, viruló és hervadó virágokat pedig lengesse az engesztelődésnek enyhe fuvalma.

Függelék.

I.

BÁRÓ PUCHNERNEK NAGY-ÉNYED ELPUZTÍTÁSÁRÓL TETT JELENTÉ-
SÉNEK FOGALMAZVÁNYA.

Op. No. 559.

An das k. k. General Commando

zu Hermsttdt.

Hauptquartier in Medias am 11-en Jänner 849.

Herr Oberstlieut. v. Losenau meldet unterm 10 d. Mts von Mihalczfalva dass Nagy-Enyed seit zwei Tagen in Flammen stehe welches Unglück dem romanischen Präfecten Prodan zugeschrieben wird, und bei den Truppen die grösste Entrüstung hervorrief, und das unter den Romanen ein solcher Geist äussere, der unsere gute, auf das allgemeine Wohl hinstrebende Sache gefährdet.

Diese zwecklosen Verheerungen begleitet von den (schauderhaftesten Mordscenen entwürdigten die Menschheit und (*kilörölve*) heillo- sen Excessen müssen bei jedem menschlich Denkenden den gerechtesten Abscheu hervorrufen und einen unverlöschbaren Hass zwischen den Nationen erzeugen, die nach der geograph. Lage bestimmt sind in nachbarlicher Eintracht zu leben.

Ich theile die gerechte Entrüstung, welche mein Kriegsvolk bei diesen so sehr eingerissenen greuelvollen Verwüstigungen empfindet; und ersuche das General Commando zur endlichen Beseitigung von Gräuel und Verwüstung Vorkehrungen zu treffen, das romanische Comite aber ernstlich aufzufordern, mit Thatkraft auf die rom. Nation einzuwirken, damit solchem Unheil, welches die Nationalität in das zweideutigste Licht stellt zur Ehre der Romanen das Ziel zu setzen.

Die Ungarn selbst scheinen das Verwüsten schon zu verabscheuen, was aus dem hervorgeht dass selbe romanische Ortschaften passirten ohne den Bewohnern Leid zu zufügen.

Abgerechnet das zahllose Unglück, welches eine solche Verwüstungssucht hervorbringt, ist dies auch ein bedeutendes Hemmniss in der Kriegsführung und erzeugt erhebliche Beirrungen, nachdem Nagy-Enyed ein Haupt-Object in meinen Operationsplanen bildete, endlich

muss in einem verwüsteten Lande natürlicher Weise jede Kriegführung gänzlich aufhören, oder sich auf einen geringen Landstrich beschränken.

Wenn endlich wider alles Verhoffen, die erwähnten Grausamkeiten nicht in der kürzesten Zeit vollkommen ein Ende nehmen, so müsste ich im Berufe meiner Pflicht die Sachlage Sr. Majestät dem Kaiser und König zur allerhöchsten Kenntniss bringen, was allerdings einen unvortheilhaften Schatten auf die ganze Romanen-Nation würfe.

(Fogalmazvány egész iven. Bakk Endre vizaknai róm. kath. plébános úr gyűjteményéből.)

II.

A ROMÁN KOMITÉ ELŐTERJESZTÉSE HOZZÁ ÉRKEZETT HIREKRŐL A SZEBENI HADTESTPARANCSNOKSÁGHOZ.

3/849.

Vom romänischen Pacifications-Comite.

An Ein hohes k. k. General Commando Praesidium!

Durch die Blasendorfer Administratur erhielt soeben das gehorsamst gefertigte Comite einen von 29. December v. J. datirten auf sicheren Nachrichten gestützten Bericht des Maros-Ujvarer Erzpriesters Leon Leontean.

Nach demselben sind die Tricolor-Fahnen auch in Thorda schon aufgesteckt. Die Romänen wurden entwaffnet. Von den nachziehenden polnischen Soldaten wurden 7 in Thorda gefangen genömmen; der achte von der Brücke in den Aranyos geworfen.

Ein Theil der flüchtigen polnischen Soldaten rettete sich über Maros-Ujvár herwärts.

Eines hohen k. k. General Commando Praesidium ergebenste

das romänische Pacifications Comite.

Simcon Barnutiu

Praesident.

Hermannstadt am 1. Jänner 1849.

(Féliven. Eredetije főtisztelendő Bakk Endre vizaknai róm. kath. plébános úrnál.)

TARTALOM.

Fejezet	Lap
Tájékoztató.	III.
Előszó.	3
A források jegyzéke	5
I. A vármegye népessége, a lakosság számaránya nemzetiség szerint. — Vagyoni- ügyi és műveltségi állapota. — A vármegye és az annak területén létező négy város közigazgatási tisztikara. — A vármegye területén állomásozó katonaság. — A konzervatív és szabadelvű pártok ereje. — A vármegye hangulata az 1848-ik évi nagy átalakulásokat és rázkódásokat közvetlenül megelőzőt időkből.	7
II. A márczius 15-iki események hírének hatása a vármegyében. — Népgyűlések. — Vármegyei gyűlés márczius 30. és április 1-én. — Követválasztások a kolozsvári országgyűlésre. — A városok tisztújításai. — Nemzetőr-csapatok szervezése a vármegye területén. — A románok mozgolódásai. — Rögtönítélő bírótság kihirdetése a vármegye területén. — Székely határőrök érkeznek Enyedre. — Román népgyűlések Balázsfalván.	17
III. Alsófehér vármegye az 1848. évi kolozsvári országgyűlésen. — Az unió kimon- dásának hatása a vármegye közönségére. — Főispáni változás. — Vármegyei gyűlések július 3-án, július 20-án és 21-én. — Követválasztások a július 2-ra Pestre összehívott országgyűlésre. — Változások a vármegyei tisztikarban.	44
IV. Az úrbériség tényleges megszűnése, s ennek hatása a vármegyében. — Jánku Ábrahám, a havasok királyának fellépése. — A zalahnai, abrudbányai és abrud- bánya-vidéki zavargások. — Katonai mozgalmak a vármegye területén.	58
V. Adományok a haza oltárára. — Sorozási ügyek. — Toborzás az alakuláshoz indult honvéd gyalog zászlóaljok és huszár századok részére. — Zászlószente- lési ünnepély Enyeden. — A vármegye hangulata a nyár folytán.	73
VI. Vármegyei bizottmányi ülés. — Újabb népgyűlés Balázsfalván. — Románok szervezkedése a polgárháborúra.	89
VII. A vármegye helyzete a balázsfalvi 3-ik népgyűlés után. — Fegyverkezések. — Nagy-Enyed és a vidéki magyarság védereje az októberi napokban.	98
VIII. A román lázadás nyílt kitörése. — Gyilkolások a vármegye területén. — A fogságba került magyar foglyok Balázsfalvára hurcoltatnak. — Ezeknek he- lyzete és szabadulása. — A kisenyedi vérfürdő. — A vizaknai magyar nemzet- őrség fegyverletétele. — A felvinczi nemzetőrök támadása Magyar-Csesztvénél. Gyulafehérvárt a román felkelők megrohanják. — Az ottani magyar nemzet- őrség harca a román felkelőkkel és fegyverletétele. — Az abrudbányai, veres- pataki, offenbányai magyar nemzetőr-csapatok lefegyverzése.	113
IX. A Muzsina elleni hadi vállalat. A nagylaki és maros-szentkirályi ütközetek. — Zalahna pusztulása és a preszákai mészárlás. — A hegyaljai nemzetőrség lefegyverzése. — A Krakó elleni hadi vállalat. — A hegyaljai magyarok legyilkolása.	139
X. Nagy-Enyedről a magyar fegyveres erő elvonul és a város meghódol.	188
XI. A Nagy-Enyed feladását közvetlenül követő hadi mozgalmak a vármegye terü- letén. — A marosújvári vérengzés. — Alsófehér vármegye két részre osztása.	

Fejezet	Lap
— Nagy-Enyed megszűnik a vármegye székhelye lenni. — A vármegyei és községi közigazgatás újjászervezése, tisztújítások. — Ujonzozás.	199
XII. A három Jabloncaival szemben elkövetett infamia.	209
XIII. A románság fenhéjazása. — Közlekedési viszonyok. — A trónváltás híreinek hatása a vármegyében. — Az elmenekült magyar ajku lakosság egy része visszatér tűzhelye mellé. — Alsófehér vármegye a Csucsá és Zsibó környékén december havában vívott harcokban. — A tél. — Piaczi árviszonyok.	215
XIV. Nagy-Enyed pusztulása. — A menekülés. — Ütközet Axente táborával január 17-én Felvincz romjai között. — Egy magyar hadsapat kirándulása Tordáról Maros-Ujvárra január 10-én. — Ujabb vérengzések Nagy-Lakon, Hariban és Boros-Benedeken.	228
XV. Személyváltások a gyulafehérvári várparancsnokságban. — Hadi mozgalmak a vármegye területén 1849. január és február hóban. — Balászfalvát a magyar hadsapatok megszállják. — Czecc dandára Vizaknára érkezik. — Axente megkísérli Balászfalvát a magyar hadsapatoktól visszafoglalni. — A vizaknai csata február 4-én. — A gyulafehérvári várórség részvétele a szászsebesi véres eseményekben. — A piskii csata és a gyulafehérvári várórség.	255
XVI. A legyilkolt magyarok hulláinak eltemetése. — Ujabb gyilkolások Diódon. — August várparancsnok Prodánu Probust elfogatja és börtönbe zárátja.	285
XVII. A magyar hadsereg győzelmes előrenyomulását követő vármegyei események. — A magyarság ébredése. — A vármegye törvényes tisztviselői hivatali állásukba visszatérnek. — A közigazgatás nehézségei. — Báró Kemény István főispán a vármegye részére új tisztviselői kart nevez ki. — A vármegye területén fekvő városok helyzete, közigazgatása.	289
XVIII. Vármegyei közgyűlés. — Sorozási ügyek.	299
XIX. Drágos küldetése. — Békealkudozások a havasi mőczokkal. — Hatvani katonai vállalata. — Abrudbánya és Verespatak veszedelme.	305
XX. A mőczok elleni hadjárat az Aranybánya-vidék visszaszerzéseért.	325
XXI. Előkészületek Nagy-Enyed újraépítésére. — Viszály a menekültek között.	335
XXII. A rögtönítélő had- és polgári vegyes bíróság és a rendes bünfenyítő törvényszék felállítása és működése a vármegye területén. — Az elrablott ingóságok összegyűjtése s volt tulajdonosaiknak visszaszolgáltatása iránti intézkedések. — Adó-ügyek. — Surlódások a vármegyei közigazgatási tisztikar és a vármegye területén állomásozó katonaság között.	344
XXIII. A gyulafehérvári vár ostroma. — A vár környékén a román felkelőkkel vívott harcok. — A vár felszabadulása az ostrom alól. — A szászsebesi ütközet.	357
XXIV. Nagy-Enyed újabb pusztulása. — Ujabb kibékülési kísérletek Jánkuval. — A polgárháboru végső napjainak eseményei.	388
XXV. Mennyit vesztett Alsófehér vármegye emberéletben és vagyonban az 1848—1849-ik években?	400
XXVI. Alsófehér vármegye részvétele az 1848—49. évi szabadságharcban.	408
Függelék	447

Sajtóhibák.

A 24. lapon felülről a 18-ik sorban Bottyán helyett *Buttyán* olvasandó.

A 30. lapon felülről a 8-ik sorban zalathnai helyett *abrudbányai*.

A 47. lapon felülről a 7-ik sorban Lozenau helyett *Losenau*.

Az 57-ik lapon felülről az 5-ik sorban «Adományozások a haza oltárára» nem olvasandó.

A 66. lapon felülről a 29-ik sorban augusztus 13-ig helyett *julius 13-ig*.

A 108. lapon alulról a 14-ik sorban Lozenau helyett *Losenau*.

A 114. lapon felülről a 16-ik sorban Lozenau helyett *Losenau*.

Ugyanazon lapon a 18-ik sorban Lazuriáni helyett *Lauriáni* és Bolasescu helyett *Balasiescu*.

A 139. lapon felülről a 2-ik sorban *petrozsényi* helyett **preszákai**.

A 209. lapon felülről a 10-ik sorban «három Jablonczai életben» helyett «három Jablonczai *volt* életben».

A 262. lapon felülről a 16-ik sorban vissai helyett *viszai*.

A 281. lapon alulról a 16-ik sorban e szó: «igy», nem olvasandó.

A 316. lapon alulról a 19-ik sorban előbb helyett *több*.

A 354. lapon felülről a 4-ik sorban 11 helyett 17.

A 363. lapon felülről a 9-ik sorban s helyett *is*.
